

Ifj. KODOLÁNYI JÁNOS

Európaiság és magyarság Kodolányi János munkásságában*

Nem tagadhatom, sok töprengés után álltam most ide Önök elé, hogy a megtisztelő felkérésnek eleget téve megpróbáljam bemutatni Kodolányi János, apám munkásságában a magyarság, valamint Európa szerepét. Itt mindjárt meg is kell állnom, hiszen nem fogalmazok jól, mivel voltaképpen nem szerepet kell mondanom, hanem meggyőződést, még akkor is, ha tépelődés közben olykor máskor átmenetileg meggyöngülhetett is a meggyőződése. Nem áll egyedül ezzel a magyar irodalomban. Most azonban tekintsünk el attól, hogy példákat emeljek ki felvetésem igazolására. Feladatomon gondolkozván nem tudtam a figyelmemet csak művekre irányítani. Bizonyára megbocsátható nekem, hogy meg-meglevedtem életem szakaszai, állomásai, amikor már megírt, megjelent vagy akár sokszor még meg sem írt kérdésekről beszélgettünk, lehetőségeket, megoldásokat mérlegelvén. Magam is elmondhattam gondolataimat, ha voltak, ellenvéleményemet is. Sokszor voltam tanúja baráti körben lezajlott eszmecsereknél, vitáknál, amelyek bőven taglalták a magyarság helyzetét, megerősödésének, megmaradásának a követelményeit, lehetőségeit, valamint európai helyzetünket is. Természetesen nem azzal kell foglalkoznom, mit valott apám baráti társaságban, zártabb körben, hanem megírt s nyomtatásban is megjelent írásaival.

A magyarsággal élete végéig együtt élt, együtt örült, együtt szenvedett. Élete első 20 évét a történelmi Magyarországon élte, neki is része volt abban a nagy traumában, amelyet az első világháború, az utána következő forradalmak, majd a trianoni béke következményei okoztak. Kipróbálta a nyomor mélységeit, vált életunt öngyilkosjelöltté, ám mindig meg tudott kapaszkodni, az életbe vetett hite s nem utolsó sorban a hivatástudata újra meg újra megerősítette. Az életben sokszor volt nagyon nehéz helyzetben, olyankor mindig kiderült, hogy akkor vált mindig a legerősebbé, amikor keményen helyt kellett állnia. Élete végén, már súlyos betegen is képes volt hitet, életet önteni lelkileg gyöngyévé vált rászorulóiba. Családunk tagjai nem szakadtak el egymástól a frissen húzott határok miatt. Nap nap után találkozni kellett menekültekkel, vagonlakókkal. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely-

nek tagjai Ady hatása alatt nőttek föl, abban a forradalmi légkörben, amelyet Ady hozott a magyar irodalomba. Magyarságképe nem volt idilli, s nem volt benne helye nyugodt s megnyugtató optimizmusnak. Jól megismerte a hozzá legközelebb álló földműves társadalmat, mind a nincsteleneket, mind a módosabbakat. Első nagy elbeszélésében, a *Nyugatban* 1922-ben megjelent *Sötétségben* ennek a paraszti társadalomnak a süllyedésével, az egyke révén pusztulásba hanyatló képviselőivel foglalkozik. Az említett novellát követő ormánsági tárgyú regényeiben, elbeszéléseiben társadalmunk pusztulásnak indult egyedeivel, családjával foglalkozik. Irodalmi eszközökkel próbálja megoldani a pusztulás titkát, hogy még kellő időben lehessen alkalmazni a gyógyító terápiát. Kétségtelenül más Ormánságot talál az olvasó az ő írásaiban, mint talán Baksay Sándoréiban. Ugyanebben az időben kezd erősen küzdeni az egyke ellen. A *hazugság öl* című, Huszár Károlynak, a parlament alelnökének címzett, 1927-ben megjelent memorandumában elsősorban az egykével foglalkozik, s megpróbál gyógyító javaslatokat tenni. Elsőnek nem is a materiális kérdéseket említi, hanem az őszinte szó helyreállítását. Ezt követően javasol földreformot, valamint egyéb réformokat. Összefoglalásul a következőket írja: „Ahol az egyke terjed, ott valami baj van a közélet őszintesége és általában az élet tisztasága körül. Ott a hazugság átítatott mindent. Ember legyen a talpán, aki abban a hazugságbozótban, amely a mi életünket elborította, össze nem omlik.” Majd így folytatja: „A szegény, tájékozatlan paraszt, aki mindent megérez s aki ösztönösebb és állatibb életet él az intellektuelnél, összeomlik. Betegségek ütköznek ki rajta, először csak nyugtalan, azután rájön, hogy minden hazugság s mindent a haszon mozgat, azután eltanulja ő is a hazugságot, később már a maga hasznára is tudja fordítani, végül elnyomott ösztönei olyan utakon törnek felszínre, amilyeneken egészséges embernél nem törhetnek, belebonyolódik minden nyomorúságba, testi-lelki alacsonyságba, sorsa az öngyilkosság. Ösztönös lény lévén azonban, öngyilkossága nem egyéni, hanem faji. Akik meg akarnak érteni, tekintsenek bele a saját életükbe.”

* Elhangzott a székesfehérvári Kodolányi János Főiskolán, 1999. november 3-án.

Argus 2000. márc.-ápr., 2. n. 47 —

Leghatásosabb egyke-elleni műve 1938-ban a *Földindulás* volt. A színművet a Belvárosi Színház mutatta be és játszotta, majd más színházak is műsorra tűzték. 1957-ben újra bemutatta a Nép-hadsereg Színháza, ahogyan rövid ideig a Víg-színház neveztek.

Ormánsági tárgyú regényeiben, elbeszéléseiben az ormánsági parasztokat ismerhetjük meg. Nem nézheti közönnnyel a pusztulás jeleit, a népesség fogyását. Meggyőződése, hogy sürgős reformokra van szükség, közöttük elsősorban földreformra, a nagybirtok rendszerének megszüntetésére, a földek felosztására a földművelők között. Ezen kívül a demokrácia megvalósítását, az általános, titkos választójog bevezetését, új közoktatási rendszer megteremtését látja sürgető feladatnak. Mindezek megvalósítására a két háború közötti időben nem került sor. A hozott törvények csak látszatintézkedések voltak.

Gyermekkorának mindkét színhelye egész életére mély hatást gyakorolt. Az első Pécsvárad. Pilismaróti szolgálati beosztásából oda helyezték a nagyapámat közalapítványi erdészé. (Újabb megemlékezéseken ismételt uradalmi erdésznek mondják, pedig a Közalapítvány más volt, mint az uradalom.) Telkiben éltek addig, ott azonban még igen kicsi gyermek volt, tehát az élményei nem válhattak tudatosakká. Pécsváradon vegyes nemzeti-ségű, magyar és német községben éltek. Ezekre az évekre többek között így emlékezik: „Itt helyezkedtem bele egy olyan különös világba, ami Magyarországra és a magyar életre jellemző. A több nyelvű ország világába. Pécsvárad alsó, nagyobbik, kétharmadnyi része ugyanis a Neoaquistica commissio idején külföldről betelepített németek (svábok) utódaiból állott, csak a falu északi része volt tiszta magyar és református. Én tehát már gyermekkoromtól felismertem ezt a különös kevert világot, ennek a világnak egymástól elváló szellemi, erkölcsi és fizikai életformáit, azon kívül a nyelvét is természetesen.” (...) „Pécsváradon már öt-hat éves koromban, akarva-akaratlanul, megtanultam a német nyelv különös tájszólását.(...)” „Ezen kívül feltámadt érdeklődésem a saját anyanyelvem iránt is.” (...) „Sohasem tudok eléggé hálás lenni azért a tíz esztendőért, amit gyermekként Pécsváradon töltöttem. Mert nemcsak, hogy a házban megforduló mindenféle népség, például német meg magyar erdőőrök, ismerősök kocsisai, hajtók, akik vadászatokon szerepeltek, saját kocsisaink sora s mások révén tanultam meg ezeket a nyelveket, hanem azért is, mert párhuzamosan tanultam meg.” (*Visszapillantó tükör.*)

„Az ősmagyar nyelv, a középkori magyar nyelv, a népi nyelv, a különböző népi nyelvjárások, továbbá a rokon nyelvek: a finn, az észti, az obi-ugor nyelvek iránt már fiatal korom óta szenvedélyesen

bennem élő érdeklődést szintén ezzel tudom magyarázni.” (*Visszapillantó tükör.*)

A pécsvárad emlékek, élmények a *Boldog béke-idők* című regényben értek irodalmi művé. A középkori Pécsvárad rekonstruált képe, élete a *Juliánus barát* című regényben tárul az olvasó elé.

Nagyapámat Pécsváradról Vajszlóra helyezték át főerdészé. Az Ormánságba költöztek át, merőben más táji és társadalmi környezetbe. Hadd idézzem ismét néhány sorát. „Ezután egy merőben más világ következett, a Drávaszél. A Mecsek és a Zengő sötét, hatalmas erdői és ormai után, a síkság, a ligetek, a gyümölcsösök, a szelíd kertek és a hófehér népviseletben járó, gyönyörűen beszélő nép énreám szinte varázslatos erővel ható világ.” (...)

„Érdekes, hogy tizenegy és huszonegy éves korom között nemcsak a régi típusú Dráva-széli népdalok ragadtak meg bennem, mert rajongtam értük, hanem az ormánsági nyelv is. Véglegesen és mindörökre a Drávaszél népe tanított meg anyanyelvemre, azóta tudok magyarul, azóta vizsgálom nyelvemet, tudományosan is.” (...) „Csodálatos nyelv volt az, ma már nincs meg többé, és nem is lesz. A hírlapírás, később a rádió, azután a politikai hazugságokkal megmérgezett jövő-menő-futó emberek tönkretették, szétaposták, kibelegtek, értelmét kivették és elvesztegették, és amikor az a nép a lelkét veszítette el a liberális-kisbirtokos, szabadverseny korszakban, ugyanakkor veszítette el a nyelvét is. Ez természetes.” (*Visszapillantó tükör.*)

Gyermekkorában kapta leglényegesebb zenei élményeit is. Pécsváradon a templomi orgonán hallhatta és szerethette meg Bach műveit, a mostoha-anya zongorajátéka ismertette meg Chopinnel, hogy csak ezt a kettőt említsem. Mind Pécsváradon, mind Vajszlón népdalokat tanult, magyart, valamint németet. Középkorában egyre többet olvasott, francia, német költőket, Puskind, regényeket, filozófusokat s természetesen kivált a magyar irodalmat. Műveltségének gyarapodásával egyre jobban megismerte az európai kultúra alkotásait, szellemi áramlatait, kifejezési törekvéseit.

Hosszú a múltja annak a kérdésnek, hogy hogyan váltunk európaiakká, hol a helyünk Európában, mi tesz bennünket európaiakká? Ezúttal ne nézzünk nagyon messzire. Majdnem a szemünk előtt ismétlődtek és erősödtek ezek a kérdések, főleg a 30-as években, amikor Hitler, valamint a náciizmus hatalomra kerülése után Európa egy újabb német imperializmussal szembesült. Miután a náci ideológusok kertilés nélkül megfogalmazták, mit szánnak a nem germán európai népeknek, a Hilfsvolkoknak, közöttük a magyarságnak, erősödött a veszély érzete, s erősödött a védekezés ösztöne is. Ahogy kritikusan gyakran mondták,

apám „a történelemben menekült”. A harmincas években kezdett foglalkozni a magyar középkorral, akkor írta *A vas fiai*-t, a *Juliánus barát*-ot, a *Boldog Margit*-ot, s fogott hozzá egy terjedelmesebb ciklusnak a megírásához. Ennek az *Emese álma* összefoglaló címet adta. Csak két kötet készült el belőle, a harmadik befejezetlen torzó maradt a háborús események következtében. Nem három kötetesnek tervezte a ciklusát, ahogy Pomogáts Béla a *Vigilia* ez évi októberi számában az „*Ojbarsz futása*” címmel megjelent torzóról közreadott ismertetésében írja, hanem 6 kötetesre. Amikor a nagy regényt megtervezte, nem is sejthette, a háború mennyire és miként fog beleszólni terve megvalósításába. Míg *A vas fiai*, valamint a *Juliánus barát* című regény a tatárjárást megelőző, majd a bekövetkező vész korának Magyarországgal, társadalmával, életével foglalkozik, a *Boldog Margit* cselekménye már a tatárjárás után játszódik. *A vas fiai*-ban, valamint a *Juliánus barát*-ban valóban a Kelet és Nyugat között vergődő magyarság kerül az olvasó elé, amely magyarság Európa része. IV. Bélának tulajdonítják, hogy elsőnek ő hivatkozott a segítség kérésében arra a küzdelemre, amelyet a magyarság a keresztyénség védelmében vív. A segítség, mint tudjuk, elmaradt, s tudjuk azt is, hogy a nyugati közvetlen szomszéd milyen árat kért volna érte.

Az *Emese álma* című regényciklusban apám a honfoglalást követő korszakot, az egységes állam létrehozását, a honfoglalók, majd utódaik letelepedését, Európába illeszkedését tervezte megírni. Első kötete, az *Istenek a keresztyén hitre térés* folyamatát, második kötete, a *Holdvilág völgye* a fejedelem választásra készül, még korántsem egységes magyarsággal foglalkozik. Ezután következett volna Géza fejedelemmé választása. Az elkészült részletek *Ojbarsz futása* címmel jelentek meg 1943–44-ben, elsősorban a *Sorsunkban*. Apám tervében a regény címe *A fejedelem* lett volna. A nagy regény terve nem valósult meg, a történelem ebbe is beleszól, miképpen beleszól Európa sorsába is, hiszen a második világháború után hamarosan bekövetkezett Európa megosztása. Magyarország történetében a török uralom által okozott országmegosztás nem okozott elszakadást Európától, hiszen a szétszakított országrészek nem vesztették el európai kapcsolataikat, a kétségtelenül előállt nehézségek ellenére sem. Ide érkezhettek a reformáció egyházi, kulturális hatásai, Erdélyben törvénybe iktathatták a vallásszabadságot, működhetek magyar nyelvű iskolák, jelenhettek meg magyar nyelvű könyvek. A török hódoltság következményei voltaképpen a „felszabadulás” után váltak súlyosakká, amikor a felszabadító Habsburgok a birodalmukhoz kívánták csatolni Magyarországot, minden eszközzel igyekeztek gyöngíteni. Birtok-

politikájukkal, valamint a betelepítésekkel a németesítő törekvéseket szolgálta. A második világháború után Európát szakították ketté.

Apám magáévá tette azokat a törekvéseket, amelyekkel a magyarságot próbálták erősíteni. Finnországban volt 1938-ban, a *Boldog Margit*-ot írta, amikor a közeledő háború szelei már egyre erősödtek. Pánikszzerű hangulatban utazott haza, nemcsak érezvén, tudván, hogy többet nem látogathat oda. Ausztria egyesítése Németországgal, 1938-ban, majd Csehszlovákia megszállása, a Szudéta-vidék anektálása 1939-ben mind növelte a háború veszélyét. Sürgető volt a magyarság erősítése, ahogy most mondanók, identitástudatának a fejlesztése. Egyre többen vetették föl a magyarságtudat kérdéseit. Pl. jeles szerzők közreműködésével tanulmánykötetet szerkesztettek és adtak ki, *Mi a magyar?* címmel. Észrevették nyelvünk ápolásának a szükségességét. Őstörténeti előadás-sorozatot szerveztek s az előadásokat nyomtatásban is közzétették. Bartók Béla és Kodály Zoltán révén új, modern zenekultúránk a népzeneire épült. Folytathatnám a példák sorolását. Mindez azt a célt szolgálta, hogy minél alaposabban, hitelesebben ismerjük magunkat. Bizonyára kevesen emlékeznek rá, hogy a háború alatt a németek egyre gyakrabban hirdették, hogy új Európát akarnak teremteni, s tudtuk, hogy a magát Herrenvolknak tekintő németek az új Európa tervezői. Az akkori magyar irodalom képviselői között szerencsére nagyon kevesen akadtak a német Herrenvolk új Európájának követői. A többség azonban ellenállt, s bár erősen foglalkoztatta a magyarság jövőjének a képe és megvalósításának a lehetősége, akkor azonban időszerűbbnek látszott a megmaradás kérdése. Apám azt vallotta és hirdette, hogy a magyarság elsőrendű hivatása, hogy megmaradjon. Ehhez még azt is hozzátette, hogy Európával, ám ha szükséges, Európa ellenére is. Műveiben nem az európai civilizációt csodálja, hiszen ez a civilizáció is magába fogadott korábbi civilizációs törekvéseket, eredményeket is. Sokkal inkább a keresztyénség, valamint az ókori kultúrák alapjain épült európai kultúrát helyezte előtérbe.

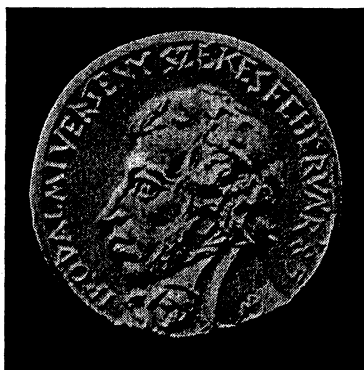
Amikor a középkori tárgyú történelmi regényeit írta, nem menekült a történelemben, mivel a történelem szolgáltatta azokat a tanulságokat, amelyek a népéért, nemzetéért aggódó író, miután feltárta, megismerte őket, felmutathatta, hogy erőt lehessen meríteni belőlük. Még a nyelvet is szolgálatába állította. Mint írta, az Ormánságban tanulta meg a magyar nyelvet. Ormánsági tárgyú regényeiben, elbeszéléseiben az ormánsági szereplők az ottani tájszólásban beszélnek. Sok nyelvtörténeti tanulmányt folytatott ugyan, középkori történelmi regényeiben az archaizáló magyar nyelv alapja az ormánsági tájnyelv. Mind a tájnyelvet, mind az ar-

chaizáló nyelvet kritikával illették, főleg az értelmezés nehézségei miatt. Sok példa igazolja azonban, hogy a nehézségek csak átmenetiek. A tájnyelv használata az előadókat, színészeket állítja külön feladatok elé. több rendező ragaszkodott volna ahhoz, hogy a nyelvet átírassa, mivel a színészek nem tudják megtanulni. Vajon mondhatja-e egy énekes, hogy valamely Mozart-opera szerepét nem tudja megtanulni, hiszen 18. századi a zene? Amikor 1955-ben a Pécsi Nemzeti Színház előadni készült apám *Végrendelet* című színművét, Marton Frigyes fiatal rendező a színészeket autóbusszal többször kivitte az Ormánságba, hogy ott az élő (helyesebben akkor még élő) ormánsági nyelvet hallják. Magnetofon felvételeket is készítettek, s azokat Pécssett kellett a színészeknek hallgatniuk. A nyelv nemcsak a gondolatok kifejezésének eszköze, technikai közvetítő ember és ember között. A nyelvnek logikája, valamint zenéje is van. Más a magyar nyelv logikája, mint pl. a németé, vagy az angolé. Nem is gondolunk rá, hogy valamely vers megzenésítése esetén mennyi sérelem érheti a nyelvet, ha a zenének más a hangsúlya, mint a nyelv. Nap-nap után tanúi lehetnénk, ha nem váltunk volna közönyösekké. Minden esetben a nyelv a vesztes, annál is inkább, mivel kora reggeltől késő estig ontják a rádióadók. A vers egyik kritériuma is a zeneisége. A ma hódító szabadversnek sokszor, sajnos, sem sorvégi rímjei, sem alliterációja, sem ritmusa nincs. Apám gyakran volt elégedetlen a nyelvművelőkkel, Lőrincze Lajossal is voltak vitái. Sokkal több nyelvi hibát, helytelenséget fogadtak el, mint amivel egyet tudott érteni. A nyelvnek tehát nemcsak azért volt nagyon fontos helye apám irodalmi munkásságában, mert azzal fejezte ki magát, hanem azért is, mert nem csak merőben kommunikációs eszköznek tartotta. Gyakran voltam tanúja, amint beszélgető társa nyelvezetét kijavította, néha még neheztelést is okozva. Nézzünk bele Szabó Istvánnak írt s nemrégben nyomtatásban is megjelent leveleibe. Majdnem mindig kitér Szabó István nyelvének a javítására. Hasonló tapasztalatokat szereztem a Várkonyi

Nándorral folytatott levelezés megismerésekor is. Mindig eszembe jutott Lauri Hakulinen, a kiváló finn nyelvész professzor. Hálával emlékszem azokra a nyelvi javításokra, amelyekkel beszélgetés közben finn nyelvemet segített fejleszteni, finnesebbé tenni.

Most még talán arra a kérdésre kéne válaszolnom, hol találhatjuk meg a helyét háború utáni mitikus regényeinek. Címük szerint a következőkről van szó: *Vízözön* (az első kiadásban *Vízöntő*), *Új ég, új föld*, *Az égő csipkebokor*, valamint az *Én vagyok*. Az első két regény a *Gilgames* eposzból merítette a tárgyát, *Az égő csipkebokor* Mózesrel és korával, az *Én vagyok* pedig Krisztussal foglalkozik. Látszólag egyik sem magyar tárgyú, sőt, nem is európai. Ismétlem, látszólag. Ugyanis valamennyinek nagyon sok köze van az európai kultúrához, tehát az európai kultúrában is a magyar kultúrához.

Manapság unós-untalan találkozunk az Európához fűződő magyar kapcsolatok kérdéseivel. Egy darabig még azt is kérdésesnek tartották némelyek, hogy Európában vagyunk-e? Azután sikerült elfogadtatni, hogy valóban ott vagyunk, nekünk nem kell Európába tartanunk. Az természetesen igaz, Európa megosztottsága idején valóban kívül rekedtünk. Hajlamosak vagyunk, hogy mindennek első helyen a gazdasági oldalait keressük. Európát nyilván nem az teszi Európává, hogy milyen életszínvonalat tudott elérni, vagy azzal, hogy az anyagi javak (nemcsak közszükségleti cikkekre gondolok) előállításában milyen eredményeket ér el. Ha keleti eredetűnk, keleti kapcsolatainkat említjük, nem választ el bennünket Európától, bővítjük az európai színeket. Sajátosságainkat nem tagadhatjuk meg, finnugor eredetű nyelvünket nem cserélhetjük in-doeurópaira, sajátos népi kultúránkat, hagyományainkat, amelyek egyébként ezernyi szállal kapcsolódnak Európához, nem dobhatjuk szemétre. Mindezek növelik az értékeinket. Apám az irodalmi alkotásaiban a magyarságot Európa szerves részeként ábrázolja, szívósan keresi s fölmutatja azokat a vonásokat, amelyek erősíthetnek bennünket s hozzájárulhatnak megmaradásunkhoz, vele egyidejűleg Európa erősítéséhez is.

Nagy Benedek: Puskin (gipsz-változat, 1985)

VARGA EMŐKE

Kodolányi mítosza(i)

– A mítosz mint realitás. Tanulmányok Kodolányi Jánosról –

A Kodolányi füzetek negyedik, Bakonyi István szerkesztésében megjelent kötete – *A mítosz mint realitás. (Tanulmányok Kodolányi Jánosról)* címmel – az 1999. március 11-ei emlékülés előadásainak anyagát gyűjti össze. Az olvasót avval a figyelemre méltó szellemi élménnyel ajándékozza meg, melyet az egységbe olvadó sokszínűség adhat egy időben kibomló folyamatnak – például éppen az olvasás tevékenységének – befejeződésekor. Mert bizonyára mind az írók szerzőinek és előadóinak, mind a hallgatóságnak és az olvasóknak, a rátalálás, a mélyben szunnyadó Örök megpillantásának élményét idézi annak megtapasztalása, hogy a más-honnan induló utak ugyanoda vezethetnek, hogy egy összetett gazdag életműből – hozzánk hasonlóan – ugyanazt a gondolatot látják mások is kicsilogni. E kötet írásainak pedig van ilyen összetartó, közös út felé terelő gondolatisága, melyet az esszéisztikus cím is jelez: a mítosz mint realitás. Ekképp Kodolányi János műveinek tematikai, poétikai és stilisztikai értelemben is lényegi kérdésére irányulhat a figyelem, ugyanakkor egy tágabb, a huszadik század első felében és derekán a magyar és az európai irodalom egészének viszonylatában is jellemző, regénypoétikai jelenség érzékeltetésére adódik lehetőség. *A mítosz poétikája* című monográfiájában J. Meletyinszkij Joyce nevéhez kapcsolja a modernista mitológizálás alapformulájának megteremtését, valamint rámutat a mitológizáló ábrázolásmód 40-es, 50-es évekbeli lényegi szerepére. De utalhatunk Bodkinnak, N. Frye-nak és másoknak a külön irodalomtudományi iskolát teremtő, az alkotások rituális-mitológiai sajátosságairól mint valamiféle formáról vagy struktúráról szóló kutatásaira is. A huszadik századi „remitológizálás” jelenségének tükrében Kodolányi János műveit elsőként Várkonyi Nándor kutatta szisztematikusan, de meg kell itt említeni többek közt Tótfalusi István, Illés Endre, Bodnár György írásait is. *A mítosz mint realitás* című kötetben Jókai Anna, Tüskés Tibor, Csűrös Miklós szentel figyelmet e kérdésnek. Pomogáts Béla Kodolányi kultúra- és transzcendencia-fogalmát értelmezve érinti a mítosz-travesztia gondolatát, Balogh Piroska pedig a nagyepikai forma poétikai-szemantikai kérdései felől, a rítus fogalmán át érkezik ugyanide. Mindemellett a kötet többi írása is szorosan köthető a cím metaforájához, amennyiben a nézőpon-

tot áthelyezzük a Kodolányi-művek belső világából a jelenbeli Most centrumába, hogy a regények, novellák mítikus travesztiáját, fikcióját a „teremtett világok”, „valóságának”, a Kodolányi-életmű mítikus realitásának láthassuk. Vagyis ne csak Jehuda bar Simon, Utnapistim, Nannár és mások történetét, hanem Kodolányi János életművének egészét olvassuk a valóságos huszadik század és benne a magyarság történetének paraboláját adó, magasztos mítoszként. Bakonyi István szerkesztői előszava, Balsay István köszöntője, ifjabb Kodolányi János bevezető szavai – úgy vélhetjük – ekként olvasva tartoznak szervesen össze. E sort sajátos módon gazdagítja a *Süllyedő világ* című önéletrajzi műből vett részlet, mely az önportrék semmihez sem hasonlítható eszközrendszerével járul hozzá az írói mítoszteremtés, a befogadói horizont kialakításához, módosításához. A fehérvári diákevekről szóló részletet Horváth Júlia filológiai jelentőségű írása egészíti ki.

Szabadon valamitől, a művésznek szabadddá kell tennie magát valamire (P. Ricoeur). Kodolányi János a 40-es, 50-es évek uralkodó ideológiája helyébe a lélek és a szellem szabad választásait, rezdüléseit állítja, s mindehhez a nyelvet, a kifejezési rendszert a mítoszban mint a népeknek és a kivételes „egyeknek” a „szellemmel való közvetlen kapcsolatában” (Kemény Katalin) leli fel. A kötetben ezt olvashatjuk: „úgy tetszik: kifelé nincs egyelőre út, csak befelé lehet terjeszkedni, de arra aztán élet- és létszükséglet, nem elodázható szellemi parancs. (...) Éppen akkor bukkan elő a mítosz, az örök isteni felmutatásának újbóli szellemi igénye” (Jókai Anna). „*A Zárt tárgyalás* valóban vitairat, amelyben az író korának leginkább általános ideológiáját kívánja megcáfolni, és közben saját – az emberi kultúrára, a társadalom helyzetére és jövőjére, valamint az irodalomra vonatkozó – nézeteit kifejteni” (Pomogáts Béla).

A művész képes megvilágítani a konstellációt, amelyet saját kora hozott létre egy pontosan meghatározott korábbi korszakkal, kialakítani a jelenkor mint Most fogalmát, miközben e jelenkorban benne foglaltatnak a messianizmus szilánkjai (vö. J. F. Lyotard). Ekképp értelmezve, a mítosz maga az Egészre irányított eszme, mely a mindennapok világán túl lévővel ígér kapcsolatot, ugyanakkor megvalósítandó jövőként, az emberi realitás szá-

mára irányt mutató ideaként mutatkozik meg. A mítikus és a reális, a valószerűtlen és a valóságos közt hidat épít a mű, és a mítoszok általános fogalmait érzékileg konkrét formában alkotja újra. A *Kodolányi füzetek* e kötetét akár ezen mítoszpoétikai konzekvenciák nézőpontja, akár a korábbi Kodolányi-kutatások vonatkozó megállapításai felől közelíti is meg az olvasó – a szóban forgó kérdés adekvát folytatására, kiegészítésére lelhet benne. Például a mítosz és az ideális jövőkép, a mítosz és a morális parancs, a mítosz és a valóság gondolatának vonatkozásában. Csűrös Miklós egyik korábbi tanulmányában írja: Kodolányit „a »realitások londoni vásárlásának« elutasítása, az ember transzcendenciától való függését alázatosan vállaló elmúlt korok utáni nosztalgia szükségszerűen vezet egy metafizikával és misztikával érintkező eszmekörhöz, mely mint várakozás a jövőre irányul, igazolását azonban a múltból, az ősi ember, a »homo magus« elmosódó, történelem előtti üzenetéből meg a szentek és misztikusok időtlen tapasztalatából meríti” (Csűrös Miklós, 1995.). Jókai Anna e megállapítással egybehangzóan írja: „a spirálszerűen táguló-emelkedő úton minden állomás fontos volt: a moralitással áthatott társadalmi ítéletkezés a jelen felett, a felelősséggel megidézett történelmi múlt, de mindennél fontosabbá vált az ősi-idő és ősterek mítosza – s az ezekből elősugárzó jövő. (...) Fölbresztette az alvó mítikus világot, s olyan nyüzsgő élettel töltötte meg, hogy az olvasó számára egyidejű realitássá válhatott”. Tanulmányában az „árulás pszichológiájának”, a „tévedést folyton megismétlő embernek”, a „Janus-arcú veszélynek” természetrajza foglalkoztatja, és mindennek előtt az írói léleké, mely „alámerül a mítoszokban” és „fölbukkan újjászületetten”. Tüskés Tibor tanulmánya a Jókai Anna által említett Kodolányi-regények sorából az *Én vagyok* címűt emeli ki és vizsgálja meg esztétikai és irodalomtörténeti értékei, a mítosz szüzsé-szervező szerepe, az írói reflexió, a lélektan, a stílus komplex szempontrendszer szerint. Írását – az irodalomtörténeti kronológia tekintetében – előkészíti Pomogáts Béla tanulmánya, hiszen a Jézus-regény (*Én vagyok*) megszületését gondolati, lelki értelemben megalapozó *Zárt tárgyalás* című Kodolányi-könyv értékelését, irodalomtörténeti elhelyezését tűzi ki célul. A kötet eddig említett

tanulmányaira prózapoétikai szempontból „reflektál” Balogh Piroska írása, melynek összegző szavait érdemes idézni: „Kodolányi tehát a hajdani novellatéma megsokszorozásával (a *Küszöb* című novelláról és a *Vízválasztó* című regényről van szó) és e történetek összekapcsolásával egy saját hermeneutikai kör révén olyan egyedülálló nagyepikai formát hozott létre, mely integrálni képes a tizenkilencedik század kritikai realistának nevezett formáit a beavatás-történetek pszichoanalitikus, majd hermeneutikai ihletésű, eredendően kispikái és metaforikus szerkezetekre épülő hagyományával”.

A *mítosz mint realitás* című tanulmánykötet gondolati párhuzamai és érintkezési pontjai megjelölhetők még az említettekén kívül például a Kodolányi-próza líraiságáról szóló megállapításokban (Csűrös Miklós, Tüskés Tibor), az életrajzi ihletettségéről valló részletekben (Horváth Júlia, Tüskés Tibor), a Kodolányi János korának és jelenünknek aktuális párhuzamairól szóló értékelésekben (ifj. Kodolányi János, Jókai Anna, Pomogáts Béla).

Összegésképpen megjegyezhetjük, nemcsak a borító fanyar, telített színei (Rózsadombi Ágnes munkája), a metaforikus cím adta első benyomások érdeemesítik kézbevétele a karcsú kötetet, hanem a rövidségükben is zárt, koncepciózus, ugyanakkor továbbgondolásra ösztönző tanulmányok (itt jegyzem meg: kár, hogy irodalomjegyzék nem tartozik hozzájuk) és a szerkesztői elvek világos kirajzolódását elősegítő téma-sűrités, valamint az írások tematikai sorrendjének, helyének szerencsés megjelölése is.

A *mítosz mint realitás* című kötet példa arra, hogyha napjainkban nincs is még minden rendben a Kodolányi-életmű megbecsültsége körül, azért a kontinuitást fenntartani kell és lehet is. Hiszen e kiadással egy esztendőben, 1999-ben jelent meg például a *Kortárs* júliusi és szeptemberi, a *Somogy* 3. számában tanulmány és forrás-közlés Kodolányi Jánosról, valamint önálló kötetben, Csűrös Miklós szerkesztésében, Kodolányi és Szabó István leveleinek gyűjteménye – így, e rokon témájú publikációk révén Kodolányi János életműve és *A mítosz mint realitás* még inkább részévé válhat az élő irodalomtörténeti párbeszédnek.

(Kodolányi János Főiskola, 1999)

BAKONYI ISTVÁN

Kodolányi János és Szabó István levelezése

Jelentős írók levelezése mindig érdekes abból a szempontból, hogy fontos adalékokkal gazdagítja az adott életműről szerzett ismereteinket, bepillantást nyújt bizonyos kulisszatitkok mögé, s az sem mellékes, hogy az adott kor irodalmi és társadalmi életéről is kaphatunk új információkat a levelek segítségével. Szép hagyománya van ennek honi literatúránkban és könyvkiadásunkban.

Most újabb értékkel gazdagodott a levélműfaj: a Kodolányi-kutatásairól ismert Csűrös Miklós szerkesztésében és utószavával megjelent a Kodolányi János és Szabó István leveleit tartalmazó kötet. Különösségét egyebek között az adja, hogy egy befutott, bár akkoriban (1949 és 1956 között) mellőzött író és egy, a pályája legelején álló fiatal tehetség szellemi kapcsolatát mutatja be. Ahogy az utószóban olvassuk: „...ma is elkápráztat mind intellektuális telítettsége, mind az idősebb és a fiatalabb génusz ritka találkozására és a kapcsolat befejeződésének végzettszerű, drámai indokolt-sága.”

Az alig 18 esztendő cserszegtomaji fiatalember 1949-ben kereste meg Kodolányit, hogy mesteréül válassza. A balatonakarattya elszigeteltségben tengődő tekintélyes író atyai jóbarátja lesz Szabó Istvánnak. A legjobb értelemben vett mester-tanítvány viszony bontakozik ki a levelekben, s közben ízelítőt kapunk mindkét fél írói stílusának, világ-szemléletének jellemzőiből. A portré elemei hasonlóképpen rajzolódnak ki előttünk, s persze a Rákosi-korszak nyomorúságos viszonyai sem hiányoznak a háttérből.

Kodolányi sok tanáccsal látja el falun élő fiatal barátját, aki akkoriban jegyzi el magát az irodalommal, akkor kezdődik ígéretes novellista pályája. „Éld, lásd, tapogasd, szimatold, ízlelgesd a világot, öleld Magadhoz, alakítsd át Magadban, helyesebben: hagyd, hogy átalakítsa a Benned lévő és élő isteni Én.” – olvassuk az Akarattyan keltezett 1950. július 27-i levélben. S aki a levelet kapja: a parasztfiú, aki a kétkezi munka mellett estefelé a gyümölcsösben hasra fekszik, és ír „Napáldozatig”. Nem kétséges, hogy mindkét író levelei szépirodalmi értéket hordoznak, néhol novellisztikus vagy éppen esszéisztikus jellegük van. S persze a szubjektív látás is jellemzi mindkettejük írásait. Ebbe az is belefér, hogy gyakran élesen fogalmaznak, s az sem kizárt, hogy itt-ott igazságtalanul ítélnek el több

kortársukat. Ebben különösen Szabó István jár az élen, s olyan írók kapják meg a magukét, mint Szabó Pál, Veres Péter, Márai Sándor, Sinka István. Az ifjú író nem tűr semmiféle taktikázást, általa megalkuvásnak tartott attitűdöt, s közben az esztétikai értékkel kapcsolatban is rendkívül határozott az álláspontja.

Mindebben erősítik klasszikus olvasmányélményei, Pázmány Péter, Károli Gáspár, Babits Mihály művei. S persze sokra tartja levelezőtársát is, aki meg beszámol neki az éppen őt foglalkoztató regénytervekről, pl. a Jézus–Júdás antinómiáról. Kodály ez idő tájt írja, hogy addig él a barátság, amíg az árulás azt nem teszi lehetetlenné. S írja ezt akkor, amikor egyébként oly gyakori az árulás. Amikor pedig 1950–51 fordulóján Szabó Istvánon válságos hangulatok vesznek erőt, Kodolányi lelket próbál belé önteni. A teljességhez tartozik, hogy később meg Kodolányi kerül válságba. Drámai fejlődés-vonal bontakozik ki ily módon, s a levelek akár egy önéletrajzi páros vagy négykezes regény csírái is lehetnének.

Egy írónak sem jó a közérzete a személyi kultusz világában, ahogy Szabó István írja: „...én nem akarok ebben a rendben szolgálni az értelemmel és egyáltalán nem akarok fölfelé haladni...” (1951 márciusa). Ilyen helyzetekben Kodolányi János gyakran vigasztalja fiatal íróitársát, persze tudjuk, hogy ő maga is keservesen él abban az időben. Ez az a korszak, amely bizonyos mértékig szembeállítja egymással Kodolányit és Illyést, s amelyben Németh Lászlóra az „elnyűtt és hamuszürke állapot” a jellemző. 1952-ben bizony nincs igazi cselekvési tere egyik nagy írónak sem. (Ekkor még Kodolányi sem sejtetheti, hogy pl. Illyés és Németh előtt tevékeny írói évek állnak.)

S ha már a jelentős kortársat emlegetjük, meg kell említenünk Jankovich Ferenc nevét is, annál is inkább, mivel őrá valóban fölnézett Szabó, s jórészt neki köszönheti egyetemi tanulmányainak lehetőségét. Más kérdés, hogy a kor egyetemén nem érzi otthon magát a támogatott fiatalember, s egy idő után megszakítja tanulmányait. Ez az az idő, amikor „Anonymusba is osztályharcot magyaráznak”... Szabó István úgy látja, hogy kevés az igazi professzor és sekély a színvonal.

Az évek múlásával aztán ritkulnak a levelek. 1954-ben közel egyéves szünet következik a kap-

csolatban. A kezdeti sikerek után ekkor alig megy az írás Szabónak, ám jellemzi az önismeret, az önbírálat és a józan fölülemelkedés szándéka. Kár, hogy önelemző leveleire itt-ott hiányzik Kodolányi János válasza.

Aztán 1956 októberében vége szakad a levelezésnek. A mester úgy érzi, elvégezte dolgát. A tanítvány pályára állt, előtte a legújabb magyar próza egyik kiemelkedő teljesítménye. Fájó, hogy pályája oly hirtelen szakadt meg 45 éves korában, alig élte túl néhány esztendővel mesterét. A mestert, akihez a levelezés befejezése után már nem fűzte kapcsolat. Az első hét év azonban mindképpen sorsformáló jelentőséggel bír. Ennek hiteles dokumentuma a levelezés kötete.

(*Holnap Kiadó, 1999*)

Nagy Benedek: Pegasus, (bronz, 1992)

Nagy Benedek: Gerenda Madonna (bronz, 1999)

WEBER JÓZSEF

Jehuda csuklója

Asztrológiai szempontok Kodolányi János *Én vagyok* című regényében

Kodolányi János az *Én vagyok* című regényének írása közben asztrológiai szempontokat is figyelembe vett. Ezek alapja az a jelenség, hogy a Föld forgástengelye a keringéssel ellentétes irányú, lassú körmozgást végez, így az a pont, amelyen a Nap a tavaszi napéjegyenlőség idején áll (a tavaszpont), hátráló irányban végighalad az állatöv tizenkét csillagképén. A csillagászat ezt nevezi precesszióknak. A tavaszpont az egyes csillagképeken 2160 év alatt vonul végig, és amelyikben éppen tartózkodik, annak az alapvonásai érvényesülnek az adott történelmi korszakban. Ezek az úgynevezett világhónapok jellegükben határozottan elkülönülnek egymástól, bár az átmenet észrevétlenül lassú, és többnyire háború, a rend felbomlása, természeti csapás kíséri. Kodolányi eredeti szándéka szerint a *Vízöntő*-vel kezdte a precessziós út regénybe foglalását, ám később, asztrológiai ismereteinek bővülésével elgondolásának hibáit észrevette, ezért a regény címét *Vízözön*-re változtatta. Ez a regénye ilyen értelemben tehát nem asztrológiai alapozású. A folytatás, az *Új ég, új föld* a Bika-korszakot ábrázolja, az *Égő csipkebokor* a Kost, az *Én vagyok* a Halakat. Ez utóbbi két regényben azonban a precesszió hatásainak bemutatásán túl más asztrológiai szempontok is szerepet kapnak. Az *Égő csipkebokor* hősének, Mószénak a története kozmikus hatások által befolyásolt fejlődéstörténet.¹ Az *Én vagyok*ban Jehuda jellemének alapvonásai olyan elemeket tartalmaznak, amelyek regénye illesztését sem önéletrajzi, sem esztétikai, teológiai vagy pszichológiai indíttatás nem magyarázza. Kodolányi a gondosan átírt és szigorúan megrövidített regényben olyan részleteket hagy, amelyek a szöveg egészébe látszólag szervesen kapcsolódnak. Ezek az epizódok fölvetik azt a kérdést, hogy Jehuda jellemrajza nem asztrális hatások rendszerébe illeszkedik-e, és ha igen, akkor ez a rendszer nem az író, Kodolányi János születési horoszkópja-e.

* * *

Két hal úszik, kergetőzik az emberi tudat óceánjának mélyén: a precessziós útján vándorló Nap a Halak csillagképébe lépett. A Földközi-tenger keleti partvidékének népei változatlanul élik napjaikat, a tömegekben azonban fölébred és egyre erősödik a nyugtalanság, a feszültség, az útkeresés és az egyetemes létezésben való föloldódás vágya, a Messiás-várás. A Római Birodalom kiterjesztette uralmát a születés várható helye, Júdea fölé, így a szellemi áramlatok közvetlen és gyors terjedése eleve biztosított. Az egységes politikai hatalom jelenléte ugyan élénk ellenállást vált ki, mégis ez biztosítja a későbbi évszázadok szellemi bázisának, a kereszténységnek a megszilárdulását.² Ez a kettősség – az átszellemült várakozás és a harcos szembeszegülés – a Halak egész világhónapjának jellegét, az üldöztetés, az Isten nevében történő véres leszámolások végtelen láncolatát előrevetíti.³ Az új korszak jeleként Jesuah halászokat választ tanítványává, emberhalászokká teszi őket; a szellemi és testi táplálékra éhes tömeget hallal és kenyérral lakatja jól. A kenyér a Halakkal szemközti Szűz egyik jelképe – Jesuah az eucharisztia titkát a bor mellett a kenyérbe helyezte.⁴ Kodolányi regényének előterében mégsem a kortünetek állnak, hanem egy beteg és meghasonlott, önmagát a kétély örvényeibe hajszoló lélek: Jehuda.

259

Somaeg 2000. máj.-jún. 3. 27. 259-265.

Születése percétől kezdődően ellentétes erők vonzzák. Sorsának, jellemének alakulásában két zodiákusjegy és két bolygó hatása a legföltűnőbb összetevő: a nehézkes, testiséghez és anyaghoz kötött Bika; a szétáradó, szellemi kapcsolódások keresésére, lelkiiségre, elmélyülésre ösztönző Halak; a sötét, fenyegető, gátló Szaturnusz és az értékközvetítésre serkentő, mozgékonytágot, üzleti beállítottságot biztosító Merkúr. Vágyait, törekvéseit ez a négy erő szaggatja, rángatja.

1. A *Bika* szilárd, negatív jegy, lassúságra, megállapodásra, a meglévő értékek megőrzésére készlet. Uralkodó bolygója, a Vénusz szintén negatív, passzív, koncentrált erőt sugároz; a szépség, művészet és életszeretet planétája. „Szép férfi volt Jehuda, szívesen forgott az emberek között, őt is kedvelték. Egyébként családjának minden férfitagja szép volt.” Atyja magas, vállas, büszke arcú férfiú, atyai nagybátyját mintha maga Jákob nemzette volna. Az ifjú Jehuda a kereskedelmi tevékenységben szerez tekintélyes vagyont – de nemcsak a pusztá adásvétellel (ez elsősorban Merkúr-ösztönzés), hanem azzal, hogy a köznapi, létszükségletet fedező áruk helyett a jövedelmezőbb, vénuszi egyéniségéhez inkább illő szépítőszerek közvetítésére tér át. Ekkoriban külső megjelenését is a vénuszi szépségelv alakítja: vállára valódi folyamközi selyemruhát, díszes simlát terít, föllépése vonzó, haját, szakállát drága kenettel illatosítja, baktriai tevéen közlekedik, szolgálk hada kíséri. Viselkedése minden helyzetben kifinomult, beszéde választékos, mozgása méltóságteljes, az emberek közti érintkezés külsőségeit a tökélyre fejleszti. Hétköznapijaiban, apró-cseprő tevékenységében lépten-nyomon a Vénusz és a Bika tulajdonságait ismerjük föl – ifjúkori cirkuszrajongásában ugyanúgy, mint később a nők felé irányuló kiegyensúlyozatlan, sóvárgással terhelt viszonyában: minden nő pusztá látványa szívdobogást okoz, látja, tapintja, érzi testük minden porcikáját. Karakterének földies vonása Jesuahhal való megismerkedése után változatlan: a tanítványok körében ő az egyetlen, aki az étkezés előtti kézmosás hagyományához, az évszázados lerakódásoktól terhes törvények előírásaihoz ragaszkodik. „Reggel-este a leghosszabb imádságokat mondta, vigyázva, nehogy egy kötőszót is kihagyjon.” A jelképek, példabeszédek nyelvét nem érti. Jesuah tanítását nem tudja befogadni, ha a fogalmi gondolkodásból kiszakított, képekbe burkolt tartalmat közöl. „Gondolkodjunk józanul” – hajtogatja mind gyakrabban, ahogy a csodák és megmagyarázhatatlan jelenségek titkos hálót fonnak racionalizmusa köré. Pánikszerűen kapkod az értelem oksági elve után, és minél veszedelmesebben inog alatta a talaj, minél egyértelműbb, hogy Jesuahban isteni erő működik, annál riadtabban takarja el arcát a csoda villámfénye elől – csak hinnie ne kelljen.

Az asztrológia megfigyelése szerint minden jegy poláris ellentétben, kiegészítő kapcsolatban áll a vele szemközti jegy tartalmával. Jehuda sorsának alakulásában a Bikát kiegészítő Skorpió hangsúlyos szerepet kap. Az ugyancsak szilárd, negatív, de vízjellegű jegy uralkodója a Mars. Mindkettőben egyenletes, kevésbé lobbánékony, de annál kitartóbb tevékenység nyilvánul meg: Jehuda a tisztult szellemiség irányába fordul. Eltávolodik világi életétől, felhagy a kereskedelmi utazásokkal, az esszénusok sivatagszéli telepére vágyik. Békét akar megtört lelkének és a megpróbáltatásoktól vergődő Jiszraélnek. Szelleme végletek közt csapong: a testiség örömeit keresi, de nem a kény vonzza, hanem a halál titkos üzenete. Marsi elbizakodottsága beteges képzelgessé fokozódik, ez végső tragédiáját készíti elő – Jiszraél megmentőjének véli magát, azt hiszi, azért született, hogy népét a szélhámos vallásalapító, Jesuah káromló tanításának következményeitől megóvja. A marsi lendület és a vénuszi szépségelv együttes hatására Nezeethben – testi fogyatékosága ellenére – Jesuah bátyjának kőfaragóműhelyében nehéz fizikai munkát vállal, hogy öldöklő kétségei felől gondolatait elterelje. Az utolsó lökést aztán ebben a műhelyben kapja: fülébe jut a szóbeszéd: Jesuah egy római katona fattya.⁵

2. A *Halak* uralma Jehuda fölött az anyaméhben kezdődött: „Lábbal előre jötem a világra” – írja Jehuda a regény legterjedelmesebb, vallomások, első személyben írt fejezetében. A gyakorlati asztrológia azt a fölfogást vallja, hogy az állatövi jegyekben mutatkozó planétahatásokból a horoszkóp tulajdonosának testi fogyatkozásaira is következtetni lehet.⁶ A lábfej, az Achilles-ín és a sarok a *Halak* testrésze, ez a jegy Jehuda életére születése pillanatában bélyeget üt. Változó, vizes jegy, planétája a Jupiter és a Neptun. A Jupiter a belátás, bölcsesség, jóindulat planétája; pozitív, tevékeny szétáradása érvényesül abban, hogy Jehuda egész életében mindig az igazságot keresi. Diszharmonikus Jupiter-hatás vezérli ifjúkori, mértéktelen vagyonhalmozásában, társas étkezések során az illem határai mögül kitörő falánkságában, az asztali örömeik gátlástalan élvezetében. Szívében a büszkeség elhatalmasodik, rátart és önhitt: úgy érzi, különb mindenkinél, a magasrendű élethivatás dicsősége csak öneki adatott meg, egyedül ő a kiválasztott. Ez már testi hibájából nyilvánvaló: nincs még egy lábbal született szerte a világban. Jesuah mellé szegődve a teljes önátadást egyrészt a góg gátolja: leghitványabb bűnét, Judithtal kialakított viszonyát és végzetes következményét el kell hallgatnia, mert önmagának sem vallhatja be, hogy Judith öngyilkosságához milyen közönséges, előkelő életviteléhez mennyire méltatlan magatartás vezetett. A bűnbánatban való teljes megtisztulás másik akadálya az, hogy fél a megcsúfoltatástól. Elképzelhetetlennek tartja, hogy ő, Jehuda bar Simon, a nemes férfiú bármiféle keresztet a vállára vegyen.

A *Halak* másik uralkodója, a Neptunusz a víz, félhomály, a misztikus mélység, az idegek és távolbaérzés bolygója.⁷ Neki köszönheti fokozott képzelőerejét: álmodásaiba belefeledkezik, amikor komor körülményei között a távoli, kiegyensúlyozott, szép jövő képeit idézi maga elé. Neptun-hatásra mutat az elbeszélő hasonlata: amikor Jesuah köréhez csatlakozva mindjobban elhatalmasodik nyugtalansága, ennek csillapítására úgy merül a munkába, „mint a mákfőzet kábító mámorába és a mézízű borba”.⁸ Anyja halálát azzal okozza, hogy mézes borba kevert mákfőzettel itatja. Életútjának alakulását legtartósabban az a neptuni természetű kényszerképzet befolyásolja, hogy egyrészt szándékait, legbensőbb vágyait és gondolatait illetéktelenek elől rejtve tartsa, másrészt mások titkait leleplezze. Neptun-jellegű az ifjúkori, okkult tudományok iránti érdeklődés és az a tartósan kísértő vágya, hogy a természetfölötti gyógyító- és varázserőt megszerezze. A Neptun ébresztgeti benne a nehezen bevallott, futó vonzalmat a görög atléta, Konopász iránt. Minden, ami titkos, ellenállhatatlanul vonzza. A Neptun-természet elhajlása sodorja nagybátyjának felesége, Judith karjaiba. Mennyit ábrándozott szerető, odaadó, szolgálatkész, biztonságot nyújtó feleségről, s amikor végre nő szerelmét érezheti, rejtőzködniük kell.

A titkot, a kizárólag beavatottaknak szóló rejtett értelmet kutatja Gorgiász tanai mögött. Johanan szektája iránt ezért érdeklődik, Jesuahhoz fűző kapcsolatában legfőbb törekvése ugyanez. Végül azért fordul el tőle, mert a Hermon ormai közt, a Jordán forrásánál, amikor Jesuah a három kedves tanítvánnyal elvonul, be kell látnia: a legszűkebb körbe nem engedik, előtte a belső ajtók zárva maradnak. Neptunja az értelmi belátás végső fölborulásáig, az örületig hajszoja: életét az áruláshoz közeledve egyre görcsösebben, mániákusan félti. Megbúvó gyilkost gyanít minden zugban, álmra sem meri hajtani fejét, az árulás éjjelén a Jesuahhoz közel álló asszonyok bosszújától retteg.

3. A *Szaturnusz* veszedelmes bolygó, rossz konstelláció esetén leküzdhetetlen akadályokat állít a nemes és átszellemült törekvések elé. Fekete csillag, az ördög lakóhelye,⁹ a próbatétel bolygója, a Küszöb Őre. Akit ártó fénye elér, azt a búskomorság, a gyanakvás, szüntelen aggodalmaskodás és kishitűség menthetetlenül megszállja. Ahogy Jehuda utolsó napjai felé közeledik, mind nagyobb súllyal nehe-

zednek vállára a szaturnuszi terhek. Ifjúkorától emberkerülő, ez az árulás előtti napokban tömegiszonyná torzul. Eleinte csak a választott nép nyakán élősködő, betolakodó idegenek szerencséjét irigyli, később mindenkire féltékeny, akit Jesuah közelében lát – végül Jesuahra, mert az Emberfiának, megváltónak vallja magát, illetve ellentmondás nélkül túri, hogy annak nevezzék. Tépelődő, rágódó, önmagában gyengeséget és hibákat kutató hajlama gyermekkorában kiütözik, férfikorra ez kíméletlen önmarcangolássá fokozódik. Eleinte takarékos, előrelátó, később a hazudozásig fukar és számító: önzetlen adakozásra Jesuah fölszólítására sem képes. Kereskedelmi ügyleteinek hasznát a szélhámos görög bankárok lefölik – végül a tanítványok közösségének vagyona kerül a csalók kezére –, ez ugyan csak szaturnuszi vonás. Nem hisz a Massiakh közeljövőben várható eljövételében, s amikor szemtől szembe kerül vele, megtagadja. Jellemtorzulásában egyre-másra a Szaturnusz ártalmas és kiegyensúlyozatlan hatásait ismerhetjük fel. Mérhetetlenül bizalmatlan és gyanakvó. Bármiféle emberi kezdeményezésben ellene irányuló összeesküvést, hátsó szándékot, alattomos támadást gyanít. Rosszhiszemű, de ezt nem tudja, viszont mindenkit rosszhiszeműnek tart, ezért megbocsátást sem a maga, sem mások számára nem ismer. Szeretetéhsége mérhetetlen, szeretni viszont sem Istent, sem embert nem tud, mert előle a szolgálatkészség, türelem és megértés területét vaskos falakkal elkerítették. A Szaturnusz ártó fényzöngkapcsolódása fecskendezi vérebe a gyermeteg aggodalmaskodás mérgeit, ami később beteges gyáva-sággá fajul. Ez azután ítélőképességét kényszerpályára veti, a kételkedés és bizonytalanság határozott tagadássá izmosodik – legjobb szándéka ellenére az igazság fölismerésére és befogadására képtelenné válik. Sorserei ellenállhatatlan erővel taszítják a világi hatóságok elé, és minél szilárdabb alapokra épül benne a meggyőződés, hogy helyesen cselekszik, annál közelebb kerül a rászabott feladat, az árulás beteljesítéséhez.

4. A *Merkúr* a Halakkal opponens Szűz és az Ikrek uralkodója. Tevékeny, szétáradó erejű bolygó, ez vezeti kereskedelmi pályára, ez adja kiváló emlékezőtehetségét, tanulmányok iránti fogékonyságát és gyakorlati érzékét. A görög bankároknak kérkedik: az Eljövendő országában majdan jó esélyei lesznek arra, hogy az új birodalom kereskedelmi násibjává emeljék. Mindenben, ami a keze közé kerül, azt nézi, miként lehetne jó haszonnal eladni, befektetni, kamatoztatni. A Merkúr diszharmonikus fényzöngkapcsolatának hatására Jehuda az első adódó alkalommal fölnyitja Mattai ládikáját, a bennük található iratokat mohó kíváncsisággal, majd fokozódó fölháborodással olvassa. Ugyanilyen alattomos Merkúr-hatás alatt olykor-olykor kihallgatja a Mester beszélgetését a tanítványokkal. Legérzékletesebb hatását a Merkúr akkor fejt ki, amikor az árulás szándéka megszületik: csuklóján diónyi daganat nő, és ez napról napra nagyobbodik, mind kínzóbb fájdalmat okoz.

A Merkúr-hatás Jesuahban is kiütözik: bal kezének ujjai sérültek, az ő csuklóját is veszély fenyegeti.¹⁰ Jesuah és Jehuda nemhogy távolodnak – egymáshoz mind közelebb kerülnek. Homlokegyenest eltérő tulajdonságaik, törekvéseik ellenére mind mélyebb rokonságban állnak. Ez a rokonság eleinte a különbségek természetében mutatkozik meg. Áldott a méh, amely Jesuahot foganta, átkozott, amely Jehudát. „Mielőtt az anyaméhben megalkottalak volna, már ismertelek” – idézi Jesuah Jirmijáhu prófétát. Jehuda ugyanezt a mondatot veti papírra vallomásának utolsó soraiban,¹¹ de Jesuah a preegzisztenciára, Jehuda a predestinációra érti. Mindkettőjük ajkát többször elhagyja a jelentőségteljes „én vagyok” kijelentés – Jesuahtól azonban az élet teljességének és istenfiúi öntudatának kinyilvánulásaként, Jehudától a bizonykodó önhittség árulkodó jeleként. Mindketten szorosan kapcsolódnak az Eleázár névhez: Jesuahnak barátját és föltámadásában előképét hívják így, Jehudának törvénytelen gyermekét. Az árulás után a kérdező kedésának is ezt a nevet ha-

zudja – talán mert a váratlan helyzetétől megzavarodik, talán mert érzi új életre születésének közeledtét. De magában hordja a másik Lázárt is, a fekélyest, a lelki szegényt, a kegyelem morzsái után sóvárgót, akit démoni állatok, kutyák nyalogatnak, és akit halála után az angyalok mégis Ábrahám ölébe helyeznek. Mindketten tékozló fiúk a valóságban is, képletesen is. Mikor Jesuah Nezeethbe hazatér, „az elsőszülöttet ünnepezték, az elkódorgott, de hazatért fiút, aki, íme, elveszett, de megtaláltatott”. Mégsem úgy tékozló fiú, ahogyan a környezete látja, hanem egész emberi életével, azzal, hogy az Atya házából kilépett, bűnösök közé vegyült, és tisztátalanokkal érintkezik. Tékozló fiú Jehuda is. Amikor Jesuah példabeszédét hallgatja, torka görcsbe szorul: „hiszen ez a nabi a szívébe látott, róla beszélt”.¹²

Jesuah sorban leleplezi Jehuda démonait: ne félj – mondja más-más alkalmakkor –, ne légy türelmetlen, ossz szét mindent; gőgös vagy, fogva tart a világ, túrj, ne aggódj. Jehuda pedig éppen azokkal a vádakkal illeti Jesuahot, amelyeket önmagában fölismerni képtelen (alattomos, csaló, ravasz, képmutató, hazug, ámító, megremült, fekete mágus). Jehuda fattyút nemz, Jesuahot fattyúnak hiszi. „Közületek egy ördög” – figyelmezteti a tanítványokat Jesuah; Baál zebub erejével varázsol – vádolja őt Chanannál Jehuda. Mindvégig ugyanabban a körben mozognak, ugyanannak a középpontnak két pólusaként. Álmában a csókot Jehuda kapja. Az árulás éjszakájához közeledve testi elváltozásaikban kiütözik az azonosság: Jehuda csuklóján éppen ott nő daganat, ahol Jesuah csuklóját a szög átüti. „Ő Kefára épített, hát én is Kefára építettem” – vallja a barlang homályában az utcanőnek; mindketten a hatalom jegyében cselekszenek, de Jesuah a szellemi és világi hatalom egységére, Jehuda a világi hatalom kizárólagosságára épít. Jesuah szavait önkéntelenül magára vonatkoztatja: íme, a madaraknak fészük, a rókáknak barlangjuk van, s ő, Jehuda nem tudja hol lehajtani a fejét. „Örülj Jerusálim leánya – rikolt később Adila fülébe a föld alatti csarnokban, amikor tettével dicsekszik –, örvendezz nagyon. Királyod jött hozzád, igazsággal és győzelemmel megment téged.”¹³

Halála a legmélyebb alámerülés és legmagasabb fölemelkedés. A Bikával szemközt Skorpióban, az ellentéteket legélesebb és legvégletesebb formában magába foglaló jegyben az alantas testiség és a magasrendű célok felé törő lelkiület megütözik egymással. Jehuda az árulás előtti estén meglök egy követ. „Skorpió kunkorodott alatta.” Az árulás után a mozdulatlanul heverő kövek mindegyike alatt skorpiót gyanít. „Aki vel együtt ettem kenyeremet, sarkamba vágta a fogát” – idéződik föl szívében a zsoltár átértelmezett sorai.¹⁴ Mielőtt a végtelenben föloldódik, az anyagság és testiség rejtett mélységeibe, a Templom építése után maradt hatalmas, mesterséges üreg sötétjébe, Adila kihívó és érzéki testének oltalmat kínáló rejtekébe merül. Bűnét és tévedését immár tisztán látja, ahogyan azt is tudja, hogy mindez nem történhetett másként. A bűnvallomás és megbánás feszítő ereje utat tör; „szereget tölti be minden porcikáját”. Nincsenek többé kételyei, félelmei, „mindent tud, mindent ért”. A még ráváró egyetlen, utolsó feladatot kényszeredettséggel, engedelmesen végrehajtja. Elszántan beleveti magát sorseroőinek hullámverésébe, már csak egy marad, a ráhagyatkozás. Öngyilkosságával átadja magát a titoknak, a megbocsátás kegyelmének. Halálával az ellentétek kialszanak, győz a szeretet, és pedig fölszabadítja, magához emeli a megsemmisülés rettentő szurdokaiból a fénybe, az életbe, a halhatatlan lélek örök, égi otthonába. A partra vetett hal az óceán mélyére visszaúszik.

* * *

Kodolányi ismerte a maga születési horoszkópját, tudta, hogy milyen ellentmondásos erők hajszolják. Amikor a regényt írja, tisztán látja alkati determinánsait.¹⁵ Látja egyrészt aszcendensét a Bikában, másrészt Napját a Halakban; ez eredmé-

nyezi a materiális és spirituális erők kiegyenlítően ellentmondását.¹⁶ Horoszkópjában a Nap negyedfényt kap a Szaturnusztól és az ezzel opponens Neptun-Plútó együttállástól. A legártalmasabb bolygók a legszerencsétlenebb kapcsolódásban láthatók, a személyiségtorzulás kikerülhetetlen. Látja a merkúri természetű fenyegetést (Neptun-Plútó az Ikrekben – az Ikrek uralkodója a Merkúr), de az *Én vagyok* írásának idején pontosan nem tudhatja, miben várható a megnyilvánulása. Írói ösztönnel hősenek csuklójára daganatot képzel (a kar egésze jellegzetesen merkúri testrészt), és néhány évvel a regény megírása után tudja meg: nem sokat tévedett. Ujjai, csuklója írói munkára alkalmatlanná, irányíthatatlanná válnak – igaz, ezt általános ideggyulladás okozza.¹⁷ Csakhogy az idegzet, főleg a mozgatóidegek ugyan csak a Merkúr uralma alá esnek. A számítások pontosak: arcában fölismeri a Sátán arcát,¹⁸ Jehuda életében bemutatja az Antikrisztust, aki úgy tagadja az Istenfiút, hogy közben önmaga megváltó szerepében tetszeleg; aki a szeretet Istenével szembe száll, mert ő maga a szeretet birodalmán kívül áll, így bizalomról, megbocsátásról elgondolása sem lehet.

Jehuda a titokzatoskodás és titokkeresés szövevényébe akkor bonyolódik bele, amikor Jesuahnak nem meri nyíltan megvallani minden bűnét.¹⁹ Most, hogy végső számvetésre került sor, Kodolányi János, a regényíró egyéniségének legárnyékosabb zugait önmaga és a világ előtt föltárta. Gyónás ez, kíméletlen számbavétele minden hajlamnak, végrehajtott vagy a pusztta lehetőség burkába szorított cselekedetnek. Ami korábban önarcképeiből a szemérmesség, tapintat vagy a következményektől való meghátrálás miatt kimaradt, ebben a regényben megjelenik. Nem szokványos lelki tükör: a vétségek felsorolásával nem elégszik meg; a mozgatóerők eredőjét keresi. Íme, innen lép elő a testiség, a kicsinyesség, a ferdült érzékiség, a félelem, kutakodó kíváncsiság, az önhittség, irigység, tagadás. Íme, ezek a láthatatlan hatalmak táncoltatják a jóra törekvő embert, ezek kényszerítik arra, hogy az igazság helyett a világ elismerését vegye célba.

JEGYZETEK

1. L. korábban írt dolgozatomat: Az örök ember. *Somogy*, 1994/4. 270–280.
2. Vö. Várkonyi Nándor: Az ötödik ember II. Széphalom Könyvműhely, Bp. 1996. 30–32.
3. A Halak eonját elsősorban az ellenséges testvérek archetipikus motívuma irányítja. A két ellenséges fivér Krisztus és az ördög. Vö. C. G. Jung: *Atón*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1993. 79., 126. és 210.
4. A Halak világhónapjáról I. Baktay Ervin: *A csillagfejtés könyve*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1989. 302–303. A bolygók és állatövi jegyek jelentéstartalmát ugyaninnen vettem, l. 114–156.
5. Valószínűleg még Jézus életében elterjedt az a híresztelés, hogy a Messiás egy Panther nevű római katonától fogant. L. Dr. Radó Polikárp: *A kereszténység szent könyvei II*. Szent István Társulat, Bp. 1929. 34. Várkonyi Nándorhoz 1950 márciusában írt levelében Robert Graves nézetét fogadja el: Jézus Heródes Antipater gyermeke. L. Szabó Sándor: *A nagy trilógia születése*. *Dunatáj*, 1979/2. 48–49.
6. Baktay Ervin: im. 156–159.
7. Vö. Hamvas Béla: *Poseidón*. In: *Láthatatlan történet*, Akadémiai Kiadó, Bp. 1988. 60. és Baktay Ervin: im. 120–121.
8. Kodolányi gyermekkorából ismeri a morfiomot: „...betölti testemet a kéjes zsi bongás halk muzsikája” – idézi föl a lábműtét napjait. *Süllyedő világ*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1979. 226.
9. Vö. C. G. Jung: im. 71.
10. A csukló és a kar egészével a Merkúr testrésze. Általánosan elfogadott az a vélemény, hogy Krisztus Napja az Ikrekben, a Merkúr domiciliumában áll. Vö. C. G. Jung im. 72–74.

Hamvas Béla Krisztus horoszkópjában a figyelmet arra a szabályos keresztre hívja föl, amit a Halakban álló aranykonjunkciónak az aszcendenssel való oppozíciója és az ezzel kilencven fokban álló Nap–Hold szembenállás alkot. L. *A dolgokból elég*. In. *Patmosz I. Életünk Könyvek*, Szombathely, 1992. 302.

11. Jer. 1,5. A fejezet ezen utolsó sorai a *Jebuda bar Simon emlékratainak* 1957-es kiadásában nem szerepelnek.
12. Kodolányi ugyancsak önéletrajzi vonatkozásokkal írt regényében, a *Julianus barát*ban is megjelenik a tékozló fiú képe (Gerhardus gyónása). Magvető Könyvkiadó, Bp. 1980. 802. Az *En vagyokot A tékozló fiú* címen említi. Levél Sík Sándorhoz, *Vigilia*, 1977/10. 700.
13. Zak. 9,9.
14. Eredetileg: aki velem együtt ette kenyeremet, sarkát emelte ellenem. Korábban Jesuah is így idézi. Vö. Zsolt 41,10; Ján 13,13. A Qumránban talált, magyar nyelven *Magasztalások* címen ismertté vált tekercsben ugyanígy található. L. 1QH 5,23–24. Mindebből bizonyossá válik, hogy Kodolányi szövegmódosítása – tudatos vagy ösztönös – asztrológiai szempontokhoz igazodik.
15. Barátai, Borbély Ervin és Várkonyi Nándor tájékozott volt az asztrológiában, ismereteit tőlük és az általuk ajánlott olvasmányokból vette. 1941 nyarán írja Várkonyinak, hogy asztrológiával foglalkozik. L. Várkonyi Nándor: *Pergő évek*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1976. 484. „Számomra egy rozsdás szög többet mond, mint egy könyvtárnyi elmélet. Ebben az értelemben csakugyan Bika-ember vagyok...” Szabó Sándor im. 48.
16. A Kodolányi születési horoszkópjára vonatkozó adatokat Rajnai László szóban közölte.
17. Vö. *Visszapillantó tükör*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1968. 518. Halálos ágyán az urémia első jele csuklója és ujjai megduzzadása volt. L. Kodolányi Júlia: *Apám*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1988. 267.
18. Nemcsak ő. L. Kárpáti Aurél megjegyzését az IGE 1933 nyarán összehívott választmányi ülésén: „Ez maga a Sátán.” *Visszapillantó tükör*. 164. Kristó Nagy István írja: „kitetszett személyiségének szinte luciferi volta... démoni személyiség”. L. *Kodolányi közelében. Alföld*, 1982/12.
19. Vö. Kodolányi János levele Rajnai Lászlóhoz. *Somogy*, 1999/3.

Cselényi László

Elfelejtett írók

Kodolányi János

„Kilépett a sátorból, s a felkelő Nap felé fordulva, rövid, vaskos ujjait ég felé emelve néhány pillanatig csendesen állott... Lád nembéli Bese, a Sas, hetedízigen ismert apák ivadéka, fiak és unokák nagytekintetű örege, a felakasztott Bülcsü közelije, az egész környék hatalmas ura, Bese apa, elvégezvén imádságát, lassú, megfontolt lépésekkel elindult, hogy körülnézzen szállásán.”

A *Pogány tüzek*, Kodolányi egy negyvenes évek elején írott honfoglalás kori regénye kezdődik így, s az idézet híven tükrözi egyrészt az író problematikáját, másrészt nyelvezetét. Kodolányinak nem volt szerencséje sem a korával, sem az utókorával. A húszas évek nagy novelláit (*Sötétség*, *Szép Zsuzska*, *Börtön*) a harmincas évek középkori regényei (*A vas fia*, *Boldog Margit*, *Julianus barát*) követik, s a *Pogány tüzek*. A Julianus barát, igaz, nagy siker, ám e nagy sikert hamarosan elsodorja a háború, aztán a rendszerváltás. 1945 után írott östörténelmi (*Vízözön*, *Új ég, új föld*), s bibliai (*Az égő csipkebokor*, *Én vagyok*) regényei csak a hatvanas években jelennek meg, halála (1969) után pedig szinte teljes feledésbe merült.

„Életében sokan és sokat bántották, s ő sem volt másokhoz kíméletes. Könyörtelensége és következetlensége, mely gyakran ideológiai mezbe öltözött, sok sebet, sérelmet, égető és indulatot fakasztott bántást okozott. Publicisztikai megnyilatkozásai gyakran ellentmondásosak, s az ő megítélése is gyakran szélsőséges. Könyvei magas példányszámban látnak napvilágot, rajongó olvasói vannak, de magatartásának megítélése mindmáig vitatott” — írja Tüskés Tibor a hetvenes években kiadott Kodolányi-monográfiájában.

Ternánszky János
Dery Tibor
Grob Lőrinc
Kobori Pál

Két különös oka volt mellőzöttségének: egyrészt a népi írók körének ún. jobboldalához tartozott, tehát azokhoz, akik nem csatlakoztak 1948 után a kommunistákhoz, másrészt, hogy az előbbi következtében nem csatlakozott a szocialista realizmus híveinek a táborához.

Tíz évvel a rendszerváltás után, 1999-ben, születésének 100. évfordulóján következett be a nagy fordulat: Kodolányi föltámadása. A Kodolányi-szeminárium egyértelműen bizonyította, hogy vétkes mulasztás történt, századunk egyik nagy magyar íróját söpörték a szőnyeg alá, legfőbb ideje, hogy újra elfoglalja méltó helyét a magyar Pantheonban. Tény, hogy a Juliánus barát s főként *Az égő csipkebokor* a legjelentősebb magyar regények sorába tartozik. De rendkívüli erejűek a korai novellák (főleg a *Sötétség*), az életrajzi regények (*Futótűz*, *Feketevíz*, *Sülyedő világ*) s megdöbbentő szociográfiája, a *Baranyai utazás* is. Kései korszakából pedig, az említetteken kívül a Boldog békeidők és a *Vízválasztó*.

„Kodolányi életműve a Móricz nyomán felhullámzó nagyepika egyik nagy teljesítménye. Az ő műveiben is az a társadalmi osztály öröködik történelemben, amelyik a történelem alatt élt, s amelyiknek életformáját a társadalmi fejlődés meghaladja, s ilyen életművekben, mint a Kodolányié is, őrződik a nemzet emlékezetében. A történelem alatt élt parasztság virtuális történelme, ez a Kodolányi-művek szemléleti jellege, esztétikai minősége pedig egyetemes emberi jelentéssé általánosítja ezt az emlékezetet” — írja Bata Imre Kodolányi-ról.

Kodolányi László 2000. máj.-júni, 5-6. 2 97 —
in Cs. I.; SOKÁBU SÍP: baranyolás az újabb
meyer iradolomban. Dunavendehely, 2001. Liliom Áron, 66-67.

Várkonyi Nándor – Kodolányi kritikusa

Várkonyi Nándor és Kodolányi János kapcsolata, ez a szenvedélyes és dinamikus nagy szellemi barátság sok más aspektusán kívül az író és a kritikus viszonyának példaként is megérdemli az elmélyedő figyelmet. Ehhez szántam érdeklődést támasztó jegyzetnek, előzetes problémavázlatnak a következő futó

* A cikk publikálása óta a Várkonyi-életmű kiadása kedvező fordulatot vett.

10

áttekintést, nemcsak a teljesség igénye nélkül, hanem szándékosan szorítkozva a későbbi kutatás egyik-másik lehetséges irányának megjelölésére. Várkonyi irodalomszemléletének csak a tárggyal legszorosabb kapcsolatban lévő oldalai villanthatók itt föl; nagy irodalomtörténeti összefoglalásainak szellemi-történeti geneziséről és kompozíciójáról annyit bocsátok előre, hogy „látomása” az Arany halála utáni évtizedek fejlődéstörténetéről a Trianonban megpecsételt összeomlás elementáris bővületében fogant meg és öltött alakot. Az irodalmat a történelmi sors, a magyar dráma erkölcsi felelősséggel tartozó részesének, hivatása szerint alakítójának tekintette, s ebből a szempontból vonta meg (most nem azt firtatjuk, mennyire jogosan és igazságosan) a „modernség”, az első nagy Nyugat-korszak mérlegét, és tett javaslatot a nálánál valamivel fiatalabb második nemzedék, különösen a hozzá legközelebb álló népi írók orientálására és megítélésére. A szó magyar művészei közül hosszú élete során ketten voltak rá a pusztán irodalminál átfogóbb, a személyiség egészét átvillanyozó hatással, előbb Kodolányi János, majd vele párhuzamosan, és Kodolányi eltávolodása után is, Weöres Sándor.

Mint annyi mindenre, magának Várkonyinak kellett önéletrajzában emlékeztetnie elfelejtett korai *Szép Zsuzska*-bírálatára is. Tévesen datálja 1925-re: a Sásdi Sándor szerkesztette Új Írások 1924. évi 3. számában jelent meg, Erdélyi József *Világ végén* című kötetéről szóló bírálatával együtt. Erdélyit az *Ibolyalevél*, Kodolányit a *Sötétség* sikere után nem kellett fölfedezni, de irodalomtörténeti jelentőségük korai megfejtéséhez Várkonyi látószögére volt szükség: ő az első, aki következetesen Erdélyivel és Kodolányival kezdi a húszas évek nemzedékének tablóját, és ezt a történetileg és poétikailag egyaránt indokolt korszakolást jószerevével csak Bóka László vette át és használta föl meggyőzően *A magyar irodalom története a két világháború között* (1919-1945) című, kötetben is kiadott egyetemi előadásában.

Ami Várkonyi Kodolányi-recepcióját illeti, az egyszerre tükrözi az olvasmányélmény elemi hatását, és illeszkedik bele a „modern”, illetőleg az „újabb” magyar irodalom monográfusának fejlődéstörténeti koncepciójába. Kodolányi írói alaptulajdonságát már az 1924-es kritika szerzője az „intuitív biztonságú természetlátásban” fedezi föl, s majd a *Pergő évek* utolsó fejezetében fejt ki legvilágosabban, hogy művésztipológiája tengelyében az „intuitív alkat” vagy „zseniális elme” az egyik, az „intellektuális típus” a másik alapváltozat; nem rangsorolja őket, de az „intuitív alkotó fajtájához” vonzódik jobban. A *Szép Zsuzska*-bírálat a naturalista „külsőlátásmód” (így, egybeírva) meghaladását javasolja a fiatal írónak és nemzedékének, „a parasztlélek lírikumát”, az „etikában és esztétikában sokkal gazdagabb” életű falu ábrázolását sürgeti. *A modern magyar irodalom története* (1928) Kodolányi-fejezete jóslatszerű éles-

11

Csűrös Miklós: INTARZIA. Tanulmányok az újabb mag. irodalom köréből. Pomáz, 2000.
Kráter Műhely Egyesület. 11-16.

látással fedezi föl a „túláságosan tárgyilagos” elbeszélés mélyén azt az „erkölcsi többletet, emberi igazságot, mely a szimpla naturalisták fölé helyezi”: „Kodolányi már meglátja, hogy a morális ember számára »börtön« az anyag s nem az anyag harcát önmagával revelálja, mint előzői, hanem a morális lény szabadságvágyát, az anyagba börtönzöttség tragikumát”.

Hosszabb szünet után a negyvenes évek elejének viharos politikai élete, a Sorsunk szerkesztése jegyében kötött szent szövetség és „rohamos levélváltás” bontakoztatja ki a barátság legszebb korszakát. Ekkor keletkezik Várkonyi két nagy irodalomtörténeti pályaképe Kodolányiról: az első a Sorsunk 1941. évfolyam 3. számában, a második *Az újabb magyar irodalom* (1942) lapjain jelent meg. Átfedéseik ellenére súlyos, önálló művek ezek, ami a lap szerkesztésével és az irodalomtörténet munkálataival agyonterhelt Várkonyi részéről önmagában is jelezheti a megírás lázasan személyes háttérét és motivációját. Szívbeli, de félelmetes barátról, a Sorsunk kulcsemberéről, irodalomtörténete egyik centrális alakjáról kell felelősségteljes véleményt alkotnia. Kétfelől közelíti meg „tárgyát”, személyes és lélektani, majd pedig objektív és történeti szempontból. Az első, Sorsunk-beli változat a befogadás folyamatát állítja a középpontba, bevallott célja: „követni az olvasó útját az író felé, – azét az olvasót, aki ez egyszer nemcsak a történetre kíváncsi, hanem éppúgy az emberre is, aki elmeséli”. Veszületett emberismeret és fölényes lélektani fölkészültség teszi analitikus remekléssé a tanulmányt. Várkonyi úgy használja föl kongeniálisan a *Süllyedő világ* önelemzésének, élveboncolásának eredményeit, hogy az aggódó szeretet narrátori hangját és a „sötétenlátó naturalista” „esetének” tárgyilagos „diagnózisát” keveri hozzájuk. Itt dolgozza ki az életmű fő vonásaiban ma is elfogadott korszakolását, amely szerint Kodolányi alkotó pályájának első másfél évtizedére „a lehiggadás előtti, tisztulást kereső állapot és izgalom” nyomja rá bélyegét, s a *Feketevíz* jelezte átmenet után a tatárkori történeti trilógiában áll be „a feloldódás pillanata”. „A magáralálalt alkotás hevületében megérti az élet egyetemes, optimisztikus értelmét, s ahogyan egykor a világ tárgyaiba helyezkedett át, most ez a kollektív megértés válik lényé tartalmává, s az élet és az ember széles látomásává terül szét.” Rugalmasságában ez a képlet prognózisra is alkalmas; Várkonyi nem tudhat még Kodolányi érdeklődésének ókori-keleti fordulatáról, de észreveszi, hogy a „látomás anyaga” nincs szükségszerűen meghatározva, „s hogy az egyetemes életet a magyar élet színeiben idézi fel, az természetes, de elvileg csak külső adottság”.

Az irodalomtörténeti monográfia beosztásában a Kodolányi-portré a kötet harmadik harmadát alkotó *Népi irodalom 1920–1940* című főfejezet rangos helyére került, vele kezdődik *A kor elbeszélőinek* bemutatása. Az értékelés

summája szerint „a teljesség, a szintetikus alkat emeli ki kortársai közül”, s e gondolat kifejtése Várkonyi irodalomtörténeti koncepciójának gyökérzetét is fölfedi, sebezhetőségét is láthatóvá teszi. Az előző nemzedék nagyjai, Ady, Szabó Dezső, Móricz „szabatos meghatározást” adtak a magyarságról, „típusokba sűrített nép-ábráit, faji képleteit” jelenítették meg; Kodolányi és nemzedéktársai a népi közösségnek a tényét jelenítik meg, már nem „kiemelkedő alakjaiban látják a népet, hanem atomjaiban és tömegeiben egyszerre”. Ennek az új fejlődési szakasznak az élén jár, kivált művének második részében, az érett Kodolányi: neki „sikerült megalkotnia a magyar élet időfölötti, örök drámáját”. Bizonyára nem szentségtörés megkockáztatnunk, hogy ezen a ponton a jellemzés és az értékelés megbicsaklik, az előfeltevés túlságosan messzire ragadja az értekezőt. Egy árulkodó „áthallás” is – akár önkéntelen, akár tudatos – az arányérzék elbizonytalanodását jelzi. „Ha a magyarság életének nyomai eltörlődnének a földről, az ő műveiből vissza lehetne állítani azt, amit a világ számára ez a szó jelöl: magyar”. A gondolat, sőt a szóhasználat óhatatlanul Szerb Antal hasonlatát juttatja eszünkbe, aki egy másik szintézis-teremtő jellemzésével folyamodott az ötletes fikcióhoz: „ha az *Ezeregyéjszaka* dzsinnei egy nap felkapnák Magyarországot és elvinnék távolabbi egekbe, úgyhogy a helyén nem maradna semmi más, mint Arany János tizenkét kötete, ezekből a mágikus könyvekből maradék nélkül ki lehetne olvasni a magyarság eidosát.” Az Arany-analógia Várkonyinál kifejtetlen utalás marad, szembevetően hiányzik mögüle a két költői világkép különbségeinek bemutatása. A szerző az újabb nemzedék „mintaadó műveltségének” nevezi Kodolányiét, de elbizonytalanodik, amikor „az európai-nyugati kultúra ellen” irányuló visszahatást kell benne észrevennie és értékelnie.

Ha a „magyar élet időfölötti, örök drámájának” a Kodolányi-műben való testetöltéséről szóló tételt nem is sikerül „az összehasonlító irodalomtörténet eszközeivel bizonyítani” (pedig a Sorsunk-beli lélektanközéppontú tanulmányban céloz erre a csábító kísérletre), mindkét Kodolányi-tanulmányban fölbukkan egy mélyértelmű és ígéretes motívum, amely lappangva jelen volt az eddigi, és talán új életre támadhat az ezutáni korszerű Kodolányi-interpretációban. Az intuíció – láttuk, Várkonyi terminológiájában korán és nyomatékosan megjelenő – kategóriájának továbbfejlesztésére, konkretizálására gondolok. Az intuícióból ered „mindaz, ami Kodolányi ábrázolásmódját annyira életteljessé teszi”. Hadd álljon itt, címszószerűen rövidítve és célzatosan megválogatva, néhány pompás megfigyelés, amely Várkonyi befogadói élményét körülírja: „Szertelen őszinteség”, „az előadás közvetlensége”; „semmi átvitel, semmi formálás”; „a belső események egyszerűen ábrázolatoknak csapnak fel”, „Emberek, állatok, tájak, (...) mintha maguk mondanák el

önmagukat a saját nyelvükön”. Várkonyi eszerint a személyesség és a tárgyi-asság egybeolvadására, alany és tárgy rejtélyes egymást-tükrözésére vezet vissza „az adományt”, melyről Kodolányira ráismerünk. „Bele tud olnadni tárgyába, de ugyanakkor – amire azok nem képesek – meg is tudja szólaltatni őket; s ugyanígy cselekszik saját magával, azaz tárggyá változtatja át, mely ettől fogva önmaga beszél.” E nagy perspektívát megnyitó gondolat megsejtői közül Szabó Lőrincre hivatkozik, aki „nem habozik ‘isteni képességnek’ nevezni ezt a ‘kísérteties valóságidézést’, ezt az ‘eleven szobrászatot’”. S valóban, Kodolányi világgépének és esztétikájának komponensei között a Szabó Lőrincsel közös útkeresés, a Pandora-korszak eredményeit is számításba kell vennünk. Attól a regénypoétikai modelltől egyébként, amelyet Várkonyi néhány bekezdéséből rekonstruálni lehet, hipotézisem szerint a polifonikus regény bahtyini koncepciójához is húzhatók szálak. Mellékes adaléknál többnek látszik e témakörben, hogy a sorsunk-beli Várkonyi-tanulmány megjelenése után néhány hónappal Kodolányi a Magyar Élet egymáshoz közeli számaiban ismerteti a *Szíriai oszlopait*, és számol be Vatai László Dosztojevskij-könyvének, *A szubjektív életérzés filozófiájának* hatásáról, amelyben alany és tárgy hagyományos dialektikájának a bipoláris dialektikában, a szubjektív életérzésben való túlhaladásáról olvasott, s amelyben Várkonyi intuíció-elméletével rokon gondolatra ismerhetett, például a következő mondatban: „a történésben az ember megéli önmagát, mint a létegész ellentéteinek a természetben felvillanó tudatát.”

De hátra van még a történet epilógusa. Az akusztikához, amelyben az irodalomtörténész Várkonyi utolsó szava elhangzik Kodolányi szépirodalmi életművéről, hozzátartozik annak a ténynek száműzhetetlen emléke, melyet a halottra emlékező túlélő fájdalmas egyszerűséggel így foglalt össze a *Pergő években*: „törölt múltjából és kizárt életéből”.

A közvetlen alkalmat az életmű még egyszeri áttekintésére Tüskés Tibor 1974-ben megjelent kismonográfiája, illetőleg a megjelenése alkalmából Pécssett rendezett nyilvános vitaülés adta. Emelkedett és áldozatos lélekre vall, hogy ezt az önmagával való számvetést is igénylő lelki és intellektuális kihívást a 80. életévéhez közeledő tudós elfogadta, és a tárgyilagosság törekvésével teljesítette. Módszertanilag az 1941-es tanulmány pszichologizmusához tér vissza, de annak leíró jellegét az öregkori számvetésben az erkölcsi ítéletalkotás hanghordozása teszi érdekesebbé. Úgy látja, Kodolányi csak átmenetileg tudta visszazorítani a keserű ifjúkor léleknyomorító és látásmódot torzító következményeit. A mítosz-regények tetralógiáját lényeglátóan méltatja, illően az életmű méltó betetőzéséhez, s elegáns, szerény fordulattal kerülve ki saját nagy vállalkozása ihlető szerepének említését. Az *Emese álma* c. ciklus befejezésében, írja, Kodolányit „megakadályozta a világháború katasztrófája”. Innentől

kivételesen hosszabban idézek a tudtommal nem közismert, de ritka dokumentum értékű szövegből (Baranyai Művelődés, 1975. III-IV).

„És talán egy más mozzanat is: a véletlen még ősbibb és egyetemesebb hagyományok távlatait nyitotta meg előtte, a mítoszokba vesző korokét, melyekben az ember nemcsak önmaga és környezete, földi világa közt tudott harmóniát teremteni, hanem beilleszkedett a Mindenség, a Kozmosz rendjébe is, engedelmesskedett törvényeinek, s rítusaival ma már nem ismert biztonságot teremtett életében. A Gilgames-regényekben a természet erőivel küzd az ember, de mind a király, mind a nép elbukik, mert megszegi a Kozmosz törvényeit. A Mózes-regényben a vezér elbukik, de oly törvényrendet teremt, mely megmenti a népet; végül Jézus Krisztus önfeláldozásával beteljesíti a törvényt, és megmenti az emberiséget.

De ne felejtsük, hogy ezek a hatalmas áradású, népeket, eget-földet mozgó eposzok mindig kettős jelentésűek: egyfelől szabályos regények, melyekben az író úgy ábrázolja ama régi korokat és embereit, ahogyan dús alkotó fantáziája, a mitikus hagyományok vagy a történeti tények nyomán elképzei; de másfelől jelképes értelműek is: mindig ugyanaz az ember keresi lényé jobbik részét, küzd keservesen a külső és belső harmóniáért, amelyet – úgy érzi – jobbik része meg tud teremteni, tehát meg kell teremtenie. Ezért ismétlődik mindig a történelem, s ezért lehetséges, hogy ő, az író is képviselheti ezt az embert, átélheti sorsát, s megkísértheti újra megvívni a harcot helyette. Ezeknek a regényeknek valódi hőse mindvégig maga az író, a szélsőségek közt tántorgó, jobbik énjét kereső Kodolányi János.

Csak hogy Kodolányi külső és belső életét az érzelmek, a szenvedélyek lélektani törvényei irányítják. Lényé mélyen hordja az örökletes bomlasztó erőket, s ezek a szüntelen harcoktól elfáradó, betegségekkel roncsolt szervezetben ismét felülkerekednek, kioltják a magas etikai eszmékért lelkesedő hevét, s helyében a szervezetlenség, a gyűlölet maró tüzeit gyújtják fel. Ezt a szomorú végkifejletet már érintettük.”

Az utolsó bekezdésben elhatalmasodó patográfiai szemléletnek az esztétikai ítélőerő vallja kárát. A *Boldog békeidők* és a *Vízválasztó* című regények (melyek közül az első a világirodalmi mértékét is bizvást megüti, ha van ilyen) Várkonyiban csak morális viszolygást keltenek, szerinte „nem az etikai tisztaság igénye vagy az igazság keresése” inspirálta őket, hanem a gyűlölet-sugallta bosszúvágy, képzelt sérelmekért”. Így nem veheti észre, hogy éppen a *Boldog békeidők*ben jut tökélyre az „ugyanazt az eseményt az átélő szereplők lelkében külön-külön tükröztető módszer” (Tüskés Tibor), az a „kísérteties valóságidézés”, amelyet Szabó Lőrinc nyomán Várkonyi is fölfedezett, mi pedig dosztojevskiji gyökereit kerestük. Természetes ténye az ilyen zavar a legszellemibb

életnek is, s az előzmények ismeretében egyáltalán nem csábít ironikus vagy rezignált tanulságok levonására. Eltűnődhetünk, mennyi jót és mennyi rosszat tett a kritikus és az író sokévtizedes kapcsolatának a kíméletlen őszinteség, az egymás veséjébe látás, a gondolatok és érzések semmit sem takaró vagy tartalékoló kölcsönös föltárása. Válasz helyett íme egy félmondat a levelezésből (bármelyiküké lehetne, de történetesen Kodolányi írta Várkonyinak): „mesterm voltál és vagy s én boldog vagyok, hogy annyit tanulhattam Tőled!”

1975

Kodolányi János levelei Zimándi P. Istvánhoz

Zimándi P(ius) István (1909–1973) premontrei szerzetestanárt az irodalomtörténeti köztudat Péterfy Jenőről szóló művei alapján ismeri. Hagyatékában két kötetből álló kéziratot összeállítás maradt fenn, vár kiadásra *Naplójegyzetek Kodolányi Jánosról* címmel. Köszönöm Rónay Lászlónak, hogy közvetítésével a kéziratot áttanulmányozhattam. Az első kötet Kodolányi és Zimándi kapcsolatának 1952 szeptemberétől 1965 decemberéig tartó szakaszát öleli föl, a második 1966 januárjában kezdődik, és Kodolányi János halála évében, 1979 decemberében végződik. A *Naplójegyzetek* három „rétege” – Kodolányi leveleinek szöveghűen legépelte másolatai, Zimándi levelei Kodolányihoz és a Kodolányival kapcsolatos, általános időrendben közölt följegyzései – közül terjedelmi és szerkezeti okokból az elsőre összpontosítom a figyelmet, sőt Kodolányi levelei közül is az 1957 végéig írottakra. Az egyre többet betegeskedő író akkortól az őszi és téli hónapokat végre budai lakásában töltheti, így más változásokkal együtt a híveivel való kapcsolattartás formái is átalakulnak; Zimándi P. Istvánnal való barátságában a hatvanas évek során egyúttal tartalmilag is új vonások erősödnek meg.

Kodolányi János leveleinek műalkotásokéval azonos hőfokú belső sugárzását nem kis részben a dialógus helyzetének drámai elevensége, konkrét érzéketlensége hozza létre. Tömören vagy részletezve, utalásszerűen vagy aprólékos leírásban megjelenik a levélíró alakja és környezete, de fölidéződik a megszólítotté is. Kodolányi mondandója és beszédmódja elválaszthatatlan a levelek keletkezésének körülményeitől és feltételeitől, az irodalmi életből való kiszakadásától, hősiesen helytálló feleségével vállalt akarattal magányától, a beteg láb, szív, fogak, az írásra is egyre alkalmatlanabb kéz okozta tehetetlenségtől, a pénztelenségtől, a természettel való, szinte civilizáción kívüli egyenlőtlen küzdelemtől. Fogható közelségbe kerül, akár válasza ismerete nélkül, „implicit”

olvasóként a levelek címzettje is, a szerény, figyelmes, rajongó barát és tanítvány, a szerzetes múltú, kis jövedelmű nyelvész és irodalomtörténész, a Péterfy Jenő életrajzán dolgozó Zimándi István. Az egymás iránti szükségletben és szeretetben többé válik ez a kapcsolat a mester és a famulus szerepkettősnél, barátságukban két száműzött talál egymásra. Ugyanaz az önkényuralom, amely Kodolányit még a szellemi élet maradványainak a közeléből is eltávolította, Zimándit a szerzetesrendek föloszlatásával éppen hogy világi pályára kényszerítette. Amit ebben a fölfordult világban Kodolányi adhat, az a szellemi fejlődése csúcán lévő író életbölcssége, tudása, bizalma és biztatása; amit kap: számára másképp hozzáférhetetlen hírek, könyvek, folyóiratok, visszajelzés olvasótáborra hűségéről és nem utolsósorban a megbízható közvetítés közte és a korabeli katolikus magyar irodalom fóruma, a Vigília között.

Kodolányi Balatonakarattyája – leginkább 1950 és 1957 között – szimbolikus hely, egyszerre jelképe a kiűzöttségnek és a megmaradni akarásnak; önéletrajzi utalás is rejlik az irodalmi életbe való visszatérését jelző első nagy kötete címében 1955-ben: *Éltek, ahogy tudtak*. Azzal a férfias elszántsággal néz szembe a rá szakadt csapásokkal, amelytől mind az önsajnálát érzelmessége, mind a szenvedés és áldozat fölmagasztalása távol áll. A levelezés legnehezebb szakaszának virágnyelven elmondott mottója egy „meteorológiai jelentés” lehetne 1952 októberéből: „Az idő ronda, igazi ősz, sötétség, sár, hideg. De ki kell bírni.” A „kibírás” imperatívusza a levelek hatásának erkölcsi és pedagógiai összetevőjére hívja föl a figyelmet, arra a parainézis műfajához illő emelkedettségre, amelyet Kodolányinál a harmincas-negyvenes évektől haláláig spiritualista világnézet táplál és a személyes élet gyakorlata hitelesít. Ha gyöngeségen, kibúvók keresésén kapja barátját, kertelés nélkül figyelmezteti hibájára, de olyan, mondhatni antropológiai tárgyilagossággal, amely kizárja a személyes neheztelés vagy farizeusi fölényeskedés lehetőségét. „Panaszkodsz, hogy nincs munka. Kedved s az idegeid nem viselkednek kifogástalanul” – utal Zimándi egyik levelére, és meggyőző eszme-futtatást rögtönöz a munkakedv hiányának, meg az idegesség fogalmával való mentegetőzésnek mélyebben fekvő igazi okairól. „Lázadó szolga a személyes én, hiába illegeti magát uralkodói szerepben, ellenáll a Szellemlennek, jajgat, nyög, káromkodik, erőszakoskodik, még betegséget is teremt, ha más módon nem tud szabadulni. (...) Dolgozni kell, Pista, szép csendesesen, zúgolódás, bajlódás, nyüglődés nélkül, mert ez isteni parancs”; dolgozni, de nem a „gyakorlati” emberek, az örökké pénzt keresők földhözragadtságával. Az elvégzendő munkák között is kétféle van. „Mert bár szükséges, hogy az ember megdolgozzék az élelméért, a ruhájáért, a födeléért s egyéb szükségleteiért, van ezen kívül egy olyan munka,

amit mindenképpen el kell végeznünk, tekintet nélkül anyagi helyzetünkre, állapotunkra, szükségleteinkre. Ez pedig a magunk és felebarátaink tökéletesedésének munkája.” És a levélben az idézeteknél jóval nagyobb ívet alkotó gondolatmenetnek ezen a pontján kiviláglik, hogy nem moralizálásról, nem elvont reflexióról van szó, hanem Zimándi élete fő munkájáról, személyre szóló küldetéséről: „Ha jól végrehajtod tervedet s megírod a Péterfy-tanulmányt, akkor ezzel egy lépést tettél a saját tökéletesedésed útján s másokat is segítettél egy lépéssel.” A levelezési szituációban a közelálló személyre vonatkoztatva így itatódnak át bensőséggel az érkező jellegű szövegrészek is.

Kapcsolatuk irodalomtörténeti érdekű aspektusát idézik föl aprólékos beszámolóí saját helyzetéről a szellemi életben: személyekkel és intézményekkel való kapcsolatairól, készülő műveiről és az elkészültek külső sorsáról. Filológiai értékességükön túl az ide tartozó passzusokat megható emberi árnyalattal vonja be Zimándi minden apróságra kiterjedő figyelme a Kodolányi-recepció dolgában: följegyzéseiben minden évfordulás alkalommal vagy hivatalos „névsorolvasáskor” duzzogva veti a felelősök szemére mestere mellőzését, utánajár a nagysókára megjelenő művek kritikáinak; még a könyvesbolti forgalom adatait is gyűjti! Levelezésük kezdetén Kodolányinak halvány esélye sincs az állami könyvkiadásban való megjelenésre, de nem adja föl a reményt, hogy hozzáférhetetlen régebbi és kéziratban lévő újabb művei előbb-utóbb eljutnak az olvasókhoz. „Végül is ki fogom hajtani és csikarni kötetem megjelenését, márcsak azért is, hogy egy kis levegőt szippantsak a kitarásra, mint a béka, midőn a víz alól fölbukkan, hogy ismét a mélybe szállhasson. Az én ügyemben és csekély személyemben ismét összesűrűsödik ennek a kornak minden feszültsége, mint már annyiszor.” Sok mindenki mást is sújtott az 1956 előtti évek Magyarországon uralkodó kulturális politika, Kodolányi példája, levelezése tanúsága szerint is, mégis sok karakterisztikus egyéni vonást tüntet föl. Például a húszas-harmincas évek fordulójáig visszanyúló személyes tapasztalatai alapján ő ismerte legjobban és bírálta maró szellemességgel a kommunista írók egykor Moszkvába emigrált s onnan hazatért dogmatikus utóvédjét: „A korlátozott ostobák, a tehétségtelenek, a bolsi kispolgárok riadoznak” – írja 1955 januárjában. „Ám ugyanezt a riadozást láttam én a moszkvai írókonferencián is. Mindent elkövetnek, hogy életben tartsanak egy hullát. Hurcolják, mint a szultán holttestét Szigetvár körül, teljes díszben, trónuson. Egyszer azonban le kell tenniük, mert a hulla egyre bűdösebb lesz”.

Szélsőséges kirekesztettségében Kodolányi felelősségteljesen mérlegeli a szellemi élet nyilvános terepére való visszatérés változatait. „Írói és erkölcsi intaktságom megőrzése fontos számomra, s ha ezt biztosítva látom, nem lehetek konokul elutasító,” – határozza el a közvetítést vállaló Illyés látogatását várva.

Szépirodalmi művein nem változtat, egy előszó szövegével kapcsolatban fontolóra veszi, tehet-e engedményt. Szép bizonyítéka Zimándiba vetett bizalmának, hogy az ő tanácsát kéri és fogadja meg „az előszó körül kavargó viták, huzavonák, tárgyalások és hazudozások” lezárása előtt. Sajátságos szubjektív tabló kerekedik ki a levelek lapjain az írói attitűdök, magatartási minták jellemzésekor a főleg 1954-től nagyobb tétre menő irodalompolitikai változások nyomán. Illyés, Németh László, Tamási, Sinka, Erdélyi, Veres Péter, Darvas arcélei hol az együttérző szeretet, hol a nem leplezett gúny tükrében villannak föl, de az elő-előforduló kajánság mögül is kihallatszik a szánalom egyik-másik, nem hozzáillő szerepben feszengő régi pályatársa iránt. Az idézett béka-hasonlatot folytatva, Kodolányit mélyebbre és hosszabb ideig nyomták víz alá, mint a hasonló helyzetűek többségét, és e tény kölcsönös tudata szellemi és lelki komplikációkat idéz elő kapcsolataikban.

Mielőbb elvégzendő irodalomtörténeti föladatakra hívják föl a figyelmet azok a tények és gondolatok, amelyeket Kodolányi levelei és Zimándi följegyzései az írónak a korabeli magyar katolicizmussal való kapcsolatáról tartalmaznak. A Vigíliának viszonylagos függetlensége az egyeduralkodó pártideológiától és Sík Sándor meg Rónay György kiemelkedő szerkesztői, kritikai formátuma külön helyet, helyzetet biztosított az ötvenes évek kulturális sajtójában. Az akkor még református Kodolányi a vallási különbség ellenére jóformán csak itt remélhet méltó szellemi és baráti társaságot. A lap közleményei nyomán tájékozódik annak a bibliafilológiát megújító világraszóló felfedezésnek (a Holt-tengeri tekerceseknek) a jelentőségéről, amely aztán nyomot hagyott 1953-ban elkészült Mózes-regénye, *Az égő csipkebokor* vallástörténeti koncepcióján. Szellemi izgalomtól átfűtve kéri Zimánditól a nélkülözhetetlen szakirodalom megszerzését. „Mózes-regényem anyagához feltétlenül szükségem volna a Rasz Samrában talált szövegekre. Szörényi igen kitűnően ismerteti és elemzi őket Tőled kapott művében, de ennyi számomra nem elég (...) Végtelenül hálás volnék, ha segíteni tudnál, mert a magam erejéből, ebben a magányban, sehogyssem tudom, hol, kinél keressem.” Ez a példa, mintegy rész az egész helyett, jól jellemzi a közös érdeklődésen alapuló közeledés buzgalmát. Saját értelmezése szerint Kodolányi kálvinistaként sem tért el az eredeti jézusi tanításoktól, és kiegészíthető, de nem túlzó az az állítása, hogy a Vigíliában való megszólalásával szellemi hovatartozását akarta félreérthetetlenül kinyilvánítani. „Valóban, a Vigíliában szólaltam meg először, mégpedig célzatosan: (...) Igenis, nyomatékosan hangsúlyozni akartam, hogy szívesen megszólalok, ha lehet (...) éppen azon az oldalon, ahol a vallás emberei állnak. Ennek a gesztusnak jelentősége van s igen sajnálatos, hogy a Vigília nem érte meg. Szerettem volna éppen a Júdásból több, bőséges részletet közölni a

Vigíliában, szintén annak bizonyására, hogy bár egy jottányit sem engedek radikális gazdasági s társadalmi követelményeimből, hitet teszek Isten léte s az Evangélium mellett.”

A hitvalló szándékú kapcsolatteremtés mérlegét egyszer-másszor kedvetlenül vonja meg: „Sajnos, tervem nem sikerült.” Gondos eszmetörténeti kutatás és filológiai aprómunka tárhatná föl, milyen bonyolult történeti, világnézeti okok és személyek közötti érzékenységek vezettek oda, hogy ez a mindkét fél számára sokat ígérő kapcsolat csak félig-meddig bontakozott ki. A Vigília szerkesztőinek aggályait többek között az olvasók főlkészületlenségének ismerete motiválta, s Kodolányi nem akceptál „ilyen mértékű kompromisszumot a világgal”: „Hogyan várhassuk a bárgyú, tudatlan, gondolkodni nem merő néptömegetől, hogy felemelkedjék, ha a hivatott vezetői (...) még azzal sem merik ‘sérteni’ a hívek érzületeit, hogy Jézus, János, Mária stb. nevét az eredeti formájukban írom? Ha ilyen aggályaik vannak, hogy Magdalai Mária prostituált volt?” Sértődés nélkül, de önérzetesen jegyzi meg, hogy együttműködési hajlamát nem viszonzózzák méltóképpen: a Vigília „nem vállalt annyit, hogy írásaimnak teret adjon, minden kockázat nélkül. (...) Munkát, helyet, szószéket kellett volna adnia, akármilyen szerényet, (...) hogy az ember dolgozhasson, nyilvánosságra kerülhessen, kifejtse képességeit, elvégezhesse szolgálatát. Ilyen nehéz időkben, ilyen nehéz körülmények között, ilyen nehéz helyzetben lévő íróval, amilyen én vagyok, több szeretettel kellett volna bánni.” Lehet, hogy Kodolányi fölnagyítja elhagyatottsága szubjektív részizagságát, s nem veszi eléggé figyelembe az akkori Egyházra nehezedő, rendkívüli óvatosságra kényszerítő nyomás erejét, de valóságos életérzése az ötvenes évek középső harmadában és részben később nem írható le hitelesen a szövetségesei körében sem föloldódó magány mozzanata nélkül.

Saját műveiről a levélíró rendszeresen és a dolog fontosságát érzékelve ejt szót, de mint láttuk, nem annyira belső tartalmi, esztétikai kérdéseket világít meg, inkább a kiadásokkal vagy a színpadi, rádióbeli előadásokkal kapcsolatos fejleményeket ismerteti. Jellemző, hogy egyidejű, párhuzamos levelezései közül a beavatottság különböző fokozatai szerint Várkonyi Nándor előtt jóval mélyebben nyitja meg alkotói világát, mint Zimándi előtt, a pályakezdő Szabó Istvánt pedig (ebben a szférában) odáig sem kalauzolja el, mint Zimándit. Annál többet árul el Kodolányi irodalomtörténeti tudásáról és eredeti szemléletéről az a folytatásos kritika- és esszé-sorozat, amely a levelezés egyik vezérmotívumaként követi és serkenti a tudós szerzetes több évtizedes Péterfy-kutatását. A másik ember szellemi feladatának ez a testvéries kezelése ritka példája az objektív szeretetnek, és egyik biztosítéka annak, hogy a borítékokra bízott üzenetek kiemelkedjenek a csak-időbeliből és csak-személyesből.

Pedig a Péterfy-tanulmány részletekben kapott kéziratáról szóló kritikájának éle igen mélyre hatolt. A nyelvi stílus, Kodolányi szavával a nyelv „logoszszerűsége” ellen elkövetett vétségek szigorú kifakadásokra készítetik; nem kevésbé kíméletlenül kárhoztatja a mű korfestésének agyonrészletezését a szellemi ember bemutatása rovására, ami, úgy mond, „igen fárasztó s az olvasóban folyton a meddőség érzetét kelti”. A kemény bíráló abból a felsőfokú igényből fakad, hogy Zimándi Péterfyjének „nagy, kiváló könyvnek kell lennie”. Kodolányi ihlető gondolatai a Péterfyvel kapcsolatos lélektani és kortörténeti problémák gyökereikig hatoló végiggondolására mutatnak példát. „Ez az ember az én számomra is nagy rejtély, mindig szerettem volna világosan látni különös tragédiáját, éppen, mert egyike volt a legnemesebb lelkeknek, a legfinomabb szíveknek s nagyon sokat tudott. (...) írásai tele vannak rejtett vallomásokkal, (...) Még rejtőzködése is árulkodik.” E tragikus lélek mélyének föltárásához Kodolányi nélkülözhetetlennek tartja a „ferencjózsefi ‘béke’ korszakának” leleplező bemutatását: „A múlt század végének kettős erkölcséről szeretnék hí képet kapni, arról a polgári idealizmusról, amelyben nyoma sem volt sem idealizmusnak, sem őszinteségnek. Indoklását szeretném kapni annak a kornak, amelyben mi élünk.” Péterfy kedvéért újra beleássa magát az évek óta kiadatlan *Boldog békeidők*ben föltámasztott világba. Egy részlet megjelelése alkalmából maga is fölhívja Zimándi figyelmét a kapcsolatra: „a regényben azt az üres, képmutató, formalista kispolgári világot akartam ábrázolni, aminek terhét még sokáig nyögjük s ami éppen az öngyilkos Péterfy s más öngyilkosok világa volt.” Megjegyzendő, a Péterfy öngyilkosságának motívumait boncoló fejtegetések a levelek hirtelen világosságot derítő lapjai közé tartoznak, az emberről szóló olyan tisztára szűrt tudás megnyilatkozásai, amely az életrajzi, a pszichológiai, a történelmi és szociális indítékokat metafizikai horizont előtt vizsgálja meg és értelmezi: „Mikor válik az élet elviselhetetlenné? Mikor veti el magától az ember az életet? Akkor, amikor a transzcendencia valóságai megszűnnek valóságosak lenni, szétfoszlanak, semmivé válnak.”

Kodolányi tudta, hogy levelei jelentése és jelentősége túlmutat közvetlen tárgyukon. Fölrázni, változtatni akart általuk, olyasféle hatásra törekedett, amelyet a katarzis fogalma jelöl. A magyar történelem és szellemi élet sötét, sáros évszakának kibírásán túl arra tanított, hogyan lehet a titkos tudást átmenteni, a szellem rangját őrző értelmiségiként megmaradni. Nem hiába hivatkozik annyiszor Pál apostolra, vállalkozásában az ő példája is vezeti. „Barátaimat leveleimben nemcsak azért faggatom véleményükről, hogy magam tisztábban lássak, hanem azért is, hogy belekényszerítsem őket a magasabb dolgokkal való szellemi foglalkozásba s kiemeljem a mindennapok anyagi ügyeiből, fásultságukból, közönyükből s nem ritkán botrányos szellemi lusta-

21

ságukból. Mert nem tudom nézni s nem akarom tűrni, hogy nyakig merüljenek az ostoba lappáliák, irigységek, mellőzöttségek, anyagi gondok feneketlen mocsarába.” Ha lenne kiadó, amely a levelező Kodolányi hagyatékának gondozására és megjelentetésére vállalkoznék, a művelődéstörténeti ritkasággal együtt a „magasabb dolgok” felé forduló szemlélet időszerű breviáriumával gazdagíthatná a születése centenáriumához közeledő író utókorát.

Gyűjteményes kötetek

Osán Zoltán Annotás: AZ ELME SZABAD ÁLLAPOT.

Ky. 2000. Magyar.

197-209.: Egy alig ismert reuelimű (Bolygó bekéldök, 1993. júl.)

341-344.: Egy fiatal novellista (Jónel, az ács, 1997. okt. 10.)

Csörös Lászlós: INTARZIA. Tanulmányok az újabb magyar
irodalom köréből. Pomáz, 2000. Kéret ~~Magyar~~ Egységet.

11-16.: Várhonyi Nándor - Kodolányi kritikusa, lásd előbb

16-20.: Kodolányi levelei Zimondi P. Istvánhoz

Gömöri György: NYUGATRÓL NÉZVE. Ky. 2000.

96-100. Új ég, új föld, 1959.

Jókai Anna: PERC-EMBERKÉK DARIDÓJA. Ky. 2000
Belvárosi K. 160-166. Kodolányi János emlékére
alkalmával (1992. okt.)

Pomogyi Béla: AZ ÍRÁS ÉRTELME. Tanulmányok
és elmészék. Ky. 2000. Korbán k. Kelet i/voy
Kodolányi Juliusus barátja, 1983. dec.

HORÁNYI KÁROLY

A mítoszon belül vagy annak helyén

KODOLÁNYI JÁNOS LEVELE VERES PÉTERNEK

Veres Péternek az MTA Könyvtára Kézirattárában elhelyezett hagyatéka feltételezhetően hiánytalanul megőrizte Kodolányi János hozzá írt leveleit. Ezekben Kodolányi elsősorban az irodalmi élet különféle történéseiről tudósított, szerkesztési, kiadási problémáiról értekezett, illetve az 1954-55-ben írottakban több adalékot találni arra vonatkozóan, milyen akadályokkal, megalázó kívánalmakkal kellett a nyilvánosságtól teljesen megfosztott írónak szembenéznie ahhoz, hogy visszatérhessen az irodalmi életbe. Kettejük levelezéséből – mely ritkán érint személyes területeket, s amelyben kevésbé van jelen a szellemi problémák tisztázásának igénye – kiemelkednek Kodolányinak 1954. április 7-én kelt, Veres Péter egy cikkét illető sorai. E levél is hangsúlyossá teszi azt a tényt, hogy a kor nyilvános irodalmi életétől függetlenül – vagy vele szemben – létezett egy, mondhatni, illegális szellemi magatartás. Ha többek között Kodolányi János, Szabó Lőrinc, Pilinszky János, Sinka István, Határ Győző, Szentkuthy Miklós, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes vagy Hamvas Béla munkásságára gondolunk, elmondhatjuk, jelentős művek születtek ekkor a megjelenés minden reménye nélkül, s a magyar irodalomtörténetnek különösen gazdag korszakát alkották a sok-sok esetben „kényszerű hallgatás éveinek” nevezett ötvenes évek. Az e levélben említett Veres Péter-regényre és -cikkre, a Sarkadi Imre által írt kritikára, illetve a kritika nyomán keletkezett vitára már kevesen emlékeznek, de a következő sorokban kifejezésre jutó világszemlélet és írói morál tovább él és hat a művek által.

Akarattya, 1954, ápr. 7.

Kedves Péter,

lapodat megkaptam s bár kiballottam belőle a kívánságot, hogy a fölvetett kérdést inkább májusban, tervezett látogatásod idején beszéljük meg, mégis szükségét érzem néhány sor papírra vetésének addig is, amíg személyesen találkozunk. A kérdés ugyanis annyira érdekes – már-mint számomra –, hogy lehetetlen hozzá nem szólnom. Legföljebb félreteszed leveleimet, ha untat. Aztán meg visszaidézve eddigi találkozásaink emlékét, alig emlékszem olyanra, ami tisztán elméleti kérdések körül forgott volna. Illő hát, hogy ezúttal másféle beszélgetést is folytassunk egymással.

Említett cikkedben valóban idézőjel közé tetted a „paraszt-mítosz”-t, azonban csak egy helyütt, míg maga a szakasz a maga egészében bizonyítja, hogy igenis elfogadod a parasztmítosz lehetőségét, vitába szállsz vele, Magadra nézvést nem tartod helytállóknak, érvelsz ellene, továbbá azonosnak tartod a paraszt-romantikával, sőt a paraszt-rajongással is. Végül is hozzám írt lapodon azt mondod: „...nemcsak a paraszt-mítoszban, de semmiféle mítoszban nem hiszek, de ezt már régen megírtam.” Gondolatmenetedben ilyenféle kapcsolatsor mutatkozik meg: mítosz (romantika) – vallás-theokrácia vagy egyház. Ezek tehát a té-

Korhairs 2001. jan., 1. n. 50-62.

és H.K.: EREDET ÉS FELKÉP. Kodolányi János és Korhairsai.

Kgy., 2004. Argumentum 199 - 233.

KABDEBŐ LÓRÁNT

Az egymást átjáró hangnemek polifóniája

A CSELEKVÉS ÉS ÖNFELÉPÍTÉS KORREKCIÓS NARRÁCIÓJA
KODOLÁNYI JÁNOS VÍZÖNTŐ CÍMŰ REGÉNYÉBEN*

Világok keresztezési pontján, számtalan egymás ellenében ágaskodó messiánisztikus várakozás és hívó elszántság csalódásba fordulásának pillanatában – amikor az újabb nemzedék pályaképe az iménti hibák és bűnök ismétlődésének ijesztő lehetőségét mutatja: megjelennek a művek, amelyek narrációjukban éppen a cselekvés során elvetéldött elszántságok szatírját szándékoznak figyelmeztetésül hanggá formálni. Egymástól távoli és nagyon is különböző írószemélyiségek szándéka cseng össze, említsem a kései Thomas Mannt, Huxleyt és Orwellt, Camus-t vagy a memoárjaiban hozzájuk mérhető poétikai teljesítményt teremtő Churchillt, a magyarok közül Márait, Szentkuthyt, Határ Győzöt. És természetesen aki születésének ma centenáriumát ünnepeljük, – Kodolányit. A figyelmeztetésül megszólaltatott szatíra mindnyájuk írói retorikájában egyidejűen metamorfózison esik át, a reménytelenség a szatíra mélypontján patetikus hangnemet szül: a megválthatatlan világ tényei a személyes felelősség horizontját rajzoltatják meg. A századközép irodalma a horizontösszeolvadás helyett a horizont szétválás lehetőségét adja meg: egyfajta polifón poétikai helyzetet teremtve. Szétválasztva és egybelátva egyazon szövegformálás során a cselekvések zsákutcáit és a személyes megtisztulások világát formálható esélyét. Amit a költészet ekkorra a kései Yeats, Ezra Pound, T. S. Eliot, József Attila, Szabó Lőrinc dialogikus szöveghangnemében az összeférhetetlenségig sarkítva és összefonva felszínre hozott, az a prózaírók narrációjában a bibliai kétségbeesettség gúnykacajának és az alvilágjártak angelicus-hangoltságú reménykedésének személyesre lebontott pátoszában ölt szövegtestet. Ha ezt a századközépi narrációs hangnem-polifóniát a világ a *Doktor Faustus* hullámszásában ismerhette meg, hadd emlékeztessen magunkat egy már-már elfeledett magyar remekműre itt, ez ünnepi alkalommal, Kodolányi János mitikus témájú regényeinek ciklusnyitó darabjára, – tudatosan vállalva az első megjelenés címváltoztatát – a *Vízöntő* című meseregényre.

Számomra mintha a Kodolányi-regény mottóját olvasnám Yeats *The Gyres* című versében (megnyugtató magyar fordításáról nincsen tudomásom):

*Hector is dead and there's a light in Troy;
We that look on but laugh in tragic joy.*

De Kodolányi barátjának, József Attilának egyik utolsó ép versében a „Költőnk és Kora” címűben is a *Vízöntő* majdani látomása sugárzik: ◊ ◊ ◊

* Elhangzott a Magyar Írószövetség és a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó szervezésében rendezett *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban. Kodolányi János születésének 100. évfordulóján* című konferencián, 1999. március 25-én, csütörtökön; előadásomat széki gróf Teleki Pál egyetemi tanár emlékének ajánlottam.

Tirulmány 2001. Jan., 1. sz., 73-89.
és KODOLÁNYI JÁNOS HELYE ÉS SZEREPE A
MAGYAR IRODALOMBAN. Ugy., 2002. Munkás 26-47

TÜSKÉS TIBOR

Kodolányi János nyelvi tudatossága

Nem vagyok nyelvész. Nem vagyok valamely nyelvtudományi irány vagy iskola követője. Nem vagyok egyetlen módszer, sem a funkcionális stilisztika, sem a szövegnyelvészet, sem a kognitív nyelvészet híve. A nyelv mint az irodalmi mű anyaga, mint kifejezőeszköz, mint az esztétikai érték hordozója érdekel. A nyelv vizsgálata számomra az esztétikai szempontú műelemzés része.

Választott témánkat a fenti korlátozással sem tudjuk kimeríteni. Célunk sokkal inkább a figyelemfölvívás. Ez pedig már csak azért is szükségesnek látszik, mert mind ez ideig kísérlet sem történt arra, hogy Kodolányi és a magyar nyelv kapcsolatát, illetve Kodolányi műveinek nyelvi megformáltságát valaki részletesen föltárja. Az MTA Stilisztikai és Verstani Munkabizottsága által 1970-ben Szegeden megrendezett novellaelemző konferencián huszonkilenc előadás hangzott el, de a vitaülésen csupán négy huszadik századi magyar prózaíró egy-egy írásának (Kosztolányi Dezső: *Caligula*, Krúdy Gyula: *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*, Móricz Zsigmond: *Barbárok*, Nagy Lajos: *Január*) stilisztikai szempontú elemzése szerepelt.¹ Ugyancsak hiányzik Kodolányi János neve abból a közelmúltban megjelent gyűjteményes kötetből, amely huszonöt szerző huszonöt tanulmányát tartalmazza, s melyet az Eötvös Loránd Tudományegyetem mai magyar nyelvészeti tanszékei mellett működő stíluskutató csoport vezetője szerkesztett kötetbe.² Holott nyilvánvaló – előlegezzünk bizalmat az állításnak még a bizonyítás előtt –, hogy a huszadik század magyar prózaírói közül az egyik legtöbb tanulsággal éppen Kodolányi János nyelvének a vizsgálata járhat.

Kodolányi és a magyar nyelv kapcsolatának elemzését két idézettel kezdjük!

„December volt.

Sápadtan, sárgán és kanyargó füstoszlopot eresztve imbolygott a mécszláng, a két kis ablakon zörgött a szél, s hosszú árnyékok és fojtó párák csapódtak a gerendás mennyezetre. [...]

A menyecske beszélt.

– Mária néném – mondta, és vékony, barna arcát a vén szomszédasszony felé fordítva halkán és rövideket köhécselt, de ujjai szüntelen fürgeséggel tovább eresztették a fonalat –, én csak aszondom, megveri az Isten, aki megteszi. Biza megveri. Lá, akkor is azt mondtam: nem élök fön többet, hogyhát azomba meghalok, mikor az az átkozott vén banya megkúrát. Akkor főnfogadtam: én nem. Ha tizenkettőt ád az Isten, azt se bánom, maj fönneveködnek. De én többet nem. Egy nyommá se mehessek ennen, ha megteszöm.”

Az idézet Kodolányi *Sötétség* című, a Nyugatban 1922-ben megjelent, Móricz Zsigmondnak ajánlott elbeszéléséből való. Kodolányi később ennek az írásának a megjelenésétől számított írói pályáját, ezt az írást vallotta teljesen a magáénak. Próbáljuk elképzelni a pillanatot,

¹A konferencia anyaga könyv formájában is megjelent: *A novellaelemzés új módszerei*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1971.

²*Stilisztika és gyakorlat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1998.

Korhárts 2001. jan., 1. n. 63-71.
 és KODOLÁNYI JÁNOS HELYE ÉS SZEREPE A MAGYAR
 IRODALOMBAN. Ugy., 2002. Munkács. 137-149.
 és T.T.: AZ ÚJRAOLVASOTT KODOLÁNYI. Pécs, 2006.
 177-193.
 és T.T.: KÉT NEM ZEDÉK. Miskolc, 2004. 94-107.

Haas György

Kodolányi János harca a diktatúrák ellen

1945-ben, az új megszállók megérkezése után a magyar szellemi élet alakulását azonnal a szabadság hiánya határozta meg. Illyés Gyula *Újabb szellemi front* című 1945. tavaszi cikkében kritikus hangon mutatott rá „az eszmék nyugodt kifejtéséhez és kicseréléséhez szükséges” korlátokra, mivel nem a szellem emberei határozzák meg a kulturális és irodalmi életet: „A verset nem a bíráló taglalja, hanem a kéretlen népszónok; a szerkesztőség alkalom csinálta bírálója pedig az írókat nem az Akadémia elé utalja, hanem a politikai rendőrség elé.” A második világháború befejezése után egyre inkább azok a tényezők határozták meg Magyarországon a szellemi-politikai közéletet, amelyek mögött ott állt a Moszkva hatalmára támaszkodó kommunista párt. A népi írók egy részétől megtagadták a publikálás jogát, ezek közé tartozott Kodolányi János is.

Az író az ellene foganatosított döntésekkel szemben beadvánnyal fordult az akkori helyi hatalom illetékes fórumához, a Nemzeti Bizottsághoz. „Alulírott – írja Kodolányi János –, egész valómban megszegyenítve és megalázva, azzal a kérelemmel fordulok a Magyar Nemzeti Bizottság Elnökségéhez, hogy a múltban tanúsított politikai magatartásom megtételére és igazolására megfelelő bizottságot kiküldeni sziveskedjenek.

Indokaim ezek:

Folyó hó 24-én fiam, ifj. Kodolányi János bölcsészettan-hallgató, ez idő szerint államrendőrségi tisztviselő Pesten, az Athenaeum Irodalmi és Könyvkiadó Rt. igazgatóságánál járva, Kállay Miklós igazgatótól azt a felvilágosítást kapta, hogy a vállalatnál (eddig megjelent) s bárhol másutt is megjelent műveim árusítása tilos, jövőre műveimet kiadni pedig nem szabad. Megokolásul közölte, hogy az írók valamilyen meg nem nevezett s általam ismeretlen szervezete döntött így, azzal vádolván s abban marasztalván el engem tudtom és meghallgatásom nélkül, hogy »fasiszta« vagyok, mert a *Nemzetőr* című hetilapot szerkesztettem, így eo ipso »németbarát« viselkedést tanúsítottam.”

Kállay Miklós egyúttal közölte Kodolányi fiával, hogy a kiadók és könyvkereskedők tiltakoztak az író nélkül hozott döntés ellen, de teljesen eredménytelenül.

„Így most – írja beadványában Kodolányi János – huszonnégy esztendei nehéz és tisztességes munka után, a harcokban elveszítve minden csekélyke vagyonomat, még művészi munkám folytatásától, sőt jó magyarságom és tisztességem híretől is meg kívánok fosztani, s éppen azok, akiket íróársaimnak kell neveznem.”

Kodolányi kifejezésre juttatja tiltakozását, hogy a magyar társadalom, az irodalomtudomány által értékesnek elismert művek íróit egyik napról a másikra egzisztenciálisan is tönkre akarják tenni. Egyúttal rámutatott arra, hogyha jogállamiságról beszélünk, akkor

93

Hitel 2001. márc. 3. n. 93-97

L Á T L E L E T

a máglyára ítélt írók és műveit előbb hozzáértéssel meg kellene vizsgálni, ügyéről értesíteni, meghallgatni és védekezésre szólítani fel, majd vele a döntést írásban kellőképpen hitelesítve közölni.

„Végezetül illő volna fellebbezési fórumot kijelölni. Főképpen illő volna ez azokban az időkben, amikor hasonló, gyakran véres injúriák a másik oldalról hónapokon át folytak, s amikor az egész ország színe előtt világosan megmondották felelős vezetőink, hogy az efféle taglózó hadjáratnak, a szabadság megrablásának, a szellemi rabszolgaságnak és önkénynek egyszer és mindenkorra véget kívánnak vetni.”

Rámutatott arra a kétszínű kommunista taktikára is, miszerint mindazokat keblükre ölelik, akik ugyan kiszolgálták a náciakat és a Szálasi-uralmat, de most hajlandók készségesen az új megszállók szolgálatába szegődni.

„Ha az általam nem ismert testület – írja Kodolányi János – valóban jogosan dönt ilyen kérdésekben, elvárható volna, hogy egyenlő mértékkel mérjen. De míg az én könyveim terjesztését, új műveim kiadását megtiltja, szabadon gyakorolják igazgatói tisztüket s írói funkciójukat olyanok, akik a Szálasi-uralom idején is, Pest elestéig kiadvállalatok élén álltak. Szabadon működnek és ítélnék írók, akik a propagandaminisztériumtól száz ezreket vettek fel, akik a német propagandaminisztérium látogatói voltak, akiknek hol regényét, hol szindarabját vásárolták meg Berlinben, még akár úgy is, hogy a darab némely kellemetlen szereplőjét német kívánságra kiirtották.”

Beadványában saját védelmében előadta, hogy a *Nemzetőr* című hetilapot három hétig szerkesztette, ezalatt igyekezett olyan németellenes irányt szabni, hogy minden héten a lap betiltásától kellett tartania. Náciellenes cikkeiből a londoni rádióban rendszeresen idéztek, míg a varsói rádióban teljes terjedelemben felolvasták azokat. A *Nemzetőrt* akkor hagyta ott, amikor a lap tulajdonosa, Becsei-Wünschberg Miklós német politikai vágányra akarta kényszeríteni. Ekkor ügyvéd útján vétette le nevét a lapról. Felelős szerkesztőjét, Ambrus Józsefet a Turul Szövetség követtáborában, Debrecenben nyílt beszédben megtámadta, és tiltakozott az ellen, hogy őt az egyetemi ifjúság vezérének megválasszák. Amikor ezt megakadályozni nem tudta, kilépett a Turul Szövetségből.

A *Földindulás* című drámáját a német követ le akarta vetetni a műsorról, csak Teleki Pál ellenállásán bukkott meg ez a szándék. Ekkor a birodalmi német sajtó a Volk und Staat, valamint a Volksbund budapesti lapja megtámadta. A *Süllyedő világ* című kétkötetes művének terjesztését 1940-ben a budapesti német követség a magyar külügyminisztérium útján megakadályozta. Köztudomású tény volt, hogy mindig sikra szállt a németbarát politika ellen, de ezt 1945-ben nem akarták a szélsőbalhoz közel álló cenzorok figyelembe venni. Az sem számított semmit, hogy mint Bajcsy-Zsilinszky Endre barátja, lapjában, a *Szabadságban*, amelynek szerkesztője volt, elsőnek indított hadjáratot a nyilaskeresztes mozgalom ellen. A Zilahy Lajos szerkesztésében megjelenő *Magyarország* belső munkatársaként cikksorozatot kezdett a dunántúli német terjeszkedés ellen, de Zilahy Lajos Bethlen István vétőjára nem engedte ezeket leközölni, ezért a *Szabadságban* láttak napvilágot. Az *Istennek* című regénye ezekben az időkben csak úgy jelenhetett meg, hogy Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszter állt ki mellette – minisztertanács elé terjesztette az ügyszétség túlzott németbarát viselkedését –, így lehetővé tette a könyv

megjelenését. Az antifasiszta jelszavakkal fellépő cenzoroknak az sem számított, hogy Kodolányi Jánost már 1936-ban kéthónapi fogházra ítélték egy cikke miatt, amelyben kijelentette, hogy Magyarország öngyilkos módon rohan a vesztébe, mert a német imperializmus eszközéül adta oda magát.

Kodolányi János náciellenes magatartását bizonyította, hogy 1944. március 19-én, a német megszállást követően nem írt, rádióelőadást nem tartott, nyilvánosan sohasem szerepelt, mert bujkálni kényszerült. Faraghó Gábor altábornagy, a csendőrség akkori felügyelője saját autóján, két magas rangú tiszt kíséretében a németek előtt a saját lakására vitette az író, majd négy nappal később Takács József őrnagynál helyezte el, megakadályozva, hogy a Gestapo ügynökei elfoghassák. Faraghó Gábor – aki azután 1944–45-ben a Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány közellátásügyi minisztere lett – arról is gondoskodott, hogy Kodolányi János a balatonakarattyai csendőrség védelme alatt álljon.

A Szálasi-puccs előtt egy héttel Kodolányi János Budapestre jött, és ott tartózkodott karácsony napjáig, amíg a Vörös Hadsereg a lakása közelébe nem ért. Ezalatt is Hegedüs László festőművész óbudai lakásán bujkált, s csak olyan alkalmakkor tért haza, amikor fiát meg kellett menteni attól a csapástól, hogy Németországba hurcolják. Bujkálása alatt kapcsolatban volt Bajcsy-Zsilinszky Endrén keresztül a Felszabadító Bizottsággal, amelyet a 0587 számú magyar–oroszl nyelvű titkos igazolvány is tanúsított, melyet az orosz biztonsági szervek is megvizsgáltak. Cserbakov őrnagy, a Vörös Hadsereg budapesti főparancsnokság sajtófőnöke arra biztatta Kodolányit, hogy írjon cikkeket lapjaikba. Még 1944 júniusában Faraghó Gábor altábornagy arra kérte meg Kecskeméti birtokán, hogy a fegyverletétel után, vagy fegyverszünet esetére, szervezze meg az író- és újságíró-társadalmat. Ennek kapcsán Szentiványi Domokos követségi tanácsos – ifj. Horthy Miklós kérésére – a katonai és politikai helyzet bizalmas és gondos megbeszélése alapján terjedelmes emlékiratot készített annak a titkos szervezetnek, amely a fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeményezte. Ez volt az oka, amiért a Gestapo elrendelte Kodolányi János elfogatását és likvidálását. Moszkvában tisztában voltak azzal, hogy olyan típusú ember – mint amilyen az író volt –, aki ellenállt a náci önkénynek, az nem lesz kiszolgálója a Kreml érdekeinek alárendelt kommunista diktatúrának sem.

„Nem hiszem – írja a Nemzeti Bizottsághoz írt beadványában –, nem hiszem, hogy most, amikor igazolva látom több mint két évtizedes életművem igazát, amikor nem egy döntő esetben jósnak bizonyultam, s amikor hajam már őszül, és egy éhezésben, üldözöttségben és munkában bőséges élet alkonyata előtt állok, a *Vás Fiai*, a *Julianus barát*, a *Süllyedő világ*, az *Emese álma* ciklus, a *Földindulás*, a *Végrendelet* és egyéb tisztességes művek írója kenyerétől és becsületétől megfosztva pusztuljon el, vagy vándoroljon külföldre ismeretlen és szegény koldusnak. Egy író, aki súlyos testi hibája miatt még a legcsekélyebb testi munkára is képtelen. Nem hiszem, nem hiszem, hogy Kodolányi János, a magyar kultúra földönfutója legyen. Nem hiszem, nem hiszem, hogy az általam nem ismert írói szervezeten kívül ezért bárki a magyarság felelős férfiai közül vállalni merné és tudná a felelősséget. És legalább meg ne hallgatna engem, akit saját hazámban

L Á T L E L E T

a legjobbak hallgattak meg, és aki külföldön is megtettem kötelességemet a magyar népért és kultúráért.”

A magyar szellemi életből kiközösítésre ítélt írókért, így Kodolányi Jánosért a politikusok közül leginkább Tildy Zoltán állt ki. Illyés Gyula többször felkereste a politikust, aki már a harmincas évektől szoros kapcsolatot tartott fenn a népi írókkal. Ezek a fáradozások, Illyés Gyula cikke a *Szabad Szóban* hozzájárult ahhoz, hogy az üldözött íróra, így a Kodolányi Jánosra nehezedő nyomás is enyhült. 1946 tavaszán Pécsen keresett menedéket régi barátjánál, Várkonyi Nándornál. Majd Kanyar Józsefnél, a Nemzeti Pártszépárt pécsi titkárának otthonában húzódik meg. Az író levelezéséből tudjuk, hogy sorsának alakulása a kommunista hatalmi elit szándékaitól függött. Ez derül ki leveleiből is: „Haraszi a KMP megbízásából fölkeresett, s Illyés jelenlétében kifejtette, hogy el kell foglalnom az irodalomban régi pozícióm. Módot ajánlottak. A támadásokat kivédik...” Kodolányi János számára ez annyit jelentett, hogy nem hurcolták el az ÁVH pribékjei, de szó sem lehetett arról, hogy rangjának megfelelően visszakerüljön a magyar irodalmi életbe.

A teljes kommunista hatalomátvétel után még tovább romlott a helyzete. 1948-ban még napvilágot lát a Szöllősy-féle magáncégnél a *Vízöntő* című regénye, de új könyvre már nem kötnek szerződést az államosított kiadók. 1949-ben végérvényesen akarattjai lakos lesz. Míg a többi, irodalmi életből kiszorított írónak a fordítások adnak szerény megélhetést, addig Kodolányitól ezt a lehetőséget is megtagadják. Némi jövedelmet biztosított, hogy új regényeit ismerősei géppel másolják, kéziratban olvassák, és annyit fizetnek érte az írónak, mintha könyvüzletben vásárolnák. A nyomor szélére taszított író lakásában nincsen villany, petróleumlámpa világít. Sokszor papírt, borítékot csak hitelbe vesz. Zongoráját lefoglalják. Mivel nincsen pénze orvosra, betegségeit saját maga próbálja gyógyítani.

Akarattjai életére így emlékezett vissza 1964-ben: „Dolgoztam keményen és zokszó nélkül Akarattyan, havonta néha háromszáz levelet kaptam és írtam, néha még többet. Kora reggeltől késő estig, mint régen, ültem az íróasztalom és írógépem mellett, és adtam tanácsot, feszegettem társadalmi, filozófiai, esztétikai kérdéseket, nem merültem ki, és nem fáradtam bele, nem untam meg, és nem roskadtam össze. Fát vágtam kint ónos esőben, és feleségem az ölében cipelt be, mert a lábamra sem tudtam állni. Dideregtünk az akarattjai kis szoba tizenkét fokos hidegében, és melengtettem kezeimet a parányi petróleumlámpa mellett, hogy fogni tudjam a tollat, forgatni a könyvet. Az apró betűket nagyítóüveggel vadásztam össze. Dolgoztam, dolgoztam, dolgoztam, magamra hagyottan.”

Tiszteletdíját papoktól kapta: egy katolikus plébános küldte a babot, református pap a lisztet, a túrót másik régi olvasójától, egy evangélikus lelkésztől. Az üldöztetés, megalázás éveiben hozzáfogott a Júdás-regényhez. Az apostoli atyákat olvasta, ezek között leginkább antiochiai Szent Ignác írásai ragadták meg. „Aztán áttértem a mártíraktákra, s bensőmben heves viták közepette olvastam. Ez idő szerint Szent Ágostont vettem elő, muszáj újra latra vetnem. Így lépkedek egyre mélyebben az »eszmébe«, akarva-akaratlanul...”

A félelem, a megaláztatás és üldöztetés évei alatt kerül igazán közel Júdáson keresztül Krisztushoz.

„Júdás-tervem körülbelül minden részletében világos előttem. Jézus nagysága csak most bontakozott ki számomra a maga teljességében, megrendítően, hatalmasan, lenyűgözően, félelmetesen és titokzatosan. Júdás sem az a szememben, amivé a teológia tette. De nagyszerűen bele tudom sűríteni véleményemet mindenféle árulásról...”

Az üldöztetés évei és betegségének elhatalmasodása még jobban megerősítette hitében. Egy esztendővel halála előtt, 1968-ban, Boldog Margit napján, saját kérésére visszatér a katolikus hitre. 1969-ben enyhül körülötte a légkör, televíziós filmet akarnak készíteni róla, de ő nem egyezik bele. Rezignáltan mondja: „Friss szelek fújnak, kedvező áramlatok érezhetők az életben és az irodalomban. Az én helyzetem is javul, feloldották a karantént, amelyben éltem - de már késő; vak, béna és süket vagyok, semmit sem érek a fordulattal...”

Ma már nehezen lehet megmondani, hogy a rezsim valóban változtatni akart-e Kodolányival szemben addigi magatartásán, vagy a halál árnyékában tengődő író saját propagandacéljaira kívánta csupán felhasználni.

2001. márc. - ápr. '44

IFJ. KODOLÁNYI JÁNOS

Kodolányi János és Finnország

Sokunkban támadnak, élnek vágyak távoli országok, idegen népek fölkeresésére, mégha nem is mindig valósulhatnak meg. Kodolányi János, apám, voltaképpen nem sokat járt külföldön. Hogy művei mégis azt sugallják, mintha sokfelé utazott volna, úti tapasztalatait, élményeit hasznosította volna írásaiban. Gondoljunk a középkori Bolognára, ahol Julianus és rendtársai tanultak. Bizonyos, hogy egy hosszabb-rövidebb ideig tartó tanulmányút alakíthatta volna a képét. Ám nem így történt, az író nyomtatott forrásokra támaszkodva alkotta meg a középkori Bologna környezetét, úgy, hogy az olvasói kétségek nélkül elfogadták az általa eléjük tárt képet. Folytathatnám a sort Julianus Volga felé vezető utazásának állomásaival, valamint a Mózes-kori Egyiptom ábrázolásával, krisztus életének helyszíneivel, hiszen nem járt a délkelet-európai stepp-vidékeken, sem Egyiptomban, sem Palesztinában. Kolozsvári, vagy pozsonyi utazásait nem tekinthette külföldi utaknak s nem is írói munkássága indokolta őket.

Finnország összetartozik apámmal, apám összetartozik Finnországgal. Írásai, valamint előadásai hozták létre az összetartó kapcsot.

Fölvethető a kérdés, miért került Finnország az úti célok, a vágyak közé, ott is az első helyre? Az utazás megvalósítására pénzre, szabadidőre volt szükség. Ha az előbbiről azt mondom, talán aránylag nem is lehetett olyan sok az útiköltség, mindenképpen hozzá kellett számítani a szállás, a megélhetés, valamint a belső közlekedés költségeit. Amíg apám a 30-as évek elején nem lépett a Magyarország című délutáni napilap alkalmazásába, szinte teljesen az írói tiszteletdíjaiból élt, tartotta el a családját. A diákkorától dédelgetett álom valóra váltása évről-évre késett. S mik keltették föl az álmot, mik éltették éveken át? Mindenekelőtt a *Kalevala*. Diákkorában ismerkedett meg vele, szerette meg, hiszen 1909 óta már rendelkezésre állt Vikár Béla kiváló fordítása. Többször is elolvasta, jól megismerte, megszerette. Nem tudjuk, a *Kalevala* hatására kezdett-e Budenz nyelvkönyvéből finnül tanulni, vagy a finn nyelv keltette-e föl az érdeklődését a *Kalevala* iránt. Már középiskolás diák korában kezdett ismerkedni a finn nyelvvel, mélyebbre azonban már felnőtt fejjele hatolt. Elfogadta, magáévá tette a finnugor nyelvrokonságot, alaposan tanulmányozta is a nyomtatásban rendelkezésre

álló nyelvészeti munkákat, s nemcsak az összefoglalókat, hanem a részletkérdéseket tárgyalókat is. Megismerkedett a hangtörténettel, a szóelemzésekkel s más nyelvészeti tanulmányokkal. A finn nyelv nem valami egzotikus terület számára, hanem a magyar nyelvben való elmélyedés egyik eszköze. Később, már Finnország, valamint a finn nyelv alaposabb ismeretében magyar nyelvismeretünk érdekében vetette föl többször a finn nyelv tanulmányának, megismerésének a szükségességét. Szavai megfogadása révén legalább a hangsúlyozásunk kevésbé romlott volna s talán nem vált volna sükketté a fülünk a nyílt, valamint a zárt e közötti különbség érzékelésére.

1936-ban kerülhetett sor az első finnországi utazásra. Vonaton tette meg az utat, Lengyelországon és a Baltikumon át, Tallinnból hajóval Helsinkibe. 1938-ban utazott ötödször, s utoljára Finnországba. Lakott több szállodában is Helsinkiben, pl. a Torniban, valamint a Tapiolában, vidéken, Közép-Finnországban egy földművelő családnál, barátai-ismerősei segítségével vidéki kirándulásokat, látogatásokat valósított meg. Az úti csomagjai közé tartozott kis Remington táskairógépe, hiszen ott írta a *Boldog Margit* valamint a *Julianus barát* egy részét. Nem tudott, nem is akart elszakadni Magyarországtól, írói feladataitól.

Finnországban gyorsan befogadták, barátságot kötöttek vele. Igyekezett finnül megértetni magát, szüntelenül fejlesztette, tökéletesítette a nyelvtudását. Ki akarta küszöbölni a közvetítő nyelv használatát. Részben ezért is tartózkodott huzamosabban Padasjokiban Hakola földművesék házában. Ez a vidéki élet nemcsak nyelvtanulásra volt jó, hanem arra is, hogy megismerje egy földműves család életét. Minden lehetőséget megragadott ismeretei gyarapítására. Írókkal, költőkkel, művészekkel, a tudományos élet kiváló képviselőivel ismerkedett meg, kötött barátságot. Egyiküknek-másikuknak már voltak korábbi magyarországi kapcsolatai. Artturi Kannisto professzor, finnugor nyelvész, a vogul nyelv nemzetközileg elismert kutatója már járt Magyarországon, a nyelvünk sem volt idegen előtte, Lauri Hakulinen, a finn nyelvet kutató kiváló nyelvész, később egyetemi tanár, beszélt magyarul, hosszabb időt töltött is nálunk. A szlavista Mikkola professzor feleségével, az író Maila Talvióval gyakran látta vendégül meilahti

Argus 2001. márc. - ápr., 2. sz. 59-62.

(Helsinki egyik tengerparti lakónegyede) otthonában. A meilahti Mikkola-Talvio ház hétről-hétre csütörtökönként találkozó otthona volt íróknak, művészeknek, tudományos kutatóknak. Életre szóló barátira felt Arvi Järventausta íróban, a keravai evangélikus lelkészben. Järventausnak más magyar baráti kapcsolatai is voltak, pl. Móricz Zsigmond, valamint első feleségének Holics-rokonsága. Järventaus megfordult Kiss Géza kákicsi parókiáján is, sőt, prédikált is a kákicsi református templomban. Folytathatnám a sort, ám bizonyosan ennyi is elég megmutatnom céljait, törekvéseit, rövid idő alatt elért eredményeit.

Finnország felfedezése volt-e a cél? Nyilván nem, hiszen, ha nem is olyan sokan, mint manapság, a 30-as években is tudtak róla, meg is látogatták, sőt, egyes házasságok is kötődtek. Azonban mégis beszélhetünk a felfedezés céljáról is, azon kívül a kapcsolataink bővítésének a szükségességéről, a kapcsolatok minőségének a javításáról.

Első útján nem volt kisebb a törekvése, mint hogy a végre rendelkezésre álló egy hónap alatt minél alaposabban megismerje Finnországot és a finn életet. Már elindulásakor az volt a szándéka, hogy tapasztalatairól útirajzokban számol be. Alig ért haza, hozzálatott beszámolóí megírásához. Hamarosan közzé is tette őket a *Pesti Napló*ban, a *Szabadságban* (Bajcsy-Zsilinszky Endre hetilapjában), az *Est*-ben, valamint az *Est-lapok* karácsonyi albumában. Belőlük szerkesztette a *Cserépfalvi* kiadásában 1937-ben megjelent *Suomi, a csend országa* című kötetet.

Finnország megismerése és megismertetése 1936-ban még úttörő vállalkozásnak számított. S nemcsak azért, mert csekélyek s gyakran tévesek voltak az ismereteink, hanem azért is, mert érdeklődést is kellett támasztani. Szerencsére többen is vállalkoztak erre a feladatra, s a nehézségek, akadályok láttán nem torpantak meg.

Mint már említettem, elmélyedt a finn nyelv tanulásában, gyakorlásában. Ezzel egyik célja kétségtelenül a magyar nyelv alaposabb megismerése, tisztább használata, a másik pedig fordítói munka végzése volt. Tudta, ismerte, milyen finnből fordított könyvek jelentek meg magyarul. Elégedetlen volt az addig elért eredménnyel, különösen a finn klasszikusok hiányoztak a magyar olvasók polcairól. Érvelt a hiányok kiküszöbölése érdekében, ám a fordítói munkából maga is ki akarta venni a részét. E téren végzett tevékenységét nehéz feladattal kezdte. Nekilátott Aleksis Kivi *Hét testvér* (*Seitsemän veljestä*) című klasszikus regénye fordításának. Ez a munka erősen igénybe vette, maga sem sejtette, mekkora feladatot vállalt. Nem hátrált meg, hiszen ezt az adósságunkat maga akarta leróni. A fordítást kiadás előtt a Finn Irodalmi Társaság megbízásából Faragó József és felesége, Aini Ahtia ellen-

őrizte. A *Stadium Sajtóvállalat* adta ki év nélkül, ám a 30–40-es évek fordulóján. Évekkel később a Kivi Társaság jutalomban részesítette apám fordítását. Az ötvenes években a regény Rácz István fordításában újra megjelent. Azóta apám fordítását a filológiai pontosság kedvéért sem említi senki. A Kiviregényt Järventaus *Kereszt és varázsdob* (*Risti ja noitarumpu*) című regényének magyarra fordítása követte. 1943-ban adta ki a *Turul Kiadó*. A sorban Järventaus *A mennyi mester* (*Taivaallinen puuseppä*) című regénye követte. 1944-ben azt is a *Turul Kiadó* adta ki. Ezután prózai fordításon évekig nem dolgozott apám, ám költeményeket fordított, első sorban Eino Leino verseit. A Képes Gézával együtt szerkesztett *Északi csillagok* című antológiában közölt belőlük. Utolsó regényfordítása Frans Eemil Sillanpää *Jámbor szegénység* (*Hurskas kurjuus*) című műve volt. 1959-ben jelent meg az *Európa* kiadásában. Järventaus két regénye, valamint Sillanpää regénye fordításában munkatársa lehettem. Én készítettem a nyersfordítást, apám pedig irodalommalá változtatta. Azon természetesen nem sikerült változtatnia, hogy milyen magyar szépirodalmi művek jussanak el finn fordításban a finn olvasókhoz, tehát a háború előttinél nagyobb számban kiadott magyar irodalmi alkotások sem váltak alkalmasakká ahhoz, hogy a finn olvasók igazibb áttekintést kaphassanak a magyar irodalomról. Apámnak egy regénye, a *Feketevíz*, jelent meg finnül, Helmi Helminen fordításában s a *Werner Söderström* kiadásában, ezen kívül néhány elbeszélése. Több regényének készült el finn fordítása, ám nincs kiadója. Bemutatták és sikerrel játszották a *Földindulás* című színművét.

Magyarul is tudó barátai köszönettel vették riportjait. Nem sokkal hazaérkezése után szívesen utazott volna vissza. 1936. szeptember 21-én egyik finn barátjának többek között a következőket írta: „Most hát itthon vagyok, és heves honvágyat érzek Suomi után. Olyan ez, mintha ott születtem és mindig ott éltem volna... Végtelenül vágyom egy finn tó mellé, a csendbe és a békességbe ebből a sötét, megromlott és reménytelen világból.” A „hárommillió koldus” országának a fia megismert egy olyan országot, amelyben megvalósítottak egy sikeres földreformot, s ha vendékként ugyan, megismerhetett egy demokratikus társadalmat és intézményeit.

1936-ban, az első finnországi utazás idején már tornyosultak a felhők Európa fölött, Németország erőltetett iramban fegyverkezett s szervezte a Birodalmat a háború esetére. Magyarország nem változott, a legégetőbb kérdés, a földkérdés, azaz a földművelő népesség földhöz juttatása késett. Késett a demokratizálódás, noha parlamentáris rendszerben életünk. Apám tehát elfogadható példákat, modelleket keresett Európában, hogy felmu-

tatásával hatást gyakoroljon. Ha a földrajzilag, éghajlatilag mostohább helyzetben lévő Finnországnak sikerült megvalósítania azt az életet, amely merőben más volt, mint a közép-európai s még inkább más, mint a magyarországi, miért ne sikerülhetne nekünk? Tapasztalatait idealizálta, s ez nem is csodálható, hiszen kereste is az ideálokat. Finnország ideálokat kínált.

Már utazása megvalósítása előtt tájékozódhatt a 19. században végbement nemzeti mozgalmakról, amelyek végül 1917-ben az önálló Finnország megteremtéséhez vezettek. Ismerte, hogy miként épült föl a népi kultúra alapjain a nemzeti kultúra. Ez különösen sok tanulságot nyújtott egy olyan írónak, aki azon fáradozott, hogy a magyar nemzeti kultúra minél szilárdabb alapot kapjon a népi kultúrában. Öt finnországi útja, valamint felépített kapcsolatai bőven nyújtottak példákat.

Finn barátai arra intették, hogy ismerje föl a hibákat is. Lauri Hakulinen, a későbbi kiváló nyelvész professzor, a cikkek elolvasása után többek között így írt levelében: „Nagy érdeklődéssel olvastam szintén a nekem is megküldött ügyes és eleven cikkeit (eddig összesen ötöt). Az a legnagyobb hibájuk, hogy teljesen túlzott idealizmussal írják le hazánkat.” Artturi Kannisto professzor pedig október 20-i levelében többek között ezt írta: „Véleményem szerint ugyan ön a finn viszonyokat és a finn népet jobbnak látja, mint amilyenek a valóságban. A szeretet és a harag nem igaz bírák: a szeretet nyilvánvalóan irányunkban elfogulttá teszi Önt.” Finn lapokban jelentek meg elmarasztaló kritikák is. Kiderült róluk, hogy magyar honfitársak álltak a háttérben. Megbírálta ugyanis a magyar követ finn ellenes kijelentéseit. Finn felháborodás következtében 1937-ben új magyar követet neveztek ki.

Mint említettem, összesen öt finnországi út valósult meg. Az Anschluss következtében a korábbinál is nagyobb aggodalom élt benne. Nem is tudott tovább távol maradni, sietett haza. Tervezett még finnországi utazásokat, azonban nem tudta megvalósítani őket. Aggodalommal tele követte figyelemmel a Finnország megtámadása után kitört téli háború eseményeit. Úgy örült a finn ellenállás eredményeinek, mintha magyar csapatok vitték volna végbe. Együtt gyászolt a finnekkel, amikor az első fegyverszüneti megállapodás értelmében elvesztették Petsamot, a Jeges-tengeri kikötővárost, valamint Karjalát, Viipurival együtt. Azután bekövetkezett a karjalai lakosság áttelepítése Finnországba. Igen nagy fegyelmet és megértést igényelt ez az óriási feladat, hiszen csaknem félmillió ember áttelepítését kellett rövid idő alatt lebonyolítani. Földet kellett adni a földműveseknek, hajlékot, vagy építkezési lehetőséget, támogatást a családoknak. Válgalni kellett az ellentéteket, a kulturális eltéréseket. Hosszú időbe került a hasonulás. Bátran mondható,

hogy a finnek kitűnően oldották meg ezt a feladatot. A vesztes háború megviselte Finnországot, a finn társadalmat, a békeszerződés értelmében tetemes jóvátételt kellett fizetniük. Az a veszély is fenyegetett, hogy a Szovjetunió a közép-európaihoz hasonló fordulatot kényszerít Finnországra. Mindezeket apám már nem kísérhette figyelemmel a helyszínen, ám élénken követte az eseményeket. Háború előtti levelezése csökkent. Ha megváltoztak is a kapcsolatai, nem szűntek meg. Megismerkedett az újabban kiadott könyvek egy részével, főleg olyanokkal, mint Mika Waltari, vagy Väinö Linna új regényei. Egy fordításra vállalkozott még, Sillanpää regényére. Érkeztek látogatói Finnországból, olyankor szívesen elevenítette föl finn nyelvtudását. Örömet, büszkeséget érzett, amikor a *Finn Oroszlán Renddel* tüntették ki.

Nagy meglepéssel tapasztalhatta, hogy jelentősen megnőtt a finnbarátok tábora, gyarapodott a finnül tanulók száma. Mindez nem utolsó sorban az ő munkásságának az eredménye is volt. Finnországban ideált keresett és talált. Bizonyosan sok mindent szebbnek és jobbnak talált a valóságosnál. Ebben Hakulinennek nemcsak szerénységéből lehetett igazza.

Finnország 1917 előtt, az autonómia birtokában, a nemzetté válással egyidejűleg fel tudott készülni az önállóságra. Voltak olyan demokratikus intézményei, s volt olyan demokratikus közgondolkodása, amelyek a finn demokrácia alapjait alkothatták. A Szovjetunió 1939-ben, a téli háború idején, azt remélte, hogy Finnországot föl tudja bomlasztani, s ezáltal az ellenálló erejét meg tudja törni. Tapasztalnia kellett, hogy számításai nem váltak be. A háború után újra bomlasztani akart, ám akkor is sikertelenül. A finn társadalomnak, szerencséjére, példamutatóan fejlett közoktatása és népművelő rendszere volt. A harmincas évek gazdaságában, valamint társadalmában még nagyon fontos, meghatározó szerep jutott a mezőgazdaságnak, s már erősen növekedett az ipar, valamint a kereskedelem. Apám is átalakuló finn társadalmat ismert meg, hiszen a társadalom átalakulása szüntelen és szakadatlan, még ha koronként nem is egyformán gyors és eredményes. Az átalakulás nem is mindig a fejlődés képét mutatja, vannak megtorpanások, sőt, visszaesések is. Az egészséges társadalom azonban több-kevesebb áldozattal, hosszabb-rövidebb idő alatt kilábal a bajokból, és ismét fejlődésnek indul. A finn gazdaság és társadalom fejlődése sem volt töretlen. Háború tépázta, gazdasági összeomlás fenyegette.

Apám olvasóinak nagy része az ő szemével látta Finnországot. Föltehetik a kérdést: ilyen volt-e valóban? Azt kétségtelenül állíthatjuk, hogy olyannak ábrázolta, amilyennek látta. Természetesen ez nem lehetett teljes, objektív kép, egészen bizonyos, hogy

más utazó, különösen, ha hosszabb időt tölthetett ott, más vonásait is fölfedezhette, megismerhette. De hát van-e egyáltalán objektív kép? Az objektív kép bennünk, magunkban jelenik meg, tehát nem független tőlünk. Apám pl. nem élt, nem mozgott ipari munkások körében, ám közvetve az ő életükről, helyzetükről, gondjaikról is igyekezett tájékozódni. Ehhez hasonló „fehér foltokat” lehetne még találni, a feltárásuk többszínűvé tehetné volna a képet. Apám azonban kénytelen volt absztrahálni s lehetőleg jól választott példákkal bemutatni Finnországot. Leírásai személyes tapasztalatokon, élményeken nyugszanak, olykor statisztikai adatokkal s más forrásokból származó adalékokkal egészülnek ki. Nem törekedett ugyan arra, hogy csak jót lásson, írásai mégis hibátlan, mintaszerű Finnországot tárnak elénk. Finnország tehát olyan volt, azonban ugyanakkor másféle is lehetett. A ma már naplófeljegyzéseknek is tekinthető írások nemcsak Finnországról, a finnekről vallanak, hanem az írójukról is.

Apámat elsősorban a magyarság helyzete, jövője, sorsa érdekelte. Amikor Finnországban ideálokat keresett és talált, a magyarságot szerette volna velük átalakítani, erősíteni. Az a legfontosabb mondanivalója, hogy egy nép, nemzet erejét, nagyságát nem a lélekszáma, a területe nagysága határozza meg. Ezt a felismerést az elmúlt 50–60 év tapasztalatai is igazolták. Erre az igazságra különösen szükség volt akkor, amikor sajnálatosan sokan hajlandók lettek volna meghajolni a túlerő előtt. Különösen egy olyan társadalomban, amelynek az identitástudatában is sok zavar, fogyatékoság volt. A finnek nemzetté válásával együtt alakult ki az identitástudatuk is.

Finnország ma nemzetközi tekintélynek örvend, főleg a kis nemzetek szemében példaértékű. A mai Finnország is csak idáig vezető útja, vívódásai, eredményei ismeretében érthető meg. Apám kétségtelenül sokat tett a maga eszközeivel.

Komlódi Judit: A verseny (2000), toll, 297 x 420 mm

Legenda Kodolányi Jánosról

Összeállította: Albert Zsuzsa

– *Tertinszky Edit*: – Egy költözés alkalmával kezembe került édesanyám emlékkönyve. Ebben az emlékkönyvben olvastam Kodolányi János sorait, aki üdvözölte édesanyámat és a végén így fejezte be mondandóját: „Büszke lehetsz arra, hogy e sorokat elnyerted tőlem.” Kodolányi János már tizenöt éves korában tudta, hogy író akar lenni, hiszen első novellája is tizenöt éves korában jelent meg a Pécsi Naplóban. Abban az időben gyakran részt vett leányzúrokon, ifjúsági összejöveteleken, itt ismerkedett meg Csuka Zoltánnal, itt ismerkedett meg édesanyámmal, édesanyám húgával is, aki később Csuka Zoltán felesége lett. Amikor Kodolányi János már kiváló író volt, és egymás után jelentek meg művei, ezek a művek mind fölkerültek a könyvespolcainkra. Többek között *A vas fia*, *Juliánusz barát*, *Boldog Margit*, és nem utolsósorban a *Süllyedő világ*.

Én akkor középiskolás diák voltam, amikor Kodolányi ezt a művét megírta, és sok példányt elküldött Pécsre, a reáliskolába, ahol egykor ő is diák volt. A tanári kar nagyon örült és nagyon meg volt hatva, hogy a nagy író rájuk gondolt. Igen ám, de mikor elolvasták a könyvet, akkor kiderült, hogy ott többek között egy matematika tanárról is szó van, aki valamikor Kodolányit megbuktatta, és a matematika dolgozatára ráírta, hogy: „Loptad!” Kodolányi eléggé kifigurázta ezt a tanárt, úgyhogy annyira nevetségessé vált a diákok előtt, hogy kénytelenek voltak az iskolából idő előtt nyugdíjaztatni.

A későbbiek során személyesen is megismerkedhettem a nagy íróval, ti. az történt, hogy 1957-58-ban Kovalik Károly kollégámmal fölkerestük Böszörményi utcai lakásán és ott készítettünk felvételt vele. Soha nem felejttem el, hogy amikor becsöngettünk, Kodolányi Jánosné nyitott ajtót, aki ormánsági ruhában köszöntött bennünket. Rövidesen megjelent Kodolányi Júlia Szabó Sándorné is, aki szintén jelen volt a felvételen. Itt Kodolányi előhozta egykori sérelmeit, ami őt Pécssett érte a reál gimnáziumban, de rövidesen rátért a politikusokra, őket szidta, bár nevén nem nevezte őket, csak általánosságban beszélt a politikusokról, de mi tudtuk, hogy Révairól és Aczél Györgyről van szó. A felvételnek volt egy nagyon szép mozzanata, amikor a riporter megkérdezte, hogy melyik volt élete legüdítőbb élménye:

– *Kodolányi János* (hangfelvételtől): – A legüdítőbb élmény, életemnek egyszersmind a legelső tudatos emlékem. Nyolc-tíz hónapos koromra nyúlik vissza, mezítláb, nagyon bizonytalanul álltam egy falusi háznak a tornácán, napfényes időben, és tenyeremről egy pelyhet fújtam a levegőbe, és sikongatva gyönyörködtem benne, hogy a pehely hogyan száll, ereszkedik lassan lefelé a napfényben és ül meg a földön. Egy nagybajuszú, szerintem öreg bácsi – emlékeimben mindig egy öreg, egyszerű paraszti ember alakjaként ma-

---

Büki Béla, Csűrös Miklós, Kalász Márton, ifj. Kodolányi János, Kodolányi Júlia, Püski Sándor, Tertinszky Edit, Tóbiás Áron, Tüskés Tibor, Várkonyi Péter visszaemlékezései. A Bartók Rádióban 1999. június 4-én és július 2-án elhangzott adás szerkesztett változata.

Forrás 2001. jún. 16. n. 76-90.

radt meg – újra meg újra fölvette ezt a pelyhet, újra óvatosan tenyeremre tette, és én megint elfújtam a levegőbe.

– *Albert Zsuzsa:* – Kodolányi Júlia gyermekkorában Jancsi és Juliska volt a két Kodolányi gyerek, amikor Kodolányi Finnországban volt, akkor ők hiányoztak neki legjobban. Úgy is tudott írni, hogy a gyerekek ott játszottak körülötte, mert az volt neki fontos, hogy a Kodolányi gyerekek boldogok legyenek. Sok nehéz nyomorúságon ment keresztül a család, de Kodolányi Júlia abban a könyvben, amit az édesapjáról írt, megírja, hogy azt ők nem érezték gyerekkorukban.

– *Kodolányi Júlia:* – Ha behúnyom a szememet, jelenetek tűnnek föl előttem, egész képeket látok, hogy mi történt.

– *Albert Zsuzsa:* – Én most azt a képet látom, ami a fiatal Kodolányi Jánost mutatja, a nagy, világító szemével, és mellette a kislányát, akinek ugyanolyan nagy, világító szeme volt. „Csósz arca” volt, mint valaki írja, az édesanyjára hasonlít egyébként szerintem.

– *Kodolányi Júlia:* – Az anyám rendkívül szép kislány volt, én nem voltam olyan szép, mint ő. Meg tudom mutatni a képét már nagyobb korában is, az esküvői képükön is, hogy milyen szép volt. Egyébként, ők például azt fordítva csinálták, előbb kötöttek egyházi esküvőt, és aztán polgári esküvőt. Az apám katolikus volt, az anyám református, átmentek Osztróba Csikesz Sándor bácsihoz, Csikesz Sándor bácsi nem törődött az ilyen formásokkal, hogy nincs meg a polgári esküvőről a papír, ő bizony szépen összeeskette őket, be is írta, ahova be kellett írni, ma is megvan a nyoma, és aztán mentek át az akkori demarkációs vonalon. Anyám aztán a Dombóváron élő idősebbik testvérénél volt, apám meg elment Püspökladányba az anyai családjához. Az édesanyja akkor már nem élt. Aztán, amikor megkapták a diszpenzációt, akkor házasodtak össze az első kerületi, akkor még a Várban lévő nem tudom, minek hívták akkor, Városházán.

– *Albert Zsuzsa:* – Nagyon fiatalok voltak, még kiskorúak, mind a ketten.

– *Kodolányi Júlia:* – Igen, akkor huszonnégy év volt a nagykorúság határa, mikor én nagylány lettem, már huszonkettő, most meg már még kevesebb. Sajnos.

– *Albert Zsuzsa:* – Huszonkét éves korában nősül, és egy vajszlói parasztlányt vesz feleségül. Nem egyszerű parasztlányt, az már tanult parasztlány volt, szakít az édesapjával, és évekig iszonyatos nyomorban él. Prófétai hittel csinálta az egész életét. Költözködtek az elvált édesanyja családjához, meg Pest környékre, vissza a faluba, és így tovább.

– *ifj. Kodolányi János:* – Az állomások egy része olyan kis koromban ért engem, amelyre én nem is nagyon emlékezhetem.

– *Albert Zsuzsa:* – Miért szakított nagyapjával az édesapja?

– *ifj. Kodolányi János:* – Részint a házassága miatt, itt sem elsősorban az volt a baj, hogy az apám egy, mondhatom azt, hogy jobb módú földműves család harmadik leányát választotta és vette feleségül, hanem azért, mert az én nagyapám nem értett azzal egyet, hogy az apám akkor még nem végzett egyetemet – nota bene később sem – beiratkozott, de nem végezte, tehát az akkori megítélés szerint nem volt egzisztenciája. Azonkívül, az apám olyan erős, mondhatnám azt is, hogy forradalmian erős szellemiségű volt, és annyira társadalmi megújulás, reform pártoló, a szocializmussal szimpatizáló volt, hogy elsősorban ez lett a szálka a nagyapám szemében, mert a nagyapám teljesen konzervatív, katolikus szemléletű ember volt.

– *Albert Zsuzsa:* – Főerdész.

– *ifj. Kodolányi János:* – Ezt nem lehetett összeegyeztetni. Az apám próbált a nagyapámmal ezekről a kérdésekről beszélgetni, vitatkozni is, nagyapámmal azonban nem lehetett vitatkozni. A következő történt ugyanis: mihelyst vitára került sor, a nagyapám fölkel az asztaltól, legyintett, hogy: ah, veled nem lehet vitatkozni, mert te mindig ellentmondasz!

– *Albert Zsuzsa:* – Az édesanyja szülei hogy fogadták ezt a házasságot?

- *ifj. Kodolányi János*: - Az anyám szülei nem értettek vele egyet, a nagyanyám élt még akkor, övele nem volt semmi baj, mégpedig elsősorban azért nem, mert nazarénus volt, és szelíd lelkületű asszony, nyilvánvaló, természetes is, hogy a legkisebb lányát, aki együttal a legkisebb gyermeke is volt, másképp is szerethette, mint a nagyobbakat.

- *Kodolányi Júlia*: - Magam előtt látom őket, még amikor kis gyerekek voltunk, Rákospalotán, hogy a szobának melyik sarkában volt az én kiságyam, vagy melyik sarkában volt a garnitúra, hol volt a zongora. Nyolc hónapos koromból emlékszem vissza a legelső emlékemre. Vagy látom azt a püspökladányi parasztházat, amikor én még egy cukros ládikában álldogáltam, és látom a vadszőlőt a tornác mellett, és látom, hogy a bátyám megy egy tyúk után, amelyik az ő tyúkjá volt és az leült, amikor a bátyám utána ment, hogy meg tudja fogni. De ezt úgy látom, mint hogyha itt lenne most előttem.

- *Albert Zsuzsa*: Anyagi segítséget nem kaptak, vagy nem fogadtak el?

- *ifj. Kodolányi János*: Annyit, hogy amikor a húgom született, akkor éppen a nagyanyám házában laktunk, de aztán onnan átköltöztünk egy parasztgazda házába, ahol egy szobát kaptunk. Ez együttal szemben volt azzal a házzal, amely az erdészeti háza volt és a nagyapám ott lakott a második feleségével és a második házasságából származó kisebbik fiával, valamint a nagynénémmel, apám testvérhúgával. Úgy hogy onnan az apámék állandóan ráláthattak arra a házra, ahol a nagyapámék éltek és laktak, nagyapám azonban kitért a találkozások elől, elfordult, nem kereste azt a lehetőséget sem, hogy kezet fogjon a fiával, és megpróbáljon megbékülni vele. Egy látszatot őrzött magában. Kénytelen is volt a társadalmi helyzete következtében egy ilyen látszatot tartani azért, mert a külvilág ezt tőle el is várta, hogy, mint a Közalapítványi Erdőhivatal vezetője, akinek alkalmazottai voltak, erdőőrei voltak, erdőmunkásai voltak, kocsisa volt, tehenese volt, cselédlány volt a háznál, tehát ezt a látszatot őriznie kellett, és ebből nem akart és nem is tudott kiszabadulni.

Amikor apaibb volt, ez elsősorban a nagynéném iránt jelentkezett, valamint az apám féltestvére iránt. Dacosan viselkedő apámmal szemben nem. Apámat megverte, akár korbacsal, és az apám ezt szóltanul túrte, nagyapámat még ez is sértette, hogy: te még nem is sírsz!

- *Kodolányi Júlia*: Nagyapám második feleségét nagyon szerette, fiatalkorában nagyon sokat tanult tőle, ő Dohnányi-tanítvány volt, nagyon jól zongorázott, a klasszikus zenét tőle ismerte meg az apám. Nagyon jóindulatú asszony volt, nagyon sokat mesélt neki csillagászatról.

Végeredményben, valójában én azt hiszem, hogy ugye volt az első világháború, és a fiatalág mindig hajlamos arra, hogy változtatni szeretne a világon, és a Haraszi Sanyi bácsi, aki neki iskolatársa volt, ő is ormánsági volt, de már bent laktak Pécsen. Sanyi bácsi szülei, az öreg Harasziéék két fiukat tanították. Az egyik apámnak osztálytársa volt, de a Sanyi bácsival volt jóban. És valahogy így került közel a szociális eszmékhez. Nem is kommunizmust mondok, szocializmushoz. Nem volt ő párttag, szimpatizáns volt, valójában meg akarta volna azt is reformálni. Mert vallásos volt, és ő elképzelt egy nem ateista, hanem istenhívő szocializmust.

- *Albert Zsuzsa*: Rendkívül érzékeny, nem teljesen ép lábú, zavart családi körülmények között élő gyerek volt, aki kilógott abból a faluból, ahol aztán csaknem az egész gyermek- és ifjúkorát töltötte. Ezért vette talán jobban észre, hogyan élnek ott az emberek. Vajszlón, az Ormánságban. Hogy ezt észrevette, ez volt az ő tehetségének egyik része. Az, hogy maga a népi mozgalom, és az ő első novellái ide kapcsolódnak, ebből származik. Az ő fokozott érzékenységből, kritikus szemléletéből, és abból, hogy más volt, mint a középosztály, és más, mint azok a parasztlak, akiket megismert.

- *Kalász Márton*: - Az Ormánság, ahol én is éltem, neki szellemi hazája is volt. Nem választotta, de választatták vele. Nekem sok élményem és tapasztalatom van azzal kapcsol-

latban, hogy az úgynevezett választott, a szellemi haza mindig fontosabb, mint az, ahol születik az ember. És azon túl, hogy születik, nem sok köze van aztán néha hozzá. A választott hazával az embernek mindig sokkal több konfliktusa van, mert sokkal igényesebb vele szemben, sokkal jobban szereti, és én el tudom képzelni Kodolányi János esetében is, hogy ő nagyon szeretne volna szeretni azt a szűkebb hazát. Még én is nagyon sokat hallottam az ormánságiaktól, hogy „nagyon sokat bántott bennünket”. Én ezt valahogy mindig másképp néztem. Nem tudom, kit bántott ott többet, és az a kegyetlen világ, amiből a háború után már csak a lelki kifáradást, meg kell mondanom, kínzó melan-kóliát találtam én.

– *Albert Zsuzsa*: – A szeretetet érzem benne.

– *Kalász Márton*: – Én is.

– *Albert Zsuzsa*: – Az Ormánságot modellnek tekinthette, mint ahogy az is volt, mindaz, amit róla írt, az egész országra vonatkozott. Ez szélesedett ki az egyke elleni társadalmi mozgalommá.

– *Várkonyi Péter*: – 1925-ben írta Kodolányi János a *Szép Zsuzská*-t. Sásdi Sándor fölkérte apámat, hogy írjon róla kritikát, az *Új Írásokban*.

– *Albert Zsuzsa*: – Aki Várkonyi Nándor volt.

– *Várkonyi Péter*: – Meg is írta a kritikát, el is küldte Sásdi Sándornak, aki azután megmutatta Kodolányi Jánosnak. Ez 1925-ben volt. 1928-ban a *Modern magyar irodalom*hoz kért Kodolányi Jánostól biográfiát. Ez a biográfia az összes többinél lényegesen hosszabb volt. Ebben fejtette ki a *Szép Zsuzská*val kapcsolatos kritikát. Megírta, hogy itt nem csupán naturalista módon, nagyon tehetségesen és mérvadóan megírt regionális dologról van szó. Ami abban van, az a lelkiség, az az egész országra is vonatkozik. Ezért érinti őt mélyen, és ezért érzi az ormánsági népeket közel magához, mert azok a magyarságot jelentik. Így történt azután, hogy apám, aki naturalistának vélte még ebben a kritikában, lényegesen változtatott az autobiográfiában felfogásán. A *Modern magyar irodalomtörténetben* – ami 1928-ban jelent meg – a reformot követelő írók közé sorolta, és nem önmagában csak a népiek közé.

– *Albert Zsuzsa*: – 1934-ben írta meg a *Baranyai utazást*, de az első novellája, amely a *Nyugat*-ban jelent meg, a *Sötétség*, már erről szól. Ezzel fedezte fel Móricz.

– *Csűrös Miklós*: – 1927-ben megjelent egy olyan írása, *A hazugság öl* című, amely már a címében is az expresszionistákkal való rokonságát bizonyítja, ugyanakkor a szociográfus elkötelezettségét is. Ebben mondhatnánk, hogy elsőként veti föl az ormánsági pusztulás kérdését. Illyés 1933-as *Pusztulás* című dolgozata országos mozgalmat keltett, de hát azért nem felejthetjük el, hogy Kodolányi volt az előzmény. Még Fülep Lajost kell harmadikként felsorolnunk.

– *Kalász Márton*: – Kákicsi Kis Géza.

– *Csűrös Miklós*: – Igen, aki országos hatást tett, és Illyés például folyton rá hivatkozik, noha Kodolányi jelzéseiben már mind benne van. Legfőleg egy-egy falura vonatkozó dokumentumokban részletesebb Fülep akkori megnyilatkozása. Az írók szempontjából nézve: Kodolányinak az erről szóló dolgozataiban mindig előfordul az egyke lélektana, az atmoszférája, amelyek írói szemléletre is vallanak, ugyanakkor, amikor ő is közül dokumentumokat, szociográfiaként is helytáll az, amit mond. Azt a kapcsolatot, amely a novellista és a publicista között fönnáll, innen tudjuk megérteni. Tehát tényfeltáró szempontból is ábrázol, ugyanakkor azonban a többiekénél jobban figyel az atmoszférára, arra a bizonyos légkörre, néphangulatra, amely sújtja, lefojtja a baranyai életet. Emlékszünk arra, hogy sok regényében úgy ábrázolja az egyik paraszt barátjával való kapcsolatát, hogy mondjuk, egy kocsit hajtva Tolsztojt olvasnak egymás között. Ez egy különös utópia, amely azonban az ő életében nyilván teljesen hitelesen így történt meg. Ilyenfajta eszményi kép is áll a fiatal Kodolányi előtt. Ehhez képest iszonyúan sötétnek látja azt a

világot, amelyet ábrázol, és amely a korai novellák hangulatát meghatározza. A novellák nem naturalisták. Ezek a novellák költői novellák, a nyelvük tekintetében, humanista szelleműek, és, mondjuk, a tolsztoji realizmus értelmében realisták ezek a novellák. Amikor egy öreg paraszt meghal, és a halála előtt átéli az életet, mintegy fölülbírálja, az az *Iván Iljics halála* nyomdokát követi. A fiatal Kodolányi szerintem abban válik el elsősorban a kortársaitól, hogy nagyobb méretű, az egész életet átfogó, szinte már a novellán túlmutató, mondjuk még a regény terjedelméig nem eljutó nagy írásokban egy ilyen világot mutat be, tehát amely közelebb áll Tolsztojhoz, mint Zolához, csak jelképesen mondjuk ezeket a neveket, nyelvük pedig nem igaz, hogy annak a tájnak a leképezése, bár nyilván onnan táplálkozik, hanem költői, zengzetes nyelv, azt már mondtam, hogy abban is különbözik a regionalizmustól, hogy világirodalmi műveltségéből táplálkozik. Nagyon jellegzetes, hogy nem a magyar irodalom hagyományaiból elsősorban, bár ő Móriczra mindig hivatkozik és ennek meg is van az oka, de sokkal fontosabb Dosztojevszkij, Tolsztoj, meg Turgenyev hatása.

– *Kalász Márton*: – Nem szabad elfelejteni, hogy az ormánsági tájnyelv nagyon költői nyelv volt. Hihetetlenül költői nyelv. Én, aki még hallottam az azóta nyilvánvalóan ugyancsak megromlott ormánsági tájnyelvet, el voltam bűvölve. Holott nem olyan messze születtem onnan, jó, a származásom másképp indított el engem. De abban az egész kíméletlenségben, én se tartom naturalistának mindezt, abban az egész kegyetlen világban közben – nagyon furcsa ezt talán még így megfogalmazni is – nagyon sok költőiség volt. Irgalmatlan költőiség, és fordított, nagy ihletettség. Egyébként, amikor el-árasztotta a latin-amerikai irodalom Európát, akkor nekem mindig Kodolányi János jutott eszembe.

Amit Tolsztojról meg Dosztojevszkijről mondtál Miklós, azt mind én is így éreztem. Tehát nem a magyar irodalmat éreztem meg sokszor őbenne.

De amikor a latin-amerikai írók jutottak eszembe, sokat gondolkodtam, hogy bár diákkoromban hihetetlenül élveztem a történelmi regényeit, a magyar középkort, de kicsit mindig sajnálkoztam azon, hogy mintha túl hamar maradt volna abba ennek az ormánsági világnak az elemzése és feldolgozása.

– *ifj. Kodolányi János*: – 1935-ben költöztünk Budapestre, pasaréti lakásunkba, ugyanaz évben, egy nyári napon, vasárnap délután, apám elé álltam, és mondtam neki, hogy én megpróbálom megkeresni a nagyapámat. Jól van, mondta, indulj el, és próbáld meg. Hozzáteszem közbevetőleg, hogy addig sem nevelt bennünket a nagyapánk ellen. Elmentünk az első címre, amiről tudtuk, hogy a nagyapámnak Budapestre költözésekor a lakáscíme volt. Ez a Maros utcában volt, néztük a névtáblát, nem láttuk, elmentünk a házmesterhez, azt mondja, hát igen, ekkor meg ekkor elköltözött, ellenben, a Krisztina körút 8-10 számú bérházban található meg. Elmentünk.

Azért beszélek többes számban, mert a húgom is velem volt. Meg is találtuk, fölmentünk a harmadik emeletre, ahol lakott, becsöngettünk, és bemutatkoztunk. Nagyapám örömmel fogadott bennünket, mindjárt megvendégtelt a nagynéném, valameddig beszélgettünk, s attól fogva mi a nagyapámmal jó viszonyban voltunk. Mert elkerültem azokat a kérdéseket, amelyekkel nem volt tanácsos beszélgetésben foglalkozni. Ezek a vasárnap délutánok azért az emlékezetem szerint kellemesen, jóízűen teltek el, bizonyosan szegényebb lettem volna, ha ez az életemben nem következik be.

– *Albert Zsuzsa*: – Kodolányi János legújabban megjelent könyvét az *Esti beszélgetést* Püski Sándor adta ki. Ez egy régebbi tanulmánykötet felújítása. A *Baranyai utazás* nála jelent meg a *Magyar Élet* Kiadónál.

– *Püski Sándor*: – A harmincas évek első felében ismertem meg én is a többi akkori fiattal együtt Kodolányi János írásait, elsősorban az ormánsági, a baranyai egykéről írt cikkeit, és később a Finnországról írt írásaiból ismerhettem úgyszintén. A *Suomi titka* cí-

mű könyvét adtam ki 1939-ben, mindjárt az első évemben, mikor kiadó lettem. S az az érdekes, hogy már majdnem mindegyik írónak volt valamelyik nagy kiadója, Kodolányinak pl. az Athéneum, Németh Lászlónak a Franklin, de azokat szerencsémre csak a regényei érdekelték. Ezek az úgynevezett nemzetpolitikai írásai bármilyen vonatkozású legyen az, a földkérdés, vagy az egyke, és másmilyen nemzeti problémák, ezeket nem érdekelték. Így kerültek hozzám. A népi mozgalom megindult már a harmincas évek első felében, de egész harminckilencig, sőt a *Baranyai utazás* negyvenegyig, mire én hozzájutottam, hogy kiadjam, várta a feltámadást. Az először közlő újságokban hevert el. Ugyanúgy, mint Németh László *Tanu*-ja és a korábbi *Készülődés*, még a *Kisebbségben* anyaga is. Nyilvánvaló volt, hogy a fejlődő népi mozgalomra, amelyik elvállalta a nemzet akkori gondjait, ezek az írások közvetlenebbül hatottak, mint mondjuk, a regények.

– *Albert Zsuzsa*: – Kodolányival tudott harmonikusan együtt dolgozni a könyvkiadások során?

– *Püszi Sándor*: – Hát többé-kevésbé. Persze nem volt könnyű, mint szerző se, nem beszélve egyebekről, a többi íróval neki volt a legtöbb vitája, egyrészt Illyésékkal, aztán Féjával, néha Németh Lászlóval is, úgyhogy időnként én tudtam őket leültetni egy asztalhoz valamit megbeszélni. Mindig nekem sem sikerült. S nemcsak rajta múltott, hanem a többiekén is.

– *Csűrös Miklós*: – Igazából a Kodolányi regényeknek és részben a novelláknak is egy része önéletrajzi háttérű, vagy arra vonatkozik. Nagyon fontosnak tartom, hogy az önéletrajza, a *Sülyedő világ* az apja halála után jelent meg. Tehát volt olyan kíméletes, hogy ezt a művét, amelyben azért sok mindent elmond abból, amit most Kodolányi Jánostól hallottunk, hogy ezt ne az apja életében tegye közzé. És azok a regényhősök, azok a főleg gyerekhősök, akik a korábbi regényeiben szerepelnek, azoknál nincsen kitüntetve az a tulajdonság, hogy rosszslábú gyerek volt.

– *ifj. Kodolányi János*: – Amikor kaptuk a telefonértesítést a nagynénémről, hogy nagyapám meghalt, apámmal azonnal fölkeredtünk és elmentünk nagyapám lakására, hogy még nem fölrvatalozva, hanem frissiben láthassuk.

Beléptünk abba a szobába, ahol nagyapám feküdt egy heverőn, már holtan. Hármában voltunk, apámmal ketten és a nagyapám. Nagynéném se jött be. Ott álltunk, néztük holt nagyapámat, apám azt mondotta: most békét kötöttünk. Ezután, mikor hazatértünk, határozta el, hogy itt van az ideje, hogy megírja a *Sülyedő világot*.

– *Albert Zsuzsa*: – Eszembe jut, amit Kalász Márton mondott, sajnálja, hogy korábban abbahagyta az Ormánságról szóló „tudósításait”, mondjuk így. Mi lehetett annak az oka, hogy a történelmi regények felé fordult?

– *Csűrös Miklós*: – Egy drámai és lázadó, és a szociális kérdéseket előtérbe állító korszak után részben emberileg, de legfőképpen íróilag, úgy érzem, hogy Kodolányinak a harmincas évek első felében olyan törekvése támadt, amely egy nyugodtabb és nagyobb, hömpölygőbb, ha úgy tetszik, tolsztoji epika irányába tartott.

– *Albert Zsuzsa*: – Megnyugodott akkorra?

– *Csűrös Miklós*: – Ez nem megnyugvás, a történelmi kérdések is életbevágó problémákat vetettek fel, hiszen akkor ő már a hitlerizmussal, nagyon korán ennek a jelentőségével és a magyarságot érintő veszélyeivel találkozott: nem úgy értem, hogy szellemileg megnyugvás, hanem az alkotó ember megnyugvása. Őbenne mindig megvolt a törekvés, hogy egy nagyobb, tágasabb, epikus perspektíva irányába akart elmozdulni, már a novellában is a távlatosat, a mitikus felé hajlót, az ismétlésnek a szakralitását kereste, pl. a *Szép Zsuzskában* is az, hogy egy idősebb nő az első szeretőjének a fiába szeret belé, az már maga a mítoszi ismétlődést előlegezi. Tehát itt a történelmi koncepció legalábbis nagy részben abból fakad, hogy az író keres magának olyan lehetőséget, ahol egy nyu-

2001. jún.

galmasabb, terjeszkedőbb, noha a korszak drámáját nem semmibe vevő koncepció felé halad.

Én úgy érzem, hogy *A vas fiúk*ban elsősorban ez a vágy nyilatkozott meg, és amikor Kalász Márton latin-amerikai hasonlatot használt, akkor meg kell mondanom, hogy erről a regényről pl. a korabeli kritikában elhangzott a „mágikus realizmus” kifejezés. Efelé tört Kodolányi, és nem emberként meg politizáló emberként nyugodott ő meg, hanem valamiféleképpen az írásnak – és egy későbbi művére mondja Németh László, hogy egy „homéroszi pillanat”-ot támasztott föl – egy ilyenfajta epikának a lehetőségét kereste.

– *Kodolányi Júlia*: – Akkor vonaton három napig tartott, míg Lengyelországon keresztül kiment Finnországba, vitt magával egy kisbőröndöt, vitte magával az írógépét, mert azt mindenhol vitte magával. Télen volt kint, amikor a *Boldog Margitot* befejezte, úgy tudom Padasjokiban, egy finn tanyán, ahol bizony volt negyven fok hideg is, de ő azért ott kinn nagyon jól tudott akkor még mozogni, tehát nem gátolta őt abban a lába, valójában ez a fel nem fedezett cukorhaj tette őt lehetetlenné, ahogy te is megismerted.

– *Kalász Márton*: – Hát a történelmi regények. Én mindig úgy gondoltam, ez az ő igénye volt, és most, hogy olvastam korrektúrában a gyönyörű levelezést, Szabó Istvánról a novellistáról van szó, aki 1949-től 56-ig levelezett vele és tanítványa volt, az egész olyan, mint egy magánegyetem, akkora íve van, hogy... „s most lediplomáztál, István”, körülbelül itt ér véget, meg valaminél fogva Szabó Pista lázadásával. Egy korai levélben Kodolányi figyelmezteti: ne keresd mindig itt a népet, ott a népet, neked, ha író akarsz lenni, az egyetemes szemlélet felé kell törekedned. S azon belül ott lesz a nép.

Én ezt mindig úgy képzeltem, minden mű egy építmény, hogy előbb volt egyrészt az ő törekvése, a felé az egyetemesség felé, amit ő nyilván nagyon korán végig gondolt magában, de úgy, hogy ha éppen a németellenességet, illetve a német veszélyt nézzük, ezt ő úgy gondolta talán végig, hogy itt van egy nép, a magyar, ezt nekünk föl kell mutatnunk. (A herderi jóslatig nem akarok visszamenni.) Én mindig így olvastam ezeket a könyveket. Közben vonzódott a finnekhez, keresett egy népet, amelyik rokon lehet a miénkkel, illetve, ahol mi kereshetünk példát. S hogyha arra gondolunk, hogy utána jött az archaikus világ, mint az egésznek a betetőzése, az egész életműnek, nem tudom, hogy igazam van-e, én ezt az utat teljesen önérvényűnek látom. Nem a kor igénye volt, lehet, hogy találkozott a kordivattal is, de hogy a szándéka nem az lehetett, abban én legalábbis bizonyos vagyok.

– *Albert Zsuzsa*: – Az, hogy Pécsen 1941-ben a Janus Pannonius Társasággal, meg a *Sorsunkkal* van kapcsolatban, az hozhatta össze Várkonyi Nándorral.

– *Kalász Márton*: – Várkonyi Nándor hatása ebben nyilvánvaló. Mind a kettőben, egyikben is, másikban is.

– *Várkonyi Péter*: – 1931-ben találkoztak először Pécsen. Utána következtek a történelmi tárgyú regények, akkor lazábban, levelekben igen, de személyesen ritkábban. Gyakoribbá váltak a találkozások 1939-ben. Megalakult a Janus Pannonius Társaság. Tervezték a *Sorsunk* indítását. Akkor apám be akarta vonni Kodolányi Jánost aktív munkatársként. Talán még szerkesztőtársnak is gondolta, bár ezt nem tudom, de nagyon aktívnek. Akkor alakult ki szoros kapcsolat. Nálunk is felpezsdült az élet. Gyakran fordult meg nálunk Kodolányi Jánoson kívül Erdélyi József, Veres Péter és Berda József.

Délutánonként voltak ezek a találkozások, – kint a kertben. Nagyon élénk viták gyakorta folytak. Személyes élményem, ezeken a kerti beszélgetéseken és élénk vitákon kívül: 1941-ben elmentünk apámmal biciklitúrára. Kilenc éves voltam, én mentem elől, és jeleztem, ha autó jött, mert ő nem hallott. Igen korán megtanították a felelősségre. Először Weöres Sándorhoz mentünk Csöngére, és onnan Balatonakarattyára.

Faverandás, tornácos ház volt. Mi a kertben aludtunk, sátorban. Volt egy kerti asztal, másnap apám odatette a fényképezőgépet, és azt mondta, ha szól, akkor ezt a pöcköt nyomjam le. A fénykép azt hiszem, megvan. János bácsi egy újságot olvas.

Egy kilenc éves gyerek nem ért. Érez. Bizonyos szituációkat. Felnőtteket látva azt, hogy komoly dolgról van szó. Utólag tudtam meg, hogy akkor volt a *Földindulás*-nak az a bizonyos pere, és talán abban az újságban, amit olvasott, a legújabb hírek voltak. Ez megmaradt.

– *Albert Zsuzsa*: – Plágiummal vádolták. Egy fogorvos.

– *ifj. Kodolányi János*: – Tudvalévő, hogy 1944. március 19-én a németek megszállták Magyarországot. Talán a következő napon megjelent két fiatalember a lakásunkon, és közölték, hogy az apámmal bizalmasan akarnak beszélni. Be is mentek a szobájába, aztán az apám nagyon izgatottan engedte ki őket. A két fiatalember Soós Gézától, aki az ellenállási mozgalom nagyon jeles, kiemelkedő képviselője volt, tőle hoztak üzenetet, hogy az apám a lehető legrövidebb idő alatt tünjék el hazulról. Mert rajta van azon a listán, akiket a németek el akarnak fogni.

Én kísértem el a Torockó téri református parókiára Joó Sándorhoz. Egészen addig volt ott, amíg nem kapott üzenetet Faraghó Gábortól, aki akkor altábornagyként a csendőrségnek a felügyelője volt, hogy biztonságban érezheti magát, ő intézkedett, hogyha bármi olyan lépés következne, hogy az apámat valóban le akarják tartóztatni, akkor a csendőrség előzze meg a németeket és vegye őrizetbe, hogy ezzel is menthessék. Tehát nem adták volna át a németeknek. Ennek az üzenetnek a birtokában csöndben elutazhatta Akarattyára, és ott húzhatta meg magát, visszavonulva a közszerepléstől.

– *Várkonyi Péter*: – Többször volt nálunk. Először 1945 szeptemberében. Előtte levelet írt. Megdöbbentő levél volt, remélhetőleg most már teljes egészében megjelenik. Ebben szerepel egy mondat, nem tudom, van-e jelentősége, a következőt írja: életveszély fenyegette közvetlenül a nyilasok uralma alatt, „a fegyverszüneti proklamáció megszövegezésében való részvétele miatt.” Eljött 1946 februárjában, és hosszú ideig volt nálunk. Egy hatlukú pázsztorsípon megtanított arra, hogyan kell a félhangokat különbözőképpen fogni. Szerette a körtét. Úgy látott át rajtam, kamasz gyereken, mint az üvegen.

Én akkor nem voltam jó fiú, még kevésbé jó tanuló. Mikor az iskolából hazajöttem, bent ült a díványon, nem szólt egy szót sem. Mondani kezdtem, hogy hát így volt, meg úgy volt, ...rám nézett: szóval ez történt az iskolában, és amit el akartam titkolni, azt szóról-szóra elmondta. Belelátott az emberbe. Ez nem lesz jó, gondoltam, elkezdtem utánozni a tanárokat, viccelődtem. – Már megint azt akarod eltitkolni... – Halálpontosan tudta, hogy mit akarok eltitkolni.

– *Kodolányi Júlia*: – Valójában az ormánsági nép és a nép iránti szeretetből ostromozta őket. Fel akarta nyitni a szemüket, és ebben nagyon jó mestere volt neki Csikesz Sándor, akkor osztrói, ma már Csányoszró a neve, református pap. Aki ugyanúgy ostromozta a népet, mert féltette. Sajnos, be is következett, mert azért az ormánsági nép valójában már nincsen. Tehetséges nép volt nagyon. Nagyon sokan lettek belőle feltalálók, professzorok stb. Ezt az apám látta bennük, és azt féltette.

– *Várkonyi Péter*: – Következő élményem van 1954-ből. Lent volt nálunk tavasszal és nyár elején. Két helyet szeretett a kertben. Volt ott egy mandulafa, a mandulafa alatt négy bokor tuja. Ott ült délelőtt. Délután pedig a gesztenyefa köré tett padon. Akkor már orvostanhallgató voltam, harmadéves, nézegetett egy könyvet. Odanéztem, a „Deutsche Efemeriden” A csillaghullások gyűjteménye volt. Asztrológiáról és a horoszkópról beszélt, arról, hogy ki, mikor és hol születik, aszerint milyen lesz a horoszkópja. Megkérdeztem, illetve azt mondtam, hát akkor végül is, akik centiméterre ugyanazon a helyen, és percekben belül ugyanabban az időben születnek, azoknak a horoszkópja ugyanaz? Akkor a kétpetéjű ikrek ugyanazok lesznek? Rám nézett, ezután egy hosszabb

beszélgetés volt közöttünk, arról, hogy az asztrológia tudomány-e, vagy művészet. Mert ezek szerint ugye tudománynak nem felel meg! Erre emlékszem, mint „ifjú” és nem gyerekek.

Amikor a magyar mitológiához fordult, még a *Szíriát*-nak nyoma sem volt. Apám 1939-ben kezdett ezzel foglalkozni szórakozásképpen. 1941-ben, a kiadásáról különböző kiadókkal tárgyalt, de visszautasították. Weöres Sándor – saját iniciatívából – akkor az Egyetemi Könyvtárban dolgozott Pesten – elment a közelben lévő, Franklin Könyvkiadóhoz. Ott említette, hogy Várkonyi Nándornak van egy ilyen kézírata, érdeklí-e őket. Az igazgató azt mondta, hogy küldje be. Weöres Sándor megírta apámnak: „Küldd be, várja a Franklin”. Apám nagyon dühös lett, a csattanója a dolognak az, hogy fél éve már ott volt náluk. Vagyis nem vettek róla tudomást. Megkérte Weöres Sándort, hozza el sürgősen és küldje el neki.

Kodolányi János 1941-ben Pécssett volt nálunk a Kürt utcában. Apám félve mondta neki, hogy van egy kézírata, de hát nem irodalmi, hanem kultúrtörténeti dolog. Volna szíves, olvasná el, hogy mi lehet benne, ami miatt mindenhol visszautasítják. János bácsi elvitte, elolvasta, fellelkesítette, lelket vert apámba, és támogatta, ahol csak lehetett, a könyv kiadását. Azt hiszem, tevőleges szerepe is lehetett abban, hogy a *Szíriát oszlopai* 1942-ben megjelenhetett.

– *Csűrös Miklós*: – Annyi bizonyos, hogy a tematikai inspirációt mindenképpen innen fogadta be Kodolányi, a gondolati előzményeket azt hiszem, kicsit túlbecsülik. Hiszen már az *Istenek meg A holdvilág völgye* című regényekben egy olyan elmélet jelenik meg, függetlenül még Várkonyi hatásától, amelyik egyrészt a kultúra körökre épül, másrészt pedig arra, hogy mindenfajta új forradalom a régiek megújítása. Ez a kettő egyezik Várkonyi művének a hatásával, de akkor egyrészt még nem is ismerhette, még a kéziratot sem. Közös elméleti tájékozódásról van szó, Várkonyi hatása abban nagyon fontos, hogy ehhez a bizonyos régebbi világhoz, sumér vagy akkád mezopotámiai világhoz visszavezette Kodolányi érdeklődését. Ennek az esztétikai jelentősége az, hogy eleve egy ilyen világról szóló regény különösen allegorikus jelentést kaphat. Egy nagyon távoli világot hasonlítani – ez már viszont megint Kodolányi írói érdeme – egy korszerű világhoz, egyrészt allegorikus, másrészt parodisztikus lehetőségeket támaszt, tehát, mintegy azt sejte-ti, hogy a mai ember ugyanazokat a számságokat követi el, amit a régi ember, és hogy a mai ember problémái nem feltétlenül ironikusan, vagy parodisztikusan, ugyanolyanok, mint a régi emberé. Tehát valamiféleképpen az emberi nemnek ezt az állandóságát és ismétlődését ábrázolandó, ami nagyon fontos a mítoszban, olyan anyagot kapott Várkonyitól, amelyet nagyon termékenyen föl tudott használni.

– *ifj. Kodolányi János*: – Nyilvánvaló, hogy amikor az apám a *Vízöntőt* írta – akkor még ezzel a címmel szerepeltette, és nem *Vízözön* címmel – abba tudta beleírni azokat a helyzeteket, szituációkat, amelyeket akkor egy mai társadalmi regényben nem lehetett volna megtennie. Nemcsak a politikum miatt, hanem azért sem, mert a modelljei onnan kerültek ki, barátai, ismerősei, részint ellenfelei köréből, akikről nem írhatott volna. Nem véletlen, hogy amikor én hozzáálltam, hogy Várkonyi Nándor és apám levelezését sajtó alá rendezzem, nem azzal a korszakkal kezdtem, amikor 1939-40-től, tehát elsősorban a *Sorsunk* megindítása utáni kapcsolatokból származott leveleket vettem volna kronologikus sorrendben elő, hanem egy olyan alkotói korszakot választottam, amely mindkettő-jük szellemi alkotó korszakában rokon volt. Amikor Várkonyi Nándor azokkal a műveivel foglalkozott behatóan, amelyek most szerencsésen megjelenőben vannak, másfelől pedig, apámnak is megjelenhettek azok a művei, amelyek ebben a témakörben elkészülhettek és nyomdába kerülhettek.

– *Püski Sándor*: – A háború után nem kötötték be, a *Juliánus barát*, *A vas fiai*, s a többi nagy regény krudában voltak az Atheneum pincéiben. Felajánlotta nekem, hogy ve-

gyem át, mert ők nem hajlandók terjeszteni se a saját kiadványukat. Így kerültek hozzám ezek a nagy könyvek és bekötöttem, bár végül is az államosítás mégiscsak zúzdába vitte egy részét legalábbis. De amit lehetett, forgalomba hoztam.

Jellemző, hogy nemcsak ő járt így. Ugyanígy az *Új Idők* is megtagadta Szabó Lőrincet, azonnal 1945 tavaszán odaadta: az akkori összes és válogatott verseket, a *Tizenkét vers – tizenkét rajz* című Szalay Lajossal közös könyvet ingyen, hogy vigye el, ő nem fogja terjeszteni. Lőrinc hozzám hozta ezeket értékesítésre. Így lettem aztán 1947-ben a *Tücsökzene* első kiadója is.

– *Kodolányi Júlia*: – Ők 1949 őszén mentek el végleg, anyám is azt mondta, hogy költözzenek le Akarattyára. Volt ott 1400 négyszögöl kert, abban nagyon sok mindent meg lehetett termelni, lehetett baromfit tartani. Valójában én azokra a nehéz időkre azért nem úgy emlékszem vissza, hogy rossz emlékeim lennének.

– *Albert Zsuzsa*: – Kodolányi János akkor hogy tudott mozogni? Amikor én találkoztam vele, akkor már csak ült. Gyermekkori betegsége is volt ez, nehezen járt, és én úgy képeletem, hogy a nála erősebb fizikumú felesége ebben is segítségére volt.

– *Kodolányi Júlia*: – Apám, amikor te őt megismerted, már nagyon súlyos beteg volt. Fel nem fedezett cukorbeteg szövődményeitől. Anyám valóban erősebb fizikumú volt, de azért az apám amiben tudott, segített neki. Amit ott ülve tudott végezni. Sőt, volt olyan is, hogy még a cipőjét is maga sarkalta meg. Segített, amit meg kellett hámozni, meg, ahogy ő mondta, a borsót „kikupálni”. De ugyanakkor elvégezte a napi rendszeres munkáját is mindig.

– *ifj. Kodolányi János*: – Novelláskötete megjelenhetett 1955-ben. Ez elég sokáig tartott, amíg a háttérben huzakodtak, hogy hozzájáruljanak, ne járuljanak hozzá, az apámat különféle nyilatkozatok tételére próbálták rászorítani, hogy ez utószóként vagy előszóként kerüljön bele a kötetbe. Különböző változatokat fogalmaztak, a fogalmazók között szerepelt Haraszi Sándor, aki az örökös békéltető volt apám érdekében. Ez diákkori barátság volt. De apám kénytelen volt sorozatban tapasztalni, hogy valamiben ők megállapodtak, és akkor a Pártközpontban beleszóltak, és megváltoztatták a már megírt szöveget, és azt küldték az apámnak, hogy most ezt írd alá. Ezt nem volt hajlandó aláírni.

– *Csűrös Miklós*: – Önmagában is jellemző dolog, hogy kéziratban rejlő vaskos kötetek birtokában a visszatérés, ha úgy tetszik, a régi novellák gyűjteményével kezdődött. Nem mintha ez nem remekműveket tartalmazna, nem nagy kötet lenne, de nagyon jellemző, hogy az időközben keletkezett kötet kiadását jobbnak tartották halogatni.

– *Albert Zsuzsa*: – 1949-ben megírta az *Új ég új földet*, és 1958-ban jelent meg.

– *Csűrös Miklós*: – És attól kezdve az időrendben ilyen montázs történt, ez azonban, mint mondtam, nem tragikus, mert ez nagyszerű kötet volt.

Viszont, annyiban mégiscsak rosszat tett a Kodolányi-recepciónak, hogy valahogyan mégis realista, naturalista íróként maradt a köztudatban, holott ő már nagy mitológiai regényeket írt, és egy más világgépet képviselt. Másfelől pedig nagyon fontos az, hogy ez megint egy hosszabb befogadástörténeti szakadást okoz a kritikában, olyan szünet következik, amikor nem vesznek róla tudomást. Erről azt hiszem, Domokos Mátyás írt a tanulmánykötetében nagyon pontosan, hogy még ha megjelentetnek is valakit, az nem azt jelenti, hogy befogadja az irodalmi köztudat. Sőt, még olyan véleményt is hallottam, egészen furcsa módon, hogy az is ártott Kodolányinak, amikor Kardos sorozatban kiadta a dolgait elég nagy példányszámban, mert valamit visszavont abból az ellenzéki pátozsból, amelyik az ő életművének a jelentőségét adja.

– *Tóbiás Áron*: – 1955 január elsejétől a Magvető, az Írószövetség könyvkiadója, Képes Géza vezetésével, megkezdte azt a munkát Kodolányi érdekében, amit éppen az elhallgatott és hallgatásra ítélt írók érdekében tett. Az első kétszáz Magvető-könyvből több

mint száznak én voltam a szerkesztője, és az volt a dolgom, hogy üres aktatáskával elmenjek az írókhoz, és a már kész kéziratokat begyűjtsem.

Kodolányi sértett ember volt, méltán, és amikor 1956 nyarán először tudtam vele személyes kapcsolatba kerülni, a Balaton partján, Akarattyán élt akkor, nagy visszavonultságban, elhagyatottságban, hosszú éveken át, a már kész kéziratok gépiratban, 100 vagy 200 forintért adták kölcsön. Ebben a nagymester Ignác Rózsa volt, aki ezt a dolgot szinte postásként kézbesítette, csak a megbízható embereknek.

– *Albert Zsuzsa*: – Sándor bácsi akkor itthon volt?

– *Püski Sándor*: – Itthon, hogyne, én csak 1970-ben mentem el, és ott voltam Ignác Rózsnál sokszor, amikor erről is szó volt. Nagy levelezésben álltak, s azt tudom, hogy nemcsak a kéziratait vitte, kölcsönözte ide-oda, hanem még gyűjtött is számára, bár Rózsnak se volt akkor fényes helyzete, nagyobb könyveivel 1956 után tudott megjelenni.

– *Tóbiás Áron*: – Hát még 1955 előtt éppen mi adtuk ki az első két kéziratot könyvét,

– *Püski Sándor*: – A *Torockói gyász*t én vittem Veres Péterhez,

– *Tóbiás Áron*: – Hát így kerülhetett hozzánk a *Magvető*höz. Úgy kellett gyűjteni Kodolányinak, mint most az árvízkárosultaknak.

Először a nagy ellenkezés miatt csak az új önéletrajzi könyvét, a *Boldog békeidőket* sikerült megjelentetni, azt is az ún. társadalomkritika miatt, amivel a századfordulós úri Magyarországot ő illette, mondták a kritikusai, meg a Kiadói Főigazgatóság emberei, cenzorai. Amikor ez meglett, akkor én 1956 nyarán nagy nehezen közelébe kerülhettem, fogadni óhajtott már. Arra szerettem volna rábeszélni, hogy adjon akármilyen kéziratot, de legyen új. Dél előtt megérkeztem, késő délután, szinte az utolsó vonattal mentem haza, és óriási nagy, műfaji vitáink voltak, amelyben ő beszélt, én csak kérdeztem, vagy egy-egy ellenvetést tettem.

De megállapodtunk, hogy ad valamit, majd körülnéz a ládafiában... Mert rengeteg gépiratos könyve volt már készen, majd – itt van a kezemben egy apró, írógéppel írt levelezőlapja – szeptember 15-én adta postára Akarattyán, amelyben a következőt írta, és ezzel sommáza a beszélgetésünket: „Kedves Áron, kettőt aludván az ügyre, úgy döntöttem, hogy jobb lesz mellőzni ezt a játékot. Nincs nekem nyilatkozni valóm. (mert azt is kértem volna tőle, hogy adjon valamit a nyilvánosság számára. Majd így folytatta:) Hogy az író mit-hogyan ír, magánügy. A *Vizöntő* nem történelmi regény, hanem mese, rá is van írva, a *Mózes* pedig nem bibliai tárgyú mű, hanem történelmi regény. Thomas Mann Jákob meg József regényei pontosan bibliai tárgyúak, azokat lehet csodálni. Örülök, hogy meglátogattál, s hallottam Németh László nyilatkozatát is, (mert nála is jártam, mégpedig a Rádió számára, magnetofonnal –) remélem, máskor sem fogsz elkerülni, mindig szívesen látlak, baráti szeretettel Kodolányi.”

Aztán mégis megszületett az egyezés. A forradalom utáni zűrzavaros helyzetben sikerült a *Mózes-regényt*, az *Égő csipkebokrot* megjelentetni először ötezer példányban, utána gyorsan ötvenezer, aztán még egyszer ötvenezer példányban. És erre Kodolányi ujjongott, de a maga szatirikus módján azt mondta, hogy: vajon nem lesz ez sok az ellenségeimnek?

– *Kodolányi Júlia*: – Az első ilyen témájú könyvet anyám adta a kezébe. A Kénsber Károly: *Misztika mint világnézet* című könyvét. Jegyzeteket ő készített, meg is maradtak, nem sok, bent van a Széchényi Könyvtárban, inkább füzetben volt ez, nem cédulákon, de valójában a fejében volt készen minden. Én sajnos nem jutottam el már Izraelbe, de akik ott jártak, azt mondják, hogy pontosan olyan minden, ahogy apám leírta, mintha látta volna, ismerte volna.

– *Tóbiás Áron*: – Scheiber Sándor, a nagyhírű ókor-tudós, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója, amikor elolvasta a könyvet, meglátogatta, és így nyilatkozott előtte: énnekem ez a szakmám, ez a hivatásom, de én a negyedét sem tudom annak, amit Ön tud.

Hát ezzel kezdődött aztán a Magvetővel a kapcsolata, és meg kell mondanom, hogy taktikai okokból Kardos György igazgató mellé állt, és az ő főcenzori jelenléte volt a legfőbb indítóerő ahhoz, hogy a Magvető kiadhassa a vaskos köteteket, nagy példányszám-ban.

– *ifj. Kodolányi János*: – Az, hogy az Aczél György által irányított és kézben tartott Kardos volt a Magvető igazgatója, ez nem változtatott semmit a könyveken. És főleg azon nem, hogy a Magvető szinte az apám könyveiből fizette ki azokat az adósságokat, amelyeket más könyvek kiadása miatt kénytelen volt vállalni.

– *Albert Zsuzsa*: – *A Boldog békeidőket* írja 1948-ban, megjelenik 1956-ban. 1950-ben megírja az *Én vagyok* c. Jézusról szóló regényét, 1957-ben ebből megjelenik egy részlet, *Jehuda bár Simon emlékirata* címmel, és az egész regény csak 1972-ben, halála után.

– *Kalász Márton*: – Én mindenesetre a 90-es évek első felében Stuttgartban bementem egy antikváriumba, s ott volt az *Égő csipkebokor* németül. Aztán megtudtam a történetét is. A hatvanas években a műfordító Hildegard Groschke csak azért csinálta meg kis pénzén a Steingrűben kiadót, hogy Németh Lászlót, Kodolányit, és még egy-két hasonló szerzőt kiadhasson. Aztán elfogyott a pénze, és abbahagyta. De hát a könyvek végül is sikert arattak. Olvastam olyan véleményt is, hogy Thomas Mann, és Kodolányi: a József-regény és a Mózes...

– *Albert Zsuzsa*: – Érdekes, hogy a népi mitológiától fordul a bibliához, aztán tovább, ezek a mitológiai szemlélet egyre erősödő irányát mutatják.

– *Kalász Márton*: – Igen, de az alapállás mindig ugyanaz.

– *Csűrös Miklós*: – A beavatódás, az a közös motívum. Akár pogány, akár a keresztény szemléletű műveiben Kodolányit leginkább az érdekli. Tehát főleg az, hogy a földi a transzcendentálissal valamiféle kapcsolatot terem. Belső érdeklődése volt ez iránt a témakör iránt, másfelől pedig olvasmányai és érdeklődése azt sugallták, hogy az ember egy. Amikor még nem volt mai értelemben vett vallás, akkor is vallásos lény volt az ember, akkor is a transzcendenciába vetette a hitét, éppen az különbözteti meg más létezőktől. Azt hiszem, antropológiája lényege, hogy az ember vallásos lény. A pogány magyarknál és a régebbi más vallásoknál is ezt a közös gyökerét ismeri fel az embernek. Ez egyébként Várkonyival nagyon rokonítja.

– *Várkonyi Péter*: – Ez volt talán, ami az ő közös gondolkodásuknak az alapja.

– *Csűrös Miklós*: – A közös munkánkról egész röviden próbálok szólni: a *Szív és pohár* c. kötetet, ami posztumusz abban az értelemben, hogy jóval Kodolányi halála után jelent meg, ennek gyűjtöttem az anyagát és jóval gazdagabbat, mint amit aztán a Kiadó közreadott, inkább a címadás leleményét akarom kiemelni. A *Szív és pohár* egy kihagyásos sor, amely úgy folytatódik, hogy „tele búval, borral”. Jelen voltam, amikor kiötölte, hogy ez legyen a címe. És hogy mennyire rá vallott az ilyen címadás az ő gondolkodására, emlékeztetőül mondom, hogy korábban volt egy olyan kötete, a drámák kötete, hogy: „Jajgatunk és kacagunk”, annak a Petőfi idézetnek a folytatása: „de a halál azt mondja: csitt!”

És még valamit, örülnék, ha köztudomású lenne, hogy a kötetek, amelyek időközben megjelentek, nem mindig hitelesek filológiaiilag. Például az *Én vagyok* című kötetnek részt vettem a szerkesztésében, itt az történt, hogy János bácsival megbeszéltük, hogy a Kiadó kérésére bizonyos rövidítéseket meg lehet engedni, vagy tenni. Én ceruzával kihúztam azokat a részeket, amelyeket, mondom, megbeszélés alapján, a posztumusz kiadásból kihagyunk. De együtt beszéltük meg a dolgot, ugyanakkor azonban később tinnával szinte fejezetnyi hosszúságú kihúzások történtek.

– *ifj. Kodolányi János*: – Az *Én vagyok*hoz akarok egy rövid mondatot hozzátenni. Tudtommal apámnak ez volt az egyetlen olyan regénye, amellyel nem volt teljesen megelégedve. Ő maga átdolgozta még életében. De az átdolgozott szöveggel sem volt elégedett. Tehát amikor ezt nyomdára előkészítették apám halála után, itt nemcsak arról volt

szó, hogy mit kíván a Kiadó kihagyni és mit nem kíván kihagyni, hanem arról is, hogy tudták erről a regényről, hogy apám is kiadás előtt még átdolgozandónak ítélte.

– *Várkonyi Péter*: – Szellemi élményem az *Én vagyok* kapcsolatban van. Nálunk volt, ott ült a négy tuja között délelőtt, mellette papírlapok voltak. Odaültem, az egyiket megengedte, hogy elolvassam. Az *Én vagyok* első lapjai voltak. Egy kép van előttem. Az éles napfény, ahogy ülök a gyepen a lábánál a mandulafa alatt, és a következő mondatot olvasom a gépelt lapon: „Lábbal előre jöttem a világra, ahogy mást a sírba visznek.” Borzongás futott keresztül rajtam, mert egyszerre hatott a testi való, az élmény, a láb, és a születés és a halál egyazonúsága. Ez egyszerre tört rám. Később erre emlékezve jutott eszembe, hogy apám azt írta róla: ő volt az az ember, aki egy csipetnyi gondolatot is megvilágosodással tudott érlelni egy időn kívüli pillanat alatt.

– *Albert Zsuzsa*: – Középtermetű volt, bár én már csak ülve láttam, de a fényképein látni, középtermetű volt, dús, barna haja volt, és nagyon élénk, feszült tekintete.

– *Kodolányi Júlia*: – Szerencsére én a feszült tekintetét ritkán ismertem, volt olyan nagyon erős, vizsgáló tekintete. Mikor valakit megismert és először látott, valóban olyan erős, vizsgáló tekintettel nézte.

– *Albert Zsuzsa*: – Marci, te hol találkoztál személyesen vele, és milyen alkalomból?

– *Kalász Márton*: – 1954 tavaszán, amikor a pécsi színházban – én akkor Pécssett voltam, illetve még Pécssett sem, hanem Szigetváron, meg egyáltalán Baranyában, Siklóson népművelő – amikor a *Végrendeletet* bemutatták, illetve készültek rá, akkor volt lent. Eljött a Dunántúl szerkesztőségébe. Akkor ő ott megjelent – s most nagyon érdekes volt a Szabó Istvánnal való levelezésében olvasni, hogy nem akart részt venni a premieren. Aztán végül is elbizonytalanodtam, hogy ott volt-e, a bemutatón vagy sem.

– *ifj. Kodolányi János*: – Nem volt ott.

– *Kalász Márton*: – Nem volt ott. Viszont ott volt fél Vajszló, nagy-nagy elfogódottsággal végignézték az előadást, külön biztosítottak nekik jegyeket, és huszonegy évesen az ember, meg abban a situációban, óhatatlanul áhítatot érez és nagy tiszteletet, ami gátolja, hogy akár megszólaljon. Ő akkor olyan közvetlen volt, hiszen amikor megtudta, hogy én német vagyok, elkezdett kérdezni, s ez nekem nagyon fontos volt. Illyés Gyula esetében is, s az ő esetében is. Mert nekem ezt az árkot már akkor át kellett ugranom, amikor olvastam őket. Egyszer ültem Ozorán azon a vaskorláton, amit Illyés megír egyik gyönyörű versében, órákig gondolkodtam ezen az egész ügyön, és utána írtam egy hosszú poémát, s ez kettőjüknek szólt. Illyésnek és Kodolányi Jánosnak. Próbáltam megmagyarázni, hogy ezt a magyar-német viszonyt hogyan gondolom. Szerencsére a poémát időben eltüntettem, nincsen nyoma. De nekem hihetetlenül jólesett, hogy, s ezt később Illyés is megtette, ő 1955-ben elkezdett engem kérdezni. Hogy én is megenyhülhessek bizonyos dolgokban. Nem mintha ellenséges lettem volna, nem, de bizonyos dolgokat másképpen láttam, mint ők. Olyan gesztus volt, egy fiú iránt, mint ahogy Szabó Pista iránt is volt millió gesztusa.

– *Albert Zsuzsa*: – Tüskés Tibor a pécsi *Jelenkor* főszerkesztője volt 1959-től 64-ig.

– *Tüskés Tibor*: – Kodolányi Jánossal a hatvanas évek legelején találkoztam személyesen. A *Jelenkor* szerkesztői elvei közé tartozott, hogy vállalja azt a kulturális, irodalmi hagyományt, amely Pécshez kötődik, és amelynek a gyökereit a Janus Pannonius Társaság és folyóirata, a *Sorsunk* teremtette meg, és folytatta ezt a *Dunántúl* is. A *Sorsunkat* Várkonyi Nándor szerkesztette, a *Dunántúlt* pedig Szántó Tibor.

Követve azt a gondolatot, hogy a Pécsről, Baranyából elszármazott írókat a *Jelenkor* is munkatársaként fogadja magához, Weöres Sándorhoz, Mészöly Miklóshoz hasonlóan, indítást éreztem arra, hogy Akarattyan személyesen fölkeressem Kodolányi Jánost. Úgy emlékszem, hogy Balatonfenyvesről utaztam föl, és Szabadbattyánál kellett átszállni a tapolcai személyvonatra, hogy Balatonakarattyára jussak. De a szabadbattyáni

állomáson éppen akkor húzott ki a személyvonat, amikor én át akartam rá szállni. Mentettem magamat a késés miatt, Kodolányinak is azt mondtam, hogy éppen előttem húzott ki a tapolcai személyvonat. Azonnal rám csapott: micsoda förtelmes germanizmus – mondta, hogy egy vonat kihúz! Persze én próbáltam menteni a nyelvi szeplőt azzal, hogy ez egy szakmai nyelvi kifejezés, apám is, nagyapám is vasutas volt, egész gyerekkoromat vasútállomás közelében töltöttem, és ezek a szavak, hogy: a személyvonat elveri a gyorsot, vagy hogy egy szerelvény előrehúz, természetesen voltak.

Ő azért ezt nem bocsátotta meg nekem. De nem is ez a fontos talán, hanem az a szeretet, amivel a nála több, mint harminc évvel fiatalabb szerkesztőt magához fogadta, és ez volt az alkalom, amikor megbeszélhettük, hogy a *Jelenkor* folyóiratot is ugyanúgy támogatja, ugyanúgy kéziratot ad, mint ahogy a Várkonyi szerkesztette *Sorsunkat*, vagy a *Dunántúli* szerkesztő Szántó Tibort támogatta.

Kodolányit Budapesten is fölkerestem. Akkor a Böszörményi út és a Beethoven út sarkán lakott feleségével, Tildi nénivel együtt, a lányánál, akit ő Juckának nevezett, s akit Júliának kereszteltek.

Akkor már a fiatalokat mintha magához engedte volna. Kapcsolata sajnos megromlott a nemzedéktársaival, de bennünket, fiatalokat, emlékszem, Csűrös Miklóst is, szívesen fogadott. De hát ez már életének az utolsó évtizede volt. Betegként ült előttem, szinte ölben tették akkor már egyik helyről a másikra. Azt mondta: „Akarattyan rosszul lettem. Most se vagyok jobban. Fölhoztak Pestre. Ennyit rólam. Most mesélj magadról.”

Talán nem dicsekvés felidézni azokat az ajánlásokat, amelyeket Kodolányi a Pécsre küldött könyvekbe – nem mondom, hogy írt, mert csak – diktált. Akkor már villanyírógépet sem tudott használni. A *vas fia* 1963-ban megjelent példányába írta, vagy diktálta április 26-án: „Tüskés Tibornak nálam tett látogatása és beszélgetésünk emlékére baráti szeretettel” – még a neve az ő keze vonását őrzi: „Kodolányi”. A *Baranyai utazásba* írta, illetve íratta: „Tüskés Tibornak, munkám folytatójának ott, ahol én is kezdtem, őszinte szeretettel, 63 október 6.”

Ezt az ajánlást tulajdonképpen azért olvastam el, hogy megéreztessem annak a könyvnek a forrását, amit később Kodolányiról írtam. Egy ilyen ajánlás, úgy éreztem, hogy parancs. Akkor létezett a Szépirodalmi Könyvkiadó *Arcok és vallomások* sorozata. Valójában ebbe a sorozatba készül munkára kötött velem szerződést a Szépirodalmi Kiadó. Aztán amikor a tizenkét íves munka odakerült a Kiadó asztalára, azzal a mintegy száz fotóval, amit összegyűjtöttem, már változott a helyzet. A kéziratot az Irodalomtudományi Intézet marxizmusban felvértezett kritikusainak adták ki bírálatra. Egy ilyen külső lektornak a véleménye bennfelejtődött a kéziratban. Abban minden második szó ez volt: eufémizmus. A „bűnrészesség” vádjával illetett a Kiadó. Nem is csodálkoztam, hogy a szerződést felbontották, a kéziratot visszaküldték, a képekért tiszteletdíjat nem fizettek, velem a felvett előleget visszafizettették.

Kardos György tudomást szerzett kéziratom létéről, és a könyv hihetetlen gyorsasággal 1974 végére a Magvető Kiadónál megjelent. Úgy érzem, hogy a könyv ma is alkalmas az újbóli kiadásra, és talán azokkal a képekkel együtt, amelyekkel annakidején nem jelenhetett meg.

– *Albert Zsuzsa*: – Csűrös Miklós még nem beszélt személyes kapcsolatáról.

– *Csűrös Miklós*: – Vargha László dr. vitt el hozzá, kitűnő néprajztudós és építészettörténész volt, polihisztor, nagy tudású ember. Középiskolás koromban kerültem el az akkor már beteg Kodolányihoz. Általában úgy emlékszem, hogy féloldalt fekszik, félig ül, félig fekszik tréningruha-szerű öltözetben, és egy macskára emlékszem abban a bizonyos szobában, és szuggesztív beszélgetésekre. Amikor ugyan szóban, de hasonlókat hallottam és tanultam tőle, mint amiket a Szabó István-levelezésben írásban találtunk.

Azt kell mondanom viszont, hogy senkinek sem ugyanazt mondta, hanem ad hominem. Tehát azokkal a kérdésekkel foglalkozott, amelyek engem foglalkoztattak. Akkor én, mint afféle kamasz, nem tudtam fölülelmedni a saját kérdéseimen, és bizony orosz szakos voltam, és akkor orosz irodalomról beszélünk, amikor Gulyás Pálról írtam egy dolgozatot, akkor Gulyás Pál-émlékeit osztotta meg velem, ezek nagyon felejthetetlen és tanulságos dolgok voltak.

Egy-két apró dolgot azért kiírtam magamnak, részben olyat, amit ő mondott el, részben olyat, ahol részt is vettem. Például, meglátogatta valaki, ezt elmesélte, Krúdyról volt szó, és azt mondta az illető, hogy Krúdy „nem mutat előre”. Erre azt mondja Kodolányi, hogy: akkor mars ki! Utólag jólesik nekem, hogy ha néha elmaradtam a megszokott találkozási időmön belül, rám telefonált: Mi van veled, hol maradsz? Nemcsak figyelmesség volt ez, hanem a nevelő igényessége, hogy az ember ne maradjon el.

– *Büki Béla*: Nekem a hozzá való viszonyom gimnazista koromból származik. Kiss Gézának volt egy Ormánságról szóló könyve, ami fölleskesített.

– *Albert Zsuzsa*: – Az evangélikus gimnáziumba jártál.

– *Büki Béla*: – Igen. Akkor olvastam a *Baranyai utazást* is, ekkor fedeztem fel Kodolányi Jánost. Végül aztán életének utolsó hónapjaiban ismertem meg személyesen, mert az akkori professzorom, Magyar Imre, aki jó barátságban volt vele, felhozta a Klinikára Balatonfüredről, ahonnan Kodolányi János rossz százjézzel jött el. Ismeretségünk nagyon szorossá vált, olyan betegsége volt, ami állandó orvosi készenléletet igényelt. Szaknyelven mondom: Adam-stokes szindrómában szenvedett, ami az átvészelt szívinfarktusok következtében időnkénti szívmegállással jár. Ez azonnali beavatkozást igényelt, rosszhullétekor azonnal Adrenalin-t kellett beadni. Ezt követően azonnal feltisztult a tudata.

Akkoriban már volt pacemaker, ő azonban minden beavatkozás előtt elzárkózott, ami áthatolt a bőrön, így aztán a pacemaker beültetéséről sem lehetett szó. Nagyon súlyos beteg volt már akkor, izületi bántalmi, cukorbetegsége volt, amit nem engedett inzulinnal kezelni. Ha történeti könyveit olvassa az ember, akkor értheti meg azt, hogy talán valami sámánisztikus elképzelése volt a kezeléssel, hogy az történjék, amit a sors kirótt rá.

Sokat beszélgettünk. Önmagáról beszélt. Halála után – már Jucikától – megkaptam a *Visszapillantó tükör* című könyvét, beszélgetésünk lényegében arról szólt, amit a könyvben leírt. Az IGÉ-vel kapcsolatos huzavona is mély nyomokat hagyott benne, erről gyakran beszélt. Mivel sokszor éjjel-nappal nála voltam, beszélt arról az elképzeléséről, ami szerint a honfoglalás idején két hatalom volt, egy világi és egy szakrális hatalom. Ez utóbbi helye a Holdvilág árokban lett volna szerinte. Elmentek oda a fiával, a hely látványa, a környezet meggyőzte Őt erről.

Én szerintem, és Magyar Imre is azt mondta, hogy halála nem volt törvénytörés, ha beleegyeznek, még kezelni lehetett volna. Soha nem egyezett bele igazából, injekciót is csak akkor lehetett beadni neki, ha eszméletlen volt. Sokáig egyedül volt a kórteremben, de ha mégis meg kellett osztania valakivel, és ez segítőkészségére volt jellemző, intézkedett, ha betegársának elfelejtették beadni az esti gyógyszereit. Az utolsó percig tiszta volt a tudata.

Halála előtti percekben – bár beértem a kórterembe – az élettani helyzet olyan volt, hogy nem lehetett segíteni. Utolsó szava az volt, hogy: Németh László, segíts! Ez volt az utolsó mondata életében. Számomra meglepő volt, ismervén a körülményeket...

– *Albert Zsuzsa*: – Ezt te hallottad?

– *Büki Béla*: – Ezt én hallottam egyedül, mert egyedül voltam a kórteremben.

Takács Márta

Egy csodálatos világrend

Jegyzetek Kodolányi János *Pogány tűz* című munkájához

Kodolányi a negyvenes évek elején belekezdett a hatkötetesre tervezett *Emese álma* regényciklus megírásába, melynek csak első két regénye és pár további töredéke készült el.¹ Az *Istenek* 1941-ben, a *Holvilág völgye* 1942-ben jelent meg, a két regényt közös címen (*Pogány tűz*) adta ki a Magvető 1968-ban. További részletek jelentek meg – 1943 és 1944 között – a Sorsunk folyóiratban, ez 1966-ban *Ojbarsz futása* címen könyv alakban is megjelent. A ciklus témája a pogány magyarság kereszténnyé válása lett volna, de mivel a ciklus befejezetlen maradt, a kezünkbe vehető kötetek a pogány magyar mitológia feltámasztásaként olvashatók. S annak ellenére, hogy a világháború közepette született a ciklus, Keresztury Dezső megfogalmazását követve „boldog és boldogító könyv” lett.² Három réteget lehetne feltárni, melyek magyarázzák a Kodolányi munkája során létrejött „csodálatos világrendet”, egységet.

Az *első réteg* Kodolányi ekkori világszemlélete, mely korabeli gazdag publicisztikájából rekonstruálható. Kodolányi világnézetét a negyvenes évek elején kettősség jellemezte. Jól illusztrálható az író két, ebből a korszakból származó önarcképével ez az ellentmondásosság. Az első: „Kínai vagyok, üldögélek a bologató fák alatt, gyönyörködöm az örök-egy élet elfutó alakjaiban.”³ És a másik: az *Esti beszélgetés* egyik elmélkedésében számolt be egy barátjával folytatott vitájáról. A barátja azt mondta: „Véletlen, hogy az ember magyarnak születik-e vagy sem.” Ő erre azt válaszolta, hogy nem véletlen. „Érzem, tudom. Életemmel tennék bizonyosságot erről a hitemről.”⁴

Első önarcképe azt szemlélteti, hogy általános emberi, történelemfilozófiai problémák járták át gondolkodását. Civilizáció és kultúra ellentétében gondolkodott, és a kultúrákat védte, melyeknek szerinte közös, összekapcsoló alapja az istenélmény, ez lényeges, alapvető tulajdonsága az embernek.⁵ Ennek eredendő formáját pedig a kereszténységben látja: „...az igazság mindig csak egy s ennél fogva keresztény. Az Evangéliumot keresem minden nép, minden fajta, minden kultúra és minden ember legmélyén.”⁶

Vallotta a kultúrák egyenrangúságát, melyek mindegyike a civilizációk felett áll.⁷ A történelem tehát számára hanyatlást jelentett, mert az ember elhagyta

¹ Jelen dolgozat része egy hosszabb diplomamunkának, mely 1998-ban készült, és amely tartalmazza Csűrös Miklós 1996 őszétől 1998 tavaszáig tartott Kodolányi-szemináriumainak tanulságait.

² Keresztury Dezső: Kodolányi János: *Istenek*. = Magyar Csillag, 1942, 15. sz. 11. l.

³ Kodolányi János: *Esti beszélgetés*. = Magyar Élet, 1943, 6. sz. 8. l.

⁴ Kodolányi János: *Esti beszélgetés*. = Magyar Élet, 1941, ápr. 6. l.

⁵ Vö. Kodolányi János: *Csendes órák*. 1942 jún. = K. J.: *Csendes órák*. Bp. (1943), Turul, 224. l.

⁶ Kodolányi János és Sík Sándor levelezéséből. = *Világ*, 1977, 10. sz. 701. l.

Nagyit 2001. aug., 6. n. 89-100.

NADÍRT

vallását, misztikus gondolkodásmódját, istenélményének helyére egy antropocentrikus világképet állított, így elhagyta kultúráját is.⁸ Akik még őrzik az ősi gondolkodásmódot, azok a váteszek, próféták, táltosok, valamint a parasztok.⁹ Ez a felfogás elutasítja a civilizált könyvember tudását, helyébe egy ősbibb, az Istennel közösségben élő ember tudását állítja. „Racionális magyarázatainkat az ember eredetéről, természetéről, őskultúrájáról el kell vetnünk s bár sokan mosolyogtatónak találják: el kell fogadnunk az ősmondák s a *Biblia* mint ősmondagyűjtemény tanúvallomását.”¹⁰ Ezek a gondolatok Kodolányit a kultúrkörök elméletének, a kríziselméletnek, a kultúrpepszimizmusnak áramlataiba helyezik, szellemi rokonai: Várkonyi Nándor, Weöres Sándor és Hamvas Béla.

Másik önvallomása azt mutatja meg, hogy mint népi író ő is elsősorban a magyar nép (paraszttság) problémáira összpontosított, a magyarság sorsát próbálta meg értelmezni a világháború közepette, és megpróbált utat mutatni. Egy nép sorsába sűrítette az egész emberiséget felölelő történelemfilozófiai eszméinek tanulságait, így nem is csupán a magyarság, hanem az „örök magyarság” (eurázsiai lélek) gondolata foglalkoztatta: népünk múltjának, küldetésének, mitológiájának feltárása. A korszakban nem állt ezzel egyedül, ekkor divatos volt a hungarológia. Azonban Kodolányi elképzelése sajátos színfoltot jelentett a magyarság helyzetéről való gondolkodásban, történelemfelfogása ütközött egyrészt a hivatalos – Szekfű Gyula képviselte – történetírással, mely szerint a „magyarság egy csapásra megszűnt eurázsiai nép és lélek lenni”¹¹, mára már ázsiai vonások nincsenek benne; másrészt ütközött a turanisták felfogásával, mely a másik irányba túlozta el a kérdést. Ő a történelem változásaiban szerves átalakulást lát. Lehetetlennek tartja, „hogyan egy nép, mint a gúnyját, levesse több évezreden át szervesen kialakult lelkiségét.”¹² Ehelyett: „Minden új társadalmi forma egy szétbomló régiből született.”¹³ A magyarság hangsúlyozottan ötvözött, két áramlatból eggyé alakult nép: „...a magyarságnak van egy keleti s van egy nyugati ábrázata. Janusz-arcú nép a magyar. De a törzs, amely a fej, egy.”¹⁴ A kereszténység felvétele nem jelent törést, eredménye a régi és az új szintézise lett: „Az eurázsiai lélek kereszténnyé vagy nyugativá lett

⁷ „Nincsenek tehát »primitívebb« népek, »primitív vallások« vagy kultúrák.” Kodolányi János: *Csendes órák*. 1942. jún. =K. J.: *Csendes órák*. Bp. (1943), Turul. 224. l.

⁸ „A különböző népek kultúrája között nincs olyan nagy űr, mint amekkora űr tátong ugyanannak a népnek a kultúrája és a kultúrának csak nevezett, kultúrmázzal jól-rosszul bevont hibrid zagyvaság között. Kultúra az istenséggel való kapcsolatok nélkül nincsen, ahol ezek a kapcsolatok hiányzanak, nem kultúrával, hanem szemfényvesztéssel állunk szemben. Ezért volt kultúrája a középkornak s ezért nincs a modern polgárság korának.” Kodolányi János: *A szellem válsága*. =K. J.: *Esti beszélgetés*. Bp. 1941, Magyar Élet, 40. l.

⁹ „Az ekéje mellett ballagó paraszt is ott állhat a kultúra legmagasabb csúcsán.” Kodolányi János: *Esti beszélgetés*. =Magyar Élet, 1941, 4. sz. 2. l.

¹⁰Kodolányi János: *Csendes órák*. 1942. jún. =K. J.: *Csendes órák*. Bp. (1943), Turul.

¹¹Kodolányi János: *Kelet Népe*. =K. J.: *Esti beszélgetés*. Bp. 1941, Magyar Élet, 50. l.

¹²Uo.

¹³Kodolányi János: *Esti beszélgetés*. 1940. július. =K. J.: *Esti beszélgetés*. Bp. 1941, Magyar

ugyan, de a maga módján, *euráziai módon* lett azzá. (...) Európa volt a változó, a magyar lélek az állandó.”¹⁵

A regényvilág egységességének második rétege aktuális történelmi figyelemztetés. Az örök magyar lélek megtalálása, az ősi magyar kultúra feltámasztása egyúttal azzal is kecsegtet, hogy a jelenkor válságos magyar világának megadhatja a kivezető utat, a múlt szorosan összefügg a jelennel. Kodolányi saját korát átmeneti kornak látta. A bomlodozó és a hanyatlást erjesztő kapitalizmus és a nemzeti szemlélet megújulásának kettősségét érzékeli benne. „Igen érdekes színjátéknak vagyunk tanúi. A pukkadásig felpuffasztott anarchikus kapitalizmus mohóságának, amint a háborúk és világháborúk menydörgései és fenyegető villámlásai között keresi a kivezető utat, de természetesen eredménytelenül, hiszen önmagával jutna ellentétbe, ha mohó rablótevékenységét feladná és megnyugodnék. Másfelől azoknak a népeknek lassan erjesztő szellemiségét figyelhetjük, amelyek a befelé fordult áhítatos lélek üzeneteit hozzák és suttogják szájról-szájra, országról-országra, kultúralkotásról kultúralkotásra.”¹⁶ Olyan sajátos „forradalom” szükségességét érzi, amely „nem más, mint egy nép ősi életformáihoz – gondolkodásbeli, erkölcsi életformáihoz – való visszatérés.”¹⁷ Szerinte csak a múltból lehet a jövőt felépíteni, csak az ősi-ből lehet modernné válni. A helyes irány számára: Kelet. „Az istenért, adva van harminc-negyven millió rokon népség. S adva van egy összedőlt kapitalista-polgári Európa. Vajon hasonló helyzetben a világnak mely népe volna olyan örült, hogy ne nyúlna a rokonságban rejlő erők felé?”¹⁸

Üdvözli a szerte Európában megjelenő nemzeti eszméket, amelyek főleg azoknál a népeknél jelentkeznek erőteljesen, melyeknél a parasztság nem alakult át polgársággá, tehát Kelet-Közép-Európában. És ilyen alapon jelöli ki népünk feladatát is: az önismeret magas fokára kell eljutni, csak ezzel képzelhető el folytatólagos megmaradása. „Tudnunk kell (...), hogy honnét jöttünk, kik és mik vagyunk, minő erőkkel rendelkezünk. Ha tudjuk, hogy meg kell védelmeznünk magyari voltunkat, tudnunk kell azt is, mi a magyarság, mi az, ami a sors forgandó kerékküllői közül sohasem hull ki, ami örök, amit védelmezve magunkat védelmezzük.”¹⁹ Az önismeret kialakítása szorosan összefügg a történelem kutatásával: „Mintha a történet mély tengerébe nemcsak azért pillantanánk, hogy a mélybesüllyedt atlantiszi világ épületeit lássuk, felkonduló harangszavát halljuk, hanem azért is, hogy visszatükröződő arcunkat figyeljük, magunkat megismerjük.”²⁰ Ennek nevében fogalmazza meg a regényciklus megírásának célját Bella Andornak adott interjújában: „...hogyan lehetne olyan életformát teremteni, amely a legpontosabban megfelelően múltunknak és lelki alkatunknak. Miként lehetne az összetartozandóság csodálatos erejének érzését a régi világból a maiba áthozni. A ma magyarját akarom összekötni az

¹⁵Kodolányi János: *Kelet Népe*. =K. J.: *Esti beszélgetés*. Bp. 1941, Magyar Élet, 51. l.

¹⁶Kodolányi János: *A szellem válsága*. =K. J.: *Esti beszélgetés*. Bp. 1941, Magyar Élet, 36–37. l.

¹⁷Kodolányi János: *Esti beszélgetés*. (1940. július)=K. J.: *Esti beszélgetés*. Bp. 1941, Magyar Élet, 152–153. l.

¹⁸Uo. 209. l.

¹⁹Kodolányi János: *Kelet Népe*. =K. J.: *Esti beszélgetés*. Bp. 1941, Magyar Élet, 47–48. l.

ADAPT

ősivel. A nemzeti megújhdások mindig akkor következnek be, mikor a népek múltjuk erőiből merítettek.²¹

Kodolányi tehát az elfelejtett magyar mitológiát, ősi gondolkodásmódot próbálta meg feltámasztani. Kísérlete azzal a szándékkal kecsegtetett, hogy meg tudja mutatni azt az utat, amely a magyaroknak mindig a helyes irány volt, és amely vélhetőleg a korabeli kétségbeejtő helyzetben is segítséget adhat. A regény világa mindeme tudatos szándék ellenére Kodolányi keze alatt könnyed, játékos, művészi erejű vízióvá vált. Nem érződnek az író publicisztikájának tételei, a regények lapjait mindennapi életüket élő hétköznapi emberek népesítik be. Így a keletkezés időpontja és a problémák súlyossága ellenére Kodolányi legidillikusabb regényeit vehette kezébe az olvasó. Ez pedig a regényvilág *harmadik* egységesítő rétegével magyarázható: a regény alkotáslélektani hátterével. Kodolányinál ekkor napirenden voltak a különböző botrányok, a hosszú évekig tartó plágiumper, irodalmi támadások. Az író maga vallja be, hogy részben ezek és a háború borzalmi elől *menekülve* teremti meg látomásait. „Örvendezetek hát, akik azzal »vádoltatok«, amikor *A vas fia* megjelent, hogy a »problémák elől a történelemben menekülök«. Akkor ugyan még nem, de ma igenis, tudatosan, szándékosan, akarva, nem titkolva menekülök. (...) Igenis, tudatosan szabtam ki magam elé egy hatkötetes történelmi regény roppant feladatát, menekülésképpen.”²² Másrészről víziói főleg gyerekkorából táplálkoznak, a *Süllyedő világban* leírt világ kísértetiesen hasonlít a regényekére: „Bizonyára tökéletesen pogány világ az, amiben llával élünk, pogány világ, melyben a hetvenhetedik Égben lakozó öregistentől kezdve a föld alatt sürgő-forgó ördögökig, a világ folyásába százféleképpen beleavatkozó boszorkányokig, kísértetekig, jótét lelkekig, az Égre jégfelhőt görgető, fent a Zengón lakó Sánta Ördögtől a téli alkonyatban láthatóan suhanó angyalokig, a hadonászó fáktól az állat alakú felhőig, az Égből hulló hócsillagoktól a beszélő állatokig *mindenminden egy csodálatosan érthető, okos, szerves és bámulatos, szívet-lelket gyönyörködtető világrendben helyezkedett el.*”²³

Az *Emese álma* cikluscím azt jelképezi, hogy a korforduló szerves folyamat eredménye volt. Emesét álmában egy turulmadár ejtette teherbe, s a méhéből fakadó forrás a tőle származó dicső királyok eljövételét jósolta. Ezek a királyok történelmünkben keresztény királyok voltak, de az eredet – ahogy a cím hangsúlyozza – egy keleti mítosz. A regények számos esetben kiemelik, hogy a régi az újjal összefügg. Egy új kultusz akkor válhat elfogadottá, ha vannak gyökerei, ha ősi emberi tartalmak fűződnek hozzá. Így nőhet át például Boldogasszony pogány kultusza Mária kultuszává. Az értelem átalakulása folyamatosan, apró lépésekben megy végbe, a régi is megőrződik, a folytatás szervesen nő ki belőle. Ehhez kell a nagy epikai perspektíva. A ciklus koncepciójából adódik a szereplők elaprózása. A fordulat egyéni életek elmozdulásaiból bontakozik ki, akik megélik, alig érzékelik. A változást személyes motivációk okozzák. Csillag szerelmes lévén válik kereszténnyé, Mikule rabszolgának születik, nem törődik vele senki, ezt pótolja egy személyes Isten gondolata.

92

²¹Bella Andor: *A nemzeti megújhdásról és feltételeiről.* = Film Színház Irodalom. 1942, 8. sz. (?)

²²Kodolányi János: *Csendes órák.* 1942. aug. = K. J.: *Csendes órák.* Bp. (1943), Turul, 234. l.

Nem lehet egyértelműen besorolni a regényciklust a történelmi regények közé. Ahogy a világkép is kétarcú, úgy a műfaj is. A mű nem pusztán a pogány magyar világ rekonstruálása, a magyar történelmi kép előterében egy mitikus előkép áll, a mítoszregény és a nemzeti történelmi regény ötvöződik. Az alapkoncepció kizárja az egyszerű történelmit, az ismétlődés hangsúlyozódik az időben előre és visszafelé is. Egyrészt a regények a múltban a jövőt láttatják. Gyöngy nem akar gyermeket, ami a későbbi egyke problémát előlegezi, a felelősségteljes táltosok a világ hanyatlásáról tanítanak, más táltosok viszont a harcok, hitetlenség gyanúját keltik, a törzsek vezetői nem egységesek, egyéni érdekek mozgatják őket – mindez akkor, mikor a teuton hatalma fenyeget. Altin szavait olvasva nem lehetett nem összekapcsolni azokat a világháború élményével: „Jézus, ordetják, s valaki nem szól nyelvükön, kitépik nyelvét, Jézus, rebögik, s kitekerik nyakát az égi madárnak, mert nem csicsörög s füttyül teuton csicsörgésvel s füttyülésvel, Jézus, ivöltik, s kivágják az fákat, mert nem ú vérük kering benne.” Ugyanakkor az ismétlődés megtörténik időben visszafelé is. Megelevenednek a hunok nyomai: Ojbarsz (Koppány) és Files Hunort és Magyart játszik, Ojbarsz Eribülcsü énekét dúdolgatja, és lépten-nyomon Etele várának maradványaival találkozunk, különösen gazdag ebben a Holdvilág-árok helyszíne, ahol megtörténik a kagáncsere, ami szintén már oly sokszor megismétlődött. Ugyanez figyelhető meg a keresztény oldalon is: Kirill hasonlatos a feladatát vállalni nem akaró Jónáshoz, hívei cserben hagyják, mint Jézust a Gecsemáné kertben (küszöb-jelenet), Csillag a samáriabelihez hasonlít, az *Istenek* záró részében Csillag és Kirill kettőse Máriával és Józseffel azonosul, Kirilltől egy halász a halála utáni feltámasztását kéri, ahogy ez Lázárral is megtörtént, és lehetne még sorolni. Így állítja helyre Kodolányi a kívánt folytonosságot jelen és múlt között.

Ebben az időtlen és időhöz kötött világban azért is mozgunk olyan könnyen, mert apró részei szimbolikus rendszerré állnak össze. A kultúrában élő ember Isten-élménye sugárzik a regényciklus nyitóképeiből, aki teljesen összeolvad a természettel.

A szél és a Nap istenülnek is a regényekben, mint a homéroszi eposzokban. Este Küldis akszin széthinti gyönyörűsége aranypiros haját a földön, amikor elszenderedik, és Szil kán, vagy máshol Szélapa és Szélanya, valamint kölykeik azok, akik dühösen fújnak, ha vihar van. Az emberek együtt élnek a természettel: az esőzés bajt hoz, a jó idő elűzi azt. Az emberek életének apró eseményeit körbeveszik a természet hatalmas erőinek játéka.

Nemcsak a természet erői épülnek bele szimbolikus az emberek világába, hanem fordítva is így van, az emberi világ is beépül a kozmikus rendbe. Szerepeljen erre is néhány példa a számtalan közül. Csillag rozskalászhoz hasonló haja, vastag hajfonata *bevilágítja* Kirill homályos veremházát. Dzsíd szemét, mikor Ojbarszot a halállal megismerteti, a fiú két mozdulatlanul fénylő, sötét *csillagnak* látja. Ukk és Bese kimennek csillagokat nézni este, aztán lefekszenek és csakhamar mély álomba merülnek. „Hortyogásuk *összevegyült* a hóvihar vad brummogásával.” Balsamnak kristálygyűrűje van, amelybe ha bele-néz, mindent meglát. (Ez az elem visszatér a *Vízöntőben*.)

Mindezek természetesen az ábrázolásmód líraiságának jellemzői, de sokaságuk hozzájárul egy önálló szemléletmód felépítéséhez, a mindent mindennel

összefüggésben mutató, kozmikus világrend kialakításához. Ugyanez mondható el a jellemábrázolás egyik alapvető módjáról a regényben: a szereplők állatokhoz, esetleg növényekhez hasonlításáról. Ez nemcsak frappáns módja a jellemzésnek, de velejárója a világot egységében látó szemléletmódnak is. Ojbarsz új seregének tagjai oly ügyetlenek, „mint a vízből kikerült kacsák”, a nők óvatosan kerülgetik a sarat, mint a macskák, Balsam, mikor lányai visszatérnek saját otthonukba, megszedett fának érzi magát. Hajnal tehénhez hasonlatos, Tar Szerénd hiúzhhoz, máshol paripához, Ugal farkashoz, Borcs bogárhoz, Ojbarsz párduchoz, Karai haja pedig „a vizelő bárány farkához” stb.

Ugyanez megtörténik fordítva is: emberi tulajdonságokkal ruházódnak fel állatok, növények, a természet.

Fontos szerepe van a regényekben a Balatonnak, képe újra és újra felbukkan. A két regény a tó egyik, illetve másik partja mellett játszódik, ugyanúgy, ahogy a jézusi történet is víz mellett játszódik. A Balaton kétszer tűnik fel a második részben úgy, mint mérhetetlen nagy *hal*, melyen a sötétzöld hullámok mintha apró pikkelyek lennének. Az egyik kép közvetlenül Gyöngy temetése után következik, Ojbarszot látjuk, amint a hegyoldalon ballag. A második azután van, hogy Dzsíd tanítja a fiút a magyarok sorsáról: „Helyre kell állítani Tengri rendjét. Egyesíteni az négy velágtájat. Kardot adni kelet gyilájának erős kezébe. Fölállítani az Négy Oszlopot. Megmarkolni Tengritől áldott kagáni kézzel az csiszolt gombú pálcát.” A fiúban ekkor alakul ki a nagyra törő terv: „Szövetkezni Kelettel, Északkal, Déllel, s megvívni Nyugattal, ez örvénylett a fejében. Óriási, az egész világot átölelő szövetséget teremteni, a kagán uralkodjék itt, a gyila Keleten, fölállítani a Világ négy oszlopát. Rettenetes hadat rendelni mindenkinék. Befejezni, amit Eribülcü s Lél kezdett.”²⁴ Ekkor szűnik meg halálfélelme is. Ojbarsz a nagy elképzelések hatása alatt kisiet a ligetbe – ekkor jelenik meg újra a Balaton nagy halhoz hasonlatosan. Mintha a világ – a nagy emberi tervek mögött – a jézusi jelkép felé mozdulna. Ez előkészíti Szent István fellépését, hiszen Kodolányi saját bevallása szerint a ciklus az ő szerepét kívánta volna bemutatni. Talán nem véletlen, hogy Ojbarsznak mind a két jelenetben kicsordul a könnye.

A transzcendencia érzését Kodolányi a mélység–magasság irracionális kitérítésével is érzékelteti. Ojbarsz Dzsíd oktatásait hallgatva „...olykor úgy érezte,

²⁴Érdemes idézni ezen a helyen Ismét Kodolányi publicisztikájából, mert rávilágít arra, mennyire fontosnak tartotta az író a „magyar kozmikus rend” alapjait: „Lassanként kitisztult az a kép is, amit őseinkről jól-rosszul összetákolunk. A sztyep-népek – mongolok, türkök, magyarok – társadalom szervezetének kozmikus alapjai egyre világosabbak előttünk. A szakrális fejedelem, a kagán szerepe, a mellérendelő államorganizáció, a négy világtáj alapján elrendezett törzsek és hadseregek, a kettős fejedelemség – egyik Nyugat, másik Kelet képviselője – s az ehhez való makacs ragaszkodás történelmünk során (a »kisebbik« király, az »fjabb« király méltósága egészen az Árpád-ház kihalásáig), kultikus cselekményeink értelme volt, a kereszténység könnyű felvétele és mély átélése, mind különös, tiszta értelmet nyer. Ma még kevesen mérik fel annak jelentőségét, hogy a magyar társadalomrend, katonai szervezet, vallási kultusz egy kozmikus világkép csodálatos megvalósulását mutatja, kevesen látják még, milyen magasrendű életforma volt ez s mennyire fölötte állt az akkor úgynevezett »kultúrnépek« életformáinak.” Kodolányi János: *Esti beszélgetés*. = Magyar Élet, 1942, 7. sz.

mintha mély kútba ereszkednék, s az Ég olyan magasan nyílt fölötté, hogy szé-
dült. Olykor meg mintha magas hegyre emelkedett volna, a kerek föld kitégult
alatta, egyre messzebb látott, egyre több csodát pillantott meg." Tar Szerénd
egy este Karamannál nem tud aludni. A sátrában fekszik, nézi a tárgyakat, hall-
gatja a szelet, "...s lassanként mintha nem is a földi világon élt volna. Látta a
kerék módjára elterülő, kerek földet, a mérhetetlen magasságú Eget s lent a
mélységes Alvilágot." A Kirill tartotta misén „Az élet határai kitégultnak, a túlvi-
lág borzongató világossága rájuk áramlik." És a záró jelenetben, Géza kagán-
ná választásánál „Gyeücsé úr a föld mélyéből bukkant föl, s mégis mintha az
Égből bocsátkozott volna a sziklaperemre." Néha ez teljesen konkrét formát ölt:
Ojbarszról az első kép az, hogy felfelé kapaszkodik a meredek hegyoldalon.
Csillagot Kirill egy veremben kereszteli meg, mikor kiszabadulnak és Kirill ki-
húzza a gödörből. „Az Égből nyúlt le hozzá ez a kéz." Ugyanez a szimbolika fi-
gyelhető meg a későbbi *Én vagyokban*, Júdás életében, aki vándorlása során
különböző szinteket jár meg, míg végül egy barlangba jut.

Az elbeszélés menete két fő technikára épül. Az egyik a víziók, látomások
bemutatása – egy pillanatban egymás mellé festi a képeket. Ennek követke-
ménye a gondolatritmus, a mellérendelő, párhuzamos mondatszerkesztés. Ez
a technika arra is alkalmas, hogy az egyszerit és az ismétlődőt összekösse: egy
eseményt ír le, de amely újra és újra megtörténik. Különösen szépek az *Iste-
nekben* az életképek a szüretre, az őszi sör ünnepről.

A leírások filmszerű hatást érnek el. Mintha egy kamera mozgását követnének
Kirill és Csillag első felbukkanásakor is a második könyvben: „A férfi kiugrott a
csónakból, megfogta annak fölökörödő orrát, s szépen kihúzta a recsegő ka-
vicsokra. Az asszonyka madár módjára félrebillentette a fejét, úgy nézegetett hol
jobbra, hol balra, hol pedig el, a nád zölden hullámzó tengerére. Lábánál füles
kosár, nagy gonddal összekötözött, kis batyu hevert, ölében egy kendermagos
kakast meg egy tyúkot tartott. Amikor a rongyos férfiú kezét nyújtott neki, hogy
kiszegítse, látszott, hogy áldott állapotban van." Az elbeszélés ideje a fontosabb
helyeken olykor átvált jelen időbe, hogy hangsúlyosabbá tegye a látomást. Az el-
beszélő nem egy nézőpontból mutatja be az eseményeket, hanem behelyez-
kedik hősei tudatába, néha a falu általános nézőpontjába. A tények nem önma-
gukban válnak fontossá, hanem értelmezésük szerint (mely személyenként és
kulturánként változó). Kodolányi a modern lélektan eredményeit vetíti vissza az
ősi világba. A valóság a szubjektív képzetek tükröződéséből áll össze. A filmsze-
rűség nemcsak a láttatásban jelentkezik, hanem a komponálásban is. Sokszor
vágásos technikával dolgozik, egymás mellé helyezi az időben egyszerre, de kü-
lönöző helyszíneken, lelkekben játszódó jeleneteket.

Az elbeszélés másik fő technikája pont az eddig elemzettek ellentéte: nem
az egy időpontban történeteket helyezi – különböző látószögeket érintve – egy-
más mellé, hanem egy képbe sűríti hosszú idők történéseit. A szereplők emlé-
kezései átszövik a regényt, és ezek az emlékek a történés idejéből nyúlnak visz-
sza a múltba. A szereplők jellemét múltjukkal együtt értjük meg.

A két technika ötvözésének, a szubjektív tudatok tükröztetésének és a jelen-
ből a régmúltba nyitásnak látványos példája az Első könyv harmadik részének
hatodik fejezete. Az időpont egy este az őszi sör ünnepe után, Bese apa ekkor
már bemutatta két új feleségét. Mindazoknak álmatlan éjszakában eltöltött gon-

dolatait, emlékeit látjuk, akiket érint az esemény. Először Balsamot. Első estéje ez az új faházban. Felbukkannak emlékeiben az életében bekövetkezett családások (részletezve), majd egy dal jut eszébe, míg végig a keserű tényre gondol, hogy férje új feleségeket választott. A következő kép Játékot mutatja. Eszébe jut a rabszolgavásár, ahol Bese apa megvette őt és családját. Felkelti Szeretőt, aki mérgesen leinti, de az ő emlékezete is feléled: Kücsidre gondol. Újabb váltás: Csimesz és Szereda van előttünk, ők ketten együtt beszélnek meg, milyen kócosak és mocskosak voltak és álmodozásba kezdenek, mennyire más lesz ezután. Boldogan alszanak el, „hog tovább álmodják a csodát”. Az utolsó kép Bese úré. Előtte a régmúlt elevenedik meg: mikor még élt Bülc sü apa, más volt a világ, szép hősi idők voltak azok. Majd átvált a leírás általánosba: „Bese úr lelke gyakran kiszállott testéből, elröppent a megholtak birodalmába, s találkozott azokkal, akik már meghaltak.” Végül Bese megköszöni Tengrinek két új feleségét.

Az elbeszélés technikájának eredménye: szinte személyes ismeretségbe kerülünk a helyszínekkel, szereplőkkel. Ahogy Vatai László²⁵ írja Kodolányiról: olyan típusú író ő, akinek műveit olvasván a befogadó kénytelen beletáncolni mondanivalója sodrába, s így gondolat- és élményritmusától hosszú ideig nem lehet szabadulni. „Rendkívül átütő erejű író és egyéniség.” A korabeli kritika az aprólékos, minden picinységet szemügyre vevő elbeszélési módot realistának nevezte. Helyesebb azonban Németh László megközelítése²⁶, aki ebben „homéroszi pillantást” látott, mely egyforma szeretettel néz le a világ dolgaira, nem tesz különbséget közöttük.

Érdeemes kiemelni, hogy a szeretetteljes „homéroszi pillantás” mennyire humorral teli. Ez a humor nem maró vagy gúnyos, hanem a dolgok felett álló, jóindulatú. Jellemző példa a két felfogás – keresztény és pogány – közti különbség érzékeltetése, nem drámai összeütközésben, hanem humoros formában. Bese apa a keresztényekről elmélkedik az *Istenek* első fejezetében. „Szavakat hallott, amiket azelőtt senki sem emlegetett. Kreszt, miloszt, krácsun s efféléket. Egy téli este nagy éneklést hallott a szolgaházból. Örvendező, meg-megisméltlódó dalt. Kiküldte a feleségét, Balsamot, nézné meg, mit mívelnek a naplopó gyisznök. De mert Balsam zavaros dolgokat fecsegett az égi gyermek születéséről, csillagról, Istenek fiáról, maga ment ki, hogy meggyőződjék róla, miféle égi gyermek született, miféle csillag ragyog az ól fölött. Csillagról szó sem volt, az eget sűrű, sötét hófelleg borította, az ember az orráig sem látott volna, ha a hó nem derengett volna némiképp.” Hasonlóan humoros Kirill helyzetének ábrázolása is, mikor senki sem érti, miért bűn, hogy Bese apa ágyasokat fogad. Másik forrása a humornak a jellemek bemutatása, az állathasonlatok alkalmazása.

A regényciklus első része, az *Istenek* seregszemlének, előkészítésnek tekinthető. Bepillantathatunk egy pogány kori falucska mindennapjaiba, megismerkedhetünk a fontosabb szereplőkkel. Annak ellenére, hogy az *Isteneknek* nincs központi hőse, minden szereplő kap valamilyen jelentőséget, egyénítést, a történet érezhetően Bese, a pogány magyar úr és Kirill, a keresztény pap alakja köré szerveződik. Több párhuzamos vonás is megfigyelhető alakjaikban, így az indítókép kettejük reggeli imájáról, valamint Bese és Kirill egyaránt fele-

²⁵Vatai László: *Naturalizmus és profétaság*. Kodolányi János. = Magyar Élet, 1944, 6. sz. 5. l.

²⁶Vö. Németh László: *Istenek*. = Híd, 1942, 7. sz. 11. l.

séget vesz magának, mindketten babonás félelemmel tartanak egymástól, a bajt a másikon tulajdonítják, mindketten átélük, hogy cserbenhagyják őket híveik. Első találkozásukkor ugyanúgy fogalmazzák meg a másik erkölcsről alkotott felfogásának tévességét. Kodolányi ábrázolásában a pogány világ átalakulása kereszténnyé nem egy alacsonyabb szintű kultúra átalakulása magasabbrendűvé, hanem olyan folyamat, mely az általános világmozgást követi, törvényszerű, s mely a halandó ember számára alig érzékelhető.

A választás nehézségének jelképes kifejezője a regényben a patak, mely elválasztja Kirill kunyhóját a falutól. A Kirillhez vezető út egy hídon át vezet. Fontosabb döntéseknél kihangsúlyozódik az egyik partról a másikig jutás élménye.

Az elmozdulás egy új életforma felé apró változásokból érezhető. Balsam faházban akar lakni, Bese apa nyelvét a falu nagy része már nem érti, már nem annyira magától értetődő az új feleségek vétele a régi meddő mellé. Azonban a pogány világ dominál. Lehetséges, hogy Juhász Géza feltevése²⁷ szerint született a koncepció, aki szerint esetleg kettős trilógiáról lehet szó. Az *Isteneket*, a *Holdvilág völgyét*, és az *Ojbarsz futását* olvasva valóban inkább a pogány elemeket látjuk, apró lépésekben haladva a kereszténység felé, jogos feltételezés, hogy a következő három (el nem készült) regény a keresztény világot mutatta volna be, természetesen pogány elemekkel.

Az elbeszélő tekintete a felszín alatt komplikált lélektant mutat, melyre helyenként a freudi elmélet is hatott. Így például a jelentőségteljes küszöbjelenetben Bese apa nyilvánvalóan nem pusztán a küszöbre lépés miatt bünteti meg Kirillt, ugyanilyen áttétel Hosszú büntetése is, aki a családját veri el, pedig Csillagot és Kirillt kellene. Mikule története hasonlít Édes Anna történetére, ő is a legpéldásabb lovász és mégis ura ellen támad. Szintén magyarázható az elfojtás-elmélettel az, hogy Altin nevét nem szabad kiejteni. Balsam asszony megcsúsztatása az említett jelenetben is jelzés értékű.

Az *Istenek* nemcsak a szereplők bemutatása miatt tekinthető előkészítésnek (seregszemlének), hanem a későbbi politikai problémák felvillantása miatt is. Bese apa sátrában a *Holdvilág völgyében* szereplő fejedelemválasztás eseményeit latolgatják. Apsa tanítása Ojbarsz fejlődésében fontos szerepet játszik később. Apsa megjósolja, hogy mire Bese apa meghal, a fekete csuhások ellepik a földet, felveti annak a lehetőségét, hogy Ojbarsz lesz az, aki visszaszerzi a földet. Megjósolja, hogy Ojbarszot be fogják avatni a legnagyobb titkokba. Beszél arról, hogy a mai táltosok már nem tudnak annyit, mint a régiek, akik közvetlenül tudtak szólni az istenekkel. Kodolányinál már itt jelentkezik az asztrológiai gondolkodás, a nagy változások éjegyekhez kötése. Apsa elmondja Ojbarsznak, hogy a Bak jegye leáldozóban van, el fog jönni a Sárkány ideje: „eljün amaz üdő, mikor röttenet s jajgatás leszen, birodalmak s nemzetök öszveomlanak, geröndába s szálkába kapaszkodik az emböriség, a Hold lehull, csillagok lehullanak, elfeketül az ég boltozata, s megjelenik a Sárkány, tarajosan, pikkülyösen, torkát táltva...”

A másik oldalt, Kirill terveit, gondolkodásmódját is megismerjük az ország ügyeivel kapcsolatban. Az urakat kellene először megtéríteni szerinte. Ehhez több pap valamint az itt élő nép nyelvének komoly ismeretére lenne szükség.

²⁷Juhász Géza: *Kodolányi regényei*. =Jelenkor, 1943, 7. sz. 10. l.

Míg az *Istenek*, Bese apa világa őszi-téli környezetben játszódott, addig a megújulás évszakában, tavasszal bontakozik ki előttünk Ojbarsz jelleme, jelképesen összhangba hozva a generációk váltását a világ köntösének változásával. Más a két regény szerkezete is. Az *Istenekben* pogány és keresztény világ alig érintkezett egymással, a patak két partján külön életmódra rendezkedett be, a *Holdvilág völgyében* Kirill beépül a falu életébe, sőt öltözködésében is igazodik hozzá. A látszólagos gyengülés (a külön világ nyílt felvállalásának hiánya, pogány elemek felvétele) azonban valójában erősödés, Kirill Magosék házában már misét is tart. A pap életútja történelmi folyamatot is jelöl: a kereszténység immár nem kívülről hat a lakosság életére, hanem belülről feszegeti. Nyílt özszeütközésről nem lehet azonban még beszélni ennél a regénynél sem, leszámítva egy esetet, amikor Ugal földjén kivégzik Jajgatót, a keresztény papot. A regény – ahogy Kovács Sándor írja²⁸ – két szálon fut, az egyik Ojbarsz története, a másik pikareszk motívumra épül: Tar Szerénd végigjárja a fennhatósága alá tartozó vidékeket. Így valójában még ezt a regényt is bevezetésnek érezhetjük: Ojbarsz jellemfejlődésében a majdani nagy vezér előlegeződik meg, Tar Szerénd útja pedig rávilágít az erőviszonyokra, a várható konfliktusokra a vezetők között.

Ojbarsz alakja a későbbi regények nagy alakjainak (Mózes, Gilgames) előképe: benne is ötvöződik a politikai és a vallási vezető, ahogy Dzsíd is mondja: „Nagy kagán támad, olyan, mint Eribülcü volt, tán még nagyobb is, olyan, mint Álmuçs, mint Ügyek, a nagy Ős. Kagán és kám egy személyben. Harcos és táltos, hős és bölcs. Tengri korbácsa és magyeriak fölemelője.”

Ojbarsz fejlődését szerepének elvállalásáig Kodolányi lépésről lépésre megindokolja. A fiú ifjúkora a regényben két halál között feszül. A regény elején meghal anyja, a regény végén megölik apját, s a kettő között maga is megjárja a halált. Gyöngy halála lelki furdalást okoz Ojbarsznak, úgy érzi, ő ölte meg édesanyját, mivel behatolt sirályt áldozni az istenházba a tilalom ellenére. Így „Isten kezére jutott, nem volt menekülés.” Felébred benne a halálfélelem és istenfélelem. Végül elhatározza, hogy megadja az isteneknek, amit kívánnak, kedvenc pejkancáját is nekik áldozza. Valamint elhatározza: „Semha, semha meg nem szegöm a törvényt. Mindönt Tengrinek ajánlok, életömet es.” Ekkor következik az álomjelenet, mikor Ojbarsz – anyja unszolására – megküzd a fekete bikával, aki, mint utóbb kiderül, maga Dzsíd volt. Ezzel eldönt, hogy táltos, az isten embere lesz belőle. Dzsíd további tanítása nyomán megérti hivatását és meglátja az istenek kezét élete alakulásában, ekkor mondja szinte versbe szedett köszönő imáját: „Hálát adok, Tengri atyám, földben alvó édesanyám, köszönöm ti jóságotokat, sirálymadár csöndes röptét, íjam pengő pöndülését, nyilam biztos suhanását, köszönöm te halálotat, anyám, édes jóságodat, holtodban es hívségödet, reám való nagy gondodat... Holtak hideg országában, penészös birodalmában fiacskádat nem feledöd ... Szömöd most es reávetöd. Nyugodj, anyám, aludj békén földnek méhén, vizek mélyén...” Ennek korábbi párja Ojbarsz kitörése, mikor nem akarja felvállalni sorsát, ez is szinte ritmikus szövegbe szedve hangzik el, érdemes idézni, mivel jellemzi Kodolányi nyelvről

²⁸Kovács Kálmán: *Kodolányi János: Pogány tüzek.* = K. K.: *Eszmék és Irodalom.* Bp. 1976, Szépirodalmi Könyvkiadó, 277–278. l.

alkotott felfogását, mely szerint a zene ősbib nyelv a szónál: „nem akarom, nem akarom, nem szállok az Égbe, nem merülök Alvilágba, nem lovagolok Kaira kán paripáján, nem kúszom föl az Életfán, nem keringek dobot verve, nem réülök elheverve, nem szólok Isten szavával, nem törődöm más bajával... Nem akarok táltos lenni, inkább semmi, semmi, semmi...”

A fiú fejlődésében az isteni szándék megértése párhuzamos a nők megismerésével és a magyarság vezetője szerepének felvállalásával. Ugyanakkor ezek nem választhatók el egymástól. Amikor megismerte a nőt „Táltosként kapaszkodott fölfelé az Életfán, föl, egyre följebb, egyre szédítőbb magasságba, az Égig.” Valamint a vezéri feladat a világ rendjének helyreállítását jelenti, amit Ojbarsz el is játszik barátaival, bár ekkor még játékosan. Beavatódásának fokozatai ezek, míg nem eljut a végső kérdésig, a halál megértéséig. Nem segít rajta sem Piros anyáskodása, sem a bor kábulata, kínozza a vágy, hogy megértse, mi az. Dzsíd segítségével megjárja a halált, ahogy a későbbi regényben Mózes is beavatódik a titokba. Ojbarsz a sok gyerekesség, játék közepette férfivá érkezik a regény végére, és képes megbosszulni apja halálát, megölni egy másik embert.

Míg a regénynek ez a szála a majdani nagy vezért előlegezi, addig a másik az elkövetkező problémákat. A Tar Szerénd által felkeresett vezetők széthúznak, mindegyiknek megvan a saját elképzelése. A Tar Szerénd szemével végigkövetett szállások élete kényes helyzetet mutat, amelynek felborulását az *Ojbarsz futása* mutatja meg.

Tüskés Tibor írja az *Ojbarsz futásáról*²⁹, hogy benne az írói narráció eluralkodását figyelhetjük meg, az elbeszélő a korábbi ismereteket összefoglalja, a tudott tényeket reprodukálja. Ugyanakkor ebben a regénytörédben az események felgyorsulnak, dinamikussá válnak, így a történelmi koncepció egy többször ismételt hasonlat formájában marad meg: a világ folyása kerékhez hasonló („e kerék módjára forgó világ”), melyben az ősök a maguk rendje szerint egyre új alakban lépnek az emberek közé, valamint mások a sodrásból kihullanak, így például Szerető, akit „A kerék módjára forgó élet félre vetett.” A világkép mellett más szimbólumokat is egyértelműsít az elbeszélő: Files és Ojbarsz kapcsolata rímeli Hunor és Magyar szövetségére. Már a *Holdvilág völgyében* a két fiú eljátssza a lányrablás történetét, itt pedig Filesnek minden este el kell énekelnie a csodaszarvas énekét. A szövetség a „kétarcú” magyarságot köti egybe, ez a kétarcúság pedig mitikus gyökerű, és ez a kettősség Kodolányi szemében változatlanul fennáll. (Például a dunántúliak és az alföldiek különbözőségében, melyet Kodolányi sok alkalommal kifejt.) A magyarság két oldalának egyesítése itt hangsúlyozottan Ojbarsz leleménye, az idősebbek bírálják is emiatt. A regényfolyam eme pontján még nem lehet látni, hogy nem Ojbarsz világa fogja majd egységbe a magyarokat, hanem István világa. Azonban az *Ojbarsz futásában* Ojbarsz lefest egy képet (fontos helyen, a világhegy tetején, ahol a fiú új nevet ad Filesnek), mely jövendőlésnek is tekinthető, s mely ismét a kereszténység szimbólumára, a halra utal, s ez az, amely veszélyezteteti Ojbarsz világát: „Ó, Tengri, mely hatalmas velág ez s mely csudálatos!

²⁹Tüskés Tibor: „A magyar genezis regénye”. Kodolányi János honfoglalás kori regényel. = Somogy, 1996, 2. sz. 148–149. l.

2. ed. aug.

Nézd, e kerék módjára forgó kerek velág, mi magyeri velágunk, s közepén állunk münk. S messze ez kerek velág szélén tengörök, s onnét gyün mindön rossz, mindön ellenség, mindön rontás...Keletrül, Nyugatrul... – int kinyújtott karjával, s figyel. – Tudod, ücsém, ez mind-mind ama nagy cethal hátán nyugszik, a nagy hal síkos hátán, s jaj nekünk, ha az hal megmozdul, s ledönti a velágot a mélységbe.” A regénynek ez a pontja még csak előkészíti Ojbarsz tragikumát: nemes feladatot vállal magára, melyet nem ő fog véghez vinni. „Ülgen kán, a Világvigyázó fejedelöm, az Aranyos elfordejtá orcáját rólunk, de megláta engöm nagy kegyességben ott, Fonoldon, a hegyön, s mondá: majd e fiú, Termacsu ivadéka, Szalamucs vére, Ügyek származéka, kinek őse togrultól fogamzék, s Emesü tejét szopá, megfordejti magyeriak sorsát.”

A korábbi regényekben megteremtett szerves, önálló életre keltett, rendezett világ már nem él annyira az *Ojbarsz futásában*, azonban a mitikus utalások egyértelműbbé válnak. Kodolányi tehát a ciklus írása közben, az őt ért hatások nyomán kezd tudatosan a mitikus regény koncepciója felé fordulni, így a később született részben nyilvánvaló megfogalmazást nyer az, ami a korábbiakban rejtve volt jelen.

Kodolányi töredékben maradt ciklusát semmiképpen sem lehet „ásatagnak” nevezni. Inkább nevezhető újszerű kísérletnek, amely meglehetősen kétarcú. Világképében az örök magyar gondolata és az általános világmozgás képzete érintkezik, műfaja átmenet a történelmi és a mitikus regény között, így a történelem előterében szimbólumokkal, ismétlődésekkel átlényegített világ áll. Nyelve a tudatos archaizálás tudományossága mellett misztikus erejű, a jellemek népcsoportoknak megfelelő (etnologikus) ábrázolása mögött mélylélektani tanulságok rejtőznek. A ciklus legfőbb erénye a világ, a művészi vízió, amelyet képes elénk varázsolni, életre kelteni.

Kodolányi maga későbbi szemléletének nevében fogalmazta át írói célját: „Amikor az *Isteneket* írtam, nem a népet akartam megírni, hanem magamat. Én nem Neked, a parasztnak akartam ezt adni, hanem Neked, az emberi léleknek, nem törődve azzal, hogy »nép« vagy-e vagy sem. Csak azzal törődöm, hogy megértesz-e, az életed részévé válok-e.”³⁰

100

³⁰Kodolányi János és Szabó István levelezése. Szerk.: Csűrös Miklós. Bp. 1999, Holnap Kiadó, 10. l.

Sulyok Bernadett

A SZENT, A KÍSÉRTÉS ÉS AZ EKSZTÁZIS

(Kodolányi János: Boldog Margit)

„Ha Isten mindenható, ha Jézus megszületett s meghalt az emberek üdvéért, miért nincs vége már a világ végtelen nyomorúságának? Miért nem érkezik el Isten országa a Siralom Völgyében? Nyilván azért, mert azoknak, akik a világ javáért könyörögnek, nincs még elég érdemük Istennél.”

(Kodolányi János: Boldog Margit)

A huszadik század magyar irodalmának egyik méltatlanul háttérbe szorított elbeszélőjének *Boldog Margit* című regénye pedig a tatárjárás kora és Margit jellemének alakulása képes megszólítani a mai befogadót. Elemzésemben segítségül hívom a mítoszkritika interpretációs módszerét. A regény témája, egy leány szentté válása. Így szinte felkínálja ezt a megközelítési módot.

A REGÉNY MAKROSTRUKTÚRÁJA

A) A TÉR ÉS AZ IDŐ SAJÁTOSÁGAI

A bevezető és a befejező jelenet keretbe foglalja a művet, hangsúlyosak, szimbolikus jelentőségűek. Kezdőállapot a kislány Margit nyűgös ébredése, míg környezete, illetve Katerina soror mosolyog. A regény végállapota: most a sororok sírnak, míg Margit eltávozása e világból boldog, a beteljesese-

Palócföld 2001. dec. sz. 677-686.

dést jelenti. Az ellentét szövegszervező ereje a szerkezet egészére kiterjed. A külső, világi élet, valamint a gyarló emberi természet szemben áll a keresztény önfeláldozás és erkölcs eszméjével. A főhős célja a keresztény morál és életvitel minél tökéletesebb megvalósítása, de ebben környezete folyton gátolja.

A regény három részből áll, ami utalhat a Szentháromságra, Margit egész életében az Istennel való misztikus eggyéválásra törekszik. Az első rész Veszprémben játszódik a Szent Katerina-klostromban, Margit kilenc év körüli kislány, ez az egység az első áldozáshoz járulásával zárul. A második és a harmadik rész története a boldogasszony-szigeti kolostorban zajlik, végigkíséri Margitot kamaszkorától egészen a haláláig, ami huszonkilenc éves korában következik be. Az első két részben a narrátor gyermekéveit és serdülését beszéli el, a királylány-apáca folyton konfliktusba kerül környezetével és próbatételeket kell kiállnia. Ezek az egységek dinamikusabbak és mozgalmasabbak, mint a harmadik rész, ami sok állóképet vonultat fel, az apácák életének lezártágát érzékelteti.

A történet zárt térben játszódik, Margit alig hagyja el a két említett zárda falait. Kisgyermekkorát az ő visszaemlékezéséből és Olimpiádisz, a dajkája elbeszélése nyomán ismerjük meg. Mindössze az új kolostorba költözéskor kerül ki a külvilágba, majd amikor az öccse halála után apját meglátogatja Budán. Két helyszínen tárulnak fel egy viszonylag hosszú időszak, hús esztendő történései. A szűk külső térnek és a terjedelmes időnek ez a kombinációja a lelki élet elsőrendűvé válását teszi lehetővé. Megnyitja az utat az ábrándozások, a látomások, a lelki konfliktusok ábrázolása előtt. A kolostor közössége is állandóságot mutat, a szereplők szinte végig azonosak, a jellemek inkább statikusok mint változóak, habár előfordulnak átalakulások a magatartásban, a személyiségben.

A REGÉNY KÖZÉPKORI VILÁGKÉPE – DÉMONIKUS SZIMBOLIKA

„A világot olysképpen képelték, mint a jón természetfilozófusok: a Föld kerek tányér, végtelen tengerek övezik, s hogy a tengeren túl mi van, az már bizonytalan.” Így ismerteti az akkori világelképzelést Kovács Kálmán a regényről írott tanulmányában.

Northrop Frye már korábban idézett mitopoétikai művének második esszéje a szimbólumok elméletéről szól. A szimbólumot az archetípus átfogóbb kategóriájához sorolja. „Az archetípusok asszociatív nyalábok”, két fő fajtájuk a kulturális archetípus, mint például a kereszt, és a konvencionális

asszociációk, például a fehér színt a tisztasággal társítjuk. Leszögezi, hogy nincsenek szükségszerű asszociációk, amelyek állandóak és változatlanok lennének.

A kanadai irodalomtudós a démonikus szimbolika tartozékai közé számítja a pokol, az ördög megjelenési formáit, ami a metamorfózis révén számtalan alakot fölvehet. Margit mindent és mindenkit, aki Istentől és az égi szférától elvonja, a Gonosz incselkedésének tart. Ezek feltérképezésénél felhasználom Csapó Julianna szövegolvasatát, aki mind az égi, mind a földi, mind az alvilági jelenségeket számba vette.

A középkor pokolkultusza erősen áthatja a szereplőket, az örök bűnhődés helyét úgy képzelik el, hogy a vulkánok járatai vezetnek oda, s ha túlfűtik az ördögök a poklot, akkor a lángok kicsapnak a lyukon.

Csapó Julianna egy olyan hasonlatréteget fejt fel, melyben állatok és növények szerepelnek, a különböző szférák küzdelmét érzékeltetve. A rossz, az emberi gyarlóság megtestesülhet kecske, borjú, kutya, macska, ló, bika és disznó képében.

Amikor Margit leforrázza Zsuzsi néni kezét, majd büntudattól hajtva megharapja a saját kezét, dajkája az „ördög” cselekedetét látja az esetben. Ám Virág, az egyik leánytársa kiosztja Margitot: „rémultódban megrágod a kezed, jön Olimpiádisz soror, osztán majd csudát lát benne.”

A középkori emberek naivságát mutatja, hogy minden bajt, betegséget, amit nem értettek, nem tudtak megmagyarázni, az ördög művének gondoltak. Így mikor Margit gyermekként derekára köti dajkája cilicumát, és természetesen nem bírja fájdalom nélkül viselni, mindenki a Gonosz rontását látja szenvedő arckifejezésében. Ezúttal Olimpiádisz nyugtatja meg a többieket: „A ciliciom öl tégöd, verágo cskám”. Amin a kislány mestere cellájában várakozik, eszébe jut annak intése egy legyet látván: „Ördög légy képében is megkésértheti az embört.” A fekete bakkecske, amivel Ancilla sorort becsapják, szintén a bűn jelképe.

A királyleány úgy érzi, miután dajkája lánya, Erzsébet megérkezett, hogy az nem szereti már. A családja is hiányzik, s gyermektársai között sem találja a helyét. A magány, a féltékenység és a megkeseredés borzalmas látomást robbant ki benne: a pokol képét látja, fortyogó üstökben fő az egész kolostor, még apja és anyja is.

A veszprémi zárdába látogató Sára asszony a farkasok rémtetteiről mesél, a vadállatok gyermekeket, sőt felnőtt embereket raboltak a télen; a farkas hagyományosan a Gonosz állata. Kormos, a klostrom kiskutyája fekete; a keresztény szimbolikában a fekete kutya a hitetlenséget jelképezi. Margit nagyon szereti a jószágot, ez az érzés annyiban tekinthető az ördög cselve-

tésének, hogy később maga tartja a Gonosz csábításának, ha valakihez, valamihez túlzottan kötődik.

Az egyik esti felolvasás egy Örzsébet nevű leányról szól, akit jegyese képeben szállt meg az ördög. A történet hallatára egy ifjú novícia, Benedicta, akinek a vőlegénye, Ákos őt a tatárok elleni harcban esett el, a felolvasó soror kezéből kitepte a kódexet, és „tiporta, rúgta, mint a megvadult bika”. A valószínűleg epilepsziás rohamot kapott lánytól egyedül Margit nem riadt meg, kezét a karjára tette, és lecsillapította. A veszély elmúltával értette meg: „szemtől szemben állott a Pokolbélivel... Benedictát is a jegyes utáni vágy búsította, Ákos őt képében szállta meg az ördög.” Tehát a szerelmet és a szerelem utáni vágyat a Sátán munkálkodásaként nézte. Később a betegháiban fekvő Benedictán Anselmus atya elvégezte az ördögűzés szertartásait. A leány hónapok múlva épült fel teljesen levertségéből.

A következő évben Margit az első áldozásra készül. Olimpiádisz sororral a halálról elmélkednek, a királylány elfelejti halálfélelmében dajkája egykori intését a léggel kapcsolatban. „Gyenge kis hang siránkozott benne: nem, nem, nem... nem akarom! Mint a légy, melynek keserves zümmögését itt hallgatta egyszer ebben a cellában, szűkölt benn a rémület.” Olimpiádisz arra tanítja védencét, hogy meg kell tagadni azt, mi halandó, s azt kell megragadni, mi örökkévaló. Vagyis annak kell élni, amin nem fog a halál hatalma.

Anselmus fráter közismert története, amit már számtalanszor elbeszél a sororoknak, a bor általi megkísértésről szól. Egy ízben a sok bortól aludt el imádság közben, erre kiöntötte a maradékot az ablakon, „a korsót összetörte, s azóta nem incselkedik vele a Pokolbéli.” Más alkalommal az ördög kenyér képébe búj, böjti fogadalma megszegésére ingerelte, de a barát ellenállt. Ezek a történetek a középkori hitvilág bemutatását szolgálják, hiteles atmoszférát teremtenek Margit alakja köré. Csenge, az egyik gyereklány megfigyelései nyomán Anselmus frátert és Aquinata sorort mindenki árgus szemekkel vizslatja, észreveszik a köztük támadt vonzalmat, bár erről ők szót sem ejtenek, csak zavartan köhécselnek. „De mégis, a pokolbéli kísértő ott incselkedett körülöttük”. Az elbeszélő nyitva hagyja a csábítás kifejtését, annyi közöl, hogy a Nyulak szigeti zárdába sem Anselmus atya, sem Aquinata soror nem tart az apácákkal.

A második részben Margitnak a testiségéből fakadó kísértések egész garadájával kell szembenéznie. Első kísértő álmában Benedicta novícia képében zaklatja a Gonosz, az ő csókjaitól riad fel. Margit retteg az emberi nemmel való végzetes azonosságától. Reggel „egy nagy, sötét, vastag éjszakai pillangót” talál cellájában, melynek még a vére is fekete, azt gondolja, az ördög ezúttal pávaszemes pillangóként próbálkozott nála.

Egy őszi éjjelen újra előveszi Margitot az érzéki sóvárgás: „Fájó feszülés égett a mellében, nehezen lélegzett, szíve sajgott, mintha megint beleütötték volna a tompa hegyű, láthatatlan kést. Ördög kése ezé.” Reggelre kelvén nagy változást észlel testén, Olimpiádisz világosítja fel, hogy most már nagylány. Margit lázadzik e természeti törvény ellen, gondolkodásmódja szerint vereséget szenvedett: „Hát hiába akart olyan lenni, mint Isten szentjei, hiába királyleány... Olyan tisztátalan asszonyi állapot, mint a többi.” Ám mindig rátalál az újrakezdés tartalékerőire, most válik igazán fontossá, hogy legyőzze önnön testét. Szembeszáll mindenkivel, aki könnyíteni akar dolgain.

Egyik este két asszony egy fiúgyermeket hoz hordágyon, akinek a lábai össze vannak zsugorodva. Péterfia Istefán a klostrom kórházába kerül Margit kérésére. A sororok mind örvendeznek, csak Benedicta fogadja mogorván. „Szép, gömbölyded arcán kellemetlen sértődöttség, irigység sötétlett”. Számon kéri Margitot, hogy másként szereti a fiút, mint a többi beteget. Erre Margit felteszi a leleplező kérdést Benedictának: „S vajon mért késérte ördög álmomban éppen a te képedben!” A novícia elpirul, majd azt javasolja, vizsgálja meg lelkét a cellájában este, s rá fog jönni, hogy hazudik: „Én már megvizsgálám az enyémet. És tudom, hogy bínós valék.” Amint elballag, Margit töprengve néz utána: „Tám igaza vagyon.” A Gonosz tehát képes az embert a jócselekedetein keresztül is megkísérteni, ha valakit ápol és gondoz.

Benedicta és Alexandria azt javasolja, hogy pusztítsák el a fekete macska kölykeit, ami hisztérikus tiltakozást vált ki a többiekből. Még Margit is azt kívánja, hogy bár büntetné meg őket az Isten kegyetlenségükért. Álmában az anyamacska és a kölykök felugranak az ágyára, s dorombolva-nyalogatva hízelegnek neki. A macska férfivá változik, s a leány felismeri: „Te a gonosz lélek vagy!” Ez a büntetése, mert neheztelt Benedictára és Alexandriára. A flagellum ellenszeréhez nyúl.

Margit az új priorissza, Olimpiádisz beiktatásának estéjén tudja meg, hogy a cseh király őt kéri feleségül apjától. A novícia szembeötlő szüleivel, az egyház és a kolostor érdekeivel, külpolitikai szempontokkal. Mindenki őt hibáztatja, de vádolják a provinciális és a priorisszát is az elhibázott nevelésért. A leány teste-lelke tiltakozik a terv ellen, s megkeseredettsége mindenkiben ellenséget lát. „Úgy érezte, ördögök gyülekezésében ül, csak lesik az alkalmas pillanatot, hogy a nehezen felépített épületet, lelke tisztaságának és tökéletességének hófehér épületét romba döntse.” Tehát egész környező világa a Gonoszé, amennyiben el akarja őt tántorítani szándékától, hogy Krisztus menyasszonya legyen.

Újabb próbatételt egyik ápolója, az öreg Erzsébet soror halála jelent. Megpróbálja legyőzni halálfélelmét a holttest mellett virrasztván: „Tudta, hogy ez az a rém, amely legkönnyebben fellázítja a lelket Isten ellen. Ez az a titok, mely kísérletbe viszi a legerősebb hitet”. A kísértéseket általában önsanyargatás, vezeklés követi, ez alkalommal Isten megvilágosodással jutalmazza, feltáru előtte minden titok. Így kapcsolódik életében szükségszerűen össze az alvilági és az égi szféra.

Az apácák egyik neveltje, Margaréta hercegkisasszony abban leli örömét, hogy rémítgeti a sororokat. Margit szöges ciliciumát is felfedezi, amit a királylány csüörtörtöktől vasárnapig szokott viselni, mindenkinek elpanaszolja, hogy a szöveg öv megszurta a kezét. „Margit egyszer csak arra ébredt, hogy fél ettől a kislánytól, és szíve mélyéből kívánja, bár vinnék el innét.” De rajtakapva magán bűnén, még több aszkézist ír elő magának. Bátyja gyermeke, a kis Erzsébet iránt érzett anyai szeretetét is aggályosan szemléli. Megfordul a fejében: „ha neki ilyen leánykája lenn.” Beleborzong, hogy az ördög ártatlan gyermek képében környékezi meg.

Élete legnagyobb megpróbáltatása a családi viszály atyja és bátyja között. A harc a kolostor lakóit is megosztja, Margit pedig elhatározza, testi mivoltában töri meg „ördög hatalmát.”

Öccse halálhírére Margit elhagyja a zárdát, hogy meglátogassa édesapját budai palotájában. A profán világot teljes egészében a Gonosz hatalma alatt állónak tartja. „Margit torkában rémület szorong, szaporán suttogja imádságait, szemét lehunyja, fejét lesüti... Ördög pedig kiveti szörös hasát az alkonyatnak, szája szélesen vigyorog, toroka röhög, vakarózik, és nagyokat ver a combjára. Szemérmetlenül kitarja tagjait a világ elé.” A külvilág Margit számára ismeretlen, ezért ijesztő, ezen felül szépségeivel elvonja őt Isten keresésétől. Az ördöggel való csatázás, ami legtöbbször tulajdonképpen természetének, ösztöneinek a megfékezése, környezetének a meggyőzése, végigkíséri az árpád-házi királylány egész életét. S Margit végül minden próbálkozásán győzedelmeskedik.

APOKALIPTIKUS SZIMBOLIKA

Frye elméletében az apokaliptikus képiség a démoni szféra ellentéte, ugyanúgy számtalan módon megnyilatkozhat, mint az alvilág. Itt nem korlátozhatjuk az embert két természetes elemére, a földre és a levegőre. A tűz az ember evilági élete fölötti szintet, a víz az élet alatti szintet – de nem ártó értelemben – képviseli.

Margit első furcsa dolga, amit később csodának magyaráznak, a kézforrázás epizódja. A lószőr-cilicium kipróbálásakor sem értik, mitől oly sápadt, s mért rángatja a derekát, nagy csődület támad körülötte. Csak Olimpiádisz tudja, hogy az övtől szenved, a többiek égi jelnek gondolják. A kislány zokogásának okát az egyik vacsoránál – éppen halott nénjére gondol – szintén izgatottan találgatják. Margit meglepő válasza: „Csak úgy magamtól sírék, mert hallám a halált.” A felolvasás az élet és a halál párbeszédéről szól, a sororok mégis elcsodálkoznak, hogy csupán a nagy átélés rikkantja meg a leányt.

Margit egyre határozottabban utasítja el az új kappát, a konyhán mosogatni segít, majd nem akar mosdani. Tekintete mindig cellája kőkeresztjén pihen meg, ami szokássá változtat rendkívüli helyzeteket. Ha sokáig nézi a feszületet, nekilódul a képzelete, s áttemeli a látomások világába. „Konkrét szemlélet és beleélés – ez vezetett el a látomás képességének a megszerzéséhez. Imát imára halmoz, addig veti a véniákat (önsanyargató térdreborulási mód), míg a térde véres, dagadt nem lett, „s a könyöke olyan, mintha ló farkán hurcolták volna meg.” Ekkor tekintenek először szentként rá. Leánypajtásai mind bocsánatot kérnek tőle, még Alincsa is, aki sokáig kételkedett tettei őszinteségében. Egyedül Csenge marad engesztelhetetlen iránta, irigysége gyűlölködővé teszi.

A megszállott Benedicta lecsillapítása után válik világossá Margit számára, a Gonossal szállt szembe. A térdeplőre roskad és imádkozik: „érezte, ahogy az Atya lehajol hozzá a magasból, a sötétségből, hóna alá nyúl, s emeli, emeli fel, magasra, a mennyezetig, azon is túl.” A betegházban lábadozó Benedicta arra kéri, hogy ő meghal, imádkozzék a koporsójánál. Margit válasza megijeszti: „Nem halsz meg hamar, Benedicta. Én hamarabb meghalok”. Ez a jóslat korai haláláról előrevetíti további önsanyargató cselekedeteinek mértéken felüli voltát.

Margit húsvét vasárnapján töredelmes gyónás után járul az első áldozáshoz, e nagyböjti időszakban ismerkedik a Mária-kultusszal, a planctust a misére jövő néppel együtt éneкли. „S amikor az ostyát felényújtotta Anselmus fráter, úgy érezte, két erős kar lenyúl érte, megemeli s viszi, viszi fel, a magasba”. Margitnak szinte természetes képességévé vált a látomásba áthajlás.

A Nyulak szigeti klostromban Margit órákat tölt az egyházban, amikor senki sem tartózkodik ott, s megbővülten mered a hatalmas kőfeszületre, iszonyattal tölti el a kereszthalál kínja.

Azon az őszön, amelyen nagylánnyá lett, Margit kitakarítja az udvar végén levő árnyékszéket. Ehhez a munkához, senkinek nem volt kedve, folyvást halogatták. Olimpiádisz megbotránkozva cipeli el onnan: „Hát. az

hiszöd, disznóólban vagy, nem klastromban?” A bepizskolt ruhájú leányt a fürdőházba vezeti, s tanácstalanul töpreng: „Mi lesz, te? Szent lesz avagy igön nagy bínös?” A sororok ismét izgatottan beszélnek róla, megoszlik a véleményük.

Margit hírneve túljut a klastromon, vasárnaponként egyre többen látogatják meg a közbenjárását kérve. A királylány mindenkit meghallgat, biztat, vigasztal. Odaadóan ápolja a beteget, köztük a beteg lábú Péterfia Istefánt, aki rajongva szereti: „Csak azt akarta, hogy Margit ott legyen mellette, s tegye a kezét a térdére... Erre legélesebb kínjai közepette is elmosolyodott, ragyogó bogárszemét, mint valami kiskutya, rászegelte Margitra, s úgy rázogatta a fejét, mintha közös titkuk lenne.” A kutya hűségzimbólum, a hasonlat a fiúcska ragaszkodását érzékelteti. Arról beszél, hogy majd feleségül veszi, de Margit szabadkozik, hogy ő apáca lesz. Istefán elmondja, hogyan szerzi vissza Batu úrtól Margit atyjának piros sátrát, s majd abban fognak lakni.

Olimpiádisz beszámol a királynénak, hogy Margit lószőr-ciliciumot visel, böjtnapokon egész éjszakákat átvirraszt, s a konyhán, a betegházban a legdurvább munkákat végzi. Mestere és édesanyja nem tehetnek egyebet, mint aggódnak és imádkoznak érte.

Kísértő álmát követően, amelyben a fekete macska férfivá változik, Margit horgas korbáccsal bünteti meg érzékeit. Az aszkézis eredménye a levitáció: „elvesztette a súlyát, a szűk cella falai kitárultak, a mennyezet eltűnt, s ringató, lüktető lebegésben emelkedett magasra a hideg kőkockákról.”

Jolent soror egyszer látta, hogy „Margit nem is állott a kövezeten, amikor imádkozott, hanem egy jó arasszal a pádimentum fölött lebegett.” Elena soror pedig azt vette észre a templomban, „hogy Margit feje fölött fehér égi fény villog.” Figyelmezteti is erre a novíciát. Margit boldogan emélikedik a fénysugárról: „ez az a tűz, mely az apostolok fejére leszállott pünkösöd napján... A Szentlélek égi tüze ez”. Margiton tehát láthatóvá válnak a szentek, boldogok attribútumai, Isten nyilvánvalóvá teszi, hogy kiválasztottja.

Amikor a cseh királlyal össze akarják házasítani, az egyik sorort megbízza, hogy a kertésszel készítessen egy sündisznó bőréből flagellumot, s ezzel a kegyetlen szerszámmal diszciplináltatja magát. „Ilyen flagellumot senki sem használt a klastromban, a legkegyetlenebb korbács egy több ágú, horgas szíj volt.” A novícia Benedictát tartja a legmegfelelőbbnek a korbácsolás elvégzésére, akit elutasított rajongása agresszívvá tett: „addig verte, míg ki nem hullott kezéből a korbács. Akkor sírva térdelt mellé, könnyeivel áztatta mezítelen vállát, rajongva csókolta vérző sebeit.” Istefán könyörög Margitnak, hogy ne menjen a cseh királyhoz, a leányt még ez a kérés is kínozza.

Margit „lassanként észrevette, hogy már nem is ebben a világban él, jól-lehet minden gondolatát és figyelmét e világból való munkáknak, szegényeknek, betegeknek szentelte.” A reális érdekek láncolata nem az ő világa: „ha a valóságos világ földjére tette a lábát, már süllyedőben volt, már elszorította szívét a magány hideg fuvallata.” Ő csak a transzcendencia homályán át tudott ide visszapillantani.

Felavatása után Margit nem ölt új kappát, sem új vélo mot (fátylat), mindenféle posztókból foltozza meg viseltes köntösét, vagy használt vélo mot kér. Két ciliciumot hord: az egyik lószőről és gyapjúból, a másik lófarokból és tehénfarokból készült. Fejét, ruháját ellepik a tetvek, aminek oka: „Fejét meg nem mosta, csak a kezét, arcát öblítette le. Lábát térdén felül víz sohasem érte.” Az árpád-házi királylány az aszkézissel jegyezte el magát.

Margit egy fazekat Csenge előtt kikap a tűzből, aki a versengés hiábavalóságán felbőszülve egy mocskos, vizes rongyot vág Margit arcába. „Ebben a gyors, váratlan pillanatban érezte, hogy Jézus, a szelíd vőlegény ott áll mellette, csendesesen ránéz és mosolyog.” Az égi jegyes sorsában való osztó-zás boldogsággal és szelidséggel tölti el.

Csapó Julianna véleménye szerint az emberi test leírásai Krisztus megkínzott teste körül rendeződnek. Istefán, a beteg kisfiú bordái „Margitot Jézus Urunk bordáira emlékeztették.” Margit testi mivoltában is illeszkedik a vállalt eszmerendszerhez: „sovány vállából élesen ütött ki a vállperec karéja, bordái egytől-egyig látszottak”. A behunyt vagy ragyogó szem az elragadtatás jelzője. A lehajtott fej akár a lesütött szem az alázatosság szimbóluma. A templom nagy kőfeszületén az Üdvözítő „fejét jobb vállára hajtva, és szemét behunyva, homlokán a töviskorona vastag, éles tüskéivel koszorúzva” függ. Margitot révületben töltött pillanataiban láthatatlan karok emelik a magasba, ő pedig karjait szétterjesztve várja a lebegést.

A krisztusi közeg jegye a madár, ami az eget és a holtak égbe szállott lelkét jelképezi. Margitnak „madárszárnyként remegő keze” van, Benedicta „madár-Margitá”-nak becézgeti. Olimpiadis „arnyverág”-nak, „verágocskám”-nak szólítja Margitot.

Csapó Julianna a regény színszimbolikáját részletesen elemzi, én néhány, az égi szférát jelző színre térek ki. A fehér lehet a megtisztulás, az újjászületés, a feltámadás színe is. Margit fehér teste gyakran kerül az elragadtatás állapotába. A cseh király elé készülő királylány fehérbe öltözik. Amikor Béla és István belháborújának vége, újra „látta a fehér szárnyú, szikrázó angyalok légióját, a lassan alálibegő, csillagos hajú Asszonyt és Jézus Úr szelíd, mosolygó arcát.” Lecsapolja a szögekkel kivert vasövet derekáról, és szöges saruját ezután csak csütörtöktől vasárnapig viseli. Ahogy távolodik Margit a

földi világtól, úgy fokozódik fehérsége, mint fehér árnyék suhan a folyosón.

Fekete színű a kolostori öltözék. Amikor Margitot felavatják, „megfeketézik”, akkor válik teljes egészében Jézus elkötelezettjévé; a fekete itt a világmegvetés, az áldozat szimbóluma.

A föld vonzatkörét a piros arc, az égiekhez való tartozást a vörös szem jellemzi. Így ritka kivétellel mindegyik apáca szemhéja veres. A szürke a holtak feltámadására, az újjászületésre emlékeztet. Margit elnyűtt fekete kappája szürkévé fakul, István és Béla viszálykodása idején „szürke árnyékhoz” hasonlatosan jár, arcát „szürkébe hajló sápadtság” lepi el.

Az alázat és szegénység színe a barna. Margit haja dióbarna, szemei barnák. A királyi család férfitagjai is így néznek ki. Benedictának „nehéz, barna haja van”, Istefán „göndör, világosbarna” hajú. Margit elgondolása szerint a gyermek Jézusnak „göndör, olajbarna” haja van. Az arany az utolsó stáció az égi világhoz való közeledésben, sőt maga az égi világ. Margit istenképzete a hatalmas úr a fényes várban.

Erzsébet soror halálakor Margitnak a tökéletes megvilágosodásban van része: „A felismerésnek ebben a csodálatos, váratlan, érthetetlen pillanatában látta, testi szemeivel „látta”, ki az Isten... életek milliói indultak ki tőle, és tértek vissza Hozzá, s Ő egyszerre látta a kezdetet, mely Benne volt, és a véget, mely Hozzá tért... olyan világos és tiszta volt, amilyen csak akkor lehet valami, ha égi értelem sugara tűz a lélekbe. Margitot élete utolsó szakaszában állandó ekstázis keríti hatalmába. „Hóhér nem gyűlölte oly hidegen áldozatát, ahogy ő a maga testi mivoltát. Nem maradt rejtve hidegen őrködő elméje előtt semmi, ami a test természetéből, vágyaiból, lázadó gyengeségéből támadt.” Az átszellemülés, az égi tűzből részesedés ára a földi szükségletek megtagadása.

Apja halála megérteti vele, „hogy a halál az utolsó lépés Istenhez.” Saját halála bekövetkezését tűz napra jósolja. Az agónia pillanatképei álomszerű, csendes önkívületben mutatják, amelyből néha a valóra réved: „úgy érzi, a test, mely annyiszor megtagadta szolgálatait, most széttágul, szétszóródik a végtelen térben, nem fáj semmi, nem kínozza szomjúság vagy éhség, fáradtság vagy álom. Mintha a keze sem az ő keze lenne már, meg tudja ugyan emelni, de úgy tekint rá, mint valami idegen tárgyra... Jó így feküdni, szabadon, könnyen, szinte a magasságban lebegve, mintha ringató hullámok vinnék, emelnék egyre feljebb.” Végül a tizenharmadik napon egyesülhet jegyesével.

Kodolányi János

(Telki • 1899–1969 • Budapest)

Középosztálybeli, széteső családból származott, a Baranya megyei Ormánságban telt gyerekkora, azon a tájon, amely az egykézű, a rohamosan fogyó magyarság jelképes vidéke lett. Korai élménye itt a pusztuló magyar vidék élete és a német ajkú népesség terjeszkedése az országban. Pécsi és székesfehérvári tanulóévei, illetve érettségi után, családját elhagyva egyedül tartotta fenn magát, ekkor csatlakozott egy időre a munkásmozgalomhoz is, magányos lázadásának politikai demonstrációjaként.

Sötétség című elbeszélése már 1922-ben az Ormánság tragédiáját beszéli el egy asszony történetében, az egyke kegyetlen, önpusztító törvényének következményeit, a sötétséget, mely embert, társadalmat elemészt. Ezután még ormánsági novellák sötét sora következik, könyörtelenül naturalista és determinista életszemlélettel, melyben nincs helyük a világosabb, üdébb színeknek. Az ormánsági témák után önmagát, a saját életét írja több művében is és ezzel együtt természetesen a családját, a vidéki középosztályt. A harmincas évek elején született elbeszéléseiben is saját közvetlen tapasztalatai adják a témát, a hősokeket, de szűkebb köréből már kilép *József, az ács* (1931) című írásában, s az utána következőkben új hősokeket állít, de az élmény alapjai lényegében ugyanazok. Regényekből egész önéletrajzi ciklust ír 1927-től 35-ig (*Tavaszi fagy, Szakadékok, Futótűz, Fekete víz*) a naturalista sötétség mellett egyre több realista vonással.

Az életmű leginkább ismert és népszerű része az a regénysorozat, amely a harmincas évek közepétől indul és a magyar középkort idézi egy magyar mitológia regénybeli megalkotásának igényével: *A vas fiai* (1936), *Boldog Margit* (1937), *Julianus barát* (1938). Kritikusai már ezt a történelmi visszatekintést is menekülésnek látják a jelen kérdéseitől, még inkább az *Emese álma* darabjait, az *Istenek* (1941) és a *Holdvilág völgye* (1942) címűt. Történelmi regényeinek forrásai a regék, mondák, legendák, a néprajz és a népnyelv anyaga, ezek alapján tesz kísérletet a magyar mitológiája megteremtésére. Mint minden történelmi regény, ha nem egyszerű történelmi illusztráció, természetesen a történelem által akar szólni a maga jelenéhez is. Kodolányi sem kivétel ez alól, de ez a jelenhez szólás egyre áttételesebb, egyre több szimbólummal és mitizálással időtleníti az író a világról és koráról alkotott véleményét, így menekülése is nyilvánvalóbbá válik. Veszélyes és zavaros korban élt, utat keresett szociális és nemzeti kérdések megoldása felé, mint a népi írók mindegyike. Önéletrajzában, a *Süllyedő világban* (1940) erről is szól, mint ahogy publicisztikája, vitairatai vagy például *Zárt tárgyalás* (1944) című pamflettje is látélet a korról, melyben könnyű volt eltévedni és nehéz utat találni. 1945 után ismét a történelemben lát menedéket, most már az emberiség őskorában, s megint az önéletrajz lehetőségeiben keresi a továbblépés módozatait.

Ez utóbbiak közül a *Vizválasztó* (1960) című munkája mutatja leginkább – a számadás igényével is – kiérlelt írói világot és intellektusát. Élete vége felé még egyszer visszatér az Ormánsághoz is, 1941-es *Baranyai utazás* című kötetét kiegészítette egy új baranyai „beszámolóval” 1963-ban.

Kodolányi életművében jelentős szerepet kap a szépírói teljesítmény mellett a publicisztika. A kor és benne a magyarság létkérdései foglalkoztatják elsősorban őt is, akárcsak a népi mozgalom más íróit. A magyarság történelmi sorsa, sajátossága, „eurázsiai” kultúrája kiváltképpen érdekli, a jelenkor éles társadalombírálatával és antikapitalista nézeteivel gyakran nem is oly távoli kapcsolatban. Gyűjteményes tanulmánykötetete jelzi leginkább gondolkodása irányát, mely *Esti beszélgetés* címmel 1942-ben jelent meg. E kötet, illetve a *Zárt tárgyalás* politikai tartalmú gondolatai miatt érte a legtöbb támadás a világháborút követő évek során a hivatalos kritika részéről.

Biro Zoltán: KÉT NEMZEDÉK. A magyar
irodelem két nemzedéke a 20. században. 13p.
2001. Nemzeti Tankönyvkiadó. Universitas.
169-170.

Gyűjtőművevényes kötetek

Cseleényi László: SOKÁGŰ SÍP: bemutatás az újabb magyar irodalomban. Duna-rodahely, 2001.

Lilium Autumn, 66-67. (2000. máj. - jún.)

ÉN VA BÉYOK. In memoriam Kodolányi János. Val., szerk. Csűrös Lehel. Bp., 2001. Napk. 364 p.

TARTALOM

VISSZAPILLANTÓ TÜKÖR

Kodolányi János: Visszapillantó tükör (In: Kodolányi János: Visszapillantó tükör. Bp., Magvető, 1968).....	7
Tüskés Tibor: A Kodolányiak (Részlet. In: Tüskés Tibor: Kodolányi János. Bp., Magvető, 1974)	19
Móricz Zsigmond: Kodolányi János (In: Móricz Zsigmond: Tanulmányok I. Bp., Szépirodalmi, 1978).....	24
Kodolányi János: Üzenet enyéimnek (In: Kodolányi János: Üzenet enyéimnek. Bp., Magyar Írás, 1921).....	25
Kodolányi János: Egyszerű vers (In: Kodolányi János: Üzenet enyéimnek. Bp., Magyar Írás, 1921).....	28
Szabó Lőrinc: Kodolányi János.....	31
Kodolányi János: Egy magyar vidék pusztulása.....	35
Kodolányi János: Baloldaliság – A marxista kritika gyermekbetegsége.....	38
Kodolányi János: Debreceni Káté.....	43
József Attila: „Új szellemi front” (Részlet. In: József Attila Összes művei III. Bp., Akadémiai, 1958).....	46
Kodolányi János: Írói vallomás a freudizmusról	48
Schöpflin Aladár: Irodalmi költők és népi költők.....	53
Hunyady Sándor: Egy plágiumpör margójára (In: Hunyady Sándor: Álmatlan éjjel. Bp., Szépirodalmi, 1970)	55
Bay Zoltán levele G. Merva Máriának (In: Bay Zoltán pályája és példája. Bp., Better-Püski, 1993).....	57
Gulyás Pál: Együtt Debrecenben (In: Gulyás Pál: A viharzó diófa. Bp., Magvető, 1983).....	59

CSODA ÉS REALIZMUS

Hajdú Imre: Előszó (In: Kodolányi János: Hajnal. 1915).....	63
Nagy Lajos: Kodolányi János: Szép Zsuzska (In: Nagy Lajos: Író, könyv, olvasó I. Bp., Szépirodalmi, 1959).....	64
Lukács György: Kodolányi János (In: Lukács György: Magyar irodalom – magyar kultúra. Bp., Gondolat, 1970).....	66
Tersánszky Józsi Jenő: Szakadékok.....	70

Németh László: Kodolányi János: Futótűz (In: Németh László: Két nemzedék. Bp., Magvető és Szépirodalmi, 1970).....	73
Bálint György: Kodolányi János: Küszöb (In: Bálint György: A toronyőr visszpillant. Bp., Magvető, 1966).....	78
Németh László: Kodolányi János novellái (In: Németh László: Két nemzedék. Bp., Magvető és Szépirodalmi, 1970).....	79
Halmi Bódog: Kodolányi János (In: Halmi Bódog: Írói arcképek. Bp., Szerzői kiadás, 1934).....	81
Kardos Pál: Kodolányi János: Feketevíz	85
Kardos László: Kodolányi János két regénye (In: Kardos László: Hármaskönyv. Szépirodalmi, 1978)	87
Illés Endre: A tizenharmadik század víziója (In: Illés Endre: Halandók és halhatatlanok. Bp., Szépirodalmi, 1990).....	91
Vajda Endre: Kodolányi János: Suomi, a csend országa (In: Vajda Endre: Válogatott írások. Békéscsaba, Tevan, 1994).....	96
Nagy Lajos: Kodolányi János: Suomi, a csend országa (In: Nagy Lajos: Író, könyv, olvasó I. Bp., Szépirodalmi, 1959)	97
Kodolányi János két finnországi levele. Ifj. Kodolányi János közlése	99
Schöpflin Aladár: Színház.....	102
Szabó Zoltán: Kodolányi János: Holdvilág völgye.....	105
Vatai László: Csoda és realizmus	111
Veres Péter: Zárt tárgyalás.....	123

AZ UTOLSÓ STÁCIÓIG

Kodolányi János: Szilveszteri számvetés.....	133
Kodolányi János levele Várkonyi Nándornak	145
Kodolányi János levelei Szabó Istvánnak (In: Kodolányi János és Szabó István levelezése. Bp., Holnap, 1999)	148
Laczkó András: Kodolányi János levele Balatonboglárra	155
Levélváltás Sík Sándorral	160
Horányi Károly: Kodolányi János levele Veres Péternek.....	165
Ékes Akos [Dr. Borbély Ervin]: Levelezésem Kodolányival.....	171
Galsai Pongrác: Osvát púpja (In: Galsai Pongrác: A besurranó szerkesztő. Bp., Szépirodalmi, 1976).....	179
Illyés Gyula: Kodolányinál (Részlet. In: Illyés Gyula: Naplójegyzetek, 1946–1960. Bp., Szépirodalmi, 1987).....	184
Fodor András: Kodolányinál (Részlet. In: Fodor András: Ezer este Fülep Lajossal. Bp., Magvető, 1986)	185
Belon Gellért: Kodolányi János áttérése.....	186

Kodolányi Júlia: Az utolsó stáció	194
Veres Péter: Kodolányi Jánosról	199
Cseres Tibor: Kodolányi Jánosra emlékezve	202

A MÍTOSZ MINT REALITÁS

Kodolányi János: Az emlékezések háza.....	207
Németh László levele Kodolányi Jánosnak (In: Németh László élete levelekben I–II. Bp., Osiris, 2000)	216
B. Nagy László: Kodolányi történeti regényei.....	217
Bata Imre: Kodolányi Jánosról (In: Bata Imre: Képek és vonulatok. Bp., Magvető, 1973).....	232
Várkonyi Nándor hozzászólása (Vitaülés Kodolányi Jánosról).....	252
Csűrös Miklós: A drámaíró Kodolányi (In: Csűrös Miklós: Géniuszek – kortársaink. Bp., Széphalom Könyvműhely, 1995)	259
Kovács Kálmán: Kodolányi János: Pogány tüzek (In: Kovács Kálmán: Eszmék és irodalom. Bp., Szépirodalmi, 1976).....	266
Láncz Irén: Korfestés és művészi archaizálás Kodolányi János Pogány tüzek című regényében	272
Ács Margit: Ázsiába visz-e Kodolányi János Európa-kritikája?.....	282
Horányi Károly: Kétféle nemzetstratégia, kétféle emigráció	290
Domokos Mátyás: Kodolányi János: Boldog békeidők (In: Domokos Mátyás: Leletmentés. Bp., Osiris, 1996).....	321
Bán Zoltán András: Egy alig ismert remekmű.....	332
Balogh Piroska: Küszöbhelyzetek Kodolányi prózájában (In: A mítosz mint realitás. Tanulmányok Kodolányi Jánosról. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. 1999)	342
Jókai Anna: A mítosz mint realitás (In: A mítosz mint realitás. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. 1999)	352
Pomogáts Béla: Isten követe.....	358
Bárdosi Németh János: Az égő csipkebokor.....	362

Az önálló kötetekből származó írások bibliográfiai adatait a Tartalomban tüntetjük föl, minden más esetben az írások végén található; aszerint, hogy a kiadvány összeállítója milyen forrásokból merített – a Kiadó megjegyzése.

Kodolányi János: Küszöb. 1. kötet. 2001. Osiris
K. 175 p. /Millenniumi Könyvtár/

Csűrös Lilla

KODOLÁNYI JÁNOS
Küszöb

KODOLÁNYI JÁNOS (Telki, 1899. március 13. – Budapest, 1969. augusztus 10.) író; az úri középosztály felső rétegéből származik, apja uradalmi főerdész. Gyermek- és kamaszkora Pécsváradon és Vajszlón teliki iskolai tanulmányait Pécsen és Székesfehérváron végzi, 1919-ben érettségizik. Meghatározó élményei az életét végigkísérő lábbetegség, szülei rossz házassága, a polgári nevelés otthon megszenvedett csődje, de mindenekelett ambivalens ormánsági tapasztalata: elbűvöli a táj, a nyelv, a folklór gazdagsága meg a paraszti életforma, de elborzad a földbirtokviszonyokkal kapcsolatos társadalmi és lelki bajok (az egykezés, a kiháló falvak, a népi erkölcs romlása) láttán. A megkeseredett fiatalembert az első világháború és Trianon megrázkódtatása lázadóvá, turgenyevi „nihilistává” változtatja. Szakít családjával (jelképesen egy társadalmi osztállyal és szülei generációjával); parasztlányt vesz feleségül, 1921-ben Budapestre költözik.

Móricz Zsigmond jellemzése szerint „Kodolányi ha tollat vesz a kezébe, azonnal a közvádoló szerepét veszi át. Kegyetlen képekben jegyzi le az eseményeket, amiket élményeiben átszenvedett – másrészt végtelen szociológiai vitákban akarja megjelölni azt az utat, hogy intézhetőek el az ember által előidézett balsors felettünk.” Főleg első írói korszakára érvényesek ezek a szavak, az 1920-as évekre, amikor komor, vádoló novellák, kisregények sora születik baranyai emlékeinek ihletéből. A Nyugatban Móricz Zsigmondnak ajánlott *Sötétség* (1922) teszi ismertté nevét: ebben a hosszabb novellában talál rá írói világára és mondanivalójára, műfajára és stílusára. A nagybirtok szorításában vergődő módosabb középparasztság gazdasági, erkölcsi, az ösztönéletre is kiható hanyatlásáról szól a *Böbék Samu búcsúja*, a *Börtön*, a *Kántor József megdicsőülése*. A könyörtelen, anyagias, pogánnyá fajult népréteg ábrázolásával az író arra a képtelenségre keresi a magyarázatot, hogy egy nemrég még viruló etnikum merő kapzsiságból, földéhségből magamagát és ivadékait ítéli halálra. Vizsgálódásában fölhasználja a marxi szociológia és a freudi pszichoanalízis és ösztönelmélet eredményeit. A korabeli kritika egy része a naturalizmus vég-

leteitől, a sötétben látás egyoldalúságától, a tényrögzítés részvéttelenségétől óvta Kodolányit. Az árnyaltabb megközelítéshez Németh László adott máig hasznosítható szempontot: a legjobb novellákban költőiséget, átütő erejű víziót, meleg emberséget fedezett föl, a „tárgyiassá vált testvérfájdalom” szölamát, amely az elődök közül a nagy orosz realistákhoz, a kortárs irodalomban pedig az expresszionizmus emberkultuszához fűzi ezt a pályaszakaszt.

A harmincas évek második, a negyvenesek első fele a nagy történelmiregény-ciklusok korszaka. Kodolányi, aki korábban a szocialista munkásmozgalom mellett kötelezte el magát, visszariad a Moszkvából irányított munkásmozgalom „romantikus dogmatizmusától”; a népi írók akkor szerveződő mozgalma és a Bajcsy-Zsilinszky Endre szellemi közelségébe kerül, és a Hitler hatalomra jutása után egyre fenyegetőbb német veszély köti le érdeklődését. A *vas fiai* (1936), a *Boldog Margit* (1937) és a *Julianus barát* (1939) alkotja a tatárjárás korában játszódó trilógiát (a még több kötetre tervezett, a negyvenes évek elején megkezdett *Emese álma* – későbbi kiadásban *Pogány tüzek* – című regényfolyam töredék maradt). Példázatszerűen, de nagy realista tablók és több évtizedet átfogó időkulisszák között idézi fel II. Endre és IV. Béla korát, figyelmeztetésül a második világháború előtt, hogy belső vitális, erkölcsi és lelki megújulás nélkül a magyar nemzet végveszélybe kerülhet. De nemcsak a bomlás és halál képei kavarnak Kodolányi víziójában, hanem – Illés Endre szavaival élve – „fény jut a megmaradásnak és reménynek is”.

A trilógia megírása idején Kodolányi egyszerre arat addig nem ismert közönségsikert és kap céhen belüli elismerést (Baumgarten-díj, 1937). Színpadra kerülő drámái, melyek az ormánsági novellák anyagát szövik tovább, ugyancsak meghódítják a közönséget és a kritikát (*Földindulás*, 1939). Egymást érik régebbi és új műveinek kiadásai: az utóbbiak között fölűnnek a finnországi útirajzok, az ormánsági szociográfiák gyűjteménye, több tanulmánykötet. 1940-ben megjelent ön-életrajza, a *Süllyedő világ* a magaslatra érkezés toposzával kezdődik: „Innét legtágasabb a kilátás”, „úgy érzi, most a leggazdagabb”. Pedig ezeknek az esztendőknak az életrajzi krónikájához súlyos viták, megálázó perek is hozzátartoznak: személyeskedésbe átcsapó vita a történelmi regények archaizálásáról, olyan plágiumper egy névtelen fogorvossal, amely a visszavonulás, már-már az öngyilkosság gondolatáig hajszolja Kodolányit.

20

A sok-sok évszázaddal korábbi élet föltámasztásához a hungarológiai nevezett komplex tudományban keres szellemi erőforrást és tárgyi anyagot. Kidolgozza elméletét az eurázsiai lélekről; eszerint a Janus-arcú magyarság Kelethez is, Nyugathoz is tartozik, s nyugati mivoltában csak akkor őrizheti meg sajátos alkatát és arculatát, ha nem tépi ki kultúrájának finnugor és urál-altaji gyökereit, ha új életformája az ősinek szerves folytatásaként valósul meg. De ez az ideológia a negyvenes években válságba kerül, megkérdőjeleződik az örök magyar szellem eszméje: Kodolányi gondolkodása misztikus és spiritualista jellegűvé válik. Szembefordul a materializmussal és a pozitívizmussal, elveti a darwini evolúcióelméletet. A *Zárt tárgyalás*ban (1943) saját korát a kultúrától elszakadt, a transzcendenciával való kapcsolatot megtagadó luciferi civilizáció diadalaként jellemzi. Egy bírósági tárgyalás allegóriájában elhatárolja magát a sztálinista kommunizmustól, a nemzetiszocializmustól és a nyugati liberális demokráciától. Így jóformán minden létező eszmei és politikai táborból kivonul, sőt mindegyikben ellenségeket szerez magának. Magányosan, üldözöttként lép át a háború utáni világba. 1949-ben tartósan kiszorul az irodalmi életből, fővárosi lakásáról is le kell mondania; a következő éveket (1955-ig) ínséges körülmények között Balatonakarattyán tölti.

Ebben a számkivetésben bontakozik ki utolsó nagy alkotókorszaka. Nagyrészt Akarattyán keletkeznek a tárgyukat a mezopotámiai és bibliai zsidó mítoszokból merítő nagyregények: *Vízöntő* (1948), később *Vízözön* címen, *Új ég, új föld* (1949, megj. 1958); *Én vagyok* (1951–1952, megj. 1972); *Az égő csipkebokor* (1953, megj. 1957). „A mítoszok az ember paradicsomi állapotát őrzik” – írja. „A múltkeresés arra alkalmas, hogy tisztábban mutassa meg a mai embert is, aki éppen most gyilkolja a régi mítoszokat, most rombolja a transzcendens világ épületét...” A nagy csillagászati koroknak saját mítoszuk és hozzá tartozó messiásuk van. „A Bika kor messiása Gilgames, a Kosnak Mózes, a Halaknak Jézus.” Mítoszfeldolgozásai ezer szállal kapcsolódnak a megírás évszázadának történelméhez: a vízözön úgy válsztja ketté Utnapistim és Gilgames korát, mint a második világháború a huszadik századot; Mózes és népe küzdelmes útja az Ígéret Földje felé példázatként hat a Rákosi-uralom legsötétebb éveiben; Júdás a tévelygő modern értelmiségi öspéldánya. Ciklikus összetartozása ellenére a négy regény a műfaj, a stílus és a technika dolgában le-

leményesen változatos: az első kettő meseszerű és szürrealisztikusan játékos, a Jézus- és Mózes-regény realista és analitikus. Tüskés Tibor szerint Kodolányi „e művekkel valami olyasmit hozott létre, ami eddig hiányzott a magyar irodalomból... s az epikának és a mítosznak olyan szintézisére vállalkozott, amit hajdanán a népek hősi eposzai valósítottak meg”.

A „kései” – ötven-hatvan éves – Kodolányi fiatalokra önéletrajzi ihletésű, korrajzzerű novelláinak és regényeinek sorozatát is nagy művekkel zárja le. Pályakezdése évtizedében Balzac és Zola mintájára sokkötetes regényfolyamot tervezett, amelyből akkor négy regény készült el; új kiadásuk egy kötetben, *Keserű ifjúkor* címen jelent meg 1958-ban. Az 1949-ben keletkezett, 1956-ban megjelent *Boldog békeidőkben* és utolsó nagyepikai művében, a *Vízválasztóban* (1960) ifjúsága tájaira tér vissza, szüzséjüket és alakjaikat régi novelláiból veszi át. Az érett változat – különösen a *Boldog békeidők* esetében – úgy aránylik a koraihoz, mint kidolgozott mestermű a hevenyészett színpopszishoz. A regény egyébként minden valódi és látszólagos különbség ellenére a Gilgames-„dílógiával” is rejtett kapcsolatban áll, az istenek és a héroszok után az ember parodisztikus és profán mitológiájaként.

1955 után Kodolányi gyakran, utóbb szinte folyamatosan betegeskedik. Fokozódó idegbénulása miatt végül már legfeljebb magnetofon segítségével tud dolgozni. Még sort kerít egy *Második baranyai utazásra* (1961), töredékes emlékekkel egészíti ki önéletrajzát (*Visszapillantó ütköz*, 1968), válogatást készít kiadatlan tanulmányaiból és publicisztikájából (*Szív és pohár*, 1977). Megéri rehabilitációja bizonyítékát, az életműsorozat megjelenését, tanúja lehet íróasztalfiókba süllyesztett művei közönségsikerének. A kritika és az irodalomtörténet-írás azonban csak a halála utáni évtizedben kezdi meg és folytatja máig fölhalmozódott adósságának törlesztését.

A nagy művészetfilozófus, Fülep Lajos éppen Kodolányi írói szárnypróbálgatásai idején értekezett arról, hogy mi hiányzik a magyar irodalomból, ami lokális jelentőségűből egyetemessé emelhetné. Válasza: „a nép lelke legmélyebb rétegeinek megragadása egyfelől, s az emberi szellem legvégső kérdéseinek vizsgálata, a filozófia és metafizika, másfelől”. Kodolányi életműve irodalmunknak abba a vonulatába tartozik, amelyik e hiányok betöltésére tör, alkotásainak java egyetemes és nemzeti korrelációjának fülepi tételét igazolja és példázza.

IRODALOM

Szabó Zoltán: Kodolányi János regényei. *Katolikus Szemle*, 1937. április, 223–226. p.

Várkonyi Nándor: Kodolányi János. *Sorsunk*, 1941. 1–4. sz. 253–271. p.

Vatai László: Csoda és realizmus. *Sorsunk*, 1943. 2. sz. 517–525 p.

Németh László: Kodolányi János novellái. – A magyar középkor regénye. In uő: *Két nemzedék*. Budapest, 1970. 533–535 p. és 728–732. p.

A népi írók bibliográfiája. *Művek, irodalom, mozgalom. (1920–1960)*. Budapest, 1972. 169–171. és 345–365. p.

Bata Imre: Kodolányi Jánosról. In uő: *Képek és vonulatok*. Budapest, 1973. 233–260. p.

Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. (Monográfia.) Budapest, 1974.

Bodnár György: Nép, mítosz, valóság. In uő: *Törvénykeresők*. Budapest, 1976. 124–157. p.

Sőtér István: A regényíró Kodolányi. In uő: *Gyűrűk*. Budapest, 1980. 302–312. p.

Kodolányi-émlékszáma. *Alföld*, 1983. december.

A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1945. 6. Személyi rész I. A–K. Budapest, 1989. 786–796. p.

Illés Endre: A tizenharmadik század víziója. Kodolányi János történelmi regényei. In uő: *Halandók és halhatatlanok*. Budapest, 1990. 129–132. p.

Csűrös Miklós: Kodolányi János: A drámaíró Kodolányi. – Regény a mítoszok határán. – Önéletírás, családtörténet, korrajz. In uő: *Géniuszok, kortársaink*. Budapest, 1995. 43–98. p.

Domokos Mátyás: Kodolányi János: Boldog békeidők. In uő: *Leletmentés*. Budapest, 1996. 45–56. p.

Csűrös Miklós

2002. márc. 95

Rajnai László

KODOLÁNYI JÁNOS

(tanulmány)

Az ádáz és áldatlan irodalmi és közéleti harcok közepette írta meg Süllyedő világ című önéletrajzát 1940-ben. Ekkor már túl volt első küzdelmein, híre-neve rohamosan nőtt, már megírta nagy történelmi trilógiáját; ha magába vagy az addig megtett útra tekintett, nem közönséges sikerekről számolhatott be. Mégis, vagy talán éppen ezért – pihenésképpen, megnyugvasként, hogy erőt gyűjtsön a további harcra – újra felidézi gyermekkorát és első ifjúságát, visszazáll a múltba s első szemében vall magáról. Ezt a művét tanulmányunk első lapjain már részletesen ismertettük, sokkal részletesebben, mint bármely más munkáját. Nemcsak azért, mert „a gyermek a férfi apja” s mert „summa puero debetur reverentia”, hanem elsősorban azért, mert ez máig a legjobb Kodolányiról szóló könyv és szerzője maga Kodolányi János. Tartalmát most főlegesen volna még egyszer tárgyalnunk: ehelyett néhány kérdésre szeretnénk válaszolni, melyeket, véleményünk szerint, okvetlenül érintenünk kell.

A Süllyedő világ első fejezetei semmiben sem különböznek a hasonló munkáktól; Kodolányi, mint pl. Gottfried Keller, szintén kedvet érez, hogy „még egyszer be-

Arkus 2002. márc., 3. n. 34-40.

járja az emlékezet régi zöld ösvényeit". A könyv megható és kellemes lírai andante-vel indul, hamarosan azonban disszonancia csúszik az önfelelt emlékezés dallamos mondatai közé. A gyermek túlságosan korán ismerkedik meg a szenvedéssel és Kodolányi nem Copperfield Dávid, aki elérzékenyül csupán az érzelmek kedvéért. Határozott mozdulattal elsöpri útjából a színes és hamis megindultság érzélgésre csábító alkalmait s hangja ettől fogva egyre keményebb, tisztább és tárgyilagosabb. Ha minden önéletrajz szükségszerűen „költészet és valóság” keveréke, a Süllyedő világban csak igen kevés van a költészetből, viszont csupa valóságos élet és hibátlanul pontos emlékezés mindvégig. Ennek a lelkiismeretességnek és megbízható emlékezésnek legfőbb biztosítéka az író szertelen őszintesége. Kodolányi őszinteségét nem lehet a szokásos fogalmakkal mérni, ez az őszinteség annyira intenzív, olyan tudatos, sőt szenvedélyes, hogy csak reá jellemző és soha, egyetlenegyszer sem érhetjük következtelenségen vagy megtorpanáson. Habozás nélkül nyúl a legkényesebb dolgokhoz is. Ahogy nem ismer félmegoldásokat, fél-igazságokat, nem ismer fél-őszinteséget sem. Kodolányi nem „tapintatos”: de nem azért, mert nem ismeri a tapintat fogalmát, hanem mert a szokásos „kötelező” tapintatot gondolkodás nélkül fölládozza egy magasabb cél érdekében. Mondanunk sem kell, hogy ez a magasabb cél az igazság. Ha valamiről nem írhat teljes őszinteséggel, inkább hallgat, de akkor úgy, mint a sír. Mégegyszer hangsúlyozzuk: Kodolányi őszintesége sohasem öncélú, mindig csak eszköz. Ebben különbözik a másik nagy szókimondótól, Németh Lászlótól. Németh László őszintesége öncélú, akárcsak az asszonyok „őszintesége”; ezért exhibicionista, sőt gyakran valóban tapintatlan is. Kodolányi olvasásakor ilyen kínos érzésünk sohasem támad.

Aki ennyire őszinte, akit ennyire nem nyűgöznek le a konvenciók, a társadalmi élet játékszabályai, természetesen mindig az ár ellen fog úszni: a Süllyedő világ fiatal Kodolányija egy viharban küszködő törékeny bárkához hasonlít, százszor is kihívja maga ellen a sorsot, százszor is alámerül a hullámvölgybe, hogy a következő pillanatban megint a tarajok hátán lebegjen s vakmerőn hasítsa a rázuhanó elemeket. Elcsépelet hasonlat, de ritkán volt ennyire igaz. De ez kell neki, ez az örökös harc és életveszély, szélcsondban talán mozdulni sem bírna. Ez a fiatalember kívül-belül csupa diszharmonia. Csak az hat rá igazán, ami létét fenyegeti, ami összes erőit, képességeit megpróbálja, amire vadul fölcattan, ami tüstént lelkesedésre vagy ellenkezésre bírja. S történhetik-e vele az életben más, mint ami fölláztítja vagy boldoggá teszi, ami rögtön szíven találja, ami azonnal fölkavarja összes hatalmas indulatait? Elmondhatja-e ez az ember valamikor: ez jó mulatság, férfimunka volt? Így talán soha, legföljebb így: ez rossz mulatság, de férfimunka volt!

Milyen a nagy műveltségű, de diszharmonikus ember? Az ilyen ember elsősorban és csaknem mindig: roppant komoly. Az egyensúlytalan, diszharmonikus ember mindenütt veszélyt szimatol, bizalmatlan minden és mindenki iránt, ezért „szüntelen résen áll, mint a vad”, s pszichikai kényszerűségéből „örök szorongatásban kell állnia”. Lehet ironizáló, gúnyolódó, a fegyverszünet pillanataiban még jókedvű is (de akkor istenigazában), alapjában azonban kérlelhetetlenül komoly. Kodolányi nemcsak föltétlen őszinteséggel, hanem tökéletes komolysággal nyúlt az élet összes kis és nagy dolgaihoz: a játékhoz, a szülőkhöz, a testvérhez, a barátokhoz, a könyvekhez és a szerelemhez. A gyermek Kodolányi nem azért komoly és szigorú, mert így szerez magának elégtételt az élet rútságaiért és töméntelen ellenséges, igazságtalan támadásáért. Elsősorban nem reakció ez, nem rekompenzáció. A jellem sohasem ilyen nyers fizikai törvények eredménye csupán. Minek köszönhető tehát? Kodolányi már gyermekkorában s később egyre inkább érzi, hogy az emberi élet gyökerénél kiirthatatlanul és leplezhetetlenül valami rettenetes, emberi szóval ki sem fejezhető tragikum rejtőzik, hogy minden élet tragikus, egyszerűen azért, mert élet, és mert ez az élet emberi: megismerhetetlen és határtalan, iszonyatos és alattomos, színre kedves, de kérlelhetetlen, könyörgésre nem hajt, tanácsra nem ad, céljait titkolja, eredetét homály borítja. Az ember egyedül van és ez rettenetes, az ember születik és meghal, nem tudja, miért, mikor és hogyan: tragikus ez, sőt tragikótaton, ahogy görög drámák kardaljai zenghették valamikor, a legtragikusabb do-

log a világon és maga a világ is tragikus. Ahol minden titok, ott mindent halálosan komolyan kell vennünk, mert sohasem tudhatjuk, miben jelenik meg az isteni és miben az ördögi, és egyáltalán, mi való Istentől és mi való a Sátántól. A világ és az élet rettenetes, öldöklő dialektikájában esendő porszem az ember, de az ember számára nem közömbös, hova esik végül. Az emberiség igazi mementója ez lehetne: estote severi et sinceri, legyenek komolyak és őszinték, mert a ti Uratok is komoly és kérlelhetetlen.

Van-e feloldás e roppant, kíméletlen kötelezettség alól? Nézhető-e az élet tárgyilagosan a fonákjáról is, szabad-e kicsúfolni, megalázni, kicsinyelni? Vagy legalábbis mulatni rajta? A Boldog békeidőkben (1948) valami hasonlót kísérel meg. Ez a regény Kodolányi „vasárnapi kimenő”-je – nagy, szabad lélegzetvétel, a társadalombírálat leple alatt egy hosszú gúnykacaj, az ember és a mesterember remek fintora, számárfül-mutogatása. Akik nem tudnak szeretni című könyvében csírájában már megtalálható ez a téma; de akkor még, ha akart volna, sem tudott volna ilyen jókedvűen kirúgni a hámból – most végre, úgy érezte, megteheti. A lélektani pillanat is kedvező volt: a háborús katasztrófák emléke múltóban s a Vízöntő megjelenése, tehát egy újabb, minden ediginél nagyobb siker reménye éppen a látóhatáron – az író szabadságot engedélyezett hát magának. Aki a Boldog békeidőket olvasni kezdi, úgy érzi, Kodolányinak ez a regénye kissé az író mulattatására is készült, elsősorban a maga számára írta, a regény művészi követelményeit nem túlságosan veszi komolyan. A szerkezeti lazaságok csaknem készakartan hatnak; az író megállapodik az élet – a saját életének – egy-egy derűs, felejtethetetlen pillanatánál s kedvére időzik ott, nem törődik az idő és a fejezetek múlásával. Bár később a mese szálaait már szaporábban szövö, ez a kényelmesen duruzsoló elbeszélő hang végig uralkodik a regényben. A pécsváradi idők térnek vissza a könyv lapjain, látjuk a játszadozó gyermekeket, a boldogtalan édesanyát, a házvezetőnőt s elsősorban és csaknem mindig a hallgatag, komor, ingerlékeny apát: ismét ő a mű főszereplője. Új és fontos figura Kádi, a sváb cseléd lány; az erdész és a lány viszonya a regény központi cselekménye. Aki Kodolányi előbbi munkáiból már jól ismeri a régi szereplőket s akarva-nemakarva kénytelen azonosítani a regény alakjait az író családjának tagjaival, alighanem megdöbbenve és fejcsóválva fogadja a könyv legkényesebb jeleneteit. A naturalista ízű tudósítások az apa hálószobájából bizonyára nem tartoznak a regényirodalom, de még Kodolányi regényeinek legjobb ízléssel megírt fejezetei közé sem. Bár igaza van pl. Musset-nek, mikor azt mondja: „nem terem fű ott, hol csak jóízű vet magot”, mégsem tévedünk talán, ha azt hisszük, hogy mindez elkerülhető lett volna. Egyáltalán nem szükséges, hogy mindenkire névszerint ráismerjünk; a regény egyetlen jelenetét sem kellett volna fölálloznia az írónak, csak a miliőt és a szereplőket kellett volna kiemelnie a már untig jól ismert s ezért túlságosan egyértelmű keretből. Még ezt az erkölcsi kifogást tárgyalatlannak tekintve is, nem ártana, ha a könyv környezete és alakjai több újdonságot tartalmaznának.

A regénynek ezek a gyöngéi szerencsére inkább csak zavaró hatásúak, jelességeit nem sértik. Ha szerkezeti elnagyoltságait nem ítéljük meg túlzó szigorral s az ízlés rovására elkövetett kisebb botlásait is elnézzük, az emberábrázolás és lélektani tudás olyan teljesítményeiben gyönyörködhetünk, mint Kodolányi egyetlen más társadalmi regényében sem. Az erdész alakja kitűnő, Kádié frenetikus. Vagy ki felejtetheti el valaha a házvezetőnőt s leányát? A sváblány monológjait nem olvashatjuk kiobbanó nevetés nélkül: micsoda delikát élvezet ez az író meg az olvasó számára! Itt ismerünk újra első ízben a Kántor József írójának karikírozó tehetségére, de ez a tehetség azóta megnőtt, megsokszorozódott. Bizonyára nagy szerepet játszik ebben Kodolányi fejlett regényírói gyakorlata is, rutint azonban nem érzünk, legalábbis nem a szó rossz értelmében, inkább tökéletes készséget, biztonságot, határozottságot. Szemléletesen úgy fejezhettünk ki ezt, hogy kapásból mintázza alakjait, fürgén megforgatja ujjai között, minden oldalról megcsillogtatja, felmutatja, valósággal közszemlére teszi őket. Kodolányi regényeiben sohasem volt a tételes ábrázolás rabja, mindig a valóságos élet eszközeivel él, nincs is nyersanyaga, csak eleven anyaggal dolgozik. A regény homályos kontúrokból jelentkező mondanivalóját, az első világháború előtti társadalom bomlását, helyeseb-

ben a magyar középosztály dekadenciáját a könyv technikája inkább csak sejteti, mint igazolja. A regény alakjaiban pezsgő élet – s ebben nagy része van az alakok több-kevésbé különönc megjelenésének – keresztezi az írói szándékot s a nyersen blaszfémizáló humorral és kaján iróniával megrajzolt egyéniségek inkább kacajt, elnézést vagy sajnálkozást ébresztenek. Nehéz volna ebben a hervadás illatát megsejteni. Emberi történet ez, „comédie humaine” – s kell-e ennél nagyobb dicséret? Nem az elmúlást, a hanyatlást szuggerálja, ellenkezőleg, az életet, bár ez az élet csöppet sem dicsőséges, csak olyan, mint minden élet: kicsinyes, korlátolt, egyszer kacagtató, máskor szívet tépő. És egyszer valóban szétpattan, mint a buborék -, mint minden élet.

A Boldog békeidők már a háborús katasztrófa utáni évek terméke, s dezilluzionista hangulatát nagy részben bizonyára éppen az elszenvedett katasztrófa magyarázza. Ezek a szenvedések és megpróbáltatások nem érték váratlanul az írókat. Azok közé tartozott, kik ritka éleslátással tekintettek a jövőbe. Ma szinte megdöbbenünk, ha fella-pozzuk egy cikkét, melyet még 1943-ban írt: „Hová lesznek cigánykodó marakodásaink, esztétizáló méricskéléseink, kulturált nagyképűségünk, kisdud forradalmárkodásaink és malomalatti szövetkezéseink akkor? Meztíelenül állunk a tűzben, meztíelen magyarok, hívó-hitetlen emberek. Barátaim, készüljete a helytállásra. Ebben az illatos májusi csendben távol Budapesttől s az emberektől, eljövendő földrengés robaját sodorja fáim alá a tavaszi szél.” A földrengés valóban eljött, a „vész kitört” s elvégezte romboló munkáját úgy, ahogy még most is elevenen él mindnyájunk emlékezetében.

*

Az ezután következő három-négy esztendőben az új rendszer szélsőséges, szovjet zsoldban álló vezetői tervszerű, lázas munkát végeztek, hogy az országot megrabolják függetlenségének maradványaitól is, gyarmati sorba süllyesszék a nemzetet s a népet megfosszák az ellenállás gondolatának még a lehetőségétől is. Ezekről az évekről – vagyis a legmaibb máról – írni bizonyára korai még. Erre int bennünket nemcsak a tacitusi „quorum causas procul habeo”, hanem az az egyszerű és sajnálatos tény is, hogy a rendszer nem csupán közel van hozzánk, hanem ma is érvényben van s bukásának körülményeit megjósolni egyelőre még nem tudjuk. Mai helyzetünk természetellenes, éppen ezért tarthatatlan is, de hogy a történelmi erők milyen eszközökkel fognak véget vetni neki, találgatni lehet, előre megmondani nem. Az új „rend” legfőbb ismertetőjele a szabadságjogok, sőt az élethez való jog brutális elfojtása, a totális kizsákmányolás, a szellemi és lelki igények kíméletlen eltiprása, sőt tagadása. Ez a rendszer nemcsak abban különbözik más, régebbi diktatúráktól, hogy az élet minden megnyilvánulására rányomja zsarnoki bélyegét, hanem elsősorban abban, hogy elvárja, sőt kivétel nélkül megköveteli a népelnyomó, tömeges gyilkosságokkal és minden emberi szeméremből kivetkőzött hazugságokkal mesterségesen életben tartott politika aktív szolgálatát és dicsőítését. Nem elégszik meg a pusztasággal, hanem a terror áldozatait felhasználja önmaguk likvidálására; minden anyagi erejét s a propaganda változatos eszköztárát arra fordítja, hogy a lélekgyilkolás sátáni műveletét hasznosan egybekösse a rendszer fennmaradását biztosító akarat- és jellemnélküli bábok megteremtésével. Ez a rendszer irtóháborút visel az emberiség minden örök eszménye, vallása, tudománya, művészete, morálja, szabadságszeretete, metafizikai és fizikai képességei, igényei és teljesítményei ellen. Megmaradását egyáltalán nem gátolná, sőt elősegítené, ha nem törne ilyen eszeveszett dühvel ezeknek az örökemberi értékeknek elpusztítására. Mégis meg kell tennie, mert ha nem tenné meg, megfosztaná magát egyetlen támaszától és hajtóerejétől. A Sátánnak, a gonoszok urának tomboló hatalomvágyától és őrjöngő győzni-akarásától. Ez az Úr nem kíméli szolgáit, nem irgalmaz még legodaadóbb híveinek sem, halálba hajszolja legjobb katonáit s végül önmagát is. A Szeretet Királya ellen fölkelt a Gyűlölet Királya: ez a rettenetes úr gyűlölni fog, míg élet adatik neki. Ebben a rendszerben senki sem teheti, amit akar, mindenki függ egy feletttestől, a felettéseknek is vannak feletteseik, s a legfőbb felettes maga a rettenetes Úr, a Sátán, kinek szintén nincs saját akarata,

mert Az szólítja időnként harcba, Ki mindig mindeneknek parancsol, Ki nagyon jól tudja, mikor jön el a Gonosznak az ideje és mikor jön el a Jónak az ideje.

A szocializmus, illetve kommunizmus kalózlöbögője alatt hódító útra indult szervezkedés az eddig ismert legnagyobb, világtörténelmi méretű reakció az emberiség továbbhaladása ellen. A szellemi életben meghonosított példátlan zsarnokság, cenzúra, a tehetségek irtása, stb. mind arra szolgál, hogy egyetlen elvet segítsen diadalra: azt a legalacsonyabbrendű materialista felfogást, mely értelmetlenné, agresszíven ostobává, kegyetlenné s gyűlölködővé teszi az embert, egyszóval hitvány rabszolgát farag belőle. Az új típusú rabszolga-állam – melyben, a régítől eltérően, nincsenek urak és szolgák, hanem csak egyetlen, homogén, megfélemlített, acsarkodó és nyomorgó csőcselék – minden eszközzel ellenszegül a Szellem eljövendő, diadalmas korszakának, annak a korszaknak, mely csírájában már ma is él, hat és hódít. Más oldalról méltó betetőzése egy csaknem ezer éves, anyagelvű kornak; az európai materialista civilizáció túlérrett, halálra ítélt terméke. Ez az elevenen oszló holttest, mely még a levegőt is megmérgezi, nehezen adja meg magát az enyészetnek. Kiforgatja sarkaiból a világot, erénnyé avatja a bűnt, megbecsteleníti és kivégzi az ártatlanokat, megfertőzi az egészségeseket, a látónak kivájja a szemét, a hallót megsüketíti s a beszélőt megnémítja. Az irodalomnak, mint minden bíráló szónak, ma hallgatnia kell; kétszeresen kell hallgatnia annak az irodalomnak, mely, ha nem is bírál, minden szavával és fogalmával eleven tiltakozást jelent a lélekgyilkos erők reakcionárius imperializmusa ellen. Amit ma „irodalom” címen emlegetnek, legtöbbször szennyes, megfizetett és csömörletes aprólékossággal hivatalosan ellenőrzött propaganda-termék. Ez nyomtalanul el fog tűnni, mihelyt az őrző rabszolgatartók kezéből kihullik a korbács. A kényszerű hallgatás pedig olyan gyümölcsöt érlel majd, amilyenre a szellem hóhérai bizonyára nem számítottak. Azok az írók, akik a hosszú hallgatás idején nemcsak fogukat csikorgatták s a megszólalás nyomorult lehetőségeit latolgatták, hanem gondolkoztak és dolgoztak is: amennyit vesztettek a réven, kétszer annyit nyernek majd a vámon. Az igazán hivatott lelkekben varázslatos gyorsasággal érnek meg azok az eszmék, melyek hivatva lesznek majd egész mai gondolkozásunkat átalakítani. Nagy gondolatok, tervek és művek születnek s születtek máris, olyan eszmék és alkotások, melyek bizonyára csak évtizedek folyamán alakultak volna ki, ha az élet ezernyi más természetes szükséglete a megszokott módon irányította és késleltette volna létrejöttüket. Ehelyett kialakult egy ma még nagy részben láthatatlan, valóságos kolostori irodalom; az alkotás feltételei úgy módosultak, hogy a teremtő munka avatott kezekben már-már időn-kívüli művelet lett.

Kodolányi János életében ezek az évek fontosabbak, mint egész eddigi pályája. Ezekben az esztendőekben érik meg legtökéletesebben művészsége, eszméi megtisztulnak és átható fényvel ragyognak, megvilágosodik előtte az élet és az alkotás célja; világgépe – az új, eljövendő ember „diadalmas világnézete” – megkapó nagyszerűségben bontakozik ki, s egyáltalán, az egész ember újjászületik, mint egy megváltó sugallat hatására. Már csak a legnagyobb, legmagasztosabb tárgyak érdeklik; most találkozik gyakorlatban először önmaga ideájával; gondolatai, vágyai és tudatalatti tervei realizálódnak, eléri a legtöbbet, amit író elérhet: tökéletesen kifejezi magát. Ezeket az eredményeket nem kapta ingyen. Drága árat fizetett értük – igaz, nagyrészt kényszerűségből, mégis hatalmas áldozatot vállalt és hozott, mikor belső emigrációba vonult, ő, ki mindennél nehezebben tűri a hallgatást. Egy ideig még megpróbált elhelyezkedni a tűzzel-vassal terjesztett „szép új világ”-ban, de egyre hevesebben, egyre aljasabban támadták, végül is Balatonakarattyára vonult vissza s még ma is ott él egy házacskában. A Vízöntő megjelenéséhez még nagy reményeket fűzött (1948), de azután hosszú időre elsötétült a látóhatár s az Örök Testamentum következő három részét már ebben az idegtépő csöndben és kegyetlen magányban írta meg. Támadásokat emlegettünk – az 1945 után felülkerekedett selejtes emberfajta, köztük Kodolányi néhány legrégebb és leggyűlölködőbb elhatalmasodása, elhatározta, hogy kiirtja a világból A vas fiai íróját. A hajmeresztő rágalmak és szidalmak özönét zúdították rá. Kodolányi edzett vitatkozó volt, az új rendszer azonban nem tűrt vitát, csak ellenfeleinek egyoldalú ledorongolását és kivégzését vélte cél-

szerűnek, ezt viszont hivatalos apparátusával is támogatta. Kodolányi egykor szervezett szocialista volt, most pedig az uralomra vergődött „szocialisták” indexre tették műveit. Demokrata volt egész életében, korunk „demokratái” most megakadályozzák könyvei megjelenését. A nép írója volt, ezt talán még ellenségei sem vitathatják, de most azok, kik „a nép nevében” parancsolgatnak, elzárják útját a nép felé. Kodolányi tehát csalódott, igen súlyosan és egész életére csalódott. Csúfolták őt régen is „Vata úr”-nak meg „Mokány Berci ivadéká”-nak, ez azonban aligha fájhatott neki annyira, mint az új urak gyalázkodása. Amazoknak megfelelhetett, de most lakatot tettek a szájára.

A kényszerű visszavonultság, melyet kezdetben bizonyára megkeserített a mellőzöttség, megbántottság és tehetetlenségre kárhoztatott cselekvési vágy megalázó érzése, később megenyhült és tevékenységre biztatótt. Az előbb említett érési folyamat meggyorsult. A művészet és a művészet ihletforrásai között sajátos kapcsolat van. Általában úgy gondolják, ez a kapcsolat kétirányú: van l'art pour l'art és utilitarisztikus művészet, egyiket öncélúnak, másikat propagandisztikusnak szokták bélyegezni. Ez a szemlélet kissé erőltetett, távlata pedig úgyszólván semmi sincs. A l'art pour l'art-művészet ábránd, szebb és becsületesebb ábránd ugyan, mint azoké, kik tinta és toll segítségével szeretnének bevonulni a hatalomba, de mégiscsak ábránd. A kérdés nem az, mennyire hatnak az íróra az élet és az eszmék, hanem ez a hatás magasrendű vagy alacsonyrendű-e, a Szellem sugallja-e vagy a Szellem iránt ellenséges törekvések? Kodolányi nem fenn kezdte, hanem lenn, de egész élete és művészete szakadatlan igyekezet volt alulról lefelé, az anyagtól a szellemhez, a kicsitől a nagyhoz, a mulandótól a halhatatlanhoz. Most érkezett a legmagasabbra: kérdés, hogyan jutott idáig?

A megértés, az illumináció pillanata lehetett valóban egyetlen pillanat is, de évekig is tarthatott – mindegy. A megvilágosodás belső logikáját talán így vázolhatjuk:

Emlékeztetjük az olvasót arra, amit a jelképrendszer fontosságáról s ezzel kapcsolatban az igazi kultúrák ismertetőjegyeiről mondtunk. Kodolányi eszmevilágának ez régi tartópillére volt, nem kétséges tehát, hogy mikor előbb-utóbb döntenie kellett a különböző kultúrfilozófiai felfogások között, a kultúra fogalmának meghatározásához elsősorban ezt vette alapul. Természetesen egyre erősebben kellett vonzania őt is – mint minden hasonló gondolkozású embert – azoknak a régi nagy, elfelejtett kultúráknak, melyekről éppen a Sziriat oszlopaiban annyi érdekes, megragadó gondolatot, sőt a gondolatokon túl dokumentumokat is olvashatott. Képzületét roppant erővel ragadhatták meg azok a csodálatos események és lenyűgöző távlatok, melyekre már utaltunk, éppen az ő tollából. Lelki szemei előtt fölragyogott és megelevenült egy olyan világ, mely a mi mostani világunknál hasonlíthatatlanul nagyszerűbb, gazdagabb és műveltebb volt. Azok az emberek sokkal, de sokkal többet tudtak a Világegyetem és az élet nagy titkairól; ezeknek a titkoknak feltárása, megértése és művészi interpretálása bizonyára a legigényesebb feladat, melyre mai író vállalkozhatik.

Kodolányi erre vállalkozott. A Gilgames-eposz, az evangéliumok, az Ó-testamentumi több ezer éves kultúrák roppant, nagyrésztben kiaknázatlan, sőt fölfedezetlen kincseit kínálták néki tárgy gyanánt, s ő belemerült ezekben a csodálatos témákba, visszaszületett a legendás múltba, hogy igazolja a legendák és mítoszok történelmi valóságát, s a számtalan régi, elfeledett, de örök igazságból a mai tudomány, művészet és intuíció segítségével megalkotta a mai ember számára a legkorszerűbb műveket, melyeket korunk világirodalma felmutathat. Most is, mint mindig, elsősorban önmagáról írt, a saját problémáit, törekvéseit, a maga igazságát öltöztette a nagy korok és halhatatlan hősök változatos formáiba. Egy hitetlenségbe, gyilkos háborúba, zűrzavarba és sátáni gyűlölködésbe hulló emberiségnek megmutatta ez első, az eredeti, az egyetlen és örökévaló igazságot: meghirdette a nagy visszatérést az élet forrásához, az Őskinyilatkoztatáshoz, a Szent Szellem szolgálatához.

Az Örök Testamentum ihletői a mítoszok és a hagyomány, anyaga pedig az örök emberi élet. Ezek a művek a Teljességet kívánják nyújtani, ezért kereteik közt szervesen helyet foglal a vallás, a tudomány, a politika, a történelem és mítosz-magyarázat

is. Valóságos enciklopédia így együtt: iránytű nemcsak a múltba, hanem a jövőbe is. Nemcsak irodalom, több annál: olyan korban, mely minden profanizál, ez a magasrendű élet bibliája. Ennek a műnek meg kellett születnie, hiszen oly régóta, oly sokan, annyira türelmetlenül várták. Több, mint száz esztendeje, egy ilyen mű volt a legjobbak reménysége. A múlt század legklasszikusabb elméje, R. W. Emerson írta: „A géniusz az ő verőfényével és mennyei zenéjével ott lebeg a legvakabb és legsüketebb korszakok fölött is. Sem bírság, sem megbecstelenítés nem tartóztathatja föl útjukban a nagy embereket és nagy időket. A világ fiatal: a valaha élt nagy emberek szeretettel hívogatnak. Nekünk is Bibliát kell írunk, hogy megint egybekössük az Eget a Földdel. A lángész titka, hogy ne tűrjön bennünk hazugságot; hogy megvalósítsa minden tudásunkat; hogy a mai élet magasrendű kifinomulásától, a tudományoktól, könyvektől, emberektől hitet, igazságot, célt követeljen s elsősorban s végül, leginkább, végtelenül. becsüljön meg minden igazságot azáltal, hogy mindig követi, gyakorolja.” (Az emberiség képviselői.)

Kodolányi, mint minden nagy korforduló reprezentatív alkotója, a transzcendencia és a humánus koordinátáinak metszéspontjában áll. Más szóval virtuálian, de nagyrészt gyakorlatban is birtokolja az örök tudás és a korszerű tudás leglényegesebb elemeit. Ismeri és érti a nagy törvényeket, meg tudja látni a korszerűben az örököt; megvan benne az a képesség, „hogy megint egybekösse az Eget a Földdel”. Sohasem tűrte a hazugságot, elsajátította minden tudásunkat, „hitet, igazságot, célt követelt” az emberektől és a történelemtől, s műveiben és életében is példát adott az igazságos életre. Minden fontos munkájában s különösen az Örök Testamentumban szimbolikus jelentőségű a hős jelképes vagy valóságos exodusa, kivonulása ebből a romlott világból egy tisztább, magasabbrendű világba, egy távoli, igazi hazába, az Ígéret Földjére. Ide indul el, még gyermekfővel, a Feketevíz Németh Lacija, ide zárandokol Julianus barát, ebbe az örök honba tér meg a Vas fia parasztleánya, ezt keresi Gilgames élete végén, ezt az utat téveszti el végzetesen Júdás, és ide vezeti népét a tragikus, emberfölötti ember, Mósze. Az emberiség valamikor a Paradicsomban élt és el fog jönni az idő, mikor ismét a Paradicsom lesz az ő lakása. Az ember – minden ember – feladata, hogy tudatosítsa magában ezt a rendeltetését, e szerint éljen és tanítson másokat. Az ilyen élet: zárandoklás, aki erre az útra lépett, a Nagy Zárandokúton jár. A példátadó, elhívott vándorok: Utnapistim, Gilgames, Mósze és mindenki, aki megértette az ő tanításaikat. A zárandokút legtöbbször tengeren, tehát vízen visz keresztül; a víz a formátlanság, de a korlátalanság eleme is. A ráció kiszabadul az anyag nyűgéből s a paradicsomi értelem – „angelica mens” – hangján szólal meg. A víz a szabadság eleme is és a mélység, a sejtelem, az intuitív teremtés eleme is. Nincs benne állandóság, de megvan az öröklét biztonsága. Aki ezen az úton, a víz, a sugaras messzeség, a csillogó és ragyogó elem, a szent, háttartalan közösség, a korlátlan, ezerarcú valóság útján jár, eljut a célhoz, bár az egyetemes, mindenki számára elérhető cél még messze van. Most sötét van, de a látóhatár szélen már pirkad. Az eljövendő kor az elveszett Paradicsom, az elfelejtett Haza újra-felfedezőinek, konkvisztádorainak, prófétáinak kora lesz. Erre tart a vallás, a tudomány, a művészet. Az új kor: a Nagy Zárandokút, melynek végét egyelőre még nem látjuk, de már tudjuk, hova vezet. Aki nyitott szemmel lép erre az útra, a látó önérzetével mondhatja az Isteni Költő csodálatos sorait:

„...cantero di quel secondo regno,
ove l'umano spirito si purga,
e di salire al ciel diventa degno.”

„Második ország kerül, íme, szóra,
ahol kitisztul az emberi szellem
s méltóvá lesz, hogy legyen Ég lakója.”

(Dante: Purg. I. 4-6. Babits M. Ford.)

Európaiság és magyarság Kodolányi János munkásságában

Nem tagadhatom, sok töprengés után próbálok bemutatni Kodolányi János, apám, munkásságában a magyarság, valamint Európa szerepét. Itt mindjárt meg is kell állnom, hiszen nem fogalmazok jól, mivel voltaképpen nem szerepet kell mondanom, hanem meggyőződést, még akkor is, ha tépelődés közben olykor-máskor átmenetileg meggyöngülhetett is a meggyőződése. Nem áll egyedül ezzel a magyar irodalomban. Most azonban tekintsünk el attól, hogy példákat emeljek ki felvetésem igazolására. Feladatomon gondolkozván nem tudtam a figyelmemet csak művekre irányítani. Bizonyára megbocsátható nekem, hogy meg-megelevenedtek életem szakaszai, állomásai, amikor már megírt, megjelent vagy akár sokszor még meg sem írt kérdésekről beszélgettünk, lehetőségeket, megoldásokat mérlegelvén. Magam is elmondhattam gondolataimat, ha voltak, ellenvéleményemet is. Sokszor voltam tanúja baráti körben lezajlott eszmecsereknak, vitáknak, amelyek bőven taglalták a magyarság helyzetét, megerősödésének, megmaradásának a követelményeit, lehetőségeit, valamint Európai helyzetünket is. Természetesen nem azzal kell foglalkoznom, mit vallott apám baráti társaságban, zártabb körben, hanem megírt s nyomtatásban is megjelent írásaival.

A magyarsággal élete végéig együtt élt, együtt örült, együtt szenvedett. Élete első 20 évét a történelmi Magyarországon élte, neki is része volt abban a nagy traumában, amelyet az első világháború, az utána következő forradalmak, majd a trianoni béke következményei okoztak. Kipróbálta a nyomor mélységeit, vált életunt öngyilkosjelöltté, ám mindig meg tudott kapaszkodni, az életbe vetett hite s nem utolsó sorban a hivatástudata újra meg újra megerősítette. Sokszor volt nagyon nehéz helyzetben, olyankor mindig kiderült, hogy akkor vált mindig a legerősebbé, amikor keményen helyt kellett állnia. Élete végén, már súlyos betegen is képes volt hitet, életet önteni lelkileg gyöngévé vált rászorulóiba. Családunk tagjai nem szakadtak el egymástól a frissen húzott határok miatt. Nap nap után találkoznia kellett menekültekkel, vagonlakókkal. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek a tagjai Ady hatása alatt nőttek föl, abban a forradalmi légkörben, amelyet Ady hozott a magyar irodalomba. Magyarságképe nem volt idilli s nem volt benne helye nyugodt s megnyugtató optimizmusnak. Jól megismerte a hozzá legközelebb álló földműves társadalmat, mind a nincsteleneket, mind a módosabbakat. Első nagy elbeszélésében, a Nyugatban 1922-ben megjelent *Sötétségben* ennek a paraszti társadalomnak a süllyedésével, az egyke révén pusztulásba hanyatló képviselőivel foglalkozik. Az említett novellát követő ormánsági tárgyú regényeiben, elbeszéléseiben társadalmunk pusztulásnak indult egyedeivel, családjával foglalkozik. Irodalmi eszközökkel próbálja megoldani a pusztulás titkát, hogy még kellő időben lehessen alkalmazni a gyógyító terápiát. Kétségtelenül más Ormánságot talál az olvasó az ő írásaiban, mint Baksay Sándoréiban. Ugyanebben az időben kezd erősen küzdeni az egyke ellen. A *hazugság öl* című, Huszár Károlynak, a Parlament alelnökének címzett, 1927-ben megjelent memorandumában elsősorban az egykével foglalkozik, s megpróbál gyógyító javaslatokat tenni. Elsőnek nem is a materiális kérdéseket említi, hanem az őszinte szó hely-

reállítást. Ezt követően javasol földreformot, valamint egyéb reformokat. Összefoglalásul a következőket írja: „Ahol az egyke terjed, ott valami baj van a közélet őszintesége és általában az élet tisztasága körül. Ott a hazugság átítatott mindent. Ember legyen a talpán, aki abban a hazugságbozótban, amely a mi életünket elborította, össze nem omlik.” Majd így folytatja: „A szegény, tájékozatlan paraszt, aki mindent megérez s aki ösztönösebb és állatibb életet él az intellektuelnél, összeomlik. Betegségek ütköznek ki rajta, először csak nyugtalan, azután rájön, hogy minden hazugság s mindent a haszon mozgat, azután eltanulja ő is a hazugságot, később már a maga hasznára is tudja fordítani, végül elnyomott ösztönei olyan utakon törnek felszínre, amilyeneken egészséges embernél nem törhetnek, belebonyolódik minden nyomorúságba, testi-lelki alacsonyágba, sorsa az öngyilkosság. Ösztönös lény lévén azonban öngyilkossága nem egyéni, hanem faji. Akik meg akarnak érteni, tekintsenek bele a saját életükbe.”

Leghatásosabb egyke-elleni műve 1939-ben a *Földindulás* volt. A színművet a Belvárosi Színház mutatta be és játszotta, majd más színházak is műsorra tűzték. 1957-ben újra bemutatta a Néphadsereg Színháza, ahogyan rövid ideig a Vígszínházat nevezték.

Ormánsági tárgyú regényeiben, elbeszéléseiben az ormánsági parasztokat ismerhetjük meg. Nem nézheti közönnyel a pusztulás jeleit, a népesség fogyását. Meggyőződése, hogy sürgős reformokra van szükség, közöttük elsősorban földreformra, a nagybirtok rendszerének megszüntetésére, a földek felosztására a földművelők között. Ezen kívül a demokrácia megvalósítását, az általános, titkos választójog bevezetését, új közoktatási rendszer megteremtését látja sürgető feladatnak. mindezek megvalósítására a két háború közötti időben nem került sor. A hozott törvények csak látszatintézkedések voltak.

Gyermekkorának mindkét színhelye egész életére mély hatást gyakorolt. Az első Pécsvárad. Pilismaróti szolgálati beosztásából oda helyezték a nagyapámat közalapítványi erdészé. (Újabb megemlékezéseken ismételtlen uradalmi erdésznek mondják, pedig a Közalapítvány más volt, mint az uradalom.) Telkiben éltek addig, ott azonban még igen kicsi gyermek volt, tehát az élményei nem válhattak tudatosakká. Pécsváradon vegyes nemzetiségű, magyar és német községben éltek. Ezekre az évekre többek között így emlékezik: „Itt helyezkedtem bele egy olyan különös világba, ami Magyarországra és a magyar életre jellemző. A több nyelvű ország világába. Pécsvárad alsó, nagyobbik, kétharmadnyi része ugyanis a Neoacquistica Commissio idején külföldről betelepített németek (svábok) utódaiból állott, csak a falu északi része volt tiszta magyar és református. Én tehát már gyermekkoromtól felismertem ezt a különös kevert világot, ennek a világnak egymástól elváló szellemi, erkölcsi és fizikai életformáit, azon kívül a nyelvét is természetesen.” (...) „Pécsváradon már öt-hat éves koromban, akarva-akaratlanul megtanultam a német nyelv különös tájszólását.” (...) „Ezen kívül feltámadt érdeklődésem a saját anyanyelvem iránt is.” (...) „Sohasem tudok eléggé hálás lenni azért a tíz esztendőért, amit gyermekként Pécsváradon töltöttem. Mert nem csak, hogy a házban megforduló mindenféle népség, például német meg magyar erdőőrök, ismerősök kocsisai, hajtók, akik vadászatokon szerepeltek, saját kocsisaink sora s mások révén tanultam meg ezeket a nyelveket, hanem azért is, mert *párhuzamosan* tanultam meg.” (Visszapillantó tükör)

„Az ősmagyar nyelv, a középkori magyar nyelv, a népi nyelv, a különböző népi nyelvjárások, továbbá a rokon nyelvek: a finn, az eszt, az obi-ugor nyelvek iránt már fiatal korom óta szenvedélyesen bennem élő érdeklődést szintén ezzel tudom magyarázni.” (Visszapillantó tükör)

A pécsvárad emlékek, élmények a *Boldog békeidők* című regényben értek irodalmi művé. A középkori Pécsvárad rekonstruált képe, élete a *Juliánus barát* című regényben tárul az olvasó elé.

Nagyapámat Pécsváradról Vajszlóra helyezték át főerdészé. Az Ormánságba költöztek át, merőben más táji és társadalmi környezetbe. Hadd idézzem ismét az író néhány sorát. „Ezután egy merőben más világ következett, a Drávaszél. A Mecsek és a

Zengő sötét, hatalmas erdői és ormai után, a síkság, a ligetek, a gyümölcsösök, a szelíd kertek és a hófehér népviseletben járó, gyönyörűen beszélő nép énreám szinte varázslatos erővel ható világa.” (...)

„Érdekes, hogy tizenegy és huszonegy éves korom között nemcsak a régi típusú Dráva-széli népdalok ragadtak meg bennem, mert rajongtam értük, hanem az ormánsági nyelv is. Véglegesen és mindörökre a Drávaszél népe tanított meg anyanyelvemre, azóta tudok magyarul, azóta vizsgálom nyelvemet, tudományosan is.” (...) „Csodálatos nyelv volt az, ma már nincs meg többé, és nem is lesz. A hírlapírás, később a rádió, azután a politikai hazugságokkal megmérgezett jövő-menő-futó emberek tönkretették, széttagolták, kibebezték, értelmét kivették és elvesztegették, és amikor az a nép a lelkét veszítette el a liberális-kisbirtokos, szabadversenyes korszakban, ugyanakkor veszítette el a nyelvét is. Ez természetes.” (Visszapillantó tükör)

Gyermekkorában kapta leglényegesebb zenei élményeit is. Pécsváradon, a templomi orgonán hallhatta és szerethette meg Bach műveit, a mostohaanyja zongorajátéka ismertette meg Chopinnel, hogy csak ezt a kettőt említsem. Mind Pécsváradon, mind Vajszlón népdalokat tanult, magyart, valamint németet. Középiskolás korában egyre többet olvasott, francia, német költőket, Puskind, regényeket, filozófusokat s természetesen kivált a magyar irodalmat. Műveltségének gyarapodásával egyre jobban megismerte az európai kultúra alkotásait, szellemi áramlatait, kifejezési törekvéseit.

Hosszú a múltja annak a kérdésnek, hogy hogyan váltunk európaiakká, hol a helyünk Európában, mi tesz bennünket európaiakká? Ezúttal ne nézzünk nagyon messzire. Majdnem a szemünk előtt ismétlődtek és erősödtek ezek a kérdések, főleg a 30-as években, amikor Hitler, valamint a náciizmus hatalomra kerülése után Európa egy újabb német imperializmussal szembesült. Miután a náci ideológusok kertelés nélkül megfogalmazták, mit szánnak a nem germán európai népeknek, a Hilfspvolkoknak, közöttük a magyarságnak, erősödött a veszély érzete, s erősödött a védekezés ösztöne is. Ahogy kritikusi gyakran mondták, apám „a történelemben menekült”. A harmincas években kezdett foglalkozni a magyar középkorral, akkor írta „A vas fiai”-t, a „Juliánus barát”-ot, a „Boldog Margit”-ot s fogott hozzá egy terjedelmesebb ciklusnak a megírásához. Ennek az „Emese álma” összefoglaló címet adta. Csak két kötet készült el belőle, a harmadik befejezetlen torzó maradt a háborús események következtében. Nem három kötetesnek tervezte a ciklusát, ahogy Pomogáts Béla a Vigília ez évi októberi számában az „Ojbarsz futása” címmel megjelent torzóról közreadott ismertetésében írja, hanem hat kötetesre. Amikor a nagy regényt megtervezte, nem is sejtette, a háború mennyire és miként fog beleszólni tervei megvalósításába. Míg *A vas fiai*, valamint a *Juliánus barát* című regény a tatárjárást megelőző, majd a bekövetkező vész korának Magyarországaival, társadalmával, életével foglalkozik, a *Boldog Margit* cselekménye már a tatárjárás után játszódik. A *vas fiai*-ban, valamint a *Juliánus barát*-ban valóban a Kelet és Nyugat között vergődő magyarság kerül az olvasó elé, amely magyarság Európa része. IV. Bélának tulajdonítják, hogy elsőnek ő hivatkozott a segítség kérésében arra a küzdelemre, amelyet a keresztyénség védelmében vívtunk. A segítség, mint tudjuk, elmaradt s tudjuk azt is, hogy a nyugati közvetlen szomszéd milyen árat kért volna érte.

Az *Emese álma* című regényciklusban apám a honfoglalást követő korszakot, az egységes állam létrehozását, a honfoglalók, majd utódaik letelepedését, Európába illeszkedését tervezte megírni. Első kötete, az *Istenek* a keresztyén hitre térés folyamatát, második kötete, a *Holdvilág völgye* a fejedelem választásra készülő, még korántsem egységes magyarsággal foglalkozik. Ezután következett volna Géza fejedelemmé választása. Az elkészült részletek Ojbarsz futása címmel jelentek meg 1943-44-ben, elsősorban a Sor-sunkban. Apám tervében a regény címe *A fejedelem* lett volna. A nagy regény terve nem valósult meg, a történelem ebbe is beleszólt, miképpen beleszólt Európa sorsába is, hiszen a második világháború után hamarosan bekövetkezett Európa megosztása. Magyarország történetében a török uralom által okozott országmegosztás nem okozott elszakadást Európától, hiszen a szétszakított országrészek nem veszítették el európai

kapcsolataikat, a kétségtelenül előállt nehézségek ellenére sem. Ide érkezhettek a reformáció egyházi, kulturális hatásai, Erdélyben törvénybe iktathatták a vallásszabadságot, működhettek magyar nyelvű iskolák, jelenhettek meg magyar nyelvű könyvek. A török hódoltság következményei voltaképpen a „felszabadulás” után váltak súlyosakká, amikor a Habsburgok a birodalmukhoz kívánták csatolni Magyarországot, minden eszközzel igyekeztek gyöngíteni birtokpolitikájukkal, valamint a betelepítésekkel a németesítő törekvéseket szolgálni. A második világháború után Európát szakították ketté.

Apám magáévá tette azokat a törekvéseket, amelyekkel a magyarságot próbálták erősíteni. Finnországban volt 1938-ban, a Boldog Margit-ot írta, amikor a közeledő háború szelei már egyre erősödtek. Pánikszerű hangulatban utazott haza, nemcsak érezvén, tudván, hogy az újboli látogatásara aligha van remény. Ausztria egyesítése Németországgal 1938-ban, majd Csehszlovákia megszállása, a Szudéta-vidék anektálása 1939-ben mind növelte a háború veszélyét. Sürgető volt a magyarság felkészítése, ahogy most mondanók, identitástudatának a fejlesztése. Egyre többen vetették föl a magyarságtudat kérdéseit. Pl. jeles szerzők közreműködésével tanulmányköteteket szerkesztettek és adtak ki, *Mi a magyar?* címmel. Észrevették nyelvünk ápolásának a szükségességét. Östörténeti előadássorozatot szerveztek s az előadásokat nyomtatásban is közzétették. Bartók Béla és Kodály Zoltán révén új, modern zenekultúránk a népzeneire épült. Folytathatnám a példák sorolását. Mindez azt a cél szolgálta, hogy minél alaposabban, hitelesebben ismerjük magunkat. Bizonyára kevesen emlékeznek rá, hogy a háború alatt a németek egyre gyakrabban hirdették, hogy új Európát akarnak teremteni, s tudtuk, hogy a magát Herrenvolknak tekintő németek a tervezők. Az akkori magyar irodalom képviselői között szerencsére nagyon kevesen akadtak a német Herrenvolk új Európájának követői. A többség ellenállt, s bár erősen foglalkoztatta a magyarság jövőjének a képe s megvalósításának a lehetősége, akkor azonban időszerűbbnek látszott a megmaradás kérdése. Apám azt vallotta és hirdette, hogy a magyarság elsőrendű hivatása, hogy megmaradjon. Ehhez még azt is hozzátette, hogy Európával, ám ha szükséges, Európa ellenére is. Műveiben nem az európai civilizációt csodálja, hiszen ez a civilizáció is magába fogadott korábbi civilizációs törekvéseket, eredményeket is. Sokkal inkább a kereszténység, valamint az ókori kultúrák alapjain épült európai kultúrát helyezte előtérbe.

Amikor a középkori tárgyú történelmi regényeit írta, nem menekült a történelemben, mivel a történelem szolgáltatta azokat a tanulságokat, amelyek a népéért, nemzetéért aggódó író, miután feltárta, megismerte őket, felmutathatta, hogy erőt lehessen méríteni belőlük. Még a nyelvet is szolgálatába állította. Mint írta, az Ormánságban tanulta meg a magyar nyelvet. Ormánsági tárgyú regényeiben, elbeszéléseiben az ormánsági szereplők az ottani tájszólásban beszélnek. Sok nyelvtörténeti tanulmányt folytatott ugyan, középkori történelmi regényeiben az archaizáló magyar nyelv alapja az ormánsági tájnyelv. Mind a tájnyelvet, mind az archaizáló nyelvet kritikával illették, főleg az értelmezés nehézségei miatt. Számos példa igazolja azonban, hogy a nehézségek csak átmenetiek. A tájnyelv használata az előadókat, színészeket állítja külön feladatok elé. Több rendező ragaszkodott volna ahhoz, hogy a nyelvet átírassa, mivel a színészek nem tudják megtanulni. Vajon mondhatja-e egy énekes, hogy valamely Mozart-opera szerepét nem tudja megtanulni, hiszen 18. századi a zene? Amikor 1955-ben a Pécsi Nemzeti Színház előadni készült apám *Végrendelet* című színművét, Marton Frigyes fiatal rendező a színészeket autóbusszal többször kivitte az Ormánságba, hogy ott az élő (helyesebben akkor még élő) ormánsági nyelvet hallják. Magnetofon felvételeket is készítettek, s azokat Pécssett kellett a színészeknek hallgatnia. A nyelv nemcsak a gondolatok kifejezésének az eszköze, technikai közvetítő ember és ember között. A nyelvnek logikája, valamint zenéje is van. Más a magyar nyelv logikája, mint pl. a németé vagy az angolé. Nem is gondolunk rá, hogy valamely vers megzenésítése esetén mennyi sérelem érheti a nyelvet, ha a zenének más a hangsúlya, mint a nyelv. Nap nap után tanúi lehetnénk, ha nem váltunk volna közönyösekké. Minden esetben a nyelv a vesztes, annál is inkább, mivel kora reggeltől késő estig ontják a rádióadók. A vers egyik kritériuma is a zeneisége.

A ma hódító szabadversnek sokszor, sajnos, sem sorvégi rímjei, sem alliterációja, sem ritmusa nincs. Apám gyakran volt elégedetlen a nyelvművelőkkel, Lőrincze Lajossal is voltak vitái. Sokkal több nyelvi hibát, helytelenséget fogadtak el, mint amivel egyet tudott érteni. A nyelvnek tehát nemcsak azért volt nagyon fontos helye apám irodalmi munkásságában, mert azzal fejezte ki magát, hanem azért is, mert nem csak merőben kommunikációs eszköznek tartotta. Gyakran voltam tanúja, amint beszélgetőtársa nyelvét kijavította, néha még neheztelést is okozva. Nézzünk bele Szabó Istvánnak írt s nemrégien nyomtatásban is megjelent leveleibe. Majdnem mindig kitér Szabó István nyelvének a javítására. Hasonló tapasztalatokat szereztem a Várkonyi Nándorral folytatott levelezés megismerésekor is. Mindig eszembe jutott Lauri Hakulinen, a kiváló finn nyelvész professzor. Hálával emlékszem azokra a nyelvi javításokra, amelyekkel beszélgetés közben finn nyelvemet segített fejleszteni, finnesebbé tenni.

Most még talán arra a kérdésre kéne válaszolnom, hol találhatjuk meg a helyét háború utáni mitikus regényeinek. Címük szerint a következőkről van szó: *Vízözön* (az első kiadásban *Vízöntő*), *Új ég, új föld*, *Az égő csipkebokor*, valamint az *Én vagyok*. Az első két regény a Gilgames eposzból merítette a tárgyát, *Az égő csipkebokor* Mózesrel és korával, az *Én vagyok* pedig Krisztussal foglalkozik. Látszólag egyik sem magyar tárgyú, sőt, nem is európai. Ismétlem, látszólag. Ugyanis valamennyinek nagyon sok köze van az európai kultúrához, tehát az európai kultúrában is a magyar kultúrához.

Manapság unos-untalan találkozunk az Európához fűződő kapcsolatok kérdéseivel. Egy darabig még azt is kérdésesnek tartották némelyek, hogy Európában vagyunk-e? Azután sikerült elfogadtatni, hogy valóban ott vagyunk, nekünk nem kell Európában tartanunk. Az természetesen igaz, Európa megosztottsága idején valóban kívül rekedtünk. Hajlamosak vagyunk, hogy mindennek első helyen a gazdasági oldalait keressük. Európát nyilván nem az teszi Európává, hogy milyen életszínvonalat tudott elérni vagy az, hogy az anyagi javak (nemcsak közszükségleti cikkekre gondolok) előállításában milyen eredményeket mutat fel. Ha keleti eredetűnk, keleti kapcsolatainkat tekintjük, nem választ el bennünket Európától, bővítjük az európai színeket. Sajátosságainkat nem tagadhatjuk meg, finnugor eredetű nyelvünket nem cserélhetjük indoeurópaira, sajátos népi kultúránkat, hagyományainkat, amelyek egyébként ezernyi szállal kapcsolódnak Európához, nem dobhatjuk szemétre. Mindezek növelik az értékeinket. Apám az irodalmi alkotásaiban a magyarságot Európa szerves részeként ábrázolja, szívósan keresi s fölmutatja azokat a vonásokat, amelyek erősíthetnek bennünket s hozzájárulhatnak megmaradásunkhoz egy egységesülő, de sokszínű Európa térképén.

Jelentés a népi írókról

Belügyminisztérium Szigorúan titkos!
 II/5 e alosztály Tárgy: A népi írók között
 lévő helyzet a párt
 állásfoglalása után

Jelentés

Budapest, 1958. december 11.

A párt Központi Bizottsága mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalása: A „népi” írókról a népies írókra, szimpatizáns körükre és általában az értelmiségi, kulturális területeken dolgozó személyekre nagy hatást gyakorolt. Az elmúlt közel félév alatt széles körben megvitatták a párt állásfoglalását, s a népies ideológia elemzése az érintett személyek értékelése nagy érdeklődést és sok véleményt váltott ki.

A népieseknek a párt állásfoglalására való reagálását két szakasz jellemzi, s e két szakasz tartalmában élesen különbözik egymástól.

Az állásfoglalás megjelenését közvetlenül megelőző időben a népiesek közt bizonytalanság, nyugtalanság terjedt el. Annak tudatában, hogy a párt foglalkozik e kérdéssel, féltek a határozattól, s egyesek adminisztratív intézkedésektől is tartottak.

A tézisek megküldése – néhány írónak – e hangulatot már kezdte eloszlatni; a végleges szöveg megjelenése pedig általános megnyugvást keltett azok között, akik túlzásokra számítottak. A reagálásnak ebben a szakaszában a népiesek többsége megnyugodott, elismerték az állásfoglalás hangjának emberiségét, a segítségre való készséget, többen hangoztatták, alaposágát és tárgyilagosságát. Ez a viszonylagos nyugalom a népiesek közt csak igen rövid ideig tartott. Addig, míg az állásfoglalást alaposan át nem tanulmányozták, s ki-

cserélték egymás közt véleményüket. Erre a szakaszra a párt állásfoglalása egyes megállapításai-val való szemben állás, a szenvedélyes hang jellemző.

A népies írók külön-külön elsősorban a saját személyüket ért bírálattal nem értenek egyet. Általánosságban azonban nem értenek egyet az alapvető megállapításokkal: tagadják, hogy külön csoportot, mozgalmat alkotnának, nem vagy csak igen kis részben fogadják el a „harmadik utas” ideológia rájuk vonatkozó értékelését, tiltakoznak az ellen, hogy a nacionalista jelzõt alkalmazták rájuk, s akire vonatkozik tagadja fasiszta, antiszemita beállításának igazát.

Az állásfoglalás megítélésében, így kisebb eltérésektől eltekintve, elég egységes – a tényeket, s az értékelés abszolút helytállóságát tagadó – állásfoglalás alakult ki a népiesek között. Ezen a közös talajon született meg az a gondolat – július elején –, hogy az érintett népies írók közös beadványban adnak választ a pártnak, amit Németh László és Féja Géza fogalmazott volna, és aláírásokat készültek gyűjteni a beadványhoz. Ettől a szándéuktól azonban elálltak.

A népi írók jelenlegi magatartása elég bonyolult. Kétségtelen, hogy többségük nem tud, vagy nem akar alapvetően hibás nézetein változtatni, s az őszinte elemző önkritikáig szinte egyikük sem jutott el. A párt állásfoglalás azonban mégis bizonyos differenciálódást indított meg közöttük, elsősorban a párt irodalompolitikájához való közeledés, s az irodalmi életbe való pozitív irányú bekapcsolódás kérdésében. Ahogyan egyes népi írók jövőbeni magatartásukat, perspektívájukat felvetik, nem beszélhetünk egységes állásfoglalásról. A népies írók egyike-másika nehéz vajúdá-

son ment át az elmúlt félév alatt s többükénél készség mutatkozik arra, hogy politikailag elfogadható művekkel jelentkezzenek. (Tamási Áron, Sinka István, Féja Géza, Kodolányi János, stb.) Ezeknél a személyeknél azonban nagy visszahúzó erő az egymástól való tartás, egyes hangadóktól való félelem, hogy árulóknak, s megalkuvóknak bélyegzik meg őket. Ez a kettősség – a kiemelkedésre való hajlam, s az összetartozáshoz való ragaszkodás – jellemző ma a népies írók nagy többségére. Ezt a kettősséget világosan mutatja az a törekvés, mely így foglalható össze: „Alapvető nézeteinket eszméinket nem akarjuk feladni, de minél többet akarunk alkotni a »nép« számára oly módon, hogy a párt irodalompolitikája is elfogadhatónak találja műveinket.”

A népiesek sorainak megbontását kis lépéssel előre vitte olyan tényező, mint pl. Németh László és Illyés Gyula visszavonulása, amivel bizonyos mértékig önmagukat szigetelték el a többiektől. E magatartásukat a népiesek majdnem kivétel nélkül elítélik. Elválaszt egyeseket egymástól az érvényesülési, szereplési vágy, s azok akik írni akarnak, pl. így bírálják Némethet és Illyést: „Könnyű nekik, hisz megszédtek magukat, s van miből élniök, így könnyebb sértődötten kivonulni az irodalomból, itt hagyni a vita-porondot. (Különösen Tamási Áron és Féja Géza véleménye.)

Az egzisztenciális problémák több íróat sarkallnak közeledésre, s véleményünk szerint nem egy, hajlandó lenne engedményekre is, annak érdekében, hogy szerepelhessen és megélhessen. A népiesek többsége kétségtelenül keresgéli az utat, melyen elindulva kikerülhetnek jelenlegi helyzetükből, „hivatalos” megítélésükből is. Összetartozásuk, közös eszmei alapjuk mellett a különböző személyi, érvényesülési, s egyéb problémáik alapján bizonyos erjedés indult meg soraikban. Az azonos nézetek alapján való egyetértés, azonban ma még igen erős, s ezen az összetartáson csak itt-ott üt rést Tamási, Sinka, Kodolányi, vagy akár Szabó Pál magatartása és együttműködési készsége.

A népiesek igen érzékenyen reagálnak minden bírálatra. S a személyüket ért bármilyen sérelem visszalöki őket a többi közé.

E szempontból aligha támasztotta alá és segítette elő a párt állásfoglalás célkitűzéseit – ideológiai tisztázódás, a népiesek sorainak bomlasztása – az Élet és Irodalom, valamint a Kortárs hasábjain megjelenő vita. Kevés cikktől eltekintve

(mint pl. Kerékgyártó, Szentkirályi, Koczkás Sándor, Diószegi András cikke) ezek színvonala erősen elmaradt a párt állásfoglalás színvonal mögött. Káros és hibás nézetek is felmerültek a vita során, egyes cikkek hangja bántó, sértő volt. (Pl. Földeák Jánosé, vagy Molnár Gézáé, aki tárgyi ismeretek nélkül, szubjektív felülről kezelő hangot ütött meg cikkében.) A Vita ilyen alakulása növelte a népiesek ellenállását, többségük nem ismerte el „méltó vitapartnerként” a cikkek íróit. Szót emeltek az ellen, hogy a vita egyoldalú, mert a népiesek nem publikálhatják válaszcikkeiket. Nehezményezték, hogy Veres Péter, és Féja Géza válaszcikkei nem kerülhettek a nyilvánosság elé.

A vita során szinte egységesen alakult ki az a felfogás a népiesek között, hogy a párt állásfoglalása a polgári írók előretörésének szálláscsinálója. Elhangzottak olyan vélemények, hogy az állásfoglalást egy „polgári zsidó klikk” erőszakolta rá a pártra, s ez nem a párt, hanem a klikk érdekét szolgálja. Úgy vélik, hogy a polgári írók ki akarják szorítani a népieseket az irodalmi életből, s maguk akarnak uralkodóvá válni. Legélénkebben Bölöni György és Mesterházi Lajos elvtársak felé irányul a támadás a népiesek részéről.

A párt állásfoglalása s a körülötte kialakult vita nemcsak a népieseket hozta mozgásba, hanem az irodalommal foglalkozó köröket általában. Külön meg kell említenünk az Irodalomtörténeti Intézet reakcióját, s az ott lefolyt vitákat.

Az Irodalomtörténeti Intézetben július hónapban megtartott vitán a rosszindulatú reagálás jutott túlsúlyra. A magyar irodalom féltése, a túllicitálásokról és szektáns lépésektől való félelem fejeződött ki. A vitában résztvevő többsége, személy szerint védelmébe vette a népi írókat, elsősorban Németh Lászlót, Illyést és Verest. A párt állásfoglalással szemben álló hangvételre Czine Mihály nacionalista beállítottságú, rossz indulatú referátuma adta meg az alapot. Hozzászólásaikkal támogatták Oltványi Ambrus, Németh G. Béla, Bodnár György, s az akkor még szabadlábban lévő Fekete Sándor. A vitáról értesülve Király István renegátoknak bélyegezte meg a vitában felszólalókat. Jellemző az Intézetben kialakult véleményekre és hangulatra – a népies vitával kapcsolatban – hogy megijedvén az esetleges következményektől szeptemberben újabb népies vitát szerveztek, azzal a céllal, hogy tompítsák az előző vita hangnemet, s ezzel eltereljék a figyelmet az ott felszólaló személyek éles állásfoglalásáról és az

intézetéről. Az ilyen viták szintén csak erősítették a népieseket abban, hogy támogatóik vannak, akik nem a párt állásfoglalással, hanem velük értenek egyet.

Összefoglalva: A párt állásfoglalás hatására pozitív folyamat indult meg a népiesek között. Illyés Gyula és Németh László megmerevedésétől és elzárkózásától eltekintve nagy többségük hajlandó az együttműködésre, írni, szerepelni akarnak, egyesek társadalmi, közéleti érvényesülésre vágyanak. Ideológiai egységük ma még erős, úgyszintén együvé tartozásuk is, azonban személyi, egzisztenciális problémák, s az irodalmi életbe való bekapcsolódás „hogyanja”, bizonyos mértékig elválasztja őket egymástól.

A legjelentősebb népi írók magatartását, állásfoglalásukat az alábbiakban összegezhetjük:

Illyés Gyula

A párt állásfoglalás, s az őt személy szerint ért bírálat megmerevítette. Elvonultságban él, s a vitában nyilvánosan nem kíván beleszólni. A párt állásfoglalást „nem méltatja válasza”. Tihanyba való visszavonulása azonban nem jelenti azt, hogy ne kísérné figyelemmel a népiesek helyzetének alakulását. Arisztokratikus, felülről adott ta-

nácsai, s egész magatartása befolyásolja a népieseket. Illyés mint „irodalmi nagyság és tekintély” különböző áttételeken keresztül – pl. dr. Tompa Kálmán – tudomására adja a többieknek, hogy mi a véleménye, s közvetve így továbbra is tart kapcsolatot a népiesekkel. Igyekszik szélesíteni befolyását köztük, s irodalmi, kultúrpolitikai körökben. Augusztus végén szűk baráti körben megjegyezte, hogy: „Azt mondják egyszer le kell feküdni, ehhez nekem nincs gusztusom. Megegyezni, az más.” A megegyezésre azonban mindmáig semmilyen formában nem mutatott hajlandóságot.

Németh László

Hasonlóan Illyés Gyulához mélyen megsértődve és kiábrándultságára hivatkozva vonult vissza Tihanyba. A párt állásfoglalást nem kritikának, hanem ítéletnek tekinti, s ezért vállalt „önkéntes száműzetést”. Hisztérikusan reagált a személyét ért bírálatra, s míg másokat átmenetileg megnyugtatót a párt állásfoglalás hangja, ő júliusban a letartóztatástól tartott és kijelentette: „szinte biztos abban, hogy legfeljebb pár hónapig hagyják szabadon”. Németh a mártír szerepében tetszeleg önmaga és író társai előtt. Üldözési mániába esve szidja és rágalmazza sorra író társait.

Ö V A L A T T

Variációk írói politizálásra

(levélválogatás)

Veres Péter – Münnich Ferencnek

Münnich Ferenc elvtársnak,
Budapest
Országháza

Kedves Barátom!

Körülbelül három hete, hogy Nálad jártunk az írók és az irodalom ügyében. Úgy éreztük amikor eljöttünk Tőled, hogy az irodalmi és a szellemi élet normalizálódása jó úton van és talán gyorsabban rendeződik, mint ahogy gondoltuk volna.

Nem tudom, ezer dolgod közt emlékszel-e rá,

Veres Péter és Kodolányi János leveleit a Magyar Országos Levéltár Jelenkori Gyűjteménye anyagából, Németh László leveleit a *Németh László élete levelekben* (Budapest, Osiris Kiadó, 2000) c. könyv alapján közöljük.

hogy azt mondtad, rajtam keresztül értesíted a küldöttség tagjait, hogy mi történt vagy történhetik ebben az ügyben.

Azóta az irodalmi életben is történt egy és más. Szervezés alatt áll a Kortárs című havi folyóirat és a népi írók kérelmet adtak be egy Magyar Írás című folyóirat engedélyezésére. Én úgy látom, e két folyóirattal, ha útnak indulhatnak, helyreállhat a normális irodalmi élet. Ha pedig a letartóztatott írók ügyében is történne valami reményt keltő mozzanat, az még inkább elősegítené az egész szellemi élet normalizálódását.

A többi kérdés aztán, hogy kiből lesz majd a szocialista-realista író, kiből lesz a szövetségesnek tekinthető „útitárs” és kik rekednek meg tegnapi vagy tegnapelőtti önmaguknál, majd elintéződik a közeli vagy a távoli jövőben, mert végül is nem a nyilatkozatok mondják meg, hogy ki az igazi író és ki az igazi forradalmár és szocialista író, hanem a művek. Az opportunistáknak sematizmusából, azt hiszem nem kér a jövőben sem a párt, sem a kormány, de az olvasó közvélemény sem.

Elitélőleg nyilatkozott Illyés Gyuláról, akit jellemtelen opportunistá embernek tart, és aki „épp úgy elfoglalja az írók fejedelmének trónját – ha eleget ígérnek neki – mint a Rákosi rendszer alatt”. Szidalmazta Féja Gézát, aki szerinte, hogy sajátmagát mentse róla mindenféle hazugságot terjesztett. Tamási Áronban nem bíz, s nem biztos abban nem fordul-e majd ellene. Mint Németh László mondta: „Ily módon nincs mit foglalkoznia az egész íróvárosal.” Jellemző hisztérikus magatartására és lelkiállapotára, hogy júliusban az őt felkereső barátjának elmondta végrendeletét: „Mivel úgy érzi, nem sok van már hátra neki.” Műveire, ezek kiadására vonatkozóan elmondottakon kívül kijelentette: „Ha netán jönne egy olyan kor, amelyik őt rehabilitálni akarná, ezt ne engedjék – (az írók) mert ha életében nem becsülték, halála után ne akarják jó magyar szokás szerint szentté avatni.”

Németh László „nem a párttal és a kormánnyal áll szemben”, mint mondja, „megérti a vezetők kényes helyzetét”. Úgy érzi nem a vezető emberek – Kállay Gyula, vagy Aczél György – az ő ellenségei, hanem azok a türelmetlen polgári elemek, akiknek érdekük a népiesek elhallgattatása. Szerinte a kultúrpolitikában egy cionista polgári

klikk akarata érvényesül, akik saját elképzeléseiket ráerőszakolják a pártra – így van ez a népies állásfoglalással is. Úgy véli, hogy ez a klikk a népiesek hulláján keresztül akarja saját vonalát, pártvonallá, fővonallá tenni. Tehát a népies állásfoglalás nem a párt érdeke, hanem e klikké.” A jelenlegi helyzetben Németh László semmi jelét sem adja annak, hogy el akarná hagyni jelenlegi „tihanyi száműzetését”.

Kodolányi János

Jelenleg szinte külön szigeteket alkot a népiesek között. Igyekezik magát távoltartani a politikától és erős törekvés tapasztalható nála arra, hogy műveit megjelentesse és új művekkel jelentkezzen. A párt állásfoglalás több értékelésével nem ért egyet. A népi íróknak politikai csoportként való kezelését nem tartja igaznak, mert véleménye szerint ők egyenként külön-külön felfogású emberek. E kérdésben Kodolányi elmegy addig, hogy szerinte „két népi író van: Veres Péter és Szabó Pál, ő maga és Németh László értelmiségi származásúak”. Sajátmagát „egy” írónak tartja. Álláspontja jelenleg az, hogy elítéli mindazokat, akik visszavonulnak és hallgatnak, de nem helyesli azt sem, hogy Veress Péter és Szabó Pál vál-

De ez már távolabbi kérdés, amelyet nem intézhetünk el egy rövid levélben.

*Baráti üdvözléssel: Veres Péter
Bpest, 1957. márc. 25-én.*

Veres Péter – Aczél Györgynek

Kedves Aczél elvtárs!

Talán nem haragszol meg, ha ismét élek az engedelmességgel és mint az irodalmi élet hivatalból való gondviselőjéhez, Hozzád juttatom el ezt a pár sort.

Én a magam részéről azt, amit Kádár János a népi írók csoportosulásának a megítéléséről mondott, tudomásul veszem és a jövőben ehhez tartom magam. (Azt hiszem ugyanezt teszik a többi írók is, ámbar nem beszéltem senkivel erről az ügyről.)

Egyébként én ezt már megértettem tavaly nyáron még abból a beszédből, amelyet Kállai Gyula az országgyűlés kulturális bizottságának az akkori ülésén tartott. Ez különben szemellátható az irodalmi élet azóta vak jelenségeiben is. Mindenki a maga útját járja és így természetesen én is.

Egyebekkel most nem is terhellek. Legfeljebb azt tenném még hozzá, amit Kádár Jánosnak, Kállai Gyulának, Orbán Lászlónak, de véletlenül még Benke Valériának is (azelőtt pedig – eléggé hiába! – Rákosiéknak is) elmondtam, hogy mivel – ugy látszik – nekem már minden lépésem, még a pusztán létezőm is politikum, az volna a helyes, ha nagyon jól megnéznék, hogy milyen közéleti tevékenységre szólítanak fel, Általános megítélés szerint is, de az én meggyőződésem szerint is, az adott körülmények között, az én közéleti megnyilvánulásaim inkább károsak, mint hasznosak. Sokszor még a jószándékú – legjobb szándékú – beleszólásaim is balul sülnek el. (Lásd a Kalmár Györgyhez írt magánlevelet!)

Írni azonban még szeretnék. Hátha ennek még lehet valami haszna.

Hadd tegyem hozzá azt is, nem egészen én vagyok az oka, hogy ez így alakult. Nem én akartam pártelnök, földosztó tanácselnök és miniszter lenni. Hittak, küldtek és én jöttem és mentem, ahova kellett. Úgy éreztem ez forradalmár és szocialista köte-

lalták a képviselőiséget, és nem írói munkásságukra koncentrálnak. Úgy tartja, hogy ilyen körülmények között vagy a képviselői tisztséget nem tudják megfelelően ellátni, vagy mint írók nem adhatják magukból a legtöbbet. A két népi író képviselővé választásával kapcsolatban egyébként megjegyezte: „ezzel a kormány ügyesen magához kompromittálja őket a közvélemény előtt”. Kodolányinál határozottan látszik olyan törekvés, hogy ha kell kisebb engedményekkel, de alapvető spiritualista, idealista nézeteiből nem engedve írjon, amennyit csak képes. Azt vallja: „Az író feladata, hogy alkosson, műveket, amelyek önmagukért beszélnek. Közvetlen politizálást nem kell folytatni a művekben, de lehetőleg fenn kell tartani, hogy saját eszmei mondanivalóit kifejezhesse.

Kodolányi közeledő lépésének lehet tekinteni – a párt irodalompolitikája felé – hogy színdarabot készül írni a Néphadsereg Színház számára, melynek témáját az 1919-es Magyar Tanácsköztársaságból meríti. (Meg kell jegyezni, hogy az utóbbi időben írásaira kapott kritikák azonban elkedvetlenülítették, s úgy látja, „nem érdemes megírni”).

A többi népiesekhez való viszonyát az jellemzi,

hogy bár lényeges kérdésekben egyetért, s összetart velük, hátuk mögött bírálja őket: „Tamási Áront és Németh Lászlót tartja kortársai közül a legjobb íróknak. Féjéről sem mint íróról, sem mint emberről nincs jó véleménye. Szabó Pál véleménye szerint tud mesélni, de nem intelligens. Rosszallja, hogy Veres Péter elméleti fejtegetésekre pazarolja erejét – amihez nem ért ahelyett, hogy jó realista/paraszt-regényeket írna, amihez viszont ért. Helyteleníti, hogy Tamási Áron Püski Sándorral tart kapcsolatot, s vele tárgyalgat.

Féja Géza

Jelenleg a vajúdas állapotában van, s a nagyfokú kettősség jellemzi. Feltétlen szerepelné akar, hivatalos felkarolásra, s elismerésre vágyik, minél több művét szeretné megjelentetni. Vágyai közé tartozik többek közt bekerülni az Irodalomtudományi Intézetbe, vagy egyetemi tanári állást kapni, ahol a múlt irodalmával foglalkozhatna. Szeretne kikerülni jelenlegi helyzetéből – erre megélhetési problémái is hajtják – s visszaszerezni azt a tiszteletet, ami a népiesek körében őt a múltban körülvette. Utolsó művének sikertelenségével, s főleg Juhász Gyuláról írt tanulmányával csorba esett tekintélyén. Utóbbi írása miatt többen szí-

lesség. Ezt persze lehetne utólagos magyarázkodásnak is venni. De legyen bizonyosság rá, hogy 1944 előtt 25 évig voltam szociáldemokrata párttag és ott se vállaltam közvetlen politikai feladatokat, de az 1940 táján megalakult első Nemzeti parasztpártban sem.

De minden rekrimináció felesleges már erről.

Öreg vagyok, nem lehet újrakezdeni,

Üdvözlettel és tisztelettel

Budapest, 1958, január 29-én.

Veres Péter s.k.

Kádár János Veres Péternek

Veres Péter elvtársnak, Budapest

Tisztelt Barátom!

Legutóbbi találkozásunk alkalmával átadtad nekem néhány kéziratod elolvasásra. Aligha hiszem, hogy tőlem kritikai észrevételeket várnál, hiszen mindketten tudjuk, hogy ha úgy vesszük, hogy az irodalomban három rang van – író, kritikus, olvasó –, akkor az én rangom az olvasóé csupán.

Egyszerűen tudatni akarom veled, hogy elolvas-

tam kézírataidat és mindegyikben találtam sok olyan mondanivalót, amely véleményem szerint társadalmilag hasznos. Mégis megjegyezném, hogy a Solohovról szóló írásodnak a bevezetője kevésbé tetszett nekem, mint maga a fejezetekre osztott tulajdonképpeni anyag. Túl előkelő és igaztalan álláspontot foglalsz el például akkor, amikor azt mondd (értelmileg), hogy a művész, a tudós, a próféta, a politikus és az író közül egyedül az író az, akinek a többi-eken túlmenően még egy életigénye van: az igazság. A bevezetőnek egyébként nem annyira a tételei nem tetszenek nekem, mint inkább a hangja. Hogyan állíthatod például – és különösen az adott formában és összefüggésben – a magyar nyelvről hogy abban nagyon nehéz nem papagájnak lenni, amikor ennek az ellenkezője a kellő mértékben be van bizonyítva réges-régen.

De ezúttal igazán nem vitatkozni akartam, csupán értesítést küldeni.

[195]8. november 3.

Üdvözlettel:

K. J. [Kádár János saját kezű szignója]

vesen megtagadták volna, mint olyan, aki a kompromittálta az egész népies irányzatot. Ugyanakkor mikor egyetértett a közeledéssel – természetesen elvi engedmények nélkül – sok visszahúzó erő hatása alatt áll. Mindenekelőtt Dr. Tompa Kálmán és Püski Sándor személyes rossz-irányú befolyása alatt. A párt állásfoglalás megjelenése előtt Féja törekedett leginkább arra, hogy közeledjen hozzánk, most viszont a népiesek közül ő törekszik leginkább arra, hogy tartsanak össze a népiesek. Tamási Áront elítéli közeledéséért, s bár ő is vágyik arra, hogy újból bekapcsolódhasson az irodalmi életbe nehezen tud kiszakadni környezetéből.

Féja Géza általában egyetért a népiesek alapvető nézeteivel. S a népi írók legtöbbszörrel barátságot is tart. De állandóan fecseg, intrikál, s ahol tud megmarja író-társait. De ezzel a magatartásával időközönként magára haragít valakit.

A párt állásfoglalását sok tekintetben túlzónak s igazságtalannak tartja. S egy sor értékeléssel nem ért egyet. Saját személyét illetően tiltakozik az ellen, hogy ő antiszemita lenne, s mint mondja: „Valamikor ugyan az antiszemita közé tartozott, de ezt az álláspontját már revidiálta”. Majd ehhez mindjárt megjegyezte: „Sajnos azonban a

zsidó intellektuélék új antiszemita hullámot készítenek elő”. Helyteleníti továbbá azt a meghatározást, hogy a népi írók különálló csoportot alkotnak. Szerinte: „Mindegyik önálló egyéniség. S ha vannak is dolgok, amiben egyetértenek, a különbség az sokkal több köztük. Úgy látja, hogy ez a társaság egyre jobban szétforgácsolódik, s a népi írók nem is foghatók össze csoportszerűen.” Féja Géza ezt alátámasztja azzal: elhatározták még a nyáron, hogy a párt állásfoglalásra mindenki külön-külön válaszoljon, senki se mutassa meg elküldés előtt a másíknak a maga választát, ezzel is jutassák kifejezésre, hogy kerülük a csoportosulást. Az ilyen állítólagos megállapodás ellenére Féja a maga válaszirátát összehívott társaság előtt olvastatta fel Dr. Tompa Kálmánéknál.

Féja Gézában annyira él a szereplési vágy, hogy feltétlenül ki lehetne emelni jelenlegi helyzetéből és véleményünk szerint erre ő hajlandó is lenne elveinek bizonyos feladása mellett is.

Tamási Áron

A népieseket ért bírálat publikálása óta eltelt fél-év alatt többször nyilatkozott meg oly módon, hogy feltétlenül szeretne bekapcsolódni az irodalmi életbe. Egyre inkább kinyilvánítja alkalmaz-

Veres Péter Kádár Jánosnak

Kádár János elvtársnak

Megkaptam az észrevételeket és éppen csak meg akarom köszönni, hogy ennyi munka és gond között is, szakítottál rá időt. Nem is azért terheltelek vele, hogy valami részletes bírálatot kérjek tőled, hanem éppen csak meg akartam mutatni, hogy dolgozom, és talán nem is csupa negatívum az a munka, még a ti szempontotokból sem.

Egyébként, ha már benne vagyok, hadd tegyem hozzá: nagyon hasznos nekem ez a pár észrevétel, már csak azért is, hogy mi mindenre van a vezető embereknek gyanakvó hallásuk. (Már Fock Jenő is említette ott mindjárt ezt a papagájügyet, pedig csak belepillantott.) Ti. már jó néhányan elolvasták, de még senki se figyelmeztetett rá, mert talán nem érznek benne rosszindulatú vagdalódzást, hanem csak azt, aminek készült: egyszerű ténymegállapítást. Sajnos ez tudományos, de különösen „filozófiai” értelemben, mégiscsak igaz. Költői, művészi

értelemben persze nem igaz, mert a magyar költészet és zeneköltészet nagy és eredeti.

Más kérdés, hogy ha egy ilyen „spontán született” írói kifejezés ennyire félreérthető, helyes-e így kiadni. (Hogy semmi vagdalódzó rosszindulat nem vezetett, arra bizonyosság, hogy így adtam a kezembe!)

Ugyanez áll a másik észrevételre az író és a politikai minősítéséről. Még nem jelent meg sehol, hát majd megnézem a szöveget.

Még egyszer nagyon köszönöm.

Budapest, 1958. november 3-án
Tisztelettel és üdvözzel:

Veres Péter

Kodolányi János – Aczél Györgynek

Kedves Miniszterhelyettes Elvtárs!
Barátaimtól és író-társaimtól hallottam, hogy többször kifejezésre juttatta, szívesen látná, ha foglal-

kodási készségét, közéleti szereplésre, pozícióra, elismerésre vágyik. Ismeretes, hogy Tamási szívesen vállalt volna képviselői megbízatást is. Ez a közeledés Tamási Áronnál közel sem egyértelmű. A népiesekkel jelenleg is szoros barátságot tart. Bár a visszahúzó erők reá talán nincsenek olyan nagy hatással, mint másokra, de tart a népiesek véleményétől, ítéletétől. Elveiből, nézeteiből lényegében semmit sem kíván feladni, s ezt meg is fogalmazza: „Igen nehéz a már beidegződött nézeteit megváltoztatni, különösen ha egy fél emberöltő van mögötte.” Megnyilatkozásain végigvonul a kettősség, egyrészt az, hogy a rendszerrel szemben lojalitást mutat, másrészt mindenáron védelmezni a népiesek állásfoglalásait. Tamási kijelenti: „a szocialista rendszer szilárd, nemcsak nálunk, hanem az egész világon is. Egyetért a szocializmus alapkérdéseivel. Minden amiben nézeteltérés mutatkozik, véleménye szerint részletprobléma, amit minél hamarabb jó lenne megvitatni. Állítja, hogy az ellentétek közt egy sor olyan van, amely csupán látszat ellentét és kölcsönös jó szándékkal kiküszöbölhető. A párt állásfoglalást illetően látja és értékeli a kormányzat sok jó szándékát arra, hogy az a görcs, amely a népi írók és a hatalom birtokosai között keletke-

zett feloldódjék. Úgy látja, a vezetőkben megvan a törekvés a problémák megoldására. S hogy a gyakorlatban mégsem történik semmi annak szerinte az az oka, hogy a kormány és a népi írók közt ott áll egy réteg, mely gonoszszándékú a népi írók s a népi irodalom érdekei és problémái iránt. Hiába a legjobb szándék a vezetők részéről, ha ez a magát íróinak nevező klikk megakadályoz minden közeledést és kibontakozást – Bölönire és társaira gondol.”

Tehát Tamási Áron lényegében ugyanazt vallja ebben a kérdésben, mint a többi népiesek. Tamási ingadozását mutatja, hogy még júliusban állás után nézegetett, s így akarta biztosítani megélhetését. S csak később jutott el odáig, hogy: „nem akar hallgatni, mert szerinte vállalni a vitát méltóbb feladat, mint elvonulni a Balaton mellé. Segíteni akar írásaival legjobb tudása szerint, alapvető politikai, irodalompolitikai álláspontjának változtatása nélkül. Kijelentette ő keresi azokat a pontokat, ahol a párt vonalvezetése, s az ő felfogása találkozik.” Jelenleg egy termelészövetkezeti tárgyú regényen dolgozik, amivel kapcsolatban kijelentette: „Új könyvében egy szocialistává formálódó embert állít középpontba és azt akarja dokumentálni, hogy a jövő embere a szocialista

koznék a mai Ormánság helyzetével és problémáival.

Magam is befejezetlennek érzem eddigi ormánsági munkáimat, szeretném is még megvalósítani a kiegészítését.

Mielőtt a terveim megvalósítását hátráltató akadályokat említeném, megragadom az alkalmat, hogy köszönetet mondjak a szíves segítségéért, amelynek révén nem remélt gyorsasággal tudtam autót vásárolni s ezáltal megszűnt hosszú éveikig tartó egy helyhez kötöttségem. Ezáltal nemcsak lelkileg váltam szabadabbá, hanem az időközben igen rossz fordult egészségi állapotommal is törődhettem. És éppen ez a körülmény hátráltat imént említett régi tervem megvalósításában. Most például egy váratlan agyérgörcs következményeként egy hónapig kellett fekiüdnöm s talán éppen ma lesz hosszú idő után az első sikeres próbálkozás nem leírására.

Mindezek azonban az én privát bajaim, gondjaim és szenvedéseim, van azonban egy másik gond is, amitől végre jó volna szabadulni s ami miatt ezt a

levelet diktálom Önnek. Fiamat, ifj. Kodolányi Jánost, négy hónappal ezelőtt Pécsről a budapesti Néprajzi Múzeumba helyezték vissza, éppen azzal a céllal, hogy saját speciális néprajzi problémáival foglalkozhassék, amit Pécssett nem tehetett volna. Még ma is Pécssett lakik azonban a családja (felesége és négy kislánya) s pillanatnyilag remény sem mutatkozik lakás szerzésére. Visszahelyezése az én számomra is különösen örvendetes volt, mert hathatósan segíthet a magam még elintézetlen feladataimban is. Budapesti lakás hiányában szabadidejének nagy részét a folytonos utazgatással kell elfecsérelnie, ahelyett, hogy tudományos munkájával törődhetné, vagy, amiben mégis erősen bízom: segítségemre lehetne az Ormánság mai gazdasági, kulturális és erkölcsi helyzetének megvizsgálásában. Az ő kísérete és támogatása nélkül ugyanis nem tudnék vállalkozni terveim megvalósítására. Kíséretére már csak azért is szükségem van, mert egyedül még egy-két lépcsőfokon sem tudok fel- vagy lelépni. Nemcsak az ő tudományos munkájának és zavartalan családi érdekének fontossága indít tehát engem

típus. A többi írónak akar példátmutatni ezzel a regénnyel, úgy gondolja: ez lesz a válasza a párt és a kormány jó szándékú törekvésére, mellyel meg akarja oldani a népi írókkal kapcsolatos problémákat.”

Tamási önkritikának szánt nyilatkozata – melyet részben riport formájában közölt a Magyar Nemzet 1958. október 23.-i száma – tükrözi Tamási felemáságát. Tényleges önkritikáig nem jut el, s úgy véli, hogy elég ha a szocializmusról itt-ott egy pozitív mondatot ír le. Különösen elkerüli a népieseknek az ellenforradalomban tanúsított magatartását és önmaga szerepét. Erről a kérdésről baráti körben így nyilatkozott: „A népi írók teljes jó szándékkal, s a szocializmusba vetett hittel vettek részt az októberi eseményekben és nem rajtuk, hanem a körülményeken múlt, hogy rájuk mégis árnyék esett.”

Veres Péter

A párt állásfoglalása konok ellenállást váltott ki belőle. Legjobban azt fájlalja, hogy az értékelés elhallgatja 25 éves mozgalmi múltját, mélyen sérti, hogy egyenlő elbírálás alapján őt is a „harmadik utasok” közé sorolja. A „harmadik utas jelző” a fő elvi kifogása, mert szerinte a népi irodalom

elenyésző töredéke minősíthető csak harmadikutasnak. Tagadja és visszautasítja, hogy a népiesek mozgalmat alkotnának. „Az állásfoglalást vádiratnak tartja, mely egészében, s részleteiben is igaztalan, történelmietlen, nem marxista tanulmány.”

A Kortársnak eljuttatott válaszában mindekenelőtt a „harmadikutasság” és a nacionalizmus kérdésében fejt ki ellenvéleményét. S ez a tanulmány bizonyítja, hogy Veres Péter konokul kitart eddigi nézetei mellett, bár nem a szájtépők közé tartozik, akik nyíltan szembeállnak a népi demokratikus rendszerrel, de szilárd kialakult világnézetéből nem akar, s nem képes semmit feladni.

A párt állásfoglalásra írt válaszában az alábbiakat fejt ki: „Mi a különbség a nacionalizmus és a természetes nemzetközösségi érzés között? Mi a különbség a nacionalizmus és a szocialista patriotizmus között? Hogyan jutunk el a természetes – mintegy öntudatlan – nemzeti érzéstől a szocialista patriotizmushoz, amelyben már a más nemzetek életjogának, szabadságának és hazaszeretetének az elismerése is benne van?” Veres Péter erre nem talál választ és sürgeti, hogy ezt a kérdést tisztáznia kellene, mert véleménye szerint „a nemzeti kérdésekben való tisztázatlanságok, fél-

az Önhöz folyamodásra, hanem a saját terveim érdeke is, erről pedig közös barátaink olyan értesülést juttattak hozzám, hogy ön szívesen megad minden észszerű támogatást munkám folytatására és befejezésére. Nos, a legészszerűbb és legfontosabb segítség, aminek nyújtására Önt kérem, éppen az volna, hogy fiam együtt lehessen családjával és zavartalanul azzal foglalkozhassék, ami a feladata.

Bizonyosnak tartom, hogy Miniszterhelyettes Elvtárs e levelemből nemcsak egészségi és lelki állapotomat, hanem terveimet, munkavágyamat, valamint annak betöltéséhez szükséges feltételeket is tökéletesen megérti, méltányolja, azokat jogosnak, igazaknak ítéli meg. Éppen ezért engedje el nekem az ilyen alkalmakkor szokásos kérő szavakat, hiszen Ön is, én is, fiam is, voltaképpen ugyanazt az ügyet szolgáljuk s ebben a közös szolgálatban kell, hogy tökéletesen megértjük egymást.

Fogadja Miniszterhelyettes Elvtárs ezúton küldött jókívánásaimat és szíves üdvözetemet, valamint köszönetemet is azért, hogy személyemnek, munkámnak mindenkor figyelmet szentelt, és hogy bizo-

nyos figyelmet fog szentelni fiam égető, tarthatatlan lakásügyének gyors megoldására is.

Balatonakarattya, 1958. március 30.

(Kodolányi János)

Aczél György – Kodolányi Jánosnak

Budapest, 1958. ápr. 23.

Kodolányi János elvtársnak,
Balatonakarattya

Kedves Kodolányi elvtárs!

Nagy örömmel fogadtam azt a hírt, hogy hajlandó volna az Ormánság mai helyzetéről írni. Azt hisszük, hogy igen komoly jelentősége volna, ha éppen Ön, aki az Ormánság helyzetét a múltban nem csak legjobban ismerte, hanem legjobban ábrázolta is könyveiben, a múlt és a jelen összehasonlítását írói eszközökkel feltárná. Mi ehhez a munkához minden segítséget és támogatást szeretnénk megadni s reméljük, hogy egészségi állapota is oly mértékben javul, hogy az Ö által írt feladatokat el tudja végezni.

reértések – milliókat, köztük az alkotó értelmiség, tudósok, művészek, írók kimagasló képviselői is, akik meg tudnak barátkozni a szocializmussal, mint társadalmi és termelési rendszerrel – távolabb tartják az ország és a nemzet ügyeitől, mintsem kívánatos volna.

A „harmadik utaságról” az alábbiakat fejtegeti:

„Aki osztály helyzet szerint középben van, az legalábbis általában politikailag is középpüti helyezkedik el. Nos ebből következik, hogy ezek a harmadik utasok, ha nem internacionalisták akkor természetesen patrioták”. „én azt mondom: patrioták a párt tanulmánya azt mondja: nacionalisták.” Válaszában kitért továbbá sajátmaga, s a párt vezető szerepének viszonyára: „Akár így, akár úgy, nekem, mint a többi pártonkívüli írónak is a kommunista párt az ország vezetőereje, akkor is ha Rákosi Mátyás, akkor is ha Nagy Imre vezeti. Nincs jogom se a jobboldal, se a baloldal hatalmát kétségbevonni.”

Figyelemreméltó, ahogy Veres Péter júliusban felveti a nem párttag írók helyzetét: „Úgy látja, hogy olyan viszonynak a kialakítása volna nálunk is szükséges, mint amilyen viszonyban a francia Sartre van a Francia Kommunista Párttal.

Sartre viszonya több mint a társ-utas viszony, de nem annyi, mint pl. Aragon írói helyzete, aki kommunista. Tehát a Sartre-i kapcsolódás és kapcsolat lenne a helyén való.”

Veres Péter a népi írók között a mérleg nyelve mint visszahúzó erő. Vezér akar lenni és annak is tartja magát. Görccsös ragaszkodása zavaros eszméjéhez, jelentősen akadályozza a népiesek közt az ideológiai kérdések tisztázódását.

Veres Péter fő tanácsadója – mintegy titkára – Püski Sándor, aki őt igen rossz irányba befolyásolja. Püski tanácsa nélkül nem tesz semmit, ha valaki irodalmi kérdésekben fordul hozzá, nem egyszer válaszáért, vagy segítségért Püskihez irányítja.

Szabó Pál

Az együttműködésre hajlandó, s ezt bizonyítja azal, hogy részt vállal a közéleti, társadalmi szereplésből – elsősorban hiúságból, pozícióféltésből, s nem kevésbé anyagi okok miatt is. Világnézete, elvei közel sem olyan kialakultak, mint Veres Péteré – aki nélkül alig tesz egy lépést is – politikailag megalapozatlan, ingadozó ember. A Népiesek jól ismerik Szabó Pál gyengéjét és nincs nagy tekintélye körükben.

Kérem, értesítse fiát, keressen fel, hogy megbeszéljük lakásproblémáját.

Jó egészséget kívánva, üdvözlö:

(Aczél György)

Németh László – Kádár Jánosnak

Budapest, 1961. március 1.

Kedves Kádár Elvtárs!

A múlt évi író- és tudósamnesztiáknak kitűnő hatásuk volt az irodalom szellemére. Én magam alig ismertem azokat, akiket érintett, attól, hogy minden számottevő író szabad levegőn van, mégis könnyebben lélegeztem, s tán ez is hozzájárult, hogy az elmúlt esztendőben többet és eredményesebben dolgoztam, mint az elmúlt tíz évben bármikor.

Most Bibó Istvánné keresett fel s kérte tanácsomat: adjon-e be keyelmi kérvényt férje érdekében. Az utóbbi időben számos jel mutatja, hogy a büntetések idejét a megengesztelődésé váltja fel. Ugyanakkor úgy tudja, hogy férje, akivel valamilyen fe-

gyelmi büntetés miatt egy éve nem találkozott: beteg. Ez kötelességévé teszi, hogy csináljon valamit. Másrészt vele s családjával az elmúlt években olyan kíméletesen bántak, hogy nem szeretne alkalmatlankodni, kellemetlenséget okozni.

Én azt tanácsoltam, hogy kérvényét egyelőre ne adja be, de vállaltam, hogy reményét és aggodalmát a legilletékesebb helyre továbbítom.

Az elmúlt évek meggyőztek, hogy ami jóakarattal hatáskörébe esik, a megbékélés érdekében megteszed. Ha a tolmácsolt kérdés nem ilyen, bocsásd meg alkalmatlanságomat.

Őszinte tisztelettel:

Németh László.

Kádár János – Németh Lászlónak

Budapest, 1961. április

Németh László elvtársnak

Tisztelt Barátom!

Elnézést, hogy csak most válaszolok március 1-én kelt leveledre.

A párt állásfoglalásával szemben nem ágalt olyan hangosan, mint egyesek, de azzal ő sem értett lényegében egyet. „a szándék igaz de a lépés mégis elhibázott a módszerek miatt. A megállapítások is csálhatatlanok és ezért ebben újra kísért 1951–52 szelleme.” (Júliusban kialakult véleménye.)

Másfél hónappal később Szabó Pál úgy tartotta, hogy: „A kormány elhamarkodta az irodalmi és kulturális határozat meghozatalát. Túlságosan közel vannak még bizonyos események, semmint az emberek, köztük az írók is kellő higgadsággal vitatkozhatnának... Ő lélekben mindig kommunistának tartja magát, de hogy jönnek ahhoz ezek a határozatok, hogy előírják neki, hogy ő milyen esetben lehet jó szocialista, jó magyar és jó hazafi. Ezek a határozatok parancsolgató hangot ütnek meg és ezt nem lehet szó nélkül lenyelni”. (Szabó Pálon kívül az állásfoglalás hangját illetően ilyen véleményen egy népies író sem volt.)

Sérelmezi továbbá a párt állásfoglalásban, hogy „a fő kifogás ellenük a nacionalizmus”. Ez előtt ő értetlenül áll. S kifejti: „Mit lát az ember a világban? Azt, hogy az egykori gyarmati népek százmillió számra szabadulnak fel az imperialisták alól. És mi az az erő, amely ezeket a népeket füg-

getlenné teszi? A szocializmus? Nem, a nacionalizmus! Tanúi vagyunk annak, hogy a kommunizmus, amely a maga körében első számú ellenségnek tartja a nacionalizmust külpolitikai téren kezdet fog a gyarmati népek nacionalizmusával. Vagy a marxista világban sem tilos a nacionalizmus? Csak hogy az fenn van tartva a nagy népek számára, és a kis népeket pedig arra kényszerítik, hogy mondjanak le erről!”

Ugyanakkor mikor Szabó Pál országgyűlési képviselő, az Elnöki Tanács tagja, a Népfront Elnökségének tagja kijelenti: „Én már csak úgy vagyok, mint Michelangelo, aki egyszer kijelentette szolgálom a pápát, mert mit is tehetnék egyebet”.

Szabó Pál ingadozásai közepette sokszor ellentmond önmagának. Előfordul, hogy lelkesedéssel beszél a magyar parasztság felemelkedéséről, s mintegy hitvallást tesz a népi demokrácia mellett. Nyilvános szereplései alkalmával is igyekszik ezt kifejezni. Ha irodalompolitikai kérdésekről van szó, akkor mindenben beáll a népiesek sorába. Aszerint változik a véleménye, mikor, kivel találkozik és az milyen befolyást gyakorol rá. Különös hatással van rá Veres Péter. Igen helyteleníti, hogy pl. Veres Péter válaszirata sehol sem je-

Felvetted, tudnék-e valamit tenni annak érdekében, hogy Bibó kegyelmet kapjon, továbbá azt, hogy Bibó közel egy éve nem beszélhet feleségével és beteg. Érdeklődtem s megtudtam: Bibó István, aki a Magyar Népköztársaság törvényes rendje elleni cselekményeiért reá kiszabott büntetését tölti, múlt év áprilisában a börtön szabályzatot súlyosan sértő tetteiért kapta fegyelmi büntetését. Bibó, többszöri orvosi vizsgálat megállapítása szerint semmiféle komolyabb betegségben nem szenved. Fegyelmi büntetése egyébként rövidesen lejár. Ennyit a körülményekről.

A kegyelemről: az Elnöki Tanács ez évben is számos hasonló cselekményt elkövetett személyt részesített egyéni kegyelemben. Bibó azonban nem volt felterjeszhető sem, mert a magyar büntetőtörvények világos előírásai kizárják a kegyelem lehetőségét minden olyan esetben, amelyben az elítélt fegyelmi büntetés hatálya alatt áll.

Te leveledben elismerő szavakkal szóltál a múlt évi amnesztia kedvező hatásáról. A nyugati imperi-

alista körök ugyan arról is azt harsogták hogy kormányzatunk részéről csak „taktika” és „megtévesztés” volt. Hazai közvéleményünk azonban nagyon jól tudja, hogy számunkra sem a büntetés, sem a kegyelem nem „taktika” kérdése. A Magyarországon elítéltek ügye körül kevert hecckampányokból jól láthatod, hogy e kérdéseket éppen az imperialisták igyekeznek a „lélektani hadviselés” taktikai fegyvereként forgatni. Ezt az ő undorító „erkölcsük” megengedi, politikájuk azonban ettől nem lesz sikeresebb.

Kormányzatunkat e kérdések megítélésénél szocialista államrendiünk érdekeinek köteles védelme, ugyanakkor az emberiség vezet. Ez így volt eddig is, és így lesz a jövőben is, általában is, az egyes esetekben is. Ennyit tudok a Bibó ügy mostani megítéléséről s jövő kilátásairól mondani.

Jó egészséget kívánok.

Tisztelettel:

Kádár János

lenhetett meg és megvetően nyilatkozott azokról az írásokról, amik viszont megjelentek az Élet és Irodalom hasábjain. „Ki az a Szentkirályi János, ki az a Kerékgyártó, hol van a múltjuk, amely felhatalmazná ezeket arra, hogy a népi írőkkel vitázzanak. Hol van a mű, amelyet felmutatva a népi írőktől bármit is számonkérhetnének. Kik ezek az emberek, magyar írók ezek? Ha megszólal az igazi irodalom, ugyan hol lesznek ezek a senkik?”

Sinka István

Nézeteit és állásfoglalását a tőle megszokott zsörtölődésben fejezi ki. Érdekes módon a ránézve pozitívnak vélt momentumokat emeli ki a párt állásfoglalásból. „Nagy öröme szolgált, hogy a tanulmány végrehajtja a régen esedékes elkülönítést közte és Erdélyi között. Ennek a különbségtételnek nagyon örül. Megnyugtatta a közlemény emberséges hangja, s kijelentette, nem tart attól, hogy különösebb következményei lennének.”

Sinka kész dolgozni, írni. Jelenleg a népiesek közül neki jelenik meg legtöbb írása (a Földművelő c. lapban és a Szabad Földben.) Jelenlegi írásai a politikai követelményeknek általában megfelelnek. Szeretne minél több írást megjelentetni, s mint kijelenti: „legfőbb célja nyugodtan, béke-ségben élni, s ehhez megfelelő jövedelemre szert tenni.” Zsörtölődése nem a párt és kormány vezetői felé irányul, inkább meggyökeresedett antiszemitizmusa alapján: „A zsidóságot vádolja azért, hogy nem érvényesülhet vágyai szerint”. Sinka István bizalmas baráti beszélgetés alkalmával az alábbi értékelést adta önmagáról (október végén politikai állásfoglalását és írói magatartását illetően): „A múltbeli magatartásomban ha voltak, illetve vannak hibák az abból származik, hogy nehéz volt egy parlagi embernek ha pláne még költőnek is született egy olyan politikai formulát elfogadni, ami előtte ismeretlen. Ha valaki gondosan elolvasta, vagy olvassa eddigi írásaimat, világosan láthatja, hogy nem voltam, nem vagyok és nem leszek kommunista. De ha választani kell – és hiszem is, hogy kell – akkor inkább támogatom azokat, akik az én véreimből valók, mint azokat, akihez semmi sem köt. Úgy vagyok ezzel a mai politikával, mint a jóllakott jószág az eléje dobott eleséggel: „megnyalja, azután elfordul tőle”. Mindezek után kifejtette: „Ez persze nem jelenti azt, hogy a mi jó kommunistáink nem csinálták jól a dolgukat, jól csinálták, mert

ha nem így lenne, akkor 1956 októbere után nem lenne ilyen nyugalmas állapot.”

Sinkánál minden korlátoltsága és zavarossága mellett előrehaladást jelent, hogy igyekszik elfogadhatóan írni. Az a társaság, ahol mozog jó irányba befolyásolja. Sokat érintkezik Szentiványi Kálmánnal (a Földművelőbe írt írásait ő helyezi el), Szentkirályi Jánossal. A Tamási Áron – Illyés Gyula – Féja Géza társaságtól eléggé elszakadt. Illyést és Némethet mélyen elítéli „az élettől elszakadt figuráknak bélyegzi őket, mondván: „Velük ő már semmi közösséget nem vállal”.

Sinka Istvánra igen jó hatást gyakorolt, hogy legnagyobb problémája – lakást kapott – megoldódott. Ezzel kapcsolatban és írói perspektíváját illetően kijelentette: „Nagy öröm nekem, hogy végre van rendes emberi lakásom és így törleszteni akarok abból, amit eddig nem tettem meg”. „Hogy ezért pénzt is akarok, az természetes, mert az élethez pénz és újra csak pénz kell! Csak az érdekel, hogy 63 éves fejjel még egy kicsit én is élhessek békében és hátra hagyhassak olyan dolgokat, amitől egyeseknek a szája lefeffen”.

Erdélyi József

A népiesek közt a legmegrögzöttebb fasiszta, nacionalista beállítottságú személy, aki beállítottságán semmit sem változtat. Kijelentéseit, vagdalkozásait író társai nem is veszik komolyan. Súlya a népiesek táborában nincs. A többiek mintegy a népiesekhez tartozó történelmi emléket kezelik.

A népiesekkel foglalkozó párt állásfoglalás, a tőle megszokott fasiszta, antiszemita kijelentések özönének kiváltásán túl alig jelentett többet. Többek között így vélekedett a párt állásfoglalásról: „Olvastam a bennünket ért buta támadást, amelyekre az a válaszom, hogy ezt is, mint minden mást a zsidók csinálják ellenünk. Hogy engem züllöttnek neveznek – csúfjára a magyar irodalomnak – nem bánt, mert inkább az bántana ha dicsérnének.

Tulajdonképpen a zsidó irodalmárok húzása ez az állásfoglalás az igazi magyar irodalom ellen. S az eddigiektől eltérő mérsékelt hangja csak arra szolgál, hogy ezt a galád szándékot leplezze. [”]

Önmagáról baráti társaságban kijelentette: „Inkább dögöljek meg mint egy kutya, de én már más lenni nem tudok. Tudja rólam mindenki, hogy nem vagyok egészen beszámítható, hogy sokszor zavart az agyam is...”

Erdélyi Józsefnek a már hosszú idő óta az ab-

normalitás határán mozgó magatartása arra mutat, hogy aligha lesz képes a legkisebb mértékben is elszakadni jelenlegi magatartásától.

Kónya Lajos

Politikailag az elmúlt fél év alatt sem változtatott magatartásán, álláspontján, s szinte ugyanott áll mint két évvel ezelőtt. Nagy vágya visszakerülni az irodalmi életbe „de elvi engedmények nélkül”. Szeretne valahogy kiemelkedni jelenlegi helyzetéből, elsősorban nyomasztó anyagi gondjai miatt, azonban nem akar elszakadni a népiesektől. A párt állásfoglalással kapcsolatban s a népiesek körül folyó vitában is, elsősorban saját problémája foglalkoztatja. Egy ízben kijelentette: „ő már mindenre hajlandó lenne, csak hagynák tisztességesen megélni, szorult helyzetben van, de ő sem megszegényítést, sem árulást nem tudna elviselni. [”]

A népies írók jelenlegi magatartásának értékelésén nem lehet figyelmen kívül hagynunk Dr. Püski Sándor és Dr. Tompa Kálmán személyét, akik jelentős befolyást gyakorolnak a népies írókra. Mindketten a rendszerrel élesen szemben álló személyek, akik a párt politikájához való minden közeledést, együttműködést elítélnék és hasonló állásfoglalásra ösztönzik kapcsolataikat is.

Dr. Püski Sándor

Már a felszabadulás előtt igen jó viszonyba került Németh Lászlóval, Veres Péterrel, Sinka Istvánval, Erdélyi Józseffel, s általában a népi írókkal. Püski és a népiesek barátságát szorosra fűzte a Püski féle könyvkiadó vállalat. A népiesekkel való barátságát a mai napig fenntartotta, s mint ellenséges beállítottságú személy az irodalmi életben gócot képez. Népi demokráciaellenes magatartásáról és ilyen irányú tevékenységéről megbízható adatokkal rendelkezünk.

Püski igen jól tájékozott a népiesek állásfoglalásáról, mozgásukról, s széleskörű ismeretsége a népiesekhez fűződő szoros barátsága lehetőséget ad arra, hogy összekötő szerepet töltsön be közöttük. Féja Géza szerint pl. erre jól is lehet őt használni. Püski Sándor egyértelműen szemben áll a párt állásfoglalásával. Már az egyes íróknak szétküldött téziseket is ismerte, s a végleges szöveg megjelenése útján azt bogozgatta, mit hagytak ki belőle, mit tettek hozzá és milyen elképzelés alapján. Az állásfoglalásról úgy vélekedik, hogy: „A népi vitában nem érdemes úgy résztvenni, hogy

az ember túlságosan nagy engedményeket tegyen a kommunistáknak. Az MSZMP szempontjainak magunkévá tétele árán nem érdemes védeni a népi írókat, inkább hagyni kell, hogy a kommunisták állásfoglalása ellenvélemény nélkül maradjon. Szerinte a párt bírálatával elérték, hogy népiesek egységesebbek lettek mint azelőtt, a támadások összekovácsolják őket. Amit azelőtt nem lehetett elérni a népiesekkel, azt most a rendszer elérte ezekkel a támadásokkal”.

Veres Péter és Féja Géza a párt állásfoglalására írt válaszát bemutatta Püskinek. Ezekről véleményt mondott. Kitűnő írásoknak értékelte, olyanoknak „amelyekkel a kommunistáknak nehéz lesz megküzdeni”. Hangoztatja továbbá, hogy: „A népiesekkel foglalkozó vita felszínessé, meddővé vált és a vita rendezői önmaguk csapdájába estek”. Püski ezen nézetei tudatosan terjeszti, s hatása elsősorban Veres Péterre, továbbá Féjára, Tamási Áronra, Jankovichra és más népi írókra is kiterjed. Mint „tanácsadó és összekötőkapocs” tudatos, visszahúzó erő a népies írók között.

Dr. Tompa Kálmán

A népies írók orvosa, politikai tanácsadója, támogatója. Tompa már az ellenforradalom előtt ellenséges gócot képezett az írók és művészek között. Lakása, orvosi rendelője ma is a rendszerrel szemben álló személyek gyülekezőhelye. A népi írókkal szoros összeköttetésben áll, s míg pl. Illyés Gyulával, Németh Lászlóval – elvonultságuk miatt – a népies írók nem nagyon érintkeznek, Tompa velük is tartja a kapcsolatot. Tihanyban személyes látogatást tett Németh Lászlónál és Illyés Gyulánál, Kodolányi János, ha Pestre jön Tompánál száll meg.

A párt állásfoglalását „koncentrikus” támadásnak minősíti a népiesek ellen „amivel ha nem érnek el eredményt – már mint a párt – majd abba fogják hagyni”.

Jellemző hogyan akarja befolyásolni azokat, akik írni akarnak. Féja Gézát pl. így ösztönzi, mikor megélhetéséről kerül szó: „Géza te aszkétaságra hajlamos vagy, szóval te óriási fölényben vagy magatartásban, életmagatartásban.” Más alkalommal kijelenti a népiesekkel kapcsolatban: „Egyetlen népi író sem ambicionálta, hogy így nyerjenek népszerűséget, a nép nagyobb része enél a támadásnál a gyengébbek mellé fog állni önkéntelenül.

Augusztus 28-án nagyobb társaság gyűlt össze Tompa Kálmán lakásán, s ez alkalommal felolvasták Féja Gézának a párt állásfoglalására írt válasziratát. Tompa lakásán időközönként megfordul Erdélyi József is. S mikor panaszkodott helyzetéről, s tárgyalták a népi írókkal kapcsolatos kérdéseket Tompa kijelentette: „A zsarnokságot tovább fenntartani nem lehet”.

Október elején Féja Gézával beszélgetve Tompa megállapította, hogy. „a népies vita kátyúba, zsákutcába jutott, már nem tudnak mit csinálni”. „Most például a választással nagyon jó visszavonulás lehet, a vitát Veres Péter miatt muszáj leállítaniuk, mert nélküle nem lehet ma országgyűlés”. Veres Péterről ugyanakkor megállapítja: „Nagy érdeme, hogy nem ijedt meg, nem futamodott meg, s nem állt át, szóval rendes kitartó ember.” Dr. Tompa Kálmán ilyen magatartásra ösztönöz mindenkit, akivel csak érintkezik, bizonyos közeledést csak taktikai lépésként tart megengedhetőnek.

Tompának, s a befolyása alatt álló népi íróknak – ami általában kiterjed az összes népi íróra – az a fő vonala, hogy lehető legkisebb presztízs-vesztéssel kerüljenek ki a vitából, hogy tömegekben megmaradjon az illúzió, mindkét fél felé monda-

ni valamit, hogy a kormányzat is elismerje őket, s tömegeiknek se okozzanak csalódást.

Javaslatok

Jelentésünkben foglaltak alapján az alábbiakat javasoljuk:

1. Sokat segítené ha egy-egy vezető elvtárs személyesen foglalkozna azokkal a népies írókkal, akik különböző megfontolások alapján hajlandóságot mutatnak az együttműködésre. (Pl. Tamási Áron, Féja Géza, Sinka István hosszú idő óta szeretne bejutni Marosán elvtárhoz.)

2. Azokkal a népiesekkel, akik különböző írásaikkal megjelennek – a népiesek általános bírálatán túl – külön-külön kellene foglalkozni olyan kritikuskoknak, akiknek kellő súlya van, s kritikájukkal a párt állásfoglalás irányába befolyásolnák az írókat. Figyelembe véve az írók érzékenységét elvi engedmény nélkül szükséges lenne egyes közeledni akarókat felkarolni és ösztönzést adni munkájukhoz.

3. Javasoljuk továbbá, hogy a párt adjon engedélyt saját eszközeinkkel fokozottabban hozzájárulhassunk és befolyást gyakorolhassunk a népi írók magatartására, s a párt állásfoglalás célkitűzéseinek megfelelően bizonyos támogatást nyújthassunk a népiesek megosztásához.

© philippe brame

Ahogy a föld ég 1997

HORÁNYI KÁROLY

EGY MEGEMLEKEZÉS TÜKRÉBEN

Kodolányi János: *Arvi Järventaus és egyéb emlékek*

1. Kodolányi János 1943 legelején kezdte el írni azokat a finnországi élményeit felidéző emlékezéseit, melyek között Arvi Järventaus – abban az időben hazájában és Magyarországon egyaránt népszerű író – teremtett kapcsolatot. A visszatekintés egyes, már elkészült részleteit folyamatosan közölte a Sorsunk folyóirat, s még ugyanebben az évben kötetben is közzétette két másik írásával együtt *Arvi Järventaus és egyéb emlékek* címmel.¹ Korábbi finn tárgyú cikkeit, jegyzeteit ciklusokba rendezte, és először egy-egy kötetben jelentette meg, melyek a *Suomi a csend országa*, illetve *Suomi titka* címet kapták,² majd *Suomi* cím alatt összevonva még két alkalommal adta közre őket.³ Az *Arvi Järventaus és egyéb emlékek* azonban csak egyszer jelent meg kötetben. Szemlélete és egyes kitételei – a finn–oros, illetve a finn–szovjet kapcsolatok megítélése, a korabeli sajtóviszonyok ábrázolása, egyes közéleti személyiségekről alkotott véleménye – miatt, akárcsak a *Suomi titka*, nem volt közzétehető a szovjet megszállást követő évtizedekben. Kodolányi korábbi finn tárgyú írásai elsősorban tudósítások; az író felfedezéseit, rácsodálkozásait osztotta meg olvasóival. Olvasva őket érezni a szavak mögött az élmény közvetlenségének melegét. Míg azokban a személyes események általánosabb reflexiók kiindulópontjai lettek, addig Järventausra emlékezve az egyéni történetek – melyekre egy kesernyész rezignáció távlatából tekintett – meghatározóvá váltak. A kézirat lezárásakor, 1943. április 6-án Järventaus már majd négy éve halott volt. Az emlékezés apropója, hogy Kodolányi ekkor fordította a finn író első regényét, melynek címe *Risti ja noitarumpu*, magyarul *Kereszt és varázsdob*.⁴ Järventaus egy másik regénye, a *Taivaallinen puuseppä A mennyei mester* címmel látott napvilágot 1944-ben, szintén az ő fordításában.⁵ Kodolányi ekkori munkásságának több más finn vonatkozása is volt. Az előző évben, 1942-ben jelent meg Aleksis Kivi *Hét testvér* című klasszikus regényének tőle

¹ KODOLÁNYI János, *Arvi Järventaus és egyéb emlékek*, Sorsunk, 1943, 2. sz., 89–94; 3. sz., 187–193; 4. sz., 277–283; 5. sz., 379–388; 6. sz., 450–462; *ua.* = K. J., *Zárt tárgyalás*, Bp., Turul, 1943. A könyv ma már szinte hozzáférhetetlen. Közkönyvtárakból bevonták. Az itt szereplő írások sorrendben: *Zárt tárgyalás* (5–49), *Márai és a kultúra* (51–80), *Arvi Järventaus és egyéb emlékek* (81–170).

² KODOLÁNYI János, *Suomi a csend országa: Útirajz*, Bp., Cserépfalvi, 1937; második kiadása: K. J., *A csend országa: Finnországi élmények*, illusztr. FÁY Dezső, Bp., Stádium, 1942 (Nemzeti Könyvtár, 83–84). – K. J., *Suomi titka*, Bp., Magyar Élet, 1939.

³ KODOLÁNYI János, *Suomi*, Bp., Turul, 1942; *ua.*, Bp., Magyar Élet, 1944.

⁴ ARVI JÄRVENTAUS, *Kereszt és varázsdob*, Bp., Turul, 1943.

⁵ ARVI JÄRVENTAUS, *A mennyei mester*, Bp., Turul, 1944.

Irodalomtörténeti Közlemények 2002.
sept. – dec., 5–6. sz., 596–610.

származó fordítása,⁶ 1943-ban Eino Leino verseit magyarította, ekkor adta ki újból két korábbi finnországi úti jegyzeteit tartalmazó könyvét, összevonva, *Suomi* címmel, és a következő évben, 1944-ben állította össze Képes Gézával a finn irodalmat bemutató *Északi csillagok* című antológiát.⁷

Arvi Järventaus leginkább mint a Lappföld erőteljesen romantikus ábrázolója vált ismertté.⁸ Írói működését első regényének megjelenésétől, 1916-tól számítják. A *Kereszt és varázsdob* is lappföldi környezetben játszódik, főhőse egy 1600-ban Enontekiöben élt lelkész elődje, Olaus Sirma. Ebben a művében romantikus párosszal ábrázolta a hatalmas erdőségben élő lelképásztornak a küzdelmét Paulus-Jounival, az utolsó lapp táltossal, illetve Sirma harcát a pogány varázslással szemben. Lappföld finn, norvég vagy svéd népi elbeszéléseinek és hiedelmeinek sajátos világa elevenedik meg *Maan hiljaiset* (*A föld szóltan fiait*) című regényében is. Ebben a művében kiemelkedő az ottani táj évszakainak valóságosan szuggesztív megjelenítése.

Järventaus első ízben az 1928-as finnugor kongresszus idején került közelebbi kapcsolatba Magyarországgal, a magyar emberekkel.⁹ Larin-Kyösti kezdeményezésére döntött úgy feleségével együtt, hogy Magyarországra is kiterjeszti európai körútját. Järventaus számára nagy élmény volt ez a magyarországi utazás. Erről több levele is tanúskodik. Viljo Tervonen szerint alapjában véve romantikus alkata predesztinálta arra, hogy lelkében abszolutizálja az 1928 nyarán, a néprokonságot ünneplő Magyarországon szerzett benyomásait.¹⁰ Feltehetőleg első magyar tárgyú versét is erről a kultúrkongresszusról hazatérőben írta Bécsben, melynek a címe: *Tervehdys Unkarin kansalle* (magyarul: *Üdvözlöt a magyar népnek*).¹¹ A kongresszus alkalmával számos ismerőst szerzett. Néhányan később jelentős szerepet játszottak magyar tárgyú regényeinek megszületésében. E szempontból volt fontos barátsága Kisfaludy Jánossal, egy hódmezővásárhelyi banktisztviselővel vagy a helsinki egyetem magyar lektorával, dr. Weöres Gyulával.

⁶ Aleksis KIVI, *Hét testvér*, Bp., Stádium, [1942]. A későbbi kiadások RÁCZ István fordításában tették közzé a regényt *A hét testvér* címmel. (Rác fordításának első kiadása: Bp., Új Magyar Kiadó, 1955.)

⁷ *Északi csillagok: Finn rokonaink költészete*, szerkesztette és magyarázatokkal ellátta KODOLÁNYI János, KÉPES Géza, Nemzeti Könyvtár, VI. évf., 118–119. sz. (a megjelenés időpontja: 1944. február 26.). Ebben az antológiában jelentek meg Kodolányi említett Eino Leino-fordításai.

⁸ Heikki Arvi Järventaus, Ockenström (családi név 1903-ig) (Oulu, 1883. december 17.–Hartola, 1939. június 5.): író, költő. 1908-tól evangélikus lelkész. A hallei egyetemen folytatott tanulmányokat. 1910–1916-ban a lappföldi Enontekiö káplánja, majd 1918–1923-ban Sodankyläben lelkész. Később Tuusulában töltötte be a káplán tisztét, egy ideig hitoktatóként is működött Keravában. Több tanulmányutat tett Magyarországra. Életének utolsó évében jelent meg a látogatásai során fogant útirajza. Munkásságát Magyarországon Weöres Gyula, Virányi Elemér, Bán Aladár, Tauszig Mária, Féja Géza, Szász Levente értékelte. Lásd róla: *A finnugor népek irodalmának bibliográfiája*, Bp., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1975, 97–100.

⁹ Az 1920-as években a finnugor tudományokkal foglalkozó vagy azok iránt érdeklődő finn, észt és magyar kutatók, tanárok részvételével kezdődött meg a finnugor kongresszusok szervezése, amelyek közül az elsőt 1921-ben Helsinkiben, a másodikat 1924-ben Tallinnban, a harmadikat 1928-ban Budapesten rendezték meg.

¹⁰ Viljo TERVONEN, *Arvi Järventaus és Magyarország = Viljo TERVONEN Válogatott írásai a finn-magyar kulturális kapcsolatokról*, Bp., Magyar–Finn Társaság, 1996, 36–44.

¹¹ Megjelent BÁN Aladár fordításában, Turán, 1931, 26–27.

Leginkább a magyar történelem tett Järventausra mély hatást. A finnugor rokonsághoz való tartozásról – mint Tervonen megállapította – aligha lehettek mélyebb ismeretei.¹² Irodalmi élményei is közrejátszhattak abban, hogy Magyarország lassan második otthonává vált. Järventaus volt a szerzője az első olyan finn szépirodalmi alkotásnak, melynek témája teljesen magyar. Ez a munkája a *Maahantulo* (magyarul: *Honfoglalás*) című regény, mely képet ad szerzőjének a közös finn–magyar gyökerekről kialakított romantikus elképzeléséről. A regény egyik főhőse a finn Tarkkanen, aki Bizáncból Árpád népéhez kerül, és a rokonoknak bizonyuló magyarokba beolvadva Tárkánnyá válik. E regényben önmagát is megmintázta: a csendes, álmodozó, elmélkedésre hajlamos Szeményiben a lelkes Järventausra ismerni rá. Ez a mű a finn író későbbi regénytrilógiájának első könyve lett. A művet láthatólag elmélyült tanulmányok előzték meg. A nyelvrokonság taglalása a Horger Antal által adott felvilágosításokon és ismeretanyagokon alapul. A mű magyar recenziói szerint Järventaus hitelesen, a tudomány feltevéseinek megfelelően írta le a magyar szokásokat, hiedelmeket, népi történeteket. A *Maahantulo* megjelenését nem sokkal másik magyar tárgyú regényének megjelenése követte 1932-ben. Ez a *Savuava maa* (magyarul: *Füstölő föld*). Ebben a mohácsi tragédiához vezető utat és Magyarország mohácsi csata utáni helyzetét ábrázolta Järventaus. A harmadik magyar tárgyú regény, a *Sydenpolttajat* (magyarul: *Szénégetők*) a Rákóczi-szabadságharc idejében játszódik. A regénytrilógia egyes darabjait az köti össze, hogy hősei ugyanabból a Tárkány-családból származnak, melynek őse Árpád idején a magyarokhoz csatlakozott. E trilógia egyik célja az volt, hogy képet nyújtson a finn olvasók számára a magyar történelemről, a magyar népről, nem kis mértékben a néprokonsági eszme nevében. A Järventaus életművét értékelők között voltak, akik úgy tartották: életművében megtorpanást jelentenek ezek a magyar tárgyú regények; jellemábrázolásban, korfestő képességben elmaradnak egyéb munkáitól. Az irányában sok tekintetben elfogult méltatója és fordítója, Kodolányi szerint is: „magyar tárgyú regényeit a közönség szívesen fogadta ugyan, de nem mondhatók olyan értékesnek, mint a másikkak”; „Ezeknek másféle jelentőségük van.”¹³

2. Kodolányi János Arvi Järventaust első finnországi útja alkalmával, 1936 augusztusának második felében ismerte meg Helsinkiben, három évvel Järventaus halála előtt. Ekkor a finn író ötvenhárom, ő harminchét éves volt. Így írt e finn utazásáról, akkori önmagáról, az új élmények kiváltotta elragadtatottság érzéséről: „Akkor, 1936 nyarán, első találkozásom meghatott örömet éltem Suomival, harminchét éves fővel is szinte kamaszon, rajongón, egyetlen lelkendezésben és ragyogásban, szerelmes kitérülködésben s föloldódva nehéz életem minden nyűge, keserősége, csalódottsága alól. A hajdani pécsváradi kisfiú voltam akkor, ugyanaz, aki az orgonabokrok árnyékában hallgatta a méhek döngését, a fecskefarkú lepkék halk surrogását, bámulta a végtelen égbolt kékjét, s Istenről és a létezés titokzatosságáról álmodozott valami félelmetes, hatalmas boldogságban. Ugyanaz, aki megfoghatatlanul sóvárgott elveszett anyja után, – de mintha azt az

¹² TERVONEN, *i. m.*

¹³ KODOLÁNYI János, *Arvi Järventaus és egyéb emlékek* = K. J., *Zárt tárgyalás*, Bp., Turul, 1943, 169.

eltűnt, elveszett édesanyát, akit ismeretlen erők ragadtak el egyik napról a másikra mellette, most zokogó nevetéssel megtalálta volna. A finn égbolton úszó ezüstös felhők, a végtelenbe kanyargó sima utak, a mindenütt föl villanó tavak és 'lampik', a szikrázó tenger s az illatozó fenyvesek, a vörös sziklákon habzó hullámtörés meg a húsvörös zelnicefürtök csodálatos, először látott világa volt az. Életem legszebb pillanatában találkoztunk."¹⁴

Rögtön, az első találkozásukkor kialakult későbbi együttléteik alapvető tónusa, hangneme, módja. „Egy cseppet sem viselkedtünk egymás iránt az új ismerősök tartózkodásával vagy hűvösségével” – emlékezett Kodolányi. Järventaus a fiatal magyar író kalauza, vendéglátója, személyes ismeretségeinek kialakításában segítője volt. Järventaus és az első finnországi tartózkodás élménye egymástól elválaszthatatlanul tartozott össze emlékezetében.

A finn író ekkor már a Petőfi Társaság tiszteleti tagja volt. Ebben az évben tüntették ki a magyar érdemrend csillagos középkeresztjével, és ekkor fejezte be magyar tárgyú regénytrilógiájának harmadik darabját. Kodolányi ilyenek látta ekkor Järventaust: „Szeretném tárgyilagosan leírni őt, ahogy a Tornai-szállóban bekopogtatott hozzám 1936 augusztusának második felében, egy napsugaras délelőtt. Termete közepes, vállas, arca lapptípusú, borotvált, arccsontjai szélesek, szeme kissé ferdén metszett, kicsiny és világos színű, homloka magas volt. Erőtéljesnek látszott, valójában azonban kényes, törékeny szervezet volt az övé. Ruhája igen egyszerű, majdnem hanyag. Kezében ezüstfejú kicsiny pásztorbotot tartott, olyat, amelyet a juhászaink használnak. Széles tömpe orrán csipetűt viselt. Szerényen, de hangosan örvendező köszöntéssel lépett be, hosszan szorongatta a kezemet, paraszti gyanakvással vizsgált éles szeme sarkából s többször is elégedetten dörmögte a svéd–finn helyeslő szót: *jo... jo...* Szokása volt ez, ha töprengett.”¹⁵ Az emlékezés másik helyén így jelenik meg: „Valósággal 'kuruc'-nak tartotta magát. S igen érdekes, e világlátott, tanult író, ez az evangélikus pap, mélységes meggyőződéssel hitte s vallotta, hogy ő, egy korábbi életében, magyar volt. Szentül hitte s vallotta, hogy együtt lépte át a Kárpátokat Árpáddal, együtt harcolt Rákóczival az osztrákok ellen s most, hogy finnek született, kötelessége a két – nem is rokon, hanem – azonos nép barátságán, szoros lelki kapcsolatain munkálkodni. Hazája Suomi, mert hiszen finnek született, de a másik, a régebbi, eredeti hazája Magyarország, hiszen korábbi életeit magyarként élte.”¹⁶

Järventaus rögtön megismerkedésük után aktívan közreműködött Kodolányi finn kapcsolatainak megeremelésében. Beszélt Kodolányi érdekében az Uusi Suomi főszerkesztőjével, és nem sokkal később Kodolányi már áttekintő cikket adott a lapnak az újabb magyar irodalomról. Järventaus elvitte új barátját a tekintélyes Werner–Söderström kiadóvállalat vezérigazgatójához, Jänttihez, a belügyminiszteren keresztül vasúti szabadjegyet szerzett számára, és meglátogatták a költő Koskenniemit. Közös utakat, programo-

¹⁴ *Uo.*, 82.

¹⁵ *Uo.*, 83.

¹⁶ *Uo.*, 89.

kat terveztek, de az együtt töltött időt félbeszakította Järventaus rosszullete. Egy Karjaaniba és Tornioiba tervezett közös utazásuk Järventaus szívrohama miatt hiúsult meg.

Az 1936 szeptemberébe nyúló finnországi tartózkodásnak sok momentumáról beszámolt Kodolányi ebben az emlékezésében, míg korábbi finn tárgyú írásaiban ennek az időszaknak a személyes vonatkozású eseményeit kevésbé érintette. Azokról szólt, akikkel ekkor ismerkedett meg. Külön meg kell említenünk egy Finnországban élő magyar származású festőt, akit Kodolányi csak „M. J.” monogrammal jelölt. A művész a kettejük közötti, barátinak induló kapcsolatnak hátat fordítva ellensége lett, és egy ideig sok tekintetben befolyásolta Kodolányi helyzetét, megítélését Finnországban. Eredeti neve Miklós Nándor József.¹⁷ Miklós ekkoriban kapott megbízást a Helsinkiben található magyar étterem falfestményeinek elkészítésére. A Szovjetunióval szembeni 1939–40-es téli háború idején magyar önkénteseket toborzott. Finnországban letelepedvén a Nándor Mikola nevet használta. Kodolányi Järventaus tanácsára kereste fel dr. Weöres Gyulának, a helsinki egyetem magyar lektorának társaságában. Mikola akkor a Finn–Magyar Társaság titkára volt. Kodolányi a művész egyéniségét rokonszenvesnek találta, és „finomtónusú képei s különösen arcképei tetszettek” neki.¹⁸ E találkozás alkalmával kötetlen hangvételű beszélgetés alakult ki közöttük, melynek során szóba került a magyar földkérdés, a spanyol polgárháború és sok más aktuális politikai probléma is.

A viszony kettejük között azután romlott meg, hogy Kodolányi – már hazaérkezése után – megírta egy külügyi tisztviselőnek a svéd kérdésről kifejtett nézeteit. „Hazautazásom előtt tekintélyes finn barátaim erősen panaszkodtak egyik diplomatánk viselkedésére. Kértek, minden eszközzel hassak oda, hogy a diplomatát kicseréljék, éppen a finn–magyar baráti kapcsolatok érdekében. Én azután itthon megírtam azt a beszélgetést, amit a diplomatával a svéd kérdésről folytattam. Erre kitört a botrány. Kellemetlen bonyodalmak keletkeztek itthon is, Helsinkiben is. Cikkemet nem voltam hajlandó visszavonni. A finnek egy része úgy gondolkozott, hogy ravasz ember ez az író, hiába, mégis csak idegen, nem hiszünk neki. Bizonyára a saját nézeteit adta a másnak a szájába, hogy őt meg ne foghassuk. Ekkor nyilatkoztam, hogy a közölt nézetekkel nem azonosítom magamat. Kormányunk azonban jónak látta a diplomata kicserélését, hiszen panasz volt már ellene éppen elegendő. Visszahívták. De kitűnt, hogy a festő életre halálra híve. Termé-

¹⁷ Nándor Mikola 1911. november 27-én született Budapesten. Apja nyomdokait követve a Képző- és Iparművészeti Főiskolán litográfusságot, majd a Budapesti Szabadiskolán festészetet tanult. Később tökéletesítette tanulmányait a Bécsi Grafikai Intézetben, majd a Helsinki Athenaeum grafikai osztályán. 1936-ban, egy barátja közvetítése révén kapott felkérésnek eleget téve, elkészítette a Helsinkiben lévő Hungária étterem falainak dekorációját a magyar paraszti életből vett motívumok felhasználásával. A következő évben elfogadta egy Vaasaban található nagy textilipari cég ajánlatát és mint reklám menedzser dolgozott. Jelenleg is Vaasaban lakik. Első önálló kiállítása 1943-ban volt Helsinkiben, de az igazi nagy áttörést az 1953-as művészeti kiállítás jelentette számára. Munkásságának jellege azzal a kortárs finn művészcsoporttal mutatott rokonságot, melyet „Novemberiek”-nek neveztek. 1966-ban a Magyar Nemzeti Galériában állított ki. Készített nyolc dokumentumfilmet, melyeket bemutattott a finn televízió. Filmjeinek témája elsősorban a finn vidéki élet és népművészet. Akvarellfestészeti magánkurzusokat vezetett. 1979-ben a Művészetek Professzora címmel tüntette ki a finn állam.

¹⁸ KODOLÁNYI, *i. m.*, 100.

szetesen ellenem fordult, s mindent elkövetett, hogy soha többé ne tegyem a lábamat Finnországba. Ezt többször tudtomra is adta. Hogy célját elérje, felhasználta ellenem baráti beszélgetéseink során tett állítólagos kijelentéseimet. Elhíresztelte, hogy 'bolsevik kém' vagyok. (...) Meghurcoltak keresztül-kasul egész Suomiban."¹⁹

A diplomata nevét abban a botrányt kavarázó cikkében sem közölte, mely a Pesti Napló 1936. október 24-i számában jelent meg. A diplomata Nemeskéri Kiss Sándor m. kir. követ volt, akit ötven éves korában, 1934-ben neveztek ki a helsinki magyar nagykövetség élére. Azt megelőzően volt gazdasági szaktudósító, követségi tanácsos, császári és királyi kamarás, és vezette a szófiai magyar követséget is. A diplomatának különösen ezeket a mondatait kifogásolták: „A svédek nélkül a finn ma olyan jelentéktelen finn-ugor törzs lenne egy orosz bolsevista birodalom kereteiben, akár a vogul vagy osztják.” „Ne feledjük: a svédeknek itt történelmi jogaik vannak. Amit itt ma látunk: kikötővárosokat, hajózást, ipart, magasabb kultúrát, állami intézményeket, mind a svédek csinálták. Hát persze, hogy felháborodnak akkor, ha például a svéd pénzen alapított egyetemről kijelentik, hogy az finn egyetem! (...) Hiszen legnagyobb íróik Franzéntól kezdve Kiviig, Larin-Kyöstiig mind svédek. Legfeljebb később finn nevet vettek fel. Hiszen a múlt század nagy finn reformerei még svéd nyelven írták műveiket! És még legnagyobb zeneszerzőjük: Sibelius is svéd...”²⁰ A riport inkriminált részét Kodolányi már az első, 1937-es kötetbeli közlés alkalmával elhagyta,²¹ és ez a rész a későbbi kiadásokban sem szerepel. A diplomatát azonban nem váltotta le a kormány. A cikk finn körökben kifejtett hatásáról, a miniszteriumnak az ügyben tanúsított magatartásáról, Kodolányi finnországi megítélésének visszaszólásáról és Mikola szerepéről Weöres Gyula később, egy 1937. március 2-i levelében számolt be barátjának, a jogtudós Csekey Istvánnak: „Követünk Általad is ismert svédbarát magatartása miatt finn körökben nagy az elégedetlenség, különösen amióta Kodolányi P. Naplóbeli leleplezését az ősszel a finn sajtó is napokon át szellőztette. Az pedig, hogy a követ visszahívása helyett prestige-kérdést csináltak magyar részről az ügyből, nem tudom, használt-e a magyar–finn kapcsolatok ügyének? Legutóbb az ismét ittjárt Kodolányit emiatt minden bizonyíték hiányában kommunistának híresztelték (főleg Miklós J. festő- és pletykaművész) és igyekeztek lehetetlenné tenni itteni irodalmi működését. Midőn ez ellen az eljárás ellen tiltakoztam, nekem estek és szavaim értelmét – 'a követet ne úgy védjük, hogy egy másik magyar embert rágalmaznak' – kifogtatva, a követség úgy tünteti fel, mintha én a magyar állammal szembe helyezkedtem volna, ami soha eszem ágában sem volt. Követünk személyét különben is nagyra becsülöm és fentebbiekben is csupán a finnek álláspontját fejtettem ki. Ennyivel tartozom a finneknek is. Ezt részletesen megírtam a kultuszminisztériumba is. Remélhetőleg a helyzet hamarosan tisztázódik, és zavartalanul folyhat tovább a magyar–finn kulturális együttműködés minden személyi és politikai érdekeken felülálló szép munkája

¹⁹ *Uo.*, 101–102.

²⁰ KODOLÁNYI János, *A svéd kérdés. A csend országa: Suomi*, Pesti Napló, 1936. október 24., 10.

²¹ Lásd KODOLÁNYI János, *Suomi, a csend országa: Útirajz*, Bp., Cserépfalvi, 1937, 90–94.

mindkét testvérnép javára. Különösen irodalmi téren van kilátás éppen Kodolányi fellépése révén – hacsak végleg el nem keseredik – élénkebb kapcsolatokra.”²²

Weöres Gyula fennmaradt tudósítása egyszerre árnyalja és igazolja a Kodolányi által elmondottakat. A nagykövet – bár betegsége miatt 1937 lelegején már Magyarországon tartózkodott – formálisan tisztségében maradt. A kormány nem leváltotta – mint ahogyan erre esetleg Kodolányi szavaiból következtethetünk –, hanem egyébként három évre szóló mandátumát nem hosszabbította meg, és ez összhangban volt Nemeskéri Kiss Sándor szándékával is.²³ Kodolányi cikkében nem utasította élesen vissza Kiss Sándor nézeteit, hanem inkább saját tapasztalatait állította azokkal szembe, de ez kevés volt az elfogult közvéleménynek, és ez váltotta ki a riport Kodolányi számára igen kedvezőtlen visszhangját. A finn irodalmi közéletben Kodolányi helyzetét az is rontotta, hogy akaratán kívül megsértette a nagy tekintélyű Larin-Kyöstit, amikor egy interjúban jó szándékúan bohémnak nevezte őt, nem tudván, hogy ennek a kifejezésnek inkább pejoratív jelentése van Finnországban. Az emlékezésből kiderül, hogy Mikola mindezeket kihasználta Kodolányi ellen. Mikola Kodolányival szembeni befolyásának kérdése voltaképpen kihatott Kodolányi és Järventaus kapcsolatára is. Järventaus kínos helyzetbe került, mivel a Finn–Magyar Társaságnak – melynek titkári tisztségét Mikola Nándor töltötte be – elnöke volt, és kényszerűen ugyan, de együtt kellett működnie a festővel, hiába fűzte baráti viszony Kodolányihoz.

3. Kodolányi több alkalommal is elmondta: diákkorától kezdve szeretett volna már Finnországba utazni. E vágyát csak azután tudta megvalósítani, hogy a Magyarország című, délutáni napilap alkalmazásába került, s rendszeres jövedelme lett. Első, 1936-os útját még négy követte. Az utolsóra 1938 őszén került sor. A Järventaus-emlékezésből is kiderül, hogy első látogatása alkalmával igyekezett minél többet és minél alaposabban megismerni az országból. Fiának, Dr. Kodolányi Jánosnak emlékezete szerint már elindulásakor az volt a szándéka, hogy tapasztalatairól útirajzokban számol be.²⁴ Nem sokkal hazatérése után elkezdte közölni az utazásáról feljegyzett beszámolóit a Pesti Naplóban, a Bajcsy-Zsilinszky által szerkesztett hetilapban, a Szabadságban, Az Estben, valamint az Est-lapok karácsonyi albumában. *Suomi a csend országa* címmel ezekből az úti jegyzetkből állított össze kötetet, mely a Cserépfalvi kiadónál 1937-ben jelent meg. Ahogyan ifjabb Kodolányi János is hangsúlyozta apjának finn kapcsolatairól szólva: „Finnország megismerése és megismertetése 1936-ban még úttörő vállalkozásnak számított.”²⁵ Kodolányi finn tárgyú munkái közül a legnagyobb sikert ezeknek az 1936-ban írott úti jegyzeteknek az önállóan kétszer kiadott gyűjteménye aratta.²⁶ Fogadtatását, jelentőségét

²² MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 4711/538.

²³ Lásd Nemeskéri Kiss Sándor Csekey Istvánhoz írott levelét. MTAK Kézirattár, Ms 4710/133.

²⁴ Ifj. KODOLÁNYI János, *Kodolányi János és Finnország*, Árgus, 2001/2, 60.

²⁵ Uo.

²⁶ Míg egyéb 1945 előtt keletkezett finn tárgyú írásai 1945 után nem jelentek meg, addig a *Suomi a csend országa* majd teljes terjedelmében megjelent emlékezéseit tartalmazó kötetében: KODOLÁNYI János, *A csend országában* = K. J., *Visszapillantó tükör*, Bp., Magvető, 1968, 253–326.

az író egy közeli ismerőse, a finn–magyar evangélikus egyházi kapcsolatokért élénk közéleti és irodalmi tevékenységet kifejtő Koren Emil így ítélte meg: „Útirajza több kiadást ért meg, egymástól különböző változatokban is. A két világháború közötti szakasz egyik legelterjedtebb könyve volt ebben a témakörben, s leginkább hangadó. Adott bizonyos romantikus színt a szemléletnek, erősen idealizált, de ugyanakkor egyensúlyban is tartott, témaválasztásaival, reális szemléletével.”²⁷

1936 szeptemberében, már nem sokkal hazatérése után úgy érezte, jó volna visszautazni. A Järventaus-émlékezésben így szólt erről: „Mindenki, aki valaha Finnországból hazaérkezett, érezte ezt a fájdalmas, szinte elviselhetetlen nyüzottságot. Az égő torokszorító vágyat, hogy bárcsak ottmaradt volna. Mindenkit, aki Finnországból jött, arculvert Középeurópa.”²⁸ Kodolányi ugyanis hazautazásának körülményeiről, benyomásairól, „honvágáról” beszámolt Järventausnak. Emlékezésében közölte a finn író válaszelevelét. Järventaus episztolái mintegy kijelölték az emlékezés irányát. A levelekben elmondottak teremtették meg a különféle események, emberek megidézésének lehetőségét Kodolányi számára.

Nem csak ebben az emlékezésben írt hosszabban Järventausról, személyével találkoztunk a *Suomi a csend országa*, illetve a *Suomi titka* lapjain is. Az utóbbit az órá emlékezés fejezete zárja, mely az *Arvi Järventaus és egyéb emlékek* előképének is tekinthető. Järventaus Kodolányinak ebben az utolsó hosszabb, finn tárgyú írásában, mondhatni, a túlvilági vezető szerepét tölti be, aki inkább már a személyes múltban, és nem annyira a lehetséges jövőben létező helyek között vezeti az író emlékezésének útján. Järventaust a közösen átélt események felidézésével, levelekkel, a hozzájuk fűzött reflexiókkal jellemzi elsősorban. A kibontakozó kép mély rokonszenvről tanúskodik. Szeretetteljes gyengédséggel ugyan, de Kodolányi szólt barátja esendőségeiről is, annak tudatában, hogy mindazok a tulajdonságok, amelyeket rossz érzéssel vett észre a másikban, ugyanannak a világszemléletnek, lelki alkatnak csak egyik oldalát illetik, s amit szeretet vagy becsül barátjában, nem létezhetne ezek nélkül a hiányosságok nélkül. Mint egy elbeszélésben, úgy elevenedik meg a kissé alacsony, zömök, nehéz mozgású, ugyanakkor gyermekien nyílt és kíváncsi, egyszer könnyen, a rajongásig lelkesedő, máskor meg a kedvetlenségbe zuhanó ember. Kodolányi Järventaus egyéniségében a „primitívebb ember”²⁹ lelki tulajdonságait rajzolta meg. E meghatározás Kodolányinál mentes minden pejoratív jelentéstől, barátja vallásosságát, természetközeli szemléletét illeti. Megmutatta Järventaus titkolt, de olykor megmosolyogtatón tetten érhető hiúságát, a cím, a kitüntetés kedvelését, örömteli hódolását a mindennapi élvezeteknek, a társaságnak, és azt a zavart tehetetlenséget, melyet a hatalommal, az erőszakkal szemben érzett. Ugyanakkor szólt annak a szellemi embernek a képzeletéről, írói feladatvállalásáról, áldozatkészségéről, akinek Magyarország iránti romantikus vonzalma, finn–magyar rokonságot illető sejtései egy életre szóló párbeszédnek és baráti köteléknek szolgáltak alapul. Különösen érdekes

²⁷ KOREN Emil, *Testvéreink északon: A finn–magyar egyházi kapcsolatok története*, Bp., Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1986, 12.

²⁸ KODOLÁNYI, *Arvi Järventaus...*, i. m., 104.

²⁹ KODOLÁNYI János, *Suomi*, Bp., Magyar Élet, 1944, 192.

Kodolányitól az a jellemzés, amely Järventaus vallásosságát, személyiségének „sámáni” mivoltát illeti. „Két lélek, két világ élt Arviban. Az ősi szimbólumok, mítoszok lapp lelke, lapp világa és a modern keresztény finn. E két princípium találkozásából olyan művek születtek, amelyeknek a magyar lélek számára is vannak mondanivalói.”³⁰ Korábbi írásában, a *Suomi titkában* pedig Järventaus finn pogánysággal erősen kevert északi kereszténységéről szólt.³¹ Kodolányi a szellemi rokonságot elsősorban Järventaus írói világának ebben a kissé romantikus, mítoszszerű aspektusában vélte felfedezni.

4. Järventaus leveleiben a Kodolányi és Mikola Nándor közötti konfliktusról, illetve a Kiss Sándor nagykövettel kapcsolatos eseményekről, szóbeszédéről szólt. Kodolányi majd egy hónapja tartózkodott Finnországban, Padasjokiban, mikor 1937. február 10-én kézhez vette Järventausnak azt a levelét, amelyben értesíti a Finn–Magyar Társaság soros ülésén történetéről. Ettől a rendezvénytől mindketten azt várták, hogy tisztázódnak a félreértések, és vége lesz Kodolányi méltánytalan megítélésének. A dolgok azonban másképpen alakultak. „Lemondtam a Finn–Magyar Társaság elnöki tisztségéről. A levegő irányodban azokban a körökben is teljesen meg van mérgezve, amelyekhez legutóbb tartoztam. Kommunista vagy, – nem használ semmi beszéd. Néhány kijelentésed a spanyol polgárháborúról (így mondják), meggyújtotta lábad alatt a talajt. És ezek a körök nálunk valódi kuructársaságok. Az én hangomat elnémítják. Nem akarnak meghallgatni. Az *Ajan Suunta*, amely interjúval bízott meg, egyetlen szót sem hajlandó szólni Rólad. Azokat a sorokat, amelyeket Rólad írtam, a szerkesztőség kihúzta. Egyébként az egészet beledobhatták volna a papírkosárba. Más lapokat nem használok a Te ügyedben, mert sajnos a *Suomen Sosiaaldemokraattiba* nem akarok írni. Ez kommunista újság. Mondják K[iss Sándor]. visszajön. Örökös zűrzavar lesz ebből. És ezt M. J. a maga energiájával teremtette. Éljen a magyar energia! – Most a jelenlegi helyzetet a következő megvilágításban látom: K. úr ostobának mutatkozott. Kodolányi író ezt nyilvánosságra hozta. Azonban olyan pártatlan formában, hogy a mi közönségünk már elejétől fogva így gondolkodott: ez az úr ugyanazon a véleményen van, azonban K. háta mögé bújt. (Ez nálunk, finneknél, velünk született gyanú, tévedés.) Riportjaid túlzott hangja is aggodalmat keltett. (A pozitív és a negatív sarkok találkoznak és – villámlik, mennydörög!) Labancaink megdühödtek. Ők természetesen el akarták üldözni K. urat. Hogyan lehetne áttörni ezt a frontot? Jó! Kodolányi úr kommunista! Az *Ajan Suunta*, amely elsőnek írt a K.-ügyről s egy kissé téged is megcáfolt, az ügyet tehát egy kommunista ügyének fogta fel. S ez az újság a kommunizmus ellen harcol. Ó micsoda ünneplés a labancok táborában! De hát a bizonyítékok? Igen, Kodolányi úr a spanyol vörösöket védelmezte. Kodolányi úr az *Ajan Suunta* tudósítójának azt mondta, hogy ő – ami politikai álláspontját illeti – *bohém*. Tehát kultúrliberális... (...) És most visszajön K. úr! A fiatal egyetemi hallgatók megígérték, hogy kifütyülik, ha visszajön. Azonban – egy diplomatát mégsem lehet kifütyülni.

³⁰ KODOLÁNYI, *Arvi Järventaus...*, i. m., 169.

³¹ KODOLÁNYI, *Suomi*, i. m., 192.

Tüntetésnek tekintenek az ellen az ország ellen, amit az a diplomata képvisel. És én vagyok az első, aki egy ilyen tüntetést meg kívánok akadályozni.”³²

Kodolányit megrázta az a mód, ahogyan Järventaus szolidaritást vállalt vele. Tudta, hogy barátjának mi mindent jelent a Suomalais–Unkarilainen Seura elnöki tiszte. E tiszteletbeli pozíciót Järventaus szerette és büszkén viselte, de passzív egyénisége okán riadtan meghátrált minden harc elől, és nem talált más módot a barátjával való szolidaritásra. Järventaus azonban tehetetlenségét – leveleinek tanúsága szerint – több alkalommal is azzal mentette, hogy lám, barátja is rákényszerül az elveit tagadó együttműködésre, hisz maga az újságírói lét kényszeríti erre. Ugyanakkor hálával mondott köszönetet minden figyelmességért, mely Kodolányitól és Magyarországról érkezett. Kodolányi válaszul bőségesen kifejtette Järventausnak, milyen a helyzet a magyarországi sajtóban, s így ebben az emlékezésben is szólt a harmincas évek vége hazai lapkiadásának világáról, és arról, hogy ő miként létezett akkor mint újságíró. Főképpen azt az időt elevenítette fel, amikor az Est-lapoknál dolgozott, azaz a Magyarország szerkesztőségében eltöltött időszakot, melyről később is szólt a főszerkesztő Zilahy Lajoshoz fűződő kapcsolatára viszszatekintve.³³ Nagyon bántotta, hogy Magyarországon és Finnországban mennyire egymásnak ellentmondóan ítélték meg újságírói működését: „Itthon, az országban, csöstell hullottak fejemre a támadások, mert Zilahy 'új szellemi frontjához' és az 'elparlagiasított' Magyarországhoz tartoztam, kint Finnországban pedig viselnem kellett annak ódiúmat, hogy az Est-lapokba írok, tehát eo ipso zsidóbarát, liberális, sőt 'bolsevik' kém vagyok. Kínos helyzet volt, mondhatom, szenvedtem is miatta eleget. Annyit 'nyeltem', hogy hamarosan gyomorbeteg kaptam, négyszer ért szerkesztőségi munka közben gyomorvérzés, – kimentem, elszendvedtem, azután visszaültem az asztalhoz és dolgoztam tovább. Nem egyszer meg kellett tagadnom olyan munka elvégzését, ami meggyőződésemmel ellenkezett, fogtam a kalapomat, botomat s kijelenttem, hogy azonnal távozem. Amikor pedig Zilahy egy szép napon bevágta maga mögött az ajtót, láttam, hogy napjaim meg vannak számlálva ezen a helyen. Utóda [Mihályfi Ernő 1936 áprilisától töltötte be a főszerkesztői tiszte – H. K.] alatt pokollá vált számomra a szerkesztőség...”³⁴ És a kínzó ellentmondás meg-megnyilatkozott Järventausszal való barátságában is. Kodolányi mint ha újból átélte volna a vitákat, a meggyőzés kimondatlan kudarcát. Az események azonban lassan túlhaladtak ezen a helyzeten. Hónapok alatt a Kodolányiról kialakított kép megváltozott Finnországban. Az 1937-es esztendő summáját derűvel vonhatta meg: „Boldogan úsztam a szabadság édes napsütésében, teli voltam munkakedvvel, harci elszántsággal. És akár ösztöndíj nélkül, akár ösztöndíjjal, ismét ki akartam utazni Finnországba.”³⁵

A Järventausszal közösen átélt eseményekre visszaemlékezve Kodolányi felidézte együttléteiket Erdélyi Józseffel és Terescsényi Györggyel. Megemlékezett a finn író és

³² KODOLÁNYI, *Arvi Järventaus...*, i. m., 121–122.

³³ KODOLÁNYI János, „Gömbös legkitartóbb híve”; K. J., *Elvételt reformer = K. J., Visszapillantó tükör*, Bp., Magvető, 1968, 348–395.

³⁴ KODOLÁNYI, *Arvi Järventaus...*, i. m., 132–133.

³⁵ *Uo.*, 159–160.

Gulyás Pál baráti és szellemi kapcsolatáról. Hosszasan ismertette Järventausnak Finnország, Magyarország és Törökország eljövendő történelmi szerepét illető elképzeléseit, melyek várhatóan egy új Európai rendszerben realizálódnak. Kodolányi szerint barátja világosan látta a finnséget és a magyarságot fenyegető erőket, azt, hogy mi készül Európában, milyen katasztrófa fenyegeti mindkét népet, s hogy ki melyik oldalon fog állni. Järventaus politikai helyzetértékelésének pozitívumai – Kodolányi szerint – nem annyira felkészültségből, jól tájékozottságból fakadtak, hanem inkább egészséges ösztönéből. „Gyűlölete mint finn és mint keresztény határtalan volt az új világháború megszervezői és kezdeményezői ellen – mondta róla 1943-ban –, s ha ma látom, hogy sorra látogatnak hozzánk a finn politikai és közéleti tekintélyek, ha látom a mi egyre erősödő kapcsolódásunkat is Finnországhoz, az ő testvérösztönének okosságát, tisztaságát, biztonságát kell csodálnom.” Kodolányinak nem sokkal később meg kellett tapasztalnia, hogy ez a számára ígéretesnek látszó folyamat véget ér.

A személyes emlékek felidézése mellett beszélt a finn–magyar kulturális kapcsolatokról, a finn nevelési rendszeréről, a finn és a magyar szocialista mozgalom összevetéséből kínáló tanulságokról, a finn munkásság helyzetéről, a finn szokásokról. De ez a számvetés kiterjedt a magyar állapotokra is. Sok olyasmiről is szólt ez alkalommal, melyről később már nem. Érdekes visszaemlékezése Pethő Sándorra, Imrédy Béla Pesti Naplóval kapcsolatos terveire, és sokat sejtetőek a magyarországi titkos társaságokkal, köztük a szabadkőművességgel kapcsolatos megjegyzései is. Megemlítette, hogy egy ilyen titkos társaság állt a *Földindulás* színrevitele után ellene folytatott plágiumper, illetve az ezt követő sajtókampány mögött.

Ebben az írásában idézte fel Juha Artturi Kannistohoz, a finnugor nyelvtudomány művelőjéhez fűződő emlékeit is, aki éppen e feljegyzéseinek írása idején halt meg, szinte egy időben a másik finnugor nyelvészsel, Szinnyi Józseffel. „Csikesz Sándor után ő volt a második olyan barátom, aki döntő fordulatot adott életemnek, gondolkodásomnak, érzésvilágomnak.”³⁶ Kannisto sokat foglalkozott a Budenz József által megkezdett finn–magyar szótári munkálatok helyzetével. A finn–magyar szótárkezdeményekről írt cikkét ezzel fejezte be: „A két testvérnép kapcsolatainak élénkülésével egyre érezhetővé válik, hogy nagy szükség lenne egy új finn–magyar szótárra. Meg kellene csinálni finn–magyar együttműködéssel.”³⁷

Utolsó finnországi tartózkodásáról Kodolányi keveset írt, azonban ez alkalommal említést tett közreműködéséről *Az ember tragédiája* finnre fordításának munkájában. A költői átültetést Toivo Lyy végezte, és mivel magyarul nem tudott, egy – Kodolányival közös – ismerősét, az akkor még fiatal pályakezdő Paavo Sirót bízta meg a nyers szöveg elkészítésével. Ebben segített Kodolányi az utolsó Finnországban töltött napjaiban.

Kodolányi az *Arvi Järventaus és egyéb emlékekkel* sem tette teljessé finn élményeinek számvetését. Például érintőlegesen szólt csak történelmi regénytrilógiájának itteni munkájáról, melyre Koren Emil Kodolányival való megismerkedésére emlékezve tért ki:

³⁶ *Uo.*, 129.

³⁷ Artturi KANNISTO, *Suomalais-unkarilaisen sanakirjan hankkeita 1860-luvulla*, Virittäjä, 1939, 188–201.

„Finnországban tanúja lehettem annak, milyen szoros kapcsolat, megtermékenyítő kölcsönhatás alakult ki közöttük, s az akkor előtérben álló finn írók között. Talvio mellett ő maga Järventaust, Kannistot, Mikkolát jelölte meg. Egy-egy társasági este Meilahtiban, Maila Talvio író nő házában hosszantartó élményem marad. Arra az egyetemi korporációban tartott előadásra is jól emlékszem, amiben – a hitlerizmus kibontakozó éveiben, 1938-ban, a magyar közmondásról szól: »a barátaittól ments meg Uram engem, az ellenségeimmel elbánok magam is«. Kodolányi 1936–38 között többször járt Finnországban. Ebben az időszakban írta *A vas fiait*, de Budapesten, a finnországi Padasjokiban dolgozott a *Boldog Margiton*, 1938-ban Helsinkiben fejezte be a *Julianus barátot*. Ebben az időben voltam vele többször együtt Helsinkiben. Beszélgetéseink a vallásról, hitről – saját közlése szerint – beleszövődtek a regénybe. Különösen is Julianus barátnak a székesfehérvári tanítóbaráttal folytatott beszélgetésének leírásába. Indulatos beszélgető volt. Egyszer előkapta Bibliáját az éjjeliszekrény fiókjából, s oly indulatosan tette az asztalra, hogy szétnyíltak a lapjai. Kevés olyan olvasott Bibliát láttam, mint az övé. »Mit gondolsz, miért lettem én katolikusból reformátussá« – mondta indoklásul. Máskor azt kérte számon, hogy »hol vannak a reformáció korának vándor prédikátorai, akik iszákjukban a Bibliával nemzetet mentettek!«³⁸

5. A finnországi politikai életről, a demokratikus hagyományokról, a szövetkezeti mozgalomról és az oktatásról szóló jellemzését a következőképpen zárta Kodolányi János: „A finn nevelés – ideszámítva az iskolákat csakúgy, mint az egyházat, az irodalmat, a zenét, a képzőművészetet, a közigazgatást, a sajtót s minden olyan intézményt vagy szervezetet, amely akár közvetlenül, akár közvetve neveli a tömegeket – szigorúan alkalmazkodik a finn lélek alkatához, s ha a nagy kikötővárosokban tapasztalható is a romlás, a *finn lélek szimbólumteremtő képessége* még nem pusztult ki.”³⁹ A finn lélek szimbólumteremtő képességéről mondtak is jeleznek valamit az író Finnországhoz fűződő szellemi kapcsolatának mibenlétéről. A *Zárt tárgyalás* című kötet – melyben az *Arvi Järventaust és egyéb emlékek* is megjelent – két másik írásának fényében jobban érthető ez az általa hangsúlyossá tett kifejezés. Ezekben az írásaiban kísérelte meg először kifejezni azt a kultúra-felfogást, amely későbbi pályaképét alapvetően meghatározta.

A kötet címadó művében, a *Zárt tárgyalás*ban röviden így definiálta a kultúra fogalmát: „A kultúra a lélek szimbólumteremtő működése.”⁴⁰ A negyvenes évek első felében részben Vatai László filozófus hatására formálódó nézete szerint, az emberi lélek a szellemtelen létezés és a transzcendens létezés között létrejövő feszültséget a transzcendens világ jelképrendszerében oldja fel. Az ember azáltal vált emberré, hogy ilyen szimbólumrendszerrel teremtett, tehát, hogy tudatos létező. A kultúra fogalmát az embernek és a társadalomnak a transzcendenciához fűződő viszonyából eredeztette, s ebből következően

³⁸ KOREN, *Testvéreink...*, i. m., 12–13. A Bibliával kapcsolatos jelenetet felidézte egy emlékezésében is: KOREN Emil, *Kodolányi gnoszticizmusa*, Délsziget, 1994, 29. sz., 23. Lásd még KODOLÁNYI János 1951. október 7-i levelét Koren Emilhez (KABDEBŐ Lóránt, *Levelek egy pap írójához*, Délsziget, 1988, 12. sz., 10–12).

³⁹ KODOLÁNYI, *Arvi Järventaust...*, i. m., 126; kiemelés a szerzőtől.

⁴⁰ KODOLÁNYI János, *Zárt tárgyalás* = K. J., *Zárt tárgyalás*, Bp., Turul, 1943, 27.

élesen elválasztotta egymástól a kultúra és a civilizáció jelentését, sőt ellentétes voltukat feltételezte. Jelenkorának civilizációjában a kultúrának, a transzcendenciához kötődő szimbólumrendszernek a bomlását látta, azt tartotta, hogy a jelképek valóságának az érzése egyre inkább elenyészik. A kultúra és a civilizáció közötti különbségtévesztésből következett számára az „urbánusság” és a „népiség” lényegének felfogása. Az „urbánus” létben megszűnik a transzcendenciával kialakítandó viszony lehetősége, míg a „népi” lét megőrzött valamit a jelképek kollektív valóságából. A „népi gondolat” Kodolányi számára a szimbólumrendszer s ezáltal egy nép, egy közösség újjáteremtésének eszméjét jelentette. az egyén, a társadalom, a természet harmonikus életének feltételét. „Kultúra nélkül nincs elviselhető élet” – mondta e könyvének egy helyén.⁴¹

A közösség fogalmát Kodolányi a következőképpen határozta meg: „Önként egybeálló és egybeálló, önmagát nem külső erőszakkal, hanem belső alkalmazkodással, a jelképrendszerhez való spontán igazodással szabályozó, kollektív, harmonikus életforma.”⁴² Ez volt demokrácia-felfogásának alapja. Valami hasonlót fogalmazott meg még korábban a *Suomi titka* egyik jegyzetében, amikor a szövetkezeti mozgalom kapcsán a finn földön tapasztalt demokráciáról írt: „Csodálatos valami ez, nem intézmény, nem politikai pártok hitvallása, nem cél, nem elv, nem program. *Maga a levegő*. Illata, élete van, átjárja a földet és embert. beleszívódott a lélek tudattalan rétegeibe, az őszinte krisztusi kereszténységgel, mely tulajdonképpeni alapja.”⁴³ Idézett művének egy másik fejezetében pedig arról értekezett, hogy a finnországi ipar és kereskedelem hogyan vált integráns részévé az ősi, kollektív formák modern változatának, a szövetkezeteknek. Amikor a finn nép még élő szimbólumteremtő képességét említette, akkor ezeknek a kollektív ősi formáknak a továbbéléséről is szólt. Kodolányi Finnországot a „népi gondolat” megtestesülésének tartotta. Szerinte a finn társadalom paraszti gyökere a nemzeti identitás érzésének a biztosítója. Ez mutatkozik meg abban a kulturális egységben, mely érzékelhető a különböző társadalmi rétegek egymáshoz való viszonyában. A Kodolányi vallotta elvek fényében: a transzcendenciáról való leválás révén autonómmá lett ember nem csak a saját sorsát akarja birtokolni, hanem az őt körbevevő anyagi világot is. A szimbólumrendszer valóságát felejtő egyén civilizációs igényei a természet ellen hatnak. Mint a finn nép szimbólumteremtő képességének a megnyilvánulására, úgy emlékezhetett Kyösti Kalliot köztársasági elnök 1935-ben Sortavalában, egy Kalevala-ünnepen mondott beszédére, melyből a *Suomi titka* egyik fejezetének lezárásaként hosszabban idézett: „A mi mai nemzedékünk számára a természet néma, jóllehet éppen a mi időnk harcol tudományával és ismereteivel azért, hogy úrrá legyen a természet fölött és titkaiba behatoljon. Ez azonban nem csökkenti a Kalevala szellemét és jelentőségét, hanem ellenkezőleg, megadja kimagasló értékét.”⁴⁴

Kodolányi János mindig úgy tekintett Finnországra, mint a nemzeti értékek tiszteletének hazájára, a tradíciók és a nemzeti múlt megbecsülésének földjére, ahol természetesen

⁴¹ *Uo.*, 62.

⁴² *Uo.*, 61.

⁴³ KODOLÁNYI János, *Suomi titka* = K. J., *Suomi*, Bp., Magyar Élet, 1944, 146.

⁴⁴ *Uo.*, 97.

s józanul gyakorolják a demokráciát. Finnország társadalma néha szigorúnak, szűk körűnek látszó, mégis szilárd értékrend szerint él, ahol a szabadság fogalma valami jótékony nehézkedési erővel telítődik, ahol erősebben létezik az elviselhető élet feltétele, a kultúra. Finnországot nemcsak ismerte, hanem úgy is képzelte el, mint egy, a kétségektől, a hazugságtól, a felejtéstől, a széthullástól féltett magyarság számára létező példát.

6. Järventaus hatszor járt Magyarországon. Utolsó előtti itt-tartózkodása megbetegedése miatt majd egy évig elhúzódott. Ebben az időszakban született meg magyarországi útirajza, az *Itkevien pajujen maa* (magyarul: *Szomorúfüzek országa*), mely egyben az utolsó, még életében megjelent munkája is volt. Ebben így írt Magyarország iránti vonzódásáról: „Nekünk, északi embereknek bizonyos mértékig egzotikus ország, amelyben a lelkünket olyasmiről érinti meg, amit sosem találunk meg Északon: a közvetlen életöröm és a pillanat büntelen lelkesedése, amely olyan természetességgel, harmonikusan keveredik a hétköznapi zsidóságába, mint ahogyan az élénk, ragyogó színű minták a magyar népviselet színeibe.”⁴⁵ Hasonló indokot érzékelt Kodolányi Järventausnak Magyarországi iránti vonzalmában; a *Suomi titka* című útirajzában így írt erről: „Hogy olyan gyakran s annyi sóvárgással szinte menekült Magyarországra, annak nemcsak az volt az oka, hogy szeretett bennünket, hanem még inkább az, hogy cseppet sem nyárspolgári természetű szűknek érezte Finnország nagy fegyelmét, sok tekintetben fantáziátlan társadalmát, gyakran képmutató erkölceit, szigorú kicsinyességét s nem utolsósorban az egyházi élet kötelességeit.”⁴⁶

Kodolányi baljós jelentőséget tulajdonított Järventaus egy megjegyzésének, miszerint félbehagyja regényét, és egy Magyarországról szóló útirajz megírásába fog, a *Suomi titka* mintájára. „Arvi irodalmi pályáját lapp tárgyú regényeivel kezdte. Első könyve a *Kereszt és varázsdob* volt. Mint mondtam már, fiatal lelkész korában a Lappföldön élt első feleségével mint a lappok szuperintendense. (Ezért a miskolci kórházban az ápolónők püspök úrnak és méltóságosnak szólították. Arvi nevetett rajtuk, mert hiszen ő csak egyszerű káplán, de azért jólesett neki.) Most, élete végén, visszahajlott ifjúkorához, s megint a lappokról kívánt írni. A figyelmes lélekismerő ebből megérthette, hogy Arvi élete már nem lesz hosszú. Beszélgetés közben is egyre emlegette a lappokat, s azokat az éveket, amelyeket közöttük töltött. Saivo népe, a lapp ősök – jabmekek – társasága, már üzent neki. S ő egyre nagyobb örömmel figyelte halk üzeneteiket. Paulus-Jouni, a *Kereszt és varázsdob* hőse, az utolsó lapp táltos dobját verve Arvi fülébe súgta halálos varázsénekét: »Engem már a holtak hívnak Saivonak mély honába...« Talán érezte, hogy már csak egy művet lehet megírnia: emlékeit az ő szeretett Magyarországról. Erre tartogatta hanyatló erőt.”⁴⁷

A *Kereszt és varázsdob* főhősének szavai a regény fordítása közben különös értelmet nyertek Kodolányi számára, felidézve Järventaus utolsó magyarországi napjait, s azokon keresztül egész emberi és írói sorsát. Az akkori szorongó érzést, mely előre jelezte ba-

⁴⁵ Idézi TERVONEN, i. m., 41.

⁴⁶ KODOLÁNYI, *Suomi titka*, i. m., 195.

⁴⁷ KODOLÁNYI, *Arvi Järventaus...*, i. m., 160–161.

rátja halálát, az „állati közösség” fogalmával magyarázta. Ez a kifejezés későbbi írásai-
ban is jó néhányszor felbukkan. A másiktól való végleges búcsúzás pillanatai nem min-
dig a tényleges utolsó találkozás alkalmához köthetőek. Järventaus utolsó magyarországi
tartózkodásának végén feleségével együtt meglátogatta Kodolányit családi körében,
budai otthonában. Ez az együttlét magasztos derűje és meghittsége által vált az utolsó,
Järventaushoz kapcsolódó emlékké Kodolányi tudatában, annak ellenére, hogy ezt kö-
vetően ritkán ugyan, de még látták egymást.

Emlékezése lezárásaként Kodolányi Järventaus írói jelentőségéről szólt, baráti és író-
társi szubjektivitással. Hangsúlyozta Järventaus művei magyar nyelven való kiadásának
szükségességét. Sajnos az elmondottak hatása elveszett az idővel. Az emlékezés megírá-
sa után az *Északi csillagok* című finn antológiában közölték Järventaus egy versét,
Kodolányi fordításában kiadták két regényét, de azóta önálló kötete nem jelent meg Ma-
gyarországon. Kodolányi ebben az írásában is kárhoztatta a könyvkiadóknak a finn iro-
dalommal szembeni érdektelenségét, mely annak ellenére áll fenn, hogy a finn könyvek-
nek sikerük szokott lenni. „A lélekkel van itt baj, nem az üzlettel – zárta mondandóját
Kodolányi. – A lélekkel, amely borzongva fordul el mindentől, ami valóban magyar vagy
finn. A lélekkel, amely mohón szolgálja a civilizációt, de retteg a kultúrától.”⁴⁸ Majd
Kodolányi idézte Järventaus egy levelét: „*Oh, lieber Bruder! Die Zukunft ist finster.* –
Igaza volt.”⁴⁹

⁴⁸ Az utóbbi mondat a folyóiratbeli közlés alkalmával: „A lélekkel, amely mohón szolgálja a civilizációt,
de retteg a kultúrától, azaz mindentől, ami mítosz vagy szimbólum.” (Sorsunk, 1943, 6. sz., 462.)

⁴⁹ KODOLÁNYI, *Arvi Järventaus...*, i. m., 170.

2002

NE PANASZOLD A MAGÁNYODA! Kodolányi János levelezése
Szabó Lőrincsel és Szabó Lőrincné Mihes Klárával 1948-1957,
Sajtó alá rend., előszó, jegyz. Horányi Károly. Usp., 2002. Argumentum.
406 p.

KODOLÁNYI JÁNOS HELYE ÉS SZEREPE A MAGYAR IRODALOM-
BAN. Szerk. Biernaczky Szilárd. Usp., 2002. Munkos. 175 p.

TARTALOM

Előszó (Biernaczky Szilárd)	5
Tartalom	7

MŰVEK ÉS ELEMZÉSEK

Tüskés Tibor: „A Magyar Genezis könyve”. Kodolányi János honfoglalás kori regényei	11
Kabdebó Lóránt: Az egymást átjáró hangnemek polifóniája (a cselekvés és önfelépítés korrekciós narrációja Kodolányi János Vízöntő című regényében).....	26
Pomogáts Béla: Történelem és példázat. A Julianus barát világpolitikai háttére	48
Biernaczky Szilárd: Kodolányi „folklorizmusa”. Népi hagyo- mányok a Julianus-regény elbeszélői rétegeiben	52
Tornai József: Megváltás és gondolkodás. Jegyzetek Kodolányi Jézus-regényéhez	78
Weber József: Jehuda csuklója	82
Albert Gábor: Zárt tárgyalás. Egy elfelejtett és azóta sem kiadott Kodolányi műről	91

ÉRTELMEZÉSEK, EMLÉKEK, KAPCSOLATOK, IRODALOMTÖRTÉNETI ADALÉKOK

Ács Margit: Ázsiába visz-e Kodolányi János Európa-kritikája? Az „eurázsiai lélek” értelmezése	101
Jókai Anna: A mítosz mint realitás (Kodolányi világképe)	109
Ifj. Kodolányi János: Kodolányi János és Finnország	116
Biernaczky János: Kodolányi János és a Julianus barát (emlékek és gondolattársítások)	122
Tüskés Tibor: Kodolányi János nyelvi tudatossága	137
Csűrös Miklós: Vázlat Kodolányi és Móricz kapcsolatáról	150
Vigh Károly: Kodolányi János és Bajcsy-Zsilinszky barátsága	155
Horányi Károly: Párhuzamos mitológiák. Kodolányi János és Szabó Lőrinc kapcsolatának történetéből	159
Balogh Piroska: Kodolányi és a Válasz, 1934–1938	169

Júskás Tibor : NOVELLÁRÓL NOVELLÁRA. Novellademo-
lések Csáth Gézától Esterházy Péterig. Nyiregyháza,
2002. Black-White K. 35-71. (Sötétég, 1930. aug.)

Rajnai László : AZ ÖSSZMŰVÉSZET KISERLETE. Pécs,
2002. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.

36-55. : K.F. : "Vízöntő" (kézirat 1948) →
95-104. : K.F. : "Julianus barát, A vas fiúr"
(1963. dpr.)

KODOLÁNYI JÁNOS: VÍZÖNTŐ

1.

„Figyeljük meg magunkat, – írja Ortega a modern regényről szóló fejtegetéseiben, – figyeljük meg magunkat abban a pillanatban, amikor nagy regény olvasását fejezzük be. Más létezésből látszunk felmerülni, kibújni egy olyan világból, amely igazi világunkkal sehol sem határos. Pillanattal elébb még Pármában voltunk, Mosca gróffal és Sanseverinával, Cleliával és Fabricióval. Velük éltünk, az ő soruk foglalkoztatott, velük együtt lélegeztünk, ugyanabban a teremben, ugyanabban az időben, ugyanazt a levegőt. Most egyszerre, átmenet nélkül, szobánkban találjuk magunkat, városunkban, korunkban; lassan felélednek értelmünk körül mindazok a bennünket érdeklő dolgok, amelyekkel foglalkoztunk. Átmeneti állapot következik, határozatlanság és tétovázás. Az emlékezés heves hullámverése hirtelen visszavet a regény szférájába, s kissé fáradságosan, mintha karjainkkal folyékony elemet hasítanánk, úszunk saját létünk partjaira... Regénynek azt a költői művet nevezem, amely előidézi ezt a hatást. Ez a fölényes, modern művészet dicsőséges varázslata. A regény, amely ezt nem tudja elvégezni, rossz, legyenek bármilyen egyéb erői is. Fenséges hatalom, amely létünket megsokszorozza, magánosságunktól megvált, és a szabad kóborlás örömét ajándékozza.”

Így ír Ortega. Valamiképpen érzékeltetnünk kellett azt az irreális pillanatot, mely külön jutalom, külön gyönyörűség az olvasó számára, de válogatott kínokkal teli pillanat a kritikus számára. Neki rögzítenie kell a félálom állapotát, a nem-valóságosból kell jól érthető üzeneteket küldenie a másik partra a csukott szemmel járkáló, fölényes halandóknak, akik magukat éber-állapotúnak és tiszta értelmű-

nek nevezik. Annak a hírnöknek kínos szerepét kell betöltenie, aki lelkendezve fut a barlangba, hogy hírt vigyen leláncolt társainak az odakinn sugárzó igazságról, melynek ők csak szomorú árnyékát, tovatűnő jelenéseit látják a homályos sziklafalon.

A *Vízöntő* azonban paradox könyv: nemcsak egészében, hanem részleteiben is; nem lép ki a valóságból, nem visz bennünket más világba, csak a mostanit helyezi más világításba; egyszer leláncolja, másszor szabadjára ereszti minden történelem zsarnokát, az időt; eseményeket mond el, anélkül, hogy egyszer is pusztán az eseménytől várná a nagy varázslat beteljesedését. Ha a realista regényíró nem elmondja, hanem megidézi, elővarázsolja a valóságot, akkor jön létre az a különös műfaj, melyet Kodolányi János mesének nevez. Az emberiség minden korban megtalálta a megfelelő szót, elnevezést az ilyen varázslatra. Nevezték már mítosznak és nevezték látomásnak is. De ennek a modern látnoknak művét lassan széthulló, elkallódó intellektuális századok rommezőin emelte magasba egy közelgő új kor teremtő akarata, mágikus szuggesztíója. Nem a múltba rántott vissza bennünket, mint Ortega regényírója, hanem a jövőbe mutatott egy pillantást; elveszett ember az, akinek nem borsózott végig a hideg a hátán ennek a mitikus panorámának, biblikus víziónak a láttára. A feladat elképesztően nagy volt: olyan halálugrás, mely csak a legnagyobbakhoz méltó. Ha analógiát keresnénk, azt kellene mondanunk: utoljára Dante élt ezzel a fordított módszerrel; a poklokon keresztül fűrt utat magának a *Purgatórium* virággal borított hegycsúcsa felé. Addig ásott a mélybe, míg az ég csillagaival találkozott. Kodolányi olyan messzire megy vissza a múltba, hogy végül is a jövővel találkozik. Hogyan térjen vissza a mai olvasó nyugodt lelkiismerettel szűk, korlátozott világába, mikor egyfelől a félelmes múlt, másfelől a nem kevésbé félelmes jövő figyelmezteti, elkápráztatja, leláncolja? Nem irodalmi élményben volt része, egzisztenciális élménynek, saját lenyűgöző, irgalmatlan sorsának lett akaratlan végigálmódója, rettegő és várakozó, alázatos foglya. Gyöngé varázsló az, aki tudományának bemutatása után

futni engedi áldozatait. Ez különbözteti meg a nagy embert a nagy regényírótól, aki csak regényíró, és nem adatott hatalom néki arra, hogy döntően befolyásolja egész életét azoknak, akiket megejtett tudományával, és lebilincselte művészi fogásaival. Az igazán nagy művekben azonban, melyeknek nem végső eszménye a pusztán irodalomtörténeti halhatatlanság, ilyen döntő, időtlen, mondhatnók „kozmosz” élménynek kell testet öltetnie, ilyen világot átalakító új látásmódnak kell gyökeret vernie. A *Vízöntő* ilyen könyv és Kodolányi János ilyen író.

Mindebből következik, hogy erről a hatalmas látomásról, varázslatról, nem számolhatunk be abban a szokványos modorban, mely regények taglalásakor szinte kötelező. Mi sem lenne könnyebb, mint leírunk a látottakat, fölmérvünk ennek a hatalmas épületnek minden zegét-zugát, beszámolunk alakjairól, helyzeteiről, eseményeiről. A részletek magukban véve gyakran alig mondanak többet, mint bármelyik kiváló regényalkotásnak a szokásostól kissé eltérő, epikai vagy lírai szépségekben bővelkedő epizódjai. De amiképpen a könyvnek minden oldalán éreztük azt a részletek fölött lebegő, mindent valami magasabb egységbe foglaló, izgató szellemi fluidumot, az írói nagyságnak rejtelmes velejáróját, azonképpen kell megkeresnünk azt a belső adományt, tudatosan kialakított, mindent a kellő módon irányító lelki erőközpontot, mely, mint egy platóni idea fogja együvé a mű minden részletét, villamos áramként cikázik át a nagyarányú koncepció titkos kapcsain. Csak ha megtaláltuk ezt a szelíden, de következetesen uralkodó belső ideát, térhetünk át a könyv meséjére, helyezhetünk minden részletet a kellő megvilágításba. Kodolányi János könyve, ahogyan nem végződik utolsó sorával, úgy nem is kezdődik első mondatával. Azt a nagy kozmikus drámát, melynek a *Vízöntő* olvasása közben tanúi vagyunk, egy másik, nem kevésbé izgalmas dráma előzte meg az író lelkében. A mű megértéséhez ezen a lelki műhelyen, szellemi átalakuláson, sajátos világfelfogáson keresztül vezet az út.

2.

Aki nagy területet akar belátni, magas hegycsúcsra megy. Aki a történelemben akar tájékozódni, időtlen szemléletre igyekszik szert tenni. Aki a föld változásait, sorsát akarja megismerni, tekintetét a csillagokra emeli. Kilép korából, kilép önmagából. Vagy még inkább: leszáll abba a tudatalatti, értelemalatti világba, mely éppúgy egy elsüllyedt Atlantiszt őriz emlékei mélyén, mint az Afrika és Amerika partjai közt elterülő „atlanti” óceán. Varázsjelekkel közeledik a múlt és saját személyisége, a szellem és az anyag világa között. Úgy gyűri magába az évezredek, mint egy kabala számrejtvényeit. Megtagadja korát, hogy segíthessen rajta. Az örök törvényeket keresi, mert egyedül előtűk érez alázatot. Arra az éjszakára, amelyben él, nem hazudja rá a világosságot, hanem készül az igazi hajnalra, mikor a sötétség démonai majd dögölten maradnak a fölkelő fényben, mint a mocsarak hullói, mikor leapadt a víz. És mert „jobban szerették az emberek a sötétséget, mint a világosságot”, meggyűlölik az író, halálra keresik a szellemet, amely sötét játékaikat zavarja, megbírálja örült szenvedélyeiket, lemosolyogja kicsinyes nagyot akarásukat. A szellem és az anyag egyaránt uralkodni akar. Aki éjfélkor hirdeti a dél világosságát, vessen számot mindenre elszánt ellenségeivel. Kompromisszum nincs, megértés nem lehetséges. A vallásoknak kezdetben csak mártírjaik vannak. Az apák ilyenkor megtagadják fiaikat, és barátok között sem áll meg a barátság.

Gondvana földje nemcsak a földrajzi térképen van messze tőlünk, hanem legalább olyan messzire esik szellemi térképünkön is. Van, aki soha nem jut el odáig, és van, akinek kevés híján félszázad kell ahhoz, hogy hazataláljon abba a mezopotámiai őstörténelemben, amelyből mindmáig legfontosabb tudásunkat merítjük. A választott utazók azonban már úgyszólván gyermekkorukban zsebükben hordják az útlevelet. Vándorlásuk közben letelepedhetnek rövidebb-hosszabb időre egy-egy városban, beleavatkozhatnak a lakosok civódásába, de az Úr angyala, aki mögöttük

áll, nem hagyja sokáig nyugodni őket, tovább kergeti gyermekeit, az őszülők paradicsoma felé. A művészet hasonló a tenger tükréhez; a felszín izgatott, játékos, változékony, készségesen tükrözi vissza az időjárás és égbolt minden szeszélyét, vágyát, kedvét. A tenger mélyén azonban ropant áramok úsznak, évezredek törvények szerint, minden lomhább, lassúbb és bizonyosabb. Az igazi csodák itt fészkelnek, a vizek mélyén. Ahova nem hat le a felszín hajósának felületes tekintete, ahova beavatott is ritkán száll le, mert irtózik a viszonylagos homálytól, fél az ismeretlen szörnyektől. Ez a vízi mélyréteg a művészetben a népek hagyománya, egy elsüllyedt, elfeledett és megvetett tudomány. A népek őskorában ez a tudomány még az egyetlen lehetséges attitűdöt jelentette az étellel szemben. Azután – szinte azt mondhatnók, fizikai törvényszerűség folytán, – mivel súlyosabb volt, lassan lemerült az egyre felszínesebbé váló, elvakult, saját göggyével kérkedő európai gondolkodás alá. A hivatásos bűvárok mindig kevesen voltak és szükségképpen megvetettek. Kodolányi János az utóbbi években a legnagyobb hírű közép-közé tartozik, elbeszélései sorra tárják fel a titkot a nagy, elsüllyedt tudomány egy kicsiny tartományának, a régi magyarságnak életéről. Kalandozásai, úgy látszik, egyre merészebbek, egyre türelmetlenebbek és egyre átfogóbbak lettek. Elkapta a nagy áram; a rejtelmes vízalatti világ időtlen birodalmának foglya lett. Egyéni bátorságát és bűvárkodó ösztöneit a kor magasabb kívánságai ösztönzik és bátorítják. Az irodalom hatalmas segítő-társat talált a tudományban és a lelkek kíváncsiságában. Igaz, Atlantisz ma már csak emlék, melynek lebírhatatlan nosztalgiáit költők érzik, és tudósok igyekeznek rekonstruálni azt, melyből, a valóságban egy-két elkésett vagy elhalványult ősi ösztön él csupán. Az ösztönök azonban mélyről jönnek és leküzdhetetlenek.

A világegyetemben lejátszódó kozmikus fordulatok szerencsésen szöktek bele ezekbe az önkéntelen lelki forradalmakba. Ugyanaz a szellem, mely a csillagok hatására fokról-fokra süllyedt az anyag rabságába, lassan-lassan ráébred az igazi valóságra, és megfeketedett, eltorzult arcát

ismét az ég csillagaira emeli. Várja a napfelkeltét, és botladozó szavakkal, az ébredő szellem félálmos dadogásával, beszámol belső titkos remegéseiről, félig-éber öntudatában messzi, történelemelőtti korokba veti álmainak horgonyát. „Boldog, kiben évezrek megszakadnak, elpattanó húr, áldás-titkú átok”, – írja Weöres Sándor. Egy új aranykor megsejtésének boldog várakozásában régi aranykori emlékeit igyekszik a tudat felszínére hozni. Ami egyszer volt, nem vesztet el örökre. A legjobbak úgy érzik, közel az idő, mikor ismét visszatér. Az anyag kutatói önmaguk előtt is problematikussá váltak optimista tudomány szemléletükben. „Iam nova progenies caelo demittitur alto.”, – már új sarjat küld le a földre az ég a magasból. Új világkorszak születik, melyben mindent eláraszt a megtisztult szellem ragyogása. Az új élet még csak eszme, de ennek a gondolatnak beavatottjai már tudatosan vallják Hölderlinnek még eksztázisban fogant szavait: „Eszme az, ami egyszer természet volt”.

Így tárul fel egy elfeledett múlt és csak homályosan sejtett jövő az új szellem embereinek látomásaiban. Terra incogniták népesülnek be valóságos alakokkal, olyan ismeretlen földrészek, melyek azelőtt legfeljebb romantikus meseiróknak voltak hozzáférhetőek. A világegyetem nagy ünnepre készül, melyben új ország támad, hogy befogadja a mostoha jelen szellemi száműzötteit. Jelet látunk az égen: az Úr elküldötte hírnökét, hogy jelentsé a benne bizóknak az ő országának eljövételét. Át kell mennünk minden poklokra és meg kell tisztulnunk minden purgatóriumban, hogy méltók legyünk a Paradicsom nagy fényeire, ahol az igazi szabadságban megoldatnak a lebéklyózott szellem szárnyai. – A világ most, hatszáz év után halad át Dante poklán és tisztítóhelyén. Ezt a minden emberre kötelező dantei feladatot jelképezi a *Vizöntő* látomása is, melynek utolsó lapjain már feltűnik a magára eszmélt természetnek nagy víziója: hálaadás, hogy megszabadultunk a haláltól, és az új szövetség bizonyosságáért új emberfaj született a földre.

3.

A *Vízöntő* időtlensége: a mesék időtlensége. A könyv műfaji meghatározása, mely a címlapon olvasható, feltárja a tárgy és az ember, a történet és az idő közti kapcsolatokat. Bármikor megtörténhetik, de egyszer már megtörtént. Vagy még inkább: állandóan történik, és csak valami ritka konstellációra van szükség, hogy bekövetkezzék a katasztrófa, mely azután új mederbe tereli az eseményeket. Egészen új világot teremt? Gilgames, az ember, azt mondja: igen, Si-lúdát, a bölcs, azt mondja: nem.

Kodolányi nem írt utópiát, de nem írt történelmi regényt sem. Azt mondtuk az elején, hogy a *Vízöntő* paradox könyv. Nos, ez a paradoxia leginkább az „egykorú” élet ábrázolásában tűnik ki. Az író, célja érdekében, akaratlanul is torzít. Kerüli a történelmi levegőt. Ezeregyéjszakai mesét ír, vagy a modern társadalmat festi erősen realista, néha naturalista eszközökkel. Máskor, úgy látszik, nem bízik ábrázoló erejében, ilyenkor félredobja a művészi eszközöket, és szándékainak egyszerű elmondására szorítkozik: filozofikus deklamációt ír. Mindez nem használ különösebben a könyv egységének, az úgynevezett „művészi egyöntetűségnek”. Regények, vagy ha úgy tetszik, mesék keletkeznek az egyetlen, nagy mesén belül is. Ezek még inkább növelik azt a kronológiai bizonytalanságot, melyet az író szerencsés kézzel mindig a mű időtlenítésének hasznára fordít. A szereplő személyek csak látszólag fogják össze a gazdag epikai anyagot, valójában különböző egyéniségükkel, törekvéseikkel, igyekeznek szétfeszíteni a könyv kereteit. Sokkal élőbbek, semhogy mindenben hozzásimuljanak a szerző szándékához. Kodolányi János teremtményei élő emberek, akik térben és időben akarnak élni. Rossz katonák, akik lemaradnak a menetelő hadsereg mögött. Ha így tekintjük a *Vízöntő*-t, az író sokszor elmondhatta volna munka közben: „Szellemeket idéztem, s most ők az urak”. A mese két fő alakja, Utnapistim és Gilgames – látnivalóan ezek nőttek leginkább az író szívéhez, – valóban „időtlenül” suhan át a kaotikus események között, míg Erech és Szu-

rippak lakossága, papok, zsoldosok, halászok és borbélyok, menthetetlenül kihatják maguknak azt a kis teret és időt a világból, mely megkülönbözteti őket fennkölt uralkodóiktól, a beavatottaktól. Hogy mindig is így volt és bizonyára így is lesz? Nagyon valószínű, – de nem is a köznép nagyszerűen megrajzolt karakterének állandóságát vonjuk kétségbe, hanem magán a művön belül látunk szakadást a kétféle időtlenség: a homokóra-emberek állandósága és Utnapistim időtlensége között. Kodolányi János műve különben is csak relative mondható időtlennek: nem szünteti meg az időt, csak önkényesen szabályozza határait. A különböző rétegek: a kozmikus történet, Utnapistim és barátai, Gilgames és szerelmei, Lugal király és hívei, a köznép élete, a béke és háború állapota, más-más szabályozást kívánnak meg. Ami a *Vizöntő*ben valóban időtlen, és éppen ezért a könyvnek tulajdonképpen főszereplője is, nem valami élő, változó lény, hanem a változatlan isteni törvény. Ez az egyetlen motívum, mely valóban felülemeli Kodolányi János művét az időhöz kötött történelmi realitáson, minden más kísérlet ügyes bújócskajáték marad az író és témája között. Nannarnak, a tüzes sárkánynak közeledése, ahogy állhatatosan kering a föld körül hosszú évezredekken keresztül, és közben háborúk dúlnak, városok pusztulnak el és épülnek fel újra, emberek születnek és halnak meg: mindez valami bibliai állandósággal, misztikus időfelettséggel vonja be a kicsinyes emberi világokat, törekeny viszonyokat. „Minden csak hiúság”: ez a *Vizöntő* állandó kísérőzenéje. A hatás, melyet ez a biblikus szemlélet felébreszt, egyszer elcsüggesztő, máskor rémületes, ismét máskor zsongító, feledtető. Nannar vörös ábrázatán tükröződik a földi élet sokszerűsége, számtalan ellentmondása, minden félelme, gyöngédsége és gazdagsága. Nannar támaszt pusztító háborúkat, ő követeli áldozatul az emberek száz ezreit, szüzek testét és ifjak kitépett szívét, ő ösztönzi grandiózus vállalkozásokra Lugalt, az uralkodót, ő kergeti csodálatos szerelmi játékba Gilgamest és Héát, a „tücsköt”, ő küldi tengerre a mesés Aztlán követeit, ő gyönyörködik az aranyszigeten Nurma boldogságában, és végül ő zúdit

özönvizet a szerencsétlen Gondvana lakosaira. „Minden Nannar”, – ahogy Simebán mondja, a vesebajos csillagász. Igen, minden Nannar. Azaz az öröktől való isteni szándék, ő bocsát halált és életet a földre, ő az egyetlen valóság, mely egyben igazság is. A „beavatottak” tudják ezt, ők emlékeznek, és megvetik a homokórák embereit. Néhány ezer esztendő nem számít. A könyv háromnegyed része nem más, mint Utnapistim látomása, amint felidézi emlékezetében a megszámlálhatatlanul sok évet, mely végre is beteljesítette a világ sorsát, őt azonban sors és idő gyengítette testében, de csak gazdagította lelkében.

A *Vízöntő*: mese, és Kodolányi János kivételes tehetsége egy második, egy kozmikus *Odyseiát* ajándékozott az irodalomnak. Ennek az *Odyseiának* nagyarányú és mégis utolsó pillanatokig annyira emberi kalandjaiban gyönyörűséggel merülhet el minden olvasó, – sit venia verbo! – még a homokórák embere is. A *Vízöntő* írója megtalálta azt a hangot, melyen nyugodtan lehet szólni minden emberhez, de melynek ünnepélyességéből és izgalmas tanulságaiból a bölcsek egy életre szóló emléket meríthetnek. Elindult ez az aranyhajó az időtlenség vizein, ezerkilencszáznegyvennyolcban, de ennek az időtlenségnek tengerén egy állandó, fekete rém kíséri, az a nagy időszerűség, melyről sohasem tudhatjuk, mikor váltja valóra a mese fináléját, mert a Sárkánynak még el kell egyszer oldoztatnia, „egy kevés időre”.

4.

A modern szépprózának van egy biztos ismertetőjele: türelmetlen. Vannak regényeink, de nincsen epikánk. Nemcsak az életben nem ismerünk pihenést, nyugalmat, hanem az irodalomban sem. A múlt század nagy epikusai ma fárasztóak, körülményesek, gyakran érdektelenek. A könyvekből körülbelül egyidőben vészett ki a körmondat és a mesélőkedv. Az irodalom alkalmazkodott, talán túlságosan is alkalmazkodott az olvasóhoz. Aki ma epikát merészelt írni, annak magatartása határozottan reakciós. A legszélesebb kapu a népszerűtlenséghez.

Kodolányi János korlátlanul él az epika eszközeivel. A legráterőbb író a magyar irodalomban. A regény az ő kezében nem gyors hegyipatak, hanem szélesen hömpölygő, hatalmas folyam, melynek partjai gyakran egybeolvadnak a látóhatárral, és látszólag céltalanul sodorják össze-vissza heterogén rakományukat. A mai olvasó gyors gőzösön utazik, nem érdekli a hajóról nyíló kilátás, türelmetlenül nézi óráját, csak a végcél, a megérkezés izgatja, Kodolányi játszik az utasokkal: az olvasókkal. Minden égtájat megmutat nekik, kiteregeti előttük minden portékáját. Könyvében nincsenek fontos és nem fontos részek. Néha szinte kérkedik gazdag anyagával. Ortega szavai rendkívül találóak: „A regény nem könnyű, mozgékony műfaj; nem tud repülni. Az énekes, hóna alatt lantjával, könnyedén libben tova; a regényíró nagy haddal mozog, mint a vándorcirkuszok, vagy a nomád népek. Egész világ kellékeit hordozza hátán.” A *Vizöntő* ilyen hódító könyv. Egyszerre több ismeretlen földrész partján köt ki, beszámol a conquistadorok kalandjairól, valóban „egy egész világ kellékeit” mozgósítja célja elérésére. Fokozatosan bontja ki a cselekményt, minden új szálból még újabb fonalak indulnak, míg végül előttünk áll az egész gazdag szöveg. Hogy milyen távoli világokat járunk be, csak akkor látjuk igazán, mikor már befejeztük a könyv olvasását, és egy későbbi időpontban rendezzük le tisztult emlékeinket, mert hiszen olvasás közben őserdőben jártunk. Minden író nagyságát az mutatja, hogy mennyire tud anyagán uralkodni. Kodolányi két különböző helyről gyűjti anyagát. A tudomány eredményeiből válogat, s ahol hiányzik ez az egykorú ismeretanyag, ott vakmerő intuíciójával teremt összefüggéseket. „Semmi sem új a nap alatt” – talán ez a mondás a legfőbb mozgatórugója az író intuitív képességének. Régiből és újból, tudományból és álomból szövődik az a gazdag együttes, mely végülis harmonikus egészként magasodik föl, mint valóban időtlen monumentum.

Ez az emlékmű tulajdonképpen eleven anyagból, embelekéből épül. Olyan emberi körkép, melyet Swift óta nem alkotott senki. A *Vizöntő* szerzőjének egyik leghatalmasabb fegyvertársa az irónia szelleme. Az irónia mélyén gyűlölet

lappang, Kodolányi azonban éppen ellentéte Swiftnek: belsőleg fegyelmezett. A gyűlölet és megértés határai nála már egybemosódnak. Túlságosan jól ismeri az embereket ahhoz, hogy gyűlölje őket. De leplezetlenül megmondja róluk a véleményét, és pedíg úgy, hogy a kellő fölényvel szemléli őket, tehát művészetet alkot. A könyvnek egy újabb ellentmondása: az író egyáltalán nem rejtegeti saját személyét, mégis tökéletes realista művet nyújt. Így foszlanak szét a műfaji babonák, ha valaki nem elméletben, hanem gyakorlatban cáfolja meg őket. Egyáltalán, érdemes lenne egyszer kifejtenie valakinek, hogy a *Vízöntő*, minden látszólagos formai konzervativizmusa ellenére is, mennyire forradalmi és mennyire úttörő munka. Érdemes lenne többek között ilyen szempontot is felvetni: hogyan változhatik át a realista regény szinte észrevétlenül egy eljövendő új kor hiteles művészi eszközévé? Alighanem mindent gyökerében kell kezdenünk, és ha maga az író ráébredt egy új magatartás szükségességére, akkor az ilyen, csakugyan formai szempontok, mint: realizmus, romantika, misztikum, valóság, stb. stb., valóban nem lehetnek többé már döntők.

Nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy a *Vízöntő* minden alakjának méltatása külön kötettedagasztaná ezt a kis írásunkat. Az emberi jellemnek, változékonyságnak valóságos magazinja ez a könyv. Minden szereplőjéről elmondhatjuk azt, ami Szur-szunabunak, a kormányosnak állandó szavajárása: pompás. Számtalan ismerőssel megrakodva térünk meg ebből a lélekzetállító utazásból. Néhányukkal, mint Utnapistim és barátai, Gilgames és Lugal a király, úgyszintén részletesebben kell foglalkoznunk. Itt csak a könyv stílusáról még néhány szót. Kodolányi Jánosnak ebben a művében tulajdonképpen nincs is egyéni stílusa. Ez az a stílus, melyet a régi nagy realisták, (egészen) Goethétől kezdve, ábrándosan emlegettek: minden dolog a maga nyelvén szólaljon meg, az író legyen olyan, akár az Isten, sohasem látható, és mégis ő beszéljen mindenki szájából. Ha Utnapistimről, a bölcsről van szó, ez a stílus komoly, tiszta és mérsékletes, ha a homokórák emberei forognak a színen, izgalmas, változatos és ironikus, ha Gilgames szerelmi történe-

tét beszéli el, kissé meghatódott, emlékezésszerű és pompázó egészen a színhang hallucinációkig, mikor romba dől Szurippak, harsogó és félelmetes, mikor pedig fölkel az új korszak napja, valami másvilági megbékélés sugárzik szét rajta. Vannak lapok, melyek himnikusak és szárnyalók, vannak, melyek szürkék és gonddal terheltek, ismét mások, melyek csöndesen hullámzók, kérkedők, elmélkedők, szomorúak, csintalanok. Az író szókinccse kifogyhatatlan, és magával sodró. Egy-egy hasonlata mintaképe lehetne a költői vakmerőségnek és megfigyelő pontosságának. Minden egyébtől eltekintve is: a *Vizöntő* nyelve és stílusa gyönyörű kivirágzása a magyar nyelv minden eddigi örökségének és rejtett szépségének, a szavaknak és képeknek nagy gyűjtőedénye, valóban korszerű és igazán mesteri formában megalkotva.

5.

Utnapistim, a mese főhőse, a könyv rendező elve. Az események csak addig értelmetlenek és rémületesek, amíg nem haladtak át Utnapistim tisztító és rendező szellemén. A világ önmagában értelmetlen: ennek az „időtlen férfinak” hatalma abban rejlik, hogy nem zárkózik el Anunak, az Ég istenének sugallatai elől. Utnapistim két jól ismert bibliai típusnak a keveredése: a patriarkák és próféták tulajdonságai egyesülnek benne. Anu általa közli akaratát a néppel, és ugyancsak Utnapistim az, aki fáradságot nem kímélve jár körül a városban, hogy a nép beavatottjainak tudtára adja az istenek szándékát. Utnapistim igazsága nem bizonyosodik be lépten-nyomon, és nem is merül ki pusztá látványosságokban. Ő megvalósította magában a kozmosz rendjét: nem siet fölöslegesen, de nem is késlekedik. Akik nem vesznek tudomást Anuról, azok Utnapistimot sem értik meg. Ők ketten egyek. Amilyen ütemben közeledik az istenek ujja Gondvana városaihoz, úgy távozik el egyre inkább a zavaros földi életből ennek az egyetlen igaz beavatottnak szelleme. Kezdetben még jó barát, megértő családapa, lelkiismeretes tanácsadó. Később már alig

érintkezik barátaival, megtagadja szolgálatait a királytól, végül már mindenki, még családja is, örültnek tartja. Utnapistim nemcsak időtlen, hanem, ami ebből következik, mindvégig korszerűtlen férfiú is. Gyakorlatiatlan, „felelőtlen”, álmodozó. Csak ő tudja, mit álmodik. Barátai könnyörögnek az istenekhez, siránkoznak vagy átkozzák őket, Utnapistim azonban imádkozik. Mert megtalálta az élet értelmét, többé már nem az életet keresi, hanem ezt a magasabbrendű, isteni értelmet.

Ebben különbözik Lugaltól, az uralkodótól. Lugal a földi értelemben hisz, Utnapistim az égiben. Lugal a külső világban uralkodik, Utnapistim a lélekben. Lugal gyűlöli Nannart, Utnapistim pedig megérti. A király menekül a sors elől, a bölcs pedig követi. Egyikük sem rejti véka alá a neki adott hatalmat. De mennyire különbözőképpen élnek vele! Az egyik kergeti, a másik lemond róla. Mi az a bűn, ami tönkreteszi Lugalt? Ő is állandóan Anura hivatkozik. Az isteni sugallatból azonban mindketten mást olvasnak ki. Lugal megtorpan Anu parancsszaván, megáll a félelemnél, aszerint is cselekszik. Utnapistim nem riad meg, hanem elmerül Anuban, és megszereti őt. Lugal katona, ő csak rettegni és parancsolni tud. Utnapistim azonban önmagán uralkodik, és magának parancsol. Lugalnak foglalkozása van, Utnapistimnek pedig hivatása. Az időtlen és szelíd bölcs Gondvana Aeneas-a, akinek hajóra kell szállnia, hogy az ősi isteneket átmentse az új hazába, egy új világ számára. Az ilyen hős legfőbb tulajdonsága mindig is a „pietas”, a jámborság. Utnapistim nemcsak a katasztrófa pillanatában, hanem kezdettől fogva menekül, előbb a magányba, aztán önmagába, végül önként közösi ki magát az örült, vesztébe rohanó földi rendből. Fokozatosan veti le az érzékek nyűgeit, hogy egy valóságosabb és igazabb szellemi világba emelkedhessék. Ott lesz maradandó lakása, ahova az állandó imádság röpíti el: a megtisztult szemlélődés nyugodt hazájában. Utnapistim a jobbik részt választotta; meghalt a világ számára, hogy újjászülessék Anuban. A közös halál pillanatában elragadta Lugal elől a győzelmi koronát.

Utnapistim tudós barátai a legragyogóbb arcképek közül valók, melyeket regényben olvashattunk. Kodolányi János tulajdonképpen „kulcsregényt” írt, csak éppen regényének arányait hatványozta minden koron felülállóvá. Egyéneket, nagyonis valóságos, élő egyéneket rajzol meg ragyogó művészettel, melyek ugyanakkor típusok is. A maga korához ezer szállal fűződő realista regényíró tulajdonsága és öröksége ez. De mennyi életszerűséget, változatosságot, érdekességet jelent ez a *Vizöntő* „exotikus” világában. Ott van mindenekelőtt a süket könyvtáros, Ur Ba'u. Az ő alakján érződik leginkább az író szeretete ebben a szűkebb baráti körben; ő közelíti meg leginkább Utnapistim gondolatát. Bizonyára maradandó figurája ez a derék Ur Ba'u a nagyrahitott, valóban „beavatott” tudós, akit azonban családi és anyagi viszonyai örökké szomorú rabságra kárhoztatnak. Kodolányi ironikus mosolya Ur Ba'u alakjának rajzolása közben enged leginkább élességéből és közeledik a megértéshez, a szeretethez. Tragikus figura Simetán, a csillagász. Az író mosolya itt egészen megkeseredik. Az emberi nyomorúság, mint maró vitriolos sav, szétbomlasztja a gúny önként kínáló, finom lehetőségeit. Simetánt homály veszi körül, mely egyre inkább sűrűsödik, végül belevész a vizözön időtlen éjszakájába. Mindenkitől különbözik és valamennyi közül a legmulatságosabb az idegen tollakkal büszkélkedő Gubbubu. Látnivaló: az író nem szenvedheti ezt a típust, de a nagyszerű karakterizálási lehetőségek miatt kedvtelve foglalkozik vele. Gubbubu hálás anyag: Kodolányi úgy forgatja meg előttünk minden oldalról, mint a kirakati bábukat szokás: ilyen volt és ilyen lesz minden Gubbubu! Nem esik túlságosan messze tőle Hétil sem, az édesszavú költő. Ő vegyül el legszívesebben a homokóra-emberek társaságában, egy kicsit jól is érzi magát közöttük; hiába beavatott és hiába írja műveit az örökkévalóság számára, életét mégis a pillanatnak adja. Hétil alakja mégsem ellenszenves: az ember földhöz tartozásának fájdalmas lírája élteti gyermeki, makacs, szomorú életét. Namzi, a hárfás történettudós, úgy lebeg mindnyájuk fölött, mint egy valószínűtlen, tűnékeny jelenés, egy villi; az emberi előrelá-

tás paródiája, hogy ő menekül meg egyedül Utnapistim barátai közül. Nem tartozik ugyan ehhez a körhöz, de mégis itt kell megemlítenünk Szur-szunabut, az írónak alkalmi alteregóját: a női nem ugyancsak rosszul jár a könyv utolsó fejezeteiben. Kodolányi János jellemábrázoló készsége Szurrippak pusztulásának leírásában éri el tetőpontját: a tudós beavatottak halála a *Vízöntő* legmeggrázóbb fejezete. Ma is élő embereket ábrázol egy rég elmúlt, döntő történelmi pillanatban; valóság és irrealitás mesterien olvad együvé az író képzeletében.

6.

Utnapistim szellemi világtérje nem épül légüres térre, nagyonis földies, valóságos háttérből nő ki. Az egész regényen végigvonuló hatalmas ellentétpár: a szellem és a politika harca. A *Vízöntő* politikai könyv. Aminthogy az volt a *Divina Commedia* is. Szenvedélyes írótipusnál ez nem is lehetséges másként. Nemcsak iránymutató munka, hanem egyúttal tükör is. Aki kicsinyít, az gúnyol. Kodolányi János nagyon kicsinek látja ezt a földi életet, mindenekelőtt a politikusok életét, tehát derekasan kigúnyolja őket. A politikus nem ismer kíméletet a szellem embere iránt, az író sem ismer könyörületet a politika iránt. Dante elsősorban bírónak tartotta magát, akinek szenvedélye az ítélkezés, és joga is van az ítélkezéshez. Kodolányi azonban „szelíd” bíró. A szelídség néha csak arra való, hogy az író rendszeresebben fejthesse ki utálatát. Az elvakult ember nem részletez, a meggyőzéshez azonban részletezésre van szükség. Az anyag bőséges, és Kodolányi teli kézzel markol belőle. Habár általános, minden időkre érvényes képet akar festeni, nem titkolja egyéni tapasztalatait sem; igaz, mindig vigyáz arra, hogy gondosan elsimítsa a nyomokat. Az előbb Swiftre hivatkoztunk. Kodolányi távolabbi szigetekre helyezi történeteit, mint az angol satirikus, mégis tagadhatná-e valaki, hogy sokkal közelebb érezzük őket magunkhoz? Itt van mindenekelőtt a háborúk rajza, egy modern *Békaegérharc*. Hogy milyen fölényes kézzel kezeli ezt a témát Kodolányi, ar-

ra jellemző, hogy, habár „a bőrünkről van szó”, mégis mosolygunk, sőt néha ugyancsak nevetünk rajta. Mert nem tagadhatjuk meg elismerésünket a szinte kínos pontossággal találó, pokoli megfigyelésektől. Erech és Szurippak harca külön kis eposz a *Vizöntő* meséjén belül. Kodolányi íróniája itt egyelőre a kollektívumokat éri. Talán ezért kevesebb is a megértés benne, mint később, mikor egy-egy polgárt, ennek a fajtának igazi diszpédányát veszi célba. A „célbavevés” tulajdonképpen nem találó kifejezés, mert az író technikája egészen más: türelmesen körüljárja alakjait, elkíséri őket utazásaikon, meglesi házukban, munkájuk közben. Állandó módszere az ellentételhalmozás; kell-e meggyőzőbb párhuzam, mint Nannar gyilkos közeledése és a homokóra-emberek meg nem szűnő acsarkodása? Lugal és az alája rendelt tömeg úgy egészítik ki egymást, mint két, szorosan együvé tartozó tárgy. Lugal azért hozza embertelen törvényeit, hogy megmentse a népet, a nép pedig éppen abba pusztul bele, hogy egyre dühödtebb lelkesedéssel veti alá magát a király rendeleteinek. De közben mennyi alkalom az ember állhatatlanságának ironikus rajzára, hány elvetemült, elkorcsosult jellemet vet felszínre a forradalmak, szerencsétlenségek, rendbontások és „rendhelyreállítások” leírása! A tömeget csupán ösztönei és félelmei vezetik, és ahogy közeledik Nannar, úgy fokozódik esztelen viselkedése egész a haláltáncig. És mindez, egyre inkább, az értelem nevében. Ha van az emberi értelemnek világgraszoló paródiája, akkor a *Vizöntő* az. Minden földi rend és földi okosság megcsúfolása. Lugal király egyre inkább hozzá hasonul ahhoz a tömeghez, melyet görcsös akarással igyekszik megmenteni. Közben fokozódik a zűrzavar, pusztul a nép, és az ember állati sorba süllyed. Az író sötétenlátása a katasztrófát megelőző fejezetekben kulminál. Az egész regény úgy áll előttünk, mint egy hatalmas, színes vízió, a színek azonban Szurippak döntő napjaiban elsötétednek, kivesznek. Kodolányi pesszimizmusa elérte a mélypontját. Még az elbeszélő modort is abbahagyja, egyszerűen csak konstatál. Az esztelen város, melyre ráfekszik Nannar bíborvörös árnyéka,

minden emberi rendnek és értelemnek szomorú tagadása, kilátástalan felszámolása.

7.

Gilgames nemcsak ember, hanem szimbólum is. A köz-nép és a beavatottak külön szektája között eléggé problematikus úr keletkezne, ha nem születne meg kettőjük között Gilgames, aki kétharmadrészben isten és egyharmadrészben ember. A *Vízöntő* olvasói között megoszolhatnak majd a vélemények; lesznek, akik titokban bosszankodnak Lugalék kudarcá miatt, ismét mások feltétel nélkül a világot lenéző sumér yógik oldalára állanak. A mi legkedvesebb emlékünkből azonban Gilgames marad. Az *Isteni Színház* hármasszínházában a *Purgatórium* a leglenyűgözőbb, ez érdekli bennünket a legszenvedélyesebben, és ez a nagy költeménynek – le merjük-e írni? – legszebb része. Az elkárhozottak és az üdvözültek országa elég messze esik tőlünk, a küzdő és végül diadalmaskodó lelkek azonban mi vagyunk, ők a mi harcunkat harcolják. Gilgamest középhezete avatja annyira fontossá és annyira megragadóvá. Nannar üzenetét a jövő számára Gilgames megszületése példázza. Az író stílusa mindig különös változáson megy át, mikor kedves hősére tereli a szót. Megoldódik, sokrétűbb lesz és gondosabb. A könyv többi lapján érezhető, hogy Kodolányi írói feladatokat old meg. Utnapistim és Gilgames esetében azonban ebből a feladatból személyes ügy lesz. Kettőjük közül is leginkább Gilgames alakjánál figyelhető meg a cinkos részvét, a megértő részletezés. Az a roppant lírai mondanivaló, mely a *Vízöntő* témájában bujkál, a Gilgames-epyllionban bukkan felszínre, és változik eleven hatású, hatalmasan sodró folyammmá.

Líra az epikán belül: ez minden regényíró tüzesvas-próbája. A *Vízöntő* írójának merészsége, mondhatnók vakmerősége, itt lesz nyilvánvalóvá. Kodolányi nem lirizál, hanem az érzelmek túlfűtöttségének valóságos özönvizét árasztja regényére. Szinte dúskál a felkavart nagyszerűségeiben. Itt mutatkozik meg egész írói gazdagsága, képzeletének félel-

mes bősége. Nagyvonalú, szertelen, igazán keleti rokonlelke Gilgames érzelmi életének születését nagyszabású írói apparátusával festi alá. Nem riad vissza a túlzásoktól; pazarul dekoratív, gyakran fülledt atmoszférát lehellő, ezer színben villámló, lüktető képeit a vérbeli meseíró és fölényes stílusművész következetességével rajzolja végig. Soha nem tud betelni a színes és zenei hatásokkal, és mégis érezzük, kifogyhatatlan tartalékai vannak. Kodolányi János hajlamos a részletezésre, terjengősségre; Gilgames történeteiben azonban ezek a hiányosságai lefegyverző írói eredményekké változnak át. Itt csakugyan helyén van a határt nem ismerő, terjedelemre nem ügyelő költői teremtőerő. Gilgames élete olyan, mint egy színes mesefilm, melynek időnként más és más alaptónusa van. A kis papnővel folytatott viszonya mélybarna, puha, illanó színekben kap kifejezést. A regény stílusa sötét, bársonyos, illatos baldachint von kettőjük fölé. Az érzékek gyöngéd, játékos vagy vad, fülledt ereje sodorja őket magával. Mikor pedig megjelenik Héa, a Tücsök, a háttér új színben ragyog föl: bíborvörösben. Nannar megzavarja szülöttének és szerelemben égő áldozatának érzékeit, becsalja varázslatának mágikus körébe, síró gyermekké és nagylelkű ifjúvá változtatja át, megismerteti minden gyötrellemmel és minden érzelmi gyönyörűséggel. A megfoghatatlan hang után szaladó Gilgames belezuhan a tudatalatti vágyak sűrűjébe, az olvasó pedig szívdobogva követi az ösztönöknek és rejtett szimbólumoknak ebbe a bűvös erdejébe. Az egész jelenet csupa ritmus és forróság, mint őserdei népek rejtelmes éjszakai zenéje, sötétségből, félelemből és leküzdhetetlen évezredes nosztalgiákból szöve. Más tájak és más szenvedések tűnnek fel a Nurmával való ismeretség napjaiban. Gilgames, aki merengve ül a tengerpart gátjain, majd később csodálatos utazásokra viszi magával kedvesét, testvére minden nagyraihivatott, hasonló korú ifjúnak, kiket kamaszkori álmaik és gyermekes szenvedélyeik annyiszor visznek képzeletben egy távoli, mesés Aztlán partjaira. Csupa arannyal festett kép Nurma és Gilgames boldog élete a szigeten, melynek olyan szomorú a vége, mikor megjönnek a csüggedt őszi napok,

és a tenger szennyes, szürke hullámai magukkal sodorják annyi szép tervüket, emléküket. Gilgames a végső napokban atyja, Utnapistim mellé áll, és megférfiasodva vesz részt annak küzdelmeiben. Ez a Gilgames már a jövő Gilgamese: mi addig is szívesen emlékezünk vissza a kedves ifjúra, aki kétharmad részben még isten ugyan, de egyharmad részben már ember.

8.

Utnapistim, Anu parancsára, hajót épít. El kell hagynia minden barátját, vagyonát, házát, szülőföldjét. Gondvana sorsa beteljesedett. A föld meginog, tüzes láva hull a magasból, a tenger rázúdul Szurippak városára. A Világtorony gigantikus épületét odahagyják a tűz és víz martalékául, Lugal felszakítja beleit, a világra éjszaka borul. Nannar, a tüzes sárkány, célhoz ért.

A *Vízöntő* meséje eddig békésen kanyargó folyamhoz hasonlított, most hatalmas sziklák között zuhog, szédítő szakadékokba omlik, irama gyorsul, lázasan hanytorog medrében. Itt mutatkozik meg a könyv eredendő drámaisága. A pusztulásra ítélt bölcsök ábrázata rettenetes torzképpé fajul. Erényeik valóságos hőökké avatják őket, fogyatékos-ságaik, pedig esztelen őrjöngésre változnak, kivetkőztetik gazdájukat emberi mivoltukból. Az a hallatlan dinamika, mely ezekben az utolsó fejezetekben lüktet, a drámai képzelőerő legragyogóbb teljesítményei közé tartozik. Kodolányi okos és számító író: mivel tudja, hogy a kozmosz tragédiája úgyszólván hozzáférhetetlen emberi toll számára, ezt a tragédiát kicsiny hősökbe vetíti, ahol aránylag kis területen szédítő arányokat és meglepő kapcsolódásokat világíthat meg.

A tüzes sárkány pedig szétrobban a dühöngő óceán fölött, és lángoló köveket hajít a tengerbe a hajósok rémületére. Az író küszködik a hatalmas apokalyptikus témával, de ragyogó tudásával és ösztöneivel átsiklik a veszélyek között. Ahogy szemünk elé vezet a lecsendesedett és napfényben fürdő új világot, az az írói tehetségnek egyik legbámulatosabb alkotása. Kodolányi győzedelmeskedett anyaga fölött,

ünnepélyesen sorakozó mondatai mögött érezni lehet nagy-szerű fölényt. A könyv stílusa, a mese atmoszférája ész-revehetően az eddigi fölé emelkedik. Megszabadult valami láthatatlan súlytól, és most végleg maga mögött hagyja a nehézkes földet. Az utolsó fejezet hangja egy modern bibliai látomásé; tisztaság, derű és valami ünnepi magasztosság árad el rajta. Utnapistim alakja emberfelettire nő. De az emberfölöttit sugározza maga a táj is, melynek közepén a megindító jelenet játszódik; a világ együtt ünnepel az emberrel, és minden talpalatnyi föld, az ég, a tenger és az állatok együttesen hirdetik az istenek jóakarátát. A mese végén vagyunk és mégis a mese titkos középpontjában; a mennynek és földnek, embernek és világnak ez a misztikus közössége mennyi mindent megmagyaráz! A szomorú alvilági bujdosás véget ért, immár az ég csillagai alatt állunk. Az életnek új korszaka kezdődik, a könyvnek új fejezete.

Kodolányi János a történet végén a mese folytatását ígéri. A *Vízöntő* azonban, így ahogy van, harmonikus és befejezett egész. Az irodalom legnagyobb műveivel vetekszik hatása: nekünk, akik ma olvassuk, új világképet és új magatartást tanít, ezért számunkra kissé túl is nőtt az irodalmon. De késői századoknak is szívéhez fog szólni, mint az emberi teljesítőképeségnek egyik legszebb bizonyítéka, mely most Kodolányi János személyében maradandót adott az utókornak.

(1948)

A tanulmány végén Várkonyi Nándor következő szavai olvashatók a kéziratban: *Tsodás tanulmány, Lacikám, csókdoslak érte és köszönöm. Sokat tanultam belőle és a Vízöntőt is jobban látom.*

Tsók

Nándor bátyi

(A szerkesztő megjegyzése)

K. J.: ÉN VAGYOK. Új, 2002. Szent István Társulat

ifj. Kodolányi János

UTÓSZÓ

Amikor a második világháború után 1945-ben, első alkalommal Akarattyán (Balatonakarattyá) jártam, elsősorban a háború okozta károkat igyekeztem megállapítani, számba venni, hogy mi és milyen állapotban maradt meg. Olyan riasztóak voltak a hírek, hogy apám is azt hitte, a ház megsemmisült. Láthattam, hogy az épület nem szenvedett nagy károkat, a berendezés, valamint különféle holmik azonban igen. Közéjük számítok olyasmiket is, amelyek voltaképpen nem *holmik*. A háború utolsó évében Kodolányi János *Emese álma* címmel tervezett regényciklusának harmadik kötetén dolgozott. (Az első kötet *Istének*, a második *Holdvilág völgye* címmel jelent meg az Athenaeum kiadásában, 1941-ben, illetve 1942-ben.) A harmadik kötet tervezett címe *A fejedelem* lett volna. 1944-ben még nem volt készen, csupán néhány részlete jelent meg *Ojbarsz futása* címmel a Sorsunk című pécsi folyóiratban. Minthogy a regényen apám Akarattyán dolgozott, az elkészült kézirat Akarattyán volt. Ott is maradt, amikor 1944 decemberében ott tartózkodó anyáméknak katonai parancsra el kellett hagyniuk a házat. A kiűritési parancs nem hagyott időt a válogatásra. Első, háború utáni akarattyai utam első feladata, természetesen, a kézirat sorsának a felderítése volt. A szemétből össze tudtam szedni piszkos, sérült lapjainak egy töredékét, ám azokat sem hiánytalanul. Visszatérvén Budapestre magammal vittem, nem tudván, hogy apám tud-e, akar-e még dolgozni rajta. A maradványt emlékként őrizte apám, azonban nem tudta folytatni. Bizonyosan nem az elkezdett regény töredék volta akadályozta apámat a regény írásának folytatásában, hanem más körülmények is, amelyek érdeklődését más irányba terelték.

A második világháborút közvetlenül követő években két regényt írt, mindkettőnek a témáját az ókorból merítette, közelebbről a Gilgames-eposzról. Az első 1946-ban készült, *Vízöntő* címmel jelent meg 1948-ban. Apám a címét később *Vízözönre* változtatta. Voltaképpen a folytatásának szánta *Új ég, új föld* című, szintén a Gilgames-eposz témakörébe tartozó regényét. A megírását 1949-ben fejezte be, ám csak 1958-ban jelentette meg a Magvető Kiadó. A *Vízöntő* kiadója *Szóllóssy Árpád* volt.

Új ég, új föld című regényének a kiadására nem volt reménye. A könyvkiadás államosítása után magánkiadók már nem működhettek, ám a tőke hiánya is gátolta ezt a tevékenységet. Apám 1949 óta Akarattyán élt visszavonultan, jövedelem nélkül. Éppen az elköltözése idején, 49-ben, nagyszabású regény terve fogant meg benne. Elhatározta, hogy regényt ír Jézusról, valamint Júdásról. Egy darabig érlelte magában a regény tervét. Minél mélyebbre hatolt, annál jobban felismerte a feladat nehézségeit, annál inkább ragaszkodott hozzá, igyekezett megoldani. 1950. január 28-án a következőket írta barátjának, Várkonyi Nándornak: „Igen, az egyházatyák kolosszusok, rejtély az egész társaság s engem igen lesújt. Mert szomorúan s tehetetlenül látom a magam silányságát, kicsiségét, gyávaságát, gyengeségét, őket olvasván. És látom a Júdás-probléma nagyságát is. Visszarettenek tőle. Attól félek, elbizakodottan fogok hozzá és az eredmény neveltséges bukás lenne. De ha Te nem nyúlsz ki megint felém, mindenesetre csődöt »kiáltok.«” Várkonyi Nándor válaszáat 1950. február 11-én írott leveléből ismerhetjük: „Látom, hogy küszködsz a Júdás-problémával. A tárgy csakugyan roppan nagy igényű s Neked azonfelül művészt kell produkálnod. S mivel művész vagy, »alkotó«, végeredményben csakis belülről nézheted, csak magadból indulhatsz ki. S én bízom az átélő képességedben. Azonban mégis el kell olvasnod, ami jóhoz hozzájutsz, már csak azért is, hogy ellenőrizhesd, összemérhesd magad. A feladat, a téma régi is, nagy is. Hosszú-hosszú idő óta foglalkoztatja a művészeket, közöttük a naiv művészeket is. Teológusok, filozófusok, történészek küzdenek évszázadok óta Jézus életének, küldetésének a kérdéseivel. Elméletek és cáfolataik feszülnek egymásnak. Művészi alkotások sorakoznak a tudományosok mellé, erősíteni vagy cáfolni pró-

bájlják egymást.” Hatalmas irodalmat kellett apámnak megismer-
nie, hogy behatolhasson a titkok közé.

1950. február 14-én ezt írja Várkonyi Nándornak: „A Júdás-
probléma úgy fúr bennem, mint a féreg, bár eszembe se jutott volna.
De hát nyilván bennem volt s azért jutott eszembe. Most már
nem térhetek ki előle, ámbár napról napra tisztábban látom, hogy
fene nagy és kényes ügy. Mert ahhoz, hogy tisztán lássam Júdást,
tisztán kell látnom Jézust is, ez pedig igen kemény dió. És hát még a
nép, a környezet, a társadalom, a politikai erők, a szokások, a vallási
viszonyok – egy sereg mindenféle bálványimádás, mítosz és miszté-
rium összevissza fonódva! – s végül az alakok emberi ábrázata, csalá-
ládi viszonyai, egymáshoz való kapcsolata stb. kimondhatatlan szö-
vevény ez. Csüggedten nézek körül, mint akinek ki kell irtania egy
őserdőt, amelynek a határait sem ismeri s kiirtván, épületet kéne
raknia a kivágott fából.”

Apám, természetesen, nem történettudományi művet szándéko-
zott írni, hanem szépirodalmat, regényt. Cselekményének abban a
környezetben, abban a társadalomban kellett játszódnia, amelyben
Jézus élt, hiszen csak abban próbálhatta meg hitelesen ábrázolni Jé-
zusnak, regénye főhősének az alakját. Regénye írásakor gyakran írt,
beszélt Júdás-regényéről, pedig Krisztus-regényt írt. Várkonyi Nán-
dor írta neki 1950. március 1-jén kelt levelében: „Ám noha Júdást
akarod megírni, Jézussal legalább ugyanannyi dolgod lesz, mert le-
hetetlen mellékesen kezelni; ezért szívesen szimatolok tovább az
óriási anyagban”. Várkonyi tárta föl a legszükségesebb irodalmat,
amelyet a regény írójának ismernie kellett. Apám elsősorban Várko-
nyi Nándor segítő közvetítésével juthatott hozzá az irodalomhoz, ő
ugyanis nemcsak könyvtárosként, hanem apám kitűnő ismerője-
ként kereshette a legfontosabbnak ítéltető irodalmat.

Apám 1969. augusztus 10-én súlyos betegség után elhunyt. Éle-
tében az *En vagyok* nem jelenhetett meg, csupán egy részlete, *Jehuda bar Simon emlékiratai* címmel, 1957-ben. Ugyanez második kiadásában, 1959-ben, a *Jehuda bar Simon* címet viselte. A gyászkeretes „fülszöveg” tanúsága szerint apám halála után került ki a nyomdából. Az egész regény azonban továbbra is kéziratban várta sorsa alakulását. A Magvető Kiadó *Sík Csaba* szerkesztőt bízta meg a regény kéziratának kiadásra előkészítésével. A szerkesztő a meg-

bízatást úgy értelmezte, hogy a regény kéziratát jelentős átdolgozásnak veheti alá s ezáltal teheti kiadhatóvá. Mindenekelőtt a terjedelmet tartották akadálynak, tehát rövidítését javasolták. Ám a szerkesztő nemcsak a szöveg rövidítésére törekedett, hanem a változtatására is. Apám stílusához hozzátartozott a szinonimák gyakori alkalmazása. Színesített, erősített, hangsúlyozott vele. Az új szöveg tehát néhol valóban tömörebbé, ám szegényebbé, színtelenebbé vált. Sík Csaba átdolgozó, rövidítő beavatkozásával alakult ki az új szöveg, amelyet az *Én vagyok* kiadása után 1972-ben az olvasó kézbe kaphatott. 1984-ben második kiadásban is megjelent, ugyanazzal a szöveggel. A szerkesztő nem mondja meg az olvasónak egy szóval sem, hogy megrövidítette, megváltoztatta a regény szövegét. Az olvasók azt gondolhatják, hogy az 1972. évi első, majd az 1984. évi második kiadás a szerző eredeti, változatlan szövegét, valamint általa alkott szerkezetét tartalmazza. Annál is inkább élhetett ez az elképzelés, mivel a regényhez csatolt *Utószó* szerzője, *Csűrös Miklós* sem nyújtott tájékoztatást az átdolgozásról.

1972 óta többen foglalkoztak az *Én vagyok*kal. Merőben félreértésnek kell tartanom azokat a feltevéseket, véleményeket, amelyek Júdás-regénynek tartják. Apám maga is előidézője volt e véleménynek, hiszen leveleiben, főleg a Várkonyi Nándornak írottakban, többször Júdás-regényként említette. Azokat a feltevéseket még inkább félreértésnek, sőt belemagyarázásnak kell tartanom, amelyek szerint apám Júdás (Jehuda) alakjában önmagát ábrázolta, ő az áruló, magát bünteti Júdás öngyilkosságával. Az tagadhatatlan, hogy apám írói munkásságával több művének a hősében önmagát is ábrázolta. Elsősorban önéletrajzi ihletésű írásaiban találhatunk példákat. Ezt a jelenséget azonban nem lehet általánosítani s mindenütt az ő személyét keresni. A félreértéshez az is hozzájárulhatott, hogy apám Júdás alakját beteg, hibás lábú, járású emberként ábrázolja, az pedig szinte köztudomású, hogy apámnak Achillesín-zsugorodás következtében beteg volt mindkét lába, betegsége ortopéd cipő használatára kényszerítette. Ezt a félreértelmezési lehetőséget nyíltan én említem, a regény elemzői szemérmesen hallgatnak. Apámat a lába betegsége alkalmasabbá tette arra, hogy hitelesen ábrázolni tudja a beteg lábú embert, hiszen könnyebben bele tudta képzelni magát írói alakja helyzetébe.

Csűrös Miklós utószavában többek között a következőket írja: „Neki [mármint apámnak] is voltak tragikus tévedései, benne is élték keserű ambivalenciák, ő is utat tévesztett, a kor dilemmái között vívódva. A regény személyes, mondhatni lírai felhangját az olvasóknak és irodalomtörténet-írásunknak nemcsak mint a művet meghatározó hangulati és jelentésrétegek egyikét kell felfognia, hanem úgy is, mint az időződő író áttételes, objektívált, de szemérmességében is félreérthetetlen vallomását, amely arról tanúskodik, hogy másoknál szigorúbb bírāja tudjon lenni önmagának.” (*Én vagyok*, 1. kiadás, 687. 1.) Ugyanő ugyanabban az *Utószó*-ban írja a következőket is: „Kodolányinál programszerűen az önismeret az emberismeret kulcsa, életműve gyónás és vallomás, s ha az ember démonairól beszél, önmagában felismert démonok azok.” (Csűrös Miklós: i. h. 687. 1.)

Első kérdésként kell fölvetnem, mikor válik az ember öregedővé? Nem lehet általános érvényű választ fogalmazni, hiszen ez koronként, inkább korszakonként, és egyénenként változik. 150 évvel ezelőtt pl. öregnek lehetett számítani sok olyan korú embert, aki ma messze van még az öregedéstől. Apám, mivel 1899-ben született, 1949-ben, az *Én vagyok* írása idején, 50 éves volt, vagy nem sokkal több. Második kérdésem az, hogy mik voltak apám tragikus tévedései? Hogyan érthető az, hogy ő is utat tévesztett? Nyilvánvaló, hogy minden embernek vannak tévedései, voltak természetesen apámnak is. Ámde tragikus tévedései voltak-e azok, amelyeket a második világháború után Révai József és társai azoknak tartottak, netán még súlyosabbnak, valóban tévedések voltak-e? Amikor apám, szabadságát, sőt életét is kockáztatva küzdött a német imperializmus ellen, vett részt a háborúból való kiválás mozgalmában, tévedett-e? Amikor 1943-ban kiadta a *Zárt tárgyalás* című munkáját, tévedett-e?

A második világháború után sokszor, ismételten érték olyan politikai támadások apámat, amelyek fasisztának, antiszemitának, néppellenesnek stb. vádolták. Úgy érte meg a második világháború végét, mint akinek véget ért az üldöztetés időszaka, hiszen a német nemzetiszocialisták, akik el akarták fogni, vereséget szenvedtek, s velük együtt hazai csatlósai is. Apám veszélyes helyzetekben is szembeszállt a német imperializmussal, küzdött előretörései ellen. 1944. március 19. után bujkálnia kellett, hiszen a Gestapo által le-

tartóztatandók listáján volt. A nyilasok hatalomra kerülése után a helyzete veszélyesebbé vált. Abban az értelemben, hogy a magyar öntudat, megmaradási törekvések erősítését igyekezett szolgálni, nem törődve egyéni érdekeivel, valóban utat tévesztett. A mellőztetés, kirekesztettség, támadások nehéz éveiben többek között a Krisztus-regény súlyos kérdéseivel foglalkozott. Amikor évek múltán fölvetődött elbeszélésgyűjteményének a kiadása, ellenállt azoknak a hivatalos igényeknek, hogy tagadja meg középkori tárgyú történelmi regényeit s más írásait.

1950. május 3-án többek között ezt írta Várkonyi Nándornak: „Júdásnak nagy mélységeiig hatoltam le s ha innen ki nem zargat valami balhé, jún. 20-án hozzáfogok s szept. 20-án befejezem.” [...] „Jól mondod, öreg Haver, ez életem legnagyobb kísérlete. Szinte félek is tőle, olyan nagy. Fenenagy.” Ahogy írta, 1950. június 20-án hozzáfogott a regény írásához, a tervétől eltérően november 12-én készült el vele. November 18-án így írt Várkonyi Nándornak: „Én jún. 20-án hozzáfogtam a Júdáshoz s e hó 12-én be is fejeztem. A munka a tervezettnél jóval nagyobb lett, 720 oldal [gyöngybetűs írógéppel írva], de vannak benne fölösleges, aprólékos részek, amiket ki kell hagyni. Most fognék hozzá a javításához, azonban megvallom, én is fáradt vagyok. Nagyon megviselt ez a téma. Egész idő alatt egyetlen napot sem mulasztottam, a kitűzött részleteket akkor is megírtam, ha álmatlan éjszaka, anyagi gond, keserűség, fejfájás, vendég, aggodalom vagy egyéb nyavalya bántott. Mert azt mondtam, az ember tökéletesen rendelje alá magát a feladatának, ha meggebed is.” Majd így folytatja a levelet: „Sajnos, nem tudtam megállapítani, hogyan sikerült a feladat megoldása. Tildin kívül senki sem olvasta, a végét még ő sem ismeri. Érzem, itt-ott sikerült megközelítenem a látomásomat, de hogy szerves-e az egész mű, arról fogalmam sincs. Régóta töprengek rajta, miképpen olvashatnád el.” A kézirat javításakor elhatározta, hogy újragépeli az egész kéziratot. 1950. december 19-én ezt írta Várkonyi Nándornak: „Regényemet nem forгатom föl fenekestül s nem is Csinnadratta (Dzsinaradzsaszásra) miatt fogok hozzá újból, hanem mert kezdettől fogva elégedetlen voltam az első harmadával. Sok fecsegés, festői lafaly, lírizálás, leírás s homály az eszmék elrendezésében. Több és komolyabb részt akarok szentelni a platonizmusnak is, így, amint

van, sovány és általánosító. Végezetül Dujardin s az ő nyomán a magam kutatásai és anyaga szerint jobban bele akarom gyökereztetni a kereszténységet a múltba, az ősmúltba. Én, persze, nem mondom, amit ő, hogy Jézus tisztára mithikus személy s egy misztériumjáték hőse, hanem a mithoszt és a misztériumot mégis ki kell szélesítenem a Mózes előtti időkig a legalább a Földközi-tenger népeinek múltjáig. Ebben a munkában Jehósuah ben Nún, továbbá a fára szögezett kígyóhal, valamint a Dionysos-vallás a támasztékaim. Jól megnézve az Ószöv. írásokat, ordítanak belőlük az ilyen erőszakkal kiredakciózott tények, mint: Áron megölése és feláldozása Mózes által, Mózes megölése és föláldozása valószínűleg Jehósuah által, a kígyóhal-vallás híveinek lázadása a Jahvizmus ellen, a velük kötött kompromisszum s így tovább. Megint csak nem akarok részletezni. A fődolog az, hogy a mű első harmadát derekasan újra kell írnom s a többit is tömörítenem, mélyítenem kell." Majd így folytatja: „Mindezek birtokában hozzáfogtam a Júdás átdolgozásához, naponta öt-hat órát írok, s mire a javítással végzek, olyan fáradt vagyok, mint egy malomkő. Ilyet még nem tettem. Most azonban meg vagyok elégedve s majdan bátran adom a Te kezeidbe is. Tömör, kemény, jól megfogalmazott mű lesz, nincs benne elkenés, ájtat, érzelgősség, nagyképű bámulat, vagy henye éldelgés. Mára 120 oldallal végeztem s föltett szándékom, hogy aug. elejére elkészülök az egészszel. Legjobb művem lesz, valóban méltó zárótétele az eleve nem is sejtett trilógiának." Várkonyi Nándor május 28-án válaszolt: „De mindenekelőtt örvendezésemet kívánnám kifejezni mindafellett, amit munkádról, a Júdás-regényről írtál. Csodállak és irigyellek és főként helyesellek, Öreg Legény, ki ím törhetetlenül állasz a gáton és forgotod a csákányt. Amennyire lehetett, mélyére hatoltam szűkszavú közlésednek s látom belőle, hogy a keleti ezotériának ugyanazokat a megoldatlan problémáit küzdötted le, amelyekkel én még egyelőre sánta Jákob gyanánt birkózom."

Apám 1951. július 23-án közölte Várkonyi Nándorral, hogy elkészült az *Én vagyok* átdolgozásával. Így ír: „Még meleg. Két és fél hónap alatt írtam újra azt az anyagot, amin öt hónapig dolgoztam. Megkönnyebbülésem elképzelhetetlen! Azt hiszem, jó, én jobban nem tudom megcsinálni. Most már mennél előbb olvasnod kellene, hogy véleményedet halljam."

1951. július 31-én apám ismét írt Várkonyi Nándornak, többek között ezeket: „A Vizöntő [újabb kiadásában *Vizözön*] s a Bika [végleges címe: *Új ég, új föld*] mesestílusából, szürrealista formáiból a Júdásban alig maradt valami, mondhatnám: realista munka minden ízében, mert ezzel is érzékeltetni akartam, hogy az igazi realitás az ember irreális volta, a világ láthatatlan síkjainak élete, a téren-időn kívül lévő lét, ahonnan a dolgok származnak s ahová visszatérnek, a tér-idő koordináta pedig csak káprázat és illúzió. Munkám révén elnyertem a Nagy Beavatást, vagy legalább annak az ízelítőjét s most már ez számomra realitás, az egyetlen, az igazi, a változhatatlan valóság. De majd látni fogod, ha olvasod. És bizonyára látod a hibáit is, sőt, meg is mondom neked részletesen, noha segíteni rajtuk már nem lehet, azonban későbbi művek számára lépcsőfokokul szolgálhatnak. A titáni ember útját a megváltás felé a Bika mondja el, az alulról fölfelé vezető utat, a megistenülés útját, de a megváltás igazi és egyetlen útját, az örök utat az *Én vagyok*.”

Várkonyi Nándor az *Én vagyok* elkészültének a hírére többször is írt levelet. 1951. augusztus 4-én pl. többek között így: „Nyilvánvaló, hogy ezt az értelmet mostani munkáiddal eleddig a legjobban megközelítetted. Jele, hogy kizsarolt és kiürített – nagyon hejjes [sic], baj lenne, ha nem így volna. Elvégre, nagy szavak nélkül s a pusztá tényekhez ragaszkodva: problémád az emberiség legnagyobb problémája ősidőktől fogva; megoldásának keresése népeket és megváltókat hajszolt a cselekvés, a teljesítmény legmagasabb fokaira s ez a hajszta voltaképpen nem más, mint az emberi történelem veleje. Megoldás és befejezés persze nincs, mindaddig, míg az ember, az emberi nem él, mert az élet nem befejezés. Ezt is jól tudod. Azonban mint művész, a magad eszközeivel és erőidhez mérten, tisztáztad a kérdést, s ez a legtöbb, amit elérhetünk, ki-ki a maga területén.”

A regényt, elkészülte után nem olvashatta nyomban, hiszen amíg másolata nem készült el, apám nem merte kiadni a kezéből. Mindent másolat nélkül írt. Megismervén a kéziratot, nyomban véleményt is nyilvánított.

1951. augusztus 28-án levelében többek között ezeket írta: „De hiába, nem jutok más eredményre és íme, írásban adom Neked, hogy nagy mű vagy jelen, numen adest, a Szellem egy fontos szava öltött formát és kapott hangot a műben. Minden sorában és részleté-

ben, tárgyában és végbevitelében a »nagy stílus« fészkel, arányos és illő az emberi történelem legnagyobb eseményéhez és az emberi gondolat legnagyobb problémájához.” Ezt követően azt elemzi, miként fogadhatja a regényt az olvasó, különösen a két Gilgames-regény mesevilága után. A véleménye szerinti lényegét így látja: „1. – A lényeg, a regény legfőbb problémája, feladata: Jézus alakjának, tanának és sorsának beállítása az emberi szellem és kultúra legszélesebb távlatai közé – sikerült. [...] Ez a legnagyobb teljesítményed, ehhez foghatót nem ismerek, nincsen!! Néhány tudós pedzi ma már, hogy miről van szó, mi történt Jézussal; az egyháztudósok, a történetírók, a szépírók nem sejtik soha, sehol. »Magyarázatod«, »beállításod« világos, meggyőző, gyakran megdöbbenő, engem elkápráztat. Az intuíció és az erudíció nem tapasztalt, mindenesetre sikeres vegyülete, számomra szédületes. [...] Az olvasó előtt azonban egy pont valószínűleg nem világos: Jézus testének megevése törvényszerű és önkéntes egyszerre, Jézus nem magyarázza s a tanítványok sem értik, hogy miért kell az Ember Fiának tényleg keresztre feszülnie, miért nem elegendő a test megevésének rítusa? Jézusnak természetesen titkolnia kell a végső áldozatot, de azt hiszem, egy-két közbeszúrt mondatnál kellő helyen az olvasó számára is világossá lehetne tenni.”

Várkonyi Nándor a regény elemzését a következőképpen folytatja: „Ez tehát az egész mű szellemi alapvetése és megoldása; az irodalmi megoldás (a fentebbi hézagot nem számítva) az, hogy a kérdést élő emberek eleven problémájává teszed, a történetnek és Jézus sorsának állandóan ható, valóságos s reális mozdítójává, motívumává. Semmi elvontság, magasabb síkra vetítés stb., ellenkezőleg, napi szükséglet, napi teendő, mint az evés és az alvás. Ez az, amit Te egyszerűnek érzel, s Neked nyilván egyszerű is volt, a dolgok értelmének birtokában, à la Philippos, de Neki nyilván egyszerű is volt, amíg el nem jutottál hozzá, míg föl nem érted a jézusi gondolatot és tényét. Az, hogy akadt olyan marha, aki a maga nevében is egyszerűnek mondotta, érezte a történetet, mindenesetre a Te legnagyobb írói diadalod. [...] De én azt mondom, hogy evvel az egyszerű előadással is megérettetted a kérdés nagyságát; életre-halálra döntő voltát és emberi örökkévalóságát.”

Várkonyi Júdást ítéli nagy irodalmi teljesítménynek. Ezt írja: „A másik, rögtön ez után következő, nagy irodalmi teljesítmény:

Júdás alakja és szerepe az elemi dialektikát viszi be a történetbe, az ős-drámát. Nem a farizeusokkal, a főpapokkal, a zsidó egyházzal, a jahvista tanokkal áll szemben Jézus, hanem vele. Ő testesíti meg a Földi Birodalmat, az ideigvalót, a térbelit, amelyet persze örökreszólónak, boldognak szán, de éppen az a tragikuma is Jézussal szemben, minthogy tanítvány, bűne is. Így áruló: nem hitetlen, nem tévedés rabja, nem tudatlan, nem tagadó, még csak nem is ellenség, hanem ennél mind több: áruló. Távobbb áll Jézustól, mint az Uszurit, Dionaysost tisztelő pogányok, helyesebben, emezek mind Jézus rokonai, ill. Jézushívók más formában.” Júdás alakjának megrajzolását nehezebbnek tartja Jézusénál. Júdás alakját érthetővé, egyszerre emberivé és eszmeivé kellett tenni. Mint Várkonyi írja: „Írói szempontból egyenrangúvá tenni Jézussal. Hogy ezt megláttad, hogy ezt a szerepet szántad neki, az merőben új dolog.” Aggályosnak véli a pszichózis hangsúlyozását. Fölveti, „vajjon az a Földi Birodalom, melyet Júdás elképzelt, nem lehetne-e magasabbrendű valami, mint a főpapok, nagyszakállú egyház-vezetők, tekintélyek és politikai megalkuvók országa?”

Júdás csalódott, nem azt kapta, amit várt, amikor Jézushoz csatlakozott. Teljesen őszintén, kétségek nélkül soha nem tartozott hozzá. Megkeresztelése formaivá vált. A földi birodalmat várta, egyik legfőbb tisztségviselőjéül pályázott. Ez a vágya sem teljesült. Irigylte nála egyszerűbb, tanulatlanabb tanítványtársait. Jézus a tanítványaitól szeretetet, hűséget, fegyelmet várt, a kirótt feladatok teljesítését. Júdás menekülésként csatlakozott Jézushoz, azt hitte, biztonságban lesz. Nem érte el a biztonságot, állandó rettegésben élt, hiszen nem tudhatta, mikor lepleződik le. Csatlakozásakor még nem volt áruló, azzá vált. Jézus következetesen haladt kimért útján, vállalta a szenvedéseket, a kereszthalált. Júdás érzései, viselkedései gyűlöletté alakultak, gyűlölte az öccsét, mivel úgy érezte, érvényesülésének az útjában áll. Gyűlölte a rokonait. Gyűlölte tanítványtársait, figyelte őket. Fokról fokra meggyűlölte Jézust. Gyűlölte, mivel nem értette, távol maradt tanításaitól. Júdás sorsának a beteljesedése gyűlöletéből fakad. A gyűlölet pusztít, elpusztítja azt is, aki gyűöl.

Ifj. Kodolányi János

KODOLÁNYI JÁNOS (1899–1969) a XX. századi magyar művelődés történetének klasszikus alakja, világirodalmi rangú prózaepikus. Mindig kereszténynek, magyarnak és szociális elkötelezettségű embernek vallotta magát. Életművét a Szent István Társulat új kiadásban adja közre. A sorozat gondozói és szerkesztői filológiai hűségre törekvő és igényes kiállítású, szép könyveket ígérnek az író régi és új híveinek. Egyik célunk az eddigi sorozatos vagy egyedi kiadásoknál hitelesebb, teljesebb szövegek rekonstruálása. A másik: ismeretlen vagy elfelejtett művek és műfajok bemutatása, emlékezetbe idézése. Folyik a hatalmas esszéírói és publicisztikai munkásság összegyűjtése, és a levelezés műfajának géniuszaként is bemutatjuk Kodolányit.

★

Az *Én vagyok* (1950–51) Kodolányi János akarattjai magányában készült; ciklikus kapcsolatban áll más ókori keleti tárgyú műveivel (*Vizözön; Új ég, új föld; Az égő csipkebokor*). Az evangéliumok egyik legellentmondásosabb történetét gondolja újra és jeleníti meg: Jézus és Júdás, az „istenember” és az „áruló” kapcsolatát, a szent és a profán, a mennyei és a földi világ elszakadását és összetartozását. Jesuahban „az elveszett, a titkos Jézust” és misztikus tanítását ragadja meg, Jehuda bar Simon a kételkedő, anyagi, evilági érdekek szövetségébe fonódott ember ösképe. A bibliai kor és környezet tárgyilag hiteles, plasztikusan érzékletes művészi ábrázolásán a mai olvasó számára egyre tisztábban áttűnik a hasonlóság a regény keletkezési idejével, meg a 20. és 21. századi ember útkeresésével, szellemi megújódásra várásával. A korábbi, önkényesen megrövidített kiadásoktól eltérően, kötetünk csonkítatlanul tartalmazza az eredeti kézirat szövegét.

Karácsony az Ördögároknál

**Dobos Marianne
beszélgetése
ifj. Kodolányi Jánossal
és feleségével**

Részlet Dobos Marianne Volt egyszer egy karácsony című, a XX. Század Intézet támogatásával készülő interjúkötetéből. Ezúttal köszöntjük Dobos Marianne-t hatvanadik születésnapja alkalmából.

D. M.: Az újabb világpusztulás, a második világháború után írja Kodolányi János első ókori témájú mitikus regényét, a Vízözön címűt. Benne egy baráti kör szembesül az akkori világcivilizáció pusztulásával, a mezopotámiai és a bibliai hagyományokat utánamondó vízözön-történettel. Néhány jóbarát, összegyűlve a Csillagtoronyban, átéli és kommentálja a történeteket. A modellek között mintha Kodolányi kortársai, barátai és vitapartnerei ölténének babilóniai öltözetet. Mint az ifjúkori regényében, a Tavasz fagy címűben a Centrál kávéház életét, úgy látjuk görbe tükörben Kodolányi háború alatti baráti-ismeretségi körét. Namzi, a zsoldárköltő sok leányával Németh László, Hétil, a szerelmi dalnok Szabó Lőrinc, Úr-Ba'u, a süket könyvtáros Várkonyi Nándor, Gubbubu, a nyugati kultúrával példázódó, diplomatikus viselkedésű író Márai Sándor portréját villantja fel. Kegyetlen szatírája baráti körének, egyben szembesítés is: az értelmiség sorsa és szereplése az állandó rendszerváltozások idején (ennyiben testvére a regény Határ Győző Heliáne, Szentkuthy Cicero, Márai Rómában történt valami című regényei- nek). A „kettősórak népének” elitjéhez tartoznak, mégis megmerülnek gyarló emberségükkel a tér-idő eseményekben. Görbe tükörből és ugyanakkor szeretettel is nézi alakjukat, körülményeiket. Hiszen

a Csillagtorony társasága az igazi környezete a bárkaépítő hérosznak, Utnapistimnek is. Ha baj közeleg, összegyűlnek, együtt vitatják meg a tennivalókat. Együtt vannak, amikor először rendül meg a föld végzetes figyelmeztetesként: amikor már nem a politikai történettel, de az elemek haragjával kell szembenézni. Kodolányi leánya, Júlia írja le memoárjában a jelenetet, amely egyik példája lehetett a csillagtoronybeli tanácskozásnak: Kodolányi és barátai összegyűlnek, vitatják, mit tegyenek a közelgő ostrom idején.

De miért is kell elpusztulniuk a Csillagtorony baráti köre tagjainak? Mert ők is úgy viselkednek, mint a „kettősórak népe”. Helyezkedők, saját mentelmükkel törődők, a tömeghisztériától megmámorosodók, minden hatalmat személyükben kiszolgálók. Furcsa kettősséget figyel meg és épít bele regényébe Kodolányi: az írók személyes esendőségét, bűnöségét és műveik halhatatlan értékét. Hiszen Hétil dalai minden új rendszerben továbbélnék, Namzi zsoldárai szólalnak meg imaként a bárkában, Gubbubu Aztlánról szóló leírása egyiptomi papokon keresztül jut el Platónhoz, ebből ismerjük Atlantis (vagy Gondvana?) pusztulásának történetét. Úr Ba'u könyvtárából maradnak meg könyvek, Simetán csillagászati számításai. Mindezek valamilyen formában tovább élnek. Hogyan is zárul a bárka-út, mit tesznek a megmenekültek? „Utnapistim pedig áldozott, sírt, leborulva imádkozott, majd énekelt. Valamennyien sírtak, leborultak, énekeltek. Ismét Namzi egyik zsoldárát zengték. Utnapistim hangja úgy tört ki a szabadban, mint az égi bikáé. A nők ajkán hárfahúrok zengtek, a gyermekek mintha sípokot fújtak volna. Vastagon brummogtak, zúgtak a férfiak, Sur-Sunabu vezényléshez szokott torka rekedten kiáltott a széles mindenségbe.” Új ég, új föld van születőben, új kozmikus napba lép az emberiség a Bika jegyében. De Namzi zsoldárai élnek.

Polix 2002. dec. - 2003. jan., 68. n. 3-14.

És mégis, hol vannak az írók? Elvesztek, mert életük nem emelkedett műveik szintjére. Íme Simetán, a haldokló csillogász, aki legjobban tudja a vészhelyzetet, ő is milyen önmagára gondolóan medítál azon, hogy „Utnapistim, Hetil, Ba’u, Gubbubu, Namzi... Miért nem tudnak összefogni? Miért nem találnak ki valami mentséget? Miért nem segítik őt, hogy legalább a Csillagtorony igazgatója lehessen, s tekintélyének latba vetésével közös véleményre hangolja a Birodalom komoly elméjét, Beavatottját, mahhuját, bölcsét? De hát, úgy látszik, immár el kell vesznie, félrelökve, az útfélen, elfeledve... A világ, az emberiség romlásba rohan.” A halhatatlan dolgok tudója a pusztulás pillanatában is a pusztuló világ időrendjében és értékhierarchiájában gondolkodik. Még Gubbubu volt a pusztulók között a legsztoikusabb: „Én legalább bátran vagyok gyáva.” Mégis földi hívságokhoz ragaszkodik végső percéig: végrendelkezik, a királyhoz szaladna tanácsba. Végül az önkritikus mondatot is leírja: „A világ kérdőre fog vonni bennünket, mit tettünk ezekben a szorongató időkben az emberiség jövőjéért...” Csakhogy ez a sztoikus számvetés is kevés most már, amikor az a világ, amelynek normája szerint eleganciával él és hal, értelmetlenné válik. „A világ? Mi az a világ? Hol fog felelősségre vonni? Hogyan? Mikor? Ez egyfajta zavarosság... – S az íróvésző lapos végével gondosan kisimította a fölvesett varázsjeleket.”

A művek megmaradnak, az esendő emberek fölött összecsapott a fekete áradat. Akik személyükben a diktátor-királyokat, Azag-Aját vagy Lugalt (esetleg még válogatás nélkül mindkettőt is) kiszolgálták, az emberáldozat ellen nemhogy szavuk sincs, de mámorosan részt vesznek benne – mulandók. Ha közben ennek ellenére képesek olyan műveket létrehozni, amelyek más korszakokban is az emberi létezés alapképleteit fejezik ki – a művek megmaradnak.

4

Mi marad a világpusztulással szemben? Hogyan is magyarázza a betét elején Utnapistim a jós-jelenetet? „Le kell mondanunk a Szurippak ellen vívott áldatlan harcról. Le kell mondanunk az egymás ellen folytatott küzdelemről. Le kell mondanunk városunkról, földjeinkről, hazánkról, palotáinkról és templomainkról. Le kell mondanunk varázserőnkéről. Minderről le kell mondanunk, mert erőnk s hatalmunk átkozott az eljövendő Égi Gyík előtt. Ha mindenről lemondunk, meg fogjuk hallani az Égi Atya szavát.” Aki eszerint kezd élni, túléli a katasztrófát: mert van ember, aki megértette a veszélyt, a politikai-háborús-zsarnoki rendszerek bűnös voltát, és van ember, aki kilépett a bűnös körből. Az emberiség határhelyzetében elképzelhető a hatalom bűnéből kibontakozó ember. Tehát szükséges a bárka, amely „új ég, új föld” körülményei közé visszaállítja az életet. Ezt gondolja majd végig akarattyai magányában az író. Erre készült fel az ostrom idején, és erről gondolkodott a Vízöntő (későbbi címén: Vízözön) írása idején.

Persze a valódi élet, a valóságos barátok története és a második világháborút követő hazai valóság nem azonos az írói fantázia elképzeléseivel. Bárha az események néhány mozzanatának stilizált bemutatására maga az író is vállalkozott: a szövegek a magas irodalom szintjén formálódtak látomásokká. Az író fiát kérdezzük: Hogyan is következett el a valóságban az ostrom Kodolányi János és családja számára? Mi történt 1944 karácsonyán az Ördögárok partján, a Kodolányi család otthonában?

K. J.: Ha nem is egészen a karácsonynál fogom kezdeni, amiről beszélek, mindnek lesz utóbb köze ehhez a karácsonyhoz.

D. M.: Pontosan hol is laktak akkor?

K. J.: A Hidegkúti út 31. alatt; most Hűvösvölgyi útnak hívják. Kétemeletes, de nem sok lakásos bérház volt, hat család lakott benne meg a házmester. A mostani Hűvösvölgyi út és a Kelemen László utca

sarkán, amit akkor úgy hívtak, hogy Hadapród utca; aztán a város felé beljebb a Hidász utca következik.

D. M.: És ha még egy keveset megyünk tovább, máris a Volkmann utcánál vagyunk.

K. J.: Ott pedig Szabó Lőrincék laktak, a költő utódai ma is ott élnek. Majdnem egyszerre költöztünk erre a tájra, ugyanabban az évben, 1935-ben. Érdekes módon még a telefonszámunk is egymást követte; a miénk 164-481 volt, a Szabó Lőrincéké pedig 164-482.

Itt volt a lakásunk, a német megszállás után mégis eléggé csonkán éltünk. Kezdődött azzal, hogy apámnak bujkálnia kellett. 1944. március 19-e után megjelent nálunk két fiatalember, akik hírül hozták bizalmas, jólértesült helyről, hogy az apám azonnal távozzék a lakásából, és rejtőzzék el, mert rajta van azon a listán, akiket a németek el akarnak fogni. Erre apám egy kis bőröndbe összecsomagolta a legszükségesebb holmiját, elmentünk a Torockó térre, a református paphoz, Joó Sándorhoz. Innen Faragho Gábor altábornagy segédtisztje, egy százados, Takács József autóval magával vitte, és akkor úgy tudtam, hogy átmenetileg nála is tartózkodott, nehogy bántódása essék, majd pedig lehetővé tették, hogy lemenjen Akarattyára. Még az utaztatását is megoldották, és ott a helyi csendőrőrs parancsnokára bízták, hogy legyen rá gondja.

D. M.: Faragho altábornagy volt a csendőrségnek a felügyelője.

K. J.: Az apám Akarattyán békén is volt, nem érte bántódás. Közben éppen Faragho Gábornak a megbízásából és fölkérésére készített a vezérkar meg az ifjabb Horthy Miklós által irányított ügynevezett kiugrási bizottság számára egy memorandumot. Mindezeket meg is írta *Rohanás a pusztulásba* című emlékezésében. Igen ám, de elkövetkezett október 15-e, a kiugrási kísérlet, aztán jöttek a nyilasok, és azokkal szemben Faragho-nak semmiféle befolyása nem lehetett,

már csak azért sem, mert akkor ő már a fegyverszüneti delegáció vezetőjeként Moszkvában volt. Tehát rá hivatkozni még csak rosszabb lett volna. Ekkor ugyan nem kapott üzenetet, de elképzelhette, hogyha már márciusban a németek listáján volt, akkor októberben a nyilasok milyen szívesen fogták volna le. Ezért kellett öneki hazulról távol lennie. Ekkor egy budai lakásban húzta meg magát.

D. M.: Hol volt? Kinél lakott?

K. J.: A címet már elfelejtettem, összesen egyszer jártam csak ott, ezért nem tudom már az utcának sem a nevét. Közvetítéssel lehetett neki üzenünk.

D. M.: Édesanyja ezalatt hol tartózkodott?

K. J.: Akarattyán volt a húgommal, meg az akkor még létező háztartási alkalmazottunkkal. Ott próbálta átvészelni a legnehezebb időket a nyaralóban, de az történt, hogy a hadműveletek miatt azt a területet kiürítették, minden civilnek el kellett hagynia Akarattya területét. Hiába kapálózott ellene az anyám, nem tudott eredményt elérni, mert ez katonai parancs volt, amelyet teljesíteni kellett, nem volt pardon. Odaálltak a ház elé lovaskocsikkal, és mindazzal a holmival, amit a két lovaskocsira rá tudtak rakni, beköltöztették őket Veszprémbe. Ott beszélgettek őket egy Nyugatra távozott család üresen hagyott házába. De az anyám nem akart ott maradni, mert mit is kezdett volna Veszprémbe? Mindent elkövetett, hogy Budapestre kerülhessen. Végül is megállapodott valakivel, akiről tudomást szerzett, hogy teherautóval Budapestre készül másnap. A birtokunkban lévő két kerékpár ellenében elváltatták, hogy az anyámékat csomagostól, mindenestől a teherautón fölviszik Budapestre. Másnap reggel, ahogy megbeszélték, el is indultak, és már majdnem elérték Budát, amikor Pilisvörösvár táján a fronttal találkoztak, mert az oroszok akkor ott már eléggé előreszaladtak. Nem is a rendes veszprémi úton jöttek, hanem

kitérőket, letérőket keresett a sofőr, mégis belekerültek a frontvonalba. Azt valahogy sikerült kikerülniük, és Budakeszi felől épségben, rendben megérkeztek Budapestre. Ez karácsony előtt két nappal történt.

Erre a hírre apám nem látta értelmét, hogy tovább bujkáljon, annyira közelinek látszottak a katonai események, hogy ennek nem volt valóban értelme. December 24-én este azután az ablakból megláttuk az első orosz katonákat, akik a Hidegkúti úton, az Ördögárok túlsó partján már lejöttek a János-hegy felől. Át még nem vágtak, így karácsony este még nem értek ide, de már láttuk őket. Természetesen mozogni nem lehetett, azonban telefonon még el tudtuk újságotolni a fejleményeket. Működött a telefon. Számukra hihetetlenül hangzott, hogy mi már itt látjuk az oroszokat az ablakból.

D. M.: És elkezdődött a karácsony?

K. J.: Addigra nálunk minden rendben lett; anyám a málhákat elhelyezte, apám otthon volt, én pedig, ahogy szoktam, díszítettem a karácsonyfát. Meg is gyűjtöttük a gyertyákat, és megrendeztük a karácsony estét annak rendje és módja szerint, ahogyan szoktuk. Természetesen nem olyan formán, ajándékokkal, mint az máskor történni szokott, de mindenképpen megvolt a karácsonyfa, a gyertyákat meggyújtottuk, és boldog ünnepeket kívántunk egymásnak. Közben a katonai események az ablak túlsó oldalán, ahogy láttuk, zajlottak tovább.

Másnap, karácsony első napján, nem egészen korán reggel, inkább a délelőtti folyamán jöttek be az első orosz katonák a házba. Megjelentek, bejöttek a lakásba, körüljártak, mindent megnéztek, németeket kerestek, persze nem találtak, de hát ez volt mindenütt a jelszó, hogy „nyemeckij szoldát, nyemeckij szoldát”, hiába nem volt katona, ők azért mégis keresték a fiókokban.

Az apám persze nagyon – ezt utólag ő maga is így mondta – óvatlan volt, mert

a nagypámtól örökölt arany schaffhausen-i zsebórája, ahogyan az szokás volt őnála, a fekvőhelye mögötti kis asztalra ki volt téve, nem is gondolt rá, hogy elrejtse. Észre se vette, és az aranyóra már nem is volt ott, pillanatok alatt a zsebébe került valakinek. Azt sem tudom, hogy kinek, mert elég forgalmas volt a mi lakásunk akkor, nagyon sokan érdeklődtek, mind egyenruhások voltak. Ez volt az akkor melegiben észlelt első károsodásunk.

D. M.: És maga hogyan úszta meg az eseményeket?

K. J.: Ehhez is egy kicsit vissza kell mennem a múltba. 1944. október 22-én behívtak katonának. Ekkor mindenkinek visszavonták az egyetemi hallgatói mentességét. Engem a 13. hegyivadász pótzászlóaljhoz hívtak be. Hogy miért éppen oda, sejtelmem sem volt, de hát ez állt a behívón. Az alakulat állomáshelye Kárpátalján volt, de hát oda akkor már nem lehetett menni, egy Dédes nevezetű faluba kellett mennem, ez valahol Borsod és Heves megye határa táján fekszik. Azóta Dédestapolcsánynak hívják, akkor külön Dédes volt, de még volt Tapolcsány is, még nem egyesítették a két falut. Nem tehettem mást, elindultam hazulról egy esti vonattal Eger felé, akkoriban nagyon pontatlanok voltak a vonatok, és lassan is közlekedtek. Ez a vonat már a Keleti pályaudvarról is pontatlanul indult, és világos reggel lett, mikorra Egerbe érkeztünk. Katonaládámat betettem a csomagmegőrzőbe, és az volt az első dolgom, hogy elmentem egy nyilvános fürdőbe, hogy tisztába tegyem magamat, mert az egész éjszakai utazás következtében annyira nyúzottnak és piszkosnak éreztem magam, hogy okvetien fürdőbe kíváncsoztam. Egerben ezt meg tudtam tenni, akkor még nem volt semmi akadály. Onnan egy Nagyvisnyó nevezetű községbe kellett továbbutazni, és Nagyvisnyóból lovaskocsival vitték tovább Dédesre mindazokat, akik velem együtt bevonulóban voltak. Ott

alig akadt fölszerelés, amit ilyenkor az újoncoknak meg kellett volna kapniuk. Én például egy frontot viselt katonaruhát kaptam, amelynek a zubbonya át volt löve, a hátán még a vérnyom is látszott.

Másnap Dédesről átkerültünk egy másik faluba. Itt minden szolgálati szabállyal ellentétben bennünket, karpaszományosokat – így hívták az érettségivel rendelkezőket, akikből később tisztek lettek, voltunk ilyenek talán negyvenvalahányan, akik egy külön alakulatba tartoztunk – beosztottak őrségbe. Én éjszaka kerültem szolgálatba egy másik katonatársammal együtt, méghozzá egy egész éjszakán át tartó őrségbe. Ez megint szabálytalan volt, mert éjszakai őrségbe két óránál hosszabb ideig nem volt szabad egyvégtében lenni, aztán váltásnak kellett volna érkeznie. De hát ezzel nem törődtek, beállítottak este és azt mondták, hogy reggelig ott kell lennünk. Kész, el volt intézve. Kaptunk két puskát, de nem tudtuk, hogy meg volt-e töltve. Nálam is volt egy, én sem tudtam, hogy meg van-e töltve. Egész idő alatt azon drukoltam, nehogy olyan helyzetbe kerüljek, hogy rá kelljen fogynom ezt a puskát valakire. Szerencsém volt, mert nem kerültem ilyen helyzetbe.

Meglehetősen szokatlan körülmények közé kerültünk itt. Hol Szlovákiában, hol megint Magyarországon vonultunk vissza nyugat felé, naponta 30-40 kilométert tettünk meg gyalogosan. Elérkeztünk az Ipolyságig. Pereszlényben szállásoltak el bennünket. Egy őrmester itt arról tájékoztatott bennünket, hogy Dunántúlra irányítanak minket tartalékos tiszti iskolára. De hozzátette még a következőt: Budapesten át utaztok, akinek lehetősége van rá, legyen annyi esze, hogy maradjon ott, és ne folytassa az utat. Az én menetlevelem Várpalotára volt kiállítva, ott valami nehézsúlyosági fegyvernemi kiképzésre kellett volna mennem.

Ekkor jött az apám mentőötlete, kapcsolatot keresett és talált Kubányi Endre

sebész főorvossal, aki a Rókus kórház egyik sebészeti osztályának volt a vezetője, ő elvállalta, hogy megoperál és kiveszi a vakbelemet. Én be is vonultam a Rókusba, ki is vették a vakbelemet, és a dolgnak az volt az érdekessége, hogy miután megtörtént a műtét, jött az ügyeletes orvos és újságolta, hogy éppen ideje volt, mert rossz állapotban volt az a vakbél. Tavasszal voltak ugyan fájdalmaim többször, jobb oldali tájékon, de nem mentem én annak utána, nem érdekelt, fiatal voltam, majdnem hogy azt mondtam, majd kinövöm. Úgy látszik lehetett egy lappangó, krónikus vakbélgyulladásom, aminek akkor kényszerből vettem véget azzal, hogy bementem a Rókus kórházba.

Csak hogy hamar lejárt az időm, szépen hazaküldtek. Megkaptam a Rókus kórháztól az írást, hogy ettől eddig vakbél műtét miatt kezeltek, a diagnózis latinul is be volt írva, hogy még érthetőbb legyen, ha valaki kíváncsiskodna. Elmentem haza. Otthon általában feküdtem, üldögéltem, olvastam, és közben természetesen egyre inkább kezdtem izgulni, hogy most mi lesz velem, mert énnekem semmiféle katonai igazolásom sincsen. Még az operációról sem. A többiek elutaztak, már akik elutaztak, én nem tudtam róluk semmit. Kérdezgettem ismerősöket, barátokat, hogy ilyen esetben mit lehet tenni. Végül azt a tanácsot kaptam, mint legjárhatóbbat, hogy menjek az illetékes városparancsnokságra, és jelentkezsek. Ott majd elintézik a dolgomat, remélhetőleg szabadságot adnak, mert műtét után a szabályok értelmében nekem járt még három hét szabadság. Elmentem az Alkotás utcai (akkor Gömbös Gyula útnak hívták) katonai kórházba, ott elmondtam, hogy mi történt velem. Erre egy, most már nem tudom milyen rangban lévő, fiatal orvos nagyon leteremtett, hogy miért a Rókusba mentem, miért nem katonai kórházba, erre én nagy számár módon azt feleltem neki, azért, mert köztudomású, hogy katonai

kórházba csak félholtan lehet bekerülni. Vörös lett és ordítózni kezdett, de a szabályhoz azért mégis tartotta magát, és megkaptam az írást a három hétről. Csak-hogy ez az igazolás nem volt elég, közben visszavontak minden szabadságot, és utasítottak minden szabadságon lévő katonát, hogy azonnal vonuljon be a szolgálati állomáshelyére. Én azt sem tudtam, hogy hol van a szolgálati állomáshelyem, nem is nagyon kerestem. Hosszú keresgélés után azt a tanácsot kaptam, hogy menjek el a Veres Pálné utcába egy fölülvizsgáló katonai orvoshoz, egy bizonyos Platty nevezetű őrnagyhoz. Érdekes, bizonyos neveket úgy megjegyez az ember, hogy máig is gondolkodás nélkül ki tudom mondani a nevét, és még a rangját is. Bemegyek hozzá, ő azzal fogad, hogy miben segíthet? Ez ugye már emberibb hang volt, mint amit a Gömbös Gyula úti kórházban használtak. Mondtam neki, hogy mi történt, és hogy még nem vagyok rendben, hőemelkedéseim vannak. Mi a kívánságom? Mondom neki, hogy a házi-orvosom szerint még pihenésre volna szükségem. Mennyit pihennél még? – kérdezte. Vagy két hét kellene. Ez éppen januárban járt volna le. Szó nélkül kiállította az írást, el volt intézve minden.

Közbevetőleg még el kell mesélnem, hogy amikor az első vizsgálatra jelentkezni mentem, a Moszkva téren (azt akkor Széll Kálmán térnek hívták) egy kör alakú épületbe, valaha büfé volt, akkor nem működött benne semmi, csak középen állt még egy asztal, ide nem tudom hányad magammal beteretlek. Voltak köztünk civilek is. Én egyenruhában voltam. Mindenkit igazoltattak. A sor végére igyekeztem kerülni, hogy lássam, hogyan történik, aszerint próbáljak viselkedni, amit tapasztalok. Egy őrmester végezte az igazoltatást, amikor odakerültem, szó nélkül elővettem a Rókus kórházi írásmat, amivel elbocsátottak, átadtam neki, mondván, hogy éppen indulok a városparancsnokságra rendezni az ügyemet.

Erre csoda történt, azt mondta, hogy jó, természetesen menj csak, ideje, hogy elintézd. Ez annyi bizalmat és erőt adott nekem, hogy egy ilyen kacifántos helyzetből ilyen könnyen ki tudtam magamat húzni, hogy akkor már nem nagyon féltem. Lehetséges, hogy azzal a katonatiszt orvossal is azért voltam olyan szemtelen, mert éreztem, hogy nem az a vége mindennek, hogy az embert rögtön fálnak állítják.

Tehát így kerültem ki az angyalbórból, amikor pedig bejöttek az oroszok, az első dolgom az volt, hogy a katonaruhát bevettem a tűzbe, akkor még volt hol elégetni, mert nem olyan tűzelőberendezések voltak, mint manapság, hanem cserépkályhák voltak a lakásban, fűteni is kellett, már tél volt, – be a cserépkályhába, és elégettük. Kész, el volt intézve. Ez azért is fontos volt, mert az oroszok nem szerették az idegen egyenruhát.

Szilveszter reggelén zörgettek az ajtón, jött egy orosz, és minden mozdulni képes embert összeszedett. Megkérdeztem, hogy föl kell-e öltöznöm? Melegítőruhában voltam, papucsban. Á, nem fontos, rövidesen engednek vissza. De a család többi tagja azt mondta, jobb, hogyha fölöltözve megyek el hazulról. Hideg is volt már. Először bevittek a Budakeszi úton egy nagy pincébe. Mindenkinek ki kellett ürítenie minden zsebét, a zseb tartalmát egy zsebkendőbe bekötözve bele kellett tenni ruháskosarakba. Nálam volt egy bicska, meg egy-két igazolvány – többek között annak a szép lánynak a fényképe, akinek akkoriban udvaroltam, de ez nem egyszerű fénykép volt, egy igazolványát kaptam meg, amelyen rajta volt a fényképe. Mindez belekerült a kosárba. Aztán onnan kivettek bennünket Budakeszire. Budakeszin egy hentesmesternek a pincéjében helyeztek el. Mély pince volt, homokos az alja, a homokba zöldséget vermeltek el, mert az ott télen eláll, és akkor tavaszig van a családnak zöldsége. Mi oda legalább kétszázan bekerültünk. Közöttünk volt Szabó Lőrinc a

vejével. Nagyon nehezen bírta a fogságot és kétségbe volt esve, főleg azért, mert félt, hogy mi történik majd velünk. Nem tudom, előtte a Volkmann utcában milyen órákat éltek át, és annak milyen lehetett a hatása, hogy ennyire kétségbeesetten viselkedett.

D. M.: Úgy tudom, a költő fia, Lóci is ott volt ezen az ellenőrzésen.

K. J.: Nem lehetetlen.

D. M.: Szabó Lőrinc 1945-ös Naplója szerint Lóci is velük volt.

K. J.: Számítsuk ki, hogy mennyi idős volt! '29-es, tehát 15 éves lehetett. Ettől függetlenül nem lehetetlen, azért mert Lóci magas növésű volt, 15 éves korára igen hosszú fiatalember. A sógorára emlékszem, őrá nem.

D. M.: Szabolcsot ekkor innen el is vitték hadifogságba.

K. J.: Igen.

D. M.: Csak '48 karácsonyára került haza.

K. J.: Bennünket másnap korán délután fölengedtek a pincéből, a nagy udvaron talán nyolcas sorokba kellett állnunk, ott is úgy igyekeztem helyezkedni, hogy lássam, mi történik, hogy föl tudjak rá készülni. Közben mindenféle rémhírek terjedtek, hogy vallatni fognak bennünket, és ha valakire rá tudják bizonyítani, pláne, ha bevallja, hogy katona volt, akkor irgalmatlanul viszik fogságba, sőt még olyan híresztelések is voltak, hogy ha valakiről kiderül, hogy katona volt, akkor agyonlövik. Végül én is sorra kerültem, még nem is esteledett be, elő is került a zsebkendő a kosárból, elő is került a szerelmemnek a fényképe, több mindenem nem került elő, köztük a bicskám, már nem emlékszem, hogy milyen volt, de biztos valami szép darab lehetett, mert én mindig szerettem a szép bicskákat. A katona, akinek az igazoltatás volt a feladata, semmi mással nem törődött, mint azzal a fényképpel, azt forgatta, pláne miután még szöveg is volt a hátoldalára rágépelve, hogy miféle igazolvány ez? Mondom neki, hogy a tulaj-

donosának az apja a pénzjegy nyomdában dolgozik, és oda csak engedéllyel volt szabad belépni, és mivel ott laktak a nyomdában, ha valaki az igazolványt nem tudta fölmutatni, a saját lakásába sem engedték be. Addig-addig foglalkozott ez a fickó ennek a szép lánynak az arcképevel, amíg aztán egyszer csak azt nem mondta, hogy menjek haza. Igen ám, de mindenféle igazolvány nélkül, Budakeszről hogyan indulhattam gyalogszerrel haza. Az ember ilyenkor nem tehet mást, mint hogy csakugyan elindul, meg kell próbálni. Elindultam, és már majdnem a Kuruclesi útnál jártam a Budakeszi úton, amikor látom, hogy jön egy újabb csapat kifelé. Oroszok kíséretében. Nyilván ugyanarra a helyre vittek egy újabb csapatot. Megállítanak. Hova? Mondom, hogy haza. És hozzátettem, hogy hát én beteg vagyok. Valamennyit kotyogtam oroszul, mert akkor negyedéves egyetemi hallgató voltam, és kezdtem oroszul tanulni. Nem a várható katonai eseményekre tekintettel, hanem azért, mert finnugristának készültem, és tudtam, hogy énnekem az orosz nyelvre szükségem lesz. De azt mégsem tudtam megmondani, hogy vakbélműtéten estem át. Csak épp mutattam a hasamon, fölvták és próbáltam pantomim módon ábrázolni ezt az eseményt. Erre azt mondja nagyon földelülve: Á! Szifilis! Mondom neki: Nyet! Operácija! Na ezt megértette. És meghallottam a varázsszót: dobre, damoj! Ezt tökéletesen megértettem, és folytattam az utamat szépen lefelé a Kuruclesi úton, majd békésen hazaérkeztem, minden baj nélkül. Akkor megtanultam, hogy jobban kell vigyázni, mert gyalogszerrel mutatkozni az utcán nem biztonságos. Amikor már mozogni lehetett, ez januárban történt, beléptem a területi rendőrségbe, és volt igazolványom, de még akkor is nagyon kellett vigyázni, nehogy az embert elfogják, mert egy ilyen hadifogolyt szánt orosz csapatból nagyon nehéz volt kivakarózni. Szerencsére ezeket a dolgokat azután túléltük.

D. M.: Hol volt ez a rendőrség?

K. J.: A Tárogató út 2-ben, ahol most egy tanintézet működik, akkor ezt az épületet igénybe vették előljáróságnak, meg rendőrségnek. A háború előtt valami kereskedelmi szervezetnek volt a székháza, és otthona is, mert öreg kereskedők is laktak benne. Aztán beköltöztünk a Bimbó útra, ott volt a II. kerületi kapitányság. Balázs József volt a kerületi kapitány, eredetileg szociáldemokrata, de akkor kommunistává átvedlett elvtárs. Én pedig a kapitányságnak a segédhivatalába voltam besorozva, és az volt a dolgom, hogy egész szolgálati idő alatt – ez kezdődött reggel nyolckor és délután négyig tartott – följelentéseket iktattam. Mondhatom, rettentő sok érkezett, undorító-nál undorítóbb. Nem is tudom, hogy voltam képes gyomorral végigcsinálni, mert naponta körülbelül százötven följelentést iktattam be.

D. M.: Amikor Szabó Lőrincet lefogták, akkor még ott volt?

K. J.: Én csak ápriliséig voltam ott. Amikor értesültem, hogy az egyetem folytatja tevékenységét, rögtön leszereltem a rendőrségnél, és mentem az egyetemre folytatni a tanulmányaimat. Hallottam az esetről, de akkor már nem voltam ott. Egyébként a politikai osztály a kapitányságnak a szervezetében teljesen különálló volt, Balásznak, ennek az alezredesi rangba került kapitánynak semmi köze nem volt a politikai ügyekhez. Teljesen külön intézték. Még az épületben is el voltak különülve. Hallottam például, hogy valakit baleset ért, és belehalt: vitték kihallgatni, volt az épületben egy hátsó csigalépcső, ott még a lépcsőn lefelé vezető útján is rugdalták, ütötték, verték az illetőt, elesett, a fejét beütötte a lépcsőbe, belehalt. Hogy ki volt, nem tudom, csak így név nélkül hallottam, mesélték ott egymásnak a politikaiak.

D. M.: Édesapja hogyan vészelte át a megszállás napjait?

K. J.: Nagyon, nagyon fegyelmezetten és nagy türelemmel csinálta végig. Tudta, hogy helyt kell állnia, és tőle telhetőleg mindent megtett az égvilágon. Voltak a lakásunkban nők többen is. Ott volt a húgom, aki akkor, '44-ben 21 éves volt, az anyám sem volt még olyan öreg. Aztán volt egy háztartási alkalmazottunk, egy székely leány. Senkinek egy haja szála sem görbült.

D. M.: És ez annak köszönhető, hogy az édesapja tudott oroszul? Meg is írta *Köszönet Pavel Petrovszkijnek* című emlékezésében, hogyan újult fel karácsonykor, álmában az a nyelvtudás, amelyet az első világháború után egy orosz hadifogollyal való barátkozásának köszönhetett. Csodájára jártak az orosz katonák is lelkes előadászámba menő orosz nyelvű beszélgetéseinek. Hadd idézzem: „Az orosz lassan elaludt bennem mindaddig, amíg az első patruj, egy főhadnagy meg két gyalogos, egy prémsapkás, csizmás tolmács kíséretében, ki nem kérdezett, és amíg az első három tiszt teát ivott nálunk. Mondom, ezután egész éjjel mélyen aludtam, de tudatom küszöbe alól egyre gyorsabb áradással, egyre tömegesebben törtek fel az elfelejtett orosz szavak, az orosz nyelv mondatai, kapcsolatai, hangjai, ritmusai, és amikor reggel fölébredtem, s megint beállított egy őrjárat, már nem volt szükségem tolmácsra, magam mondtam el, amire az orosz kíváncsi volt.” *Mintha mitikus regényei hőseinek életébe pillantana be, úgy mutatja fel a csodát, amely az ő életében is megjelent. De hogyan történhetett mindez a maga gyakorlati valóságában?*

K. J.: Elmondok egy történetet. Valamelyik orosz észrevette, mi fát fűrészelünk, hogy tüzelni tudjunk. Az utcán, amerre értük, szedtünk össze hasáb fát, szánkóval hazahúztuk és azután a ház mögött fölfűrészeltük, majd eltűzeltük. Valaki ezt észrevette, dörömbölés, apám odament, és kinyitotta az ajtót. Bejött egy orosz katona, és kérte az apámtól a

fűrész. Mire apám azt mondja: sajnálom, de nincs fűrész. Igen is, de van fűrész – erősködik az orosz, és kapja a sapkáját a fejről, majd mérgesen odavágja az előszoba padlójára. Apám fölnyúl a fogasra, leveszi a sapkáját, odavágja mellé, és azt mondja neki: végre is én nem vagyok lsten, hogy fűrész tudjak neked csinálni. Azt mondja erre az orosz: igazad van papa, nem vagy lsten, – és elment.

Járt hozzánk naponta délutánonként egy tatár tizedes. Valahonnan Ufa környékéről származott, megvan a címe is, mert fölírta, hogy majd írjunk neki. Nem csinált az semmi mást, bejött, leült és beszélgettünk. Eljött beszélgetni. Mindig hozott magának egy kenyeret. Letette az asztalra. Egy alkalommal a két ukrán tiszt, akik nálunk laktak, elkezdte faggatni. A másik szobában voltunk, de át lehetett hallani, hogy mit beszélgetnek, mert üvegezett volt az ajtó. Az ukrán hadnagy kérdezi a tatárt, de így ám, na tatár, mit keresel itt? Hát, azt mondja, eljöttem látogatába, beszélgetni. Tovább firtatta, hogy hát tudod, hogy mi lakunk itt? Azt mondja, igen, de hát egyenlőség van. Azt mondja erre az ukrán tiszt, az ám, de csak az újságban.

Az ostrom végén abba a szobába, ahol eredetileg a két tiszt lakott, odaköltöztettek egy századost, de ezt a századost a beosztottak általában ezredesnek titulálták. Látuk a rangjelzését, százados volt, és mégis ezredeszték. Kérdeztük, hogy ez hogy van? Azt mondták, önáluk ez úgy van, hogy igaz, neki százados a rangja, de ezredesi beosztásban szolgál. És ezért hívják ezredesnek. Művelt és érdeklődő ember volt. Esténként, amikor csönd volt, Puskint szavalt. Imádtta Puskint.

D. M.: És csak oroszul tudott?

K. J.: Csak oroszul. Volt közöttük olyan, elsősorban a zsidók között, aki tudott németül, de a német nyelvtudása inkább jiddis volt. Nagyon szorgalmas volt, és lehetett vele értelmesen szót váltani. De ezek általában csak rövid időt töltöttek nálunk, mert a harcoló alakulatokhoz tar-

toztak, a front ment előre, és ők vonultak tovább. Ezekkel volt a kisebb baj, hanem akik utánuk következtek, és inkább megszállók voltak, azokkal lett a több baj, mert jobban ráértek, és jobban nézték azt, hogy mit tudnak zsebre tenni. És kevésbé érezték a veszélyt.

D. M.: Mi történt azután, hogy ott hagyta a rendőrséget?

K. J.: 1945-ben elvégeztem az egyetemet, ezt követően nyáron bekerültem a Néprajzi Múzeumba, próbaszolgálatos gyakornoknak. Naponta innen kellett kijárnom a Könyves Kálmán körútra, ami elég megerőltető volt, mivel az útnak legalább egy részét gyalog kellett megtennem, még nem volt olyan híd, amelyen villamos átmehetett volna. Az állásom függött attól, hogyan állom meg a helyemet, ezzel voltam elfoglalva, meg azzal, hogy tőlem telhetőleg hozzájáruljak a családi háztartáshoz. Az altisztek minden nap elmentek egy pékségbe, és hozták a kenyeret, azt ott a múzeumban szétosztották, én meg azt a részt, ami nekem járt, hazahoztam.

D. M.: A feleségével mikor ismerkedtek meg?

K. J.-né: '47-ben. Mert mi itt laktunk a Páfrány úton, és már előzőleg is ismertük egymást látásból.

D. M.: És a Páfrány úton milyen volt a karácsony?

K. J.-né: Elég rémes. Nagyanyám a Szent Ferenc kórházban feküdt a Széher úton, én meg mentem föl a nagymamát meglátogatni. Leventék jöttek szembe velem, mondták, hogy ne menjek föl, mert itt vannak az oroszok. Nem akartam hinni nekik. Odaértem a kórházhoz, az apácák azzal fogadnak, hogy mit keresel itt, most mentek el az oroszok. Nekem se kellett több, fogtam szegény nagypapát, gyerünk haza. Még idejében, mert nem sokára már arrafelé is jártak, az egyik szomszédban megláttak valakit befelé menni, rákiáltottak, hogy állj! nem állt meg, bevágtak egy kézigránátot, és ott az unoka rögtön meghalt.

D. M.: Akkor nem is ünnepeltetek?

K. J.-né.: Jóformán alig gyűjtöttünk a karácsonyfán gyertyát, aztán én lefeküdtem, anyám nemsokára ébresztgetett, gyorsan, gyorsan, Baba, bújj el, mert itt vannak az oroszok! Hol? Hát itt vannak, dörömbölnek. Apám, nagyapám, anyám és én voltam. Elég magas növésű voltam. Hát hova bújjak? Anyu fölemelte a sezlont és mondta, hogy bújj ide! Bebújtam, és a toalett tükörből megláttam az oroszokat. Hát ez valami borzalmas érzés volt. Persze minden fiókot kinyitottak. De nem bántottak senkit. Tisztességesen viselkedtek, de aztán a többi. A délutániak voltak a legveszélyesebbek. Azért, mert azok jöttek, és a nőket keresték. Az elkövetkező két hónapnak körülbelül a kétharmadát a zongora mögött töltöttem egy matracon. Január 6-án meg jöttek, hogy 20 perc alatt hagyjuk el a házat, mert itt lesz a front, akkor kimentünk a Báthory utcába, de anyám meg apám visszamentek, az anyu már maszkirozta magát, és mondta a ruszkinak, hogy olyan beteg vagyok, hagyjál itt meghalni. Az mondta erre, jól van, mama, haljál meg! Anyámék szlovákul tudtak, úgyhogy megértették egymást.

Hozzánk 21 katonát kvártélyoztak be, az egyik elég nagy szobába 18-at, egy másik szobába pedig három tisztet. Ők mindig följöttek, különösen esténként, és kérték az aput, hogy zongorázzon nekik. Én meg a zongora alatt. Egyszer valahogy lecsúszott a cipőm, persze fölfigyeltek rögtön, de nem szóltak, csak másnap, hogy mama, mi van ott? egér, vagy macska? Anyám megmondta, hogy ki van ott, és akkor az idősebb, a százados azt mondta, hogy nyugodtan lehetek a lakásban, mehetek akármerre, de az udvarra ne menjek ki, mert ők elmennek, a szomszéd meg ott marad.

D. M.: És a nagymama, szegény, továbbra is a kórházban maradt?

K. J.-né.: Nem lehetett kihozni, csak február 12-e után hoztuk ki, de már nem vihettük haza a lakásukba a Szent Imre herceg (a mostani Villányi) útra, mert ott

lebombázták pont a hálósobájukat. Úgyhogy azután kint laktak nálunk.

D. M.: És erre felé ágyúztak is?

K. J.: Hajjaj!

K. J.-né.: Én meg a Páfrány utat mondom, az oroszok itt voltak a Páfrány úton, fentről meg a németek lőttek a Görgényi útról.

D. M.: A pincébe is lementetek ott?

K. J.: Mi nem mentünk le, sose, de a házból se ment le senki.

K. J.-né.: Mi sem mentünk le.

K. J.: Olyan érzésünk nem volt, hogy a pince valami ellen megvédhetett volna bennünket. Már majdnem vége lett az ostromnak, valamikor február 10-e táján történt. Ültünk este az ebédlőben a nagy ebédlőasztal körül. Egyszer csak egy nagy durranás, száll be a por, nem tudtuk, hogy mi történt. Aztán körülnéztünk, kiderült, hogy a szomszédos fürdőszobának a fala kapott egy aknatakalatot. Elgondoltuk, ha az akna csak két méterrel odébb száll, akkor annak a szobának az erkélyajtaján jön be, ahol ültünk, és ott az asztalon robban. Mindnyájan meghaltunk volna. Nem messze tőlünk, a Lotz Károly utcában lakott Molnár Farkas, a neves építész, neki ott saját háza volt. Az ostrom utolsó napján beszállt a lakásába egy akna, és ott robbant föl, behalt.

D. M.: A németek meg éppen az Ördögárokánál törtek ki.

K. J.: Amikor ez a bizonyos kitörés volt, az oroszok megszállták az ablakokat gépfegyverekkel, hogyha németeket látnak, akkor onnan lőhessenek rájuk. Előre figyelmeztettek bennünket, hogy mi fog történni, kioktattak bennünket arra, hogy hogyan viselkedjünk, és biztosítottak arról, hogy semmi bajunk nem esik.

K. J.-né.: A lakosságot vitték föl a Görgényi útra, meg a Törökvész útra lövészárkot ásni.

K. J.: Meg erődítést kellett csinálni bútorokból, kihordatták az utcára a bútorokat, és azokból kellett összeállítani. Nem számított, hogy milyen.

K. J.-né: Ott jöttek ki az Ördögárokban a német katonák, szörnyű volt, amikor az erdő szélén lelőtték őket. Aztán a szomszédokat, meg az apámat is kihajtották, papa, gyerünk ásni. És akkor a hidegben kellett eltemetni az elesetteket. Erről nagyon rossz emlékeim vannak.

D. M.: *Hogyan alakult utóbb, az ostrom után a család élete?*

K. J.: Az apám azonnal „fasiszta” lett, meg „antiszemita”, és akkor valóban hiányoztak azok, akik megvédezhették volna. Faragho Gábor egy nagyon csekély rangú miniszter lett, a közellátási tárcát kapta, állandóan támadták, éppen csak hogy megtűrték egy ideig a kormányban, nem volt olyan hét, hogy a *Ludas Matyi* ne lett volna tele az őt támadó karikatúrákkal. Hamar le is kellett mondania, visszavonult Kecskemét melletti tanujára, a Koháry-majorba.

D. M.: *De hát nem lehetett bizonyítani a kiugrási kísérletben való részvételét?*

K. J.: Ezt nem is akarták elfogadni. Ennek olyan körökben voltak nyomai, amelyek akkoriban nem számítottak. Hiszen a kormányzó fiáig értek ezek a szálak. Akik pedig megvédezhették volna, nem tettek semmit. Veres Péter például üzent az apámnak, hogy most olyan idők járnak, hogy ilyenkor az ember az eresz alá húzódik.

K. J.-né: Az én apám meg, ahogy lehetett, rögtön begyalogolt munkahelyére, az Akadémiára. A szíve szakadt meg, ahogy a könyvtár kinézett. Ott feküdtek az értékes könyvek szétszórva, de úgy, hogy kinyitva, beletojva és utána összecusukva. El kellett kezdeni a takarítást.

K. J.: A háborús események után Akarattyára én mentem le először, és én láthattam elsőként, hogy ott mi minden történt. A disszertációm előkészületéhez tartozó céduláimat, amelyeket egy dobozban hagytam ott, hiányosan találtam meg, piszkosan, összetaposva, gyűrve. Egy részét őrzöm, jól lehet semmi szükségem nincsen rá, csak emléknem. Ilyen állapotban találtam meg az apám készü-

lő regényének a kéziratát is, maradtak lapok, amelyek olvashatók voltak, de a többsége használhatatlanná vált. A címe *Fejedelem* lett volna, belőle részletek meg is jelentek korábban, 1943-ban és 1944 elején a *Sorsunkban Ojbarsz futása* címmel. A könyv majdnem kész volt, de nagy része elpusztult. Apám is megírta ennek a kéziratának a sorsát. Ez lett volna ősmagyar regényciklusának a harmadik kötete. A két első, az *Istenek és a Holdvilág völgye* korábban megjelent, ma *Pogány tüzek* összefoglaló címmel ismert.

D. M.: *És nem akarta újraírni, vagy elment a kedve?*

K. J.: Nem tudta. Nyilván nem csak ezért, hanem azért sem, mert olyan új, teljesen más helyzetbe került, hogy azt nem tudta folytatni. A problematikájától is távol került, és én teljesen meg tudtam érteni, hogy nem tudott mit kezdeni vele.

D. M.: *Mit csinált akkor az édesapja?*

K. J.: Elment Pécsre, Kanyar Jóskánál töltött több hetet. Akkor ő még Pécsen lakott, a Baranya megyei parasztpárt szervezetének ő volt a titkára, nemzetgyűlési képviselő is volt egy időben. Csak aztán, miután ebből kikerült és visszavonult, akkor ment el Kaposvárra, ott lett levéltáros, és azután, míg nyugdíjba nem ment, addig ott élt, sőt, még nyugdíjasként is egy darabig, most itt van Budapesten. Óbudán lakik.

D. M.: *Maguk is leköltöztek Pécsre.*

K. J.: '49-ben. Addig a Néprajzi Múzeumban dolgoztam, akkor áthelyeztek Pécsre, és ott voltam '57 végéig, amikor visszahelyeztek a Néprajzi Múzeumba.

D. M.: *És az édesapja mikor adta föl a lakást az Ördögárok mellett?*

K. J. Ő is '49-ben. Tavasztól őszig addig is Akarattyán éltek. De télre följöttek mindig. Azután, amikor a „fordulat évét” követően írásai sehol nem jelenhettek meg, a nulla jövedelméből nem tudta fenntartani tovább a nagy lakást.

D. M.: *Kodolányi János akkor már az ókori mítoszok világában élt. A Vízöntő még megjelenhetett [az újabb kiadások-*

13

ban már Vízözön címmel) 1948-ban, a többi elkészülte után kéziratban várta a megjelenést: Új ég, új föld, Égő csipkebokor, Én vagyok. Ez utóbbi, a Jézus-regény eredeti formájában csak az idén, 2002-ben jelenhetett meg. A világháború ráébresztette, hogy nemcsak a magyarság, de az egész világ veszélybe került. Ekkor már nemcsak népének, de az

egész emberiségnek akart segíteni műveivel. Akarattyán a világ nagy fordulópontjait gondolta végig, és ezeket a látomásait formálta művekké. Kérdezett bennük és figyelte, az ókori mítoszokban egy-egy ilyen nagy fordulat idején milyen kérdésekkel szembesült valaha az emberiség.

14

Világképek és motívumok

SULYOK BERNADETT

Kodolányi János tatárjárás kori trilógiájában

1976-ban született Salgótarjánban. A Debreceni Egyetem magyar nyelv és irodalom, valamint művelődési menedzser szakán szerzett bölcsészdiplomát. 2000 októberétől a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa. 2002-től az ELTE PhD modern magyar irodalom alprogram keretében folytatja tanulmányait. Kutatási témája Kodolányi János mítoszregényei. Legutóbbi írását 2002. 9. számunkban közzeltük.

Kodolányi történelmi regényeit „szintetizáló és drámai műveknek” nevezi: a múltba fordulva akarja az egyén és a nemzet jelenbeli kérdéseire a választ megadni. Olyan emberi eszményeket keres, amelyeket példaként állíthat a magyarság elé. A jelen romlottságát kutatva a 13. századig, a tatárjárás koráig jut el.¹ Az 1930-as években két eszme foglalkoztatja különösen: a nemzethalál és az életösztön gondolata. „Egyfelől fenyegetettnak, kiszolgáltatottnak, pusztulásra ítéltnek látja a magyarságot, mely idegen érdekek malomkövei közt őrlődik. Másfelől a nép életösztönében bízik”, a parasztságban látja a társadalom legfontosabb osztályát, amelyben még van teremtő képesség és erő.² 1935 és 1938 között írja meg a tatárjárás korában játszódó trilógia darabjait. Leghamarabb *A vas fiaival* készül el, Budapesten 1936-ban. Folytatását, a *Boldog Margitot* 1937 tavaszán Finnországban és Budapesten írja. A sorozat tulajdonképpen első, bevezető részét, a *Julianus barátot* 1938 szeptemberében fejezi be Helsinkiben. E művekben jelentkezik először a monumentális regényépítkezésre való törekvése, a múlt eposzi méretű ábrázolására vállalkozik. Magasra állítja a mércét önmaga előtt: „a magyar Háború és békét szeretném megírni”.³ *A vas fiai* megjelenése után 1937-ben Baumgarten-díjat kap. A magyar történelmi tárgyú regények az író máig legolvasottabb könyvei.

A regények műfaji alapú elkülönítése

- ¹Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Pécs, 1999. 2. kiad. 159.
- ²Uo., 160.
- ³Uo., 163.
- A trilógia mindegyik darabját a történelmi regény kategóriájába sorolhatjuk témaválasztásuk miatt: a 13. századi magyar és európai élet elevenedik meg bennük. Az akkori társadalmi és politikai helyzet párhuzamba állítható a megírás idejének légkörével, ám Kodolányi nem pusztán aktualizálni szerette volna a régmúltat — tehát nem kulcsregényt írt —, hanem a magyarság időtlen problémáit akarta bemutatni, a veszélyekre és a lehetőségekre kívánta felhívni a figyelmet. A *Boldog Margit* és a *Julianus barát* egy-egy személy élettörténete, tehát fejlődésregények abból a szempontból, hogy gyermekkoruktól végigkísérik a két címszereplő történetét. Margit esetében egészen haláláig követhetjük nyomon sorsát, míg Julianustól Magna Hungaria megtalálásakor búcsúzunk el. A *Boldog Margit* térbeli behatároltsága miatt a lélek analízisére nyújt le-

Vigilia 2003. febr., 2. sz. 139-144.

hetőséget, meghatározható lélektani regényként is. Julianus felcseperedése során egyre szélesebb spektrumát ismeri meg a világnak, jellemének alakulása összekapcsolódik a korabeli Magyarország, majd Európa, sőt az akkor ismert világ, Eurázsia lakóinak bemutatásával. A különböző vidékek, országok bejárása a pikareszk (más néven utazó) regény hagyományához köti.

A *vas fia*inak nincs személy szerinti főhőse, inkább különböző népeket, társadalmi rétegeket mutat be, ezeknek képviselői típusokként jelennek meg: viszontláthatjuk a tipikus magyar, kun, tatár és osztrák jellemet, találkozhatunk a parasztság, a királyi vezérek, a földesurak jellegzetes alakjaival. Csuka Zoltán úgy véli, Kodolányi új műfajt teremtett a tanulmány és a regény között,⁴ felhasználva minden lehetséges forrást, a néprajz, a lélektan, az összehasonlító monda- és mítosz kutatás eredményeit.

⁴Csuka Zoltán:

Kodolányi János:

A vas fia. Kalangya, 1936. 452–454.

A narráció struktúrája, a magyar identitás keresése, értékrendek konfliktusai

A regényekben történeten kívüli narrátor beszéli el az eseményeket, aki tetszés szerint helyezkedik bele az egyes szereplők tudatába, mindenki érzéseibe beelél. Gyakran a szereplők szemszöge, az ő korlátozott tudásuk érvényesül, így bizonytalan atmoszféra teremődik. A hősök életmódját, gondolkodását alapvetően a kereszténység világképe határozza meg, ám nem képes hegemon uralomra jutni, mivel a magyarság régi, a pogány hitvilághoz kapcsolódó szokásai is továbbélnek. Ebben Kodolányi nemzetkaraktrológiai koncepciójának kettőssége mutatkozik meg: az eurázsiai jelleg (minden olyan népet eurázsianak tekint, amely a némettség tömbjétől keletre foglal helyet, vagyis a szlávokat, a finnugorokat és a különféle török etnikai csoportokat) és a keresztény szellem (ami idegen hittérítők révén terjedt el az államalapítás idején) a trilógiában nem fordul egymás ellen, hanem szerves egységet alkot, ezáltal a középkori magyarság kultúrájában Kelet és Nyugat találkozik. Ám ez az egység nem valósul meg maradéktalanul, sok szereplő a kettős meghatározottság malomkerekei közt őrlődik. Az elérendő cél a keleti örökség és a Nyugat-Európától kapott új szokások, társadalmi és erkölcsi értékek összhangba hozása.

Kelet és Nyugat találkozása

Az eltérő értékrendeknek való megfelelés az egyes embereknél és a különféle népek között konfliktusokat idéz elő, ami *A vas fia*ban érzékelhető legerőteljesebben a keresztény magyarok és az éppen megtérített, pogány kunok együttélésében, illetve a tatárok természetvallása teljesen szemben áll az európai katolicizmussal. Julianus alakjában a gyermekkorában megtapasztalt pogány hitvilág és a bencés, majd pálos rendben megismert keresztény miszticizmus nem kerül ellentétbe, a táltos és a Zengő titokban látogatott bálványa elhalványul emlékeiben, míg a Fehérlófia motívum mint a kalandvágy kifejezője, és a testvérke-

resés iránti igény a hittérítés munkájával kapcsolódik össze. Árpádházi Szent Margit teljességgel a keresztény értékrend szerint él, mindazt, ami ettől eltér, ami ettől el szeretné tántorítani, az ördög mesterkedésének tekinti, s állhatatosan küzd ellene.

Az idő szerepe, időérzékelés a regényekben

A *Julianus barát* nagyszabású epikus portré, szerkezete Julianus életének egymást követő eseményeiből következik, vagyis az elbeszélés lineárisan halad előre, sem retrospekció, sem prospekció (elkövetkező dolgokra utalás) nem szakítja meg. A cselekmény 1212–1213-ban indul, amire Gertrudis királyné megöletése utal (1213-ban történt), és 1235-ben zárul Julianus Magna Hungariába való megérkezésével (ennek hiteles történelmi forrása Riccardus domonkos rendi fráter 1237-ben keltezett jelentése IX. Gergely pápához), vagyis negyedszázadot ölel fel. A kronologikus rendben haladás a regényvilág és ezzel együtt Julianus világképének fokozatos bővülésével párosul: Julianus a Zengő lábánál megbúvó faluból a pécsváradi kolostorba kerül, ahol megtanul írni-olvasni, a barátok megismertetik a klasszikus stúdiumokkal, majd a székesfehérvári kolostor következik, később eljut Esztergomba és a budai várba is, míg felsőbb tanulmányait a bolognai egyetemen végzi. Érett férfiként IV. Béla megbízásából útra kel a magyarok őshazáját felkutatni, s Konstantinápolyon, Matrikán, Torgikánon, Bundán és Bulgarin keresztül végül eljut az Ural vidéki Baskíriába.

Julianus világképének alakulása

Felcseperedésével párhuzamosan megismerkedik különféle hiedelmekkel és szokásokkal, összes végleteiben feltárul Magyarország és Európa. Először a parasztság keresztény és pogány elemeket keverő életmódjával, majd a kolostorok homogén katolicizmusával találkozik. Egyetemi évei alatt a nyugat-európai értékrenddel is kapcsolatba kerül, az itáliai mentalitás harsánysága, a nagyvárosok nyüzsgése mellett felbukkan Szent Ferenc és Szent Domonkos, akik a világiassá és bűnös életűvé váló egyházi előjárókkal szemben az őskeresztényekhez, a krisztusi tanítások hiteles megéléséhez térnek vissza. Julianus egyik diáktársa Paulus fráter, a domonkos rend magyarországi megszervezője, s tanúi lehetünk a szerzet hazai megalapításának.

A vas fiai időbeli struktúrája

A *vas fiai* szintén időrendben halad, ám a lineáris előrehaladást térbeli ugrások kísérik, a narrátor bizonyos eseményekről beszámol, majd hónapokat, esetleg egy-egy évet is kihagy. Az epikus anyag egyik szervező elve társadalmi keresztmetszet adása: bepillantást kíván nyújtani minden magyar társadalmi réteg életébe, sőt a kunok, a tatárok, valamint az itt élő böszörmények (vagyis muzulmán hitűek) és zsidók életmódjába is. Másik kohéziós módszere az atmoszférateremtés, a valóságosban a démoni és a tündéri érzékeltetése, egyfajta mágikus realizmus kialakítása. Julianus barát ebben a regényben egyszer bukkan fel, amikor

Bene alakja

felidézi a budai várban IV. Béla királynak második, 1237-es utazásának eseményeit, s beszámol a tatár hadak készülődéséről Magyarország ellen. A cselekmény így valószínűleg 1238-ban kezdődik, s az „udvari” szál 1242-ben zárul Béla király kényszerű elmenekülésével az országból. Az elbeszélő kedve szerint veszi kézbe és ejti el az elbeszélés fonalait, nehéz középponti figurát találni. Leginkább Benét, az ormánsági parasztlegényt tekinthetjük „főszereplőnek”, mivel az ő sorsának alakulását végigkíséri a sikertelen leányrablástól a kun táborban töltött évein át a tatár fogságból való szabadulásáig, mígnem a történet végén visszatér szülőfalujába. Ez a kört leíró mozgás keretbe foglalja a művet, a kiinduló és a végpont helyszínének egybeesése szimbolikus jelentőséget kap. A magyar falu az állandóság jelképévé válik, Bene rokonai, szomszédai nem is találkoztak a tatár hordákkal, csak hírből ismerik a „kutyafejűeket”. Az élet megszo- kott ritmusa, az évszakokhoz kapcsolódó munkavégzés és a nagycsalád megszabta kötelességek kitöltik mindennapjaikat, olyan ciklikusságot biztosítanak, amelyből ugyan nem tudnak kitörni, ám mindez biztonságot, védettséget is nyújt számukra.

A *Boldog Margit* időbeli struktúrája szintén kronologikus szerkezetű, alig van benne időskiváltás néhány kivételtől eltekintve. A bevezető és a befejező jelenet keretbe foglalja a történetet, hangsúlyosak, szimbolikus jelentőségűek. Kezdőállapot a kislány Margit nyugós ébredése, míg környezete, illetve Katerina soror mosolyog. A regény végállapota: most a sororok sírnak, míg Margit eltávozása e világból boldog, a beteljesedést jelenti. Az ellentét szövegszervező ereje a szerkezet egészére kiterjed.⁵ A külső, világi élet, valamint a gyarló emberi természet szemben áll a keresztény önfeláldozás és erkölcs eszméjével.

A regény három részből áll, ami utalhat a Szentháromságra; Margit egész életében az Istennel való misztikus eggyéválásra törekszik. Az első rész Veszprémben játszódik a Szent Katerina-klostromban, Margit ekkor kilenc év körüli kislány, s ez az egység az első áldozáshoz járulásával zárul. Ebben a részben található néhány retrospekció a főhős gyerekkorára vonatkozóan, amikor még a zárda falain kívül élt. Margit emlékképeiben egy nagyúri lakóház elevenedik meg. Prospekciónak, előrevetített végkifejletnek tekinthető a történetet keretező álom motívum, amely az élet, a halál és az álom kapcsolatát különös megvilágításba helyezi. A második és a harmadik rész története a boldogasszony-szigeti kolostorban zajlik, végigkíséri Margitot kamaszkortól egészen a haláláig, ami huszonkilenc éves korában következik be. Az első két részben a narrátor a gyermekéveit és serdülését beszéli el, amikor is a királylány-apáca folyton konfliktusba kerül környezetével és próbatételeket kell kiállnia. Ezek az egységek dinamikusabbak és mozgalmasabbak, mint a harmadik rész, ami sok állóképet vonultat fel, az apácák életének lezártágát érzékelteti.

⁵Csapó Julianna:
A *Krúdy-effektus*
Kodolányi János *Boldog*
Margit című
regényében. Híd, 1997.
6. sz. 448–472.

**A *Boldog Margit*
szerkezete**

A motívumok mint történetsszervező elemek

⁶Odorics Ferenc: *A strukturalizmus és a konstruktivizmus között. szegedi szemiotikai iskoláról.* In: Odorics Ferenc – Dobos István: *eszédhelyzetben: irodalomelméletek között.* Budapest, 1993, 108–121.

A motívumok ismétlődő „szövegdarabok” egy adott szöveg egészen belül,⁶ tehát minden olyan esemény, történés, gondolat motívummá válhat, amely többször előfordul egy adott műben. Funkciójuk egyrészt a folyamatosság fenntartása, másrészt bizonyos momentumok hangsúlyossá tétele, a regénystruktúra konstruáló tényezői.

A keretes szerkezet tulajdonképpen a trilógia mindhárom darabjánál megfigyelhető. *A vas fiaiban* az ormánsági falu mint kezdő és befejező szintér, a leányrablás éjszakáján elpusztuló fa, amibe belecsap a villám, s amikor Bene visszatér, a helyén új fa áll; ez a motívum az élet körforgását, a halált és a születést, a folytonos megújulást jelképezi. *Boldog Margit* történetében az álmotívum, a *Julianus barát* esetében pedig a táj hasonlósága: a Mecsek-vidéki domborzathoz nagyon hasonlít a Volga menti magyar vidék leírása.

A tatárveszedelem motívuma szintén mindvégig hangsúlyos szerepet játszik. Magyarország közeli vesztének lehetősége a bolognai egyetemi évek alatt merül fel először a szász Hilbertus — aki diáktársa a magyar frátereknek — egy baljós horoszkópjában. A tényleges összecsapásra *A vas fiaiban* kerül sor, a *Boldog Margit* lapjain pedig a tatárjárás nyomasztó trauma az idősebb apácák emlékezetében, Margit és társnői csak hallomásból ismerik.

**Magna Hungaria,
Fehérlófia**

A 13. századi magyar szerzetes életútján végigvonuló motívum Magna Hungaria ideája, amely a régi mondák kódéből sejlik fel, a gyermek Györki a falubeli öregek elbeszéléseiben hall róla. A pécsváradi kolostorba kerülve régi könyvek feljegyzéseiben is találkozunk vele. Ifjúkorában szerzetestársaival terveket sző, hogy felkutatja, végül élete delén maga a király, IV. Béla bízta meg az Urálon túli magyarok felkutatásával, így valósággá válik régóta dédelgetett ábrándja. Fehérlófia története gyermekkorában szöveget üt a fejében, ő is megpróbálja a fák kéréget lehántani (mikor Fehérlófiának ez sikerült, akkor indulhatott útjára kiállni a próbákat). A küldetését betölteni törekvő Julianus sorsának a mesehős mitikus megpróbáltatásai és küzdelmei népmesei-mitologikus előképévé válnak. Julianus lélektani rajza a tehetség örök ingadozása, a remény és a csüggedés stádiumai között változik a különböző akadályozó és küldetéséhez közelebb vivő események szerint. Fut is hivatása után, menekül is előle, a sors játéka és az akarat céltudatossága vezérli.

A régi források tanúsága szerint az ősök, mikor a Duna-Tisza felé indultak, két részre szakadtak, mert a besenyők rájuk csaptak. A veszély elmúltával sem egyesültek, mivel Jenő, Kurt és Jermatu törzse keletnek kívánt menni, hét törzs pedig idejött Nyugat bástyájának.⁷ A magyar lélekben szükségszerűen tör fel a vágy az európai testvértelenség tengerében testvér-keresés

⁷Dénes Tibor: *Julianus barát.* Vigilia, 1938. 825–829.

⁸Vita Zsigmond: *Julianus barát*. Erdélyi Helikon, 1939. 366–368.

után, a barátot ez is motiválja Magna Hungaria felkutatásában. „Julianus a testvért kereső és önmaga igazi valóságát felfedező magyarságnak lesz a képe.”⁸

⁹Rajnai László: *Julianus barát, A vas fia*. Jelenkor, 1963. 4. sz. 373–376.

A fehérvári kolostorban két motivikus, szerencsésen sarkított típuson, Georgius és Ottó fráteren keresztül mutatkozik meg az ellentétes vérmérsékletek és népi indulatok összecsapása. „Ők ketten harcolnak Julianus lelkéért: Georgius a nyugati germán világ hívének szeretné megnyerni a fiút, Ottó pedig keleti rokonnainkra, Magna Hungariában maradt testvéreinkre figyelmezteti.”⁹ Eszméik kialakulásában származásuk is meghatározó: Georgius magyarországi német család sarja, amely a térítőkkal érkezett, Ottó kun ivadék, akiben a tudományok iránti vonzódás a fáradságoktól sem visszarettenő kutatókedvvel társul, mintegy a nomád életmód örökségeként. Ő vezeti az első expedíciót a magyar őshaza felkutatására, ám betegsége miatt kénytelen visszafordulni, s itthon meg is hal. Julianus benső hajlandóságára hallgat, és Ottó fráter nyomdokaiba lép.

Vallási különbségek

*A vas fia*ban a világképek ütköztetése a legszembetűnőbb, ezeket a 20. századi irodalomelmélet a természettudományok fogalmát kölcsönvéve paradigmáknak nevezte el. A paradigma az adott korszakban elfogadott általános tudományos tételek együttese, a kor tudományos világképe. Történetünk idején a magyarok immár több mint kétszáz éve keresztények, a kunok életében éppen paradigmaváltás következik be, áttérítik őket a krisztusi hitre pogány természetvallásukról, míg a tatárok és az általuk meghódított népek sokféle pogány vallást követnek. Magyarországon azonban zsidók és muzulmán hitű böszörmények is élnek, ők főleg a pénzügyekkel foglalkoznak, vagy polgári mesterségeket űznek.

Szociális differenciáltság

Az egyes népeken belül a vallási különbségeken túl a szociális differenciáltság további feszültségeket, ellentéteket szít, például a magyar főurak és jobbágyaik között. Kovács György szerint a nemzeti tragédia — vagyis a tatár veszedelemmel szembeni védtelenség — leggyökeresebb magyarzója a nemzet kétarcúsága, „a nyugati keresztényen műveltség s a keletről hozott erkölcs egymással viaskodó tüzeiben izzó magyar lelkiség”.¹⁰ A legalsó társadalmi osztálynál, a földtúró népnél veszélytelenül, mint öntudatlan jelenség mutatkozik ez a kettősség, ám a nemesség esetében, például kürtösi Thúz úr, vagy akár Béla király viselkedésében disszonanciákat idéz elő. Úgy vélem, az összefogás hiánya, az önös érdekek előtérbe helyezése a közösség érdekeivel szemben, a széthúzás még súlyosabb probléma.

¹⁰Kovács György: *A vas fia*. Erdélyi Helikon, 1936. 722–724.

¹¹Benedek Marcell: *Kodolányi János, A vas fia*. Századunk, 1937. 2. sz. 91–92.

A narrátor a magyar, a kun és a tatár jellemet tipikus vonásokkal jellemzi, de ezen belül csupa egyénített alakot látunk. „Mint a jó drámában: igaza van mindegyiknek.”¹¹ Ez a megállapítás a Bahtyin által bevezetett polifónia fogalmát juttatja eszembe, aki Dosztojevszkij regényeit nevezte polifon szerkezetűeknek. *A vas fia*ban is érvényesül a „párhuzamos igazságok” elve. Batu

A „párhuzamos
igazságok” elve

kán magasabb erkölcsi szinten áll, mint az a nyugati világ, amely a magyarságot a kereszténység védőbástyájául állítja, s közben a velenceiek szövetségi ajánlatokat tesznek a Mongol Birodalomnak, hogy az ázsiai kereskedelmi útvonalakat használhassák. A mongol táborban a különféle népek erőit a világhódítás céljának szolgálatába állítja a despotikus hatalmi szervezet, viszont mindenki szabadon gyakorolhatja vallását s szokásait. A negatív tulajdonságokkal ábrázolt szereplők költői igazságszolgáltatásban részesülnek: a tatárhoz pártoló Sámuel kamaraispánt a kán nem tartja arra méltónak, hogy sátrában fogadja, később megöletti; az osztrák Fridericus katonái csak a védtelen magyar lakosság sanyargatásában vitézkednek, majd Fridericus a menedéket kérő Béla királyt kifosztja, aki felindulásában arcul vágja a hitvány herceget.

Bonyolult
elbeszélésmód

A bonyolult, kusza elbeszélésmódot sokan kárhoztatták, mert nehezen követhetővé teszi a cselekményt, és bizonyos szálakat elvarratlanul hagy; de ebből számos előny származik: enciklopédikus teljességgel bemutathatja a különböző népeket és társadalmi rétegeket, ezáltal megközelíti eszményét, Tolsztoj *Háború és béke* című regényét. A kusza elbeszélésmód, az elvarratlan szálak a kompozíció szerves részét alkotják, az egyes szereplők eltévedését, elveszését, a célba nem érést érzékeltetik; ilyen a történelem, az emberi sorsok menete.

A történet kiindulópontja: három ormánsági legény egy balul sikerült leányszöktetési kísérlet után (a lány egyik családtagja és Gál nevű barátjuk meghal) menekülni kénytelen hazulról. „Ők hárman a magyar népi ethosz megtestesítői, a paraszti életerő, találékonyosság, humor jeles figurái”¹²; ennek keretében ágyazódik a regény nagy, középponti eseménye, a világhódító mongol hadak s a harcban szükségképpen elbukó magyar seregek tragikus küzdelme. Döme története a Balaton mellett Ukkon bálványánál, a baksával való találkozással elvész még az első kötet végén, Ernye sok hányattatás után királyi vitéz lesz, de sorsa a második kötetben jelentéktelenné válik. A főág Benée, aki a kun táborba sodródik, megházasodik, majd a kunok törzsének megtámadása és széthullása után tatárfogságba kerül, végül onnan vissza a falujába. Egy másik meseszál a királyi udvarba vezet, ahol Béla király kontúros alakja mellett a fő tisztségviselők csak elnagyoltan jelennek meg. A királyt hűségesen szolgáló öreg Illye a nemzet politikumának megtestesítője, ideális magatartásként állítódik elénk az uralkodó és az ország jövője szempontjából egyaránt.

¹²Rajnai László: *Julianus barát, A vas fia*. Jelenkor, 1963. 4. sz. 373–376.

Közösségi
ideáltípusok

Az elbeszélői szándék szerint a legtisztább szociális közösség a középkori falu, s még inkább a szerzetesrend, közösségi együttélési formájukat illetően. Ezek ideáltípusait jeleníti meg, ugyanakkor megmutatja ellenpéldájukat is, a *Julianus barátban* a züllött életvitelű pécsi kolostor frátereit, *A vas fiaiban* a földesúrnak kiszolgáltatott falvakat.

¹³Vatai László:
*Naturalizmus és
 prófétaság, Kodolányi
 János. Magyar Élet,*
 1944. 6. sz. 5–12.

A néphagyomány nem tárgyi vagy szellemi néprajzként jelenik meg, hanem mint mitológia. Vatai László *Naturalizmus és prófétaság* című írásában Kodolányit így jellemzi: „Ő sámán vagy táltos... történeti távlatban összegezõjük, szintetizálójuk is.”¹³ Ha ezzel a véleménnyel egyetértünk, akkor szembetûnõnek tarthatjuk, hogy *A vas fiaiban* a különféle vallások „papjai” hangsúlyosan jelennek meg. A vándor, hírvivõ és bájoló igéket ismerõ baksa, a kunokat megtérítõ, szintén folyton úton levõ ferences barát, valamint a kun tábor „orosembere”, a kám mind-mind szoros kapcsolatban állnak a transzcendenciával. Ugyanilyen kitüntetett szerepe van Batu kán táborában a kataj bölcsnek, Mongnak, aki nemcsak szellemi tanácsokkal látja el a vezért, hanem a gyógyfûvek hatásait is ismeri.

Keve baksa

Keve bakásával elõször Ernye találkozik Csepel szigeténél, akitõl viselkedése miatt megijed, a halak istenkéjének, esetleg a mezõk egyik kisistenének gondolja, csak késõbb nyugszik meg, hogy egyszerû útonjáró. Együtt jutnak el a király udvarába, ahol a bakstát õrülnék, bolondnak nézik, ezért nem kell dolgoznia a többi legénnyel, és az igazságot is kimondhatja, beolvashat a dõzsölõ, dorbézoló fõuraknak, a széthúzó nemeseknek. Alakjában a vaskos közönségség és a prófétai átkozódás hangvétele keveredik.

A kun kám

Köcsmeg kun vezér törzsében két mellõzött fivér felkeresi a kámot, hogy rontást küldjön a jövevényre, Benére. A regény szuggesztív epizódja, amint a kám megidézzi Kajár keremetet, a legfélelmetesebb rontó lelket: fekete bárányt áldoznak, a kám kitépi a szívét, húsát megfõzi egy üstben, s az igézõ éneket kántálva transzba esik. A fekete mágia hatására a sátor megtelik állati hangzavarral, a báránytetem felemelkedik a sátor tetejéig, s a kám habzó szájjal fetreng. Ám a szertartás végeztével azt mondja a két testvérnek, az idegenen nem fog a rontás, Kajár ereje megtört, mert a férfi nyakában keresztet visel, amit el kellett volna lopniuk.

Iréneusz atya

Iréneusz atya, a ferences fráter hosszú, csontos férfi, aki az alázatosság, jámborság megtestesítõje, egyik kun táborból a másikba vándorol hû számara hátán s terjeszti Jézus tanait. Bene neki gyónja meg bûnét, hogy el akart rabolni egy lányt, mert a szülei nem adták hozzá. Újabb találkozásukkor családi boldogságáról számol be neki, Jopár, a kun vezér leánya jó felesége, s gyermekük is született, Virágot pedig elfeledte. Az egyik kun aggastyánt, Altabarszt keresztény és pogány temetésben is részesítik. Megfigyelhetõ a két szemlélet közti különbség: az orosemberek a lélek nyugalmaért, kiengeszteléséért fohászkodnak, paradicsomi boldogságot kívánnak neki, míg Iréneusz a bûnök megbánására, megtérésre buzdít, s irgalmat kér a gyarló lélek számára. Bár a ferences barát tudatában van, hogy milyen nehezen változtathatja meg a kunok gondolkodásmódját, mégis rendületlenül jár-kei „nyájai” között, és dorgálja a régi hitrõl meg-

Mong, a kataj bölcs

térni nem akarókat, a bűnös életbe folyton visszaesőket. Munkálkodását a hit, remény, szeretet hármassága erénye hatja át.

Mong, a kataj származású mandzi szintén kiváltságos helyzetben van, akárcsak a baksa. Egyedül ő mondhat ellent Batu kánnak, aki haragjában sokszor kalodába záratta, sőt már halállal is fenyegette, de mindig megengyhült iránta, s elgondolkodott véleményén, gyakran megfogadta tanácsait. A mongol tábor tavasz-ünnepén Mong nem hajlandó részt venni, s az új élet sarjadását dicsőíteni, hanem arra emlékezteti a kánt, hogy ez egyben az új halál kezdete sok-sok ártatlan számára.

A baksa és a kám a túlvilág, a transzcendencia sötét, rontó pólusaival is kapcsolatban vannak, az ő tudatukban a gonosz erőkkel lehet egyezkedni, befolyásolhatóak, nekik is jár hódolat. Iréneusz atya és a mandzi az isteni szférával áll összeköttetésben, az ördög, a gonosz számukra a legfőbb ellenség, akit el kell űzni, kísértéseit le kell győzni. Ezek a markáns figurák közvetítenek a természetfölötti és a földi világ közt, kivételes képességeiknek köszönhetően megbecsülés, tisztelet övezi őket, ugyanakkor sok irigység is akad. Rajtuk keresztül válik meghatározóvá a regény történetében a nemzetek harca mellett az egyes népcsoportok és a transzcendencia sokrétű kapcsolata.

A Boldog Margit
álom-kerete

A *Boldog Margit* egyik legfőbb motívuma az álom-keret. Katerina soror megfejtése szerint a hegyen álló, fényes vár az uralkodóval a mennyek országát jelenti, ahol Isten székel. A tenger az evilági kavargások jelképe, a benne hánykolódó holtak és szörnyetegek a bűnösök és a bűnök. Margit elfárad a vár felé vezető úton, hiába kiáltozik, nem jut előbbre — a nehéz út a temérdek szenvedést vetíti előre, amiken keresztül kell mennie annak, aki az Úr székéhez akar járulni. A befejezésben egy légiessé soványult alakot, egy aszketikus lélek életének eredményét látjuk, aki vágyik a halálra. Visszatér a kezdet álma, de módosulva: kék a tenger, nincsenek rémek, az út sima és egyenes. A lány sikongó-kacagó extázisban érzi, megérkezett. Kovács Kálmán interpretációjában a két állapot közti távolságot így értékeli: a mű jellemfejlődése az önnevelés mindent lebíró hatalmát bizonyítja.¹⁴

¹⁴Kovács Kálmán:
Lélek regénye. In: *K. Esmék és irodalom*.
Erdélyi tanulmányok. Budapest,
1976, 241–274.

Számomra az élet és a halál felcserélhetőségét sugallja a befejezés. Életünkben egy-egy álmodást hajlamosak vagyunk egy másik világból való üzenetként fogadni. Margitnak halála pillanatában önként vállalt keserves élete tűnik rossz álmoknak. Ez a feltételezés, hogy az élet csupán álom, amelyből a halállal ébredünk fel, szintén ősi keletű. Az álom tehát közvetítő élet és halál közt, ám azt nem lehet eldönteni, mi a valóság és mi a képzelet szülötte, melyik világ az igazi. Margit két világban él egyszerre: a zárda közegében és abban, melybe víziói révén jut el.

Az álom motívum visszatér, amikor egyik étkezésnél a legkisebb, legrosszabb húst követeli, a sororok ezt nem teljesítik, mert a király leányát látják benne. Környezete úgy veszi körül, mint

álmában a tenger. Először részesülvén az Úr testéből újra felbukkannak a karok, amelyeket valahonnan már ismer. Ezek az ismétlődések arra a következtetésre készítetnek, hogy a főhős abból a másik világból jött a Földre, s oda tér majd vissza mint igazi hazájába. A gyermekkori álm akkor is eszébe jut, amikor öccse halálhírét megkapva elmegy atyját megvigasztalni Budára egy fráter kíséretében. Buda az ismeretlen külvilágot jelenti neki, ami tele van kísértéssel, s amelynek szövevényében ő nem ismeri ki magát.

Margit emléke

Az előző Margit szintén ismétlődő motívum. Az apácajelöltet erősen befolyásolja meghalt néniének az emléke. Úgy érzi, benne néne jött vissza, Isten azért küldte, hogy szülei teljesíthessék fogadalmukat. Margit nővérét a fekete halál, vagyis a pestis ragadta el, amit gyermeki képzelete szó szerint elevenít meg. Az egyiki esti felolvasáson az élet és a halál párbeszédét hallgatják. Margit hirtelen zokogásban tör ki, mert maga előtt látja nővérét a koporsóban és mellette a „Fekete Halált”. Így válik a feketének képzelt halál is motívummá a másik Margit alakjához kapcsolódva.

A harmadik részben is felbukkan a másik Margit motívuma. A vérhasban kiszendvedett soror ágyánál virrasztva újra felöltik benne, hátha ő ugyanaz a Margit, de ezúttal elutasítja ezt a gondolatot. Megtalálja saját sorsát, élete értelmét: „öt Isten magára hagyta a világra, hogy bukácsoljon, küzdjön, vállaljon és szolgáljon, s Jézushoz hűnek maradva, magára vegye a magyar népet minden bűnét, szabadon, a maga akaratából.”¹⁵ Vagyis életútját nem határozta meg előre Isten, neki kellett a próbatételeket kiállnia, felismernie küldetését és megvalósítani azt.

¹⁵Kodolányi János:

Boldog Margit. Budapest, 1976, 5. kiad. 361.

A testiség kísértő álmai

A testiség kísértő álmai különféle variációkban ismétlődnek a második szerkezeti egységben, motívumhálót alkotva. Margit egy éjjel arra riad fel, hogy vadul csókolja valaki az ajkát. Kétségbeesetten mormolja egymás után imádságait, hogy elmúljon a kellemesen bizsergető érzés. Másnap egy pávaszemű pillangót talál cellájában, amit az ördög megtestesítőjének vél. Egyik társnője azt javasolja Margitnak, azonnal gyónjon meg s tartson penitenciát. A leány másnap így is tesz, s megnyugszik lelkiismerete. Néhány hónap múlva újabb csábító álmot zaklatja, ismét Benedic-ta novícia kísérti, ezúttal el tudja úzni a buja gondolatokat. Ezen az éjszakán érik nagylánnyá, tehát az álm összefüggésben van fiziológiai változásával. Egyik húsvét előtt a kolostor fekete macskája megkölykezik. Azon az éjszakán álmában megjelenik a macska, hozzá törleszkedik, majd férfivá változik. Margit válasza az újabb kísértésre, hogy egy horgas korbáccsal megfenyíti magát.

Konklúziók

Ha a mítoszt rehabilitáljuk, és a természettudományos gondolkodás által lefokozott pozíciójából visszahelyezzük önnön immanens és koherens rendszerébe, saját magának és semmi másnak meg

nem feleltethető helyzetébe, akkor a mítosz értelmezhető a valóság szimbolikus kifejeződéseként. Egy-egy mitológia szimbolikus világképe a valóság sajátos summázata, az ember létértelmezése és történelemfelfogása. Az irodalom mindig is merített a különböző mitológiákból, koronként újraértelmezte, megidézte, parafrázálta őket. Ebből a szemszögből tekintve Kodolányi középkori trilógiája a mítosz ősi erejével az útmutatás reménységét adja. Julianus és Szent Margit nevezhető nemzeti hősnék, akik eszméikért a mártíromságot is vállalják. Nem olyan hőroszok, akik tökéletes képességekkel vágnak neki a próbatételeknek, hanem sok vívódás és kétség legyőzése árán jutnak a megszenvedett igazság birtokába.

Enciklopédikus
igényű mű

A szerző arra törekedett, hogy a középkori világszínpad egészét megjelenítse a magyar falu mikroközösségétől az eurázsiai mongol birodalom táborának bemutatásáig. Enciklopédikus tárháza a különféle népek szokásainak, vallások rituáléinak, ábrázolja az egymással szembenálló világképek konfliktusait, így az Európában hegemoniára jutott katolicizmust és az ázsiai nomád népek természetvallásait. Megismerhetjük mindkét mentalitás pozitív és negatív tulajdonságait. Pogányság és kereszténység harca, égi és pokoli szféra ellentéte behálózza mindegyik regényt. A történelmi események összekapcsolása a transzcendens világ jelképrendszerével, azaz a kultúrával az emberlét örök folyamába helyezi a trilógia történeteit.

Kondor Béla:
Őrangyal (1957)

Akarattya, 955. dec. 28.

Kedves Sanyi!

Tegnap érkezett leveled aggodalommal töltött el. Attól félek, elveszítetted az önuralmadat, s olyan helyzetbe fogsz sodródni, amiből mindnyájan csak rosszat várhattok.

Az én helyzetemet és feladatomat nem lehet összehasonlítani a Tiédde. Nem másolhatjuk egymás viselkedését. Nekem talán nem volt nehéz, nem volt kockázatos úgy viselkednem, ahogy viselkedtem, miután engem némileg védének a műveim, az írói képességeim – s tán a külföld figyelme is? Nálam arról volt csak szó, hogy kibírom-e az önkéntes száműzetést, vagy sem. Bízom benne, hogy kibírom, sokkal inkább kibírom, mint a szellemi, erkölcsi szolgátságot s a hazugságot. Erről volt csak szó s részben van még ma is, nem többről. Ehhez nem kellett hősnak lenni.

Továbbá: amit én csináltam, *harag nélkül* csináltam, mert ne feledd: nem gyűlölöm ellenségeimet. Nálad pedig éppen az az aggasztó, hogy gyűlölöd ellenfeleidet, s bosszúvágyat érzel irántuk. Ettől az érzéstől Mindnyájatok érdekében azonnal és gyökeresen meg kell szabadulnod. A bölcs népmese szerint: aki haragszik, annak szíját hasítanak a hátából. Nagy és örök igazság ez, jó lesz megfontolnod.

Ágnesre mindig hallgatnod kell, mert Ő igaz lélek, s tökéletesen megbízható szív. Ha tehát Téged gyávasággal vádol, bizonyára van benne valami igazság. Ebből azonban nem az következik, hogy nagy bátran ereszd szabadon indulataidat s elveszítsd a józan eszedet. Bátornak kell lenni, ez igaz, nyugodtan, harag nélkül, józanul bátornak. „A düh: pillanatnyi elmezavar” – mondták a görögök igen helyesen. Márpedig szabad-e elmezavarba esnünk? Hiszen ez akármelyik pillanatban pusztulásunkkal járhatna.

Ha a szállást kérőknek nem akartál ágyat adni éjszakára, más módon is elutasíthatad volna őket, s éppen olyan szilárdan. Mondhattad volna például ezt: „Ti meg tudjátok fizetni a szállást, én azonban nem fogadhatok el semmit, menjetez tehát Mári nénihez, Jóska bácsihoz, azok szegények, jól fog esni nekik az a tíz forint.” Ha pedig azt mondták volna: erre nincs pénzünk, kivehettél volna egy tízforintost: „Itt van, köztünk maradjon, adjátok annak a

Önkéntes száműzetésben

Kodolányi János kiadatlan levele

szegény embernek, jólesik neki.” Ez csak példa. A lényeg az, hogy az embernek mindig nyugalmat kell mutatnia, s *erkölcsileg felül kell maradnia!* Nem mindig használunk az igazságnak, ha gorombáskodunk az emberekkel (ha mégoly jogosan is), és megsértjük őket. A sérelem bosszúérzést kelt, a bosszúérzés pedig olyan állapot, amely az idővel csak nő, erősödik, amíg egyszer jól nem lakatják. És csak akkor hal meg, ha jól lakott. Pláne dühös a bosszúvágy, ha valakit anyagi érdekében sértünk meg. Mindent megbocsátanak az emberek, csak az anyagi sérelmet nem. Ezek pedig díjat, prémiumot kapnak sikeres munkájuk esetén. Te úgy rúgtad ki őket, ahogy haragod diktálta. Nem jól cselekedtél. Kárt okoztál nekik, s hegyibe még az önértetüket is megbántottad. Készülj el a bosszúra.

Nem tudsz tovább hazudni. Ez helyes. Bár sohasem kellett volna. De ebből nem következik, hogy mindent kikiabálj, ami a szívedet nyomja. Gyakran éppen akkor nem hazudik az ember, ha hallgat. Máskor meg akkor hazudik, ha hallgat. Meg kell válogatni, mikor helyes a szó s mikor a hallgatás. De lehet tettel is hazudni, lehet tettel is igazat mondani. Életed példájával légy igaz, és szólj men-nél kevesebbet.

Keményen és szigorúan kell ragaszkodni a joghoz, a törvényhez. Tehát az erőszakot el kell utasítani, mégpedig azt nyíltan és egyenesen. A törvényre kell hivatkozni. Gyérünk, győzzenek meg bennünket a jobbal, a helyesebbel, az igazabbal, s ha meggyőznek, engedünk. Vigyázni kell, hogy senkinek se legyen beadási meg adóhátraléka, nehogy transzferálások történjenek. Aki gyenge, valahogy segíteni kell. Te is mindenáron tisztázd adóhátralékodat, ne legyen a terhedem semmi. De légy készen mindenre, mégpedig nyugodtan és gyűlölet nélkül.

Aggódok értetek, s kérem Ágnes, hogy amikor bátorságra buzdít, biztasson higgadságra, önuralomra is. Kérlek, írd meg hamarosan, amint ráérsz, hogyan alakultak a dolgok. A bab nem sürgős, vettem valamennyit. Ellenben mikor küldjük a zsákokat? Ha eláll a fagy s javul az út, tán küldözgetni kéne már a kukoricát. Szükséges volna. A disznót megöltük, itthon volt Jankó Líviával. Az ünnepek silányul teltek, pénzem semmi. Szeretettel ölellek Benneteket.

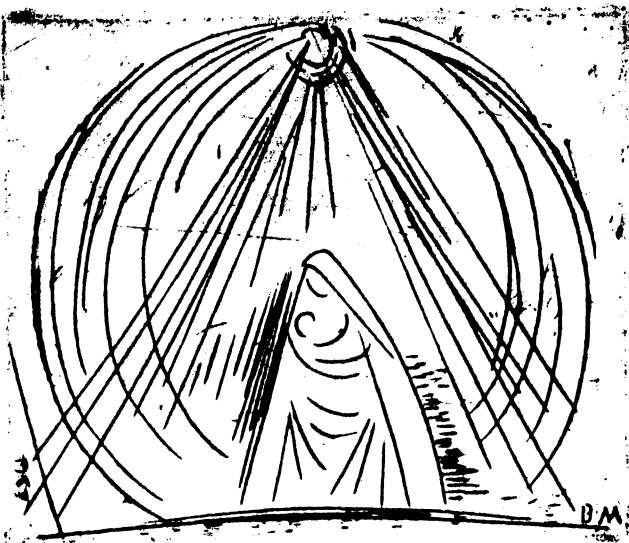
János b.

*

A levél címzettje: Kovács Sándor (1922–1998), Drávapalkonya, Baranya megye. Kodolányi János 1945-ben fogadta barátságába. Gyakran váltottak levelet egymással. Kapcsolatuk őszinte, bensőséges barátsággá fejlődött. Az idézett levél írásakor Drávapalkonyán termelő szövetkezeti szervezés folyt.

Közli: ifj. Kodolányi János

Lynkharón 2003. márc. 3. A. 16.

TILI ANNAMÁRIA

Kodolányi János *Én vagyok* című regényének szövegváltozatai

I. A Júdás-probléma

Kodolányi János a két nagyszabású Gilgames-regény, a *Vízözön* és az *Új ég, új föld* után 1950–51 között írta meg tetralógiája harmadik darabját, az *Én vagyok*ot. Ezek, valamint a regényfolyamot lezáró kötet, *Az égő csipkebokor* az emberiség történetének nagy fordulópontjait, gigantikus hősök küzdelmeit dolgozzák fel, Isten(ek) és ellentétes hatalmak harcát az emberiség, vagy egy népcsoport megváltása jegyében. Ezek a nagyregények egyben az életmű összegzései, lezárásai is. Az ötvenes évek végén a nagyobb lélegzetű művek közül még a *Vízválasztó* készült el.

1951-ben tehát már kész volt a regény, mégis 21 év kellett ahhoz, hogy 1972-ben az olvasók a kezükben tarthassák.¹ A kiadás azonban nem volt teljes. Bár a regény egy nagyobb, önálló egységet alkotó darabját még 1957-ben teljes egészében kiadták, *Jehuda bar Simon emlékiratai* címmel, a fennmaradó részeket a szerkesztő, Sík Csaba az 1972-es („régEBbi”) kiadásban – elsősorban szövegterjedelmi okokra hivatkozva – komoly cenzúrának vetette alá. Az eredeti szöveggel így csak most (2002-ben), 51 évvel a regény születése után ismerkedhetünk meg, a Szent István Társulat kiadásában.²

Mielőtt rátérek ennek a ténynek a jelentőségére, szeretném összefoglalni az *Én vagyok* mondanivalójának lényegét. A könyv Krisztus (a regénybeli Jesuah) életútját dolgozza fel az evangéliumok alapján a passiótörténetig. Ugyan a Bibliához képest az események sorrendje kisebb-nagyobb változásokat mutat, a jézusi mondások is általában a történésekhez, a felbukkanó problémákhoz, gondolatokhoz kapcsolódnak, elmondható, hogy Jesuah alakja és tettei nagyjából megfelelnek a Bibliában megírtaknak. Van azonban valaki, akinek életéről, jelleméről a Biblia keveset szól. Ő Júdás (a regénybeli Jehuda), az áruló, akinek személyiségét, tetteinek indítékait a mai napig rejtély övezi. Kodolányit különösen ezek a lélektani mozgatórugók érdeklik.

A szakirodalomban megoszlik a vélemény arról, hogy az *Én vagyok* Júdás-, avagy Jézus-regénynek minősül-e. Véleményem szerint – a kimaradt részeket is figyelembe véve – a mű inkább Júdás-regény. Pontosabban Kodolányi maga így ír erről a levelezésben Várkonyi Nándornak: „Valami olyan érzé-

Irodalomtörténet 2003. ápr.-jún. 2. m.
271–289.

sem van, hogy így, ahogy én fogtam meg ökelmét, nem fogta meg senki. S a vicces az lesz, hogy Júdást írom meg és Jézus jön ki belőle. Jézus, – Júdás felől nézve. A torzító tükörből látjuk az igazi arcot.”³ Jézus alakját a regény hangsúlyosan Júdás lelkében tükrözteti, hiszen Júdás szinte minden esetben reagál az elhangzó tanításokra. Alakja köré emellett nagyszabású mese szövődik: gyermek- és ifjúkoráról, tulajdonságairól és az árulásig vezető lélektani folyamatról. „Júdás sem az a szememben, amivé a teológia tette. De nagyszerűen bele tudom sűríteni véleményemet mindenféle árulásról” – árulkodik a levélrészlet.⁴

Az egyes szám első személyben megírt emlékirat (I. 70–177.)⁵ a *Jehuda bar Simon emlékiratai* címmel is kiadott regényrészlet esszenciálisan magába sűríti Jehuda személyiségét. Kodolányi hőseinél (Mósze, Margit, Julianus stb.) megfigyelhető, hogy gyermekkorukban már rendelkeznek mindazokkal a tulajdonságokkal, amelyek felnőttként megkülönböztetik őket másoktól. Jehuda esetében is az áruláshoz vezető minden motívum megtalálható az emlékiratokban, annál is inkább, mert itt is történik árulás. Jehuda Judith-tal, barátja, egyben unokatestvére feleségével kerül közeli kapcsolatba, majd magára hagyja őt, aminek következtében az asszony öngyilkos lesz. Judith figyelmeztetéseiben már Jesuah intéseire ismerhetünk: „Ne titkolózz, ne színlelj előttem, Jehuda bar Simon. [...] Már régóta tudom, hogy el akarsz hagyni engem és a gyermekedet.” (I. 171.)

Sok mást is megtudunk Jehudáról: hibás lábbal született, ez a fogyatékos sága kihat társadalmi életére is. Társai sem kedvelik, de ő maga is menekül az emberek elől. Magányából, a megaláztatásokból büszkesége emeli ki, amely azonban egyre inkább torz formákat ölt: gyűlölettel, gőggel kezd válaszolni a világ kihívásaira. Talán saját gyengeségéből adódóan kezdi el szenvedélyesen kutatni, feszegetni mások titkait, gyengeségeit. Tudásszomja vezet el Gorgias, a görög bölcs iskolájába, és nem bizonyul tehetségtelen tanítványnak. Jehuda boldog, issza a tudást, ám hamar úrrá lesz rajta a gondolat: Gorgias nem becsüli őt kellőképpen. Ettől kezdve legfőbb vágya az lesz, hogy bejusson a „belső körbe”, és a tudásának megfelelő elismerést megkapja. Leselkedik, gyanakodik, kétszínű módon viselkedik. Magába szívja és elveszi azt, ami „jár” neki, hogy ezt a tudást felhasználja a meggyűlölt személy ellen. A lelki történések kísértetiesen hasonlít arra, amit majd Jesuah mellett él meg. Az is közös a két esetben, hogy Jehuda azzal a váddal bélyegzi meg mesterét, hogy titkos szertartásokon pogány isteneknek hódol (I. 95.). Valódi célja azonban nem az istentelenség felszámolása, a hatalom érdeklé, amelyet saját céljai szolgálatába állíthatna.

Jehuda a Gorgiasszal való szakítás után új életcél talál magának. Kereskedőnek áll, de elkábítják a földi kincsek, a külsőségek. Ez idő tájt szövődik titkos kapcsolata Judith-tal. Ez a viszony is hazugságokkal jár, annál is inkább, mert Judith-nak gyermeke is születik tőle. Jehuda gyáva vállalni a felelőssé-

get. Az is megfordul a fejében, hogy barátját feladja a hatóságoknál, s így törvény szerint feleségül veheti Judith-ot. Jehudára jellemző az az indoklás, amellyel ezt az ötletet elveti: „Megrémültem. Mert akármilyen titkon hajtánám végre, a Tűlzók előtt nem maradna rejtve, előbb-utóbb kiderítenék ki követte el az árulást, s borzalmas bosszút állanának rajtam. Éjjelem-nappalom szüntelen rettegés volna.” (I. 166.) Maga Judith leplezi le a maga egyszerű női ösztöneivel Jehudát önmaga előtt: „Te azonban eldobsz engem és a gyermekedet. Mert gyáva vagy, képmutató, hazug és gonosz.” (I. 171.) A vívódásnak Judith tragédiája vet véget. Jehuda válaszút elé áll, mihez kezd bűnökkel terhelt életével. Ebben a lelki válságban találkozik Jesuahhal és válik tanítványává.

Ezek a tulajdonságok a regény folyamán újra és újra szerepet kapnak Jehuda életében, lélektanilag megalapozván az árulást. Jehudát ugyanis alapvetően ezek a dolgok jellemzik és mozgatják: a hatalom, a pénz, a rang utáni vágy (belépni a „belső körbe”), az önzés, az önsajnálát, a gőg, az előkelőkhöz és farizeusokhoz való feltétlen vonzódás. Mindaz, ami valójában földhözragadt, a „lenti” világhoz tartozó. Jehuda megvet mindenkit, akinek nincs rangja, hatalma vagy elméje nem csiszolt eléggé. Az előkelők, a farizeusok felé felölti magára képmutatóan nyájas arcát, ám a népet, a szegényeket lenézi, de még a tanítványokat is, akiket méltatlannak talál a Tudásra. Saját eszére azonban szerfölött büszke. Igazán akkor talál magára, amikor rálel a hozzá méltó feladatra: ő lesz a kis társaság „pénzügyi szakértője”.

Jehuda talán legmarkánsabb jellemzője az, hogy állandó félelem gyötri. Mivel nem tudja tökéletesen rábízni magát Jesuahra, múltja árnyéka egész életében kísérti. Retteg, kerüli az embereket, fél, hogy ismerősökkel találkozik, akik szembesíthetik önmagával. Fél az éjszakától is, mert úgy érzi, hogy a sötétség uralkodik rajta és elnyeli. Kicsiny gyermekkorra óta vissza-visszatér rémálma a barlangról: „Sima, fekete köveken lépegettem, sötét víz habzott körülöttem, s a vad fekete folyó egy barlangból zuhogott elő. Nekem abba a barlangba be kellett bújnom. Irtózatosan félttem, forróság öntött el, mert a víz is, a barlang is olyan feneketlenül sötét volt, mint a Leviathan toroka.” (I. 100.) Ez az álom végigkíséri életét. A regény utolsó harmadában, az árulás előtt rémálmai konkrét formát öltenek, ekkor a rettegve „várt” barlangi táj helyett egy asszony jelenik meg előtte, akinek titokzatos csókjától Jehuda félelme soha nem tapasztalt mértékű borzalommá nő (II. 162–163.). Jelkép formájában is előkerül a barlang. A főpap házának ajtaja például „olyan volt, mint egy barlang. Szűk, alacsony.” (II. 173.) Az emögötti rejtett üzenet nyilvánvaló. Hiszen Jehuda a kapun belépve megkezdí tárgyalásait Chanannal, ezzel pedig kezdetét veszi az árulást megelőző besúgás története. A regény végén Jehuda úgyszintén egy barlangra emlékeztető föld alatti teremben tér meg. A hely nevezhető a bűn barlangjának, amennyiben egy kedésével tölti itt az idejét közvetlenül az árulás után. Fontos megjegyezni,

hogy a megtisztulás utáni Jehuda teljesen megszabadul félelmeitől is. A regényben egyetlen ember nem fél csupán, és az Jesuah. „Ne féljete! Én vagyok!” – hangzik el ajkáról számtalan esetben a vigasztaló szó. Csak ő van annyira közel az Atyához, hogy úrrá tud lenni aggodalmain. Fél Heródes, Chanan, Kefa, Simon Mágus, de még a tanítványok is olykor. „Mert a hatalom mindig fél” (I. 212.).

Jehudának van azonban egy „másik énje” is. A fiatal Jehudát olykor intenzív szeretetmegnyilvánulások jellemzik. Szív és ész, értelem és érzelmek küzd egymással. Ez határozza meg anyjával való kapcsolatát, de ez jellemzi Jesuahhoz való viszonyát is. Egy-egy kitüntetett pillanatban nagyon közel érzi magát az Istenhez, ilyenkor megszűnik benne a félelem. Így történik ez a keresztsége után első percekben, de egy-egy prédikáció után is. Jehudában erős a megtisztulás iránti vágy. „Két én” vitázik benne, két életpálya lebeg a szeme előtt: a szegény, tiszta, aszkéta életmód, valamint a gazdag, boldog családi életet élő, sikeres. Amikor azonban komoly áldozatot kell hoznia, akaratereje felmondja a szolgálatot. Jehuda nem képes böjtölni, szenvedni.

Arra, hogy a regény alapján mennyiben Jehuda felelőssége Jesuah halála, nem adható egyértelmű válasz. Ifjúkorától fogva átkok, rémálmok, jóslatok kísérik életét. Olyan jelek, amelyeket nem érthet meg, de félelmetesek a számára. A jóslatok közül a legtöbbet mondó (Krisztus jövendölései mellett) a Nebo-hegyi öregasszony figyelmeztetése. „Találkozol a legnagyobbal, s nem látod majd, hogy te vagy a legkisebb. De mikor kialszik benned a Nap, akkor látod meg a fehér fényt.” (I. 139.) Több helyen úgy tűnik, mintha Jehuda kényszer hatására cselekedne, mintha vele csak megtörténnének a dolgok (lásd I. 123., 177.). Az öregasszony is arról beszél, hogy Jehuda majdani tettei törvényszerűek: „Sokan vesznek a te kezedtől, de tudd meg, hogy a gyilkos is, a meggyilkolt is csak így ismeri meg a titkot, amit ismerni kell.” (I. 139.) Jehuda az árulás előtti időkben a Sátán uralma alá kerül. „Ami ezután történt, mintha nem is vele történt volna. Csak ment, figyelt, hallott, látott, s mintha nem ő cselekedte volna mindezt, hanem egy uralkodó lény, akinek a hatalma alól nem volt többé szabadulása, az, akinek csupán eszköze volt” (II. 284.). Az árulást magát már szinte úgy hajtja végre, mint egy automata. A Júdás-probléma nagy kérdése ez: része volt-e az árulás az isteni tervnek, lehet-e szabad akaratról beszélni annak az embernek az esetében, akinek tetteit Krisztus előre tudta. A regénybeli Jehuda egyfelől áldozat, árulása szinte önkéntelen, hiszen szemén hályog van, saját tévedései rabja. Jó hívő módjára meg van győződve arról, hogy az áldozatot Istenért és a zsidókért hozza. Más oldalról tekintve azonban bűnös, hiszen nem figyel az intő jelekre, nem hallgat a szívére. Áruló, hiszen szereti Jesuahot, áruló, mert nem őszinte, mert titkolózik. Kodolányi zseniális módon hagyja nyitva a kérdést: vétkeség és vétlenség kérdését. Egy biztos: a regénybeli Jehuda bűnei megbocsátatnak.

II. A régi és az új kiadás összevetése

„Kodolányi – szokásától eltérően – a már elkészült regényt újból átdolgozta, tömörítette; amit előbb öt hónap alatt végzett el, azt másodjára két és fél hónap alatt írta meg. Az így elkészült változattal elégedett volt, legnagyobb művének tartotta. Méltó lenne ennek a megítélését az olvasóra bízni, az egész mű ismeretében.”⁶ Szalai Éva ezekkel a mondatokkal vezetett be 1989-ben két, általa kiválasztott összefüggő részletet az *Én vagyok* eredeti szövegéből. Jó néhány évvel később abban a szerencsés helyzetben lehetünk, hogy ez az álom megvalósult. Beszéljenek a számok arról, hogy ennek a ténynek mekkora a jelentősége.

Ha a régi kiadást az új tipográfiájához igazodva adnánk ki, 760 helyett mindösszesen körülbelül 563 oldalt tudnánk megtölteni.⁷ Ez azt jelenti, hogy az eredeti szöveg mintegy 26%-a (körülbelül az egynegyede) az 1972-es kiadásban nem szerepelt. De ez még nem minden. A legnagyobb összefüggő rész, amely az eredeti kiadásban hiánytalanul szerepelt, az Jehuda bar Simon emlékirata. Ez a régi kiadás 19%-át, az újnak pedig a 14%-át tölti ki. Amennyiben tehát az emlékiratokat nem vesszük figyelembe – minthogy annak teljes szövegét már előzőleg kiadták, így később nem is hagyhatott el belőle a szerkesztő –, megállapítható, hogy a fennmaradó rész mintegy 30,78%-a (majdnem egyharmada) esett áldozatul a cenzúrának. Ez megdöbbentő adat!

A következőkben ezeket a kihagyott részeket vizsgálom. Célom a részletes elemzéssel az, hogy a régi kiadás ismerőit a regény „új” rétegeivel, mélységeivel ismertessem meg, és ezzel felhívjam a figyelmet arra, mennyire fontos az *Én vagyok* esetében az újraolvasás, immáron a teljes szöveg birtokában. Ez azért is fontos, mert – mint majd kiderül – az érintett részek közelebb visznek bennünket a regény eszmeiségéhez, hiszen jócskán előfordulnak bennük olyan információk, amelyekre máshol nem bukkanunk rá. Kodolányi írói stílusára jellemző egyfajta ráérősség, a fő motívumok gyakran, sokszor igen hasonló formában ismétlődnek regényei lapjain. Vannak azonban olyan gondolatok, amelyek elhagyhatatlanok, nem csupán erkölcsi okokból és nem csupán az *Én vagyok*, hanem az egész életmű szempontjából.

III. Kicenzúrázott fejezetek

Már első ránézésre is feltűnik a különbség: az új kiadás 75 fejezete helyett a régi csupán 68-at közöl. A hét hiányzóból öt teljes egészében kimaradt (15., 28., 29., 44., 61.), kettőt-kettőt pedig összevontak (63. és 54., illetve 40. és 41. fejezetek). A továbbiakban elsőként a hiányzó fejezetek jelentőségére szeretném felhívni a figyelmet.

A 15. fejezet első felében Jesuah eligazítást ad Jehudának az erkölcsi érték-hierarchiában. Az itt megjelölt alapfogalmak: a türelem, az önuralom, a Fel-

jebbvaló keresése – vagy másutt még: a szeretet, a jóság, az alázat, a hit, a bölcsesség – a regény lapjain többször visszaköszönnek, ám legtöbbjük a cenzúra áldozatául esett.⁸ Szinte mindenütt a türelem a lehangsúlyosabb ezek közül, ami pedig Jehuda jellemének egyik fő hiányossága. „Hit, bölcsesség, okosság. Mindez együtt: türelem. A tanítványok számára az első parancsolat.” (I. 406.) Jehuda tehát ezek alapján „nem jó tanítvány”. Ő mindig titkokat feszeget, mindent meg akar érteni. Mindenkinnek a titka érdeklő, és ez érthető is, hiszen neki is súlyos titkai vannak. Ezzel meg is érintünk az árulás egyik lélektani mozgatójához. Jehudából hiányzik az a fajta alázat és bizalom, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy Krisztus követője legyen. Ebben a részben mutat rá Jehuda a párhuzamra a krisztusi és a gorgiaszi tanítás között: a két értékhierarchia, beavatási forma közti hasonlóságra. „– Mindezt tanultam már – magyarázta szerényen Jehuda. – Ismerem a fokokat és a szobákat.” (I. 195.) Ez az apró megjegyzés a Kodolányi-eszmeiség fontos tételéhez vezet el bennünket. Ezek szerint a tudás, a beavatás Egy és örök, ami változik a történelem során, az csupán a forma. A 15. fejezetben jelöli ki Jesuah Philippost és Nathanaélt tanítóul Jehuda mellé. Az információ nélkül nehezen érthető, hogy a későbbiekben Jehuda miért éppen ezzel a két tanítvánnyal beszélget oly sokat a főbb tanításokról. Egyedül itt fordul elő az is, hogy Jehuda elbüszkélkedhet a tanítványok előtt oly nagyra értékelt tudásával, és még sikere is van. Ebben a fejezetben ajánlja fel Jehuda a pénzét a közösség javára. „Úgy akarok élni, ahogy ti éltek.” (I. 197.) Ez az „úgy” később is leginkább a pénzzel kapcsolatos feladatokat öleli fel. Már itt kirekesztettnek érzi magát, ám elvonul este és külön alszik. Jehuda mégis boldog és hálás. Olyan gondolatokat fogalmaz meg Jesuahról, amelyek később csak nyomokban szerepelnek. „Talán maga Élijáhu. Mindent megtehet, amit akar. Hálát adok neked, Adonáj, áldassék a neve mindörökké, hogy hozzá vezetél! [...] Újjá akarok születni!” (I. 199.) Itt még, néhány árulkodó jeltől eltekintve, Jehuda nem tért le a helyes, az Istenhez vezető útról.

A 28. fejezet (az új kiadásban nyomtatási hiba folytán a „27.”) elmaradása Jézus Krisztus személyisége, még pontosabban az evangéliumok „kereksége” szempontjából jelentős. Ekkor hangzik el ugyanis a Biblia egyik igen fontos része: a Hegyi beszéd. Ezek azok az igazságok, „amelyeket csak a beavatás csúcán álló érthet meg teljesen” (I. 323.). Bár a fejezet nem öleli fel a teljes bibliai szöveget, számos gondolat hangzik el itt Jesuah szájából szó szerinti egyezésben, így például a nyolc boldogság (Mt 5,13–16), a föld sójáról és a világ világosságáról szóló hasonlatok (Mt 5,13–16). Ezekhez az idézetekhez regénybeli magyarázat is kapcsolódik.

A 29. fejezet első felében Jehuda visszaemlékezik a Tiberiasban történetekre. Elemzi kudarcba fulladt profetálása okait és levonja magának a következtetést: „az én dolgom az Eljövendő uralmának gazdasági alapjait lerakni.” (I. 328.) Jehuda anyaghoz (pénzhez) kötöttségéről több helyen is meggyőződ-

hetünk. Annál jelentősebbek azonban a fejezet Simon Mágusra emlékező és emlékeztető részei. Az olvasó a sorok között kiolvashatja a rejtett párhuzamot a nyíltan hataloméhes, ellenszenves Simon és Jehuda személyisége között, amikor Jehuda Simon szavaival felkiált: „A nevét, a nevét.” (I. 328.) Később elhatárolja magát a Simonnal való szövetségtől, amelyre akkor az áldását adta. „Egyet azonban bizonyosan tudott: ha megismeri a Nevet, nem árulja el senkinek.” (I. 329.) Amint a titkon töpreng, eszébe ötlük az a lehetőség, hogy Harreth arab fejedelem lányának a fia lehet az Eljövendő. Ez a gondolat a regény lapjain máshol nem szerepel, pedig jól tükrözi Jehuda spekulációra való hajlamát, azt, hogy milyen könnyen siklanak félre sablonokból, zsidó hitbeli panelekből építkező elgondolásai. Az így megszerzett és Jehudát mélyen felzaklató „tudás” ismeretének hiányában nehezen érthető meg az a türelmetlenség, feszültség, amellyel Jehuda a 30. fejezet elején a Mestert keresve beront Simonék házába.

A 40. és a 41. fejezeteket az új kiadás a kötethatár mentén közli. A 41. fejezet került az új kötet elejére, ám mindössze másfél oldalt tartalmaz. Bár az eredeti kézirat ismeretének hiányában nem állíthatom bizonyosan, nehezen elképzelhető, hogy önálló fejezetet alkot.

A 44. fejezet a Biblia és a Jehuda-személyiség szempontjából egyaránt lényeges. A fejezetből mindössze egy mondat maradt meg a régiiben, amely az azt követő fejezet elejéhez csapódott. Itt olvashatunk Jesuah és a farizeusok kapcsolatáról. Mindezeknél fontosabb azonban az az információ, mely szerint „Jehuda gyakran a házban maradt és a följegyzéseit írta” (II. 24.). Sőt „kinyitotta Mattai ládikáját, s gondosan elolvasta a tüskés arámi írást” (II. 24.). Jehuda ládikája és benne a feljegyzései ugyan sokszor szóba kerülnek a regényben, ám később is több esetben hiányoznak az idevonatkozó részek. Jehuda már ezt megelőzőleg is kutatott Mattai feljegyzései között, több krisztusi mondásról is ekkor olvashatunk. Ám az ismétlődés ténye megerősít bennünket abban, hogy az árulással együtt járó kémkedés nem egyszeri eset volt. Jehuda „két énjével” (a „Jó és a Rossz démon”-nal)⁹ küzd. Ez a rész sokat elárul Jehuda személyiségéről: szív és ész harcáról, amely még korántsem dőlt el. Jehuda célja ekkor még „békés cél”: tárgyalni a farizeusokkal és kibékiteni őket Jesuahhal. A fejezet fennmaradó része Jehuda és a nők kapcsolata világít rá mélyebben. Jehuda ugyanolyan álszent módon kezeli Simon házában a nőket, Márthát és Mariamot, mint ahogy egyéb kérdésekben sem képes szembenézni saját jellemével. „Nem hagyná magára ezt az asszonyt, mint Simon, vagy mint azt a másikat az ura” – ébred fel benne a vágy és a gyalázkodás. Ám ezt Judith-tal való kapcsolatát tekintve nehezen fogadjuk el.

Amint említettem, az 53. és 54. fejezet szerepel a régi kiadásban, csak egybevonták. Ám ismét kétséges az 54. fejezet önállósága, hiszen mindössze három oldalt tölt ki. Sok részlet azonban hiányzik a régi kiadásból az itt sze-

2003. ápr. jún

replő két fejezetből is. A tájleírások, hosszas felsorolások mellett igen fontos részletek maradnak el Jesuah személyiségéről is. Jesuah a regényben ugyan is mindössze két ízben könnyezik: Jeruzsálemet elhagyván, valamint Lázár halálakor (II. 271.). Ez az „első sírás” a régi kiadásból kimaradt. „Jesuah is sokáig nézte Jerusálimot. Könnyezett. A könnyecseppek lassan legördültek barna szakállán. Nem tudott szólni.” (II. 136.) Jehuda iszonyodik Jesuah magatartásától, el akar rohanni (ezek már az árulás csírái), ám visszafogja magát. Retteg attól, hogy Jesuah rámutat és árulónak bélyegzi.

A 61. fejezet elmaradásával ismét fontos bibliai történettel lettünk szegényebbek: Jesuah és Nikodémos, a farizeusok főemberének beszélgetésével. Kodolányi ugyan mesésebbre színezi a találkozást – így mindjárt a látogatás okát is: Nikodémos azért jön, hogy figyelmeztesse Jesuahot, veszélyben az élete –, ám szó szerinti egyezésben olvashatjuk itt a Biblia vonatkozó sorait (Jn 3,1–15 és 18–21). Pedig a Jn 3,14-ben a regény szempontjából fontos mondat hangzik el: „Ahogyan Mózes fölemelte a kígyót a pusztában, úgy kell majd az Emberfiának is fölemeltetnie.” A kígyó természetesen a regénybeli kígyóhal, melynek említése megerősíti a beszélgetést kihallgató Jehudát abban a meggyőződésében, hogy Jesuahék valójában a gyűlölt kígyóistent imádják. Jehudában azonban még ekkor sem fogalmazódnak meg gyilkos szándékok. „Nem, arra sohasem gondolt, hogy meg kell ölni a fattyút. Elégnek vélte, ha ártalmatlanná teszik...” (II. 203.) Jehuda álmodik, és az álmok sokat árulnak el Jehuda kirekesztettségéről, vívódásairól. „Kígyóhalat imádnak, megeszik... Zárt ajtók mögött... Óriási, kőbe ágyazott, bezárt ajtót látott. Vadul dörömbölt rajta fájó öklével. Zörgessetek és megnyitják! – kiáltotta görcsösen.” (II. 203.)

IV. Hiányzó oldalak

Nem csupán fejezetek, hanem hosszabb összefüggő részletek is hiányoznak a régi kiadás szövegéből. Szalai Éva 1989-es cikkében ezek közül kettőt közöl az I. kötetből (238–241., valamint a 262–269.).¹⁰ Az előbbi a Jesuah korabeli történelmi-politikai viszonyokat, Heródes vezetői stílusát elemzi behatóbban. „Az ország megtelt besúgókkal, kémekkel, mint piócával a mocsár. Besúgót az elkobzott javakból jutalmazta. Kémeit a nép pénzéből fizette.” (I. 239.) „Éjjel-nappal rettegett s rettegését vérrel altatta el.” (I. 40.) Nem nehéz a sorok között ráismerni Kodolányi korára, a XX. század első felében történetekre. Talán éppen ezért maradtak ki a kiadásból ezek a részek, nemcsak a fenti helyen, hanem a regény számos más részén is (lásd I. 345., II. 236., 239.). A másik résznél (I. 262–269.) is fontos mondatok hangzanak el: a világekorszakokról (aiónok) elmélkednek itt a tanítványok, arról, hogy többszöri újjászületése során az ember végül megszabadulván az anyagból megtisztul, istenné válik és beleolvad az Egybe (Fénybe). A kihúzott sorok után ezt olvassuk:

„Jehuda sohasem hitte volna, hogy ez a bárdolatlannak látszó közönséges halász ilyesmit mondhat neki.” (I. 263.) Csakhogy eddig nem tudhattuk, hogy mit is mondott, mi volt olyan megdöbbenő Jehuda számára. Szó van ebben a részben még a tudás, a beavatások egységéről is, arról, hogy a Görög is átment a próbán, ugyanazon, amelyen Mósze is átment *Az égő csipkebokorban*: „meg kellett hálnom, három napig feküdnöm a sírban, áthatolnom a tengeren s a tűzön, kinyitnom a kapukat, félrevonnom a fátyolt, s akkor láttam őt, a gyönyörű, az isteni férfiút fényben és dicsőségben. És újra látni akarom.” (I. 265.) „Ez megint megdöbbenette Jehudát” – folytatódik a megmaradt részlet, amely úgyszintén nem töltődött meg a megfelelő tartalommal. De a rész tartalmaz más, eddig számunkra rejtett információt is. *Az égő csipkebokor* alapelgondolása idéződik meg a Mószeről szóló részben. „Az ő atyjuk [értsd: Mószeé és Ároné] Amenhotep volt, az adeptus, Aton küldötte. A héberék is Atonban, vagy Adónban hittek mindig, akárcsak a többi népek körös-körül, mióta ember él a földön.” (I. 266.) Megtudjuk, hogy Jesuah is ebben az őstudásban, az egy tudásban részesült, avattatott be, „de még tovább kell haladnia” (I. 267.).

Több fontos rész hiányzik Simon Mágus és Jehuda párbeszédéből (25. fejezet), ami azért is fontos, mert Simon szenvedélyesen kutatja a csillagállásokat. Kodolányi kedvelt motívumához juthatunk közelebb. A csillagok elemzéséből tudja meg Simon, hogy nagy prófétának kell születnie. Jehuda elmondása szerint Jesuah tizenkét tanítványt keres maga mellé „és ennyi jel van az égi körben, [...] még hetvenkettőt akar kiválasztani s ennyi az állócsillagok száma, [...] – Mestered hát tudja, mit akar, tisztában van az Ég törvényeivel – bólogatott a Bölcs.” (I. 294.) Simon elárulja Jehudának, legfőbb vágya megtudni a Szabadító nevét. Ezért járta be az egész világot, ezért tanult. Am ugyanolyan farizeus módon gondolkodik, ahogyan Jehuda: „Hogyan lázadhat, ölhet az a Szabadító, akinek a csillagai a Núnban állanak?” (I. 301.) – kérdi, mert ő sem érti meg, hogy a Megváltó nem pusztítani jött a világra. Jehuda nem tudja meggyőzően megvédeni Jesuahot, sőt valójában, minden figyelmeztető jel ellenére, igyekszik készségesen válaszolni a Mágus kérdéseire. Ezért fordulhat elő az, hogy Simon szövetséget ajánl Jehudának, aki ebbe bele is egyezik. Történik mindez annak ellenére, hogy ebben a fejezetben megjelenik Amelu, az undorító, szőrös, fekete majom, aki valójában a Sátán alteregója. És éppen a hiányzó részekben találhatunk erre a párhuzamra megerősítést: „emberi volt tetőtől talpig, az arca alvilági arc, a szeme alvilági szem és emberi minden tagja, még a körme is.” (I. 299.) Vagy később: „Amelu itt van, ott van, mindenütt van. Benned van. Amelu lesi a pillanatot, hogy előbújhasson, az emberek otthonába surranjon, asztalukhoz üljön, kenyerüket megzabálja, borukat, tejüket megigya. Amelu alázatos. [...] Rimánkodik és sír. De ha telezabálta, teleitta magát s megunta a táncot, Amelu féltelmes. [...] Hoi, barátom, Amelut nem nehéz megtalálni! De a Szabadítót,

2003. ápr. - jún. 2009

azt nehéz!" (I. 300–301.) Jehuda pedig retteg a majomtól. Hogy Amelu megjelenésének mi is a jelentősége, mutatja az a tény is, hogy Philippos, Jesuah tanítványa nem látta a szörnyetget.

Hiányzott a 34. fejezet második fele (I. 371–376.), amelyben Jesuah a tanítványokat csitítja: „Majd lesz még idő, amikor túrnötök és szenvednetek kell. – Készek vagyunk rá, Uram. Ha kell, az életünket is odaadjuk – fogadkozott Jákob.” (I. 372.) Az evangéliumokból tudjuk azonban, hogy a tanítványok nem álltak készen azon a végzetes napon. Jesuah választ ad Jehudának arra a kérdésére is, amely oly régóta gyötri: „Ami pedig az Eljövendőt illeti, nem lappang sem Pereában, sem Moab hegyei között, sem az arab pusztában, sem Judeában. Hanem itt van egészen közel.” (I. 373.) Jehuda azonban nem ad Jesuah szavára. Fontos bibliai mondások, példázatok maradnak el a továbbiakban (Lk 12,13–46).

Az I. kötet végén számos részlet marad el a tanítványok beszélgetéseiből, vitáiból. A tanítványok jelleme a regényben egy-egy markáns tulajdonsággal megragadható. Ami ezenkívül kapcsolódik személyiségükhöz, az inkább már a Kodolányi-eszmeiség részét képezi. Beszélgetéseik sok esetben arra szolgálnak, hogy eszmei-filozófiai kérdésekről szóló nézeteit az író beleszőhesse a regény menetébe. Sok részlet hiányzik ezekből a párbeszédkekből is. A regénybeli tanítványok nem szent emberek. Nincsenek tisztában Jesuah küldetésével, bizonyos kérdésekben teljesen eltérő véleményeket képviselnek. Az egyetlen dolog, ami igazán megkülönbözteti őket Jehudától, az az, hogy emberi vakságuk, korlátaik ellenére ők feltétlen és őszinte követői a Mesternek. Thomas ugyanolyan földhözragadt és anyaghoz kötött, mint Jehuda, ellenben ő emiatt inkább szomorú, mint gyanakvó. Simon mindig a harcról beszél, amelyet majd Jesuah mellett kell megvívnia. Állandó készenlétben áll arra, hogy ha kell, fegyverrel védje meg mesterét. Simon kardjáról – amit a Biblia csupán egy esetben, az árulás pillanatában említ – leginkább a kihagyott részek lapjain esik szó (I. 318–319., 348., II. 157.). A tanítványok múltja köré – Jehudához hasonlóan – Kodolányi mesét, legendát sző. Ám a régi kiadásból kimaradtak a Nathanaél elhívásáról és múltjáról szóló részek (I. 61–63.), és hiányos a bibliai alapon nyugvó történet Mattai elhívásáról is (I. 321–322.).

A II. kötet elejéhez érkező álljunk meg annál a résznél, amelyben Jesuah beszélget Jehudával. Bár ez a tény igen fontos, a szöveg itt is hiányosságokat mutat. Jesuah rámutat Jehuda életének félresiklására, és egyben figyelmezteti is őt. „Hív és vár téged (értsd az Atya), Kerijothi Férfi, aki elszakadtál tőle, messze elmentél az úton, és szeretnél visszafordulni hozzá.” (II. 12.) Jehuda azonban már megfertőződött, Jesuah szavai idegenül csengenek a fülében, keresi a férfiban a régi, számára oly kedves személyt, de már nem leli. Jesuah beszél a tudás egységéről, a beavatásról, és a regényben egyedül itt fejt ki más oldalról is, mit is ért azon, hogy az ember „isten”, pedig sokszor kap a

kijelentés fontos szerepet a regény lapjain. „Isten földből gyúrta Ádámot, de a saját szellemét lehellte belé.” (II. 13.)

Teljes egészében hiányzik Jesuah és édesanyja beszélgetése (II. 81–88.). A hosszú 49. fejezetet így sikerült jelentősen lerövidíteni. Kár volt. Máskor is tapasztalhattuk ugyan Jesuahnál, hogy az Atya akaratát mindenek elé helyezi, ám ebben a részben egy igen intim, érzékeny helyzettel kell megküzdenie. Jesuah anyjával szemben is határozott marad. Elfogultság nélkül szembesíti őt azzal, hogy amit mond, az földies, emberi. Mariam ugyanis fél, félti fiát a jóslatoktól, a kudarcoktól. Más életformát szán fiának, családot, gyerekeket. A párbeszéd egyre kiélezettebb, mígnem Mariam kétségbeesésében már nem is tanácsol, kérlel, hanem kijelent. „– Fölmégy a Városba, levágatod a hajadat, és elégeted az oltáron. Azután szabad vagy. [...] Dolgozni fogsz, mint a többi.” (II. 85.) Jesuah végtelenül gyöngéden, megértően válaszol. Két világ feszül itt is egymásnak, érdekessége az, hogy a regényben más nem ad tanácsot Jesuahnak, más nem veszi a bátorságot, hogy megpróbálja lebeszélni hivatásáról.

Az egyik legfájóbb hiányosság, hogy kimaradtak a régi kiadásból azok a lelki történések, amelyek közvetlenül azután zajlanak Jehuda lelkében, hogy megtudja, Jesuahról sokan azt beszélnek, fattyú (II. 105–108.). Ezeken a lapokon válik egyértelművé, hogy Jehuda éppen ennek a tudásnak a birtokában találta meg önmaga számára a végső igazolást árulásához. Jehuda ezzel „választ” kap minden eddigi gyötrő kérdésére, Jesuah személyiségének minden furcsaságaira. Ezt a hiányzó lapokon fogalmazza meg. „Most már ismerem a titkát. [...] Ezért fordult az aljanéphez [...] Ezért áll kívül minden törvényen. Fattyú. [...] Ezért tanult varázslatot és titkos tudományt, ezért szidalmazza az előkelők, a farizeusok, a tiszta ágyban születettek világát.” (II. 105.) Ezután ismét magával foglalkozik: szégyent érez, hogy sikerül őt becsapni. Dühroham keríti hatalmába, először a történet során gyilkos szándék lesz úrrá rajta (II. 106.). Jehuda ezzel elérkezett a végső válaszút elé. Ezeken a lapokon születik meg benne végleg az árulás terve. „Hiszen le akarom tépni az álarcát ennek a pogány színésznek, akárhogy a bőrére nőtt is! Hát letépem. De nem itt és nem most, mert (!) ez a halálom volna. Hanem Jerusálimban. Őszentsége, a főpap előtt tépem le, az ő magasztos fülének mondom el, ki ez a nazir.” (II. 107.) Zaklatott állapotában megtalálja a megnyugvást is. „Tudta már, miért került ide. Így teheti valóban jóvá minden bűnét. Előtte az élet.” (II. 107.) Azzal is megnyugtatja lelkét, hogy a zsidók és Adonáj ügyét szolgálja, mint egy mártír. Elhatározza hát, hogy amint az egy hőshöz illik, túrni fog addig, amíg terve valóra nem válik. Egy pillanatra még meginog: „Sajnálom-e a nabit, mint ahogy eddig sajnáltam? – És higgadtan, megkönnyebbülve válaszolt azonnal: Nem sajnálom. Vesszen a fattyú (!).” (II. 108.)

Hogy a terv mennyire nem volt veszélytelen, arról többek között Jehuda ládikája „tehet”. Hiányzik az a rész, amelyben Chanan és Kefa rákérdeznek,

mit rejteget benne Jehuda (II. 214–216.). „Jehuda rémulten kapkodott a józan eszéhez. Mindenáron meg kellett védenie ládikáját, a múltját, az életét.” (II. 215.) Jehuda hazudik, ezzel meg is menekül. Nem hoz áldozatot, saját életét, múltját nem teszi kockára. Sem rábízni nem meri a szövetségeseire, sem megsemmisíteni nem képes az iratokat, mint ahogy azt egy korábbi – szintén hiányzó – részben olvashatjuk (II. 209.). Bár érzi, hogy a róla szóló információk veszélyesek lehetnek rá nézve, célját, hogy múltja emlékét kitörölje a szívéből, nem képes megvalósítani. Végleg a regény utolsó lapjain szabadul meg terhétől, amikor felfedezi, hogy valaki az árulás zűrzavarát kihasználva ellopta a ládát rejték helyéről. Ám ekkor már ennek a ténynek nincs jelentősége számára, hiszen Jehuda már megtért.

Az új kiadás tartalmaz több olyan rövidebb egységet is – szavakat, félmondatokat, mondatokat, bekezdéseket –, amelyeket a régi kiadás olvasója nem ismerhetett. Elmaradt számtalan – Kodolányi stílusára oly jellemző – gyönyörű hasonlat, hosszas, ráérősen hömpölygő felsorolás, jelző, táj- és városleírás. Ezek szinte törvényszerűen estek áldozatul a cenzúrának. Így maradtak ki hosszabb-rövidebb gondolatok például Samrón, Jerichó és Jerusálím városáról, népének szokásairól, történelméről. Hiányoznak színek, hangulatok, emberek, arcok, humoros részletek. A szűkített kiadásból hiányzik a regény sója, Kodolányi stílusának „fűszerei”. Az elbeszélő ebben a regényben – Kodolányi stílusától eltérően – ritkán „szól ki” a szövegből, ám épp egy ilyen bölcselkedő rész maradt el. „Vannak az életben olyan pillanatok, mikor az embert mocskos áradatként elöntik mindazok a kellemetlenségek, szégyenletes, megalázó és fojtogató emlékek, amik gyermekkorra óta összegyűltek lelke mélyén. [...] Futnál, fejedet a földbe rejténéd, varázsműveleteket, csillapító szavakat, mérget, italt, csókot keresnél ellenük, de hiába. [...] Ilyen pillanata volt Jehudának.” (II. 194.) Elmaradt egy másik rész is, mely elbeszéléstechnikailag ugyancsak érdekes. A Kefa és a nagytanács párbeszéde egy ponton hirtelen megakad, csupán jelzésszinten találjuk meg a különböző szereplők gondolatait, névvel és kettősponttal (II. 240–242.). Lehetséges, hogy ez a regény egyetlen kidolgozatlan része, melyet Kodolányi vázlat formájában hagyott hátra.

V. Kicenzúrázott eszmei-filozófiai gondolatok

Teljesen hiányzik néhány, Kodolányi filozófiai-misztikus gondolatvilágához tartozó motívum is. Ilyen például a regényekben, a levelezésekben gyakran előforduló elgondolás a *tükröződésről*. A platonista jegyeket hordozó elmélet szerint a dolgok eszméje megelőzi a valóságot. Ezek az eszmék és szimbólumok adják az emberi lényegét. Rögtön a regény első mondataiban, a Kinnereth-tó látszólag egyszerű tájleírása mögött is ott feszül a gondolat. „Megszűnt a magasság és a mélység, ami fenn volt, ugyanaz volt lenn is, [...]

s nem lehetett tudni, melyik az igazi" (I. 5.). Kodolányi fogalomtárában a „fent” és a „lent” fogalmak speciális többlettartalmat hordoznak. Regényei jelentős részében két világ ütközik össze, harcol egymással. A „fenti”: a szellemi, a transzcendens, és a „lenti”: a földies, az anyaghoz kötött. Istenhit és ateizmus, misztika és materializmus. A regénybeli hősök (Mósze, Gilgames, Jesuah) ez utóbbi ellen veszik fel a küzdelmet annak érdekében, hogy az ember az Istenhez térve megszabaduljon földi kötelekeitől, megtisztuljon bűneitől. A másik oldalon pedig ott állnak a csábító földi álboldogságok: a pénz, a hatalom, a rang (a leírtak mögött egyértelműen Jehudára ismerhetünk), valamint a földi kötelek: az idő, a tér, a nehézségek. Ezért válik elsődleges céljá a tanítványok számára az, hogy a „fenti” tükröződjék az ember lelkében és a világban. Jehuda pontosan meg is érti a tanításból az ember és a tanítványság feladatát: „Nem tudjuk bejárni a felső világot s az alsót, csupán a földet. Ezen a földön kell hát elrendeznünk az ember dolgait úgy, hogy a felsőt tükrözze, amit nem láthatunk.” (I. 408.) Ezért van az, hogy Jehudát mindig figyelmeztetik arra, hogy figyeljen a tanítások „három értelmére”: a szellemire, a lelkiere és a valóságosra („testire”), „Mert mindennek hármass tükröződése van.” (I. 249.)

Amikor az ember képes imádságában elszakadni a földi világtól, egyben megszabadul a természet korlátaitól is. Kiszakad a *tér-idő*ből. Az *égő csipkebokorban* gyakran találkozunk Mósze alakjával úgy, amint révült, halotthoz hasonló állapotában „időn és téren kívül” kerül. Az *Én vagyok* hiányzó részeiben szintén előfordulnak hasonló utalások Jesuah imájával kapcsolatban. „Bizonyára nem tud sem időről, sem helyről” (I. 25.). Az ember ebben az állapotában egyszerre mindent lát, a történelem egészét, a dolgok lényegét. Kodolányi erről így ír: „A téridő tehát igazából csak látszat, csak kategória, csak igen relatív keret, amely a rendszerek szerint gyökeresen változik, az is nyilvánvaló, hogy egy időben van jelen minden jelenség, csak a tudatunk választja el őket egymástól. Így van »múlt« és »jövő« a tudatunkban, a saját rendszerünkben. Voltak és vannak azonban tudatok, amelyekben mind a múlt, mind a jövő megjelenik, s ezeket a tudatokat nevezzük prófétáknak, jósoknak. Vannak lelkiállapotok, amelyekben az idő megszűnik, ilyen az álom, vagy a révület, a részegség stb. [...] És igen egyszerű és érthető az is, hogy az Isten tudatában nincs idő.”¹¹ Ezért mondhatja Jesuah: „Vajon a terek és az idők, a Sátán birodalmának erősségei, megdönthetik-e azt, ami nincs sem a térben, sem az időben? Az én hazám az a föld, amely nincs sehol.” (I. 64., lásd még: II. 70., 157.)

A két világ összecsapásából a történelem során rendszerint a „lenti” kerül ki győztesen. Az ember megfélemezik az Isten(ek)ről, visszazuhan bűneibe. Amikor pedig válságosra fordul a helyzet, bekövetkeznek a katasztrófák, amelyekből a kiutat újra egy isteni küldöttnek kell megmutatnia. Ezzel elérkeztünk a Kodolányi-tetralógia legfontosabb motívumaihoz és rendező

elveihez: a *világkorszakok* (aiónok) gondolatához, a *mitikus ismétlődés elvéhez*. Eszerint az emberiség történelme ún. világkorszakokra osztható, és minden korszak története sajátos, ismétlődő sémák szerint zajlik. A séma leegyszerűsítve a következő: egy új korszakot a romlott állapotból való felemelkedés indít el, majd eljutván a csúcspontra, ismét romlásba süllyed a világ. Minden korszaknak megvan a maga prófétája, mitikussá növesztett alakja is (Gilgames, Mósze, Jesuah), aki képes a katasztrófákból a bűntől megromlott emberiséget Isten felé vezetni. Ez a mitikus ismétlődés köti össze a történelmi alakokat, történéseket.

Ezért találkozunk a regény lapjain is számos esetben „dejavu-érzésekkel”. „Hányszor látta már [értsd Jesuah] ezt a kaján arcot, ezt a hideg, gúnyos, gyilkos vigyorgást... Ez a kéz mutatott hajdan is a prófétákra... Ez a kéz mutat majd órá is egy napon, s ez a hang rikácsolja öld meg!” (I. 40.) Ezért van az, hogy – amint megtudjuk – Jesuah őse: Jesuah be Pandira szintén átváltoztatta Kánaánban a vizet borrá (I. 223.). Jesuah maga is beszél a világkorszakokról és az ismétlődésről: „Ő [értsd az Ember Fia] az Atyánál lakik, kívül az időn és a téren, kívül a világon. Ha eljön, ha megvalósul, ez a világkorszak is befejeződik.” (I. 203.) Hogy meddig is tart ez az örök körforgás, újjászületés, megtisztulás, arról így szól a Mester. „Ez a munka, mint tudjátok, az idők elejétől az idők végéig tart, világkorokon át, újra meg újra lebukva a sötétségbe s megint följebb lépve a fény felé. Amíg csak minden ember tökéletessé nem válik s eggyé az Atya tökéletességében.” (I. 65.)¹² Aki életében nem jut el erre a szintre, az visszahullik az anyagba, „amíg a tűz újra át nem járja őket s megelevenülnek.” (I. 263.) Ezért lehetséges az, hogy a regény végén a már megvilágosodott Jehuda, aki a keresztút során megkésve bár, de találkozik Jesuah igazi lényével, és élete egyszerűen gyökeresen megváltozik, eggyé válik a Fénnyel. Mindezekről azonban csak és kizárólag a korábbi kiadásból kimaradt részekből – vagy esetleg a tetralógia többi darabjából – szerezhethünk tudomást. Enélkül nehéz megértenünk, miért utal az épen hagyott szöveg minduntalan „a régi Jesuahok”-ra, akikkel hasonló dolgok történtek, mint Jézussal (I. 217., II. 114.), miért állíthatók párhuzamba a Jónással történtek a feltámadással (I. 257.), és miért mondja a Görög Dionysosról, hogy az Ember Fia (I. 265.). Nem lenne érthető továbbá, miért állítják a csillagokat vizsgáló tudósok, hogy eljött az ideje a Szabadító születésének (lásd például I. 293.), és miért kell a tanítványoknak hirdetniük, hogy „letelt a 2000 év, fordul a világ” (I. 311.).

A legfurcsább talán az, ami Jehudával történik. A regény vége felé ugyanis sorra olyan helyzetekbe kerül, amelyekről érzi, hogy már megtörténtek vele, sőt azt is tudja, mi fog történni. „Valóban úgy történt minden, ahogy előre látta – s mégis másként [...]. Néha-néha megdöbbenve állt egy pillanatig, a homlokát dörzsölgette, s behunyta a szemét, mert úgy érezte, mindez egyszer már megtörtént vele ugyanígy. [...] Miféle varázslat játszott vele? Egy

régi élet emléke. Volt már valaha ez a Jerusálím, ez az utca, ezek a kapuk és lecsüngő folyondárok, ez a penész a falakon? [...] Chanan kapuja előtt egy görnyedt koldusasszonnyal fogok találkozni – gondolta ijedten. S íme, ahogy megállt a kapu előtt, csakugyan eltotyogott mellette egy görnyedt, rongyos öregasszony.” (II. 258–259., és 262. is.) A dolog nyitja pedig az árulás. Jehudában akkor kezdenek felerősödni ezek az emlékezők, amikor Chanannál kimondja a végső szót: „Ma este a kezetekbe adom őt” (II. 160.). Az árulás pillanatában ismét elárasztják az emlékek: „Mindeddig minden úgy zajlott le, ahogy előre tudta. Ahogy valamikor, ismeretlen időben az időtlenségben már megélte. Az ölelés, a csók a köszöntés is.” (II. 298., és 296. is.) Jehuda alakja ezért nő mitikussá, ezért válhat az árulás prototípusává, mert minden árulást „Jehuda követett el”. „A láthatatlan Jehudák visszakiáltják a mélységből: – Győztem... győztem...” – hangzik Jesuah elfogatása után a szöveg (II. 318.). Jehuda maga is rájön erre a tényre, amikor a regény legvégén szembesül saját lelkiismeretével és kitágul szeme előtt a mitikus horizont. „Mikor még ezen a világon sem voltam. Már az ősidőkben elárultalak, mióta vagyok, szüntelenül, folyton elárultalak. Egész lelkem, minden mocsnásom, minden szavam árulás volt. Árulás az álmom, korábbi életem minden pillanata.” (II. 337., lásd még 331.)

Az ismétlődés elvével függ össze az a gondolat, amely a vallások, a tudomány egységét vallja: „A Törvény egy, mindig egy volt, és örökké egy marad. Az első Mószé törvénye, az Én Vagyok Aki Vagyok törvénye. De ez a törvény mindig új is, mint a bor.” (II. 31.) Ezt tanítja a Mester egy hiányzó részben. (Ez a gondolat ilyen formában nem krisztusi tanítás, hanem Kodolányi – más forrásokból is táplálkozó – világszemléletéhez kötődik.) Az Egy emellett jelöli magát az Istent is. „Az Atya egy, mindöröktől fogva mindörökké atya. [...] A szenvedést az okozza benned és mindenki benn, hogy kiszakadt az Egyből s a világ szakadékain, kínjain, születésen és halálon keresztül tud csak eljutni hozzá.” (II. 12.) Jesuah ígérete éppen erre vonatkozik: „Akkor eljön az Ember Fia, az örök ember [...], akkor az ember egyé válik az Atyával, a sokból egy lesz, a különbözőből ugyanaz.” (I. 262–263.) Az Isten, a tudás tehát egy, és egy az a *beavatás* is, amely az Isten ismeretére elvezet. Így ismerheti meg Mószé is *Az égő csipkebokorban* egyiptomi vallás szerinti beavatása során az Egyet. Mószé beavatása lényegében ugyanolyan, mint a Görögé. Hiányzó részben szembesülhetünk ezzel a ténnyel is: „meg kellett hálnom, három napig feküdnöm a sírban [...] s akkor láttam őt, a gyönyörű, az isteni férfiút fényben és dicsőségben.” (I. 265.) Ez pedig nem más, mint a „beavatások” csúcspontja: Krisztus halála és feltámadása. (A regénybeli Mószéről azt is megtudjuk, hogy őt is megcsúfolták, leköpdösték, majd keresztre feszítették.) Jesuahról senki, még a tanítványok sem tudják pontosan, hogyan és hol nyert beavatást. Annyi bizonyos, hogy Szacharjáhu vezette be őt a tudásba, tanította „az Isten valóságos ismeretére úgy, amint Mószé és Áron beavatást nyer-

2003. ápr. - jún.

tek" (I. 223.). Hogy ezután pontosan mi történt vele, arról még anyja sem tudott. A Görög mondja ki, hogy Jesuah annak a tudásnak van a birtokában, amely az idők előtti időből származik. Jehuda a regény vége felé „megfejtí” a beavatás problémáját, s ezzel Jesuah kiválasztottságát is. Amikor elgondolkozik a megdöbbenő csodán, Lázár feltámasztásán – aki szintén három napig feküdt a sírban –, hirtelen eszébe jut a dolog „kulcsa”. „Mint a villám, vágott rajta keresztül a fölismerés: ami itt történt, amit látott, egyiptomi beavatás volt! Az Uzsiri-beavatás. [...] Minden szavának, viselkedésének megvolt már a kulcsa. [...] A százszor tiltott, százszor elátkozott, bűnös tudományt műveli ez a nabi. [...] De majd ő megmagyarázza Chanannak és a Kefának, kinyitja a szemüket.” (II. 274. „ép rész”.)

Kodolányi a tetralógiában összeköti a világekorszakok gondolatát a *csillagképek* változásával. Meg kell jegyezni, hogy Kodolányi saját, elmélyült asztrológiai ismereteinek nem tulajdonított nagyobb jelentőséget, mint amennyi kellett. Kellett ugyanis a csillagászati ismeret ahhoz, hogy nézetét a világ nagy szakaszairól egy átfogó kerethez, a csillagképek változásához is hozzákapcsolja. Új csillagkép, új próféta, új korszak. Az asztrológia szerint egy csillagkép 2160 évig uralja a világot, ez alatt az idő alatt meg kell tehát születnie a prófétának, végbe kell mennie a változásoknak, felemelkedésnek és bukásnak. Míg Gilgames korában a Bika, Mószéében a Kos, addig Jesuahnál a Halak uralják a történéseket.¹³ Erről a körforgásról és a számokról beszél a regénybeli Mattai is (I. 319–320.) Minden bölcs tudós – noha tiltja a Törvény – foglalkozik a regényben asztrológiával, így jövendöli meg Jesuah dolgait az öreg Simon (a bibliai alak, jeruzsálemi Simeon), az égi jelekből spekulál Simon Mágus és más tudósok is, de maguk a tanítványok is el-elgondolkoznak a csillagállásokon. Még a gyerekjátékokba, mondókákba is beszivárognak a csillagképek: a kos és a hal (I. 59.).

Láttuk, hogy a fenti motívumok egymással szorosan összefonódnak és egyben kijelölik a regény(ek) filozófiai kereteit. Megértésük vagy regénybeli jelenlétük nélkül a mű egyik legfontosabb jelentésrétege sérül. A régi kiadás olvasói az épen maradt részekben nagy valószínűséggel csupán akkor érthették meg igazán a rájuk vonatkozó utalásokat, ha Kodolányi nézeteivel – egyéb forrásokból – tisztában voltak.

VI. Összegzés

Láttuk, hogy a szerkesztő, Sík Csaba a válogatás során egyrészt bizonyos motívumokat talált – teljes egészében, vagy részleteiben – mellőzhetőnek, másrészt pedig stilisztikai alakzatokat rövidített meg. Cenzori munkája – a maga „műfajában” – következetesnek és alaposnak mondható. Az eredeti szöveghez való hozzátoldás, javítás nem fordul elő. Az, hogy a szerkesztő

miért épp a fent említett részeket találta elhanyagolhatóknak, kérdéses. Egy biztos, nagy veszteség ért bennünket. Az az olvasó, aki mindezek után (újra) elolvassa a regényt, sokkal gazdagabb élményben részesülhet, mint korábban. Ha még él emlékezetében a régi szöveg, nagy meglepetések fogják érni, ráadásul az elhagyott részletek és szerves folytatásuk nyomán most más összefüggések rajzolódnak ki. Korábban sok esetben a kihagyás azzal a következménnyel járt, hogy a folytatásban közölt „válaszok” nem a Kodolányi által megírt helyzetre, gondolatra, kérdésekre vonatkoztak, hanem a hiányzó rész előttire, és így más értelmet nyertek (pl. I. 53., 186., 236., 265., II. 104., 115., 121.).

Végezetül pár gondolat erejéig visszakanyarodom a cikk elején mondott állításomhoz, amely szerint az *Én vagyok* inkább Júdás-regénynek minősül. Mint láttuk, Jehuda jelleme, története igen összetett. A regénybeli Jesuah figurája azonban nagyjából megfeleltethető a Bibliának és a hagyománynak. Azon tulajdonságok nagy része pedig, amelyek első látásra különösnek tűnnek alakjában, erősen hasonlítanak Kodolányi prófétaalakjaira, elsősorban Mószéra. Jesuah ugyanúgy végzi imájának szertartását, mint ő, ugyanolyan magány jár együtt kiválasztottságával, mégis hasonlóan erős hatással van az emberekre. Olykor őt is elragadják indulatai, keserű és szomorú. Természetesen a két próféta alakja között több eltérés is felfedezhető. Jesuah másik sokszor emlegetett jellemzője különös szeme. Még Jehuda sem tudott szabadulni „hol szürkéskéken, hol aranyosan villogó tüzes szemétől” (I. 179.). Ez a hatalmas, izzó szempár a vesékbe hatol, mindent lát, nyugalom, biztonság, jószág sugárzik belőle. Jesuah eme tulajdonsága sem egyedülálló, a keleti mágusokra emlékeztet bennünket. A régi kiadásból kihagyott részeket vizsgálva valóban megállapítható az a tendencia, hogy nagyobb részben maradtak el a Jesuahhal, mint a Jehudával kapcsolatos részek: jórészt beszédek és események. Ám ezek a részletek nem visznek sokkal közelebb Jesuah személyiségéhez, összességében nem árnyalják a róla alkotott képet. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy Jesuah alakja elhanyagolható a regény szempontjából. Annál is inkább, mert Kodolányi az evangéliumok nagy részét beledolgozta a szövegbe. Sok örömet nyújthat a regény azoknak az olvasóknak is, akik Krisztus életével és tanításaival szépirodalmi formában szeretnének megismerkedni.

1 KODOLÁNYI János, *Én vagyok*, Bp., Magvető, 1972. A továbbiakban „régébbi kiadás”.

2 KODOLÁNYI János, *Én vagyok*, I-II., Bp., Szent István Társulat, 2002. A továbbiakban „új kiadás”.

3 Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezése. *Levélről levélre I.*, szerk., előszó Ifj. KODOLÁNYI János, Bp., Mundus Egyetemi Kiadó, 2000 (Kodolányi-életműsorozat), 303-304.

4 Uo., 312.

2003. ápr. - jún.

5 A zárójelbe tett, a kötet- és oldalszámot tartalmazó utalások az „új kiadás”-ra vonatkoznak.

6 SZALAI Éva, *Egy Kodolányi-regény kimaradt részleteiről*. – *Kodolányi János Én vagyok* (Két kimaradt részlet a regényből). Jelenkor, 1989. szeptember, 843.

7 A tipográfiai számítás során a *Jehuda bar Simon emlékirata* ép szövegét vettem alapul.

8 A továbbiakban a zárójelbe tett hivatkozási helyek általában a korábbi kiadásból kimaradt részekre utalnak. A régi kiadásban is meglevő részeket külön jelzem.

9 JÁNOSI István, *Kodolányi János: Én vagyok*. Délsziget, 1989/15., 33.

10 SZALAI Éva, *i. m.*, 843–848.

11 LACZKÓ András, *Kodolányi János levele Balatonboglárra = Kodolányi János. Én vagyok*, összeáll. CSÜRÖS Miklós, Bp., Nap Kiadó, 2001, 159.

12 Lásd a témáról még: SZALAI Éva, *i. m.*, 843.

13 Részletesebb asztrológiai magyarázathoz lásd: KABDEBŐ Lóránt, *A politikus létezés: bűn és büntetés*, KODOLÁNYI János: *Vízözön*. Jelenkor, 1989. szeptember, 838–839.

Gyűjtésművelés kötetek

Békés Tamás : MAGYAR DRÁMÁKRÓL - 1920-es 1930-as évekről. Usp. - Pécs, 2003. Dialóg Campus. 161-184. →

Olasz Sándor : MAI MAGYAR REGÉNY : poétikai változások fél évszázad regényirodalmában. Usp., 2003. Nemzeti Tankönyvkiadó, 24-33. (1. kiad. 2001. 95-102.) →

Pócs László : AZ ANGYAL ÉS A KARD. Usp., 2003.
Liget Műhely Alapítvány, 131-138. (Nemzetnevelés - de mire? 1994.)

Szabó Lőrinc : EMLÉKEZÉSEK ÉS PUBLICISZTIKAI ÍRÁSOK. Usp., 2003. Otiris K. 75-79 (Kf. Látogatás a Berlinben élőjeleknél nédfőleles otthonában, 1924. jún. 29.)

Viszony a történelemhez

(Harsányi Kálmán: *Ellák*, Herczeg Ferenc: *a Hit*
Kodolányi János: *Pogánytűz*)

Harsányi Kálmán *Ellák* (1923) c. drámája a hunok helyzetéről való különböző nézete-
ket tematizálja. A hunok birodalma igen sok nép együttese. Attila legidősebb fia, Ellák
szerint ezek mind „húnfalók”, a hunok ellenségei; és meg akar tőlük szabadulni. Attila
viszont úgy véli, hogy a sok nép tartja egységben a hunokat, akik ha egymagukban al-
kotnának birodalmat, egymás ellen fordulnának. A kérdéskör tematizáltsága csak a „tör-
ténelmi hitel” kedvéért épül Attila meggyilkolása köré.

Ellák azonnal, a drámaszöveg kezdetén így szól öccséhez Csabához: „Herulok,
skyrek, gótok, osztrogótok, / Gepidek, rúgok, basternek, alánok, / Sasszárny alatt vicso-
rogva megbúvó / Mézesszavú rókák; mindent mi hun, / Csak becsmérő, bukott s kivert
királyok; / Friggyel hozzánk bilincselte húnfalók; / Im, apánk udvara! Minden kiáltja,
/ Hogy nagy királyé, királyok uráé, / De mi árulja el, hogy hun királyé?”³⁹ Ismerve apját,
a későbbiekben csak annyit kér: „Apám, csak egyért, / A hunságért könyörgök, add ne-
kem, / Minden tiéd, csak add nekem a hunt, / Tizenkét nép fölött maradj te úr, / Csak
ezt a vérvő mostoha-fiút / Vihessem én! Keresünk új hazát, / Tisztelni fogjuk roppant
birodalmad, / S meg is segítjük ... De hogy idegen, / S mindig csak idegen...!

Attila fiának kérésére mondja ki: „Eszeveszett! / Hisz ez tart össze, csak ez a ka-
pocs, / Az idegen! Hisz mentem ujjat húztok, / S egymást szagatjátok szét nélküle! /
Százezer hún: százezret akart.”

A Trianon utáni évtized horizontjának történelmi-társadalmi, szociológiai aspek-
tusában a befogadók a „húnok” jelentéslehetőségét a „magyarokra”, a kis népekre kon-
kretizálták. Ez annak tulajdonítható, hogy a magyarok széthúzása, egyet nem értése már
akkor is évszázadok óta benne volt a különböző korszakok mentalitástörténetében. Ez
adta azt a kontextust, amely a jelentésátvitelt lehetővé tette. Azonban ezt a jelentésle-
hetőséget problematikus volt továbbvinni. Trianon előtt az Osztrák–Magyar Monarchia
soknemzetiségű birodalom volt. Attila dialógusának jelentéslehetőségét nem lehet odáig
absztrahálni, miszerint a sok nemzetiség tartotta egybe a magyarokat. Ennek éppen az
ellenkezője lett volna elfogadható jelentés. A magyar történelemre vonatkozó horizont
szegmentumban az 1848-as szabadságharc óta az a tudat volt benne, hogy a nemzetisé-
gek törekvései zilálják szét az országot. Különösképpen nehéz a hunokról a magyarok-
ra történő jelentésátvitelt szélesíteni, ha Attila egyik hosszabb szövegét vesszük figye-
lembe. Ellákot teszi meg utódává, s tanácsokat ad neki: „Ellák, tebened / Fölismerem
a hún vonásokat, / Hasonlitsz hozzám, tudsz akarni, mersz, / Keményen állod a magad
igazát / És büszke vagy. Tiéd lesz majd e kard. [...] A nagy király jó hadvezér legyen, /

Pécsy Tamás: MAGYAR DRÁMAKRÓL –
1920-as, 1930-as évek. Kgy. – Pécs, 2003.
Dialóg Campus: 161–184.

De hentes is, ha kell, s inkább gazember, / Mint jámbor és kegyes. Te még nagyon / Becsületes vagy. Minden földi nagyság / Képében láthatsz egy-egy gaz vonást. / Mert ez tesz óriássá. Légy kegyetlen. / Tiporj le mindent, mi utadban áll / S ne ismerj irgalmat. Agyarkodókkal / Körül vagy véve, látom. Én miattam / Ne kíméld őket, bárha véreim; / Üss szét közöttük, irtsd ki mind, ha kell, / Jámbor becsület célhoz sosem ér!”

Ezek a szövegek egy kegyetlen, ázsiai zsarnok megnyilatkozásai, aki még saját véreit is kiirtaná, ha kell. Az uralkodó negatív ismérveinek a felsorolása a befogadóban negatív érzéseket vezérel. Ezek mint „hun vonások” is a téma részeiként hangzanak; csökkentvén a hun egyenlő a magyarral jelentés lehetőségét.

Attila azon megállapítása, miszerint, ha birodalmában nincs sok idegen nép, akkor a hunok egymást szaggatják szét, csak azt a jelentést vezérelhetik a 20-as évek horizontjában – ha a hunok a magyarokat jelölik –, hogy a magyarokat a nemzetiségek gyűlölete egyesíti.

Megnyilatkozik-e ebben a szövegben önreflexió vagy az önreflexión keresztül történelemértélmézés? Ellák szavai az idegenek elleni gyűlöletből, s ebből következően a hunok iránti aggódó szeretetből fakadnak. Fontos, hogy Ellák viszonyai az idegenekhez és a hunokhoz egyaránt csak érzelmekből eredő, ezeket jelölő viszonyok; Attila szavai pedig egy zsarnok szövege. Ezek pedig legfeljebb machiavellisztikus, csak az uralmat biztosító elvek.

Ellák idézett szavai szerint új hazát akar keresni a hunoknak, ennek jelentését a darab végén érthetjük meg. A dráma világlágban a hunok csak Attila meggyilkolása után fordulnak egymással szembe, de alig tematizálva és ez is érzelmekben feloldva. Attilát a burgund király húga, Attila ágyasául hozott Hildegund gyilkolja meg, aminél csak Ellák van jelen. Sem a hunok, sem az idegen királyok nem tudják, ki a gyilkos. Egy hun harcost lenyilaznak, mert feltételezi, hogy Ellák ölte meg vezérüket. Attila megölésekor Csaba egy rájuk támadt nép ellen hadakozik, s a vele együtt harcoló idegen királyok mondják Csabának, apjukat Ellák ölte meg. Ez a jelenet nincs tematizálva, csak elbeszéli. De egyértelmű, hogy a két testvér között az idegenek támasztanak ellentétet. Csaba testvéreire támad, kicserélik kardjaikat, s Csaba Ellák kardjával sebzi halálra testvérét. Egy ázsiai balzsammal életre keltik, s Ellák szavai ekkor kapnak jelentést: a hunokat visszavezeti Ázsiába. Csaba is megbékél vele, és a csak ennyiben tematizált testvérellentét érzelmileg feloldódik.

Nem igazolódott tehát Attila meggyőződése – a drámaszövegben próféciaának is minősíthető, ami nem következett be –, hogy ti. a hunok szétszaggatják egymást. Előzőleg úi. Ellák elbocsátotta az idegen királyokat. A szétszaggatás csak a hun harcos lenyilazásában, és Csaba és Ellák párviadalában realizálódott, de nem ez okozta a hun birodalom széthullását. Ez ugyan bekövetkezik, de ezzel együtt Ellák eredeti szándéka érvényesül, visszavezeti népét Ázsiába, egy új hazába. Az utolsó mozzanat a befogadóra tett érzelmi hatásában feloldja a testvérek egymás elleni párviadalát. „Csaba / sokáig mozdulatlanul áll, majd utánaered (ti. Elláknak. B. T.); megáll, kitarja karjait / Bátyám! Királyom! / Letérdel /”. Ez az első olyan problémakör, amely a drámapoétikát érinti.

De érinti a jelentés nyitottságát is. A szövegvilágban Elláknak nincs tapasztalata arra vonatkozóan, hogy az Ázsiába való visszamenetel a hunok életének történelmi megoldása. Ezzel a döntéssel is csak „földrajzi, fizikai” célt jelöl ki. Ezért az Ázsiába való visszatérés a hunokról elterjedt legendából táplálkozik. Anélkül azonban, hogy akár a legendát, akár a hun–magyar rokonság illúzióját a korszakra vonatkozóan újjáértelmezte volna. Ezért a történet értelmezhetősége nemcsak, hogy nem nyitott, de a magyarokra vonatkozóan gondolati értelme sincs. A legenda is csak intellektualitás nélküli érzelmekre, a hun–magyar rokonságra utaló büszkeségérzetre hat.

Attila ugyan utódává jelöli ki Ellákot, de az Ardarik király támadása ellen induló sereg vezérévé az osztrogót királyt teszi és Elláknak csak hunokból álló seregetestét is az idegen alá rendeli. Attila, idézett szavaihoz hűen, kivégeztet egy hunt, mert az szót emelt ez ellen. Vagyis Attila ezt is diktátori, zsarnoki attitűdből teszi.

Az apa ezekkel megalázza fiát, aki mégis szereti, becsüli, és elismeri birodalmat teremtő nagyságát. Ellák anyja, Réka is megalázva érzi magát, mert első ágyasa Attilának, de ettől kezdve a burgund király húga lesz az. Réka biztatja fiát az őt ért sérelem és önmaga megaláztatása miatt, hogy ölje meg apját. Ellák így reagál: „Anyám, ne szólj, mert még kimondanád / Amit most gondolok! [...] Ne nézz rám jószanyám, szívembe látsz, / S ha beléllátsz, még örülsz neki. / Ne örülj, sírj! Sírj!” Az ezt követő mondat önreflexióját is jelöli: „Ha büntetés van, bűnnek is kell lenni, / S ha nem volt eddig: most elkövetem. / Apám te mondad, minden földi nagyság / Képéből feltör egy-egy gaz vonás. / Mert ez tesz óriássá. Óriás vagy, / S magadra vetsz követ, ha ezt kimondod. / Mi lenne, hogy ha ezzel a gyilokkal / Fölmagasodnám a fejed fölé / S onnan harsognám, én gazabb vagyok? [...] És én szegény kardatlan rom-magam / E játék törrel ... Nem kell, eldobnom / Ne legyen az se! – Meztelen vagyok, / Mint vásártérre korbácsolt rabok. / De öklöm van még! Oh bár az se volna! / Ha szétrágnám is, apám vére folyna!”

Ezek az önreflexiónak hangzó-látszó szövegek voltaképpen nem tartozhatnak Ellákhhoz. Benne eddig sem volt, ezután sem lesz olyan attitűd, amely az Attila megölésének szándékát, a föléje való „fölmagasodást” jelölte volna. A szerző azért írja alakjától szinte függetlenül, mert ebben a helyzetben drámai konvencióból illenek a főalak szájába. A tragikus hősben erős dilemmának, kettősségnek kell lenni; ezt a drámai konvenciót szükséges megtartani, szinte bármilyen áron. A drámairodalom kezdetétől az apa–fiú ellentét drámapoétikai konvenciójának ereje oly nagy, hogy ha bármilyen csekély lehetőség adódik, a drámaíró akkor is felhasználja, ha nem a szövegvilág egészében, csak egy kis mikrohelyzetben lehetőség. De lehet-e Ellákból tragikus hős? – a mű műfaji megjelenése úi. „Tragédia öt felvonásban”.

Az nyilvánvaló, hogy Ellák kettősségében nem az én széthasadtsága tematizálódik. A dráma csak dialógusokban valósulhat meg. A dialógusokat ki kell mondani, s mint már utaltunk rá, kimondani csak azt lehet, amit valaki tud. Ellák a hunokat féltő szavaival kívül elsősorban és hangsúlyosan apja iránti szeretetét, nagybecsülését mondja ki; benne nem kapott szavakat az idézett mikrohelyzeten kívül, hogy apját megölje. Ezért, amit ebben a helyzetben kimond, nem az énjéből fakad. A szövegvilágon belül az író

az anyjának adott válaszként adja ezt a konvenciót a szájába. Ez persze azt is jelenti, hogy ezt a „dilemmát” mint önreflexiót éppen úgy nem lehet általánosítani, a mikrohelyzeten túl is értelmezni, mint Attila fiának adott tanácsait sem. Ezek sem érnek el a szavak szó-tári jelentéskeretén túlra. Legfeljebb csak annyiban, hogy létrehozassuk a jelentést: zsarnok mondja.

Azonban nemcsak ettől az áldilemmától nem válhat Ellák tragikus hőssé. Az eseménymenet sem teszi lehetővé, s erre utalunk mint drámapoétikai kérdésre.

A szöveg elején várják a burgund királyt és hűgát, Hildegundot az Attilával kötendő nászra. A lány és Ellák egykor szerették egymást, mielőtt Attila a burgundokat kiirtotta. Hildegund bosszúból és Attilától való irtózásában megöli a nászéjszakán Ellák jelenlétében. Ezért mindenki Ellákot tartja gyilkosnak. Egy elbeszél, vagyis nem tematizált jelenetben Attilát eltemetik a Tiszába, s a temetést végző rabszolgákkal együtt Hildegundot is a folyóba nyilazzák.

Pusztán ezek a mozzanatok, amelyek az eseménymenetet, a történetet adják. A tárgykörből adódó jelentéslehetőséget – a hunok és az idegenek viszonya – nem a történet mozzanatai, eseményegységei vezérlik. A magyarok széthúzása, a hunokkal való rokonsága, s ezáltal a magyarok önbecsülése mint jelentéshehetőség az ezektől a mozzanatoktól független megnyilatkozásokból hozható létre.

De az is, ami Kosztolányi Dezsőnek mint kortársnak a számára volt jelentéslehetőség. „Attila, az építő – írta – hatalmas egyeduralkodó, nem törődik a fajta gondolatával. [...] Ellák, a családi és nemzeti lázadó csak a fajtát akarja menteni, a szent vért, s ezért kész feláldozni a hatalmi ábrándot is. Egyik oldalon a jelszó: hadsereg. Másik oldalon: nemzeti egység”. Kosztolányi a szövegek általánosíthatóságát is lehetőségnek tartja, de inkább csak a saját horizontjából, amit a kezdő szó jelöl: „Nyilván minden kis nép küzdelmét példázza, mely azt kérdi önmagától, vajon erejét tartsa-e meg, vagy egyéniségét.”⁴⁰

Annak ellenére, hogy ez Kosztolányinak a szokásos impresszionista kritikája, a 20-as évek horizontjából olyan elveket választ ki, amelyek abból származtak, hogy Trianon után erősen limitálták a magyar hadsereg létszámát (a „jelszó: hadsereg”); illetve azt, ami így-úgy a 19. és 20. század fordulójától kérdés volt, s ami a 30-as évek második felében vált éles vita tárgyává a „mi a magyar?” kérdésben, amit (a „jelszó: nemzeti egység”) jelöl. Kritikáját mégis azzal fejezi be, hogy „Tárgy és forma közt föltétlenül van némi barokk ellentét.”

Az eseménymenetnek, a történetnek több olyan része-részlete van, amely a konvencionális illúziódrama elgondolásából ered, s ez is akadályozza annak, hogy Ellák tragikus hős lehessen.

Az illúziódramákban gyakran életképekben realizálódik a történetet jelölő jelenelek közé beiktatott részlet. Itt ezeket a dialógusokat az „idilli” jellegtől eltávolítják ugyan, de az életkép jelleg megmarad. Hildegundot Attila iránti tiszteletből rózsakoszorúval feldíszítve várják, ami már önmagában életkép. Azzal távolodik el a békés idill jellegtől, hogy Ellák féltestvéreit „Lándzsák közé” akarja juttatni, mert a füzért nem akarják

a nyakukba akasztani. Az is komorabb életkép, de a régi idők colour locale-ja, hogy a nász előtt állati zsigerekből, csontokból jósolnak Attilának; mindegyik közeli halálát, ami már a legendához tartozik.

Az Attila-legenda is helyet kap: nem éppen előnyére a szövegnek; lévén, hogy elviszi a befogadó figyelmét Ellákról. Idilli életképnek tűnik a nászéjszaka első része. Attila látja, Hildegundnak valami baja van: „Így megriadni kis bohó, mi lelt? [...] Tőlem félsz, tőlem, bimbó-gyöngyvirág? [...] Nyugodj meg, csillapodj meg. [...] De csak pihenj még, majd így csevegünk”. A szóhasználat itt is a korszakban domináló társalgási drámákból szivárgott ide. A nászéjszakán Hildegund a csevegés helyett azt kéri „Véres mesét mondj, borzalmast. [...] Beszélj holtakról, szörnyű gyilkolásról, / A borzasztó olyan szép!” A catalaunumi csatáról kérdezi; igaz, hogy „Az elesettek is fegyvert ragadtak?” A nászéjszakai mesét félbeszakítja Ellák. Attila hívatta, hogy lássa egykori szerelmét az ő ágyán, mert „Tudnom kell, mekkora / Szívedben a fullánk. Ez a fullánk! / Hildegundra mutat /”. Előzőleg Attila bőven megalázta fiát, s nem törődött a fullánkokkal. Ellák behívása a nász előtt ezért – ha úgy tetszik – írói „technika”, hogy ti. Ellák jelen lehessen a gyilkosságnál, s a gyilkos kiléte bizonytalanná váljon. Enélkül a szövegvilág továbbmenete nem lenne lehetséges. Persze ebbe a jelenetbe a legenda is beférkőzik: Attilát nászéjszakáján ölték meg.

Ezt a részletet tehát csak a végén lévő gyilkosság teszi a történet részévé. Hildegund Attila iránti gyűlölete, a násztól való félelme, kívánalma, hogy véres gyilkosságokról meséljen neki, a borzasztónak mint szépnek megjelölése korántsem a szexuális furcsaságok vagy az enyhe perverzió sorába tartozik és különösen nem mentális zavar. Valahogy hozzátartozik a 20-as évek polgári illúziódrámáinak a szexualitást kezelő írói attitűdjéhez. A szexualitás ott legyen, de úgy, hogy konkrétan nem megjelenítve, csak rá utalva lehessen hallani. És itt valami nem szokványos jellegűvé tenni. Tematizálódik a szélsőséges lelkiállapot, Hildegundé; a gyűlöletből, a szexualitástól való irtózásból, a borzasztót szépnek minősítő lelkiállapotból vezeti le a gyilkosságot. A jelenet mögötti írói gondolkodásmód romantikus. A befogadóban feltámadhatna a borzalom, vagy legalábbis a kicsavart furcsaság érzete, ha nem romantikus attitűdből a 19. századi versbeszéd mondaná ki.

Attila megölése különösképpen nyomatékosítja azt a jelentésképződést, hogy ez a mű nem tragédia; a műfaji megjelölés ellenére sem. Nem Gadamer mondta ki először, de az ő megfogalmazása pregnáns, hogy ti. „a tragikus lényegét a tragikus követelmények aránytalan súlyossága jellemzi”.⁴¹ A következmények Ellákra hárulnak. Attilát Hildegund öli meg bosszúból és irtózásból. Vagyis nem veszi át Ellák drámai vektorát, azt, ami miatt Elláknak apjával ellentéte volt. Ő a hun néppel el akart szakadni az idegenektől, s már eleve csak a hunokkal akart új hazát keresni. Ellák szándéka, vágya Hildegund tette miatt vált lehetőséggé. A gyilkosságban így nem is funkcionálhatott az Ellákot tépő két erő; vagyis az apja iránti szeretet és az őt ért sérelmek. A gyilkosságnak Ellákra annyi a következménye, hogy őt tartják gyilkosnak. Még Csaba is, és ezért támad rá. Következmény még, ami ti. Ellákot érinti, hogy elbocsáthatja az idegen né-

peket. De ez sem funkcionál abban, hogy Csaba rátámad és halálra sebzi. Vagyis Ellákra véletlenül, félreértés következtében esik rá a súlyos következmény. Ez a véletlen azonban nem tragikus véletlen; nem abból az alapelvből következik, miszerint a hunok önmagukat zilálják szét, ha elbocsátják az idegeneket.

Ellák nem hajt végre olyan cselekvésnek minősíthető akciókat, amelyek révén a drámai világban a vesztebe rohanna; ami a tragédiának ismérve. Elláknak csak szándéka van, óhaja, drámai akarata és cél felé való törekvése nincsen. Tragikus hős nem lehet célra törő akarat híjával.

Attila sem lehet tragikus hős. Tematizáltsága nem adja azt a jelentéslehetőséget, mely szerint a „sors túlrejtésének” mozzanata éri utol. Bűne – csak elbeszélve – a burgund nép kiirtása, aminél nem aránytalanul súlyosabb következmény, hogy megölik. De a szövegvilág menete nem az ő sorsát tematizálja.

A későbbi, ún. abszurd drámák némelyikének megvan az a jelentéslehetősége is, hogy a szövegvilág makrohelyzete kiúttalan; eleve olyan állapot, amely épp a cselekvés lehetetlensége miatt tragikus megrekedtségnek minősíthető. Ennek a drámának az írói gondolkodásmódjától távol van, hogy a helyzet megrekedtségét jelölje. Még az sem adódható jelentés, hogy – mint pl. több abszurd drámában –, a megrekedt helyzetet nagyon messziről nyúló összefüggések fel nem deríthető konkrét működése hozhatná mozgásba. A hunok sorsa nincs semmiféle távlatba beágyazva.

A szövegvilágban csak Hildegund helyzete kiúttalan. Népét kiirtotta az az Attila, aki szerelmesétől is elvette őt és Attila temetésén a temetést elvégző rabszolgákkal együtt őt is a Tiszába nyilaztatja Ellák. Ez a mozzanat nincs tematizálva, csak elbeszélik. A dráma sem Hildegundra koncentrálna, mint Fr. Hebbel a maga drámájában Juditra; a burgund királylány sem lehet itt tragikus hős.

A szövegvilágban a jelentést adható erővonalak a drámapoétikai nézőpontjából nem megfelelőek ahhoz, hogy akár a hun–magyar rokonságot, akár Ellák tragédiáját jelenthetnék. A jelentések tehát nem a történetből, vagyis nem kognitív aspektusból alkotók meg. A darab minden szegmense a befogadó érzelmeinek a felkeltését célozza. Természetesen a nyelvezet funkcionál ebben.

A nyelvezet a 19. század konzervatív, dagályossággal és pátosszal teli versenyelve. Ennek egyik forrása itt a gondolkodásmódnak az az aspektusa, amely a korszak etikájából és az ehhez nálunk oly régóta állandósult „érzelmi viszonyulásból” táplálkozik.

Az „érzelmi etikussághoz” való viszony két fogalom gyakori használatából kap jelentést: a becsület és a szív ez a két fogalom. Csaba dicséri Altarothot, a burgund királyt: „több is társnál, ő barát; szavában / S szívében hún!” A szív itt a királynak a hunok iránti jóindulatát, barátságát jelöli, érzelmekkel kifejezve. Hildegund megjelenésekor Csaba tudván Ellák régi szerelmét a lány iránt, megkérdi: „Megküzdesz majd szíveddel?”; mire Ellák a szív vagy az érzelmek, indulatok jelentését apjával való el-lentétére is kiterjeszti: „Oh, ha ennyi volna / Csak szívem terhe.” Ellák vádolja apját, Csaba ezért megrója bátyját: „Elég! [...] Mert az én fiúi / Szívemből – még ha százszor igaz is – / Ez a vád sohasem buggyant volna ki.” A szív Csaba apja iránti szerete-

tét jelöli. Réka azzal biztatja fiát, Ellákot Attila ellen: „Csak arra hallgass, / amit szíved súg...!” Réka azt hiszi, Ellák benső világa Attila ellen gyűlölettel van tele, s a szív itt ezt jelöli. A 19. század végi versnyelvezethez hasonló szövegben igen jellemző, hogy mennyire változatos a szív jelentése, a kontextustól függően; illetve, hogy különböző benső állapotok, mozzanatok jelölésére a szív szót használja, mert ez a szó nemcsak az eseményekre hat, hanem egyben a tisztességet is jelöli. Ellák apjával összefüggő vívódásában is, például: „Óh, ha tudnám agyvelőm kitépni. / Vagy gaz lehetnék, nem szenvedne így / E szív ...”

A becsület a kor horizontjában is a magyar erények közé tartozott; ezért az alakok igen gyakran pozitív értelemben használják. Utaltunk rá, hogy Csaba sem biztos, bátyja nem szereti-e még most is Hildegundot, mikor tudja már, Attila felesége lesz. Ellák a becsületet említve biztosítja Csabát gyanúja alaptalanságáról. „Nem, jó Csabám. A becsület szavára / A becsület, mint jó érc, visszakong / Még akkor is, ha durván sújt a szó.” A becsület elnyomja a szív érzelmeit, de ennek ellenére érzelmi hatása van a szövegnek; hiszen a magyar erényt, a becsületet hangsúlyozza.

Hosszabb szövegek, a bennük rejlő hasonlatok a 19. század végi versbeszédet idézve ugyancsak az érzelmek felkeltésére szolgálnak. Még Attila is ezen a nyelven szólal meg, amikor Hildegundot fogadja: „A nő, ha oly szép, mint te: hímzett / Aranyvirág a bíborvánkoston; / S ha szíve is hű: ura vértess mellén / Fehér marad, mint sisakon a hó, / Vagy kősziklán a selymes, szűz gyopár”. Ellák apja elleni érzéseit ilyen természeti képekkel fejezi ki: „... a mi kis folyónk, / Mely tisztaságos, szent kristályvizével / Azért csordult ki csak ő Ázsiából, / Hogy föl ne szívják nagy rokon-vizek: / Medret sem vájt még itt ez új világban, / Már el van öntve idegen habokkal”.

A nyelvezet leginkább jelzőkkel igyekszik megemlíteni a közlendő jelentőségét, s ezzel a versbeszédet „érzelmi asszociációját” követi.

Sem a történetből, sem az alakok szövegeiből nem kaphatunk jelölőket a történelemszemléletre vagy a történelem mibenlétében. A hunok és a birodalmukban élő idegen népek viszonya csak érzelmileg érintődik anélkül, hogy ezt az akkoriban aktuális kérdést korszerűen értelmezte volna; bárhogy is. A trianoni csapás pedig felkelthette a történelemszemlélet súlyosabb kérdéseit egy drámaíróban is. Egy ponton megfogalmazódik, hogy az egyéni érzelmeknek valami szerepük van, ha nem a történelemben, de valamilyen részletében. Attila a burgundokat királyuk és húga, Hildegund kivételével mind kiirtotta. A király megkérdi Ellákot: „Mondd, mért nem veszünk mind? Miért hagyott meg / Az irtó vas kettőnket egyedül?” S ezt értelmezi a szöveg egyéni érzelméből, amit Ellák válasza jelöl: „Szeretlek Altaroth, s a rád fent kést kivettem / Apám kezéből.” Ezek a szavak is közhelyek vagy elkoptatottak s elsősorban Ellák pozitívságát jelölik. Az író érzelmileg választott és érzelmeket felkeltő szavakkal szólaltatja meg Ellák benső világát, amikor megtudja, hogy a félreértésből Csaba is ellene támad: „Ő döf keresztül! ... Büntető keze! ... / Testvér testvért és hún fog ölni hún! Ettől remegtem, rám szakadt az átok / Oh vérem vére! Lelkemből szakadt / Öcsém! Mi vitt rá?” Az érzelmi hatásra való törekvés ebben a szövegben azért kirívó, mert Ellákot senki sem átkozta

meg; mert nem Ellák remegett azért, hogy hun fog ölni hunt, hanem Attila és ezért érzi úgy, hogy Attila döfte keresztül. De a szövegvilág végét Ellák érzelmeiket felkeltő szavaival lehet leginkább hatásossá tenni. Ezt fokozza saját helyzetének kibeszélése: nem érez büntudatot, nem ő ölte meg apjukat, s ezért „úgy állok itt, a napba nézve, / Hogy visszalángol rá tekintetem, / Mert érzem a tiszták szent erejét, / Mely egy mocskokban süllyedő rom-oltárt / Fölemel s újra kősziklákra tesz.” Itt lehet a helyzetkibeszélést egyszerű bizonyos értelemben önreflexiónak minősíteni; persze ez a szöveg is Ellák – vagyis a magyarok – iránti pozitív, hazafiúi érzés felkeltésére irányul. A szöveg jelöli azt is, hogy a 20-as évek horizontjához szól, azzal, hogy a hun vagyis magyar haza mint oltárrommá lett, s azt fel kell emelni.

A korszak horizontjában érzelmileg keltette fel a mű a hazafiság érzését, a hunmagyar rokonság miatti büszkeség érzetét, mellőzve a történeti tényeket. A 21. század horizontjából ez a rokonság illúzióknak számít. A szöveghez való intellektuális hozzáférés pedig jelöli, hogy a hunokról a magyarokra csak érzelmi csúsztatással lehet eljutni; és azt is, hogy a szöveg nem tragédia, nincs tragikus hőse.

***

Herczeg Ferenc 1925-ben irt *A Híd* c. darabja négy önálló jelenet. Összekapcsolódó története, cselekménymenete nincsen; csak Széchenyi István alakja formálódik meg mind a négyben. Ez mégsem jelöli azt, hogy akár a gróf élete, akár a szövegvilágban lévő élet fragmentumokból áll, hogy töredékben lenne létező.

Az első életkép József nádornak a budai várban lévő szobájában formálódik meg. A Nádor mondja az első mondatot: „Nagy hideg volt az éjjel!”⁴² A következő mondatok jelölik, hogy Buda és Pest között nincs állandó híd, s a jégzajlás miatt nem lehet közlekedni. Vagyis szükséges egy híd. Valaki mégis vállalkozik a folyón való átkelésre, a jelenlegi Zichy Károlyné, Crescencia, Széchenyi jövődjéé. A híd felépítésének szükségessége – ebben az egyetlen mozzanatban ugyan – de a szövegvilágon belül születik meg. Az asszony és a gróf találkozása az első életképben csak az egyik mozzanat.

A másik mozzanat, hogy Széchenyi a Nádornak kijelenti: „Egyebek közt egy hidat is szeretnék építeni”. Ezt a konzervatív arisztokraták fölöslegesnek tartják, s amikor elhangzik, hogy mindenkinek kell majd fizetni a híd használatáért, Grassalkovich herceg kijelenti: „Nemes ember nem fizet! Ez a szabadság megsértése volna”. Ádámházy gróf így minősíti: „Ha ez meglesz, akkor vége Magyarországnak”. Ez a két szövegrész az, amelyben némiképp a történelemszemlélet fogalmazódik meg: a „populus Werbőczyánium” alapján a magyar nemesség azonos a nemzetfenntartó erővel. Széchenyi terve és a nemesség ellenállása csak ebben az egy mondatban válik a téma részévé. Wesselényi Miklós és a Nádor azonban támogatja az ötletet. A Nádor látja, hogy Széchenyi terve több mint egy híd felépítése, ez egy nemzet felépítése. Figyelmezteti arra, hogy „sok gyűlékony anyag van az országban”, és ha Széchenyi fáklyával megy az útján, „A fáklyahordó nyomában tűzvész jár”. Az életkép zárómondata, hogy valaki beszélni akar Széchenyivel, a neve „Kossuth Lajos!”

A II. és III. felvonás eleje szabályos idilli életkép. A II.-ban egy budai kocsmá melletti kirándulóhelyen az ebédre várván összegyűlnek konzervatívok, haladók, jurátusok, budai svábok, egy-egy szolgabíró, táblabíró, kanonok. Arról is megnyilatkoznak, ami „benne van a levegőben”. Alakjaikban mintha az ország rétegeinek teljessége jelenne meg – persze még ez is hiányosan és vázlatosan. Wesselényi Miklós itt hozza össze a két politikust, akik között természetesen nagy vita alakul ki.

A III. életkép Sándor Móric gróf budai palotájában Metternich Poldi kisasszony kedvéért rendezett soire-val indul. Az arisztokrata ifjak zálogosdit játszanak, egymást ugratják, csipkelődnek. A híd már kész, az utcán a forradalom előjeleként tüntetés van. Az egyik ifjú gróf most jön be, s közli: „... a dicső nép Széchenyi Stefit akarja megenni. Azt mondják: eladta a hazáját.” Széchenyiben máris feltámad az önvád: de a soiren megjelenő Nádor elismeri munkásságát. Wesselényi azonban szakít a gróffal, mert nem akarja a forradalmat. Wesselényi szerint ők, „akiket ázsiai nomádoknak tartasz, hívek maradtunk a régi zászlóhoz, a régi, rongyos és dicsőséges zászlóhoz”; míg Széchenyié „A császár lobogója!” A grófban fokozódik a kétségbeesés, „minden vetésem el fog pusztulni!”, valamint az önvád: „Szörnyű dolgokat műveltem ezzel a szerencsétlen néppel”, és előrevetíti sorsát: „Hogyan állja meg az ember, aki magyar ember és becsületes ember, hogyan állja meg, hogy meg nem örül?!” A Széchenyiben kialakuló önvád és kétségbeesés voltaképpen nem a reál irányuló viszonyvektorok következménye; s nem is azé a viszonyhálózaté, ami őt körülfogja.

A IV. felvonás életképnek Széchenyi lakása a tárgyi környezete, belső ideje 1848 ősze. Széchenyi beteg, izgatott, amit csak fokoz a szerbek délvidéki lázadásának híre. Az is izgató tény, hogy magalakult a „vörössipkás” sereg és hogy Szánthó, az ő cenki káplánja, az ő híve is közéjük állt. Széchenyi tőle kérne puskaport, hogy felrobbantsa a hidat, mert „akkor megszakadna a gondolatok metafizikai kapcsolata, az okkal megszűnének a következmények is”. Szerinte úi. a Lánchíd felpítése indította el a forradalmat. Azt azonban nem jelöli semmi, hogy a híd felépítése és a forradalom között a gondolatoknak metafizikai kapcsolata lenne; hogy a történelem ekként haladna.

Két nagy párbeszéd, pontosabban vita tematizálódik még. Batthány Lajos és Széchenyi, illetve Széchenyi és Kossuth között. Kossuthról mondja Batthány: „gyártja az új törvényjavaslatokat, ontja az újságcikkeket, utazik, szónokol, agitál [...] Szóval amitől féltünk, az már be is következett, benne vagyunk a Kossuth-diktatúra kellős közepében”. Kossuth ismerteti a legújabb hadijelentéseket; a nemzetiségek – szerbek, horvátok, oláhok, tótok – „Rendszeres összeesküvést szerveztek Magyarország ellen”. Széchenyi nem akar háborút, a leendő árvákra, özvegyekre, nyomorékokra gondol; míg Kossuth fegyverrel szállna szembe a magyarok ellenségeivel. Széchenyi az orosz birodalmat is említi, mire vitapartnerre ezt mondja: „Acélpengével a kezünkben várjuk, mit hoz a jövőendő. Nem félünk az orosz rabszolgák százezreitől, de a pokol kapujától sem”.

Balogh doktor Széchenyi idegállapotáról megállapítja: „Nincs ok, hogy kétségbeessünk, de az állapota komoly – nagyon komoly.” Ő ajánlja, vigyék el, távolra a politikai küzdelmektől, s Döblinget javasolja. A gróf szándékosan kihallgatja felesége és az

orvos dialógusváltását, s ugyanezt mondja: „Jó volna elmenni innen, egy csendes helyre, ki az országból”; szívesen menne egy helyre, „Bécs mellett ... /Szünet/. Döbling!”

A polgári illúziódramának éppúgy, mint az ún. jól megcsinált francia színdaraboknak és a magyar sikerdaraboknak egyik jellegzetessége, hogy a felvonások valamely mellékes, a tematizáltsághoz nem vagy enyhén tartozó jelenettel kezdődnek. Ez biztosítja az „életszerűséget”, az elinduló történetnek vagy eseménymenetnek a mindennapi életbe való beágyazottságát. Ez akkor is jellemzője az efféle daraboknak, ha a hideg időről, a Dunán zajló jégtáblákról egy Nádor beszél /I. felvonás/; ha a főúri palotában a zálogosdi játékról egy őrgróf és egy báró vált szót /III. felvonás/; vagy ha mint a IV. elején Széchenyi felesége levelet ír, s egy huszárlibériás inas a levél elkészültére várakozik, hogy a címzettnek elvigye. Az idilli életkép jellegzetes alakjait és történéseit a II. felvonás budai kocsmájánál láthatjuk; kislányok fogócskáznak, az urak feleségeik tevékenységéről váltanak szót és az ebédre várnak.

Az ilyen darab- és felvonásindítás azonnal jelöli az írói gondolkodásmódot: ismerős helyzetekkel a befogadót úgy bevonni a szövegvilágba, és éppen azt az illúziót keltetni, hogy a továbbiakban is a mindennapi élet tematizálódik. A *Siker receptjei* c. I. részben több ilyen kezdetet értelmeztem.

Az ilyen jellegű felvonáskezdet rákényszeríti az író arra, hogy a továbbiakban is a mindennapi élet apró mozzanatait tematizálja. Ez olyan esetekben válik problematikusá a szövegvilág hangnemét, jellegét tekintve, amikor a téma éppen nem mindennapi. Mint pl. Széchenyi István idegrendszerének tönkremenetele. A *Híd* minden egyes felvonásának ez a mindennapi jellege hozza magával, hogy Széchenyi köré mint egy „pont” köré fölépülhetne az a viszonyhálózat, amely idegrendszerének instabilitását értelmezhetné. Az ezt jelölő viszonyrendszer a dráma világán belül építhetné föl ezt a jelentést. De nem a szövegben épül föl, Széchenyi elborulása nem ott teremődik meg, a szövegvilágon kívülről tudjuk. Az a befogadói horizont, amelyben nincs benne a magyar történelem ismerete, Széchenyi idegrendszerének fölbomlásának jelentését volta képp nem is alkothatja meg.

Az író – Gadamer megállapítása szerint – saját kortársainak számítja azokat, akiknek ír.⁴³ Ezzel a befogadói horizontjában benne lévő igényeket is kielégíti. Itt pl. a Lánchíd építésére, a 48-as forradalomra stb. való utalással a Trianon utáni helyzetben a hazafiasság, a hazafiú érzések táplálását, valamint az országépítésre való buzdítást, mint általános igényt. Ez akkor sikeres, ha az érzelmek felkeltése szónoklatban történik, ha kelendő pátosszal ejtik ki.

Az irodalom egy adott szellemiség megőrzését és áthagyományozódását illető jellemzője is megnyilvánul a *A Híd*-ban. A szövegek magukkal hozzák a szellemiségnek azt a jellegzetességét, amely az előző korszakokban is jellemzője volt. Azt ti., hogy sokkal inkább az érzelmek, az indulatok, mintsem a befogadói intellektualitásához való hozzáférés a szövegek tendenciája. Az *Elláké* is ez. A szónoklat a 19. század regényeiből is átszármazott erős hagyomány.

A szónoklatszerűség nemcsak a hosszabb szövegekben érzékelhető. Az I. felvonásban mondja Széchenyi: „... vége annak a korhadt Magyarországnak, amelyet fönntartani nem is érdemes”. A Nádorral váltja a következő dialógusokat: „Széchenyi: Fenség, mi azt reméljük, hogy tovább is tudjuk vezetni a nemzetet. Nádor: Önök? A főnemesek?” Széchenyi: Nem, fenség. Mink azok vagyunk, akik dolgozni akarunk érte.” Ez a szónokias replika is elsősorban a 20-as évek befogadónak szól; a Trianon utáni helyzetben is a nemzetért való munkálkodást hangoztatja, és ezzel nem Kossuth, hanem Széchenyi a példa.

Egy Széchenyiről szóló darab nem kerülheti el az ő és Kossuth közötti viszony tematizálását. Ebben persze történelemszemléleti töredékek is megjelennek. Széchenyi Wesselényinek mondja kettejükéről: „Én viszem a nemzetet lépésről-lépésre, göröngyös, fárasztó utakon, de az egyetlen lehetséges irányban – ő pedig délibábos tündérkertet, aranyvárat fest a felhőkbe és azt mondja: akarnotok kell csak és ez mind a tiétek!” Ez csak azért töredéke egy történelemszemléletnek, mert a nemzet jövőjének lehetséges útjait egy mondatban jelöli; és nem a szövegvilágon belül teremtődik meg akármelyik, pl. Széchenyié is. A történelemből kell tudnunk az erre vonatkozó ismereteket.

Kossuth a gróffal való első találkozásukkor így szónokol: „Azért jöttem, hogy fölajánljam a nemes grófnak szolgálataimat. Én önt vezéremmé teszem és mint közlegény követem. [...] Ön ébresztette föl a halálos álmát alvó nemzetet. [...] A híd még ma is csak terveiben exisztál, de a magyarság – mint egy új népvándorlás – már átözönlött rajta és ma új és szerencsésebb csillagok alatt sátorozik. Ez az új világ teli van az ön akaraterejének delejes feszültségével, teli van ifjúsággal, mondhatnám: teli van jövővel!”

A Nádor is szónokol, élesztvén a befogadó hazafiú érzelmeit: „Igen, ön áthidalta a halottak fekete folyóját. Ön hidat épített az Alvilágba és napfényre hozott egy egész eltemetett nemzetet. Ön visszahozta a hét magyar törzset, vissza a régi dicsőséget, melynek híre már veszendőben volt, visszahozta a föld alól a magyar vitézséget, a magyar dalt, a magyar munkabírást és a magyar duhajtságot. Ön megmentett a rothadástól mindent, ami szép, nagy és haszontalan volt a nemzet életében.” A 20-as évek horizontjából ered és a korabeli befogadónak szól tanulságul az, hogy a magyar munkabírást és a régi dicsőség visszahozását is említi. Ugyanakkor megfogalmazza konzervatív attitűdből az utcai zavargásokkal kapcsolatban, hogy „Bizonyosnak csak egy látszik: az igazság mindenütt trónolhat, csak az utcán nem”.

Wesselényi még szakításuk előtt a közhelyet mondja ki Széchenyiről és Kossuthról: „Ma ti ketten vagytok a magyarság ereje. Te, a hidegen számoló, éles ész, ő a lán-goló lelkesedés, a magyar fantázia. [...] Ti csak együtt képviselitek a nemzeti géniust. [...] Ha azonban egymás ellen fordultok, akkor jaj Magyarországnak. Maghasonlás a magyar ész és a magyar szív között: ez az örület éjszakája”.

Kettejükéről Kossuth mondja ki a közhellyé vált különbséget: „Ha ön ma gazdaggá teszi az országot, akkor csak Ausztria fejőstehenét hizlalja. [...] Tehát először szabad-dá kell tennünk a nemzetet, hogy érdemes legyen dolgoznia – akkor aztán lehet gazdag,

és művelt”. Ebben a korabeli gazdasági elvek is megfogalmazódnak. De nem ezek az elvek a szöveg jelentéslehetősége, hanem a két program közhelyes kinyilvánítása.

A drámák egyik, speciális műnemre jellemző ismérve a prófécia. Feszültségteremtő erő az olyan események homályos vagy hiányos előrevetítése, amelyek a szövegvilágban később bekövetkeznek. Más jellegűek, és más minőségűek azok a „prófécia”, a jövőben bekövetkező események jóslata, amelyek nem a szövegvilágban valósulnak meg, hanem a dráma megírásának idején már bekövetkeztek, s a történelemből mindenki ismeri. A szerző is történelmi ismeretei alapján adja alakjának szájába a jósszavakat. Ezért meglehetősen csökkenti jelentésük és próféciaivoltuk, sőt drámaiságuk erejét.

Első találkozásukkor Széchenyi megjósolja Kossuthnak – amikor még a Lánchíd is csak terv és forradalmi helyzet nincs, hogy: „Ön nem akarja a forradalmat, de meg fogja csinálni. A szikra, amely a szél szárnyán repül, nem akar pusztítani, azért mégis porba dönt egy világot!” A forradalom megjósolását még a következményekkel is nyomatékosítja: „Én meg vagyok róla győződve, az az út, melyen ön jár, hullákkal és romokkal telt pusztaságba vezetné a nemzetet.” Az 1848 őszi Széchenyi–Kossuth-vitában az előbbi már látja, ha Béccsel összeütközik Magyarország, akkor „Legjobb esetben csak dicsőséges bukásról lehet szó. Az összeütközés Magyarország vereségéhez fog vezetni. [...] Ha Ausztria maga nem bír velünk, akkor föl fog támadni a régi szent szövetség. Az orosz cár nem tűri, hogy a rab Lengyelország mellett független Magyarország támadjon”. Széchenyivel azt is elmondhatja a szerző, hogy a nemzet és a nemzetiségek közti bizalmatlanság „ki fogja szívni csontjainkból az erőnket, le fogja csapolni vérünket, mocsárrá fogja változtatni lábunk alatt a talajt, szét fogja mállasztani birodalmunkat”. Ez pedig már a Trianonra is vonatkozó előrelátás.

Ezek a dráma megírásának idején ismert tények íróilag akkor is olcsó megoldások, ha Széchenyi zsenialitását jelölik; illetve ha akár Széchenyi, akár Kossuth hiteles szövegei. Ugyanis drámabeli alakok mondják, művészi szövegben.

A Nádor is jövendöl Széchenyinek: „És ne feledje: ez Mohács nemzete – nincs az a mélység, amelybe tárogatószóval be ne lehetne csalni. De azért azt hiszem: egyszer, végül, minden valószínűség ellenére és minden emberi bölcsességet kigúnyolva, mégis föl fog érni a hegytetőre”. Ezek a mondatok ismét a 20-as éveknek szóló érzelmi biztatások; a korszakbeli befogadókat kívánják reménnyel és hittel eltölteni. A Nádor azt is látja, hogy „Lesz idő, midőn ön mint bronzkolosszus fog állani Pest-Buda legszebb piacán.”

A hosszabb szónoklat jellegű szövegek között egy-egy hasonló jellegű mondat is elhangzik. Crescencia közvetlenül megismerkedésük után így szól: „Széchenyi gróf, ne hallgasson senkire, csak a saját lelkére – mert önben Isten lakik”. Már feleségként is ezt mondja: „Én istennel eszem cseresznyét a közös tálból. Nincs okom félni?” A budai kocsmá idilli életképében a reformkori helyzetben a jurátusok tósztot mondanak, amivel a csupa boldog és szép mikrohelyzetet a hazafisággal, a pozitív jövő reményével is átszövik: „Az első pohárral köszöntöm a napot, amely megolvasztja a fagyot, és elűzi az éjszakát. Köszöntöm a nagy tűzőzönt, amely megtisztítja és újjáteremt a világot!

Köszöntöm a mennykövekkel terhes zivatart, amely feketén vonul föl a hon egén!” Egy szolgabíró, meglátván Széchenyit, így lelkesedik: „Igen, ő az! Szivárvány a magyarság mennyboltján: égi ígéret, hogy nem lesz több istenítélet.” Széchenyi sem marad ki a felkiáltók sorából a szabadságharc kezdetén: „Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve – flagellum dei!” Ez a mondat jelöli, hogy a jurátusok szövegei sem jellemzésüket jelöli, hanem a mű hangneméhez tartoznak.

***

Az *Ellák* és *A Híd* írói gondolkodásmódja több vonatkozásban hasonló. Mindkettőben az önreflexiónak tűnő szövegek mégsem valódi önreflexiók. Ezzel azt az oppozíciót jelölhetjük, hogy ezek a szövegek sem mennek túl a helyzet vagy az abban lévő állapot-összetevők kibeszélésénél. Ebből pedig az a jelentéslehetőség adódik, hogy még a magyar drámairodalomban meglévő konzervatív vagy ún. realiztikus kánon sem hatja át az *Ellákot* és *A Hídat*. Ez a kánon, mint pl. Bródy Sándornál, alacsonyabb szinten Thúry Zoltánnál, vagy Földes Imrénél, megkívánja, hogy a benső állapotok a külső viszonyokat is hassák át; illetve a külső viszonyok járják át a bensőt; vagyis: legyen átfogó és kölcsönös viszony a külső és a belső között. Így túlléphetnek az elsődleges értelmezésen.

Mind az *Ellák*, mind *A Híd* nyelve retorikus. Az antik retorika a „jól beszélés” fogalmához hozzákapcsolta, hogy az az igazságot tartalmazza, nem csak azt, hogy jól mondjunk valamit. Ehhez a pozitív kétértelműséghez még hozzátette az ún. topicát is, az érvek megtalálásának művészetét; továbbá vagy azt, hogy a szónoklat az igazság szabályozója legyen, vagy azt, hogy a nemtudás tudását fejezze ki. Mivel a szónoklat a rábeszélés, a meggyőzés vagy a lelkesítés művészete, kérdés lehet, kapcsolódik-e a *sensus communiis* fogalmához. Gadamer Vicoval kapcsolatban jegyzi meg: „Számunkra a következő a fontos: a *sensus communiis* itt nyilvánvalóan nemcsak azt az általános képességet jelenti, mely minden emberben megvan, hanem azt az érzéket is, mely közösséget létesít”.⁴⁴

Az *Ellák* és *A Híd* retorikája létesít-e közösséget, közmegegyezést? Egyikben sincs nyoma az érvek megtalálása művészetének, hiszen sem a történetre, sem a történelemre vonatkozóan nem az érvek a fontosak. Az igazságot illetően: bármelyik itteni szöveg igazságát a befogadó a történelemből ismeri; s nem az itteni szövegben születik meg. Az *Ellákban* a lírai bombasztikusság azonos a darab hangnemével, amely a nemzeti önértzet növelését célozza meg. *A Híd*ban a dagályosan kimondott közhelyek vagy jól ismert dolgok a nemzeti önértzethez szólnak. Mind a kettő nyelvében a hazafias érzelem pátozsa nyilatkozik meg. Ám ezek az érzelmek, valamint a feltámadó hazafiú önértzet létesíthet a befogadókban „érzelmi közösséget”. Többen – pl. I. Kant – utaltak rá, hogy a művészi gondolkodást a kisebb vagy a nagyobb tetszés különbözteti meg más gondolkodásmódoktól.⁴⁵ Ez azt jelenti, hogy a művészi gondolkodás olyan kitüntetett életmozzanatok megragadásával azonos, amelyekben számára annyi tetszés rejlik, hogy a szerzők számára megnyilvánulásokban törnek ki. Az életmozzanatok megnyilvánu-

lása váltja ki a tetszést. Ebből kitűnik, hogy itt nem az intellektuális gondolkodás, nem az érvelés a kitüntetett életmozzanat, hanem azok, amelyek az érzelmek felbuzdítására alkalmasak. A művészi gondolkodásnak ez a tetszést is magában foglaló fogalma eredményezi a szerzők témaválasztását is, noha elsősorban a nyelvét. Olyan témát választanak és ezt úgy mondják, hogy az érzelem váltja ki a tetszést. Nem a pusztán történet az, ami az érzelmek felbuzdulását és felbuzdítását jelöli, hanem a mondás. Ám a mondás jelöli a tematizáltságot. Ezért ebben az értelemben a két darabban az érzelmeket tematizálták, nem magukat a történeteket. (*A Híd*ban nincs is történet).

Az irodalmi /költői, drámai/ művészetben a nyelv nem szónoklati nyelv; vagyis funkciója nem meggyőzés, rábeszélés és nem is lelkesítés. Ha mégis ez utóbbi a műnyelvének sajátossága, akkor elcsúszik a művészi gondolkodásban hiteles tetszés-funkciótól.

Az említett két darab idézeteivel is jelölhetjük, hogy a szöveg részei is magának az egész szövegnek a szándékát tekintve is, az érzelmekhez kíván hozzáférni. Ez természetesen egy bizonyos fokig minden drámára érvényes. A különbség a jól kitapintható mértékben van. Az *Ellák*ban a hunok és az idegenek viszonyát érvelésmód helyett a kiejtésben, a stílusban jelöli a szerző. Vagyis nem a szövegegységek egymásra való vonatkozásában. Az érvelésmód egyik aspektusa ui. a részek és az egész egymáshoz való viszonya. Utaltunk rá, hogy az *Ellák*ban nem a történet – Attila Ellák véleménykülönbsége, Attila megölése és a hunok visszatérése Ázsiába – az, ami a tematizáltság. A részek közül csak kevés utal apa és fia véleményének másságára, s ez is csak vélemények különbsége és nem a drámai akcióké. Ha ezt életmozzanatként tekintjük, nem ebben nyilatkozik meg a szerző számára az előbbi értelemben vett tetszés. Ezt a monológyszerű vagy akár a dialógusos megnyilvánulásokban találta meg; azokban az életmozzanatokban, amelyek a befogadó érzelmeihez tudnak hozzáférni. A történet által kínált érvelésmódban olyan mozzanatok vannak, amelyekről átcsúsztatni lehet a hunokról vonatkozó jelentéseket a magyarokra. De a gondolati átcsúsztatást is csak az érzelemből kiindulva lehet megtenni. Intellektuálisan a soknemzetiségű hún birodalmat a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchiával, vagy akár a történelmi Magyarországgal aligha lehetne kapcsolatba hozni, legfeljebb csak azzal a kicsavarással, hogy a Monarchiából a sok nemzetiség miatt akartak kiszabadulni a magyarok. A hunok széthúzását, egymás elleni „agyarkodását” is csak az „érzelmek asszociációja” révén lehet átcsúsztatni.

A *Hídról* sok vonatkozásban ugyanezt mondhatjuk el. Ebben a darabban is utalnak a magyarok széthúzására. A Nádor mondja annak a tisztviselőnek, akit spionként küldtek hozzá Bécsből: „Ha a bécsi kormány respektálja a konstitúciót – azaz: ha itt alkotmányos élet folyik – akkor a jó magyarok rögtön pártokra szakadnak, egymásnak esnek, hajba kapnak és a fölséges császár azt tehet velük, amit akar.”

Az *Ellák*ban nyoma sincs komolyan veendő törtenelemszemléletnek. A *Híd*ban a Nádor megszólaltat történelmi tényezőket is; pl. a magyar polgárság hiányát. Mind Széchenyi, mind Kossuth szónoklataiban az érzések kimondása nem a történelmi mikro-

vagy makrohelyzeteinek olyan összetevőit jelöli, amelyek a helyzet igazságát mondanák ki. Ha igazságot mondanak, akkor csak azok a „próféciák”, amelyeket a történelemből ismerünk. Más helyzetekben is érvényes, hogy ami az igazságot illeti, azt mind tudjuk a történelemből. Amit a szöveg voltaképp kimond, ami ui. ebből jelentéssé alkotható, az az alakok érzelme; retorikus nyelvezetben. Az alakok érzelme az a tetszés, ami a szerző számára úgy tör ki erős megnyilvánulásokban, hogy a befogadó számára is ezt teszi tetszéssé. A művészi gondolkodás tehát itt is a hazafiúi érzéseket, a nemzet önbecsülését és önértékét tekinti olyan tetszésnek, aminek meg kell nyilvánulnia.

Erre igen alkalmas forma, hogy *A Híd* szövege állókép, hogy nincs egymásból következő helyzetek sorában rögzített története. A négy felvonás voltaképp négy életkép, inkább négy tabló. Ennek közepén Széchenyi áll, s körülötte az éppen aktuális alakok, akik mind az ő jelentőségének kiemelését szolgálják anélkül, hogy sorsát jelölő viszonyai hálózatot alkotnának. A tablók állóképek s így a retorikus megnyilatkozásokra fróilag jó lehetőség kínálkozik a dialógusokban; az alakok közötti viszonyokban haladó történet helyett. Mind a két darab nyelvezete a 19. századból áthagyományozódott versbeszéd – másod- és harmadrangú költőktől –, illetőleg a regényekből átmentett szövegek.

***

Kodolányi János *Pogánytűz* /1937/ c. darabjának elején Pétör király (Orseolo Péter) a honfoglaló magyar törzsek szálláshelyeit teuton híveinek adja, akik elűznék a magyarokat. A panasztevőket gyalázza és elutasítja; noha közülük többen már ugyancsak keresztények. Endre és Levénta, a megvakított Vászoly fiai, száműzetésükből hazatérnek. Levente meg akarja bosszulni az apján esett szörnyűséget; elsősorban Gellért püspökön, aki a megvakíttatásnál jelen volt. Pétör egyik hívének, Geroltnak a lánya, Kinga is ott volt ennél az esetenél; meglátta Levéntát és belészeretett. A magyarok leverik Pétör seregét, elfogják őket. Pétört előbb megvakítják, majd kivégzik Gellért püspökkel együtt. Kinga mint rab találkozik Levéntával, és közelednék hozzá, Levénta bosszúját nem feledve elutasítja, de meg akarja erőszakolni, s meg is korbácsolja. A magyarok, elsősorban Vata, Levéntát akarják királynak, mert Endre védi a papokat, a keresztényeket. A dunántúli nemzetségek azonban Endrét választják meg, aki azért felajánlja Levéntának, uralkodjanak együtt. Ő azonban visszautasítja, mert „A bosszú betelt”.⁴⁶ Elhagyja Endrét. Vata pogány meggyőződésből, attitűdből nem fogadja el Endrét uralkodójának, és ellene szervezkedik. Levénta Taksony fejedelem fából épült házában él. A keresztény papot, Timót atyát – akit Vata saját szórakoztatására tartott magánál – Kinga felkutatására küldte. Ő hozza a hírt, hogy Kinga Beáta néven apáca lett, s mindent megbocsátott Levéntának. Vata leszámolásra jön Levéntához, s az általa vezetett lázadáshoz hívja. Ő ezt visszautasítja, mert „Magyeri ország sorság eldöntötte a Dunántúl. Nincs tovább. Ukkon istent legyőzték Jézus seregei”. Vata leszúrja.

Talán a történet-, illetve az eseménymenet vázlatos felsorolásából is kitűnik, hogy a *Pogánytűz*nek tragikus alakja lehetne Levénta. Három erővektor él benne: 1) szerete-

te, elismerése megvakított apja iránt, amelyből az őt meghatározó dinamizmus ered, a bosszú; 2) a pogány vallás és életmód, amely 3) a keresztény vallás és életmód erővonalát magáévá tevő bátyjával, Endrével hozza ambivalens viszonyba. A kereszténység, mint erővektor Kinga alakjával is hat rá. Levénta apja megvakításakor fogadalmat tett, addig távol tartja magát a nőktől, amíg nem bosszulta meg. Kingával való találkozásakor fogadalmát majdnem megszegi, és ekkor korbácsolja meg, lelkiismeret-furdalásból. A szövegvilágban a keresztény attitűdöt a megbocsátás, a pogányt a bosszú jelöli. Az apácává lett Kinga megbocsát Levéntának, s ez úgy hat rá, hogy Vatának ő is megbocsátja, hogy leszúrta.

Ezek az erővonalak olyan ellentétesek, hogy számára elzárnak minden kiutat. Ez azonban az értelmezésnek inkább csak az elvont gondolati aspektusában válik jelentésképző lehetőséggé. Vagyis csak akkor jelentés, ha kiostáljuk a történet sok más részét, aspektusát, amelyek Levéntának csak a környezetét alkotják, de a vele történőkhöz nincs közük.

A szövegvilágban a teutonok és a magyarok minéműsége és egymás elleni gyűlölete tematizálódik. Ezt a szöveg nagymértékben szélesíti a magyarok és teutonok egészére, Kinga kivételével, ami a Levéntában élő és a reá ható dinamizmusok erejét szét szórja. Nincsenek olyan mozzanatsorok, amelyekben Levénta rohanna a vesztébe. A tragikus folyamat – mint Gadamer megjegyezte – magába zárt értelemkör.⁴⁷ Levénta szövegbeli útját akkor minősíthetnénk tragikus folyamatnak, ha útját zárt értelem körüli erővonalak – pogányság versus kereszténység, Kinga iránta érzett szerelme, illetve a benne lévő erővonalak: bosszúvágy apja megvakíttatásáért és bátyjához való viszonya – rajta és benne koncentrálnának, és viszonyait erőteljesen áthatnák. A pogány attitűd leginkább Vatában erővonal. Ez az Endre elleni akció tervében – melyet Levénta kétszer is elhárít –, Timót atya kigúnyolásában és dáridózásban tematizálódik. Levénta egyikben sem vesz részt; Gellért püspök halálára viszont ő ad parancsot. Ám ezt jogosnak érzi, hiszen ez a bosszú, s nincs is miatta semmi benső vívódása. Kingához fűződő érzelve sem vált ki benső feszültséget. Timót atya nemcsak azt a hírt hozza, hogy Kinga Beáta néven apáca lett, és Levéntának megbocsátott, hanem azt az üzenetét is, hogy éljen boldogul. Levénta bensőbeli állapota egy megjegyzésben tematizálódik: „Kinga meghalt, de Levénta él. Jó Kingának”. Nem vált kereszténnyé, csak egy kissé érintette meg a megbocsátó keresztényen attitűd. Amikor Vata leszúrja, Levénta ezt a szót is használja, de Ukkon istent vallja. „Jól vagyok, Vata úr ... Szólok érted Ukkonnál ... és megbocsátok”.

A szövegben vázolt erővonalak Levénta sorsának a felületét érintik; vagyis a vele kapcsolatos tragikai értelemkör nem záródik benne és rajta össze. A bosszú ugyan pogány attitűdnek minősíthető a szövegben, és az apjához fűződő viszonyából is következik. A kereszténység nem vált benne etikai vagy vallási erővé. Csak gesztus az, hogy Vatának megbocsát, amiért megölte. Így a két lehetséges dinamizmus megléte nem okoz krízist sem. A tragédiától a szerző itt is visszalépett.

De a tragikusság tapasztalatának elmaradásához más is hozzájárul.

A korszakbeli, történelmet tematizáló drámák zömében – az *Ellákban* és *A Hídban* is – a helyzet jelentőségét, az alakok és bensejük intenzitását nem a történet fordulataiban, hanem az elmondott mondatokban jelzőkkel, s ezek halmozásával teremtik meg. Olyan jelzőkkel és megfogalmazásokkal, amelyek nem annyira az alakokhoz tartoznak, hanem a szerzőkhöz.

Közhely, hogy az irodalom egyszerre autonóm is és szociális jelenség is. A kettő viszonya jószerével mindig problematikus. A dichotómiának az autonóm szegmentuma ellenáll/na/ a szociális aspektusnak. Ugyanakkor az autonomitást meglehetősen nagy erővel érinti a szociális meghatározottság. Vannak korszakok, amikor a szociális szférában felerősödik az ideologikum. Egy csoport vagy egy-egy meghatározott egyén politikai-hatalmi pozícióból, konkrét hatalmi-politikai érdekből juttatja érvényre a maga törekvéseit, ambícióit. Ezt pontosan jelöli a szóhasználat.⁴⁸ Kiválasztanak bizonyos szavakat, amelyek egyik csoportja csak pozitív, másik csak negatív értékítéletet jelöl minden további bizonyítás és differenciálás nélkül. Így a szavak-kifejezések a hatalmi-politikai érdekükhöz való viszonyuk révén jelölnek jelentést és érdeket. Ezek a szavak-szókapcsolatok, sőt általában az ezáltal vezérelt történetek is egy speciális kollektív nyelvezetet hoznak létre. Mindennel kapcsolatban és mindenkihez való viszonyban az adott csoport érdekei által meghatározott diskurzust létesítenek, amelyekben az érdeket és a pozíciót a nyelvhasználat biztosítja. Ez irodalmi műben úgy realizálódik, hogy az írói gondolkodásmód éppúgy mint a nyelvezet mindent egyszerűsít; a szónak nem pozitív, hanem sematizáló értelmében. Ezt a nyelvezetet szolgálják is, bizonyítják is – az ideologikus nézőpontból – az ellenfélre-ellenségre alkalmazott jelzők.

A *Pogánytűzben* a teutonok a következő jelzőkkel beszélnek a magyarokról: lázadók; vonító csürhe; barbár ebek; magyeri ebek; gaz fekete magyeri kutyák; gyalázatos ebek; véresfogú farkasok; alávaló piszkos hunok; gyilkosok; rablók; vérivó szörnyetegek, akiknek mocskos sátraik vannak, bolond nótáik és hazug meséik. A magyarok is hasonlóképpen minősítik a teutonokat: rablók; hazugok; teuton bitangok; hitvány, tekerdő kevély teutonok; jött-ment tekerdők; tányérnyalók; kutyamosó teutonok; patkányok; kutyák; gyávák; disznók.

Már ezek az igen gyakran előforduló minősítések és jelzők jelölik, hogy a szövegvilág érzelmek-indulatok által polarizált, ami ugyancsak az ideologikus gondolkodásmód következménye. Ebből az is következik, hogy igen gyakran maga a mikrohelyzet vagy maga az alak egyszerű, vázlatos, nyersen kettős; s a tragikus hangnemtől ezek is eltávolítják a szöveget.

Az I. felvonás 2. képe „a fejevári királyi palotában” tematizálja azt a helyzetet, amikor az még a teutonoké. Kingának Levéntához való viszonyát azzal jelöli a szöveg, hogy az ifjúról egy magyar szolgától érdeklődik. A lány valóságosnak tartja a mesét: Levénta „átbucskázott a fején és egyszerre véresfogú farkassá változott”. Kinga érzelmei így formálódnak meg: „Nem, az nem lehet, leány. Levénta nem változhat véresfogú farkassá”. Vőlegénye, Hermann hozza a hírt: Endre és Levénta seregei közelednek: „Jön-

nek a farkasok Kinga leányasszony”; és az a vágya, hogy megvívjon Levéntával: „Ha mellére tehetném a lábamat! Ha ott feküdne a porban, véresen, kegyelemért könyörögve!” Erre „*Kinga* /hevesen elragadtatja magát/ Ő nem könyörögne! Levénta nem könyörögne.” Nem a lány naivságát jelölik a szavak, hanem ez csak érzelmeinek egyszerű megfogalmaztatása, önreflexió nélkül. Kéri apját, ne űzze el a magyarokat földjeikről, s apjának a válasza is csak egyszerű érzelmegnyilvánítás: „Mi? Megőrültél leány? Akarom. Minden földet a talpuk alól. [...] Ne szólj te belé a férfiak dolgába, te lány!” Mindezek olyan sematikus mondatokban fogalmazódnak meg, amelyek a mikrohelyezeten kívül nem törnek az általánosítás irányába; hiszen a teuton hatalmi pozícióból és érdekből megfogalmazott, ideologikus mondatok.

A drámaszöveg egyszerűségét jól jellemzi Levénta és Kinga dialógusváltása. „*Kinga*: Akiket szerettem, halottak. *Levénta*: Akiket szerettem, halottak. Én magyeri kutya vagyok. A pogány eb. Valamikor ezt mondá egy idegen leány. Emlékszel?” Ám Kinga szerint „Az a lány szeretettel közeledett hozzád, de te ellökted magadtól. Az a lány letörlé könnyeidet; te belerúgtál” – a szöveg a szerelmet sem jelöli. Azt, hogy Levénta elküldi magától, így realizálja: „Üres a világ”; vagyis ezzel a közhellyel reflektál saját helyzetére. A közhely persze a szerzőhöz tartozik. A szerelme által elküldött leányhoz illő szavakat ő választja ki. Kinga hiába mondja, hogy „Üres a világ”, számára a szövegvilágban nem üres; nem vándorol az üres világban; és az ő számára megnyugvás, hogy apáca lesz. A szókapcsolat ezért a szerző önkénye.

Az ideologikusságból fakadó gondolkodásmód a helyzeteket polarizáltan leegyszerűsíti. Pétör király a magyarok panaszát hallgatja, amikor még uralmon van. A magyarok István király rendeleteire hivatkoznak, amit Pétör ennyivel intéz el: „Hogy István úr mit rendel, az az ő dolga. Vitézeim nem csavaroghatnak étlen-szomjan, míg ti a kövér földön dúskáltok.” Egy másik magyarnak a teutonok elhurcolták a lányát és megerőszakolták, majd holtan találták meg. Pétör így reagál: „És mi közöm nekem a te családod keserveihez? Hát az ország kerála már parázna asszony nép kicsapongásaival is örödjék?”

A nyelvezet itt is jelzőkkel („kövér föld”), hyperbolékkal, felnagyító igékkel („dúskáltok”) jelöli, hogy a viszony „érzelmi érdekből” fakad. A másik mondat talán még inkább jellemző. A megerőszakolt és megölt lány magyar, az erőszaktevők teutonok s ezért ez utóbbiakat kihagyja az érzelmi érdek a válaszmondatból. Az ellenfelet, a megerőszakolt lányt, mert magyar, minősíti negatívvá, paráznának, kicsapongónak.

Van egy jelenet, amelyben a magyarok mulatoznak; a lányok táncolnak. Vata a leggyorsabb közhellyel jellemzi őket: „Nézd milyen asszonyszemélyek ezek! Nézd, hogy rajlik a dereka! Hogy reszket a keble! ... Nézd a szemét, akár a parázs!” Vata házi boondként tartja Timótot, s azt akarja, szórakoztassa térítési szándékával. Endre elutasítja, egyszerűen: „A papot hagyjátok ki a dologból.” Vata szeszélyes hölgy módjára sérődik meg: „Ha te a papokat védöd, akkor én hazamegyek.”

Endre és Levénta vitáznak. Több alkalommal említik a bosszút, ami mindig a pogányok attitűdjét jelöli, valamint a megbocsátást, ami a keresztényekét. A két világhoz

való viszony ideológiává téve erre a két fogalomra szűkül. A testvérek vitája arról folyik, hogy apjuk megvakíttatását megbosszulják-e vagy bocsássák meg. Levénta azt mondja Endrének: „Ha meg tudsz bocsátani, megtagadod Vászolyt!” A válasz ennyi: „Öcsém, nem tudod, mit mondasz.” Endre szerint a bosszúval nem lehet országot teremteni, Levénta ismét az ideológia szerint válaszol: „Valóban nyugati fejedelem vagy, Endre bátyám! Borzadok tőled”. Az ideologikussághoz hozzátett mondat egészen furcsa, hiszen szinte érthetetlenül teszi nyelvvé Levénta bensejét, a „Borzadok tőled” szókapcsolattal. Vata ilyeneket is mond Endrének: „Hallod, Endre úr, nem tetszik nekem a képed.” A teutonokat felelősségre vonják a magyarok szálláshelyének feldúlása miatt, akik így védekeznek. „Könyörüljetez rajtunk, keráli parancsra tevénk.” A „parancsra tettem” védekező attitűdje gyakori a 20. században. Itt, ebben a helyzetben nincs rá szükség. Mégis ide kerül. Anélkül azonban, hogy bármely mélyebb aspektusát jelölné.

Még nem tudni, hogy a dunántúli törzsek hadnagyai Endrével a kereszténységet, vagy Levéntával a pogányságot akarják uralomra juttatni. Vata Levéntát akarná. Azt tervezi, ha a hadnagyok Endre mellé állnak, Endrét megölik. Ellene vetik, hogy az udvari nép Endrét védve rájuk támadhat. Vata ilyen egyszerűnek látja a helyzetet: „Még várjuk, míg valamennyien el nem mennek, akkor aztán hegyibe!”

Gellért püspök jelen volt Vászoly megvakíttatásánál, s Levénta ezért akar rajta bosszút állni. „Vezess fiam a vértanúságra – mondja a püspök –, Magyarai népért éltem, érette akarok meghalni is.” Nemcsak saját életével összefüggésben ilyen nagyon egyszerű és sablonos; a történelemre vonatkozóan is: „Istefánnak fájt, hogy vére ellen kellett támadnia. Utolsó napjait keseríté meg Vászoly úr halála. De nem lehetett másként, ezt kívánta a kereszténység ügye, népe ügye.” (A keresztény szó is így olvasható a szövegben.) Amit Gellért mond, csak a történelemből ismert tény; a szövegvilágban ez a „történelmi szükségszerűség” nem formálódik meg. A kereszténység és a pogányság kettőssége Endrében sem válik sem benső feszültséggé, sem önreflexióvá.

Ezek a nagyon egyszerű szövegek is jelölik, hogy önreflexió helyett csak a helyzetnek és benső állapotoknak a fogalmi aspektusa jelölődik a nyelv által, az ideologikus gondolkodásmódból.

Az egyszerű alakok, helyzetek és nyelvezet az ideologikus gondolkodásmódhoz azért tartoznak hozzá, mert az adott pozíció és érdek szerint modellálja a világot; az alakokat is, a nyelvezetet is. A nyelvezet jelöli a jelentéstani ellentéteket, polarizál, a két fél ellentétére szűkül a világ, ami az ideologikusságnak tökéletesen megfelelő. A szavak jelentése viszont csak az adott kontextusban válik ellentéteket és értékítéleteket jelölőre. Az 1945-től kezdődő időszakban bőven tapasztalhattuk ezt; pl. az osztályharc és ellenséges aknamunka; a kulák és dolgozó paraszt stb., stb. szavak esetében.

***

Említettük a most tárgyalt drámákról szólván, hogy a történet és a nyelvezet elválik egymástól. Nem a történet jelöli az előbbi érelemben vett „tetszést” – az írói gondolkodásmód számára pozitív értelemben nem a történet nyilatkozik meg –, hanem a nyelvezet,

pontosabban a nyelvezet által jelölhető. A nyelvezet jelöl olyan jelölőket, amelyek felkeltették a hazafias érzelmeket; vagyis a jelölők jóval kevésbé jelölték a fogalmi tartalmakat. A szív, a becsület (*Ellák*), a haza javát szolgáló attitűd (*A Híd*) és a jelzőkkel ellátott teuton (*Pogánytűz*) nem a logikai-fogalmi jelentést vezérelte, hanem az érzelmeket. Ha az ideologikusság a maga kellő erejében van, nemcsak a szavakat választja ki és nemcsak definiál, hanem az elbeszélés strukturáját is megszabja. Ezen drámák történetét nem az ideologikusság strukturálta, az ideologikusság a szövegek ezen szegmentumában nem érvényesült. Vagyis az ideologikusság ekkor még nem volt erős; az érzelmi viszonyulások voltak erősek.

Azok a történelmi-társadalmi folyamatok, amelyek az irdalom autonómiáját befolyásolták a 20-as években, bekerülvén a korszak művészi horizontjába, nem engedték feledtetni a Trianon utáni helyzetet. Ám ennek a helyzetnek elsősorban az érzelmi aspektusa volt az, ami a művészetben megjelent. Szemben – csak megvilágító példaként – E. Toller *Hoppá! Élünk!* c. (1927) drámájával, amely az 1920-as forradalom utáni német helyzetet a különböző attitűdökben jelölte. Az írói gondolkodásmód ehhez igazodott, s ez is értelmezheti, hogy nem a drámák története jelöli a helyzetre adott írói válaszokat – hiszen a történet sokkal inkább szól a kognitív szférához –, hanem a nyelvezet. Ezért nem annyira fogalmi-ideológikus az a pozíció és érdek, ami az ellentétpárokat ezekben a drámákban létrehozta, hanem az érzelmi érdek és érzelmi viszony, s voltaképp az érzelmi viszonyokat tematizálták. A művészet mindig gyarapítja a élethorizontban bennelévőket, s így ezek a drámák fokozták az érzelmeket és az érzelmi aspektust.

A posztmodern (vagy milyen?) korban tudjuk, hogy a történelem nem valahonnan jön és nem megy meghatározott célhoz. Vagyis a folyamat nem teleologikus. Ma úgy tartják, hogy a történelem: értelmezés. A drámák történetének szempontjából a történelem talán valamilyen meghatározott időben konkrétan funkcionáló erővonalakkal azonosítható. Ha ez a múlta is érvényes, nem lehetnek A Történelem metonímiái azok a drámák, amelyek cselekménye valahonnan (a kezdet) egy folyamatban (közép) valahová (vég) elér. Mégis, nemcsak Aristotelés határozta meg így, hogy a kezdet–közép–vég összefüggése jelöli, hogy a történet: egész. A szövegvilágok történetei is egy meghatározott kezdetből meghatározott végbe jutnak. Vagyis azt a jelentést alkothatjuk meg, hogy a drámák története mégiscsak összefügg a történelem menetével. Mióta tudjuk, hogy a „nagy elbeszélések” nem jelentésképző formációk, a drámák történetét mint A Történelem metonímiáját kétségbe vonhatjuk.

Akárhogy is, a történelmi helyzeteket tematizáló, említett drámák mindegyikének története valahonnan elindul. Hildegund megérkezik a hunokhoz; megszületik a híd felpítésének és a történelmi változásoknak a szükségessége; Endre és Levénta visszatérnek a száműzetésből.

És valahová megérkezik az eseménymenet: Ellák halálához, Széchenyi idegrendszerének megbomlásához, Levénta meggyilkolásához. Azonban egyikben sem teremtenek a kezdetben lévő mozzanatok olyan viszonyrendszert, amelyben minden olyan ok és mozzanat potenciálisan benne foglaltatik, s ami egy innen kibomló cselekményben

manifesztálódik. Így nem lehetnek a történelem metonímiái. Az *Ellák*ban az a jelentés viszont létrehozható, hogy a történelem fogalma a hun birodalomnak hunokból és idegenekből álló, ezek egymáshoz való ellenséges viszonyából strukturálódott fogalmával azonosítható. Ugyanígy, a Széchenyi által elindított hídépítés szélesebb folyamatokat indít el, a gróf idegrendszerének felbomlását; de ez egyáltalán nem stukturálódik. Az ősi pogány életszemlélet és érzelmvilág kerül viszonyba a kereszténységgel, s a történelem a pogányok és keresztények viszonyában strukturálódik.

Vagyis talán meghozhatjuk azt a jelentést, miszerint ezek a darabok a kezdet és a vég szempontjából a történelem egyetlen, de konkrét szakaszának a metonímiái, anélkül, hogy a történelemnek bármily értelmezése tematizálva lenne. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a kezdeti viszonyrendszer, amelyből az eseménysor kibomolhatna, mind a három drámában hiányzik; s ez a drámaiság erejét is csökkenti.

Látható volt, hogy mind a három darabban az alaptörténetet megformáló részek közé ehhez csak asszociatív hozzákapcsolt jelenetek iktatódnak. Azért asszociatív, mert az alaptörténethez nem szorosan, nem szükségesen kapcsolódó életképek más életképekkel is helyettesíthetők lennének. Azért tematizálódnak éppen az adott életképek, mert a szerző a maga gondolkodásmódja alapján ezeket vonta a szövegbe. Az így odakerült jelenetek ezért nem az alakok asszociációiból tematizálódnak, – mint pl. a sok lírai drámában –, hanem a szerző konvenció iránti fogékonyságából. Ilyen például Hildegund még mindig tartó szerelme Ellák iránt. Kinga szerelme Levénta iránt. Drámaírói, mindig ható konvenció, hogy a tragikusnak szánt hős reménytelen szerelmi bonyodalmakba vagy a szerelem révén másféle zavaros helyzetbe is keveredik. De ugyancsak ez a konvenció vagy közhely iktatja a *Híd* jelenetei közé az arisztokrata ifjak társasjátékát; valamint egy gazdag arisztokrata férfi és egy szegény arisztokrata lány szerelmi jelenetét a Sándor Móric palotájában lévő felvonásban. Ennek sincs semmi előzménye, sem követelménye.

Drámatechnikai közhely, hogy a befogadóban felkeltett várakozás bekövetkeztét késleltetni kell, lévén ez feszültségteremtő erő, miként a kontrasztok is. A *Pogánytűz*ben az említettek mellett a mulatozó pogány magyarok jelenete, illetve a regósének megszólaltatása egyrészt késleltetik a Levéntával történendőket; másrészt colour locale. Ezek mind az író asszociációja révén kerülnek a szövegbe.

A részek asszociációk révén történő kapcsolódása lírai gondolkodásmódot jelöl, ami összefügg a nyelvhasználattal. Ennek legegységesebb ismérve a dagályos, szónoki líraiság; és a gyakori hyperbólik és ez kelti fel a befogadók érzelmeit. Láttuk, az *Ellák* a hunokról és az idegenekről elmondott szövegrészekkel a 20-as évek befogadójának hazafiúi érzéseit, önérzetét kívánta megcélolni. A *Híd* Széchenyi – ismert! – sorsa révén a Trianon utáni helyzetben az alkotó, a nemzetért élő attitűdöt. A *Pogánytűz* a 30-as évek második felében a pogány magyaroknak a teutonok elleni gyűlöletével a korabeli németek elleni indulatok felkeltését, a német veszélyre való figyelmeztetést célozza meg. A szövegeknek az egyszerűsége, a tragikusság elfoszlata, az ideologikus nézőpontból megszervezett jelentéslehetőségek végül nem gátolták az adott horizontban pozitív jelentések meghozatalát.

A tárgykör vagy a téma megválasztása azonban éppen az adott érzelmeket felkel-
tő – az *Ellák* kapcsán említett – tetszés miatt kerül mégis problematikus viszonyba a
befogadókkal. Az előbbi értelemben vett tetszés-mozzanat a szerzők részéről a hunok-
ban, Széchenyiben és a pogány magyarokban olyannyira erős, hogy megnyilvánul. A
befogadás intellektuális aktusában azonban a hunokról alig lehet a magyarokra átvinni
a jelentéseket; a szövegvilágban Széchenyi mellett ott van Kossuth, akinek érzelmi ha-
tása mindenképp nagyobb (Hegedűs Lóránt 1927-ben drámát is írt róla); és a pogány
magyarok azokkal a teutonokkal gyűlölködnek, akik keresztények; vagyis olyanok ellen,
akiknek vallása ugyanaz, mint a *Pogánytűz* befogadóié.

Így mind a három dráma appercepciójához és jelentéslehetőségeinek alkalmazásá-
hoz mellőzni szükséges az intellektualitást. Vagyis az „érzelmi értelmezés”, „érzelmi
felfogás” szükséges. A pusztá történetek, maguk az eseménymenetek viszont nem fér-
nek hozzá az érzelmekhez. A történet és a nyelvezet jelentéslehetőségei különböznek;
egymástól elválnak.

***

Ahogy utaltunk rá, a magyar irodalmi közvélemény a társadalmiságot, a közéletet
tematizáló drámákat tekinti súlyos, lényeges kérdéseket közlő műveknek. A „sikerda-
rabok” egy része is érintett társadalmi problémákat – szegénységet, állástalanságot, kar-
riert –, de nem ez a jelentésképzés lehetőségének fő trendje bennük.

A magyar irodalom egyik nagy hagyományából táplálkozik, hogy a művek az adott
korszak társadalmi problémáira reflektálnak. Igaz, a 20. század végén, a 21. elején az iro-
dalomértelmezés ezt az értelmezési lehetőséget elveti. A jelentésképzésben a nyelvi ele-
mekre és egymásra való vonatkoztatottságukra koncentrál; a jelentéseket a nyelvi elemek
révén kívánja megalkotni.

Ez a tendencia a magyar irodalomra vonatkozóan ismét a líraművekre összponto-
sít, hiszen a nyelvi megformálás jelentéslehetőségei ebben a műnemben konkretizálha-
tók legadekvátábban. Az epikaművekben a történetmondás, a narratológia változatainak,
tehát egy elvontabb szintnek a vizsgálatára irányul az értelmezés vektora.

Ha az értelmező Én a művel mint Te-vel egy drámaművel kapcsolatban alakít ki
értelmezői diskurzust, akkor a drámamű mint Te a líra- és epikaműveknél távolabb ke-
rül az értelmezői Éntől. Noha Hegel elismertsége a posztmodern elméletekben alapo-
san lecsökkent, a magam részéről mégis figyelembe veendőnek tartom azon megállá-
pítását, hogy a dráma egyesíti magában az objektivitást és a szubjektivitást. Noha más
értelmezési keretben tartom fontosnak. A drámamű, éppen mert Nevekhez rendeli a
nyelvi megformáltságot, vagyis a dialógusokat, az értelmezővel folytatott diszkurzus-
ban is az értelmező és a nyelvi megnyilatkozás közé mindenképpen behelyezi a Né-
valakot, mint azt, aki beszél. Ez teszi a líraműnél objektívabbá, vagyis a szerzőtől távo-
labb lévővé a drámaművet. Itt tehát nemcsak a nyelviség, hanem a szerzői Éntől távolabbi
szint, „a Név” a líraműveknél objektívebben funkcionál. És ez az oka annak, hogy a
befogadó értelmezése, a jelentésképzés számára ne csak a dialógusbéli nyelvi megfor-

máltság, műnéműsége, rendszere stb., stb. teremtse meg a lehetőséget, hanem az alak, a Név – a dialógusokban jelölt módon – megformáltsága is; még hozzá erőteljesebben ez. A Név megformáltsága viszont óhatatlanul a művilágon kívüli világra való reflektáltságra vezérli, irányítja a dráma világgal való diskurzust. A líramű egészét, mint Te-t a művel való diskurzusban lehetséges az Én részévé tenni. Az viszont szinte lehetetlen, hogy a dráma mű összes névalakja az írói vagy akár az értelmezői Én része legyen.

Ez összefüggésbe hozható azzal, hogy egy drámának – a dialógusban való megformáltság miatt – benső létideje mindig a jelen idő. Ezzel egybeépülve azonban ott funkcionál egy jelentett múlt idő is, még a legújabb megírt művekben is. A jelen és a múlt ilyen értelmű egybelévőségéhez hozzácsatlakozik az értelmező jelenideje, de úgy, hogy a jelentett múlt idő nem foszlik el. Ez a jelentett múlt idő – a maga konkrétságától függően: többé vagy kevésbé – ugyancsak eltávolítja az értelmezőtől a szöveg világát a vele folytatott diskurzusban; hiszen a Név a jelentett múlt időben létező. Ezzel szemben a líramű benső létideje jelen idő, s így az értelmező jelenidejével összeépíthető. Vagyis a dráma és a befogadó horizontja közötti másság inkább a jaussi közvetítést igényli, mint a gadameri értelemben egy új horizonttá való egyesítést. A drámaszövegben okvetlenül érvényesülő jelentett múlt idő nemcsak a szövegvilágon kívüli világra való reflektáció megvalósítására vezérli a befogadót, de meggátolja a szöveg horizontjának és a befogadó horizontjának az egyesítését is; ám vezérli a közvetítést. Ha az alább értelmezendő magyar társadalmi kérdéseket tematizáló drámák horizontját a mai, századforduló korának horizontjával egyesítenénk, semmit sem tudnánk kezdeni azzal a jelentéslehetőséggel, amire a *Süt a nap* lehetőségei irányítanak, hogy ti. mennyire jelentős a középosztály és a parasztság házasság révén történő egyesítése. A jaussi értelmű közvetítés is, amely a mindenkori mai jelenben történő használatot tartja a közvetítés eredményének, legfeljebb a kritika aktivitását növelheti. Ugyancsak kérdéses lehetne Németh László *Villámfény* c. darabja alakjának, a „fő-Névnek” egy mai horizonttal való egyesítése; illetőleg a politikusi attitűd Tamási Áron *Tündöklő Jeromos*ának esetében.

Változatok a mitologizáló regényre

Kodolányi János: *Vízözön*, Márai Sándor: *Béke Ithakában*

A realista prózahagyomány intellektuális és filozofikus-mitologikus irányban való meghaladása irodalmunkban viszonylag korán megtörtént. Ambrus Zoltán, Babits Mihály, Németh László, Pap Károly vagy Füst Milán (*Midász király*, *Odyseus és a szirének*, *Gyász*, *Megszabadítottál a haláltól*, *A feleségem története*) úgy fordultak a mítoszi analógiák felé, hogy mitizáló formaeljárásaik jellegzetes századfordulói, 20. századi individualizációs (és egzisztenciális) létproblémák kérdéshelyzeteiből születtek. Az ily módon megsokszorozódó szövegvilágok („minden könyvnek mérhetetlen sok öse van” – olvashatjuk a *Béke Ithakában* c. Márai-regényben) mindig eltérnek a korábbiól, de az előzményt teljességében képtelenek leföldni, megsemmisíteni. Az újban mindig föllelhetők az ismétlődő motívumok, visszatérő figurák, megidézett helyszínek. Ám igazat adhatunk Alois Woldannak, aki a sokféle mítoszmeghatározás egyetlen konvergáló pontját abban látja, hogy „a mítosz az irodalomban nem jelenti az archaikus, az antik vagy a bibliai mitológémák motivikus utánzását, hanem a képzetek egy sorát, amellyel a valóság egy irodalmi, mintegy képzeletbeli terve az őseredeti, tudomány előtti világnézethez hasonlóan modelláltatik. Mítoszon ennél fogva olyan modellt értünk, amely strukturálva van jelen a másodlagos modelláló jelrendszerben...”¹ A „mitologizáltság” szerint ily módon három csoport körvonalazódik. Az elsőbe azok a művek sorolhatók, melyek fölhasználnak ugyan mítoszokat, de újabb értelmezési síkot nem teremtenek. A második típusban a mítosz a struktúra lényegi része, s ebben nagyfokú szerzői tudatosság működik. A harmadik csoportban olyan műveket találunk, amelyekben maga az alkotófolyamat mítoszteremtő, a szerző a mítoszból formai, stiláris elemeket vesz át.

Kodolányi János és Márai Sándor mítoszregényeiben olyan mítoszok továbbírásáról van szó, amelyek az emberiség legismertebb Nagy Története közé tartoznak. Regényszemléletük azonban merőben eltérő. Jóllehet a mitologizálás poétikájának néhány hasonló eleme („lebegtetett” téridő, vezérmotívumok, szerepek, szituációk ismétlődése) egyaránt kimutatható műveikben. „A mitologizálás poétikája – mondja Meletyinszkij – a történet megszervezésének egyik módja lett...” Általánosíthatónak gondolt poétikai leírása azonban hol itt, hol ott veszíti érvényességét a tárgyalt regényekkel kapcsolatban. „Ez a poétika – írja – szívesen alkalmazza a ciklikus, rituális és mitológiai ismétlődést az univerzális archetipusok kifejezésére és magának a történet-

¹Woldan, Alois: *A mítosz mint modell (A dunai Monarchia a jelenkori lengyel irodalomban)*. In: (B)irodalmi álmok – (b)irodalmi valóság. (A Monarchia irodalmairól, művészetéről) Szerk. Fried István. Szeged, 1998. 93–102.

Olasz Sándor: MAI MAGYAR REGÉNY:
poétikai változatok fél évszázad regényiro-
dalomban. Usp., 2003. Nemzeti Tankönyvkiadó
2003. 24-33.

nek a megszerkesztésére, s alkalmazza azt a koncepciót is, hogy a szereplők felcserélhetők, »szétfolyóak«, társadalmi szerepekben könnyen egymás helyére léphetnek (maszkot cserélhetnek).² Kodolányi *Vízözöne* azonban épp a klasszikus történeti realizmus poétikája bizonyos elemeinek továbbéléséről tanúskodik, a regény fontosabb figurái például „kerek jellemként” jelennek meg. Márai Ulyssese pedig a személyiség diadala, s arctalannak, fölcserélhetőnek igazán nem nevezhető, legföljebb megismerhetetlennek vagy megnevezhetetlennek. A mítoszi szerkezethez való visszanyúlás, a mítoszi idő eltérbe helyezése önmagában még nem jelenti a 19. századi realista regény okozatiságának vagy a tudatregény állóképszerűségének teljes eltűnését. Szegedy-Maszák Mihály fejtegeti *Mítosz és történetmondás* c. tanulmányában, hogy a mítoszból az események időrendje másodlagos, a mítoszt a fölcserélhetőség, rokonértelműség, paradigmikus viszony, hasonlóság, metafora jellemzi, a regényt pedig az egymásutánosság, az okság, a metonímia.³ A modern regényről azonban – tehetjük hozzá – ugyanaz mondható el, mint a mítoszból. A mitologizáló regény 20. századi népszerűségének egyik lehetséges oka talán éppen ebben a poétikai rokonságban fedezhető föl. Miként a mítoszok példázat jellegű történetmondása (a felszínen eseményepika, alatta az értelmező, értekező műnem jelenlétére valló mélyszerkezet) is kapcsolódik a 20. században ugyancsak népszerű parabolához, mely a metaforikusságnak is az egyik megnyilvánulási formája. Mítosz és metafora, mítosz és parabola funkcionális egyezése mellé kívánczik még az esszé és a mítosz strukturális hasonlósága is.⁴

Ugyanakkor az értekező-értelmező rétegek mellett a mitologizáló regényekben (így Kodolányi és Márai munkáiban is) mindig van valami, ami a mitológiát jellemző irracionális gondolkodásmódból ered. Abból a fölismerésből, hogy a világ racionálisan nem írható le. *Mi a mitológia?* – teszi föl a kérdést Kerényi Károly egyik tanulmányában. „Hátha a világ értelmetlensége tükröződik ebben? [...] Amíg ezt az értelmetlenséget reflexiók nélkül tudomásul vesszük, addig a világ maga az, ami itt tükröződik és értelmet ad a mitológémanak.”⁵ De Sztjeblin-Kamenszkij is úgy véli, hogy a mítoszalkotó gondolkodás másfajta logikára épül, mint a racionálisnak vagy hétköznapiinak nevezhető.⁶ Az antikvitás nietzschei átértelmezése után vagyunk. Az egysíkú apollói eszményhez képest a démonikus és többértelmű, ironizáló jelleg lett meghatározó a mítosz és a mitologizáló regény világ- és emberinterpretációjában.

*

Kodolányi János szerint a mítosz nélkülözhetetlen az ember számára. „A mítoszok az ember paradicsomi állapotának emlékét őrzik... A múltkeresés arra alkalom, hogy tisztábban mutassa meg a mai embert is, aki éppen most gyilkolja a régi mítoszokat,

²Meletyinszkij, Jeleazar: *A mítosz poétikája*. Bp., 1985. 434.

³Szegedy-Maszák Mihály: *Mítosz és történetmondás*. In: „A regény, amint írja önmagát”. Elbeszélő művek vizsgálata. Bp., 1998. 35.

⁴Esszé és mítosz rokonságáról és különbségeiről: Epstejn, Mihail: *A kötetlen műfaj törvényei. Az esszéirodalom és az esszéjelleg az újkor kultúrájában*. Orpheus, 1993. 2–3. sz. 186–93.

⁵Kerényi Károly: *Mi a mitológia?* In: Halhatatlanság és Apollón-vallás. Bp., 1984. 368.

⁶Sztjeblin-Kamenszkij, M. I.: *A mítosz*. Bp., 1985.

most rombolja a transzcendens világ épületét s követ el mindent, hogy a természet legyőzése útján helyreállítsa az elveszett Paradicsomot, s új embertípust formál.”⁷ (Hamvas Bélát idéző gondolatok ezek: ott primordiális kor/ember versus történelmi kor/ember.) Kodolányi – miután megírta a középkori magyar történelmet mitizáló trilógiáját (*A vas fiai*, 1936, *Boldog Margit*, 1937, *Julianus barát*, 1938) – az 1940-es évek második felétől mítoszregényeket alkot. (A megírás sorrendjében: *Vízöntő*, újabb kiadásokban *Vízözön*, 1948, *Új ég, új föld*, 1949, *Én vagyok*, 1972, *Az égő csipkebo-kor*, 1957.) Ezekben a regényekben Kodolányit a jelenre vonatkoztatottság éppúgy érdekli, mint a mitikus ismétlődés. Az 1946-ban írt *Vízözön* a létezésnek olyan démonikus arcát mutatja meg, amely elválaszthatatlan a második világháború utáni évek katasztrófizmusától, s a megjelenő figurák a kor íróinak torzképei. Határ Győző swifti nyomokon járó és Orwellt előlegező *Heliánéja* is (1946) természeti katasztrófát mutat meg, s a szerző másik munkája, *Az Őrző Könyve* (1948) c. futurológiai regény tematikájában – de nem hangnemében – szintén közel áll Kodolányiéhoz. A *Vízözön* embe-rei tébolyodottak, eszeveszettek, s az elbeszélő szerint „veszélyben az emberi nem jövője”, „az emberi nemnek vége. Nem lehet rajta segíteni”. Nannar (Vörös Sárkány, Égi Gyík) „tűzben formált irtózatossá gömb belsejéből ugrásra készen mered a föld felé”, hogy eleméssze „az Anutól elszakadt embert”. „Közelednek a végső napok. Közeledik az a világ, amelyben én nem kívánok élni” – mondja Utnapistim. A kezdet és a vég mitikus idejében vagyunk, de ez a vég nem valami pozitívan feltételezett eszkatologikus eszmény, hanem apokalipszis. A szövegnek ez a végre és egyszersmind újabb kezdetre vonatkoztatása (utóbbi a *Vízözön*-ben Kodolányi csak jelzi, kidolgozására azonban csak az *Új ég, új föld*-ben vállalkozik) az apokaliptikus motívumrendszer szinte valamennyi elemét mozgásba hozza. A metaforikus, mitikus, szimbolikus diszkurzusba illeszkedő látomásirodalom hagyománytörténetéből – Thomka Beátának a látomások alakzattánát jellemző tanulmánya alapján – jelen vannak a kozmikus katasztrófa elemei, a testi pusztulás, az apokaliptikus képek (vízözön, tűzeső, végpusztulás), a büntetések, csapások, ítéletek s az apokaliptikus beszédmódra jellemző vizuális és auditív elemek.⁸

Kodolányi az apokaliptikus és akvatikus szimbólumrendszerben a lét egyetemes lényegének jelképi lehetőségeire talált. „Ezért foglalja magában a víz szimbolizmusa – írja Eliade – a Halált éppúgy, mint az újjászületést. A vízzel való kapcsolat mindig valamiféle megújítást jelent: egyrészt, mert a szétbomlást egy »új születés« követi, másrészt, mert az alámerülés termékennyé tesz és megsokszorozza az életerőt. Az akvatikus kozmogónia antropológiai síkon azokkal a hiedelmekkel függ össze, melyek szerint az emberi nem a Vízből született. A vízözönnek vagy a földrészek időnkénti elsüllyedésének (lásd Atlantisz mítoszát) individuális síkon a lélek »második halála«

⁷Idézi: Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Pécs, 1999. 206. Ugyanitt Tüskés Kodolányi elgondolásainak két fontos elemét nevezi meg. A kozmikus világkép az egyik. Eszerint a világegyetem történetében kozmikus korszakok váltják egymást. A teremtésnek nincs vége, miként eleje sincs. A prehisztorikus időkben játszódó regények éppen ezért tágítják ki az emberiség történetét a geológiai korokra. Másik elképzelése szerint az ember – alakváltozatai ellenére – öröktől fogva létezik. Várkonyi Nándor (Szíriat oszlopai) hatása is föltételezhető.

⁸Thomka Beáta: *A látomás alakzattana*. Pompeji, 1996. 3–4. sz. 15.

felel meg [...], illetve a keresztelekor bekövetkező beavatási halál.” De a víz nem tud alakot öltetni, nem lép túl a lappangó lehetőségen. „Minden, ami *forma*, a Vízen kívül jön létre, a Víztől elszakadva. Viszont mihelyt ez az elszakadás megtörtént, a »formák« elvesztik vitalitásukat, s az Idő és az Élet törvényei alá kerülnek; egyszeriben határok közé szorúlnak, részeivé válnak az egyetemes fejlődésnek, alávettettek a történelemnek, egyre romlanak, míg végül szubsztanciájukat veszítve kiürülnek – ha csak meg nem újulnak időnként a vízbe merülve, tehát megismételve a »vízözönt.«”⁹ Kodolányi regénye ezt a végtelen körforgást jeleníti meg. Minden kezdet valaminek a vége, minden vég elindít valamit. Ily módon a *Vízözön* mintha Thomas Mann egyik mondatát fejtené ki, mely szerint sem az egyes ember, sem az emberiség képtelen napjai kezdetéig „vagy éppen még mélyebbre visszahatolni...”¹⁰ Nem tud, mert nincs kezdet.

A *Vízözön* elbeszélte idejének és az archaikus mítosznak közös vonása, hogy nincs linearitás, az idő kezdet és vég nélküli, mivel a ciklikus szerveződésben jóformán csak „azelőtt és azután” jelzéssel számolhatók az események. „Azonban mindez nagyon-nagyon régen történt. Azóta Utnapistim korszakokon esett át, többször újjászületett...” – olvashatjuk egy helyen. Vagy: „Valamikor, lehet úgy hozzávetőleg hatvanezer éve...” Így a bármikor-valamikor s a bárhol-valahol perspektívái nyílnak meg. Ebben a mítoszi, kozmikus (végtelen és körkörös) időben a múlt nem különül el a jelentől, az idő itt csak annyiban létezik, hogy események zajlanak benne. Utnapistim évezredek óta él, egyik alakját leveti, s fölveszi az újat. Volt már hal, hüllő és madár. Eridu királya, Alulim több mint huszonnyolcezer éve uralkodik, s Hétilnek, a költőnek az a gondja, hogy nyolc-tízezer év múlva senki sem tud róla. Amikor Gilgames megérti a csodát, derű, nyugalom és békesség lesz úrrá rajta. „...gondolatai megpihentek, az időről elfeledkezett, a világ mélyen elmerült emlékei világába.” „Megszűnt a tér és az idő” – olvashatjuk. Az özönvíz alatt – mintegy a kizökkent időt érzékeltetve – „a homokórát... meg-megfordítja valaki, ha éppen eszébe jutott, vagy nem nyúl hozzá senki. Nincs többé idő.” Utnapistimék hajója a Nap felé indul, amikor elvész minden cél, megszűnik az idő. A céltalanságban persze benne van az újabb cél, az „új ég, új föld” reménye. A korváltás pillanatában nincs kronosz, hogy azután mégiscsak föl villanjon a célképzetes, történeti idő. Van, amikor a regény mindkettőt fölfüggeszti, s megjelenik (elsősorban Utnapistim és Gilgames dilemmáival összefüggésben) a lélektani idő állóképességének.

Az elbeszélő időt (időtartamot) hasonló kettősségek, illetve hármasságok jellemzik. Mialatt detemporizálásnak vagyunk tanúi, az elbeszélésben a kronologikus előrehaladás is érvényesül. Fölfedezhető ez a két ősi ország, Erech és Szurippak háborúskodásának előadásában és a Világtorony építésének történetében s különösen Gilgames nevelődési regényében (26. fejezet). Míg Utnapistim a két ország tudósainak és művészeinek együttműködésén fáradozik, az elbeszélő előadja, amit Gilgames gyermekkoráról tudni illik. Ugyanakkor az idő nem szokványos kezelésére vall, hogy a 45. fejezet valójában az elsőt folytatja. („Most meg kell egy kicsit erőltetnünk az eszünket, vissza kell nyúlnunk mesénk elejére, ahonnan elindultunk!”) A vízözön története így mind-

⁹Eliade, Mircea: *Képek és jelképek*. Bp., 1997. 195–98.

¹⁰Mann, Thomas: *József és testvérei*. Bp., 1975. II. 332. (A kigyó ölelésében c. fejezet.)

össze hét fejezetre (1, 45–50) korlátozódik. A történetmondás folyamatosságát a szerző lépten-nyomon megtöri. A 4. fejezetben Utnapistim és Simetán ülnek a Csillagtoronyban, s közben az elbeszélő „fonálra fűzi Utnapistim földi bolyongásának főbb eseményeit”, csak a 7. fejezetben térünk vissza az Égi Gyíkon meditáló bölcsekhez. Olykor a szimultanizmus módszerével találkozunk. Az elbeszélő közli, hogy a katasztrófa ugyanazon perceiben mi történik Utnapistim barátaival. (Azt már csak érdekességként jegyzem meg, hogy a baráti kör egy-egy figurája mögött valós személyek sejtnek föl, s ez olykor gyengíti a mitologizálást. Namzi Németh László, Gubbubu Márai Sándor, Hétil Szabó Lőrinc, Úr-Ba'u Várkonyi Nándor, Simetán Kulin György alakját villantja föl, hogy aztán gyorsan el is felejtjük a modell kilétét. Kodolányi mitikusmesei világában nem ez az egyetlen pont, ahol a valós – a fikció közvetítésével – az imagináriusba olvad.) A szimultanizmus eszköze Gilgames varázsgyűrűje is, melynek kristályába pillantva a hős filmszerű jeleneteket lát – például Namziék (meg)menekülését. A két történet elmondása (vízözön, illetve az odáig vezető út: háborúk, toronyépítés) szerkezeti kérdés, amely egyúttal az írói koncepciót is megvilágítja. A vízözön története „csak” keret, s úgy tűnik, az „előtörténet”, a katasztrófába sodró bűn az izgalmasabb. Kabdebó Lóránt szavaival két cselekménytípus szembesül: a „mentsd meg az életet!” és a „mentsd meg az életet!” parancsa. „Két történet áll egymással szemben: a regény története: a büntetés, a pusztulás leírása, és a büntetés egyetlen oppozíciója: a kivonulás, a bárka. A betét története: a kollektív megmenekülés esélyének elszalasztása.”¹¹ De nemcsak a két történet állítható szembe, hanem az archetipikus hősök is két pólus köré szerveződnek. Ez a szembeállítás azonban egy magasabb szinten kiegyenlítődik, ellentétegyeséget alkot. A mítoszregények szerzője valójában olyan jelképeket szerepeltet, melyeknek megléte különösen Jung óta ismeretes.¹² Ám tőle függetlenül is könnyű belátni, hogy az embereknek azonos, velük született hajlamuk van olyan általános szimbólumok megformálására, amelyek a mítoszokban, álmokban, látomásokban fejeződnek ki a legjobban, s gyakoriságuk miatt kollektív eredetűek. Kodolányi regényében a figurák két nagy csoportba sorolhatók: Beavatott valaki vagy a homokórák embere. Úgy tűnik, létezés és élet – többek között Weöres Sándortól ismert – fogalompárja körvonalazódik itt. A Beavatott a teljességre törekszik, nyitott a létezés minőségeire. (A homokórák embere viszont zárt és körülhatárolt, önmaga biztonságos fedezékébe húzódik.) Ezt az individualizmus fölötti személyiséget leginkább Utnapistim képviseli, s az ő szellemisége leginkább egy Németh László-i oppozícióval és erkölcsi forradalommal jellemezhető. Amikor Lugal király úgy véli, a szent trónon ülve megmentheti az embereket, Utnapistim így válaszol: „Megmenteni a halandókat? [...] Szeretheted. Sajnálhatod. Imádkozhatsz értük. Fölköszölhetsz magad a lelkükért. De megmentened... nem lehet. Ki-ki csak magát mentheti meg.” Utnapistim azonban hosszú ideig mégis együttműködik Lugallal. Egészen addig, amíg nem válik nyilvánvalóvá, hogy a toronyépítés már nem a védelmet, hanem a zsarnoki rendet szolgálja. Ha Utnapistim és Lugal az emberiség két arca, akkor ugyanez mondható

¹¹Kabdebó Lóránt: *Az egymást átjáró hangnemek polifóniája. A cselekvés és az önfelépítés korrekciós narrációja Kodolányi János Vízöntő c. regényében.* Tiszatáj, 2001. 1. sz. 92–93.

¹²Jung, Carl Gustav: *Man and his Symbols.* London, 1964.

el Utnapistimről és Gilgamesről. Utóbbi is mintha egy Németh László-hős párja, kiegészítője volna. Hiszen Gilgames úgy vágyódik Utnapistim magasabb létezési szférája iránt, mint ahogy a bölcs vonzódik a történelemformáló cselekedetekhez. „Kettőjük közös létezésében van jelen a szöveg egészében a misztikus emberi létezés. Kodolányi ugyanis az emberi kiteljesedést nem cselekmény által beteljesedő nevelődés útján, hanem a tér és idő kikapcsolásával, megszüntetésével, a létezés síkjainak misztikus átélésével képzei el.”¹³

Ám a *Vízözön* hőseinek épp az a 20. századi mítoszregények gyakorlatától megkülönböztető jegye, hogy a személyiség nem válik kiismerhetetlenné, rejtélyessé, a mítosz itt a széthullás ellenszere. Nem véletlen, hogy a példázatos hajlamú írók nagy előszeretettel fordulnak mítoszi szerkezetekhez, s ezt a kissé didaktikus, moralizáló igényt itt valósággal kiszolgálja az elbeszélő. Ha a példázatból, mítoszból a fikcióhoz vezető fejlődést a megbízhatatlan elbeszélő fölbukkanásában látjuk, akkor a *Vízözön* érdekes módon éppen nem a történet, valamint a történet és befogadója közötti távlatlással jellemezhető. Ez a narrátor nincs benne a történetben, hangja, látószöve mérhetetlen többlettudást tételez föl. A történetet nemcsak kívülről, hanem hatalmas műveltséganyag birtokában felülről is szemléli. Egy helyen az „Apostol látomásaira”, a Jelenések könyvére hivatkozik: „írja az Apostol látomásaiban sok-sok ezer évvel később erről a jelenetről”. Máskor Platónt idézi vagy a Gilgames-eposz egyik részletét. S az utolsó oldalon – a mitikus körforgást illusztrálva – ismét János prófétára utal: a regénybeli vízözöntörténet után, ezer esztendő telével újra eloldoztatik a Sárkány, s megismétlődik, ami történt. A *Vízözön* narrátora egy kollektívum nevében szól, föllépése azt is tükrözi, hogy milyen befogadóra számít. A mítosz, a mese, a legenda elbeszélőjének vonásai keverednek itt. Az első megfellebbezhetetlen tekintélyt parancsol, a második a naiv befogadóra számít, a harmadik a hívőre. De mindegyikre érvényes, hogy a figyelmet önmagára irányítja, s lényegesen többet tud hőseinél. Az omnipotens elbeszélő tipikus megnyilatkozásaival van dolgunk ebben az olvasót kalauzoló, vele fraternizáló, a mesélés rejtelmeibe beavató előadásban. „Távol legyen tőlünk, hogy párhuzamot vonjunk a matriarchátus vagy a patriarchális társadalmi berendezés között.” „Legokosabb, ha visszalépünk néhány ezredévvél...” „De ne vesszünk bele egészen Gilgames szórakozásainak ecsetelésébe.” „Elégedjünk meg annyival, hogy...” „Így elégedt Gilgames és Nurma.” „Nem célunk apróra elmondani egy efféle családi tanácskozási részleteit” – így az elbeszélő, miután aprólékosan elmondott mindent. A *Vízözön* narrátora inkább a 18–19. századi regények elbeszélőjére hasonlít. A neomitologizáló regények viszonylag kevés szereplőjével szemben a *Vízözön* figurapanorámája szinte követhetetlenül gazdag, sem a fő-, sem a mellékszereplők nem arctalanok, nem egyénítés nélküliek. Kerek jellemek, s a szerző – minden mesei fantasztyikum ellenére – lüktető, eleven, leírásokban bővelkedő regényvilágot álmodik köréjük.

Nem válik a *Vízözön* jellegadó esztétikai minőségévé az irónia. A szatirikus szándék ugyan érzékelhető, de „az időtlen epika homéroszibb lehetőségeibe vetett pillantás” (Németh László szavai) számúzi az iróniát mint formateremtő elvet. Ettől függetlenül ironikus-groteszk mondatok szép számmal akadnak (például Utnapistim a rablókka),

¹³ Kabdebó Lóránt, i. m. 97.

a regényt azonban talán mégsem lehet „frivolságig szellemesnek” nevezni.¹⁴ Feltehetőleg igaza van Tüskés Tibornak: Kodolányi regényben akarta megvalósítani, amire az eposzok vállalkoztak.¹⁵ A *Vízözön* felemás poétikai arculata (modern elbeszélői eljárások és klasszikus történeti realista vagy azt megelőző módszer) is ezzel magyarázható. Az ifjak tanítómestere mondja, de az írói szerep fölfogására is érvényes lehet: „Módunk nyílik arra, hogy rég múlt történeti eseményeket följegyezzünk, isteni férfiak tettét megörökítsük s ilyképpen juttassuk el a késő nemzedékekhez. Ez szintén varázslat, az elmúló idő legyőzése.”

*

1916-ban Babits Mihály novellát közöl *Odysseus és a szirének* címmel, s ebben két világ (Szirén-világ, Pénélope-világ) bemutatásával új nézőpontból közelíti meg a homéroszi történetet. Az *európai irodalom történetében* meg azt olvashatjuk az antik hősről: „Az igazi ellenség benne magában van. Ő maga lelke legmélyén titkos szövetségese a természet vad, rejtett és bomlasztó erőinek, amelyek ellen harcol.”¹⁶ Babits is, a történetet tovább író Márai is (*Béke Ithakában*, 1952) nyugtalan, diszharmonikus hőst rajzol meg. Nyoma sincs a *Vízözön* eposzi nyugalmat árasztó, csöndes nagyságot sugárzó atmoszférájának. Márai az alaptörténetet (hypotextus) úgy fogalmazta át, hogy számos tartalmi és szerkezeti elemét megszüntetve őrizte meg. Ragaszkodik ugyan a mítoszhoz, alapos forrástanulmányokat folytat, ismeri a Télegoneia-rekonstrukciókat, de regénye a mítoszból való kilépés, a mítosz meghaladása is egyúttal. Kalypso mondja Ulyssesről: „mindent tudni akart, minden titkot, ami az istenek és az emberek eredetére vonatkozik. Atyád nem érte be a pletykákkal, melyeket az akhájok közönséges szóval mítosznak neveznek. Tudni akarta az igazat...” Ahogy Gilgames a *Vízöntő* után egy új kor, a Bika képviselője, úgy Ulysses a Mítosz után a Logosz, az Értelem hőse. Ám abban reménykedik, hogy „a világot alkotó két nagy szellem, a Mítosz és a Logosz ereje egy napon vegyülni tudnak és valami szerencsésen alkotnak”. Mert egyébként a Törvény sivár és unalmas ideje következik, a Kaland után a Rend, „a gyanú, az ellenőrzés, a jéghideg szabályzat légköre”, az istenek aránytalansága után az emberi arányosság. A *Béke Ithakában* egyfelől valóban azt a korváltást mutatja meg, melyben az istenek helyére a mítoszból, időtlenségből kiesett, az időnek kiszolgáltatott ember kerül. Hogy mi az ember, arra a regény egyfelől az értékcsökkenés válaszát adja. („Valahol eljátszotta az ember azt, ami valóságosan isteni volt benne. [...] Az ember már csak ember, semmi más.”) Másfelől viszont új értékek halmozódnak. Ulysses „tudott szertelenkedni, de tudott uralkodni teste fölött... Tudott és mert ember lenni.” Az isteni lét unalmassága után a halál ad feszültséget az életnek. „Megborzadtam, mert először érttettem meg, hogy minden veszély között, ami a földi létezés során az emberi

¹⁴ Csűrös Miklós: *Regény a mítoszok határán. Kodolányi János pályája 1945 után*. In: *Géniusok – kortársaink*. Bp., 1995. 56.

¹⁵ Tüskés Tibor, i. m. 207.

¹⁶ Babits Mihály: *Odysseus és a szirének*. In: Timár Virgil fia, Halálfiai, Válogatott novellák. Bp., 1976. 902–10. Az európai irodalom története. Bp., 1979. 25.

lényre várákodik, legközbösebb ez a láthatatlan és alattomos ellenfél, az idő...” Kalypso ugyan fölajánlja a halhatatlanságot, Ulysses azonban nem fogadja el, mert ember akar maradni. Telegonos pedig arról beszél, hogy apja elvállalta a halált, de nem vágyott rá, nem akart „idő előtt” meghalni. Márai itt talán a nietzschei „erős ember” fogalomra gondol, amely szerint az ilyen ember idejében hal meg. „Nem tér ki a halál elől, nem érzi gyöngeségnek a bukás következményeit.”¹⁷

Említettük, hogy Kodolányi főhősei, Utnapistim és Gilgames kölcsönösen vágyódnak a másik világa, mentalitása után. Amit itt két figura testesít meg, azt Márai regényében Ulysses képviseli egy személyben. Kalypso Télemachosnak elmondott példázata ugyanis éppen Ulysses dilemmáját sűríti: a Mítosz rászorol a Logoszra, s a Logosz mit sem ér Mítosz nélkül. Joggal állapítja meg Fried István, hogy a *Béke Ithakában* – a *Rómában történt valami* (1971) és a *Harminc ezüstpénz* (1983) c. regényekhez hasonlóan – „a Logosz korlátairól, a Logoszt a maguk céljaira (ki)használó törekvésekről” is szól. „Ulysses az istenek szép mítoszaitól fordul el, a halhatatlanság kalandnélküliségétől az értelem kormányozta emberi Rendet sejtve meg. Amit azonban róla tudhatunk, bizonytalan híradás, eseményláncolat, amely egyszerre állít és cáfol, nemegyszer közvetett hír, elhagyott nők, féltékeny harcostársak torzítása. Így a meggyőző mondatok a Logosz keresésének hányattatásairól éppen úgy kétségesek, mint jelleműl feltüntetett, meghatározó vonásai.”¹⁸ A harmadik énekben például Hermes azt mondja: Ulysses elment, mert az otthon hívta. „Az emberi fajzat számára az otthon erősebb kötés, mint a kaland igézete.” Kirke rögtön korigál: „Ulysses nem ilyen. Nem húz papucsot, nem tud otthon maradni. A vándorlás hajlama beteges kényszerrel tört ki rajta. Király volt és hős... De most úgy viselkedik, mint egy félvér kalmár és vénülő kalandor. [...] A vénülő emberek makacs rögeszméjével szívében vándorol. Keresi a hazát, ahol hite és a jóslatok szerint megmenekülhet az erőszakos végzettől, és megterhet a szelíd halál karjai közé.”

Ulyssesről mindenkiben más kép él, s ez nemcsak a három ének három elbeszélőjére vonatkozik. Az egyes szólamegységek is több választ érvényesítenek/érvénytelenítenek (Kalypso esetében elbeszélést találunk az elbeszélésben), s mind-mind helytálló lehet a maga igazával. „Most mindent elmondtam boldogult férjemről. Vagy legalábbis mindent, amit én tudok. Azt hiszem, ilyen volt, vagy ilyesféle. De a valóságban nem tudhatom, milyen volt – mert én csak a felesége voltam.” Mindhárom emlékező hasonló módon zárja mondandóját, s ezzel az igazság relativitását, többarcúságát érzékelteti. Nincsenek abszolút igazságok, csak részigazságok vannak. A nézőpont és beszédhelyzet változásai alapján a kérdés és nem a válasz válik fontossá. Ily módon nem annyira a megismerés a cél, mint inkább a megértés, a megérezés, amit a pontos narrátori közlések csak aláásnának. A *Vízözönnel* szemben a szerző az elbeszélőket nem jogosítja föl arra, hogy tudásuk, ismereteik alapján mindent átlássanak. A nézőpont nem külső, hanem belső, a relatív értékű közlések közelképet rajzolnak, lelki rezdülé-

¹⁷ Márai Sándor: *Napló 1976–83*. Bp., 1994. 10.

¹⁸ Fried István: *Az őrzés könyvei. Márai Sándor emigrációs regényei*. In: „...egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba”. Tanulmányok az ismeretlen Márai Sándorról. Bp., 1998. 198.

seket, belső világot jelenítenek meg. Ez a narrátori elbizonytalanítás legszembetűnőbb a *Béke Ithakában* hármasszövevényében, a három elbeszélői hang elbizonytalanításában. Ráadásul a három emlékező újabb emlékezőket szólaltat meg, s ez a sokszorozódó nézőpont nem pusztán szembeállít nézeteket, hanem relativizálja az elbeszélést; az egyik szólam mintha kioltaná, érvénytelenítené a másikat. Az állandó újra és újra rákérdezés, a kiigazítások sora az elbeszélhetőség, a kifejezhetőség kérdését veti föl. Ez a viszonyítási, viszonylagossági technika valójában játék az állítások sorozatával, ütköztetésükkel, előre és hátra egyaránt ható módosításukkal. Közismert, hogy Márai nem szeretett (nem tudott?) érdekes történeteket kitalálni. A leleplezések, kiigazítások lényegesen itt sem érintik az esemény sor végkimenetelét: nem változik semmi, csak élesebb, sokoldalúan megragadható. Az elbeszélők melléfogás-mechanizmusa is jelzi, hogy a lényegi történet az eseményvezetés mögött, a mélyrétegben keresendő.

Föltűnő, hogy Márai Sándor milyen sokat foglalkozik naplóiban Ulysses alakjával. Legismertebb kijelentése 1949-ből: „Három életforma van: az ulyssesi, a jézusi, a fausti. A többi adóalany.”¹⁹ A napló Máraija az emigránséletben minden bizonnyal közeli rokonnak érezhette a mitológia nagy száműzöttét. A naplókából azonban más Ulysseskép bontakozik ki, egy Homérosz-közeli és személyesebb. Ám Ulyssesnek mint regényhősnek a naplókából ismerhető Máraival való azonosítása is igen nagy hiba volna. Ulysses „száműzöttsége” a mítoszregény szimbóluma, az isteniből az emberibe váltás jelképe. A regény azonban nemcsak a naplók vonatkozó részeivel állítható szembe, hanem Homérosz eposzával is. Hiszen az utóhang nem titkolja, hogy átírja és folytatja a Nagy Mesét. „Az emberiség öntudata soha nem fogadta el az Odysseia idillikus befejezését. [...] Az Olvasó – minden korban – érezte, hogy Ulysses nem találhatott végleges otthont a hazatérés idilljében.” (Tudjuk, a *Télegoneia* történetét Dante is tovább írta, s a pokol nyolcadik bugyrában a legendás antik utast is ott látjuk. Márai főként a két fiúra összpontosít, a róluk szóló, töredékesen ránk maradt epikát rekonstruálja.) A *Béke Ithakában* szövegébe a Joyce-szal való vita is belerétegződik. „Joyce az *Odüsszeia* modern változatát, egyben paródiáját teremtette meg, Márai a folytatását – írja Lőrinczy Huba. – Joyce egy kisszerű világ adekvát rajzává fokozza le a homéroszi hőst, Márai a mind kisszerűbb világ ellenpontjaként szemlélteti. Joyce a személyiség hiányát mutatja meg Bloomban, Márai a személyiség értékét és nagyszerűségét Ulyssesben. Joyce közönnnyel és iróniával regisztrálja a kiürült világot, Márai – ha áttételesen is – fájdalmas szomorúsággal. Joyce a szabad asszociáció és a belső monológ mestere, Márai a racionális, emlékező magánbeszédé.”²⁰ Igaz, a koncepció alapján tér el, de a parodisztikusság és irónia Márai regényére is érvényes. A *Béke Ithakában* számos mozzanata a mítosztravesztia irányába mutat. Aphrodité „világhírű csoroszllya”, Menelaos „ittas hadvezér”, kövér és szószátyár, akit „sajnálatos családi szerencsétlenség ért”. Heléna pedig „dicső matróna”, „a Szent Háború Nagyasszonya”, „a felismerhetetlenül eltorzult Eszmény”. Márai a szöveget anakronizmusokkal zsúfolja tele. Kalypso például az Oidiposz-komplexusról beszél egy helyen. A regény nyelve – s itt valóban lény-

¹⁹Márai Sándor: *Napló 1945–57*. Bp., 1991. 101.

²⁰Lőrinczy Huba: „...személyiségnek lenni a legtöbb, amire ember képes”. *Béke Ithakában*. In: „...személyiségnek lenni a legtöbb...” Márai-tanulmányok. Szombathely, 1993. 215.

ges a különbség Joyce és Márai között – főlemel, s ezt a fegyelmezett, mégis a megismerhetetlenséget, kimondhatatlanságot közvetítő nyelvet mesterien ellensúlyozza az irónia.

Míg Kodolányi a vízözön történetébe illesztett betéttel kiegészíti a mítoszt, addig Márai folytatja. Mindketten preformált „nagy elbeszéléseket” gondolnak tovább és értelmezik át, s mindenekelőtt az ismétlődésben bekövetkező jelentésváltozások izgatják őket. A korszak regényíróinak már meg sem fordul a fejében, hogy ez a parafrázáló módszer árt az eredetiségnek, hiszen minden új függ valamilyen mértékben a hagyománytól. Nem is az aktualizáció a fontos, hanem az önmagába másként visszatérő (mítoszi) minta. Miközben a születő új szöveg visszazengi az eredetit, kisebb-nagyobb mértékben mindkét tárgyalt regény destabilizálja a hagyományozott mítoszi jelentést, a mítosz új létkérdésekkel kerül szembe. A magyar irodalomban (is) mesterseges szakadékban gondolkodók beláthatják, hogy a két, mentalitásban, indíttatásban, irodalomtörténeti besorolásban olyannyira különböző író – a 20. századi neomitologizáló törekvésekkel szemben – nem akarja kiiktatni az egyént, a személyiség kitüntetett szerepe mindkét regényben megfigyelhető.

A *Vízözön* és a *Béke Ithakában* korváltást mutat meg. Ám Kodolányi regénye a mítoszhoz mint integráló, modern katasztrófákban is eligazító példához fordul, jóllehet, hősei is érzékelik a mítoszporlasztó korszak veszélyeit. Márai regényében a mítoszi hagyomány már széttöredezett. A héroszi – s ebben mégis van valami rokonság Joyce regényével – profánként ismétlődik meg. A perspektíveelosztás, az, hogy a főalakot a mellékalakok nézőpontjából látjuk, az irónia, mely itt nem egyszerűen a humor egyik változata, kizárják a szimulatív történetmondás lehetőségét. A megszakítások, ellipszisek nem hidalják át az el nem beszélt időszerkezetet, a kauzalitás nem működik. A történet rendje megbomlik, a váratlanság, az elhallgatott történés új elbeszélő struktúrát teremt, amelyben az új értelem nem kis mértékben a történetyszerűség lerombolásával jön létre. Kodolányi regényének történetmondó karaktere ezt a nyitottabb jelentésképzést nem mindig hagyja érvényesülni. A *Vízözön*ben bonyolult előre- és visszautalások vannak ugyan (lásd az eposzok jóslatai, közbeiktatott elbeszélései: Aeneasz Didónak, Odysseus Nausikaának mesél), összességében mégis egy hagyományos linearitás érvényesül. A büntetés fázisában pedig az időfolyamat a 19. századi regényekhez hasonlóan lassul le. Úgy tűnik, Márai mítoszregénye merészebben mozdul el a deformáció irányába. Kodolányi is deformál, hiszen különféle mítoszi előképek kombinációjával új jelentést hoz létre. Ebben Thomas Mannt, másutt (*Az égő csipkebokor*) Mika Waltarit követi. A regénybeli vízözön így olyan archetípus, amely sem a Bibliában, sem a sumér Gilgames-eposzban, sem Platón följegyzéseiben nincs meg – jóllehet mindegyikből fölillant valamit, s mindegyikkel termékeny kapcsolatot teremt. Kodolányi módszere azonban elsősorban a narratív analógia, amely a hasonló mítoszi helyzetek és a hasonlított történelmi kor vonatkozathatóságán, elbeszélte kölcsönösségén alapul.²¹

²¹A két regény elemzésekor a következő kiadásokat használtam: Kodolányi János: *Vízözön*. Bp., 1977, Márai Sándor: *Béke Ithakában*. Bp., 1991.

UTÓSZÓ

Utószómat nem a kötet szerzőjének, Kodolányi Jánosnak a fiaként, hanem szerkesztőjeként írom. A *Zárt tárgyalás – tanulmányok, vita-iratok, emlékezések* című válogatás látszólag össze nem tartozó írásokat gyűjt egybe. Kodolányi János irodalmi munkássága a kifejezetten szépirodalmon – regények, elbeszélések, költemények, színművek – kívül jelentős méretű publicisztikai, irodalomelméleti (pl. kritikák, ismertetések), művelődéstörténeti, kultúrfilozófiai tevékenységet is ölel magába. A *Zárt tárgyalás* publicisztikai, valamint kultúrfilozófiai munkásságából készült válogatás, azonkívül Arvi Järventaus finn íróhoz, valamint Móricz Zsigmond magyar íróhoz fűződő kapcsolatait mutatja be emlékezés alakjában.

Kezdő, fiatal íróként ormánsági paraszti tárgyú novellája, a *Sötétség*, az első olyan munkája, amelyet irodalmi alkotásként benyújthattott közlésre a *Nyugat* című folyóiratnak. A *Nyugat* akkor már igényes, tekintélyes folyóirat volt, a benne megjelenő novellák, versek, valamint bírálatok elismerést adtak a szerzőnek. A benyújtott elbeszélés személyes élményeken, tapasztalt megfigyeléseken nyugvó írás a realista és a naturalista ábrázolás határán, ám több benne a realizmus, mint a naturalizmus. Szereplőit tájszólásban beszélgeti. Apám szépirodalmi munkásságának kezdetét mindig a *Sötétség* megjelenésének az idejével jelölte.

Az ormánsági családokban szerzett élmények korán figyelmezteték a társadalom pusztulásának a jeleire. Az egyikének nevezett születésszabályozás akkortájt az Ormánságon kívül némely somogyi vidékre, valamint a Sárközre volt jellemző. A jelenség kezdetét szociográfusok már a 18. században megfigyelték. A jelenség vizsgálata késztette több cikkének a megírására. Közöttük az elsők közé tartozik az *A hazugság öl* című, 1927-ben szerkesztett s nyomtatásban kiadott memoranduma. A Huszár Károlynak, az országgyűlés akkori

K. J. : ZÁRT TÁRGYALÁS. Ugy.,
 Bent István Társulat. 2003. 367 – 372.

12
13
14

alelnökének címzett röpiratban nemcsak az egyke jelenségét, hanem a föltehető okait, valamint következményeit mutatja be, és az orvoslásra kidolgozott javaslatait is. Közöttük első feladat a földreform. A két háború közötti korszak legfontosabb és legkövetkezetesebb törekvése a földbirtokreform megvalósítása volt. A 20-as 30-as években visszatérően foglalkozott az egyke kérdésével. Szépirodalmi munkássága is hozzájárult az egykezű társadalom bemutatásához. Közöttük legkiemelkedőbb alkotása a *Földindulás* című nagyszerű színműve volt.

A 19. század közepén a jobbágyfelszabadítást követő különözés megszüntette a jobbágybirtokokat, a volt jobbágyok tulajdonába adta őket, ugyanakkor a földnélküli zsellérek földtulajdon nélkül maradtak, a földművelő lakosság jelentékeny részét alkotók nincstelenekké, napszámosokká, alkalmi munkásokká váltak. A gazdasági gondok, bajok a történelmi Magyarország lakosságának tekintélyes részét indították megélhetést keresni Amerikába. Többségük nem gondolt kivándorlásra, hanem arra, hogy a keresetének megta- karított részével hazatér s a szülőföldjén földet vásárol. A többségnek ez az elképzelése azonban nem valósulhatott meg, az új életre vállalkozók nem tértek vissza. Falvainkban sok helyen akadtak „amerikások”, akikből az idegenben szerzett pénz jóvoltából kisbirtokos, törpebirtokos földművelő lett. Csak átmeneti megoldáshoz jutottak azok, akik itthon maradtak s az indult közmunkák, út- és vasútépítések, valamint a vízszabályozások kétkézi munkáiban vehettek részt. Belőlük alakult ki az alföldi kubikusok társadalmi csoportja. Hozzájuk számíthatjuk azoknak az alkalmi munkavállalóknak a táborát, akik a nagybirtokon végeztek kapáló, arató s mezőgazdasági munkákat.

A társadalom átalakulásához hozzájárult a gyáripar kialakulása és növekedése, valamint az ipari munkásság szerepe. Az ipari munkásság utánpótlást a mezőgazdaságban talált. Az igen sok társadalmi bajjal, gonddal küzdő országot sújtották az első világháború, valamint az azt követő trianoni határozat, az ország területének megcsonkítása, lakosai jelentős részének elcsatolása. A háború előtti gazdasági és társadalmi bajok még jobban sújtották a lakosságot. A háború végén, valamint utána érett korba lépő nemzedék tagjai felkészületlenül találkoztak az új határok közé szorított ország gond-

2003

jaival. Egy részük éppen leszerelt a hadseregben, még eleven emlékként cipelte magával az átélt háború borzalmait, valamint következményeit. Kodolányi János, valamint nemzedéke is a háború végén vált felnőtté, ifjúként kellett megismerkednie a legelemibb megélhetési gondokkal. Korán alapítván családot, arról is gondoskodnia kellett.

A békeszerződések által gúzsba kötött országokat a gazdasági bajok fokozottan sújtották. Az 1929-ben kitört gazdasági világválság már nem kímélte az egykori győzteseket sem. A legyőzöttek egy része katonai erejének visszaszerzése révén próbálta a helyzetét stabilizálni, majd megváltoztatni. Magyarországon csekély eredményt értek el a reformtörekvések. Változatlanul tovább uralkodott a nagybirtokrendszer, képviselői meg tudták akadályozni a reformokat. A háború után megvalósított földbirtokreform nagyon kevés földművelőt és nagyon kicsi földterületeket érintett. Igazságtalanság volna azt mondani, hogy nem történt semmi, ami történt, az azonban a semminél alig volt több. Magyarországot akkoriban a 3 millió koldus hazájaként emlegették. Apám publicisztikai tevékenységének jelentős része foglalkozott a földművelők helyzetével, a javításra törekvő mozgalmak támogatásával, a demokrácia megteremtésének a szükségességével. Jóllehet az országnak demokratikus parlamentje volt, a demokráciának sok fogyatékosága volt. Magát a társadalmat sem lehetett demokratikusnak tekinteni. A szorgalmazott reformok következetesen magukba foglalták a társadalom átalakulásának az igényét. Az itt-ott előre tett lépések nem tudták kielégíteni a szükséges átalakulás iramát.

Főleg a 30-as évektől kezdve váltak egyre láthatóbbakká és veszélyesebbekké a német politika törekvései. A Dunántúlon erősödtek a német népcsoportot érintő politikai elgondolások. A nemzeti-szocialista Németország előretolt hadoszlopait látta a dunántúli németekben. A létrehozott és megerősített Volksbund szervezetek azt a tervet szolgálták, amely a Dunántúlt gauként Németországhoz csatolta volna. Német lapokban megjelentek a tervek részletei, az elképzelt jövő térképeit is kezdték terjeszteni. Apám idejekorán ismerte fel a német imperializmus törekvéseit. Elsősorban azzal igyekezett küzdeni ellenük, hogy a magyarság kultúrájának és öntudatának az erősítését szorgalmazta. Többször rámutatott a Duna-menti

056

népek egymásrautaltságának a tényére, együttműködésük fontosságára.

Kodolányi János útja irodalmi, valamint publicisztikai munkásságában a kultúra meghatározásához, az emberi életben betöltött szerepének felismeréséhez vezetett. Újragondolja azt a nézetet, amely szerint a magyarságnak az a feladata, hogy védelmezze a nyugati kereszténységet a keleti barbárság támadásaival szemben. Történelmi tény, hogy a mongolok támadása idején a segítséget kérő IV. Béla a kereszténység védelmére is hivatkozott. Nem kapott nyugati segítséget a magyarság a török ellen sem. Apám több írásában is a magyarság hivatását abban látta, hogy megmaradjon.

Az *A szellem válsága* című tanulmányában többek között ezt írja: „Egy mindenestre világos és kétségtelen: a szellemi élet minden területén felismerhető misztikus lélek jelentkezése, akár a francia modern irodalomra, Gide-re, Claudelre, Mauriacra gondolunk, akár az amerikai Dreiserre, akár a norvég Hamsunra, akár az angol Eddingtonra, akár pedig ama érdekes hatásra, melyet a hindu irodalom és filozófia nagyjai Európára gyakorolnak. Minden újabb szellemi mozgalom mélyén felismerhető a törekvés, hogy a lélek ismét egyensúlyi állapotba, harmonikus nagy egységbe, szintézisbe jusson, egyrészt megtartva azokat az eredményeket, amelyeket a kifelé fordulásnak köszönhet, másrészt kellőképp megnyirbálva az antropocentrikus szemléletet, amely anarchiába kergeti.”

Az *Új szellemi front* című tanulmány részletesen ismerteti Zilahy Lajos ugyanezzel az elnevezéssel indított mozgalmát. Zilahy programot adó cikkében arra szólította fel az írókat, a szellem embereit, hogy az akkori kormányt támogassák. A kormány élén Gömbös Gyula állt. A felszólításra kapott válaszok azt ígérték, hogy a támogatás addig nem marad el, amíg a kormány politikája biztatónak mutatkozik. A válaszok felvetették azt is, hogy politizáljon-e az író? Kodolányi János jogosultnak tartja az írot a politizálásra. Zilahy Új szellemi front-ja nem tudott kibontakozni, hiszen meggyöngültek a támogatást ígérő erők.

A *Népi és völkisch* című tanulmány a magyar, valamint a német kifejezés elemzésére vállalkozik. Bemutatja és igazolja, hogy nincs egyenlőségi jel a kettő között, a magyar „népi” kifejezés nem német

eredetű. Nemcsak nyelvi azonosság, rokonság nincs a kettő között, hanem tartalmi sincs.

A kötet címét is adó *Zárt tárgyalás* pamfletnek is nevezhető írás, nem publicisztikai, hanem irodalmi. Témája egy képzelt bírósági tárgyalás. A lefolyó pör vádlottja az író, egyik bírása marxista kommunista, a másik nemzetiszocialista, a harmadik liberális polgári személy. A bíróság negyedik szereplője a börtönőr. A bírakat jellegzetes ruhája is felismerhetővé teszi. A bírói pulpituson láthatók az író nyomtatásban megjelent művei. A hosszan zajló tárgyalás bírái a maguk ideológiai felkészültsége és politikai meggyőződése szerint támadják a vádlottat s bocsátkoznak vele vitába. A vádlott védekezésének sarkalatos része, hogy a kultúra érdekében fejti ki a nézeteit. Bemutatja, hogy a kultúra fogalma merőben eltér a bírákétól, az általuk hangoztatott ugyanis civilizáció, leginkább technikai civilizáció. Mivel a tárgyaláson nem tudják meggyőzni a vádlottat, ezért halálra ítélik. A záró jelenetben a börtönőr a siralomházzá alakított cellába kíséri a vádlottat.

A *Zárt tárgyalás* 1943-ban jelent meg, akkor is írta apám. Ugyanabban a kötetben volt olvasható apám *Márai és a kultúra* című cikke. Első alkalommal 1942-ben a *Magyar Csillagban* volt olvasható. Előzményként tudhatjuk, hogy Márai Sándor 1942 nyarán tette közzé *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* című írását. Apám a *Márai és a kultúra* című írásában erre közli az észrevételeit. Hosszú évek teltek el a két vitairat, valamint a *Zárt tárgyalás* megjelenése óta. Miután a Kalligram Könyvkiadó 1993-ban újra kiadta, a *Kortárs* 1994-ben közzétette apám hozzászólását. Albert Gábor szintén a *Kortársban* írt a *Zárt tárgyalásról*. (*Zárt tárgyalás – egy elfelejtett és azóta nem kiadott Kodolányi-műről.*) Horányi Károly a Kodolányi János, valamint Márai Sándor közötti vitával foglalkozott. (Horányi Károly: *Kétféle nemzetstratégia, kétféle emigráció. – Kodolányi János vitája Máraival.* Kortárs, 1999. 43. 9. 26–45.) Kötetünk tartalmazza Kodolányi János *Márai és a kultúra* című vitairatát is.

Az 1943-ban megjelent *Zárt tárgyalás* című kötet tartalmazta apám Arvi Järventausról írott emlékezését. Kodolányi János 1936-ban, első finnországi útján ismerkedett meg és kötött barátságot Arvi Järventausszal. Levelek, levélrészletek idézésével kíséri nyo-

mon a csupán néhány évig tartó barátságot, mutatja be a kiváló finn író magyarországi útjait, valamint Finnországban nyújtott gondoskodásait. A szívbeteg finn író nem volt még hatvanéves, amikor elhunyt.

A második emlékezés Kodolányi János és Móricz Zsigmond kapcsolatát mutatja be, megismerkedésüktől, a barátságukban bekövetkezett törésig.

Ifj. Kodolányi János

2007. jan.

Johantsik Endre

Találkozások Kodolányival

Pusztán hallomásokra épülő, intuitív megérzés alapján, már a hetvenes évek végén nyugtalanított a tény, hogy a felismert szükségszerűség ellenére mind az ideig nem sikerült megkezdenem a K. munkásságával való alaposabb ismerkedést. Az akkori könyvárak mellett nem volt kunszt beszerezni az életműsorozat ösztönösen kiválasztott, mintegy tizenkét kötetét. Kezdetnek még 1982-ben óriási elánnal és élvezettel gyors egymásutánban elolvastam a *Julianus barátot* és a *Vas fiait*. Szinte gyermeki eufóriámat még az a „felnöttes” kétely sem tudta érdemben zavarni, hogy a tárgyi alapot majdnem teljesen nélkülöző, szerző által kreált, nyolcszáz évvel ezelőtti magyar nyelv szakmai vonatkozásban mennyire lehet hiteles? Nem sokkal később véletlenül szereztem tudomást arról – és jó érzéssel nyugtáztam –, hogy az első kiadást követően ezzel kapcsolatban azért volt egy kis na-na, meg ejnye, ejnye. Feltehetően ez a mindaddig páratlan „nyelvi kaland” is

Polim 2003. dec. - 2004. jan.

74 n. 32-35.

hozzájárult ahhoz, hogy a trilógia harmadik részét csak kilenc évvel később sikerült „leküzdenem”.

Akarva sem tudnám tagadni, hogy a küzdelmet csak a rend kedvéért tettem idézőjelbe. Ugyanis a helyenként fárasztóan erőltetettnek ható nyelvi archaizálás mellett nyolcszáz esztendő futószalagon tált értékrendi különbségeinek fogalmi áthidalása is okozott némi nehézséget. Ebből a „probléma-csomagból” talán a mai ésszel legjobban feldolgozhatatlan paradigmát említeném, miszerint az Istennek való, minősített megfelelés jegyében nyakon alul és bokán felül egyáltalán nem mosakszunk. Történik mindez annak a feloldhatatlan logikai ellentmondásnak a jegyében, hogy több ezer év civilizációs erőfeszítéseinek eredményeit elfogadva, az időjárás viszontagságai ellen azért már a királyi apácák sem cserzetlen állatbőrökkel védekeznek.

A spontán idegborzolásokat leszámítva, végül is „vita” nélkül sikerült elfogadnom a Káprázatos Történelmi Mesekönyv sorozat írója által jónak látott „taktikai megoldásokat”. Ám mindezek ellenére újabb nyolc esztendeig úgy tűnt, hogy megfelelő ösztönző híján a számomra meglehetősen misztikus ködbe burkolódzó szerzővel való ismerkedésemnek nem lesz folytatása. Egyszersmind bizonyossá vált, hogy Kodolányi nem fog besorolódni azon XX. századi kiválóságaink közé, akiknek munkásságát – igen csekély kivételtől eltérően – majdnem teljes egészében ismerem.

1999-ben Csűrös Miklós szerkesztésében megjelent Kodolányi János és Szabó István levelezésének teljes anyaga. Talán nem véletlenül, úgy hozta a sors, hogy ebből a kötetből én is kaptam egy dedikált tiszteletpéldányt. Noha biztos voltam abban, hogy Miklós nem fogja „ellenőrizni” az elolvasását, néhány héttel később azzal az elhatározással vettem kézbe, hogy akkor is elolvasom, ha addig élek is. Utólag persze hamar kiderült, hogy ekkora elszántságra azért nem volt

szükség, hisz a lebilincselő témájú levelezés „újmagyar” nyelven zajlott. Mi több, számomra első ízben adott bepillantást mester és tanítvány idilli kapcsolatába, méghozzá a politikai és történelmi szempontból egyaránt hírhedt ötvenes években. A kötetet azzal az elégedett jó érzéssel raktam vissza a helyére, hogy maximálisan meg voltam győződve a ráfordított idő hasznosságáról.

Az intermezzót követő években Miklós dolgozószobájában mind gyakrabban vettem észre, hogy a maga köré rakott legújabb „bástyák” építőköveinek zömét Kodolányi-anyagok alkotják. Ám ez az észrevétel – a már vázolt előzmények hiányában – önmagában nem ösztönzött volna annak az immár elemi erővel feltörő kérdésnek a megfogalmazására, hogy: Miklós mit „eszik” Kodolányin?

A már-már a tiszteletlenség határát súroló, meglehetősen profán kérdésfeltevés vezetett oda, hogy elkezdtem olvasni az önéletrajzi ihletésű *Sülyvedő világot*. Számos hazai és világirodalmi híresség azonos zsánerű munkájának ismeretében be kell vallanom, hogy én ilyen önéletrajzi regényt korábban még nem olvastam. Az egyes szám első személyben elmondott, az eszmélés és az emlékezet kezdeitől a 22. születésnapig terjedő időszakot feldolgozó történet szokatlanul gazdagon „spékelt” horrorisztikus elemekkel. Mi több, számomra ugyancsak meghökentően gyakran „operál” az olvasó génekben kódolt szado-mazo hajlamaival.

Ha nem lennék meggyőződve az ellenkezőjéről, laikus olvasóként külön elismeréssel adóznék a szerzőnek azért, hogy a nagyobb haszon reményében ilyen mértékben sikerült elengednie amúgy sem szegényes fantáziáját. Ám a félreismerés cápatorkából utolsó pillanatban kiugró valóság az átlagosnál sokkal feketébb annál, semhogy a könnyedebb hangvételt lehetővé tegye.

Az, hogy egy házasságban csak a második gyermek születése után derül ki a szülők végzetesen össze nem illő volta,

2007. jan.

már az előző századforduló idején sem számított kuriózumnak. Bár a válások száma a töredéke volt a mainak, tulajdonképpen az sem volt páratlan esemény, ha a gyermek vagy gyermekek válás után a gyermekneveléshez kevésbé vagy egyáltalán nem értő szülőnél maradtak. Az viszont már akkor is párját ritkító dolognak számíthatott, ha ráadásul a gyermek életre szóló súlyos mozgássérültséget okozó rendellenességgel született. Noha a regény íródásakor, 1940-ben ez a terminus technikus még nem volt kitalálva, Kodolányi minden kétséget kizáróan tisztában lehetett ab ovo halmozottan hátrányos helyzetével. Ami esetében természetesen nem a mai értelmezés szerinti, anyagi-egzisztenciális körülményeket jelentette. S ezt a felismerést kellőképp ki is aknáztta élete első huszonkét évének ugyancsak párját ritkító feszültségektől terhes bemutatásakor.

Az érettséginket követő harminc esztendő során Miklós számos esetben elismerően nyilatkozott arról, hogy megítélése szerint én milyen ideális családi körülmények között, illetve szülő-gyermek kapcsolatban nevelkedtem. Amikor 1994 szeptemberében, az 50. születésnapja alkalmából rendezett partin ezt a véleményét immár egy húsz fős plénum előtt fejtegette, úgy döntöttem, hogy jobb később, mint soha alapon neki „ajándékozom” 1984 és 88 között íródott önéletrajzi vázlataim egy példányát, melynek akkor még a létezéséről sem tudott. Azzal a hirtelen sürgetővé vált igénnyel, hogy ugyan már ne nézze olyan ragyogónak, ami nem az. A mintegy hatvan gépelt oldal terjedelmű írás Miklóstra gyakorolt hatása nagyjából egyezett azzal a döbbenettel vegyes meghökkenéssel, amelyet korábban Alexa Károlyból váltott ki. Életem első negyven, illetve első húsz évének elemző összefoglalása során, ma már számomra is szokatlan szókimondással kesergék Szüleimnek a mindenkor alsó- és középfokú pedagógusokkal karöltve kivite-

lezett nevelési „megoldásai” fölött. Ennek a műnek az eredeti példánya ma is a kezem ügyében van, arra a nem kívánatos esetre, ha agyam annyira elborulna, hogy önéletrajzi regény írásába akarnék fogni.

A kötetnek még csak az oldalszám szerinti harmadánál tartottam, amikor június 10-én zajlott személyes megbeszélésünkön rezignált mosollyal kellett elismernem, hogy: szép gyermekkorom volt, – legalábbis a Kodolányiéhoz képest. Arra viszont tippelni sem lehet, folytattam homlokráncoló töprengéssel, hogy az övéhez hasonló, vagy ne adj’ isten azonos „szorító” milyen hatással lett volna velem született „fogalmazás”-szeretetemre?

Az inkriminált nyitó kérdés ellenére – melyet szemtől szembe, élőszóban is feltettem –, Kodolányihoz való közeledésem újabb fázisának híre Miklóst kellemes váratlansággal érte. Több mint valószínű, érettnak találta a helyzetet arra, hogy még egy ütést mérjen az újra felmelegedett „vasra”, mert búcsúzóul meleg, ajánló szavakkal arra biztatott, hogy ha tudom, ebbe a *projektbe* vegyem be a *Boldog békeidőket* is. Arra számítva, hogy az ugyancsak ismerős hangzású cím mögött csak „jobb” mű rejtőzhet, mint az önéletrajzi regény, a javaslat elfogadására gyanútlan örömmel komoly ígéretet tettem.

A dolog természetéből fakadóan talán sohasem fogom megtudni, hogy a búcsú felhevült perceiben én értettem e félre Miklósnak a *Boldog békeidőket* bemutatató szavait, vagy szándéka ellenére ő beszélt másról, mint amiről akart. Tény, hogy a kötet első harminc oldalának elolvasása után némi szorongással küszködve kellett tudomásul vennem, hogy a regény egészen másról szól, mint amire a bemutatató alapján számítottam.

Ám, amint hasonló helyzetekben már annyiszor, ezúttal sem okozott különösebb nehézséget a szükségből erényt követni. Ugyanis a *Boldog békeidők* című regény nem más, mint a *Süllyedő*

262

---

világ egy kezdeti szakaszának, pontosabban a szerző hatéves koráig tartó történetének csekély névváltoztatásokkal módosított parafrázisa.

S mint olyan, bővített aspektusok alkalmazásával sikeresen dolgozza fel az úgynevezett „első kötet” tárgyidőszakban felhalmozott magas hőfokú feszültségeit. Ismétlem, csak azok számára, akik az említett művekkel az enyémmel azonos sorrendben találkoznak! Fordított olvasási sorrend esetén, vagy a két regény közül csak az egyiknek az ismerete alapján, ezt a fajta „feldolgozást” elképzelhetetlennek tartom. Feldolgozni való pedig olvasónak és írónak egyaránt akad bőven. Enyhén szólva megrázó, ahogy az író a ritka kedvezőtlen körülmények hatására olyan szenvedések árán sajtolja ki magából az íráskészség fejlődését, mint kagyló az igazgyöngyöt.

Abban a szellemben nevelkedtem, – s ezt ma is vallom – amely a szenvedést minden ember életében valahol, valamilyen formában értéknövelő tényezőként fogadja el, tartja nyilván. Annak ellenére, hogy időről időre szép számban támadnak olyan esetek, amikor nemcsak az érintettek, hanem a közvetlen környezetük számára is olybá tűnik, mintha a kevesebb is elég lenne... Ám innen kezdve minden további spekuláció kiindulópontja csak az lehet, hogy sajnos vagy szerencsére, az „adagoló fogantyú” egyelőre nem a mi kezünkben van.

Első olvasat után mindössze ennyit merem hozzáfűzni Kodolányi *szenvedéstörténetéhez*, amely gyermek- és ifjúkorán kívül, az átlagosat meghaladó mértékben, élete utolsó pillanatáig markáns jellemzője egész felnőttkorának is. És amelyhez foghatóval szerény ismereteim alapján mind ez ideig a magyar irodalomban nem, a világirodalomban is csak Dosztojevskijnél találok.

2002. július 4.

Zászlós Levente

Kodolányi János Jézus-regénye

Mennyit érhet egy lezártak mondható írói életmű? Kodolányi Jánosnak a választ félreérthetetlenül jelképezte az a cigarettásdoboz, amit 1969. március 13-án, a hetvenedik születésnapján kapott ajándékba a minisztériumtól. A „jeles” esemény Kodolányi Júlia emlékirataiból ismeretes, amelyből ide kívánczik az író-nő keserű megjegyzése is: „Ez volt élete egész munkásságának egyetlen hazai kitüntetése.” A végre csonkítatlan voltában megjelent Jézus-regény fölkelthette volna a „szakma” évtizedek óta alvó lelkiismeretét, hogy a Kodolányi-kérdést rendezze, ám úgy látszik, ebben reménykedni ez idő szerint még mindig nagyfokú naivitásra vall. Kétségtelen tény, hogy az író műveinek nagy része a Magvető kiadásában 1956 után napvilágra juthatott, ám tényleges értékeit a kultúrpropaganda korifeusai lefokozva taglalják. Az ideológiai leszámolásra az 1958-ban megjelent *Új ég, új föld* című regénye adott alkalmat. Szabolcsi Gábor egyenesen ember- és társadalomellenes vádakkal támadta: „A mítoszok és tudományos elméletek köveiből építette fel Kodolányi a maga különleges eszmeiségét, melynek legfőbb jellemző vonása nem csupán a ma tagadása és az ember mélységes megvetése, az elkeseredettség... a minden emberi építés céltalanságáról elmélkedő oldalak, a gúnyversek, melyek minden társadalmi rendet támadnak – nem hagynak kétséget az olvasóban, hogy milyen szándék vezeti a meseíró tollát. E szinte vulgáris magyarázatok érthetőek és félre nem magyarázhatóan világosak.”

Ebben a kivégzéssel fölértő támadásban esztétikai szempont még nyomokban sem található! A szocialista realizmusnak elkötelezett kritikus azt az alaphan-

Polim 2003. dec. – 2004. jan.,
74. n. 35–38.

got ütötte meg, ami továbbrezeget valamennyi, Kodolányi mitológiai műveivel foglalkozó későbbi elemzésben. Így például Pók Lajos az *Alföld* 1983/12. számában közzétett tanulmányában egyenesen kudarcnak minősíti a Jézus-regényt. Honnan ez az értetlenség? Nyilván a kritikus és az alkotói alapelvek közötti ellentét indukálja. A kritikus csak realista szempontokat ismer, az író viszont a felszín alatti mélyrétegek vonzzák: – „ke-reken tagadom az úgynevezett valóságot, véleményem szerint nincs is, csak tudat van, s a tudaton kívül nincs létezés” – írja Szabó Lőrincnek még a regény megírása előtt, 1949-ben, amely alapelv megvalósításaként az *Én vagyok* voltaképpen lélektani mű: a tudatállapot regénye.

Értelmezése és értékelése tekintetében sajátos vakság jellemző a másik irányból közelítő kritika szemléletére is, mérőónja csak a felszínen lebeg. A Kodolányi-hívő Rajnai László legalább oly mértékben nem érti a regényt, mint Szabolcsi Gáborék: „Hogy Júdás alakjába mennyit olvasztott Kodolányi a saját sorsából, alkatából, külön fejtegetés nélkül is nyilvánvaló. Jellemük nagyrészt közös...” Mi ez, ha nem a kritika csődje? Mi itt a nyilvánvaló? Hamis premisszából csak téves végkövetkeztetés adódhat! Rajnai László ugyanúgy nem érti Júdást, ahogyan Júdás nem érti Jézust. Mint írja: „Jézus türelmesen oktatja Júdást s a többi tanítvány is gyakran lelkére beszél, Júdás azonban nem okul, nem érti meg a legvilágosabb kijelentéseket, a legnaivabb célzásokat sem. Mi ennek az oka? Megvalljuk, nem értjük.”

Kodolányi a regényben két alaptípust különít el. E két típusról – Vatai László *A szubjektív életérzés filozófiája* című tanulmányára hivatkozva – már jóval a Jézus-regény megírása előtt, 1942 novemberében karakterisztikus képet ad, szinte definiálva későbbi regényalakjait: „A régi embertípus transzcendens jelképrend-
36 szerben gondolkozott, a mai okban és

okozatban. Az autonóm ember önmagából indul ki és önmagába tér vissza. Mindent önmaga igazol és önmaga vállal. Egyetlen igazolása a siker... Ahogy nőtt, terebélyesedett a nyugat-európai civilizáció és sorvadt a transzcendens szimbólumrendszer, úgy nőtt az autonóm ember alakja, úgy szaporodott a száma.”

Jézus tanításában nem egy helyen a platóni szimbolika fogalmazódik meg: „Meghaltok és örökké éltek... Élték, nem mint test, hanem mint szellem.” – Hogyan is érthetné meg ezt Júdás, az autonóm ember, aki a Mesterben csak magnetikus hatású szédelgőt lát!

Mi hát a valóság? Júdás számára a való világ, Jézus szerint az Isten közelsége, a megélt metafizika. Júdás képtelen elvonatkoztatni, szerinte kenyér meg ruha nélkül az Isten országát sem lehet fölépíteni. Hogyan is érthetné meg az Istenember racionalizmustól elvonatkoztatott tanítását a viszonylagosságról: – „Pedig, ember, nincs halál, a halál csak káprázat. Azt hiszed, hulló részecske vagy az egészben s éppúgy, mint az Egész, örökkévaló vagy. Nincs idő, barátaim, az idő csak káprázat. Egy a valóság, egy az igaz: az Atya, ő él a ti szívetekben is, ő cselekszik tibennetek és minden létezőben, őbenne valamennyiőtök egy.” Itt a tanítás szövege mögött Herakleitosz arca is földereng, aki szerint a jelenségek között nem húzható éles határvonal, mert „Mindaz, amit ébren látunk, halál, mindaz, amit alva, álom... ugyanegy bennünk az élő és a halott, az éber s az alvó, a fiatal s az öreg. Mert ez innen átérve ezzé változik.”

Kodolányi nem a szokványos megközelítésben látatja Jézus elárultatásának történetét. A regény így válik kétpólusúvá: egyik pontján Jézus, a rejtett értelmek tudója, a szellemi Istenember, vele szemben pedig a tárgyi világra irányult értelmiségi, a titkok után szimatoló Jehruda bar Simon, azaz Júdás áll. Az a Júdás, aki intellektuális csődsorozatban szenved végig tanítványi életét, míg vé-

2008. Jan.

gül elárulója lesz az egykor csodált Mesternek. Az árulásnak ez a neme nem sorolható a szokványos esetek közé, mivel Júdas nem az azonosulás kötelmeiből kilépve fordul szembe Jézussal, hanem a belépés reménytelenségéből fakadó gyűlölet okán. A regény sajátos szerkezetéből adódóan az események két, koncentrikusan egybeépített kör mentén futnak: a belső kör Júdas önéletrajza születésétől Jézus feltűnéséig, a külső kör az író elbeszélésében a második árulás történetét adja. Mert Júdas kétszeres áruló, először Georgiással, görög mesterével kerül szembe, akinél hiába próbálkozik, nem sikerül bejutnia a tanítványok belső körébe. Fölfokozott változataként ugyanezt éli meg Jézus tanítványi körében is. Eredendően gyanakvó természetű, elvont gondolkodásra képtelen lévén, minden példabeszéd, kijelentés mögött titkot sejt, s a megjövendölt Égi Birodalom eljövételével önmagát csak előkelő úrként, teveháton vagy elefánton, szolgák seregétől övezve tudja elképzelni. Semmit sem ért, ugyanúgy, mint az általa lenézett tömeg. Noha naponta együtt van Jézussal, vissza-visszatérő alapkérdése, hogy ki a Szabadító? A tragikus előéletéből Jézushoz menekülő Júdas nem érti meg, hogy minden gyógyulás feltétele a hit, a bizalom, épp ez hiányzik belőle, s így válik rajongóból gyűlölködővé.

Kodolányi regénye 1950-51-ben, a legsötétebb Rákosi-korszakban íródott. A Jézus-regény lélektani mélyrétegeiben a jelenkor visszavetített motívumai is fölfedezhetők. A politikai hatalom idült gyanakvása, bizalmatlansága Júdas személyiségképének is legfőbb mozgó motívuma. Leghőbb vágya beavatottnak lenni, de alkalmatlan rá. Hiába lesz már fiatalon a görög filozófus Georgias tanítványa, a metafizika szimbólumait képtelen lefordítani, a maga számára értelmezni, mindez mögött ravaszul elhallgatott titkokat sejt: „Úgy tudtuk, hogy a pogányok igazi titka főként Pythagorasban kereshető, ezekben a rej-

telmes tanokban, amelyeket szigorúan zárt körökben tanítanak. Ilyenféle iskola volt Georgiasé is. Látszólag szabad baráti csoport, valójában ravaszul leplezett titkos társaság. Hamarosan észrevettük, hogy Georgias tanítványai nem egyenlőek. Volt egy zárt, csak néhány ifjúból álló belső kör s egy nyílt, amihez mi is tartoztunk a nagybátyámmal. Ő hasonlóképpen kutakodott. De hiábavaló volt minden fáradozásunk. Növekvő dühvel láttuk, hogy megközelíthetetlenek...” Ezt a nemlétező belső kört keresi-kutatja Jézus holdudvarában is, rejtett értelmet gyanítva a tanítványok szavaiban, de hiába. Még erőteljesebb áthallás érződik a tudós Gamailéval való beszélgetésben: „ha csak a legkisebb jele mutatkoznék a Birodalomtól való elszakadásnak, könyörtelenül letaposnának, kardélre hánynának mindnyájunkat válogatás nélkül.” A történelmi párhuzam még világosabb a Jézus ellen vádbeszédet tartó főpap szövegében: – „Miután magunk nem ölhetjük meg, a rómaiaknak kell megölniök. Könnyű lesz bebizonyítanunk, hogy lázít az Impérium ellen.” Ime, a koncipiált perek ókori változata!

Vállalkozásának grandiózus voltát Kodolányi már a regény megírása előtt érezte. „Legjobb művem lesz” – írja 1950 decemberében Várkonyi Nándornak. A tudós polihistor elismerő véleményét követően, a már befejezett regényről fokozott – és tegyük hozzá – indokolt önbizalommal írja Szabó Lőrincnének: „Egy-két barátom elolvasta már itt helyben, a szabadsága alatt, véleményükkel meg lehetek elégedve. De magam is úgy látom, most, már némi távlatból s kellő tárgyilagossággal, hogy a legjobb, legnagyobb igényű munkám, s világviszonylatban is első. Maga ezt bizonyosan nem veszi dicsekvésnek, hiszen tudja, nem szoktam szemet hunyni akkor sem, ha magammal állok szemben, sőt, ellenkezőleg!”

Az *Én vagyok* 1972-es, első kiadása óta érdemi kritikában nem részesült, de az ízlésterroron túl, csonkasága miatt

még a jószándékú megközelítések sem eredményezhettek volna reális esztétikai értékelést. A háttér megvilágítására szolgáljon Szathmáry Lajos *Arcok chicagói szemmel* című tanulmánykötetének egyik Rákosi- és Kádár-korszakra vonatkoztatott története: „Párizs mellett, egy elegáns kis eiőváros-falu keverékében él egy ismerősöm. Nyugdíjas, magyar, főtisztviselője egy svájci óriáskonzernnek, francia feleségével. Büszkesége a könyvtára. 5940 kötetből áll, de csak 2970 címet tartalmaz. Mind a 2970 könyvből kettő van a könyvtárában – egy, amit 1945 előtt és egy, amit 1945 után adtak ki. Verseskönyvek, novelláskötetek, regények, tanulmányok, és egy sem jelzi, hogy az 1945 utáni kiadás hamis, hazug, cenzúrázott kiadás! Pedig mind az, nyájas olvasó! Ady Endrétől Zilahy Lajosig, A-tól Z-ig, mind cenzúrázott, kiherélt, kicserélt svindlermunka! A hatalom érdekeit szolgáló cenzorok kiheréltek mindenkit.”

Ez a merényletsorozat reprezentálja a mindenkori baloldal igazi viszonyulását a „másként” gondolkodókhoz, s a tőle független szellemiség iránti félelmét és dühödt irtózatát. Lelkiismerete nincs – csak praktikus szempontokat ismer. Materialista, de annak is rossz. Értékrendjében a zseni mindig gyanús, tehát a legkiszolgáltatóbb. A Jézus-regény első kiadása Kodolányi halála után három évvel, 1972-ben jelent meg, s miként most az új kiadás alapján megállapítható, jelentősen megcsonkított terjedelemben: az eredeti szöveg hetvenöt fejezete hatvannyolcra csökkent, s legalább száz oldallal lett rövidebb! Még hozzá a jogutódok tudta nélkül! Jézus tanításaiból, kijelentéseiből jelentős részletek tűntek el, így például Kafarnaum város Gyülekezeti Házában tartott bemutatkozó beszédéből csak néhány sor maradt. Jézus itt fogalmazza meg szemléletének elvi alapjait, amelyek ellentétjén a később megjelenő Júdás áll. A kihúzások következtében megszűnt a regény szerkezeti egyensúlya, a mű már

nem az, aminek írták, a Jézus-regényből Júdás-regény lett!

Ez a történet is hozzátartozik egy ma már nosztalgiaiával övezett, letűnt világ kórképéhez. Egyébként már az öngyilkosságba menekülő Júdás is fölismerte azt, amit korunk anyagelű embere még mindig nem tud: a Lélek elleni bűnök a legnagyobbak.

(Kodolányi János: *Én vagyok. Szent István Társulat, 2002.*)

2008. ápr.

Sulyok Bernadett

AMI MULANDÓ ÉS AMI ÖRÖK

Rajnai László monográfiája Kodolányi Jánosról

Egy lappangó életmű újabb remek darabját vehetjük kézbe, néhány évvel az irodalomtörténész Vörösmarty Mihályról szóló nagyesszéjének megjelenése után, amely csak negyven évvel megírása után láthatott napvilágot. Ez a mostani, szerzője által esszékiismerletnek nevezett könyv hasonló sorsra jutott, 1956 januárjában elkészült, de csupán két éve, 2002-ben adták ki.

A szerző, Rajnai László a budapesti bölcsészkar egyik kiválóságaként végzett, kritikákat és tanulmányokat publikált az 1948-ban bekövetkezett fordulatig, a kommunista hatalomátvételig. Ekkor Pécsre, szülővárosába húzódott vissza, ahol antikváriusként kereste kenyerét, majd betegsége miatt leszázalékolták, zárkózott, különc figuraként ismerték. A belső emigrációt azonban két dolog enyhítette: Várkonyi Nándor barátsága, a vele való szinte napi érintkezés szellemi izgalma és a műfordítások sora. Goethe, Humboldt és Herder nehéz, filozofikus szövegeit ültette át magyarra.

Rajnai pszichológizáló olvasatát adja Kodolányi munkáinak, a szellem-történeti és impresszionista irodalomkritika irányzatát viszi tovább. Minden művet a szerző lelki alkata felől közelít meg, a hősökben az ő személyiségét keresi, az ő életkörülményeiből, szellemi és intellektuális érdeklődéséből indul ki. Az írásokban egy-egy eszme megvalósulását keresi, téziseket állít fel, amiket ezekkel bizonyít. Erénye, hogy az életmű egészét vizsgálja, értékeli és rangsorolja annak darabjait, ám túlságosan a biografikus momentumokra, a szerzői szándéokra koncentrálnak.

Palócföld 2004. ápr., 4. n. 485-490.

Az esszéíró rátapint Kodolányi személyiségének kardinális jegyeire: „szál-
ka volt minden hatalom szemében, mert sohasem tudott egyetérteni semmiféle
»rend«-del és »rendszer«-rel”, ugyanis nincs előtte olyan tekintély, amit ne
magne megfricskázni; „tollát egyetlen cél vezeti: az igazság”, olykor a könyör-
telenségig őszinte önmaga, mások és a jelenségek elemzésében, megítélésében.
Regényíróknál ritkán, inkább csak költőknél tapasztalható az élménynek ez a
szenvedélyes, magát sem kímélő, magát gyöttrő művé alakítása. Az emberen
úrrá lett szenvedélyben valami ősi, elemi, emberfölötti hatalmat érez meg,
lehetősége és ábrázolásmódja ezért örök emberien shakespeare-i.

Freud és a pszichoanalitikus iskola nyomán vallja, hogy életünk első
évei a legdöntőbbek: mindaz, amit átéltünk, tapasztaltunk, nagy vonások-
ban meghatározza egész későbbi lényünket. Etikai kategóriákat alkalmaz
esszéje alanyára: a körülötte kavargó botrányok szempontjából nem volt
sem bűnös, sem ártatlan, hanem sacrosanctus, vagyis átkozott és áldott
egyszerre. Ő az, ki többet szenved, mint mások, mert többet tud, mint má-
sok. Elismeri, hogy ez metafizikai magyarázat. Írói alkatát a morális ember
habitusával rokonítja, akinek felett a felelősségérzete. Rajnai szerint min-
denféle erkölcsnek végső soron vallási gyökerei vannak. Rajnai László kö-
zös vonásokat fedez fel benne s Dosztojevszkijben: mindketten vonzódnak
a prófétákhoz, és központi helyet foglal el írásaikban a megváltás kérdése.
Prófétai alkatnak tartja, akin mindig egy eszme uralkodik, ihletett pillana-
taiban ő maga az Eszme, a gondolat benne és általa nyilatkozik meg.

A művész, az író személyéhez a már említett, s a romantika korában ál-
talanosan elterjedt váteszi, prófétai szerepet köti, amelynek véleménye sze-
rint Kodolányi a megvalósítója, a régi nagy próféták emésztő igazságsze-
retete lobog benne. Ennek manifesztumai már az ormánsági témát feldol-
gozó kisregényei is, a *Szép Zsuzska*, a *Börtön* és a *Kántor József megdicsőülése*.

Önálló vonulatként kezeli közvetlenül vagy közvetetten önéletrajzi ih-
letésű regényeit: ezek a *Tavaszi fagy*; *Szakadékok*; *Futótűz*; *Akik nem tudnak
szeretni*; *Feketevíz* – a két világháború között; a tatárjárás korában játszódó
trilógia utolsóként írt darabja, a *Julianus barát*; *Zárt tárgyalás*; *Süllyedő világ*;
Boldog békeidők – a második világháború idején s közvetlenül utána; vala-
mint mítoszregényei, melyeknek egy részét kéziratban olvasta s eredeti,
illetve munkacímeiken ismerte – *Vízözön (Vízöntő)*; *Új ég, új föld (Bika)*; *Én
nagyok (A tékozló fiú)*; *Az égő csipkebokor (Az Isten hegye)*. Ezekből rajzolja meg
Kodolányi életművének gerincét, ezeket tartja legjobb, művészi szempont-
ból is legigényesebb írásainak.

Az író saját gyermekkorába kalauzoló regényei számára abból a szem-
pontból is jelentősek, hogy az emberi élet kezdetéhez kötődnek. Rajnai
felfogásában a kezdet és a vég egy, a végső tudás ott lappang a gyermeki

2008. ápr.

lélekben éppúgy, mint az idős bölcsek tapasztalataiban. Ezért a gyermekkor a művészetnek éppoly örök, kimeríthetetlen ihletforrása, mint a halál. A szerző azt állítja, gyermekszereplői mostoha elbánásban részesültek újabb kritikánkban és irodalomtörténet-írásunkban, pedig a magyar irodalomban senki sem múlja felül ezen a téren.

Az 1930-as években a magyar középkor reneszánszát élte, mind a tudományos érdeklődés, mind az írói fantázia középpontjába az Árpádok kora került. Általánossá lett a felfogás, hogy a középkor volt történelmünk fénykora. Rajnai szuperlatívuszokban beszél Kodolányinak a IV. Béla uralkodását megidéző regényeiről: „egyenrangúak bármely hiteles történeti kútfővel... a magyar történelemnek enciklopédiája és kincsesháza.” Béla király alakja messze kimagaslik, nemcsak jó uralkodó és becsületes ember, hanem igazi tragikus hős is, nem egyszerű áldozat, hanem tudatosan éli sorsát, le akarja győzni a roppant veszedelmet, szembeszáll a végzettel. Az író fejlett érzéke a nagyság és a monumentális ábrázolás iránt ekkor mutatkozik meg először teljes egészében. Törekvését Arany János „epikai hitel”-ével állítja párhuzamba: az epikai anyag minél teljesebb és megbízhatóbb dokumentálására törekednek, megegyezik felfogásuk abban is, hogy a történelmi magyarság arculatát a népi karakter fejezheti ki leghívebben.

A trilógia legjobbjának a *Julianus barátot*, míg kevésbé sikerültnek a *Boldog Margitot* tartja. Bár egységesebb, sűrítettebb alkotás, ám belső igazsága, lélekrajza nem egészen meggyőző. Szerinte személyiségét nem tudta maradéktalanul beleolvasztani szereplői lelkébe, nem részese a szent nő cselekedeteinek, hanem megértő krónikása, szívének és szent Margit élményeinek gyökeréig nem vezet el bennünket. Ezekkel a kritikai megjegyzésekkel vitába szálllok, úgy vélem, egy a külvilágtól elzárt közösségben, egy apácázárdában képes megteremteni az egész középkori keresztény világképet, annak képzetait a poklóról és a mennyországról. S bár Julianus fejlődéstörténete, lélekrajza aprólékos és hiteles, nem tudja feledtetni a vissza-visszatérő mellékszereplők önismétlő jellegét, a túl hosszúra nyúló rokonságkeresés olykor fáradtnak ható epizódjait, amik sokszor csak egzotikumuk révén tűnnek ki.

A népi és urbánus írócsoportosulás közti vitát érdekes adalékokkal gazdagítja, lényegi észrevétele, hogy az urbánusok nem osztották a népiek felfogását az irodalom és politika szükségszerű kapcsolatáról, a társadalmi kérdésekkel való foglalkozást alacsony rendűnek és művészietlennek bélyegezték, a tendenciózus irodalmat elutasították. Meggyőződése, hogy az urbánus és népi írókat elsősorban ellentétes alkatuk állította szembe egymással.

Megpróbál közel férkőzni az író pszichéjéhez, megfejteni jellemét és sorsának alakulását. Világlátása tragikus, mert Kodolányi szerint (s ezt a nézetét a monográfia szerzője is osztja) minden emberi élet magában rejtje a tragikumot.

270

Hiszen az ember születik és meghal, nem tudja, miért, mikor és hogyan; itt minden titok, mindent halálosan komolyan kell venni, mert sohasem tudhatjuk, miben jelenik meg az isteni, és miben az ördögi. A világ és az élet dialektikájában esendő porszem az ember, de nem közömbös számára, hova esik végül. Az irodalomtudomány mítoszkritikai irányzatában (pl. orosz Loszev, kanadai Frye) is megjelenik hasonló törekvés, hogy a művekben felfejtsék azoknak az isteni és a démoni szférával összekapcsolódó rétegeit.

Rámutat Várkonyi Nándor *Sziriat oszlopai* című munkájának hatására, az író szellemi fejlődésében játszott szerepére. Ez a könyv egy olyan világot tárt fel előtte, mely a mostaninál hasonlíthatatlanul nagyszerűbb, gazdagabb és műveltebb volt. Azok az emberek sokkal többet tudtak a világegyetem és az élet nagy titkairól; Kodolányi és szellemi rokonai ezeknek a titkoknak feltárására, megértésére és művészi interpretálására vállalkoztak. Egy hitetlenségbe, gyilkos háborúba és zürzavarba hulló emberiségnek megmutatta az első, az eredeti, egyetlen és örökkévaló igazságot: a nagy visszatérést az élet forrásához, az Ős-kinyilatkoztatáshoz, a Szent Szellem szolgálatához.

Rajnai összekapcsolja a művészetet az eredet és a transzcendencia keresésével, annak a hermetikus tudásnak az áthagyományozásával, ami évezredek át nemzedékről nemzedékre átöröklődött. Teóriája szerint a legrégebb írásbeli emlékektől a keresztény Európa alkonyáig (ami a XX. század elején következett be) szinte törvényszerűen merítettek az írók az elmúlt idők anyagából. Annak az ösztönnek engedelmessé váltak, amely vissza akar térni a kezdethez, a régihez, az eredetihez, vissza a harmóniába, a rendbe, a teljességbe. Vagyis az Aranykort keresik.

Az általa *Örök Testamentum*nak nevezett négy mítoszregényt helyezi az életmű csúcására. A teljességet kívánják nyújtani, kereteik közt szervesen helyet foglal a vallás, a tudomány, a politika, a történelem és a mítosz is. Valóságos enciklopédia, egy mindent profanizáló korban a magasrendű élet *Bibliája*. Kodolányi, mint minden nagy korforduló reprezentatív alkotója, a transzcendencia és a humánus koordinátáinak metszéspontjában áll. Birtokolja az örök tudás és a korszerű tudás leglényegesebb elemeit. Szimbolikus jelentőségű Mósze exodusa, kivonulása ebből a romlott világból egy távoli, igazi hazába, az Ígéret Földjére. Ezt keresi Gilgames élete végén, ezt az utat téveszti el végzetesen Júdás. Az emberiség valamikor a Paradicsomban élt, és el fog jönni az idő, mikor ismét a Paradicsom lesz a lakása. Minden ember feladata, hogy tudatosítsa magában ezt a rendeltetését, e szerint éljen. A példát adó, elhívott zarándokok: Utnapistim, Gilgames, Mósze. A zarándokút legtöbbször tengeren, tehát vízen visz keresztül. Rajnai kifejti a víz szimbolikáját; a szimbólumok felfejtése a mítoszkritikai elemzések sajátossága. Bár ő nem ismerhette ezt az irányzatot, mégis ennek módszere szerint járt el.

A *Vízözön* központi problémája kozmikus, egyetemes, az egész Földet pusztulással fenyegeti Nannar, a közelítő romboló égitest. Ezzel a problémafelvetéssel arra szeretné ráébreszteni olvasóit, hogy szakítsanak a modern egocentrikus, materialista világnézettel, s megint eleven valóságnak érezzék az emberiség legbecesebb hagyományait, Ég és Föld újra egy legyen. Az *Új ég, új föld* témáját így foglalja össze: Gilgames király lesz, megteremti a Bika-korszakot, meghódít minden elérhetőt, de végül mindenben csalódnia kell. Nem elégíti ki sem a család, sem a szerelem, sem a szellem, sem a hatalom. A megváltást keresi, amit az utolsó fejezetekben meg is talál rendkívüli élmények kapcsán. A regény legnagyobb hibájául a mértéktelen és megokolatlan terjengősséget rója fel, mintha Gilgames unalma és csömöre rátelepedne a színtelen és pedáns részletekre.

Az *Én vagyok* legnagyobb erényének Jézus ábrázolását tekinti. Sikeresen ötvözte benne az istent és az embert, a barátot és a mestert, ilyen fenségesen, ilyen közvetlenül és tartózkodóan még nem ábrázolta egyetlen más író sem. A regény befejezésével viszont nem elégedett, szerinte a Golgotán kellene zárulni a történetnek, nem pedig a rögeszméje rabjává vált Júdást követve, aki az áruulás után meghasonlott roncsként, félőrülten akasztja fel magát. Júdást a regény főszereplőjévé avatni annyi, mint sötétséggel ábrázolni a világosságot.

Az *égő csipkebokor* szerinte teljesítményeinek csúcsa, benne megvalósította önmagának leghívebb, legteljesebb kifejezését, s olyan eszmét adott a világnak, mely nem múlik el korunkkal. Az interpretátor elvárásai tehát a következők az íróval szemben: az alkotás legyen önkifejezés, és filozófiai eszméket hordozzanak a művek; önmaga lehetőségeit a legnagyobb mértékben teljesítse ki, ami benne rejlik, hozza felszínre. Ez a gondolat Heidegger egzisztencializmusával rokonítja, aki azt várja el a modern kor emberétől, hogy nézzen szembe a halállal, önmaga létének végességével, s ne bújjon szerepeinek álarca mögé, hanem saját belső lehetőségeit valósítsa meg, így szabadulhat a tömegemberek sorsától.

Rajnai László esszéje azzal zárul, hogy az utókorra ruházza a kötelességet, Kodolányit méltó helyéhez juttassa: „Igazi írónak nemcsak rangja van, hanem helye is; méltó helyét előbb-utóbb el kell foglalnia nemzete s »a népek hazája, a nagyvilág«-nak irodalmi tudatában.” Ezt ő meg is teszi: „A magyar regényirodalom nem tekinthet ugyan vissza hosszú múltra, mégis olyan világirodalmi nevekkel dicsekedhetik, mint Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond. Mi ötödiknek bátran leírjuk Kodolányi nevét, *időrendben ötödiknek, értékben azonban legelsőnek*. Kodolányi nemcsak többet fejezett ki a magyarságból, többet és művészibben, mint elődei, hanem a regényirodalomban először hozott létre olyan alkotásokat, melyeknek maradandóságához akkor sem férhetne kétség, ha népünk és nyelvünk már a múlté lenne.”

~~T~~ermészetesen ezt az állítást nehéz teljes egészében elfogadni, viszont az ~~irodalmi kán~~on újragondolására serkent Rajnai előzőleg az esszé folyamán ~~szigorú~~ kritikai vizsgálatnak vetette alá Kodolányi valamennyi művét, keményen ~~ítélve~~ a gyengébbnek ítélt darabokat. Kifogásolja például a *Boldog Margit lelkéj*át, nem tartja elég spontánnak és átéltnak, bírálja az *Emese álma* regény ~~stilisztik~~us két elkészült kötetének (*Istenek, Holdvilág völgye*) szerkezeti hibáit, ~~a felhámozott~~ anyag túlduzzasztását: mintha nem tudta volna szerves ~~egy-~~ ~~éggé~~ ~~írás~~ztani történetzárait. Megállapításához vegyük figyelembe ~~interpretáció~~nak elméleti előfeltevéseit, elvárásait az alkotóval szemben, melyekről ~~ő maga~~ ~~köz~~oztat: „a test és a lélek, isten és az ember, az örök törvények, és az ~~alkotó~~ ~~szellem~~ csodájának egységét valljuk és keressük az íróban, művében”.

Kodolányi János a huszadik századi magyar irodalom egyik kiváló prózaírója. Novelláiban és regényeiben a naturalista társadalomábrázolástól a mitikus időkben játszódó művekig, a mágikus realizmusig jutott el. Prózaírói pályáját a Nyugatban 1922-ben megjelent *Sötétség* című elbeszéléstől számította. Kevésbé ismert, hogy ezt megelőzően költőként indult, verseit folyóiratokban publikálta, és három önálló verseskötete jelent meg: az első, a *Hajnal* még tizenhat éves korában, 1915-ben, a *Kitárt lélekkel* 1919-ben és az *Üzenet enyéimnek* 1921-ben. Verseskönyveinek kritikai visszhangja is volt, például a harmadikról Szabó Lőrinc írt elismeréssel: a versek „lát-ható jelei Kodolányi tehetségének...”, mögöttük „egy őszinte, melegszívű, egész ember keserűségét érezzük”.

✱

A Kodolányi-család 1909-ben költözik Pécsváradról Vajszlóra, a baranyai mezővárosból és járási székhelyről az ormánsági faluba, az értelmiségi, katolikus család a paraszti, református környezetbe. Kodolányi János a négy elemi iskolai osztályt Pécsváradon járta, Vajszlón még egy osztályt, az ötödiket is elvégeztetik vele. Mivel húga van, „testvérbarátjának” egy parasztyereket választ, Simon Dezsőt. Vele járja a határt, a Feketevízben fürdenek, megismeri a paraszti élet szokásait, hagyományait, az ormánsági nyelv sajátos ízeit. Tizenegy éves korában beiratják a pécsi reál gimnáziumba. Öt osztályt végez el itt, az ötödiket, mivel megbukott, kétszer. Ezt követően a fiában csalódott apa átvisszi Székesfehérvárra, középiskolai tanulmányait itt fejezi be. Ezekben az években csak a karácsonyi, a húsvéti szünetet és a nyári vakációt tölti Vajszlón a falusi, paraszti környezetben és az „atyai hajlékban”, az erdőfőtanácsos apa tágas, de egyre ridegebb házában. Ezek az évek nemcsak személyes életében telnek zaklatottan, hanem a külvilágban is: a négy eszten-deig tartó világháború, az őszirózsás forradalom, a proletárdiktatúra idő-

szaka. 1919 nyarát a püspökladányi rokonoknál tölti, majd visszatér a szerb megszállás alatt élő Baranyába, Vajszlóra. Bejár Pécsre, ahol a *Kronika* című folyóirat közli verseit. 1921 őszén feleségül veszi egy vajszlói parasztgazda lányát, Csösz Matildot. Pestre költöznek. A következő évben megszületik kisfia, és a Nyugat közli a *Sötétséget*.

Életének erről a korszakáról színes, eleven és hiteles képet önéletrajzában, az 1940-ben írt *Süllyedő világban* fest.

Itt olvashatunk arról is, hogy amikor Vajszlón beiratják az elemi ötödik osztályába, akkor azt a felekezeti, katolikus elemi iskolában, a szlovák eredetű „Kismestör” keze alatt végzi el. A tanító nevét nem említi, máshonnet tudjuk, hogy Scultétynek hívták. Két lánya és egy fia van. „A felesége is maroknyi asszony, a lányai öklömnnyiek, valóságos babák.” A lányokat Máriának és Ilonkának hívják. A kisdíák szeme hamar kinyílik. „Szenvedélyes érzéssel fordulok tanítóm kislánya felé, szívemig szúr a képe, meg kell halnom, ha kerek arcát, fitos orrocskáját, szép, sötét szemét látom, kínozó vágy, hogy megöleljem, megcsókoljam, s valljak neki. El sem tudom gondolni, hogy más legyen a feleségem, mint ő.” A két lány közül ő Ilonka, „az a kis barna, babaarcú, eleven, bolondos lány, akibe halálisan beleszeretek, s aki iránt aztán több mint egy évtizeden át ég bennem ez a suta, gyáva, visszautasított szerelem, egészen házasságomig.” Vagyis 1921-ig. Első verseit, majd későbbi költeményeinek jó részét is hozzá írja.

✱

Amikor a hetvenes évek elején Kodolányi Jánosról szóló könyvem írásába fogtam, Kodolányi már nem élt, éltek viszont sokan azok közül, akik az író gyerekkorától kezdve személyesen ismerték. Eljutottam Vajszlóra, találkoztam a „testvérbarát” Simon Dezső húgával, Simon Juliskával, leveleztem az akkor már az amerikai Akronban élő Simon Dezsővel, be-

széltem Vajszlón az idősebb Scultétylánnyal, Mariskával, és 1973-ban megtaláltam Budapesten Scultéty Ilonkát is, aki akkor Pintér Elemérné néven élt, és levelét „Ilonka néni”-ként írta alá. „Már életem alkonyán vagyok, október 26-án töltöttem be 73. éve-met” – írta. Elmondhatom, hogy amikor Pesten, a Dózsa György úti lakásán fölkerestem, nem láttam addig életemben olyan szép, sima, tiszta arcú, derűs tekintetű idős asszonyt, mint amilyen a hetvenhárom éves Ilonka néni volt.

Levelében így emlékezett vissza: „Azon ne csodálkozzon, hogy a vajszlóiak nem hajlandók beszélni Kodolányiról, őket sértette, [hogy] a könyveiben eléggé rosszindulatúan írt a faluról. Talán ő nem személyeket akart bántani, de kenyeret kellett keresnie, írt, láttam, mellettünk ült a ház előtt a padon, kezében a gyerek, és oldalt a papír, és írt, talán dühvel, fogcsikorgatva, de megmutatta, hogy eltartja a családját. Ő mindenkihez ellátogatott, jól ismert mindenkit...”

Scultéty Ilonka a vajszlói évekből számos tárgyi emléket megőrzött. Megvolt néki Kodolányi első versesfüzete, a *Hajnal*. Megmutatta lánykori emlékkönyvét, amit „apám testvérétől kaptam, ki Bécsben élt és könyvkötő volt, és ilyen dísz-munkákat csinált”. Ebben az emlékkönyvben Kodolányi lerajzolta a támlás széken ülő és varrogató, „babaarcú” Ilonkát, és a rajz alá „Vajszló, 920. febr. 27.” keletkezéssel emléksorokat írt.

Ezeket a tárgyakat csak megmutatta. De két emléket nekem ajándékozott.

Az egyik egy levelezőlap nagyságú, fekvő téglalap alakú fénykép. Hátlapjára ezt írták: Vajszló, 1919. A képen bokros, fás háttér előtt három, ormánsági népviseletbe öltözött lány látható. Ilonka néni elmondta, hogy a középén álló, testesebb lány valódi ormánsági parasztlány, balról, az alacsonyabb lány Mariska, jobbról pedig ő látható; ők ketten csak a fénykép ked-

Ljudeković 2004. aug., 8. n. 24-25.
J. J.: AZ ÚJRAÖLVASOTT KODOLÁNYI Pécs,
2006, Pro Pannoni Kései Alapítvány, 280-290.

véért öltöztek népviseletbe. (A fotót is, az emlékkönyv-rajzot is Kodolányiról írott könyvem második kiadásában közöltem. Pannónia, Pécs, 1999.)

A másik emlék, amit Ilonka néni adott, két négyzetkockás papírlap. Az egyik félbehajtott, négy oldalas, a másik két oldalas. A lapok Kodolányi János két, kézzel írott versét őrzik. A verseket Scultéty Ilonka a fiatal Kodolányitól kapta Vajszlón. (A két vers nyomtatásban nem jelent meg. Az öt oldalnyi szövegből két oldal fotója ugyancsak megtalálható Kodolányi-könyvem új kiadásában, de a foltos, megsárgult papíron a kifakult tintaírás a kicsinyített méret miatt nem olvasható.) A hosszabb, a négy oldalas vers címe: *Őszi dal egy lánynak a csendről, elhivatásról és halálról*. Ebből csak egyetlen szakaszt idézek. A részlet a fiatal költő érzékeny természetlátásának és tájbrázolásának szép példája.

*Óh, nézd a hulló, fonnyadó falombot,
A száraz ág hogy zördül dísztelen!
Már köd borítja hajnalon a dombot
S ökörnnyál csillog lent a réteken.
Kopáran áll a kincsfoszlott szőlő
És nincs a messi földön ért kalás,
Munkál a pusztulás, az élet-őrít
S a rózsafákon rózsát nem találsz.*

Kodolányi egyik érett történelmi regényében, a *Pogány tüzekben* és folytatásában, a töredékben maradt *Ojbarsz futásában* egy-egy fejezetet gyakran kezd tömör természeti képpel. Íme, az egyik leírás: „Az ősz egyik napról a másikra szinte télre változott. Kemény északi szelek zúgtak alá a Bakony felől... Nehéz fellegek kavarognak az alacsony égboltozaton, a vadludak Dél felé húznak, harsány rikoltozásuk messze hallatszik, de látni nem lehet őket. Reggel álmosan birkózik a Nap az elszabadult gonosz lelkekkel. Tegnap szinte üdén zöldellt a nagy diófa Bese apa sátra mögött, s ma reggelre kopaszon meredez, mint a csontváz. Bokáig avarban gázol az ember.” Ennek a szemléletes, plasztikus, realista ábrázolásnak mintegy előképe, változata az a lírai, érzelmes leírás, amit az *Őszi dalban* olvashatunk.

✱

A másik vers címe némi magyarázatra szorul.

Három evangélista is elbeszéli a jelenetet: Jézus feltámasztja Jairus leányát. Máté szűkszavúan, hat versben; Lukács hosszabban, tíz versben; és a legrészletesebben Márk, tizenkét versben. (5, 22–24, 35–43.) Jézus tanítványaival átkel a Genezáret taván, és a tó parján, Kapernaumban „nagy tömeg sereglett köré”. Itt keresi föl Jairus, a zsinagóga elöljárója azzal a kéréssel, hogy gyógyítsa meg egyetlen, tizenkét esztendőös leányát. Jézus elindul Jaurusszal annak háza felé, de útközben hírül hozzák: „Meghalt a lányod. Minek fárasztanád tovább a házba, megfogta a halott kislány kezét, és Márk evangéliumában ekkor hangzik el Jézus ajkáról az arám nyelvű felszólítás: „Talita, kumi!”, ami a Károli Gáspár-féle fordításban annyit jelent: „Leányka, néked mondom, kelj föl!” És a kislány fölkel, és elkezdett járni... (A három evangélista e történetbe ágyazva beszéli el a vérfolyásos asszony meggyógyítását.)

A húszéves Kodolányi jól ismerte ezt a bibliai jelenetet, és ezt használta föl jelképként vallomások versében. Kodolányi önéletrajzi visszaemlékezéséből tudjuk, hogy rajongása Scultéty Ilonka iránt nem talált meghallgatásra, érzéseinek viszonzását nem tőle kapta meg. Maga nevezi Ilonka iránti érzését „visszautasított szerelemnek”. Verse ily módon – áttételesen – „rábeszélés”, „reménykedés”, a „halott szerelem” életre ébresztésének a kísérlete. Amikor a verset írta, még reménykedik: költői kérdéseket fogalmaz, és biztat, felszólít, rábeszél. (A szöveget betűhíven közöljük.)

Talita, kumi!

*Jairus lánya vagy te is.
(Óh, hányan vagytok még azok!)
Szemed lezárva, arcod jégmerev,
Halott.*

*És összekulcsolt kezeid
A Végtelent görcsösen fogják
(és senki, senki nem siratja
Sáros világ fehér halottját.)*

*Jairus lánya, érzed-e?
Atyám keze nyúl a kezedhez.
Halotti életed lejárt
S az Új, – az végtelen lesz.*

*Jairus lánya, hallod-e?
Kint vár az Út, az új, merész.
Halottak királynője voltál
S az Élet hirdetője lesz.*

*Jairus lánya, látod-e?
A Napsugár arcodra hullt.
Ott kinn egész sugárözön vár,
Itt benn az Éj, a Mult.*

*Talita, kumi!
Az Életet öleld, karold át
És hadd nyugodni süketen
Sáros világ sok csúf halottját.*

920. okt. 27.

Kodolányi János 1950–51-ben írja Balatonakarattyán *Én vagyok* című, bibliai témájú, Jézus és Júdás életéről szóló regényét. A regény egyik részlete, Júdás – a regényben mintegy betétként ható – „önéletrajza” *Jehuda bar Simon emlékirata* címmel 1957-ben jelenik meg először; a regény – kihagyásokkal – 1972-ben lát napvilágot; az *Én vagyok* teljes szövege 2002 óta ismert és olvasható. A regény írásakor Kodolányi igen alapos bibliai tanulmányokat folytatott, az evangéliumokkal újból foglalkozott, az apokrif szövegeket is kézbe vette.

A három evangélistától megörökölt jelenet, Jairus lányának feltámasztása azonban nem szerepel Kodolányi regényében, csupán az evangéliumi történettel párhuzamosan elbeszélte másik esemény, a vérfolyásos asszony meggyógyítása. Egy rövid utalás formájában azonban az *Én vagyokban* is szó van Jairus lányának feltámasztásáról. Názáretben, ahol Júdás beáll egy kőfaragó műhelybe dolgozni, a mester anyja, „egy vénasszony”, aki Jézus cselekedetei felől érdeklődik, megkérdezi Júdástól: „Igaz-e, hogy feltámasztott egy leányt meg egy férfit?” A férfi a betániai Lázár volt, a négy napos halott. A leány pedig Jairus, a kapernaumi zsinagóga fejének egyetlen leánya.

Sose tudjuk meg, hogy amikor Kodolányi ezt a mondatot 1950-ben, az *Én vagyok* írása közben papírra vetette, fölsejlett-e benne a harminc évvel korábban írt verse, a *Talita, kumi!* emléke...

A mítosz vidékein

KODOLÁNYI REGÉNYÍRÓI VILÁGKÉPE

Kodolányi János egyike azon XX. századi prózaíróinknak, akik kívül estek az irodalomtudomány mindenkori hivatalos vagy egy-egy szakmai divatnak hódoló fősodrán a szemhatárán. A szocializmus uralkodó esztétikájával ellentétes volt nemcsak művészetfelfogása, hanem egész élet- és világszemlélete is; a posztmodern fordulattal jelölt korszakban pedig „központkereső” elbeszélői attitűdje zárta ki a preferált szerzők köréből. Mindehhez hozzáadódik kissé különc, nehéz természete, olykor könyörtelenné váló igazságérzete és gyakori összekülönbözései író társaival. Utóélete szempontjából talán legproblematisabb politikai, világnézeti besorolhatatlansága, másfelől viszont ez szellemi függetlenségét bizonyíthatja: a különféle eszmékből kiválasztotta és egybeolvasztotta azokat az elemeket, amelyeket magáévá tudott tenni.

Kodolányi Jánosról eddig mindössze két monográfia látott napvilágot: Tüskés Tibor könyve, amit 1974-ben (öt évvel az író halála után) adtak ki, másodszer pedig 1999-ben, valamint Rajnai László 1956-ban írt pályarajza, amely azonban csak a szerző elhunytá után, 2002-ben jelenhetett meg. Ezek mellett egy átfogó tanulmánygyűjtemény készült, a Csűrös Miklós szerkesztette *Én vagyok* című kötet, melyben Kodolányi néhány publicisztikája szerepel, valamint a műveit, személyiségét és a kortársakhoz fűződő kapcsolatait elemző írások. Ezt a Nap Kiadó *In memoriam* sorozatában 2001-ben adták ki.

Az író polgári családban született, szülei kisgyermekkorában elváltak, az apja újra megnősült, de második házassága is boldogtalan volt. Zsarnokként bánt a kis Jánossal és húgával. A fiú kezdetől fogva lázadt a polgári életforma ellen, amelynek hazug, álszent, elfojtott érzésekkel teli változatát tapasztalta meg. A baranyai parasztság életformája vonzotta, innen kerültek ki első barátai, innen eredeztethető rokonszenve a népi mozgalom iránt. Rajnai László esszéjében rátapint személyiségének kardinális jegyeire: „szálka volt minden hatalom szemében, mert sohasem tudott egyetérteni semmiféle rend-del és rendszer-rel”,¹ ugyanis nincs előtte olyan tekintély, amit ne merne megficskázni; „tollát egyetlen cél vezeti: az igazság”;² olykor a könyörtelenségig őszinte önmaga, mások és a jelenségek elemzésében, megítélésében. Regényíróknál ritkán, inkább csak költőknél tapasztalható az élménynek ez a szenvedélyes, magát sem kímélő, magát gyöttrő művé alakítása. Az emberen úrrá lett szenvedélyben valami ősi, elemi, emberfölötti hatalmat érez meg, tehetsége és ábrázolásmódja ezért örök emberien shakespeare-i.³

Pápai Szabó György az érzelmi ambivalencia fogalmát találja a legkifejezőbbnek művészte jellemzésére. Ez mutatkozik meg radikális messianizmusában, amely a látszólag ellentétes eszméket is összeegyezteti: a szocializmust és a kereszténységet. Mindkettőtől teljes szociálistikai forradalmat vár, amely nemcsak a társadalmi struktúra, hanem az individuum minőségigondolkozásbeli megváltozását is jelentené.⁴

Ifjúkorában, az 1920-as években Kodolányi különféle baloldali útkereső írói tömörülések tagja, ez idő tájt szocialistának vallja magát, a dialektikus materializmus híve, kapcsolatot tart a munkásmozgalommal, az illegális kommunista párttal. A harmincas évek elején azonban eltávolodik a baloldaltól, és szakít a kommunista párttal. Már diákkorában kezébe kerül Freud köny-

Korlatok 2004. sept., 9. sz. 102-109.

ve, *A mindennapi élet pszichopatológiája*, egy időben pszichoanalitikushoz is jár. Pszichológiai műveltsége nagyban hozzájárul mások behatóbb megismeréséhez, de önmaga jobb megfigyeléséhez is. Visszatér a kereszténység eszmeköréhez, a reformációban látja, főként a magyar kálvinizmusban, a középkori szerzetesmozgalmak törekvéseinek továbbvitelét. Később minden vallás istenképzetének alapjait kutatja, eljut egy egyetemesnek értelmezett szeretetvalláshoz. Ilyen a *Vízözön és az Új ég, új föld* Utnapistim és Gilgames által tisztelt Anuja, *Az égő csipke* -korban ábrázolt egyiptomi Aton-vallás és Mózes Istene, az *Én vagyok* Jézusa.

Számára az írás az önkifejezés, az önismeret eszköze, válaszkeresés arra a kérdésre: „Ki vagyok én?” Szerinte az író minél mélyebben hatol önmagába, annál nagyobb művész. Tüskés Tibor azzal egészíti ki ezt az ars poeticát, hogy szubjektivitása művészi transzponálással párosul, az áttételes ábrázolásnak szinte már bűvésze.⁵

Nagy hatással volt rá Vatai László Dosztojevszkijről szóló könyve, *A szubjektív életérzés filozófiája*, melyben a szerző így jellemzi az orosz író módszerét: „szubjektív átélésében a legapróbb részletekig analizálta az embert.”⁶ Elméletében szembeállítja az autonóm embert az archaikus emberrel, a civilizációt a kultúra fogalmával. Az autonóm ember felbukkanását a XIX. századra teszi, amikor az elszakadt a természettől, és elvesztette kapcsolatát a transzcendens szférával, kultúrájának szimbólumrendszere pedig felbomlott, kiürült. Kodolányi Vatai nyomán szintén a kultúra mellett teszi le a voksát, szembeállítva a civilizációval, amit csak a külső formát érintő, technikai fejlődésnek tart. Rajnai László közös vonásokat is felfedez közte s Dosztojevszkij között: mindketten vonzódnak a prófétákhoz, és központi helyet foglal el írásaikban a megváltás kérdése.⁷

Szemléletének alakulásában talán a legmeghatározóbb szerepet Várkonyi Nándor könyve, a *Sziriat oszlopai* játszotta, amit még 1941-ben, kéziratban olvasott. Ennek hatására érdeklődése az őstörténet, a prehisztorikus idők, a csillagászat és az asztrológia felé fordult, művészetének visszatérő motívumai a kozmikus világkorszakok és az örök ember sorsának alakulása lettek. Ami Kodolányi szerint az embert emberré teszi, az a mítosz. Minden nagy csillagászati korszaknak megvan a maga mítosza s a vezető „istene”, aki ezt a mítoszt hordozza, megtestesíti, és az emberiséget korszakról korszakra vezeti.⁸ Mítoszregényeiben a kozmikus világkorszakok „messiásainak”, vagyis szabadítóinak történetét beszéli el: a Bika korszakának legtökéletesebb megtestesítője Gilgames, a Kosnak Mózes, a Halaknak pedig Jézus.

Ha Kodolányi szellemi közegét és rokonait kívánjuk meghatározni, akkor Jókai Anna egy rövid írása, valamint Kodolányi és Várkonyi terjedelmes levelezésének idevágó részlete nyújthat támpontot. Az író *A töve és a gallya* című esszéjében úgy véli, hogy kevés az autentikus beszélő. E kevesek között tiszteli a „nagy triádst”: Várkonyi Nándort, Hamvas Bélát és Kodolányi Jánost. Vannak, akik teljesítményüket lefitymálják, mondván, mások ezt már megírták, nem új, csak ismétlés. Jókai Anna megcáfolja ezt a felületes ítéletet: „Ha egy gondolat végigvonul az évezredekken, s fölbukkan, hol itt, hol ott... a *továbbhordozóra is jellemző* sajátos szellemi zammattal, lelki illattal, a fiziológiai meghatározottságotól, az éppen konkrét időtől és tértől sem függetlenül: az nem utánzás, hanem *egybehangzás*.”⁹ Amiről beszélnek, az a valaha birtokolt Éden, amit elvesztegetett az ember. Ami Várkonyinál az elveszett Paradicsom, az Hamvasnál az Aranykor, s a Vízözön világa előtti világ Kodolányinál. „Nem röstellik: egy kinyilatkoztatást ismételnék. Több más ismétlő nyomán.”¹⁰ Hamvas szavaival kifejezve valaha korlátlan lét volt, ahol a látható világ természetes módon kiegészült a láthatatlannal. Várkonyi szerint az ember akkor harmóniában élt Istennel, a világgal és önmagával, halhatatlan lény volt, tehát tökéletes. A hagyományt, a transzcendencia gondolkörét egyezményesen lenéző, kizárólagosan a racionális tudományt elfogadó létszemlélet nem tud kielégítő magyarázatot adni bizonyos jelenségekre. Racionalitás és spiritualitás, tradicionális és tudományos világnézet egymás komplementer megfelelői, nem tudjuk egyikkel sem megmagyarázni a másik szférájába tartozó jelenségeket, csupán elfogadhatjuk átjárhatóságukat.

Ehhez a triászhoz tehetjük negyedikként Weöres Sándort és költészetét. Kodolányi 1949. október 17-én kelt levelében ezt írta Várkonyinak: „Kedvem volna kijelenteni, hogy három erős oszlopot látok a jövő magyar szellemi életben, egyik a Te nagy műved, másik az én néhány új regényem, harmadik Weöres Sándor lírája. Sajnos, a negyedik oszlopot egyelőre nem látom, pedig úgy illik, hogy négy oszlopa legyen a világnak.”¹¹ Várkonyi kiegészítése válaszában: „Na befejezem, úgy is mint oszlop. Szerénység nélkül kívánom, hogy igazad legyen, annál inkább, mert suttyomban hasonlót gondolék, sőt negyediknek is kibazsáltam már Hamvas Bélát.”¹² (Kelt: 1949. október 20.) Weöres *Tizenegy szimfónia* című kötete a filozofikus költészet egyik legkiemelkedőbb alkotása, minden „tétéle” egy-egy gyöngyszem. Gilgames történetét ő már 1941-ben feldolgozta különféle töredékek, így a sumer eposz cseréptábláinak felhasználásával. Kodolányi ugyancsak kéziratban olvasta Hamvas Béla hatalmas művét, a *Scientia Sacrat* is, amelynek tárgya, ahogyan azt Kodolányi meghatározta 1951. február 6-án keltezett, Várkonyinak írt levelében: „az archaikus ember világszemlélete, gondolkodása, viszonya a Kozmoszhoz, a Földhöz és az emberhez... az archaikus ember, akinek kora Kr. e. kb. 600-ban zárult le, nem mágikusan látott, mint mi mondjuk, hanem transzcendentálisan, azaz minden jelenség és minden tény okát felülről erédeztette.”¹³

Kodolányi másik jelentős költő barátjának, Szabó Lőrincnek életrajzi versciklusában, a *Tücsökzenében* szintén megjelennek mitológiai elemek. Az 1947-ben napvilágot látott kötet néhány darabjában ő is megidézi a *Gilgames-eposz* szereplőit, korát. Ezzel a párhuzammal a személyes lét mitologikus jellegét erősíti. Az eposz cselekményének részletei, motívumai ott szerepelnek, ahol tizenhét-tizennyolc éves korát idézi fel, például: 213. *Gilgames és barbárai*, 215. *Szentírások népköltészete*, 216. *Enkidu üzenete*. Kodolányi az eposzból az özönvízről szóló betétet használta fel a *Vízözön* című regényében, a többi elemét, szimbólumát pedig ennek folytatásában, az *Új ég, új földben*. Forrásaival szemben Gilgames gyermek- és ifjúkorát a vízözön előtti korba helyezi (tehát mindkét regényben szerepelteti), ezáltal saját művészi elképzeléseit érvényesíti. Az antedatálás invenciózusságáról írja Csűrös Miklós: „Ezáltal Gilgames az előző fejlődési fokozat, a letűnő nagy kultúra beavatottjaként lép át az új világba, az ide is, oda is vagy ide se, oda se tartozás, az átmenetiség gyötrelme és többlete ezért válhat jellemének és sorsának... kulcsává.”¹⁴

E helyütt csak megemlíthetjük a *Vízözön*nek azt az olvasatát, amely Utnapistim baráti körét, a beavatottakat a szerző kortársaival felelteti meg, mint azok görbe tükeit, karikatúráit: Ur'bau, a süket könyvtáros Várkonyi, Namzi, a zoltárköltő Németh László, Gubbubu, a távoli Aztlánért rajongó író Márai Sándor, Hétil, a szerelmi himnuszok költője pedig Szabó Lőrinc. A valódi személyek azonban csak hozzátvőlegesen modellként szolgáltak a sarkosan ábrázolt karakterekhez.

Kodolányi és a hasonlóan gondolkodók tulajdonképpen minden kultúrában azt az ősi magot keresték, amiben megegyeznek. Várkonyi a különféle szent szövegek, történetek tanulmányozása során rájött, hogy minden kultúrának eredendően van istenélménye, s minél messzebb nyúlunk vissza a múltba, annál tisztább, közvetlenebb ez az élmény. Bizonyos motívumok mindegyikben megjelennek, mint például az ősi boldog állapot, az Éden, illetve a bűnbeesés, vagyis az Éden elvesztése. Kodolányi a következő motívumra figyelt fel: „Elgondolkoztam... a minden népnél meglévő, vagy megvolt napimádatról, – ami aztán naphősökbe fordult, mint ahogy naphős Jézus is... mindenfajta asztrológiában, a legősibbekben is a világ minden táján s kultúrájában a Nap mindig az Ént jelenti. Hasonlat-e ez? Nem hasonlat. Hanem annyi, hogy Nap -valójában- nem is létezik, hanem igenis létezik az Én s ez az Én -vág ki- a világmindenség egyetemes sugárzásából Napnak nevezett objektumot... az Én metsz ki a maga számára Napot, amiben önmagát szemlélheti... az azonos Ének mindenütt ugyanazokat a szelvényeket metszik ki minden más területen is. E kimetszés eszközének, ollójának két szára pedig a tér és az idő. Ez sem objektív valóság. Tér nincs, – ezért van térgörbület... Miben áll az ember világteretemtő működé-

se? ... az Én metszeteket készít a „valóságban” nem is létező világból, a Semmiből s a végtelenből, s ezeket szimbólumokkal jelöli meg... *Az Én teremti*. Önmaga szemléletének legmagasabb foka s végcélja az, amikor egynek érzi és tudja magát a Kozmosszal, az Istennel. Halál sincsen, mint jól tudod Te is, csupán a tér-idő szimbólumainak megszűnése. De az én, mint egyetlen létező, objektív „valóság”, megmarad s új világokat teremt magának a végtelenségig, azaz a tér-idő határain kívül, az Istenben¹⁵ – írta 1950. február 14-én Várkonyinak.

Ebben a filozofikus eszmefuttatásban felfedezhetjük a rokonságot a buddhizmus Nirvána-fogalmával, ugyanakkor a keresztény misztikusok törekvését az Istennel való eggyé olvadásra, de rokoníthatjuk a tér-idő kategóriáinak kapcsán Einstein relativitásról szóló elméletével is. Ehhez kapcsolható Szalai Éva megállapítása, aki az *Új ég, új földet* elemző tanulmányában fontosnak tartja a személyiség és az én fogalmának megkülönböztetését. Személyiségünk (azaz a testi megjelenés, a gondolatok, érzések, cselekedetek) nem azonos az énnel, mert amíg a személyiség időben változó, mulandó, addig az én maradandó és örök. Csak egy Énről beszélhetünk, az egyetemes isteni Énről. Az emberi személyiségek ennek a személytelen énnel a sokféle megnyilatkozásai. Ez a felfogás Kennsbert Károly *Misztika mint világnézet* című könyvéből eredeztethető, amit Kodolányinak a felesége, Csösz Matild adott a kezébe. Kennsbert így definiálja a misztikus filozófia énfogalmát: „Számunkra a lét annyi, mint öntudat, s ha lenni akarunk, öntudatunkat ki kell emelnünk a halálra ítélt személyünkéből, hogy részese legyen a személytelen lét örökkévalóságának, az életnek. A személytelen lét, az egyetemes Én tudata az az állapot, amelynek tartalma mindaz, ami valóban van. Csak ez az Én van, öröktől fogva és örökké.”¹⁶ Ez az Én megismerhető, ha az öntudat képes elhagyni a szubjektivitás forrását, a személyiséget, és egyesül a határoltág nélküli, egyetemes öntudattal, amelynek a tudatában nincs elkülönült személyiség, mindenki egy.¹⁷ A Kodolányi-regények hősei tudják ezt, képesek eljutni erre a felismerésre. Ez a tudat volt ép a büntelenség elvesztése után: az eredeti állapot, az Éden – azaz az Istennel való egység – visszasóvárgása. Képesek önmagukban kioltani minden kapcsolatot a külvilággal, elmerülni a végtelenben.

Amikor Kodolányi az *Én vagyok* című regényét befejezte, Ignác Rózsának írt egyik levelében így vélekedett saját koráról: „Mióta Júdást megírtam, még csüggedtebb és reménytelenebb vagyok. Mert látom, hogy mindez kozmikus méretű, s az egész emberiség sorsához tartozó jelenség, valójában szétbomló mítoszok hullái között élünk, s az új mítosz még nem született meg. És azt is látom, hogy az új mítosz megteremtéséhez mi nem vagyunk elég erősek.”¹⁸ Pontos látéletet ad a mostani világkorszak, a Vízöntő emberének kaotikus világképéről, amelyben minden vonatkoztatási pont megszűnt, ahol nincs mérce, amihez igazodni lehetne. Kodolányi és szellemi társai mégis megpróbálták a régmúlt kultúrák tradícióit saját korukra áthagyományozni, a jelen számára felhasználható tanulságaikat megfogalmazni, a testi-szellemi-lelki egységre épülő ember- és világképet (re)konstruálni.

Szerintük az emberi kultúra történetét csak évezredekben lehet mérni, az ember története valójában időtlen. Behatóan foglalkoztak a csillagászattal, s az ember múltjában sajátos Naphőnap-időszámítást fogadtak el. Eszerint a világegyetem történetében a hónapok neveinek megfelelően, de hátráló sorrendben, kozmikus korszakok követik egymást. Ennek lényege a következő: a Nap minden évben kört ír le az égbolton, melynek során végighalad a 12 csillagképen. (Tulajdonképpen nem a Nap, hanem a Föld mozgásáról van szó, de mivel az asztrológiai világkép geocentrikus, ezért a Nap mozgásáról beszél.) A Nap útjának négy sarkalatos pontja van, ezek: tavaszpont (március 21.), ősypont (szeptember 23.), nyári (június 22.) és téli (december 22.) napforduló. A világhoroszóp a csillagképeket veszi alapul, ezért a Nap a sorrenddel ellenkező irányban halad végig rajtuk. A csillagképek mindig ugyanott vannak az égbolton, de a négy sarkalatos pont nem mindig ugyanoda esik. Ez azért van, mert az ekliptika (a nappálya) ferdeségének szöge a Föld forgástengelyének lassú elmozdulása miatt ezzel együtt változik, így a négy sarkalatos pont is eltolódik. Ez a precesszió, a tavaszpont tovahaladása. A Föld tengelyé-

nek elmozdulása 25 920 év alatt ír le egy kört, így a precesszió is ennyi idő alatt halad visszafelé az ekliptikán. Egy ilyen közel 26 ezer éves periódus a nagy napév. 2160 év esik egy jegyre, ezek a „világhónapok”, 72 esztendő pedig egy „világnap”.

A hagyomány úgy tartja, hogy amikor a precessziós mozgás következtében a Nap a delelőponton, legfelül, az Oroszlán jegyében jár, akkor van az emberiség úgynevezett paradicsomi állapota, a tökéletes egység, a természettel való egybeolvadás. Az emberiség a világmindenség életét éli, rítusaival, szertartásaival ezt utánozza, ennek alapján állítja fel a maga hierarchikus társadalmi rendjét. Az ezzel ellenkező pont az éjfélpont, amikor a Nap a Vízöntő huszonkilencedik fokára érkezik. Ilyenkor süllyed az emberiség minden tekintetben a legmélyebbre. Ha ezt a két kardinális pontot összekötjük, akkor egy függőleges tengelyt kapunk, amit azonban keresztvez egy vízszintes tengely. Ennek van egy leszálló pontja az alsó, sötét féltékére. Ez a Bika jegyével kezdődik. A Bikát a Skorpióval összekötő tengely választja el a nagy napciklus világos félvét a Bikától a Skorpióig terjedő másik, sötét félvétől. A hagyomány szerint amikor a négy kardinális ponton (az Oroszlán, a Bika, a Vízöntő és a Skorpió alatt) a Nap keresztülhalad, akkor kozmikus katasztrófák pusztítják el a Földet, kultúrájának és lakosságának java részét. Amikor „tüzes jegyben” jár a Nap, akkor víz pusztítja el, amikor pedig „vizes jegyben”, akkor tűz.

„Ez az a világszemléleti térkép”, amire Kodolányinál rá van rajzolva az epikus történet¹⁹ – fejezi be az asztrológiai alapismeretek taglalását Szalai Éva. Az író e témájú regényének, a *Vízözönnök* eredeti címe *Vízöntő* volt. Azért változtatta meg a későbbi kiadásokban, mert félreérthető volt. A regényben ábrázolt vízözön ugyanis nem a Vízöntő jegyében zajlott le, hanem annál mintegy hatezer évvel korábban, amikor a Nap a leszálló pontra, a Bika csillagképébe került. Ez Platón *Timaiosza* szerint Atlantisz elsüllyedésének ideje, ami a regényben megfeleltethető a távoli Aztlán eltűnésével. Az új, a vízözön utáni világ a Bika-korszaké (hérosa Gilgames – *Új ég, új föld*), ezt váltja fel a Kos-korszak (meghirdetője Mózes – *Az égő csipkebokor*), majd a Halak-korszak (melyben megtestesül Jézus – *Én vagyok*).

„A Vízöntőben ez volt az alaptétel: az ember a Kozmoszban. A második rész tétele ez: a Kozmosz az emberben. A külső világ ismeretére nézvést jól tudom, hol, merre s miként csavarogtak az embercsordák, ámde Gilgames tevékenységei, kalandjai tulajdonképpen a saját lelki világában zajlanak majd le, s engem ez a művészi feladat izgat”²⁰ – írta Kodolányi 1949. április 21-i levelében Várkonyinak. „Mondjuk így: I. tétel, avagy tézis: a mikrokozmosz a makrokozmoszban, II. tétel, illetve antitézis: a makrokozmosz a mikrokozmoszban”²¹ – értelmezi a szerzői invenciót Tüskés Tibor.

Ennél a megállapításnál elérkezünk Kodolányi világvilágképének két fontos kérdéséhez: hol az ember helye a világegyetemben, és ebben milyen szerepet játszik a mítosz? Az ember eredetéről egy sem saját korában, sem napjainkban el nem fogadott elméletet tesz magáévá: „A fejlődélmélet alkonyának tanúi vagyunk. Egyre több érv és bizonyíték szól amellett, hogy az ember önálló fajta, hogy bár az állati alakok típusára teremtődött, lényegesen elüt tőlük abban, hogy vallásos lény, s az Isten-élményt eredetével hozta magával, mint minden más fajtól megkülönböztető tulajdonságot.”²² Vagyis a darwini evolúcióval szemben Edgar Dacqué típusan-elméletét fogadja el, melyről Várkonyi *Sziriat oszlopai* című művében olvasott először. Eszerint az ember mint törzs nem egy fejlődési folyamat végső eredménye, hanem őstípus, s mint ilyen, több földkorszakot élt át.

Mítosztelmezését Horányi Károly mutatja be az írónak egyik, Veres Péterhez címzett levelét elemezve. Ebből kiderül, hogy más-más nézőpontból közelítik meg a mítosz fogalmát. Kodolányi szerint Veres Péter azonosítja a mítoszt a romantikával s az idealizálással, sőt a rajongással, a lelkesedéssel is.²³ Tehát olyan kontextusban használja, hogy az leginkább a *legenda* szóval rokonítható. Úgy véli, a Hármasság (amit filozófiai alapkategóriának tekint) eredeti mítoszi magja a teremtő, nemző folyamat hármassága: férfi princípium, női princípium és gyermek; ez köszön vissza a dialektika hármasságában is: tézis – antitézis – szintézis (Hegel vezette be

őket). „Amikor tehát dialektikáról beszélünk, ugyanazt a teremtő elvet s annak hármasságát valljuk, amit a mítosz nyelve más-más korban más-más jelképekkel fogalmazott meg... A jelképrendszerek ugyanis koronként megürülnek s az a priori igazságok új jelképrendszerben jelennek meg... Nem mondhatjuk mármost, hogy a dialektikában hiszünk vagy nem hiszünk, csak azt mondhatjuk: *tudjuk*-evagy sem.”²⁴

Rámutat, hogy népmeséink is tele vannak mítoszi elemekkel: ilyen az égig érő fa, a világfa, amely a kozmoszt szimbolizálja. Mindegyik levele egy-egy galaktika, azaz einsteini rendszer. Szerinte a mesékben hajdan nem *hittek*, hanem tudták és értették őket. „A mítosz tehát nem egyéb, mint az emberi faj őstudásából származó a priori igazságoknak a kor nyelvén való kifejezése. Tökéletes joggal beszélhetnénk manapság a matematika mítosznyelvéről.”²⁵ Konceptiójában összekapcsolja a vallást és a tudományt, mondván, hogy a vallások kezdetben a mítoszi igazságokat és értelmeiket mint tudományt tartották fenn. De ez nincs szükségképpen így, mert a mítoszokkal elvegyülnek, sőt velük szemben túlsúlyra jutnak, azokra ráburjánzanak mágikus elemek. Felfogása szerint nem igaz, hogy az ember mítoszon kívül is élhetne. Az sem igaz, hogy a dialektikus materializmusnak – Veres Péter ebből a világnézeti szemszögből bírálja – nincs mítosza, metafizikája és eszkatológiája.²⁶ Hiszen – tegyük hozzá – ez az ideológia is visszavezeti egy végső okra a világegyetemet, mégpedig az anyag elsőségére, szintén van célképzete, az eszményi társadalom megvalósítása, vagyis a Paradicsom létrehozása még itt, a Földön.

Tehát az úgynevezett mitikus és az úgynevezett tudományos világmagyarázatot azonos szintre helyezi, egyenértékűvé teszi mint jelképrendszereket, amelyek az adott kultúra alapját képezik. Feltevése szerint az emberiség őstudásában a vallás és a tudomány még nem vált szét, a mítoszból egyesítve voltak jelen. A mítosz nem más, mint az ember szimbólumteremtő képességének a megnyilatkozása. Kodolányi kizárólagossá tette szerepét a kultúrában. Ami nélkül az ember nem lehet meg, ami normális, teljes értékű állapotának, a társadalommal, a természettel, a kozmoszsal, a transzcendenciával való ideális kapcsolatának az emlékét őrzi. Mint ahogy a *Zárt tárgyalás* című, a kor uralkodó eszméit (a sztálini kommunizmust, a kapitalizmust és a fasiszta ideológiát) élesen kritizáló dialógusában is kijelentette: az ember antropológiai lényege a transzcendenciával való kapcsolat.²⁷

Művészi koncepcióját tekintve e négy regény a modern világirodalomnak ahhoz a jelentékeny rétegéhez tartozik, amely a pszichoanalízis, az etnológia, az őstörténet, a vallástörténet mély és tartós hatását tükrözi. Időszemlélete az egykor és most rétegeit egybemosó, ahistorikus felfogáshoz közelít. A személyiség határait tágítani és lazítani igyekszik, hőseinek éntudata az elődökkel, sőt utódokkal való azonosság gondolatát is tartalmazza. Ily módon a mítoszi világképet belülről újjíateremti. Egy új regénymodell jelenik meg nála, amely a világirodalomban Thomas Mann törekvéseivel rokonítható, műfaját tekintve pedig mítoszregénynek nevezhető. E műveknek több, egymásra épülő rétegük van, több „olvasatuk” lehetséges. A *Vízözön* és az *Új ég, új föld* felfogható a megírás idejének aktuális történelmi-politikai mondanivalója szerint: Erech és Szurippak harca a második világháború véres szatírája, a Világtornyt építő király a szocializmus építésének eltorzult gyakorlatára utal. Lehet rejtett-burkolt társadalombírálatot felfedezni, a túlhajtott ideológiák, a politikai rendszerek túlkapasai elleni vádiratot is találni bennük.

Különböző mitológiák történeteinek parafrázisaként is értelmezhetők. A *Vízözön*ben összevonja a sumer eposzt az ószövegségi Noé megmenekülésével, a Lugal építette Világtoronyban a szintén bibliai Babel tornyára ismerhetünk. A Föld felé közelítő, majd rázuhanó kisbolygó, a Nannar azonosítódik a *Jelenések könyve* Vörös Sárkányával. Az *Új ég, új föld*ben Gilgames történetéhez más vallások motívumait is felhasználja: megérkezése Urukba valóságos diadalmenet, mint Jézus bevonulása Jeruzsálembe, a róla készült gúnyrajzon mint emberhalász jelenik meg; Jézus tanítványai is halászok, akiknek a Mester azt ígéri, ezentúl embereket fognak halászni.

Rajnai László esszéje az utókorra ruhazza a kötelességet, hogy Kodolányit méltó helyéhez juttassa: „Igazi írónak nemcsak rangja van, hanem helye is; méltó helyét előbb-utóbb el kell

foglalnia nemzete s a népek hazája, a nagyvilág-nak irodalmi tudatában.” Ezt ő meg is teszi: „A magyar regényirodalom nem tekinthet ugyan vissza hosszú múltra, mégis olyan világirodalmi nevekkel dicsekedhetik, mint Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond. Mi ötödiknek bátran leírjuk Kodolányi nevét, *időrendben ötödiknek, értékben azonban legelsőnek*. Kodolányi nemcsak többit fejezett ki a magyarságból, többit és művészebben, mint elődei, hanem a regényirodalomban először hozott létre olyan alkotásokat, melyeknek marandóságához akkor sem férhetne kétség, ha népünk és nyelvünk már a múlté lenne.”²⁸ Szerinte ezek az alkotások, amelyek a regényirodalomban világviszonylatban is első helyen állnak, *A vas fia*, *a Julianus barát* és az általa *Örök Testamentum*nak nevezett mitikus tetralógia (végleges címeik: *Vízözön, Új ég, új föld, Az égő csipkebokor, Én vagyok*).²⁹

Ezt az állítást lehet vitatni, az viszont hitelességét támasztja alá, hogy Rajnai az esszé folyamán előzőleg szigorú kritikai vizsgálatnak vetette alá Kodolányi valamennyi művét, keményen bírálva a gyengébbnek ítélt darabokat. Kifogásolja például a *Boldog Margit* lélekrajzát, nem tartja elég spontánnak és átéltnak, bírálja az *Emese álma* regényciklus két elkészült kötetének (*Istene, Holdvilág völgye*) szerkezeti hibáit, a felhalmozott anyag túlduzzasztását: mintha nem tudta volna szerves egységgé forrasztani történeti részeit. Megállapításához vegyük figyelembe interpretációjának elméleti előfeltevéseit, elvárásait az alkotóval szemben, melyekről ő maga tájékoztat: „a test és a lélek, isten és az ember, az örök törvények és az alkotó szellem csodájának egységét valljuk és keressük az íróban, művében.”³⁰

JEGYZETEK

¹Rajnai László: *Kodolányi János*. Székesfehérvár, Árgus Alapítvány – Székesfehérvár M. J. V. Levéltára – Kodolányi János Főiskola, 2002. 17. l.

²Uo. 9. l.

³Uo. 40. l.

⁴Pápai Szabó György: *Az önmegváltás reménytelenségétől a megváltás reményességéig*. *Confessio*, 1994. 2. sz. 38–46. l.

⁵Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Pécs, Pro Pannonia, 1999. 162. l.

⁶Vatai László: *Dosztojevszkij, A szubjektív életérzés filozófiája*. Bp., Turul Kiadás, 1944. 9. l.

⁷Rajnai László: i. m. 13. l.

⁸Tüskés Tibor: i. m. 206. l.

⁹Jókai Anna: *A töve és a gallya*. *Jelenkor*, 1989. 7–8. sz. 701–709. l.

¹⁰Uo.

¹¹*Levélről levélre, Fejezetek Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezéséből*. Válogatta, szerkesztette és az előszót írta ifj. Kodolányi János, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000.

¹²Uo.

¹³Uo.

¹⁴Csűrös Miklós: *Regény a mítoszok batárán, Kodolányi János pályája 1945 után*. *Literatura*, 1975. 2. sz. 61–87. l.

¹⁵*Levélről levélre, Fejezetek Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezéséből*. I. m.

¹⁶Szalai Éva: *Új ég, új föld, Kodolányi mitikus témájú, ókori tárgyú regényének keletkezéstörténete*. *Irodalomtörténet*, 1993. 4. sz. 916–949. l.

¹⁷Uo.

¹⁸Pápai Szabó György: i. m.

¹⁹Szalai Éva: i. m.

²⁰*Levélről levélre, Fejezetek Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezéséből*. I. m.

²¹Tüskés Tibor: i. m. 197. l.

²²Uo. 191. l.

²³Horányi Károly: *Kodolányi János levele Veres Péternek, In Én vagyok, In memoriam Kodolányi János*. Válogatta, szerkesztette, összeállította Csűrös Miklós. Bp., 2001. 165–171. l.

²⁴Uo.

²⁵Uo.

²⁶Uo.

²⁷Horányi Károly: *Párbuzamos mitológiák*. In *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban*. Szerkesztette Biernaczky Szilárd. Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2002. 159–168. l.

²⁸Rajnai László: i. m. 141. l.

²⁹Uo.

³⁰Uo. 32. l.

ALBERT GÁBOR

„Mi nem hazudhatunk magunknak”
(A hatvan éve agyonhallgatott Zárt tárgyalás megjelenése ürügyén)

Már többször beszéltem és írtam Kodolányi Jánosról, elsősorban éppen a *Zárt tárgyalás*ról, s minden alkalommal úgy éreztem, meg kell említenem egy sajnálatos körülményt. Mégpedig azt, hogy az íróval, Kodolányi Jánossal sosem találkoztam, személyesen nem ismertem. Holott erre sok-sok apró momentum szinte predestinált, hisz magam is az Ormánságból jöttem, kisgyermekkoromban Vajszló szomszédságában, az Árpád-kori kicsinyke faluban, Sámodon éltem, családom Kodolányi-olvasó volt. Mégis csak szellemi találkozásokról számolhatok be. Ezek közül viszont egyik legjelentősebb, mondhatnám sorsalakító és sorsigazoló találkozásom a *Zárt tárgyalás*hoz fűződik.

Mielőtt azonban a most megjelent nagyszerű kötetről szólnék, bevezetésként két olyan Kodolányi-mondatot mutatok fel, emelek ki ebből a majd négyszáz oldalas gyűjteményből, amely szinte mottója lehetne magának a kötetnek is. Két mondat, amely egyszerre hitvallás, ars poetica és önjellemzés.

„Én már eljutottam odáig – írta Kodolányi 1927-ben –, hogy mindent ki merek mondani, mert a nemzetemet szeretem.”

A másik mondat ennél is keményebb. (És csak így zárójelben, emlékeztetőül: Kodolányi a kötetbe válogatott írások nagyobb hányadát még a második világháború befejezése előtt vetette papírra.)

„Minden igazi írásműnek végrendeletnek kell lennie, utolsó szónak, az egyetlennek, amit az ember az elkerülhetetlen halál előtt kimond.”

Ilyen „végrendeletek” gyűjteménye a *Zárt tárgyalás* címet viselő kötet. Kodolányi nemcsak regényeit, hanem publicisztikáját, tanulmányait is ezzel az igénnyel írta, s nekünk ehhez illő komolysággal kell olvasnunk minden sorát. Esetlegességgel alig-alig találkozunk, nyíltan beszél, hisz már mindent el mer mondani, mert minden mondatának aranyfedezete maga a *szeretet*. Az igazság és a nemzet szeretete. A közösség szeretete.

A Szent István Társulat kiadásában megjelent kötet anyaga két nagy tömbre oszlik: a tanulmányok és vitairatok, valamint az ettől jól elkülöníthető megemlékezések tömbjére. A kettő között foglal helyet a műfajilag is különálló, címadó írás, a *Zárt tárgyalás*. Ezen a címen 1943-ban is megjelent egy Kodolányi-kötet, s az abban közzétett, jobb szó híján pamfletnek vagy filozófiai regénynek is nevezhető

remekmű azóta ott aludta Csipkerózsika-álmát. Talán mondanom sem kell, hogy az agyonhallgatásnak, a hatvanéves tetszhalálnak nem esztétika, hanem politikai, jobban mondva ideológiai oka volt.

A kötetben – ahogy már utaltam rá – ez az egyetlen olyan mű, amely szorosabb értelemben szépirodalomnak, divatos szóval fictionnek tekinthető. Annak idején, mikor a háború befejezését követően véletlenül kezembe került, én magam is annak olvastam.

De maradjunk még egy pillanatra a hatvan évig kiátkozott *Zárt tárgyalás* keletkezésének évében, a világháborús 1943-ban.

1943 januárjában indul meg a voronyezsi fronton az a szovjet offenzíva, amely a 2. magyar hadsereg felmorzsolásához vezet. Az emberveszteség 150 000 fő.

Február 2-án a 6. német hadsereg Sztálingrádnál leteszi a fegyvert.

Júliusban az angol-amerikai csapatok partra szállnak Szicíliában, s néhány napra rá letartóztatják Mussolinit.

1943 augusztusában tartják azt a híres *szárszói konferenciát*, amelyet Kodolányi nyit meg, s Németh László itt mondja el annyit támadott próféta *második szárszói beszédét*.

Decemberben megkezdődik az 1942-es újvidéki vérengzés főbűnöseinek pere, s a vádlottak – Feketehalmy-Czeydner, Grassy és társai – az igazságszolgáltatás elől a náci Németországba szöknek.

Három hónap múlva pedig – 1944. március 19-én – Magyarország viszonylagos függetlenségének is vége. A német csapatok megszállják Magyarországot.

Ebben a történelmi helyzetben, a veszített háború, a náci megszállás előrevetett árnyékában írja és fejezi be Kodolányi János 1943. május 20-án a *Zárt tárgyalást*. A kolozsvári Termés című folyóiratban még abban az évben megjelenik, s egy ugyancsak kolozsvári nyomda vállalkozik a könyv kinyomtatására is. A kézirat azért került Kolozsvárra, mert az ismét Magyarországhoz tartozó Erdélyben elnézőbb a cenzúra.

A most megjelent válogatásban, hasonlóan az első kiadáshoz a *Zárt tárgyalás* tőszomszédságában olvasható a vele szerves kapcsolatot tartó ikertanulmány, a *Márai és a kultúra* című vitairat. Ebben Kodolányi, miközben kifejti elméletét a civilizáció és kultúra lényegéről, ízekre szedi Márai „a nemzetnevelés ügyében” írt röpiratát. A Máraival vitázó írás formailag is tanulmány, a *Zárt tárgyalás* viszont keretes történetbe foglalva mondja el „halálos” igazságait. A mű tartalmát még 1944-ben, az Illyés Gyula szerkesztette Magyar Csillag március 15-én megjelenő kritikájában Veres Péter a következőképpen foglalta össze:

„Az író – érezhetően maga Kodolányi – itt egy furcsa törvényszék előtt áll, amelynek elnöke a liberális polgárság, jobboldali szavazóbírája a nemzetiszocialista, baloldali szavazóbírája a marxista világnézet képviselője. Ez a furcsa bíróság

Levegő, élet.

az író sok vita és szellemi huzavona után, mint a metafizikai világnézet, mint a transzcendens igazságok képviselőjét halálra ítéli.”

Azt már én teszem hozzá, hogy ebben a filozófiai regényben, vagy inkább: négy személyes drámában három birodalom, három világnézet harcol az író, az irodalom, a magyar kultúra lelkéért. A szovjet kommunista hatalom, az árja felsőbbrendűséget valló náci birodalom és a nemzettagadó, nemzetközi liberalizmus. A tét maga az élet, a kérdés pedig az, kell-e, szabad-e csatlakoznunk bármilyen vagy bármelyik birodalomhoz? Vagy más dimenziók közt ugyanez a kérdés így hangzik: mi a fontosabb, a kultúra vagy a civilizáció?

A civilizáció nem vesz tudomást a transzcendensről, a kultúra viszont metafizikai fogantatású. A transzcendensben való hit nélkül a kultúra – de végső soron maga a lét is – elképzelhetetlen.

A bírósági tárgyalás hangulatának, légkörének érzékeltetésére egy némileg rövidített részletet idézek.

„Rémülten láttam, hogy baloldalt ülő zubbonyos bírám elkékül a dühtől, a vállszijas pedig, hátravetvén magát székében, harsányan nevet. Homlokomat verejték lepte el, hátamon hideg futkosott. Úgy láttam, halálot semmiképpen sem kerülhetem el. Hiszen, ha az egyik bírót meggyőzőm is, a másik annál jobban fenekedik rám! Pedig, ha élni akarok, mind a hármat meg kell győznöm. Elhallgattam, s könyörgő tekintetemet az elnökre szegeztem. Ő felemelte a csengőt és megrázta.

– Csendet kérek, uraim. Vádlott, folytassa védekezését. Szabadon beszélhet, mint már többször mondtam, a személyeskedés korlátain belül.

– A legnagyobb tisztelettel összefoglalom tehát, amit mondtam, – folytattam most már egyre növekvő reménytelenséggel. – A technikai civilizációt itt is, ott is, amott is egy racionális emberfajta hordozza. Ez az úgynevezett *művelt kultúr-ember*. Az empirikus tudományra, a múlt század társadalomtudományi elveire s a dialektikus materializmusra esküszik. Még ott is, ahol látszólag szembeszáll ezekkel az elvekkkel, tehát a Harmadik Birodalomban, vagy az angolszász országokban. Társadalomalakító, államszervező, tömegnevelő rétegünk éppen száz évvel jár a kora mögött. Mert a mi korunk már túljutott mindezen. A lélek már régóta várja ismét a csodát, a transzcendens világ új megismerését, már régen nem hisz a lombikokkal pepecselő, mérlegen méricskélő, a lelket agytekervényekben és idegsejtekben kutató „tudománynak”. *Mindezt arra a munkaterületre akarja szorítani, ahova való. Építsen számára vasutakat, hidakat, lakásokat, ... de mondjon le arról a szemtelen igényről, hogy filozófiát ad neki.* Hogy születésről, halálról, lélekről, tehát kultúráról fecseg neki. A tömegek szomjazzák a technikai civilizáció eredményeit. De ez a civilizáció ne tetszelegjen abban a szerepben, hogy megoldja a lét és a nemlét problémáit is. Mert, ha ezt teszi, Dosztojevszkij »sigalyevi« világát, a sivár zsarnokság elviselhetetlen társadalmát, a törvények, a szabályok és rende-

tek szörnyű anarchiáját kényszeríti az emberiségre. A kultúra harmóniája helyébe a hasznosság elvén alapuló anarchiát.

No, ebből a zagyvaságból elég, – jelentette ki az elnök unottan.

Láttam, hogy nemcsak meg nem győztem őket, de utolsó szavaimmal mind a hármójukat lesújtottam, megharagítottam, sőt untattam is.”

Hogyne haragította volna meg, hiszen a tárgyalás, a védekezés során épp azt bizonyította, hogy a náciizmus és a kommunizmus egy töről fakad, nincs közöttük semmi lényeges különbség, sőt a kultúra és a civilizáció megítélésében a liberalizmussal is egy gyékényen árulnak. Aki pedig ellentmond nekik, azt a legnagyobb egyetértésben halálra ítélik.

A kultúra ugyanis – Kodolányi egyik meghatározása szerint – nem más, mint „a lélek szimbólumteremtő működése”, s ennek semmi köze sincs az istenített technikai civilizációhoz. Vagy még pontosabban: „az emberi lélek a tudattalan létezés és a transzcendens létezés között lévő feszültség szenvedését a transzcendens világ jelképrendszerében (szimbólumaiban) oldja fel. *Ez a jelképrendszer a kultúra.*” És ez a transzcendensbe vetett hit nélkül elképzelhetetlen.

A *Zárt tárgyalás* című sorstragédiának az eddig említetteken kívül van még egy szereplője, a börtönőr, aki pár szavas megjegyzéseivel úgy kommentálja magát a tárgyalást, mint a görög tragédiákat a kórus. Most csupán egyetlen megszólalását szeretném idézni. Mikor ugyanis a kötél általi halál kihirdetése után a börtönőr az író a cellájába kíséri, mielőtt rázárná az ajtót, mellének szegezi a kérdést:

„Aztán mért nem hazudott nekik, maga hülye?”

Az író nem válaszol, csak legyint. De ebben a legyintésben benne van a néhány hónap múlva elhangzó, a nevezetes szárszói konferencián elmondott megnyitó beszéd vezérmotívuma, hogy „mi nem hazudhatunk magunknak”. „De azt sem engedhetjük meg – folytatta Kodolányi –, hogy nekünk hazudjanak. Szemünket éjjel-nappal, jóban-rosszban magunkon és az örökkévalóságon kell tartanunk. Ha nem követelünk magunknak örökkévalóságot, elveszítjük a más is.”

Mindezt csak azért említem, hogy ezzel is érzékeltessem, a *Zárt tárgyalás* szervesen beleépül Kodolányi János eszmerendszerébe. Összegező és új utakat nyitó, vagy legalábbis jelző tendenciái miatt a teljes életműben kitüntetett hely illeti meg. Önéletrajzi vonatkozására már az első, Veres Péter tollából származó kritika is utalt. A *Zárt tárgyalás* azonban nemcsak hitvallás, hanem ugyanakkor önkritika, önkorrekció is. Leszámolás a korábban vallott kommunizmussal. Igénybejelentés, annak a lépésnek az előrejelzése, amelynek gyümölcsei a következő évtizedek nagy regényeiben érnek be. A *Zárt tárgyalás*ban Kodolányi egy egész korszakot zár le, és új perspektívák felé nyit. Az elkövetkezőkben a személyesség helyét az egyetemes foglalja el, figyelme és érdeklődése az egyeditől az általános felé fordul, a magyar történelem világából a mágikus dimenziók közé

Lucy. del.

lép, a mítosz világába. A magyar sorskérdéseket a kultúra egyetemes válságjelenségeibe ágyazottan szemléli.

A *Zárt tárgyalás* ilyen értelemben nyilvános vallomástétel is. Közreadásával az eszmei, ideológiai boszorkánykonyhák ajtaját tépte fel Kodolányi, hogy országvilág láthassa, mit kotyvasztanak ezekben a műhelyekben, mire lehet számítani, s mit szándékszik tenni a halálra ítélt, de újjászületésre képes író. Az eszmei gyökereket, a forrásokat is megnevezi. A filozófus Vatai László neve mellett Várkonyi Nándor műveit kell megemlítenünk, különösen a *Szíriát oszlopa*it, s az Ujszászy Kálmán nevével fémjelzett sárospataki műhelyt. Jelképértékűnek tekinthetjük, hogy a magyarságot majd fél évszázadig a diktatúra jármában tartó Szovjetunió épp a sárospataki kollégium könyvtárát dézsmálta meg.

„Minden igazi írásműnek végrendeletnek kell lennie”, idéztem az imént, s a *Zárt tárgyalás* szinte ennek a gondolatnak esett áldozatul. A sértett hatalom részéről az elhallgattatás volt a válasz, és így lett ez a miniatűr filozófiai regény a tanulmányíró Kodolányi János hatyúdala. A nyilvánosság előtt a tanulmányíró többet nem szólalhatott meg. Gondolatainak kifejtésére egyetlen fóruma maradt, a magánlevél, a levelezés.

Ez azonban már túlmutat a *Zárt tárgyalás* címen közreadott gyűjtemény keretein. Annak harmadik részéről, legterjedelmesebb tömbjéről, az emlékiratokról is kell szólni. A testi-lelki jó barátot, a finn Arvi Järventaust megidéző emlékezés mellett a kötet érzelmileg leggazdagabb írása az *Egy marok föld* című, Móricz Zsigmond emlékének szentelt vallomás. A *szentelt* jelző nem véletlenül csúszott a „tollamra”, itt, ebben a vonatkozásban a szokványos használatnál többet jelent. Ez az írás ugyanis olykor már-már kultikus jegyeket visel magán. Kodolányi számára Móricz több volt, mint a *tisztelt* Mester. Még a *szeretett* Mesternél is többet jelentett. Számára Móricz az egzisztencia kérdése volt, szinte a lét feltétele, ahogy a szülő a lét forrása. Az apját megtagadó, az apát vesztett Kodolányi számára Móricz volt az apapótlék, a fogadott, a mindenható és szeretett apa, az idea, az a szilárd, archimedesi pont, amelyre támaszkodva – minden gyermek úgy érzi – a Földet is ki tudná mozdítani pályájáról. Nem lehet megindultság nélkül olvasni ennek a szeretetnek a történetét. A bevezetésben említett vallomáson – „én már eljutottam odáig, hogy mindent ki merek mondani” –, mint fehér kötésen a vérfolt, úgy sejlik át a fájdalom, mikor a nagy csalódásról kell beszámolnia. Arról, ahogy a pletykák, a rosszindulatú sugdolózások hatására az „apa” elárulja „fiát”, és az Írók Gazdasági Egyesülete, az IGE pénzének elsikkasztásával vádolja. A megalázott, a második apját is vesztett Kodolányi szinte megsemmisül, és nem fogadja el Móricz Zsigmond feléje nyújtott kezét. Ekkor hangzik el a kegyetlen mondat:

„Én veled kezet, Zsiga bátyám, többé az életben nem fogok.”

Fájdalmas, konok, magát is sebző következetességgel soha nem fogadta el a felé nyújtott kezét. Hogy mindez mit jelentett neki?

„Móriczcal való szakításunk óta – írta 1946-ban – eleinte alig, később pedig egyáltalán nem írtam novellákat. Bizonyára nagy törésnek kellett történnie bennem, hogy a drámai tömörítésnek ezt a műfaját teljesen mellőztem mindmáig.”

Móricz Gyöngyivel találkozási pedig, aki apja halála után sem bírt szakításukról beszélni, a következőket jegyezte fel:

„Nagyon sajnáltam Gyöngyit, sajnáltam apját, sajnáltam magamat, és sajnáltam barátságunkat, ami olyan hatalmas fénnel ragyogta be nehéz ifjúságomat, s olyan hirtelen, olyan végzetesen szakadt meg.”

A kibékülés jelképes aktusára mégiscsak sor került. 1942-ben, nem sokkal Móricz Zsigmond halála előtt egy, a Sportcsarnokban rendezett németellenes ünnepi esten mindketten szerepeltek. Kodolányi fájdalmas és felemelő, szenvedélyes szeretettől izzó beszámolója felér egy mindent megbocsátó gyermeki kézzorítással. Ebből idézek egy részletet:

„A roppant helyiséget zsúfolásig megtöltötte a közönség. Szünet után elsőnek én beszéltem. Mikor fölmentem a lépcsőn, s meghajoltam a tömeg előtt, fölzúgott a taps, az éljenzés. Az erős lámpák fényében, a tomboló hangzavarban szinte révülten álltam néhány percig. Majd a hangorkán elült, s akkor éppen magam előtt, az első sorban, megpillantottam Móricz Zsigmondot. Elszorult a szívem. Arca olyan volt, mint mikor Janka halála után találkoztam vele, de még sokkal morbidabb. Színe szürkés, vonásai bágyadtak, petyhüdtek, szép fejét úgy fogta körül lebegő fehér haja, mint ezüst koszorú egy halotti maszkot. Régóta nem láttam őt szemtől szembe, s most, a szinte vakító fényben kísérteties, ijesztő, szívfacsaró és megrendítő volt.

Megértettem, hogy Móricz Zsigmond távozóban van közülünk. Mérhetetlen magány, sivár elhagyatottság, megrendítő üresség vette körül. Mintha sivatagban ült volna, nem egy hatalmas embertömeg kellős közepén. És mintha a világ elmerült volna körülötte. Ez az óriási csarnok, az indulatok kavargása, a tapsvihár olyan messze volt tőle, mint akinek csak a teste ül itt, a lárvája, de a lelke már a semmi-ben bolyong. Ezt láttam, ezt értettem meg. S tisztelettel meghajoltam előtte.

A közönség feszülten figyelt, s mikor ezt látta, jégverésként harsant meg újra a taps.

Ő meglepetve a szokatlan jelenettől s a fölviharzó tapstól, mélyen bólintva fogadta a köszöntést.

Beszédem után ő következett. Nehézkésen lépdelt föl az emelvény lépcsőin, két fiatalember ugrott nyomban, hogy támogassa. De nem volt rá szükség. Megállt az asztal előtt, s ekkor olyan tomboló taps tört ki, amelyet még sohasem hallottam. Az emberek fölugorva helyükről, lázasan tapsoltak, éljeneztek percekig. Újabb s újabb tapsvihár támadt, nem akart vége szakadni. A lázas örömmek, a féktelen rajongásnak olyan példátlan vihara volt ez, a spontán és szenvedélyes indulatkitő-

2004. dec.

résnek olyan forró gejrje, amiben elmerült minden program, rendezés, időbeosztás, minden ésszerűség.

Móricz Zsigmond megrendülten állt az emelvényen. Arca kipirult. Szeme a régi éles, zöldes fényben égett. A szeretet zuhataga olyan erővel zúdult rá, hogy csaknem megtántorodott tőle. Mindkét kezével az asztal szélét fogva állt. Fejét lehajtotta.

Végre leülhetett. Ekkor olyan csend lett a csarnokban, hogy a hangya lépéseit is hallani lehetett volna. Sem püsszegés, sem köhécselés, sem duruzsolás nem volt hallható. De halkán, tisztán, csaknem gyermekesen megszólalt a felsőtiszavidéki nyelv ősi zenéje, ritmus és melódia csodálatos egységben fonódott össze, s a diftongusok alig érezhető, bizserélő lágysága, hajladozása... Móricz Zsigmond beszélt. Olyan szépen, mint akkor, sohasem hallottam beszélni.”

Így békült meg, így hajtott fejet egy nagy író a másik géniusz előtt.

Feszület

2004

Gyűjtésművelés kötetek

Hordányi Károly : EREDET ÉS JELKEP. Kodolányi János és kortársai. Lp., 2004. Argumentum. 235 p.

Tartalomjegyzék

Előszó	5
A zárt tárgyalás	13
Johannes és Lorenzo	95
Kodolányi János levele Veres Péterhez	199
A mítoszon belül vagy annak helyén	207

Csörös Miklós : KÖLTŐK, ÍRÓK, MITOLÓGIÁK.

Miskolc, 2004. Felsőmagyarországi Kiadó.

96-104.: Palgas és palgaság Kodolányi J. feljegyzésben →

105-110.: Kodolányi János "erotikája". Fejzelek egy novellából (Reklám "nyári nap") →

111-119 : Kodolányi János és Szabó István levelezése (1991)

Júskas Tibor : KÉT NEMZEDÉK. Miskolc, 2004.

Felsőmagyarországi Kiadó.

78-93. : "Utazás Jenezis könyve" K. J. honfoglalás kori regénye (1996. márc. / ápr.)

94-107.: Kodolányi János nyelvi tudatossága. (2001. jún.)

Csűrös Miklós

A polgár és a polgárság Kodolányi János felfogásában

Szófejtő nyelvészeink, Melich János, Bárczy Géza és mások szerint a *polgár* szó legrégebb német, valószínűleg ófelnémet jövevényszavaink egyike. A *Bürger* német etimológiája arra vall, hogy városlakót, városvédőt, egy közösség teljes jogú tagját jelentő, eredetileg összetett szóból ered. A magyar nyelvben tágabb és szűkebb jelentésváltozatát különböztetik meg. Dr. Balassa József *A magyar nyelv szótárát* idézve, a polgár:

- általánosságban az ország minden lakosa az ország polgára;
- szűkebb értelemben a városi lakosságot, a kereskedő, önálló iparos és diplomás osztály tagjait nevezik polgárnak a munkás és földműves osztállyal szemben;
- a Dunántúl a földműves ember nevezi magát *pógárnak*, *pógárembernek*.

Balassa József definícióját azért választottam, mert a magyar népnyelv szépirodalomban való fölbukkanása már akkor érdekelte, amikor a népi írók mozgalma még létre sem jött, a Magyar Nyelvőrben például 1925-ben írt Móricz és Kodolányi nyelvi gyakorlatát összehasonlító tanulmányt. *A magyar nyelv életrajza* című könyvét 1937-ben Illyés Gyula ismertette a Nyugatban. – Definícióiból ezúttal a harmadikat emeljük ki, amelyik kevésbé közkeletű a másik kettőnél; a parasztság, a földművesség némely rétegei is igényelték a polgár nevet, egy későbbi szótár szerint (*A magyar nyelv értelmező szótára*, 1961) a „Vidéki kisiparos, kiskereskedő, jómódú parasztagda”, másképpen szólva az öntudatos gazdag paraszt.

A polgárság szociológiai meghatározásai közül Madzsar József *Társadalmi lexikonára* emlékeztetek (1928), mivel szocialista „korszakában” vezetője, „kapcsolata”, elméleti vezetője lehetett Madzsar. A lexikon-cikk szerint a rendi társadalom három nagy társadalmi rendet ismert, a főpapságot, főnemességet, nemességet –, „míg a kézművesek, pénzváltók és házaló kereskedők rendje, tehát a polgárság csak megtűrt, de el nem ismert rend volt”, a politikai hatalomban csekély, visszaszorított erő. A fölfedezések, a piaci termelés, a találmányok idővel szükségszerűvé tették a polgárság emelkedését: „a születésen és földbirtokon felépült feudális társadalom helvébe a tőkén és

gazdasági hatalmon alapuló modern osztálytársadalmat” építik föl. A polgárság uralkodó osztályként való megszületését a francia 1789. évi forradalom, valamint az 1848-as német, osztrák, magyar, olasz forradalmak jelzik. De az I. világháború utáni kapitalizmus túljutott delelőjén, hanyatlóban, válságban van. Még uralkodik gazdaságilag, politikailag, de „A tőke felhalmozódása egyes kezekben [...] a polgárságnak széles rétegeit egyre proletarizálja, elnyomja, és a polgárságnak ez a rétege alkotja az úgynevezett kispolgárságot.” „A modern kapitalizmus korszakában a polgárság nagy tőkével és a termelőeszközökkel rendelkező tagjai uralkodnak az egész polgári osztály nevében, amelynek pedig jelentékeny részét ők maguk nyomják le a munkásság sorai közé.”

Kodolányi és nemzedéke ebben a hanyatló fázisában találkozott a polgárság uralmával, a magyar kapitalizmussal. Személyes ismerősök, író-költő pályatársak párhuzamos sorstanulságait említve elég utalnunk Szabó Lőrincre és József Attilára („Szegénynek lenni, és fiatalnak”, „Hús esztendőm hatalom, hús esztendőm eladom”). A gazdasági kiszolgáltatottság, a polgári tőkéttől való függés közös élménye a húszas években induló fiatal értelmiségi nemzedéknek. Kodolányi egyenrangú sorstársaként kíséri szemmel Szabó Lőrinc anarchista-individualista „lázado évtizedét” és József Attila tragikusan végződő, de a boldogulást a közösséggel egybeforrva elképzelő naiv kísérletét. Kettejükről írott cikkei, esszéi, „tücsökzenéi” önsorsának dokumentációjához is hozzátartoznak.

A Madzsar-féle lexikoncikk 1789 és 1848 forradalmaival kapcsolja össze a polgárság történelmi szerepének kezdetét. Kodolányi, követve a mintát, ezekből a szimbolikus többletjelentést sugalló évszámokból indul ki, amikor a krizeológiának, a válságtudománynak tudatosulása évtizedében keresi a magyarázatot a polgárság, a polgári világ dekadenciájára. Egyetemes áttekintésre vállalkozik az *Európai élet és Knut Hamsun* című tanulmányában. 1929-ben jelent meg a Napkeletben, a kötetkiadásokban tévesen datálják 1932-re. Hibásan időzítve közlik újra az *Esti beszélgetés* kötetben is, *A szellem válsága* cikluscím alatt. Rousseau alap gondolatából indul ki, az emberi lelket gyöttrő feszültségekért „a civilizáció emberellenes tendenciáját” hibáztatja; a technikai civilizáció kiszakította az embert igazi közösségéből, a természetből; a francia forradalmat, úgy mond, eredeti céljával ellentétes következmények torzították el: „a francia jobbágy tömegek (...) összetörték az államot, a hűbéri civilizáció emez organizmusát, s hozzáláttak, hogy megvalósítsák az államnélküli közösséget, a szabad, harmonikus és természetes emberi közösséget. Mint-hogy azonban a francia forradalom a polgárság osztályuralmának biztosításá-

val s így a polgári kapitalista civilizáció megalapításával végződött, a feudalizmus szerepét átvette a kapitalizmus és mai válságába sodorta az európai embert.” Látszólag csak távolabbról tartozik tárgyunkhoz, de érdemes megemlíteni, hogy az esszé Nietzsche és Dosztojevszkij szellemi vitájának tárgyalása után Knut Hamsun nevezi ki a nagy oroszok örök útítársául, mert ő „egy pillanatig sem esik abba a tévedésbe, hogy humanista-esztétikai alapon a görögségben keresse a szabadságot, vagy azonosítsa a jézusi tanítást a bűntudat filozófiájával. A szenvedés, megaláztatás, lemondás nem jelenthet szabadságot. Ez Hamsun modern európai problémálatásának szintézise, benne van a szabad ember életöröme, optimizmusa, munkálkodása, szerelmi élete, józansága, szociális rendezettsége, benne van a szabad individuum és a szabad közösség.”

Elhibázottnak, káros következményűnek látja Kodolányi az 1848-as magyar forradalmat is, beleértve az 1867-es kiegyezést, mint szükségszerű utótörténetet. „A szabadságharc bukása s a kiegyezés után ránk szabadult nagy ‘amerikai típusú fejlődés’, a friss kapitalizmus rohamos duzzadása, a sírvavigadó dzsentrí cinizmusa, kivándorló parasztok könnytelen búcsúja, a magyar-áralakulás varázslatát produkáló zsidóság beözönlése idején a magyar szellem ismét csak néhány íróban hallatja egyre csendesebb, egyre magányosabb hangját. [...] Ma már közhely, hogy a liberalizmus nagy nemzeti ébredése a legnemzetietlenebb korszaka volt történelmünknek.” (Az idézet a *Kelet népe* című tanulmányból való, hivatkozások szerepelnek benne Farkas Gyula és Németh László gondolataira.) Kodolányi kritikája a polgári forradalmakkal szemben differenciáltnak mondható, hiszen a feudalizmus lerombolásában, a jobbágyrendszer felszámolásában egyetért velük. Kifogásának, hiányérzetének veleje az, hogy a feudalizmus lerombolása felemás és következetlen volt, és ahol a kapitalizmus lép(ne) a helyére, ott „proletárrá süllyesztené a ma még független parasztságot is [...]. A családi és községi kötelekeket még jobban felbontaná.” „Nem a kapitalizmus fegyverei kellenek!”, – kiált fel a hozzá különben közel álló Kiss Géza *Ormányság* című könyvét bírálva, egyúttal felsorolja a kapitalizmus nem kívánatos velejáróit is. „A liberalizmus, a modern kapitalista termelés szülőanyja proklamálta a ‘mindenki harca mindenek ellen’ elvét, mint természeti törvényt, és ezzel erkölcsi érvényre emelte a létért való harc olyan formáját, amelyben az egyén az egyénnel áll szemben, a gyengébb elhull, az erősebb megmarad. [...] A termelés célja nem az ember, hanem a haszon lett. [...] A kapitalizmus, mint mindenütt, ahol akadálytalanul fejlődött ki, itt is szétrombolta a közösség minden formáját.”

Az 1920-as, 1930-as években Kodolányi polgárkritikáját az a kettősség jellemezte, amelyet korabeli terminológiával romantikus antikapitalizmusnak szoktak nevezni. Akkori baloldali elkötelezettsége és szóhasználata alapján szocialista indíttatásúnak lehetett ítélni, hiszen feudum- és tőkeellenes volt a programja, és Finnország orosz-szovjet megtámadása előtt tudtommal nem írt szovjetellenes publicisztikát, még akkor és az után sem, amikor meggyűlt a baja Gergely Sándorral és azzal a jelenségcsoporttal, amelyet a *Baloldaliság – a marxista kritika gyermekbetegsége* című történeti jelentőségű cikkben leplezett le Gaál Gábor kolozsvári Korunk-jában, 1931-ben. Viszont a kapitalista átalakításnak olyan hibákat rótt föl, amelyeknek az ellentéte (megléte, vitalitása) a feudalizmus idején szinte elviselhetőbbé, részben akár szebbé tehetné a paraszti életet. Eleven volt a népi kultúra, szebb nyelvet beszéltek és hagyományozták át, több gyermek született, mint a világháború után. A leendő népi írók alapító csoportjának debreceni utazása, Németh László *Debreceni kátéja* (melynek változatát azonos címmel ő is megírja), Illyés *Pusztulásának* megjelenése, majd a Nyugatban és másutt elharapózó vitája, a Válasz című folyóirat megindítása, és nem utolsósorban az urbánus néven jelentkező csoportosulás eléggé hangsúlyos bemutatkozása és útitársi szerepe arra készítette, hogy a népi írók között keresse és találja meg irodalom- és mozgalomtörténeti helyét. Nincs idő részletezni, mennyire részleges, felemás volt ez a csatlakozás. Emlékeztetőül: legjobb barátai ekkoriban Szabó Lőrinc és Nagy Lajos; ideje nagy részét, ha csak teheti, ezekben az években Finnországban tölti, történelmi regényein dolgozik. A népi írók hőskorában Kodolányi nem volt „népi író”; inkább elődje, mint tagja a mozgalomnak, akárcsak Szabó Dezső és Móricz Zsigmond. Magányos, elszigetelt alak volt névleges táborában. Publicistaként mégis hűséget vállal a népiek iránt, lásd a Válaszban közölt írásait, majd szereplését a Magyar Életben, a Magyar Csillagban, vagy a pécsi Sorsunkban, Várkonyi Nándor emlékezetes folyóiratában. A háború éveiben szorongató magányról panaszkodik. Az év nagyobbik részét Balatonakarattyan tölti, több kötetre tervezett regényciklusba kezd, mint maga írja, „menekülés” gyanánt.

1942-ben publicisztikai pengeváltásba bonyolódik Márai Sándorral. Akkoriban ellentétes táborokba sorolták őket, Kodolányi népi írónak számított, Márai urbánusnak, bár például Féja Géza a *Nagy vállalkozások kora* című irodalomtörténetében *Magányosok* címszó alatt Németh Lászlóval sorolja együvé az *Egy polgár vallomásai* szerzőjét. 1942-ben jelent meg Márai *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* című füzeté, s Kodolányi ezzel vitatkozva fejtette ki nézeteit „a háborús felelősség kérdéséről, a háborúhoz vezető válság-

ról, kultúra és civilizáció fogalmáról, az európai és a magyar kultúráról” (lásd Kodolányi János: *Zárt tárgyalás*, Turul. 1943). Kodolányi számtalan kérdésben egyetért Márai gondolataival, „így a magyar sajtó, a film, a rádió, a könyvkiadók megdorgálásában”. De már egészen másképp ítéli meg a világháború okait, erőviszonyait és következményeit, mint Márai. Nem osztják a háborúval kapcsolatos „kollektív felelősség” gondolatában. Kodolányi nem ítéli el a magyar népet és nemzetet a háborúban való részvételért. Személyes felelősöket hibáztat. „A megosztott büntudat kisebb, mint az egyedül vállalt. S valóban, népeket, kollektívumokat felelősségre vonni, nem is szokás. Az efféle frazeológia mindig azoknak az ajkán szerepel, akik megnyervén egy háborút, igazolni akarják a legyőzöttekkel való bánásmódjukat.” Meg nem fogható bűnbakot keresnek, hogy őket magukat ne lehessen tetten érni. Egyéni kategóriák nem alkalmazhatók a kollektívumra, a magyarság maga „nem felelős a háborúért”. „Nem kell és nem lehet meggyóntatni a magyarságot, mint kollektívumot s nem kellene feloldozni. Nem kell és nem is lehet valamely képzelt törvényszék elé állítani, nem kell védőbeszédet mondani mellette.” Érvelését Vatai László művére, *A szubjektív életérzés filozófiájára* építi. Gondolatmenete (talán kissé egyszerűsítve) „a civilizáció és a kultúra különbségéből” fejthető meg. Az ember, a homo magusz, a kultúrlény, születésénél és lényegénél fogva „egy transzcendens világ szimbólumrendszerében élt”, és az ősmondák, a mítoszok, a régi nagy kultúrák emlékei bizonyítják, hogy „az ember már kezdetének első nyomaiban nagyobb szimbólumteremtő”, tehát kultúra-alkotó képességgel rendelkezett, mint ma. „Ha a lélek alakulásának – nevezük fejlődésnek – grafikonját megrajzolnánk (...), a modern emberhez közeledve, meredeken hanyatló görbét kapnánk.” Az embert kiszorította a polgár; a kultúrát a civilizáció; a hitet a ráció; a régi, a „primitív” embert a modern, „autonóm” utódja. 1943-ban Kodolányi nem Hamsunhoz tér vissza, hanem Nietzsche Zarathusztrájával Dosztojevszkijt és hőseit állítja szembe.

Ezt a gondolatkört foglalja össze a *Zárt tárgyalás*ban. Ahogy az I. világháború, úgy a II. is föllobbantotta polgárelles gondolatait és emócióit. Eleinte még tán örvendezik a visszacsatolások, a Magyarországra kedvező határigazítások hírein (mindazokkal együtt, akikben, mint a *Süllyedő világban* írja, még elevenen élt Magyarország régi ábrája, „Az a lapos hal, vad és vadkanfej alakú idom, [...] az a szigorúan zárt forma, amelyet behunyt szemmel is le tudok rajzolni.” De 1942-ben már régebben érelődő, mégis döntő fordulat következik be szemléletében. Megrendülten írja Várkonyi Nándornak, hogy le kell mondania az örök magyarság gondolatáról, hiszen eszkatologikus érte-

lemben semmi sem örök. A háború rémségeit szemlélve és tanulságait kutatva írja meg 1942-1943 fordulóján a *Zárt tárgyalást* (Turul, 1943). Nagyszerű mű, az életmű egyik csúcspontja, ezt a fordított logika iróniája szerint az is bizonyítja, hogy 1945 után olvasását tiltották, példányait bezúzták, új kiadása azóta sem jelent meg. Egyes szám első személyben íródott, Dosztojevszkij *Ördögökjére* (a „sigaljevi tanra” vannak benne utalások). Egy börtönbe vetett halálraítélt naplója vagy beszámolója, akit még az öngyilkosság lehetőségétől is megfosztanak, hogy majd a kivégzésében gyönyörködhesse. Ugyanez a kétségbeejtő szituáció adja meg a vádlottnak azt a szellemi szabadságot, hogy fasiszta, kommunista és liberális bírának szemébe vágja az igazságot. A bűnvád alapja a bíróság asztalán terebélyesedő összes művei. A bíróság alakjaiban, a pamflet műfajához illően, politikai személyiségeket fedezünk föl, alighanem Hitlert, Sztálint és Churchillt, vagy hasonmásukat. „Pocakos, kerekded, tokás, peccsenyéképű férfi telepedett a középső székbe, jobbról egy feketeinges, csupaszarcú ifjú férfi, balról egy munkás-zubbonyos nagybajuszú ember.” Rájuk vallanak kérdéseik: árja vagy nem árja?; nemesi származása miatt „osztályszempontból” milyennek minősül?; a liberálisnak látszó elnök a plutokrácia képviselőjének bizonyul. A bírálók egymást is gyűlölik, de a vádlott elítélésében, bűnösségében egyetértenek, hiszen végig ragaszkodik keresztény, magyar és szociális eszményeihez. Legsúlyosabb vétsége talán az, hogy mindhármukat polgárnak merészeli nevezni, a fasisztát, a kommunistát és a polgári típusú angolszász civilizátort egyaránt. Ezt a jelzöt nem tűrik, és a negyvenes években Kodolányi valóban célzatosan, megbélyegzőként nevezte polgároknak a háborúskodó világhatalmakat és fölismerhetővé tett képviselőiket. Tudta, milyen büntetésben fog ezért részesülni, hiszen a *Zárt tárgyalás* hőstét halálra ítélik.

Nagyszabású látomás, afféle világmegtágadás ez, de utolsó bekezdéseiben már-már apokaliptikus jóslatokra ragadtatja magát a szerző; Jézus helyre fogja állítani az ősi szövetséget, „Ez ismét legyőzi a Sátánt, a Lucifert, a Fényhozót, a sátáni princípiumot, az anarchiát és a halált. Az Apokalipszis fehér lovasa.” „Akkor a tiszta ész bilincsében raboskodó ember ismét az anyag fölé emelkedik és iszonyú kozmikus katasztrófák közepette ismeri fel megint a transzcendentális valóság vakító fényét.” Ennek a vakító fénynek a tükröképébe pillanthat bele az olvasó, ha Kodolányinak a negyvenes-ötvenes évek fordulóján készült remekeit olvassa, a *Boldog békeidőket*, meg a *Jehuda bar Simont*.

Fiatal kori műveiben a bevezetésben említett szótári és szociológiai meghatározások közül kivált a gazdag polgárosodó parasztság képviselői sorolha-

tók a vizsgált társadalmi réteghez, valamint a többnyire városlakó kereskedő és diplomás osztály tagjai. Az utóbbiakat főleg szűkebb és tágabb családjában, az előbbieket falusi parasztbarátai környezetében ismerte meg az éles látványt fölnagyító közelségből. Pályakezdését a *Sötétség*, a *Börtön*, a *Szép Zsuzska*: parasztregényei, egyke-tárgyú elbeszélései tették emlékezetessé. Nem lehet most szándékunk újraolvasatni, még csak emlékeztetőül felidézni sem azokat a máig szuggesztíven ható, aktualitásukat művészi, társadalmi, akár „népesedéspolitikai” szempontból a változott körülmények között is megőrző, megújító műveket, amelyeket Kodolányi – a szépirodalom és a publicista – keserű ifjúkorában írt. Egyetlen olyan részletet emelek ki, amelyre nem szoktak figyelmet fordítani. A *Szép Zsuzska* férfihőse orosz hadifogságból tér haza; gazdagnak mutatkozik, a tódító pletyka szerint még a csizmája talpában is aranyat hozott. Költekezik, házat épít, anyagi érdekből becsapja, majd eltaszítja Szép Zsuzskát, a falusi szüzet és hetérát, a pusztuló sámáni-népi műveltség talán utolsó, lezüllesztett maradékát. Monológgá terebélyesedő, önleplező magyarázkodásában ez a Lőrincz Lajos így érvel: „En már sokat megtanultam odakint Oroszországba... Az emberek hadd komédiázzanak. Minnyá csak gazembör, zsákmány kéne neki... Nincs becsület. Nincs testvériség. [...] Láttam, hogy hazugság vót mindön: hazaszeretet, lovagiasság, meg fene tudja, még milyen cifraság, akit magukra kanyarítottak, osztán az alá dugták a lopott malacot!... A nép meg vakút, döglött.” Aztán természetesen a „törvény igazára támaszkodva” löki ki Szép Zsuzskát a házából; a faluban, bár tudják viselt dolgait, „tisztelik”, mert erős ember volt, „ésszel élt s a háborúban beszíjasodott lelke megbirkózott a mások nyomorán való ostoba szánalommal.” A háború legalizálta az individualizmus gátlástalanságát; az oroszországi hadifogoly szülei nemzedékén átgázolva vált telhetetlen, eszménytelen, cinikus polgárparasztta.

Másutt a polgári „apák nemzedéke” kapja meg Kodolányi vesébe látó kritikáját. Az önéletrajzi ihletésű *Atyai hajlékban* a válságba, „küszöb”-helyzetbe kerülő diákhős „Apjára úgy nézett, mint egy idegenre.” Az I. világháború utáni forradalmak anarchikus idejében járunk. „A főtanácsos arisztokratikus elzárkózásban remélte, hogy minden visszakapja régi értelmét, hogy visszajön a háború előtti világ s csak úgy, magától, minden beavatkozás, felelősség, állásfoglalás nélkül egyszerre, nehéz álomként meg nem történtté válik a házasság, a saját tehetetlensége, a politikai és gazdasági zűrzavar, az ő kedvéért, egyedül az ő kedvéért.” Zoltán szakít a családjával, vádbeszédszerűen vágja apja szemébe a maga és nemzedéke igazságát. Frissnek, erősnek érzi magát:

„új életet épít fel magának és másnak is, egészen alulról és egészen mást, mint amilyen az apja élete és világa”.

Nem követhetjük végig Kodolányit azon a nehéz, kanyargós úton, amelyen az „új életet” kereste. De egy próbálkozására, amely szorosán kapcsolódott 20. századi, reális példát adó, polgári szelleműnek hitelesen nevezhető, személyes és társadalmi szinten egyszerre ígéretes kísérlethez, még érdemes utalni. *Suomi, a csend országa*: ez volt egyik legkedvesebb könyve, még akkor sem tiltakozott borotvaéles logikájával és vitastílusában, amikor kritikusai szóvá tették, hogy túlságosan kedvező képet festett, nem látta meg a harmincas években Finnország „hibáit”. „Nos én nem azért mentem oda, hogy Finnország hibáit lássam” – válaszolta meg a bírálatot (többek között) a *Viszszapillantó tükör*-ben. „Hanem hogy jobban lássam a saját hibáinkat, És [...] hitet és bátorságot merítsek a magyar nép erényei és a magyar nép jövője iránt.” A finn példát nemzetnevelő célzattal eszményítette, bár könyörtelen realistiként a hibákat is észrevette. Mégis: „Finnországban láttam, hogy a múlt század második felének kb. elejétől kezdve szívós, ernyedetlen munka árán miképpen szüntették meg a finn nép zsellérállapotát, azt a szinte rabszolgai állapotot, amelyben a finn földművelő, a gazdag parasztok, nagybirtokosok, svéd bárók, stb.-nek a birtokain mint odaláncolt rabszolga, csikarta ki azt a fekete kenyeret, amit a sovány föld adott. [...] a nép iránt szeretetet érző, a sorsában, keserőségeiben, örömeiben osztozó nemzedék, amely finn nyelvű iskolákkal, orvosi szolgáltatások hálózatával, finn közigazgatással végül is elérte, hogy a finn nép ma a szabad parasztok szövetezeteinek modern országává lett”. Azt a módszert akarta megtanulni Finnországban, majd elterjeszteni itthon, hogy „mi magyarok, sorstársak kísérleljük meg ezt a népet évről évre, lépésről lépésre kiszabadítani szellemi béklyóiból, erkölcsi bilincseiből, kisebbségi érzéseinek gyilkos lelki görcseiből (ez ma is halálos betegsége a magyar népnek), továbbá a tragikus birtokmegosztási viszonyaiból, amennyire lehetséges, kimozdítsuk és egészségesebb irányba tereljük.”

Bár a polgár és a polgárság fogalmát a II. világháború idején lehetőleg kerülő, vagy olykor vitatólag, pejoratív jelentésben használja, épp a finn példa melletti kitérője bizonyítja, hogy nem általában a polgárság és a demokrácia gondolatát tagadta meg, hanem azokat az „aktuális” politikai erőket, hatalmakat, amelyek visszaéltek velük, és a világháború katasztrófájába sodorták az emberiséget. Ezt a kétségbeesést tükrözi és fejezi ki a *Zárt tárgyalás* ábránd nélküli ellenutópiája. A negyvenes évek közepétől az eredetileg Dosztojevskijtől származtatott, majd Vatai László és Várkonyi Nándor inspirációja által megerősített világgép lesz Kodolányi gondolkodásának és regényírói

művészetének tág szellemi kerete. A korszerűnek látszó szocialisztikus és polgáris utópiáktól előbb Magna Hungáriába, majd az ókori Kelet mitikus-látomásos világába húzódik, a távolinak látszó múltból sugározta vissza annak az újrakezdés esélyével kecsegtető emberi korszaknak a látomását, amelyben talán megszülehetnek a Gilgamesek, Mózesek, Jézusok utódai és hasonmásai, a jövő méltó hőszai és megváltói, együtt a hozzájuk felzárkózó népekkel, nemzetekkel, társadalmakkal.

2003

2004

Csűrös László's

Kodolányi János „erotikája”

Jegyzetek egy novelláról

„Ezek a mimózák fehér írásokat kívánnak – vörösben. A Kiadói Főigazgatóság „fojtottan erotikus” volta miatt nem engedélyezte a „Rekkenő nyári nap” c. novellát, s a kiadó ennek tudomásulvételét kérte. [...] Hát vigyázzunk egy kicsit.” Az idézet Kodolányi Várkonyi Nándornak címzett leveléből való, keltezése: Akarattya, 954. dec. 3. A *Rekkenő nyári nap* nem is jelent meg az *Éltek, ahogy tudtak* című kötetben (Szépirodalmi, 1955), amely ennek és más nem önkéntes kihagyásoknak ellenére megalapozta, lehetővé tette Kodolányi visszatérését a tiltottak közül a publikálható írók közé. Kimondva, kimondatlanul feltételnek számított akkor, hogy a fiatal, a szocialista eszmekörnek látványosan elkötelezett, mozgalmi kapcsolatokban, heves nyilatkozatokban szövetséget vállaló lázadó novellista kerüljön először reflektorfénybe. A „vigyázzunk” figyelmeztetés az értékek átmentésének – nem kicsinyes önvédelemnek – a titkosírása. Várkonyi és Kodolányi íróasztalfiókjában (ha egyáltalán volt nekik) jelentős, sokáig érlelt nagy művek rejteneznek, és várnak a megjelenésre, köztük az átdolgozott *Szíriai oszlopai*, *Az elveszett Paradicsom*, vagy a *Boldog békeidők*, a *Jehuda bar Simon* és több más.

Kodolányi fölszisszenését a „mimózák” ellen nem egyedül az ötvenes évek első felének zsugorított látókörű irodalompolitikája kényszerítette ki. Jó néhányszor szembekerült már (éppen a *Rekkenő nyári nap*, vagy a *Rókatánc*, sőt a *Boldog Margit* ürügyén is) az 1945 előtti rezsím prüd sajtójával, leselkedő ügyességével. A *Földindulás* gerjesztette híres plágiumper árnyékában elhomályosodnak más irodalmi perei és a nyilvánosság előtt zajló vitái. Korábban többek között Nyisztor Zoltán, a jezsuita teológus és író, újságíró vádolta gyakran pornográfiával, s a vád a *Vízöntő* megjelenése után is újraéledt. Szabó Lőrincnek írja 1949 novemberében: „Most megint pornográf misztikus lettem, s a 'körüti' bulvársajtó írója, mint annak idején a nyilas hecckáplán is írta rólam szórul-szóra a Nemzeti Újságban.”

A *Rekkenő nyári nap* a Nyugatban 1933-ban jelent meg, amikor Móricz Zsigmond már nem szerkesztőként, hanem a főmunkatársak egyikeként van föltüntetve a fejlécen. Móricz beleszólásának csökkenésével Kodolányi megjelenése és méltatása is alászáll a Nyugatban. Ismeretes viták következtében kettejük személyes kapcsolata megromlik (a részletekről l. Kodolányi *Utó-*

hang. Emlékezéseim Móricz Zsigmondról című sorozatát a Dunántúl 1955-1956-os évfolyamában s a hozzá kapcsolódó vitát), bár a kölcsönös írói érdeklődés és megbecsülés folyamatos marad; témánk szempontjából fontos lehet, hogy Kodolányi a novella műfajától való elszakadását éppen Móriczhoz fűződő kapcsolatának válságához kötötte, és attól fogva a terjedelemben és koncepcióban a nagyepikához tartozó műfajokat választotta, noha a harmincas években keletkezett drámái a korábbi novellák, kisregények műfaji transzpozíciói. A novellistáról talán éppen a műfajváltás idején mondta ki a kritika a máig érvényes méltatást: „e látszólag naturalista történetek alakjai és eseményei mind szimbolikus csengést kapnak, többet fejtenek ki, mint aminek látszanak – és itt válik az élet kemény látású leírója minden ‘költőiség’ gondos kerülése mellett, költővé” (Bálint György, 1933). Vagy: „a magyar realista novella legkülönb mesterei közé emelkedett, Móricz, Tamási közelébe. Tisztuló írásainak a kor is örülhet, ez a felelősségteljes humanizmus, melyhez ő is elért, növvő folyó, a gyermeki kíváncsiság éppúgy eltalál belé, mint a sötét kétségbeesés.” (Németh László, 1933)

A cím és a bevezetés szerint „erotikusnak” bélyegezték Kodolányi egyik érett alkotását a novella műfajában. A harmincas évek elején, ha úgy tetszik, válságos korszakában keletkezett, de válságon nem művészi tehetlenséget, hanem szellemi kényszerhelyzetet értünk, a közelgő gazdasági, politikai változásokkal, az értelmiségi szereppel kapcsolatos fordulatra való fölkészülés feszültségét. Kodolányi „baloldali” íróként és gondolkodóként vívja meg abban az időben publicisztikai csatáit. Dogmatikus ál-szocializmussal, hamis realizmuskövetelményekkel fordul szembe, nemcsak szépirodalmi művei, hanem művészeti, társadalmi eszméi is durva támadások kereszttüzébe kerülnek. Ezek a fölismerések táplálják *Baloldaliság – a marxista kritika gyermekbetegsége* című, nem pamfletjét, hanem sok mindenben jogos, mérvadó, keletkezési idejében a koraiak közé tartozó bíráló reflexióit a később még brutálisabb, végzetes következményekkel járó politikai és irodalmi szélsőségeségről. Érzékenyen szimatolja meg, milyen veszélyt jelent, milyen sivársággal fenyeget egy olyan baloldali művészeti koncepció, amelyik Bartók és Kodály mozgalmában, zenéjében, Móricz, Nagy Lajos írásművészetében keresi ellenfelét, kritikája célpontját.

Kettejük (Móricz és Nagy) elítélő megítélése írói ösztönében s rokonszenveit illetően is érzékenyen sérti Kodolányit, hiszen mestereit, barátait, szellemi társait látja bennük. Már előbb is, de kivált utolsó novelláiban, a húszas-harmincas évek fordulóján intertextuális kapcsolódásokkal hangsúlyozott közösséget vállal velük. Móricz jellemvonásai közül egyebek között „a

beleélés szinte panteisztikus intenzitását” emeli ki: „az író szemléletében ugyanazt a fontosságot tölti be minden szerves jelenség akár növény, akár állat vagy akár ember is legyen az”. (*Esőleső társaság*. Móricz Zsigmond elbeszélései, in: Szív és pohár, Magvető, 1977. 78.) Részletesen elemzi a *Don* című novellát, „egy vizsla fotográfiáját”, amely kétségtelenül előzménye és párdarabja a *Rekkenő nyári nap*nak. Ugyancsak polemikus szándékkal és beleérző analízissel ismerteti Nagy Lajos *Tornázókját* (más címváltozata: Tornászó diákok), amely abban rokonítható Kodolányi írói és lélektani érdeklődésével, hogy „a pubertás ösztönelfojtását tárja fel” korszerű pszichológiai műveltséggel. Lehet, hogy ma már megmosolyogják azt a mondatot, hogy „csak az valóban szociális ember, aki szexuális életét harmóniába tudja hozni a közösség életével” – de a történeti ismeretek, a freudizmus és a marxizmus összeférhetetlenségéről szóló viták, József Attila, Déry Tibor, Nagy Lajos, Kodolányi vívódásai (másokéval együtt) jelzik, hogy akkor nagyon is eleven problémák sűrűjében járunk.

A *Rekkenő nyári nap* az állatvilág (ezúttal a kutya és áldozata, a macska közötti harc) tematizálása révén kapcsolódik Móriczhoz, a kamasz szexuális képzetekkel áthatott tudatának ábrázolása, átvilágítása révén Nagy Lajoshoz. Nem szorul külön bizonyításra, hogy nem „másolja” ezeket a műveket és szerzőiket, hanem ismeretükben csatlakozik hozzájuk, erősíti irányzatukat, szellemi közösséget ápol velük. Törekvése azonban gyökeresen el is tér a megjelölt mintáktól, a lelki fordulat, az emberi sorsváltozás nála biblikus keretek közé, mitikus perspektívába kerül.

A címben a „rekkenő” jelző tűnik szembe az időkulisszát meghatározó, köznapibb „nyári nap” előtt. Meteorológiai és atmoszférikus különösségre utal, elviselhetetlenül fülledt, fullasztó levegőre és a kedélyt bágyasztó, másfelől nyugtalan ajzottságot előidéző hatására. A fiú hűsölni indul és kalandot keresni, a fű nedvessége, a puska csövének acélos hidegsége, az apját utánzó gesztusok kamaszos büszkesége, a Winnetouval és az indián romantikával kapcsolatos olvasmányemlékei agresszív és erotikus képzeteket ébresztenek benne. Leheveredik, keze ügyében a fegyver: a freudizmusban valamennyire járatos olvasóban ezek meglehetősen ismerős szimbólumok. Az, hogy lövése célpontját „elvéti”, ismét a pszichoanalitikus fogalomkészlet alaprétegéhez tartozik. Kudarcat, megint Freudra utalva, a szándék elfelejtésével, átvitelével, „közvetett” ellenakarattal próbálja kompenzálni. Előbb az elképzelt, de kivihetetlen szexuális diadalban: gondolatban és szóban követi el a bűnt, amelyet megcselekedni szeretne. „Fekönyökölt és a szája hangtalanul mozgott, míg erre gondolt. – Szeretlek, szeretlek, Ida, Ida, Iduska, Idike... Add a

szádat, légy az enyém.” Amire vágyik, az a paradicsomi ősi vétek megismétlése lenne, s a biblikus büntetést, az elbukást is vállalná érte: „Mindegy, hogy bűn, mindegy, ha pokolra is jut érte. De tovább nem bírja. Pusztuljon minden, szakadjon minden...” Az apa fenyegető alakja törvénykező istenség képében bukkan föl emlékezetében, „egész csontos, kegyetlen magasságában, mint az a szédítő fenyőfa, olyan magasán...”

S most újabb mélylélektani alkalom kínálkozik, hogy a görcsös erotikus fantáziálástól eltérítse: „észrevette, hogy egy macska lopakodik a fűben”. Madár helyett a macskára célzott, de „elhibázta a lövést s bosszúságában beleharapott ajkába”. Ettől fogva a közvetett, áttételes agresszivitás határozza meg lélekállapotát és viselkedését. Háromszor csattan föl, s a kutyához intézett minden rikoltásában szerepel, egyre hosszabb körítéssel, a „Fogd meg!” parancs. A két állat küzdelmének ábrázolása tolsztoji mintát is követ. Tolsztoj egyedítette, „individualizálta” az állatot, Kodolányi kiemeli, hogy a *Háború és béke*, vagy éppen Móricz *Don* című novellája milyen kutyafajta jellegzetes tulajdonságait, sajátos viselkedését domborítja ki. Ő maga az angol eredetű vadászkutya, a foxterrier és az idősebb, tapasztalt, sok harcot megvívott egyik magyar házimacska-fajtát ütközteti össze. Az állati ösztön; érzelmi és értelmi viselkedés elválaszthatatlan az emberi pszichológiától, a beavatódás és a részvétel íróilag tudatosan egyre kevésbé ellenőrzöttnek bemutatott folyamatától. A főhős átadja magát a szurkolás ösztönének, elveszíti a tudatos énjének ellenőrzésének, kontrolljának elfogulatlanságát. Móricz narrátorára emlékeztető kifejezéssel mondhatná: „semmi fájdalmat nem okozott a vadászat. Nem éreztem együtt a lehulló madárral. Barátomnak, az embernek s barátjának, a kutyának mohó, gyűlölködő vágya megfertőzte hangulatomat [...], én is megláptam, s egy moccanással sem akartam segítségére jönni a fácánnak, a másik két állat, az ember és a kutya belém oltották saját indulatukat.”

Kétesélyes, mégis egyenlőtlen a küzdelem; imponderabilis célzásokból sejthető, hogy végül a kutya diadalmaskodik. A harc és a játék kifejezések vegyesen fordulnak elő, akárcsak a kéj, a gyönyör s a kín (és mögöttük kiadatlan asszociációk nyomán az ölelés meg az ölés) képzelete is. Mesteri filmszerű megoldásokat alkalmaz Kodolányi az ütközet leírásában: eltávolodásokat és közelharcokat, perspektivikus tájképeket és portrék nagyított részleteit, környezetrajzot és szemek közvetlen közlőre egymásba villanását, a testek összegabalyodását, a fogak, a lábak, a körmök drasztikus közeli képeit. Az állatok létharca alapjában ösztönös, de a helyzet felmérésének, az értelemnek, az „észnek” is szerepe jut a megfelelő stratégia kiszámításában és megvalósításában. A kamasz szerepe is fokozatosan átalakul. Nem nyúl a

fegyveréhez, csitulnak harcias biztató szavai. Elbűvöltje, öntudatától fosztott megfigyelője lesz a struggle for life-nak, amelyet félig tudatos pszichés eltévelyedése, torzulása tett szükségyszerűvé és lehetségessé.

Megújulása, novellához illő sorsfordulata, katarzisszerű fölocsúdása éppen a felemás eszmélésben, a keserű önmagára eszmélésben gyökerezik. Csata tanúja és heccelője volt, s rá kell ébrednie, hogy az eredmény egy halott vesztes s egy alig élő győztes. Kodolányi nem a könnyen levonható allegorikus tanulságot aknázza ki, hanem a főhős önismeretének átalakulását. Illetéktelenül hatolt be a Kertbe, és elkövette a kiűzetéssel járó bünt. El kell hagynia a Paradicsomot, vége a birtoklás, a fegyver és a hódítás, a természet fölötti uralkodás naiv örömeinek. Mindez balhit volt, elveszítette az autonóm ember önhitt biztonságát (ezt a terminológiát Dosztojevszkijtől tanulta, és Vataj László nyomán szilárdította meg esztétikájában). Csalódott apimitációja gögjében, kiábrándult és megalázkodott; új helyzetétől, megdöbbenő felismeréseitől szenved. Más ember lépked vissza a kerti úton a ház felé, mint aki a novella kezdő bekezdéseiben magabiztosan befelé indult, és csak szerelemre és vadászatra gondolt. Végtelen szomorúság lett úrrá rajta, keze reszket, fáradságot és csömört érez. A fiziológiai tünetek megint a legszorosabban egybevágnak a lelki állapot bensőséges ismertetésével. Ambivalensnek érezzük ezt a befejezést, mert a bukás szomorúsága egyben a változás lehetőségét villantja föl, új élet lehetőségével állhat kapcsolatban. Jó vereségnek, hasznos kudarcnak, a változtatás feltételének fogható föl a fiún eluralkodó csömör, levertség és szégyen. Sejti, hogy többé már nem lesz azonos néhány órával korábbi önmagával, de az utolsó mondat „feltápaszkodott” igéje az újrakezdés, egy más élet reményét, bizalmát jósolja és ígéri. A Kodolányiról szóló szakirodalomban szép leírásokkal találkozunk a rá jellemző „küszöbhelyzet”, az átalakulás kényszerűségére való rádöbbenés hol lelkesítő, hol riasztó élményéről.

A Rekkenő nyári nap aligha írható le „erotikus” vagy „pornográf” műként; inkább ellenkezőleg, megtérésről, fordulatról, egy kamasz „damaszkuszi útjáról” szól. De másról is, amit ebben a vázlatos elemzésben eddig csak közvetve érintettünk: a kozmikus látomássá növelt élet-halál harc döbbenetéről, a háború apokalipsziséről, amelynek részvevői és szemtanúi megfelelkeznek eredeti állati és emberi mivoltukról, egyesülnek a pusztítás mámorában, eggyé válnak a tombolásban, a vérben. Csak a halál választja szét őket, és döbbeneti szégyenére a felbujtót, a vétkesek cinkosát. „A kicsiny, izmos, kemény kutya s a szinte hatalmas, ügyes és gyakorlott macska órákig, napokig verekedett a földön. A Nap elsötétült, a fák árnyékba, lila sötétségbe bur-

kolóztak, hol jeges szél, hol rekkenő forróság suhant végig a kerten, a füves térség reszketett, s a föld hajladozott körös-körül. De tisztán és világosan vált ki mindebből a két állati test egy testté fonódva s egymásba nőve, s eggyé vált a zűrzavaros hang is, s immár ennek az egy testnek a hörgése és jajgatása volt.” Amikor egyszerre világosodni kezdett és a harc megszűnt, csak akkor tér magához a kamasz is: „reszkető kezével végigsimította az arcát, mintha letörölné magáról mindazokat a vonásokat, amelyek akarata ellenére vésődtek rá. Csak most látta, hogy mi történt körülötte, csak most sejtette, hogy mi történt benne.” A novella az expresszív túlzás, a mindenségméretűvé nagyítás révén túllép az állat- és kamaszlélektani megfigyelés körén, nemcsak a gyilkosságban, hanem az agresszió ösztönös élvezetében is az eredeti bűn megisméltését mutatja föl: a háborútól megcsömörlött nemzedék békevágyának szólama is fölcsendül benne.

2004

UTÓSZÓ

Kodolányi Jánosnak szépirodalmi munkássága eredményeképpen több, elbeszéléseket tartalmazó kötete jelent meg. Van közöttük olyan, amelyben csak egy elbeszélést találunk, van, amelyben többet, olyanok is jelentek meg, amelyek elbeszélés-gyűjtemények. Talán nincs író, aki nem írt elbeszélést, ki többet, ki kevesebbet. Egy-egy életmű jellemzésekor akár el is különíthetünk novellairókat és regényírókat, vagy akár színműírókat is. A regényíróként ismert Móricz Zsigmond például A hét krajcár című elbeszélésével hívta föl magára a figyelmet. Kosztolányi Dezsőt hol költőként, hol novellistaként tartjuk számon. A magyar írók közül Jókai Mórt regényíróként tiszteljük, Madách Imrét drámaíróként, Örkény Istvánt egyperces novellái, valamint színművei tették ismertté.

Kodolányi János írói pályafutásának kezdetét a Nyugatban megjelent Sötétség című elbeszélésével számította. Mivel sem kézirat, sem nyomtatott példánya nem maradt meg, Visszapillantó tükör című önéletrajzából tudjuk, hogy a Sötétség keletkezését néhány évvel megelőzően már korábban írt egy elbeszélést. A Visszapillantó tükörben ezt olvashatjuk róla: „És csak most, e sorok írása közben eszűdök rá, hogy első novellámat ötödik realista koromban, szintén a *Tavaszi szélnek*, s Móricz Zsigmondnak köszönhetem. Elbeszélésemben egy hadiözvegy ormánsági menyecskét ábrázoltam, amint a falu süppedő sarában, szakadó esőben, elhagyatva, fáradtan tol egy rogyásig megrakott talicskát. Íráskámba igyekeztem belesűríteni minden gyűlöletemet a háborúval szemben s minden részvételemet a magára hagyott, küszködő parasztasszony iránt. Emlékezetem szerint az írás nem volt éppen rossz, őszintesége pedig szinte meglepő. Kézről kézre járt az iskolában s a városban, a nyolcadikos önképzőkori tekintélyek legkiválóbbjai írtak róla bírálatokat, elemezték, fej-

K. 7. : A NÉMA VÁROS. Ugy.
Szt. István Ján. 2004. 369 - 372

tegették, vitáztak fölötte. Nagy dicsőségem volt nekem ez a kis elbeszélés, s lám, most látom, hogy a *Tavaszi szél* friss lehelete szólította világra. Ekkor nyílt meg a szemem először az ormánsági táj szépsége s a nép elhagyatottsága és nyomorúsága előtt.” (Visszapillantó tükör, 14–15. o.)

A Sötétség az ormánsági földművelő nép életéből merítette a témáját. Megírására Kodolányi János így emlékezik: „egyik pillanatról a másikra búcsút mondtam a lírai költészetnek, megfogadtam, hogy több verset nem írok, és sutba vágok aktivista szimbolizmust, expresszionizmust, futurizmust, dadaizmust, mindenféle izmust, s bátran csak azt írom, amit magam láttam, amit a magam agyával gondoltam, tehát, ami fáj. És úgy írom, hogy ez a fájdalom – a világ borzalmáinak és szépségének fájdalma – egyenesen és közvetlenül hatoljon az emberek szívébe, mint a kés, biztosan, elméletek, hókuszpókuszok, formai szertartások nélkül. Valami érthetetlen, egész életre szóló elszántsággal döntöttem: merjem ennenmagamat adni úgy, ahogy vagyok, s a világot, ahogyan én látom.” (Visszapillantó tükör, 15. o.)

Kodolányi János a Sötétség megjelenése után egy ideig elbeszéléseket írt, 1923-tól kezdődően találkozunk velük a sajtóban. 1923-ban, megélhetési okokból családjával visszaköltözött az Ormánságba, Vajszlóra. Akkor már volt egy kisfiuk, a második gyermek 1923-ban Vajszlón született. Vajszló életük idején kapott megbízást Mikes Lajostól, az *Est* lapok irodalmi szerkesztőjétől havi tíz elbeszélés írására. Mikes Lajos rendszeresen fizetett értük meghatározott tiszteletdíjat s gondoskodott róla, hogy az *Est* lapokban, kivált a *Pesti Napló*-ban megjelenjenek. Könyv alakban sokáig nem váltak olvashatókká.

1924-ben írta első regényét, ezt követően egyre inkább regényíróvá vált. Elbeszélései között megjelentek a nagyobb terjedelműek is, olyannyira, hogy elbeszéléskötetek válogatásakor-szerkesztésekor kisregények is az elbeszélések közé kerültek. Az elbeszélések száma csökkent, ám nem változtatta meg az író novellista jellegét. Kétségtelen, hogy Kodolányi János írói pályafutásának kb. 1940-ig terjedő szakaszában igen nagy számú elbeszélést írt. Gyűjteményekben csak egy töredéke került a közönség elé. Mind magyar,

mind idegen nyelvű antológiákban is olvasható volt. 1939-ben József, az ács címmel, 1942-ben pedig Rókatánc címmel jelent meg elbeszéléseket tartalmazó kötete.

A második világháború után első regénye, a Vizöntő, 1948-ban jelent meg Szöllősy Árpád kiadásában. Új kiadásában Vizözön lett a címe. 1955-ig új könyve nem jelenhetett meg. Akkor, hosszadalmas egyeztető tárgyalások után, engedélyezték válogatott elbeszélései kiadását. A Szépirodalmi Kiadó gondozásában megjelent kötet az „Éltek, ahogy tudtak” címet kapta. 1961-ben került az olvasók kezébe Fellazadt gépek című kétkötetes gyűjteménye, 1973-ban pedig Pünkösdi dáridó című terjedelmes kötete. 1997-ben újra József, az ács címmel adták ki válogatott elbeszéléskötetét, ez azonban nem azonos tartalmú az 1939. évi kiadású kötetével. 2001-ben Kűszöb címmel kisebb gyűjteménye jelent meg. Az 1997. évi kötetet Domokos Mátyás válogatta és szerkesztette, a 2001. évit pedig Csűrös Miklós.

Az említett kötetek bőven tájékoztatnak az író témaválasztásáról, stílusáról, szerkesztéséről, valamint nyelvéről. Évekig az Ormánságból, az ormánsági földművelőkről választotta témáit. Első, legfontosabb elbeszéléseinek mondanivalója sokáig meghatározó maradt, annyira, hogy más műfajú alkotásoknak is meghatározó motívumaivá vált (pl. Földindulás című színmű). Gyakran találkozhat az olvasó a társadalom alsóbb régióiban élő emberek sorsával, gondoljaival. Az elbeszéléseknek témát kínálnak a földművelő családok, a kézművesek, a tanítók, hogy csak néhány példát ragadjak ki. Az író írásai révén nemcsak az apai házzal került szembe, hanem gyakran az ábrázolt alakjai mintájául sejtett személyekkel is.

Kodolányi János írói pályafutásának főleg az első évtizedében igen sok elbeszélést írt. Ezeknek a többsége csupán 4–5 lap terjedelmű. Gyűjteményei belőlük készültek. Hőseik gyakran emlékeztetnek egy-egy regény hőseire is. Az ormánsági tárgyú elbeszélések hősei gyakran beszélnek tájszólásban, a női szereplőkön előfordul népviselet is. Az író megfigyelései hitelesek, főleg a környezet ábrázolásához fontosak. A sok megírt és nyomtatásban is közzétett elbeszélés a közönség körében nagyobb hatást gyakorolhatott, mint egy-egy kis példányszámban megjelent regény.

A néma város című kötetbe válogatott elbeszélések nem nyújtanak tematikus áttekintést, inkább a tematika változatosságára utalnak. A szerkesztő arra törekedett, hogy az elbeszélések megírásuk évének sorrendjében kerüljenek a kötetbe. Az író elbeszélései több kötetbe rendezve fognak az olvasóközönség elé kerülni. Minden esetben megtalálható az első kiadás éve. A szerkesztő a szövegek hitelességének a megállapításához a szerző feljegyzéseit használta. A kötetek megjelenése után látni fogjuk, Kodolányi János életében hány elbeszélést írt.

Ifj. Kodolányi János

UTÓSZÓ

A kötetünkben található kisregények születésének ideje az 1920-as évek eleje, a pályakezdő *Kodolányi János* alkotó-írói munkásságának néhány éve. Apám 1921-ben, 22 éves korában vágott neki az önálló életnek. Akkor hagyta el a szülői házat, kialakult, megélhetést is nyújtó foglalkozás nélkül. Csak tervezgette, hogy az érettségi után egyetemi tanulmányokat kezd. Élete azonban másképp alakult. Közbeszóltak az első világháborút követő események, katonai meg szállások, forradalmi megmozdulások. Apja szerinti lakóhelye, Dél-Baranya, egy időre szerb megszállás alá került. Választottjával már jegyességet kötött, ám még nem tudta, hogy mit és hogyan fog tenni. Verseket írt, a francia és a német irodalomból fordításokat készített. Verseinek egy része nyomtatásban is megjelent, különösebb figyelmet azonban nem keltettek. (*Hajnal*, Pécs, 1915; *Kitárt lélekkel*, Székesfehérvár, 1919; *Üzenet anyémnek*, Budapest, 1921.) Az 1930-ig terjedő időben folyóiratok közölték egy-egy költeményét, ezek azonban kötetben nem jelentek meg.

Kodolányi János első prózai írásművének következetesen mindig a *Sötétség* című elbeszélését tekintette. 1922-ben a *Nyugat* című folyóiratban jelent meg, majd később, önállóan is, gyűjteményekben is többször újra az olvasók elé került. A *Sötétség* 1922. évi *Nyugat*-beli megjelenése óta tekintette magát írónak. Az elismerő kritikákon kívül Móricz Zsigmond véleményének örült leginkább. A *Sötétséget* budai albérleti lakásában írta, ott készültek első novellái is. Magam éppen a novella születésének az évében jöttem a világra, ám hamarosan Vajslóra, az Ormánságba kerültem. Anyai nagyanyám házában kaptunk átmeneti hajlékot, ott született 1923-ban a húgom. Vajslón rövid ideig egy bérelt szobában is laktunk, azonban hamarosan Püspökladányba költöztünk. Ott már tanulgattam jární, segítség nélkül totyogtam is, sokszor hallottam azt

K. J. BÖRTÖN Ugy, St. István
Társ. 2004. 391-395.

a történetet, hogy a házhoz tartozó tyúk mindig megvárt az udvaron, engedte, hogy megfogjam, az ölembe vegyem, s ide-oda magammal hurcoljam. Erre én nem emlékezhettem, ám soha nem vontam kétségbe anyámék megfigyelésen alapuló emlékeit.

Vajszlóra csak tizenöt éves koromban kerültem vissza, már egészen más körülmények között s teljesen más minőségben, mint annak idején kisgyermek koromban. Kényelmes körülmények között éltünk Budapesten a II. kerületi Hidegkúti úti (ma Húvösvölgyi út) lakásban. Voltak némi ismereteim Vajszlóról, valamint az Ormánságról, hiszen anyám is, apám is szívesen mesélt fiatal koráról, sőt gyermekkoráról is. Életemnek akkor éltem azt a szakaszát, amikor erősen foglalkoztatott a családunk múltja, kíváncsi voltam a rokonaimra, igyekeztem is megismerni őket. Nem sokkal korábban kerestem föl addig ismeretlen apai nagyapámat s váltam rendszeres látogatójává, 1939-ben bekövetkezett haláláig. A fölfedezőútamon társamul szegődött a húgom is. Ebben a korszakomban érett meg bennem az az elhatározás, hogy a nyári szünetben Vajszlóra utazom. A felfedezőútra elkísért a húgom is. Apám vállalta az utazás előkészítését. Levelet írt Vajszlóra, Nagy Simon Jánosnak, gyermekkori jó ismerősének, gyermekkori barátja apjának. A levelére kedvező választ kapott, a válaszban tudatták, hogy szívesen látnak bennünket, szállást és ellátást adnak, csak menjünk. Ezek után már csak az utazás idejét és módját kellett meghatároznunk, azonkívül a szülői elbeszélésekből képzeletünket szabaddá engednünk, hogy kedvünkre álmódozhassunk a faluról (a húgom születési helye), az ott élő rokonokról, másokról, akik nem voltak rokonok, ám elbeszélésekből mégis ismerősök. Néhány évvel korábban az első gimnáziumot Debrecenben a Református Gimnáziumban végeztem kosztos diákként. Egy ott élő törzsökös családnál laktam, a család gondoskodott az ellátásomról. Máig is emlékszem, hogy apám Bajcsy-Zsilinszky Endrével, valamint Talpassy Tiborral akkor tette „baranyai utazás”-át. Újságcikkekben számolt be az utazásról, engem pedig egy-egy levélben emlékeztetett a tapasztalataira. A korábbiaktól eltérő élményeket szerezhettem az Ormánságról. Vajszló utazásunk előtt megelevenedtek előttem a debreceni emlékek. Tele voltam kérdőjelekkel: milyen az a falu, ahol anyám fölnőtt, apám gyerekeskedett, ifjúvá fejlődött, milyen a ház, melyben apai

302

nagyapám élt, erdőhivatalt vezetett? Milyenek az anyai ágú rokonaim? Sok-sok kérdésre vártam választ.

Kérdéseimre sokfelől kaptam válaszokat is: személyesen szerzett ormánsági élményeimből, diákkori vakációim tapasztalataiból, majd néprajzkutató gyűjtőútjaim megfigyeléseiből. Mindezek ötvöződtek az apai írói művek, valamint riportok nyújtotta ismeretekkel.

Apám irodalmi munkásságának első éveiben főleg ormánsági témákat dolgozott föl. Későbbi írói modelljeit ott ismerte meg, személyesen is, követte életük fontos eseményeit. Elsjátította a tájnyelvet. Személyes megfigyeléseivel igyekezett az ormánságiak életének a mélységeibe is behatolni. Irodalmi alakjai tehát nem képzelet szülte, „kitalált”, írói hősök, hanem valóságos, életben megismert, megfigyelt személyek. Modelljei révén építette föl azt a társadalmat, amelynek az életét ábrázolta, anélkül, hogy riportokat írt volna.

Börtön című jelen kötetünk öt kisregényt tartalmaz, mindegyik az Ormánságban játszódik. Szereplői odavaló tájnyelven beszélnek, részben, főleg az asszonyok, hagyományos népviseletet használnak. Ez utóbbinak nem az a célja, hogy az írást néprajzi jellegűvé kívánna tenni. Mindezek szervesen tartoznak a szereplőkhöz. Társadalmuk differenciált, földművelőkön kívül iparosokra, kereskedőkre, falusi értelmiségiekre (lelkész, közigazgatási tisztviselő, pedagógus, orvos, gyógyszerész, állatorvos, zenész) s más egyebekre tagolódik. Nagy gondot fordít a tájszólásra, szereti, szívesen alkalmazza. Nem szerepel gúnyként, az is az ábrázolás eszköze. A szerző, életére visszatekintve, megemlékezett az ormánsági nyelvről is, azt mondván, hogy abból tanult meg igazán magyarul.

A gyűjtemény bevezető írása a *Sötétség* című elbeszélés. Terjedelmét tekintve akár kisregény is lehet, ám eredetileg novella, akként is jelent meg 1922-ben a *Nyugat* című folyóiratban. Igazi ormánsági földműves családról szól, két nemzedék él együtt, ám megjelent már a harmadik nemzedék is. Kiderül, hogy a menyecske újabb gyermeket vár, ragaszkodnék is hozzá, ám a család tagjai ellenzik, igyekeznek rábeszélni a fiatalasszonyt a magzatelhajtásra. Főleg anyagi érdekeket vonultatnak föl a gyermek ellen, a vagyon megosztásának a várható következményeit, a neveléssel járó költségeket,

s megjelenik a gyermeket ellenző társadalom erkölcsi ellenállása is. A fiatalasszony képtelen ellenállni, s végül aláveti magát a család akaratának. A biztatások ellenére a beavatkozás tragédiát okoz, a menyecske belehal. A szerző nem a képzeletére hagyatkozott a téma kidolgozásakor, hanem megtörtént magzatelhajtási esetekre. Az olvasó mégsem újságírói riportként kapja a történetet, hanem írói eszközökkel és módszerekkel létrehozott, emberi sorskérdést bemutató írásként.

A *Pesti Napló* irodalmi rovatát szerkesztő Mikes Lajos ismerte föl az ismeretlen fiatalember írásaiban az ígéretet. Ő adott megbízást novellák írására, s ő adott teret számukra *Az Est*-lapokban, főleg a *Pesti Napló*-ban. A *Sötétséggel a Nyugatban* elért siker tehát nem maradt folytatás nélkül. Az akkoriban született regények – a terjedelmük folytán tekinthetők kisregényeknek – az ormánságiakkal foglalkoznak.

1922-ben keletkezett a *Böbék Samu búcsúja* is. Egy szélütéstől bénán mozgó, testi munkára már alkalmatlan gazda életének utolsó szakaszát ábrázolja. A gazda élete végéig viszálykodik csekély számú családtagjával, rejtegeti a pénzét. A család szegényére bére kifizetése nélkül engedi eltávozni a több éve hűséges gazdasági kisegítőt – voltaképpen cselédet. Az anyagiasság által keltett irigység, az egymás iránti szeretet, megértés teljes hiánya keríti hatalmába a beteg, tehetetlen gazdát. Az válik meghatározó gondjává, hogy semmi se maradjon az utódaira, inkább vesszen oda minden. Utolsó cselekedetként befogja a lovait a kocsiba, fölgyújtja a pajtát, valamint az istállót, fölszáll a kocsira és a Drávának hajt.

A gyűjtemény harmadik kisregényének, a *Szép Zsuzska* című írásnak eltérő a témája. A regény címadója, Szép Zsuzska, a falu prostituáltja. Már idősödő ugyan, ám még újra meg újra megkívánja a szexuális életet, s időnként a narkotikumot nyújtó alkoholt is élvezi. Idős koráig első igazi szerelmének az emléke él benne. Szerelme mást vett feleségül, fia is született tőle, őt a fiának tekinti, közben szeretőjének is. A fiatalember szakít Zsuzskával, miután megkapta Zsuzska házáat, kitúrja belőle az öregasszonyt. Szép Zsuzska élete végére a falu szegényházába kerül.

A *Szép Zsuzskát* a *Börtön* című regény követi. Nagy Varga János ormánsági gazda vagyona gyarapítása végett bírósághoz fordul,

hozzon határozatot, hogy az apja ne hagyhassa a földjét a lányára (Nagy Varga János testvére). A földet ő szeretné megszerezni. Nagy Varga Jánosnak megbetegszik és elpusztul az egyik lova, ezáltal súlyos anyagi kárt szenved. Betegen fekvő felesége gyógykezelésére nem fordítanak elegendő gondot, az asszony meghal. Nagy Varga az élet börtönéből nem tud szabadulni, a háza padlásán fölakasztja magát és meghal.

A kötet utolsó regénye a *Kántor József megdicsőülése* címet viseli. Kántor József balesetet szenved, betegen fekszik. Két lánya végrendeletet írat az apjával, ezzel megakadályozza, hogy fiatalabb testvére, a harmadik lány is az örökség részese legyen. A legkisebb lány bíróságon megtámadja a végrendeletet, ám hamis tanúk segítségével a két idősebb testvér nyeri a pört.

Középponti helye van a vagyonszerzésnek. Ez motiválja a magzatelhajtással járó szabályozásokat is. A már a 19. században terjedő egyke jelensége a 20. századra kiszélesedett. A *Sötétség*ben ábrázolt születésszabályozás, valamint az anya halála irodalmi eszközökkel is már jókor felhívta a figyelmet a súlyos gazdasági és társadalmi kérdésre. 1939–1940-ben a *Sötétség* nyomán kidolgozott *Földindulás* című színmű fordította újra a figyelmet az egyke kérdésre.

A *Kántor József megdicsőülése* volt az előzménye a *Végrendelet* című színműnek. Csak sokkal a megírása után, 1957-ben mutatta be és játszotta sikerrel a Pécsi Nemzeti Színház.

Apám kritikusaiknak egy része – főleg az 1922–1926 közötti írói korszakot – naturalistának minősítette. Apám az észrevételekre így válaszolt: „Igazi ihletőm az Ormánság parasztnépének rettenetes állapota volt, az ezerholdak közé bezárt, pusztuló népé, amelynek sorsát borzadva, fölháborodva, lázadva s tehetetlenül szemléltem. Innen ezeknek az első írásoknak a némelyek által kárhoztatva említett, de ennenmagam részéről is elismert naturalizmusa.”

iff. Kodolányi János

IFJ. KODOLÁNYI JÁNOS
Kodolányi János
otthonai

Gyermekkoromtól gimnazista koromig több költözködést éltem át, a legtöbbre maig emlékszem. Életem Budapesten kezdődött a VIII. kerületi Baross utcában, a Bársony professzor által vezetett szülészeti klinikán láttam meg a világot. Születésem után ideiglenes otthonul a kelenföldi Ballagi Mór utcai albérleti szobába kerültem. Apám kezdő fiatal íróként vállalta a családalapítást, és vállalnia kellett az első világháború után a társadalomra nehezedett megélhetési gondokat is. Apámék hamarosan visszavonulásra kényszerültek, visszaköltöztek az ormán-sági Vajszlóra. Ott született a húgom. Rövig ideig a nagyanyámék házában húzták meg magukat, aztán apám gyermekkori barátjának a szülei adták oda egyik szobájukat. A vajszlói próbálkozás nem sokáig tartott, szüleimnek lakásmegoldáson kellett törniük a fejüket. Egy régi ismerős vetette föl, hogy költözzenek Püspökladányba, fogadjanak el szükségből egy használaton kívül álló falusi házat. Püspökladány ismerős volt Apámnak, ott élt, gazdálkodott az édesanyja és a nagynénje.

Mikes Lajos kezdeményezte, hogy Szabó Lőrinc ellátogasson Apámékhoz Püspökladányba. Mikes Lajos Szabó Lőrinc apósa volt. A látogatásnak az lehetett a célja, hogy Szabó Lőrinc beszámoljon Apámék életéről, bemutassa a Püspökladányba szakadt fiatal író életét.

Mikes Lajos éles szemmel ismerte fel a tehetségeket, és segítette őket. Apám első jelentős novellájára Nyugat-beli megjelenése után fordult a figyelme. A Pesti Napló számára havonta meghatározott

számú elbeszélést rendelt, az elbeszélések tiszteletdíját pedig mindig pontosan kifizette. Hirtelen sok feladat szakadt apám nyakába, pontosan teljesítenie kellett Mikes megbízását. Erre a kötelezettségre természetesen nem lehetett jövőt építeni. Apám elképzelései között regények tervei fogalmazódtak meg, hamarosan megszülettek az elsők.

Apámék rövid ideig tartottak ki Püspökladányban, innen Nógrádverőcére költöztek, ott ugyanis baráti segítségként elfoglalhattak egy éppen üresen álló kis lakást.

A Duna mentén Apám ismerősei,

A három Kodolányi János (1965)

barátai körében egyre inkább helyet kaptak a képzőművészek, például Göllner Miklós festőművészt, Kemény László festőművészt, valamint Gorka Géza keramikust kell említenem.

Ahogy múltak az évek, egyre inkább Budapest vonzáskörébe kerülünk. A város közelsége lehetővé tette, hogy Apám találkozhasson barátaival.

Nógrádverőcéről Rákospalotára költöztünk. Apám anyai örökségét egy kis rákospalotai ház megvételére fordította. Ez a változás sem szilárdította meg helyzetünket, aránylag rövid idő elteltével a házat meg kellett osztanunk Pákozdy Ferenc költő any-

jával, valamint két lánytestvérével. Napirendre került a ház eladása is. Ez rákospalotai kétszobás házunk a Bethlen utca 136. szám alatt volt.

Rákospalotának ez a része volta-képpen mély területen feküdt. Rendezetlen volt, nagyobb eső idején nem tudtak gondoskodni az esővíz elvezetéséről, a lakóházak pincéjében rendszeresen összegyűlt a talajvíz. Az alsóbb lépcsőfokok mindig vízben álltak a mi pincénk is.

Ebből a lakásból kezdtünk iskolába járni, én az állami elemi iskola első osztályába. Három osztályt végeztem ott.

egy tusrajza Terescsényi Györgyről, valamint egy másik Arvi Järventaust finn íróról.

Rákoshegyen a Kossuth utcában laktunk már, amikor elvégeztem az elemi iskola negyedik osztályát, tehát el kellett döntenem, hol és hogyan folytatom tanulmányaimat. Apámék egyetértettek abban, hogy Debrecenbe küldenek, a református gimnáziumba. Apámnak barátai, munkatársai éltek ott. Apám helyesnek látta, ha távol kerülök hazulról, beleszokom az önálló életbe. Bár ritkán találkozhattunk, mégis éreztem Csikesz Sándor istápolását. Csikesz református lelkési hivatását váltotta föl a debreceni egyetemi tanársággal. Az ormánsági Osztróbból került Debrecenbe. Tanítványai szigorú embernek tartották. Halála után is sokáig emlegették követelményeit. Apám gyakran meglátogatta otthonában. Csikesz bőven ellátta Apámékat irodalommal, tehát tanítómesternek számított.

Nem sokkal a debreceni iskolába kerülésem előtt keresztelt meg a debreceni kollégium sejtelmes könyvtárában, mivel közvetlenül a születésem után nem estem át a keresztségen. Apám katolikus, anyám református volt. A születésem után az anyakönyvben automatikusan katolikusnak, a húgomat pedig reformátusnak anyakönyvezték. Apámék arra törekedtek, hogy azonos legyen a vallásunk. A felekezeti egység érdekében apám áttért a református vallásra, tehát az anyakönyv szerint is követhetem őt.

Nehezen viseltem el a távollétet a családuktól. Sok hasznát vettem a debreceni esztendőnek, mégis alig vártam, hogy hazatérhessek. A második gimnáziumi évet Budapesten kezdtem a Református Gimnáziumban.

Rákoshegyről naponta vonattal jártam be Budapestre. A Keleti Pályaudvarra érkeztem, onnan villa-

mossal utaztam a Lónyay utcába. 1935 júniusától budapesti lakossá váltunk. Akkor Budán, a Hidegkúti úton (ma Hűvösvölgyi út) béreltünk lakást egy kétemeletes sarokházban. A lakásunk ötszobás volt, ám nem magunk laktunk benne, Terescsényi Györggyel közösen béreltük.

Néhány évi használat után Terescsényi György házasságot kötött, elköltözött tőlünk, a pesti oldalon a Bakáts utcában bérelt lakást. Ekkor a ház tulajdonosa műszakilag

Kodolányi Julianna, Kodolányi Jánosné, ifj. Kodolányi János

leválasztotta a Terescsényi által használt ötödik szobát, a négy szobára csökkent méretű lakás a miénk lett.

Előnye volt a háznak, hogy előtte haladt a hűvösvölgyi akkor 83-as, ma 56-os villamos. Fontos volt ez azért, mert Apám mozgását, közlekedését jelentősen befolyásolta a villamos elérhetősége.

Azokban az években, amikor már Budapest közelében laktunk, Apám gyakran járt a fővárosba. Néhány évig belső munkatársa volt a Magyarország című lapnak, naponta járt be a szerkesztőségébe. Rákoshegyet autóbusszal kötötte össze Budapesttel, Apám főleg azt használta.

Mi azonban inkább vonattal közlekedtünk. Miután megalakult az Írók Gazdasági Egyesülete, apám egyik titkára lett. Az IGE a Metropól szállodában bérelt irodahelyiséget, ott működött az adminisztrá-

ciója. Egyik legfontosabb tevékenysége a rászoruló írók segélyezése volt. A főváros, a kultuszminisztérium, valamint pénzügyintézetek adtak segítséget. Megszervezte, hogy a szegény sorsú írók Dr. Turnai Lajos belgyógyász, valamint Dr. Radó Károly fogorvos rendelőjében juthatnak ingyenes segítséghez. Magam is többször megfordultam Turnai Lajos Duna parti rendelőjében, mivel akkoriban semmiféle egészségbiztosításom nem volt.

Az IGE néhány alkalommal íróhetet szervezett, pl. a Balatonnál, valamint Lillafüreden. 1944-ben felfüggesztette működését, és a háború után nem újította meg.

Amikor a Hidegkúti útra költöttünk, hamarosan kiderült, hogy Szabó Lőrincék a közelünkben laktak. Miután a Németszőlgyi útról elköltöztünk, a Volkmann utcában béreltek lakást. Szabó Lőrincék és Apámék főleg az Est Lapok szerkesztőségében találkoztak, mert mindketten belső munkatársak voltak.

A család idejének jelentős részét az akarattya házában töltötte. Apámnak több regénye született ott.

Kodolányi János élete utolsó, betegséggel nehezített szakaszában lánya Böszörményi út 26. szám alatti lakásában lakott. Kodolányi Júlia így emlékezik erre az időszakra *Apám* című könyvében:

KODOLÁNYI JÚLIA

Apám

A teleket apámék 1960 januárjától (buda)pesti lakásomon töltötték. A lakás négyünknek kicsi volt, de mégis könnyebbséget jelentett, főleg anyámnak, hogy nem kellett a téllel küszködnie Akarattyán, s apám magányát is mozgalmas társasági élet váltotta föl. (...) a karácsonyoknak szintén visszatért a régi hangulata.

Tíz telet töltött apám velünk Budán. (...) Az orvos hetente háromszor nálunk volt, gyógytornász jött egy héten kétszer, és sok-sok látogató. (...) Inzulinját évekig anyám adta be neki, később inzulin helyett tablettákat szedett. (...) A keze egyre gyengült, az írógép billentyűit sem tudta már leütni. Megkísérelte a diktálást magnetofonra, de szalagra már csak az emlékeit rögzítette, szépirodalmi mű alkotására ez a módszer nem volt alkalmas. Az utolsó emlékezést nagy rábeszélésre a Bajcsy Zsilinszky-emlékkönyv számára diktálta.

Elkövetkezett a tolókcosi ideje. A Református Zsinati Iroda adott egyet használatra élete végéig. Akkoriban még ritkaság volt Magyarországon az a fajta tolókcosi, de szívesebben ült szobájában ágya szélén, a tolókocsit inkább csak közlekedésre használta a lakásban.

Jó hatással voltak rá a látogatók, különösen a fiatalok, szerette őket. Sokat foglalkozott Kodolányi Gyula unokaöccsémrel (...). A férjemet elindítottam a munkájába, és következett a napi órarend: én bevásároltam, főztem, apám olvasott, s jöttek az időrendre beosztott barátok, ismerősök, írók, művészek. Harasztai Sándor, a gyerekkori jó barát, iskolatárs, sűrűn jött. (...) Apám sokszor ugratta:

– Mindig azt kívántam, bár látnék minél több nyugdíjas bolsevikot. Hát örülök, hogy látok!

A budai otthon rendszeres látogatója volt Cseres Tibor. Közelünkben lakott, hetente megfordult nálunk. (...) Apám nagyon kedvelte őt, alig várta a látogatásait. Különösen fanyar humorát szerette. Elnevezte Cserfes Tibornak.

A fiatal írókat különösen kedvelte, számtalan fiatal járt hozzá, s ő szívesen foglalkozott, beszélgetett velük, de betegsége fokozódásával egyre inkább elhárította a látogatókat.

Finnország ötvenéves szabadságának ünneplése alkalmából kapta apám az Oroszlánrend Aranycsillaga kitüntetését. A finn nagykövet hozta el lakásunkra. Az átadásnál jelen volt a bátyám is, ő egy emlékérmét kapott. A ház tulajdonosai virágcsokorral köszöntötték apámat.

Apám születésnapja 1969. március 13-án volt. Az Írószövetség és a ház köszöntő virágcsokrárt küldönc hozta, az előre bejelentett Darvas József, a hajdani barát váratlanul megbetegedett. Cseres Tibor jött el helyette a hivatalos felköszöntésre. A minisztériumtól egy cigarettás dobozt kapott apám ajándékba. (...) A televízió interjút szeretett volna készíteni vele születésnapja alkalmából. (...) Apám nemet mondott; ilyen beteg állapotban már nem akarta, hogy lássák. Az egyórás rádióműsor köszöntő beszédét Béládi Miklós mondta, apám beszédén már nagyon érződött az utolsó agyergörög hatása.

Élete végén egyre közelebb jutott a katolikus egyházhoz, s 1968. január 8-án, Boldog Margit szentté avatásának napján visszatért eredeti hitére.

Halála előtt jutott fel az első ember a Holdra.

Kodolányi János a hatvanas évek elején

Apám mindig ezt szerette volna megérni, néhány nappal élte túl a nagy szenzációt, agya még felfogta. (...) Ekkor érkezett meg a Suomen Kuvalehti újabb száma. Apám első kérdése az volt:

– Van benne Hold?

Már csak három napja volt hátra.

Az író emléktáblája a XII. kerületi Böszörményi úti házban

Magyar Nyelvi 2005. nov., 11. 36

Magyeri szállások

a Dráva mentén

Ormánsági motívumok Kodolányi

tatárjárás kori regényében

Kodolányi János ormánsági tárgyú, társadalmi kérdéseket ábrázoló novellái és az Ormánságban játszódó családi regényei után nagyszabású történelmi regény írásába fogott. *A vas fiait* 1936-ban, Budapesten írta. A regény 1963-ban megjelent hetedik kiadása van a kezemben. A könyvet ugyanebben az évben küldte el az író ezzel az ajánlással: „Tüskés Tibornak, nálam tett látogatása és beszélgetésünk emlékére, baráti szeretettel. 963. IV. 26. Kodolányi”. A szöveg lánya kezevonása, csak az aláírás Kodolányié. A két kötetbe foglalt regény terjedelme csaknem ezer oldal. Pontosabban: 486 + 481 = 967 könyvoldal. Amikor Kodolányi a regényt írta, valószínű, még nem gondolt arra, hogy *A vas fiait* egy trilógia része lesz. A regényben említés történik Julianus barátról, aki már megjött keleti útvjáról. De a trilógia többi részét, *A vas fiait* folytatását, a trilógia „lábát”, a *Boldog Margitot* majd csak 1937-ben írja meg, a trilógia első része, a „feje”, a *Julianus barát* pedig csak 1938-ban születik meg. *A vas fiait* Kodolányi első nagyszabású történelmi regénye. A magyar előidőkben, a honfoglalás korában játszódó *Pogány tüzek* 1941 őszén és 1942 nyarán készül el. A babiloni és bibliai időkben játszódó tetralógiát (*Vízözön, Új ég, új föld, Az ég csipkebokor, Én vagyok*) pedig a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején hozza tető alá.

*A vas fiait*ban évszám nem szerepel. A regény középpontjában a tatárok betörése, Batu kán és a muhi csata áll. Ha tudjuk, hogy a tatárjárás 1241-1242-ben zajlott, akkor arra tudunk következtetni, hogy a regény cselekményének zöme az 1230-as évek végén játszódik. A kétkötetes regény tíz, római számmal jelölt, nagyjában azonos terjedelmű részből áll, és egy-egy rész 15-20, arab számmal megjelölt fejezetre oszlik. *A vas fiait* nagy ábrázoló erő jellemzi. (Ilyen például a balatoni tájnak a fonyódi hegyről föltáruuló képe, vagy a pesti polgárság összetételének a leírása.) Mindent érzékletes leírásokkal és életszerű, eleven párbeszédekkel közöl. Alakjai plasztikusak és élnek. Nagy nyelvi ereje a regény minden lapján megmutatkozik. A halmozás, a felsorolás, a szinonimákkal, többnyire három azonos mondatrésszel bővített építkezés, mondatszerkesztés átszövi az egész regény stílusát. (Például: „ordította, üvöltötte s rikácsolta”; „göröngyös, kátyús, zökkenős”; „nyögött, öklendezett és nyelt”; „nyúzzák, sanyargatják, szipolyozzák”; „rivalgás, nevetés, fenyegetés”; „fenn szállt, tüzelt, lobogott”; „szörnyülködés, megbotránkozás, hitetlenkedés” stb. – egymást követő néhány oldalon.) Kodolányi realista ábrázolási módja történelmi regényeiben a mitikus mozzanatok és a spiritualitás irányában még sokat fog változni, itt még egy-egy naturalista részlet, a kínszások és dorbézolások részletező leírása, néhány nyers, biologizáló kép meghökkeníti az olvasót, vagy a lélektanilag indokolatlan fordulatok készítenek fejcsoválásra.

A regény mondandójának elemzése különféle következtetések leszűrésére ad lehetőséget. A tatárjárás kori történet elbeszélésebe, a múlt képeinek megfestésébe Kodolányi a maga korához szóló aktuális üzenetét is beleszövi: például az erőszakos és képmutató Fridericus osztrák herceg alakjában németellenességének ad hangot; a királyi udvar, az ország veszendő és romlott állapotának rajzában pedig saját korának társadalomkritikájára ismerünk.

A regény elemzésének egyetlen lehetséges mozzanatát emeljük ki, és arra a kérdésre keressük a választ: hogyan szövik át Kodolányi tatárjárás kori regényét az ormánsági motívumok? Kodolányi 1909-ben, tízéves korában került az Ormánságba, Vajszlóra. Az elemi iskola ötödik osztályát itt végzi el. Testvérbarátságot köt egy parasztyerrel, Simon Dezsővel. Ezt követően Pécssett és Székesfehérvárott diák, s csak az iskolai vakációkra utazik haza. 1919 és 1921 között ismét huzamosabb időt tölt a faluban. 1921-ben feleségül veszi Csósz Margitot, egy vajszló parasztlányt, és Pestre költözik. 1934-ben hosszabb utazást tesz az Ormánságban, erről előbb cikksorozatban, majd 1941-ben önálló műben számol be. Ha mindezt az időt összeadjuk, akkor is csodálkoznunk kell: hogyan válhatott oly meghatározó élménnyé Kodolányi számára (mind társadalmi, mind történelmi tárgyú írásaiban) mindaz, amit ezzel az egyetlen szóval jellemezhetünk: Ormánság.

*A vas fiait*ban a régi – még az első világháború előtti – ormánsági élet, az itteni táj és az itt élő emberek egyetlen történelmi látomás anyagává válik. A regényben az itteni élet színei a tatárjárás kori magyar történelem elemeiként jelennek meg. Várkonyi Nándor már egy 1941-es tanulmányában rámutatott arra, hogy Kodolányi tatárjárás kori regényében „látomását abból az élményből növeli általánossá, amely gyermek- és ifjúkorában szívódott vérébe népiünk egy viszonylag érintetlen őstörzsének körében”.

A regény két lehangsúlyosabb helye, a történetnek mintegy keretet adó első és tizedik rész az Ormánságban játszódik. Az ország déli szögletében, Branában (Baranyában), a Deráva (Dráva) mentén vagyunk, Voiszló (Vajszló) nevű faluban, szabad telepések körében. A házak szétszórva dombokra, homokpadokra épültek. Északra a Mecse (Mecsek) hegye látszik, délre Sille (Sellye) fekszik, Isztró-

ban (Oszróban) a vörös barátok kolostora és temploma áll. Az emberek varsával halat fognak, az erdőt járják, madártojást, mézet gűjtenek, lovakat nevelnek, kölest természetnek. Voiszlón – mások mellett – négy fiatalember él: Bene, Ernye, Döme és Gál. Bene kedvese, Gyöngy Hídvégen, a szomszéd faluban lakik. Apja nem akarja a legényhez adni, ezért a voiszlói legények lányrablásra indulnak. A terv nem sikerül, Gál a verekedésben halálát leli, Bene, Ernye és Döme világgá mennek, s elszakadnak egymástól. A regény a három fiatalember életútját követi nyomon. Döme a Balaton északi partjára jut, és sorsa az első kötettel véget ér. Bene a betelepült kunok közé kerül. Ernye a király katonája lesz. Ők később találkoznak egymással, majd útjuk ismét elválk. Leginkább Bene sorsa érdekli az író. A regény végén, az utolsó részben, már a tartárjárás utáni időben visszavezeti az Ormánységba, az évekkel korábban elhagyott faluba, Voiszlóba. A települést elkerülte a tatárok pusztítása. Megtalálja rokonait, kiengeszteli a megsértett hídvégi apát, és Gyóki személyében takaros és fiatal feleséget talál magának. A regény és Bene útja úgy ér véget, mint a népmesék. „*Osztán maj megegyezzünk, hamarosan elme-gyünk lánynizőbe is*” – mondja Bene apja. Ez a regény egyik utolsó mondata.

Kodolányi Ormánység-élménye a regény nyitó és záró részében a helyszínrajz meghatározó forrása. Kodolányi abból indul ki, hogy az ormánysági falvak eredete a honfoglalás koráig nyúlik vissza. Ormánység népét a tartárjárás és a törökök pusztítását egyaránt elkerülte. A természeti környezet és a lakosság összetétele évszázadok alatt nem változott. Ezért azt a képet, amit az író az első világháború előtt megismert, joggal vetíti vissza a tizenharmadik századba. A regényben – az említettekén kívül – ezek az ormánysági települések szerepelnek: Bessenci (Besence), Azerjás (Adorjás), Kémös (Kémes), Páprád, Csán (csány), Okur (Okor). A táj vizei: Feketevíz, Feketető. Télen a Deráván (Dráván) Disznórénél makkoltatni hajtják a kondát. A házakat a dombhátakra építik. A falut erdők, vizek, legelők, termőföldek veszik körül. Az emberek földműveléssel, gyümölcsstermesztéssel, lótarással foglalkoznak. De él még a gyűjtögetés, a halászat is.

Íme, egy érzékletes tájleírás a regényből: az író az első világháború előtt megtapasztalt élményét vetíti vissza a 13. századba: „*Az erdő felől nedves, hűvös szél borzolta az öregember hosszú, ősz fürtökkel tarkázott haját és szakállát. Mindenfelől vidáman fecsegték a feketerigók, s a gyümölcsösökben tilinkózni kezdtek a sárgarigók is. Valahol magányos pacsirta tri-trizett egészen halkán, s a fűrjek harsányan pitypalattyoltak. Egyre hangosabb, kuszább lett az ezerféle madár fecsegése, kakukkolása és krúgatása. Erős, szinte vastag illat áradt szét a tájon, s a magasan úszó, bodros felhők mint fűrendek heverték az égen. A szétszórt, csoportokban guggoló házacskákból szívesebben s kövérebben áradt a füst, tyúkok kotkodácsolása, kakasok elnyújtott kukorékolása, tehénbőgés, kutyaugatás keveredett össze emberi kiáltásokkal*”.

Az öregember megvénhedt bödönhajóval járja a vizet, és a varsák tartalmát vizsgálja. „*Közben vadkacsák, bíbicek, vízityúk és vöcskők egész raját verte fel a csendes bujtatókból.*

Lomhán és rémülten keltek szárnyra a vadkacsák, a bíbicek pedig kerengve sirtak a lápi tölgyek és fűzek fölött. Sötétzöld homály váltakozott itt villogó, kora reggeli napfényvel, s a víz csobogásán, a nád susterzésén s a madarak kiáltozásán is áthallatszott egy távoli harang csengése. Isztróban harangoztak, a vörös barátok monostorában.”

Ilyen és hasonló érzékletes tájleírást, amely éppúgy érvenyes Kodolányi gyermekkorára, mint a tatárjárás éveire, számosat idézhetnénk a regény első és utolsó részéből.

Kodolányi nemcsak a történelmi táj hangulatának föl-idézésében támaszkodik élményeire, hanem a hajdani életforma, életmód és az emberi alakok megformálásában is megélt tapasztalataiból merít. Az öregember tetőtől talpig fehérben jár. Az asszonyok biklát viselnek. A halat varsával és fenékhorggal fogják. A vizen bödönhajóval és csákllyával közlekednek. A lovak éjszaka a szabadban legelnek. Emberről és állatról a betegséget, a rontást babonassággal, ráolvasással, füstöléssel a szülőkék, a pancsó banyák úzik el.

Kodolányi nemcsak tapasztalatból ismerte az ormánysági ember életformáját. Igaz, *A vas fiai* először 1936-ban jelent meg, és Kiss Géza *Ormánység* című munkája csak egy évvel később, 1937 őszén látott napvilágot. De Kodolányi már korábban is ismerte a kákicsi lelkészt és gyűjtését. 1934 áprilisában, az „első” baranyai utazás idején Bajcsy-Zsilinszky Endrével és Talpassy Tiborral együtt betér „*az Ormánység szenvedélyes szerelmese és kihalásának esztendőik óta szemlélője*”, Kiss Géza református lelkész ősi parókiajába. A Szabadság című újság 1834. szeptember 30-i számában megjelent *Útinaplójában* felháborodva teszi szóvá, hogy Kiss Géza néprajzi gyűjtése, népdalai, népesedési statisztikai, grafikonjai „*a kis parókia évszázados falai között hevernek*”, s a közvélemény süket közönye miatt kiadót nem találnak. Majd Kiss Géza könyvének megjelenése után így vall: „*Kiss Géza, Csikesz Sándor debreceni egyetemi tanár mellett egyike volt mestereimnek*”.

Kodolányi minden bizonnyal már könyvbéli megjelenése előtt ismerte Kiss Géza ormánysági néprajzi gyűjtését. *A vas fiai* ormánysági motívumai és Kiss Géza *Ormánység* című könyvének adatai között számos párhuzamra bukkanunk. A tájnyelvi sajátosságokról majd külön szólunk. Most néhány látványos egyezésre mutatunk rá. Amit Kiss Géza az ormánysági népi építkezésről, az ősfoglalkozásokról, a viseletről, a gyógyításról, a növényi orvosszerekről, a lakodalmról, a virrasztásról, a halottsiratásról ír, azt Kodolányi regényében is megtaláljuk. A regény első részében például szó van arról, hogy zivatar közeledik a faluhoz. „*A faluban nagy sürgős-forgás volt. Az Isztróból érkezők hozzáálltak az esti munkához, az asszonyok-lányok behajtották a lábasjóságot, a férfiak leszedték a hálókat a szárítókarókról, betakarták a kútbodonyt.*” Nos, hogy mi volt a kútbodony, illetve a bodonkút (vagy „buduc”), azt Kiss Géza könyvében Zelesny Károly 1890-es évekből való fényképfelvételén is megismerhetjük, és a leírását a könyv 65. oldalán tizenhárom sorban elolvashatjuk.

Az többé-kevésbé ismert (Kiss Géza lánya, Achs Károly-né megírta), hogy Móricz Zsigmond miképpen használta

föl Rózsa Sándorában Kiss Géza könyvéből azt a leírást, amelyben egy orvvadászaton csípett öregember azt beszéli el, milyen furfanggal sikerült üldözőitől megszabadulnia. (Ormányság, 72. old.) Nádat vág, a levágott nádat a szájába veszi, és a víz alá bújik. Nos, az üldözői elől menekülő Dömének is Fonoldnál, a Balaton vizében ugyanúgy sikerül elvinni az irháját, mint ahogy Kiss Géza öregemberének. „Egérutat nyert, átcsapott egy bokros, csalitos területen, lerohant a vízpartra, s beleugrott a vízbe. Míg előregázolt, letört egy nádat, s a szájába vette. Amikor a víz a válláig ért, leguggolt, lehúzta a fejét. Nád, sás vette körül, nagymessziről, a vízen átszűrve, hallatszott az üldözők kiáltozása. Ő a langyos vízben guggolt, szemét lehunyta. Elhatározta, hogy akár két napig lappang a sűrűben, ha azok őriznék a partot.”

A vas fiaiban számos olyan cselekménysorozatra bukkanunk, amelynek ihlető forrása feltehetően Kodolányi személyes életében rejlik. Kodolányi az az író, aki nemcsak önéletrajzában, a *Süllyedő világban* vallott önmagáról, hanem sorsát, személyiségét történelmi tárgyú regényeibe is beleírta, önéletrajzi motívumokkal történelmi tárgyú műveit is átszőtte. Bene és Iréneusz fráter beszélgetésében arra a kapcsolatra ismerünk, amely Kodolányit Csikesz Sándorhoz fűzte. Bene hazatérése szülőfalujába a regény végén Kodolányi életünk arra a fordulatra emlékeztet, amikor 1919-ben hazatér Vajszlóra, és feleségül veszi Csőszi Margitot.

Az ormánsági táj és az ormánsági életforma emléke világgá futott és külön utakra talált hőseit későbbi életükben is elkíséri. A három voiszlói legény „egész életében a vérében hordja az elhagyott falu szorgos munkájának ütemét”. Bármelyikükről elmondhatjuk, amit Benéről olvasunk: „Pedig bizony sokat gondolt mostanában az Ormánköz kis falujára, az ottani életre, sokszor elgondolta, mit szólna mindehhez Györke apó...” Dömétől már az első kötet végén elbúcsúzunk. Róla írja Kodolányi: „Döme szíve körül melegség áradt el. Eszébe jutottak a voiszlói, hídvégi, páprádi s bessencei lányok, a szép legeltetések a Feketető partján Benével, Ernyével és Gállal, a csendes, vidám napok, az erdő suttozó fái s a csobbanó víz illata”. Amikor meglátja a Balaton vizét, az otthoni szelíd vizeken való barangolásokra gondol. „Döme élete kicsiny korától vízen élt. A Feketevíz kedves, testvériesen nyílt, átlátszó és gyenge ágain, a Feketevíz nádásában, szinte átlátható nyiladékok és csatornák tükrében, lápi tölgyesek zöld fényében, madarak, mókusok, nyestek és pelék vidám, játékos világában... Ott ismert minden öblöt, kotut, öntést, minden fát és bokrot s a csatornában mindenkinek a jelét a varsák fölött.”

Ernyében is élnek az otthoni emlékek. A Dunát látja, és a Dráva veszedelmes áradásaira, a Feketevíz sodrára gondol. A Duna-menti település házait bámulja, és az isztrói vörös barátok klastromán jár az esze. A leggazdagabban, a legváltozatosabb helyzetekben Bene életét mutatja be az író. Az elhagyott falu, a távoli táj képe a legélesebben az ő emlékezetében él. Menekülése után a kunok táborába kerül. Itt csakhamar elunja a tétlen kun életet. „Ő odahaza sürgő-forgó munkát látott, abban nőtt fel. S ha ideje java részét a lovakkal töltötte is, maga a falu szinte árasztotta a megfeszített munka és kemény szorgalom feszültségét.” „Odahaza... Oda-

haza...” – ez jár az eszébe. S amikor megismeri az ország romlását, amikor a betelepült kunok egymás ellen fordulnak, szíve elszorul. „Hirtelen kínzó vágy lepté meg, hogy nekifordítsa lovát a messzeségnek, s menjen, menjen, míg el nem ér egy Dráva-menti kis faluba. Ott mindenkinek megvan a magáé, nem kell barmokat, méneseket, nyájakat kergetni a Senki földjén, nem kell felütni a sátrat hol itt, hol amott, nem kell sötét, sugdosó, titkolózó pofákat túrni, kócos lovak közt ügetni, ott vadvizek csillognak az erdő békéjében, madarak sikonganak és krúgatnak a fák között, a kertekben édes gyümölcs nevet, és este a kis házak előtt dambora peng, nevetés virágozik...” Rádöbben, hogy jobb odahaza, Branában... Jobb a Feketevíz rejtékében halászgatni... Jobb a kis paticházban élni... Végül ez a vágy viszi vissza az elhagyott Faluba, Voiszlóba. Ledobja régi ruháját. Bodonhajóba ül, a Feketevízre megy halászni. Bezárul a kör. Mint a népmesék hőse, visszatér oda, ahonnan elindult, ahonnan egykor menekülnie kellett.

Amikor *A vas fia* először megjelent, a legtöbb elmarasztaló bíráló a mű nyelvét érte. „Sokan a fejemre olvasták, hogy ez a nyelv nem a XIII. század nyelve” – eleveníti föl Kodolányi a régi vádak a regény 1961-es kiadásához fűzött megjegyzésében. Ugyanitt a mű nyelvzete védelmében is kifejti gondolatait. „Nem nyelvésztilag pontos és tévedhetetlen rekonstrukciót akartam tehát végbevinni, hanem művészi eszkö-

zökkel illúziót elővarázsolni, mintha az ábrázolt emberek s az elmondott események valamikor a XIII. században szereplnének." Vagyis a nyelv itt az archaizálás legfőbb eszköze.

Amikor Kodolányi tízéves korában az Ormánságba került, nemcsak a magyar köznyelvet és az irodalmi nyelvet tanulta meg, hanem elsajátította az ormánsági tájnyelvet is. Magyar történeti tárgyú regényeiben, így *A vas fiaiban* ezt a tájnyelvet használta föl az idő távolságának érzékeltetésére.

Kodolányi az ormánsági tájnyelv több sajátosságával él.

A leglátványosabb tájnyelvi elem a szókincs. Gamó, zurbol, gyimó, baksa, maláka, kece, csobolyó, laponyag, fokla, tukó, mokrád, elgyappan, dembölődj, viheder stb. Ezeknek a szavaknak a jelentését a legtöbb esetben a szituáció vagy a körülírás megvilágítja, de olyan szavak is előfordulnak a műben, amelyeknek jelentését csak Kiss Géza *Ormánysági szótárában* találjuk meg.

Az ormánsági nyelv hangtani sajátossága az ö-zés. A Dráva mentén született hőseit Kodolányi mindig így beszélgeti. Löhetőtt, ügön, högy, hiszök, népök stb. Ugyanakkor a Duna-Tisza közén letelepedett kunok az i-ző nyelvet használják. Tündir, aziert, mirt, elfeledied megnyigezni stb. A tatárok viszont az r hang helyett l-t ejtenek. Kél, ne halagudj leá!

Az ormánsági tájnyelv archaikus hangtani jellegzetessége a diftongusok használata. Jaó, luó.

Az ormánsági nyelvnek ragozási sajátosságai is vannak. Hallitok-e (halljátok-e), mék (megyek), mondi (mondja), tom (tudom), tok (tudok), látád (láttad), lelé (lelte), védé (védte). Itt még nem történt meg a hasonulás. Például: fegyverekvel.

A regény nyelvével kapcsolatban még két megjegyzést kell tennünk. Az egyik: Kodolányi nemcsak az Ormánságban született hőseinek a beszélgetésekor használja föl az ormánsági tájnyelv sajátosságait az archaizálás érzékeltetésére. Ha a király udvar urai vagy maga a király megszólal, ha a pesti polgárság képviselői beszélnek, az ő szavajárásukra is (bár kisebb mértékben) jellemzőek az ormánsági nyelv elemei. A másik megjegyzés: a regény nyelvében gyakran előfordul, hogy ugyanaz a szó ugyanannak a szereplőnek az ajkán – akár egy-két oldalnyi távolságban – különbözőképpen hangzik el. Bene az egyik esetben azt mondja: laó, de a másik esetben loakkal-t mond. Nos, ez nem figyelmetlenség, ennek oka nem az író feledékenységse. Kodolányi ezzel a következtetéssel is azt a 13. századi bizonytalan nyelvállapotot érzékelteti, amikor még nem alakult ki az egységes nyelvhasználat, az egységesen beszélt magyar nyelv.

Kodolányi *A vas fiaiban* először tett kísérletet arra, hogy ifjúkori táj- és emberi élményeinek, néprajzi tudásának, az ormánsági élet ismeretének birtokában és fölhasználásával autonóm és érvényes magyar történelmi mitológiát teremtsen. A kísérletből nagyszabású tatárjárás kori történelmi regény született. Az író igazolva láthatta vállalkozását. A folytatás, a látomás trilógiává bővítése sokáig nem váratott magára.

Kultúra és/vagy civilizáció

Kodolányi János: *Zárt tárgyalás*

Kodolányi János tanulmányaiból és publicisztikájából jelentetett meg 2003-ban új válogatást a Szent István Társulat az író életműsorozatának egyik darabjaként. A *Zárt tárgyalás* című kötet különféle műfajú alkotásokat tartalmaz: újságcikkeket, tanulmányokat, vitairatokat és emlékezéseket, melyek mind a két világháború között, illetve a második világháború befejezésének évében születtek. Ezekből három írást emelek ki az alábbiakban, mivel ezek foglalkoznak a számomra is fontos problémákkal, kultúra és civilizáció, archaikus és modern ember összehasonlításával.

A *szellem válsága* című tanulmányt Kodolányi 1939 áprilisában írta, közvetlenül a második világháború kitörése előtt. A magyarság, ezen belül a magyar szellemi élet kiemelkedő képviselőinek helyét, szerepét keresi a német náciizmus, a szovjet sztálinizmus, az olasz fasizmus és a tétlenkedő antant-hatalmak árnyékában. Itt már megjelenik a későbbi műveiben rendre visszatérő alaptétel, miszerint kultúra az istenséggel való kapcsolat nélkül nincsen. A Kosztolányi Dezső kezdeményezte vitához, melynek témája a homo moralis kontra homo aestheticus, ő is hozzászól: „homo moralis az író, erre tanított engem az emberiség minden nagy szelleme, de dilettáns marad, ha nem tud egyszersmind homo aestheticus is lenni” (37). Úgy vélem, ez az állásfoglalás megállja helyét.

A *Márai és a kultúra* című 1942-es írás reflexió Márai *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* című vitairatára. Leszögezi, hogy elsősorban nem Máraival, hanem egész szemléleti módjával kíván vitába szállni. Az alapfogalmakban nem ért vele egyet, de osztja nézeteit számtalan részletkérdésben. Véleménye szerint azért nem beszélhetünk kollektív felelősségről, mondjuk az oktatásüggyel kapcsolatban, mint azt Márai szeretné, mert a transzcendens ítélőszék a nyugat-európai ember lelkében összeomlott. Az egyének felelősek a kollektívumért, s nem fordítva, legalábbis bizonyos határok között. Elmélete kialakulásában Vatai László Dosztojevszkijről írott könyve játszott jelentős szerepet, melynek alcíme: *A szubjektív életérzés filozófiája*. Ez a munka egész további szépirodalmi és kritikai munkásságának eszmei hátterét meghatározta. Vatai elemzésében Dosztojevszkij úgy jelenik meg, mint aki

Indoklásutóirat 2006. jan. - márc.

A. M. 133 - 136.

a legmélyebben pillantott a modern lélek zűrzavarába, a kultúra és a civilizáció tragikus meghasonlásába, aki legtisztábban fogalmazta meg az autonóm ember alakját. Így definiálja a kultúrát: „Az emberi lélek a tudattalan létezés és a transzcendens létezés között lévő feszültség szenvedését a transzcendens világ jelképrendszerében (szimbólumaiban) oldja fel. Ez a jelképrendszer a kultúra.” (102.) Ha e szimbólumrendszerben való kollektív hit, tehát a jelképek valóságának érzése elvész, az adott jelképrendszer, s ezzel a kultúra felbomlik. Az egyén számára megszűnik a harmonikus élet feltétele, az önmagát szabályozó életkeret, beáll az anarchia. Vatai és Kodolányi egyaránt megállapítják, hogy a XX. századi ember egy felbomló jelképrendszerben él, s az új szimbólumok még nem alakultak ki, anarchikus állapotok uralkodnak. Rámutatnak a párhuzamra, hogy amilyen mértékben nő az anarchia, olyan mértékben szaporodnak a törvények, a rendeletek, a büntetések és megtorlások. „Al-kollektívummá alakul a közösség” (103).

E gondolatmenetből kiderül, hogy Kodolányi és Márai két alapfogalmat teljesen más-ként értelmeznek: a civilizációt és a polgárt. Míg Márai a kultúrát és a civilizációt rokon értelmű fogalmaknak tartja, s kultúrán elsődlegesen a nyugat-európai és annak civilizációs vívmányait érti, addig Kodolányi teljesen eltérő szerepet tulajdonít a kultúrának és a civilizációnak. Úgy tartja, a civilizáció az ember önfenntartó ösztönének, tehát a fizikai élet biztosításának funkciója, míg a kultúra egy adott közösségben általánosan érvényes szimbólumok összessége. E transzcendens jelképrendszer bomlását pedig éppen azok a természettudományos kutatások okozták, amelyeket Márai és sokan mások okcidentális kultúraként emlegetnek. A bomlás kezdetét részben Vataira támaszkodva a felvilágosodás korára datálja, melynek két fő filozófiai irányzata a racionalizmus és az empirizmus. „A nagy francia forradalom már az Ész istennőjének képében valóban az észet, a rációt, jelképes fogalmazásban Lucifert, a Fényhozót ültette trónra s a folyamatot, amely akkor végbement [...] felvilágosodásnak nevezték el” (104). Vagyis Kodolányi szerint a felvilágosodás egyértelműen kártékony szerepet játszik az emberiség szellemi-spirituális életében. Az autonóm ember azokat a népeket, amelyek benne élnek egy transzcendens jelképrendszerben, primitívnek tekinti, mivel nincsenek civilizációs eszközeik, sem a nyugat-európaihoz fogható technikai fejlettségi fokon. Az autonóm ember elveti a transzcendenciától való függést, önmagában, a tudományban, az észben „hisz”, önmagában keresi a létezés értelmét és magyarázatát.

Kodolányi úgy véli, Márai is az autonóm ember fogalmi rendszerében gondolkodik, így saját civilizációjával száll szembe, amikor a kapitalizmust bírálja. Ács Margit Kodolányi vitairatáról írt tanulmányában az író kapitalizmusellenességét hangsúlyozza, melynek alapelvei: a munka kizsákmányolása, a szabad verseny, a gyengébbek elpusztítása, tehát egyfajta szociáldarwinizmus, az élet minden területén alkalmazott haszonelv, mind homlokegyenest ellenkezik a kereszténység alapelveivel – amire Márai hivatkozik. Világméretű harc folyik a nyersanyagokért és a piacokért. Márait arra figyelmezteti, hogy az az Európa, amelyért aggódik, amelyet felsőbbrendűnek érez a „barbár” Kelettel s a „primitív” emberrel szemben, nem a keresztény Európa jövője. Viszont egyetért vele a nagy tömegnevelő eszközök, a sajtó, a rádió negatív szerepének megítélésében, melyek ellentmondásos hatását napjainkban még fokozottabban érzékeljük. A nemzetneveléssel kapcsolatban Karácsony Sándor pedagógiai rendszerét tartja követendő példának, aki szerint az magyar, aki magyar jelképrendszerben gondolkodik. Azt szeretné, ha a felnövekvő nemzedékeket ebben a szellemben tanítanák. Szakadékot lát a nép jelképrendszere és a vezető rétegek között.

Itt elérkezünk a másik nagy értelmezési különbséghez. Márai kultúrahordozó rétegnek tekint a polgárságot, Kodolányi viszont nem, hiszen a nyugat-európai autonóm ember és civilizáció képviselőjének tartja. Más a kiindulópontjuk, az előfeltevésük: Márai a hagyományos polgári értékrendet védi, amely keresztény, családcentrikus, szellemi és anyagi javakat teremt, ám ez Kodolányi szerint egyszerűen nem létezik. Ebből a megközelítésből tehát nem lehet egyértelműen elutasítani vagy elfogadni egyikük álláspontját sem, az említett alapfeltevések antagonisztikus ellentétessége miatt. Egy fő kérdésben azonban egyezik álláspontjuk: a magyarság célja, hogy megmaradjon.

A *Zárt tárgyalást* tarthatjuk pamfletnek, de olvashatjuk szépirodalomként, elbeszélés formáját öltő szikár bírósági drámaként, ami a keretét adja eszmék és ideológiák összecsapásának. Albert Gábor a *Kortárs* lapjain 1999-ben közölt írásában mint szépirodalmi művet elemzi. Kodolányi 1943. május 20-án fejezte be Balatonakarattyán, amikor a tisztán látók előtt nem volt kétséges a második világháború kimenetele, a hitleri Harmadik Birodalom összeomlása, hiszen a német hadsereg Sztálingrádnál már letette a fegyvert.

A titkos per elbeszélője egyes szám első személyben maga a vádlott, akit kenyéren és vízen tartanak fogva egy sötét, nyirkos cellában. Hosszú, tétlenségre kárhóztatott, kétségbeesett várakozás után végül kihallgatásra viszik, ahol összes műveinek halmával szembesül, huszonnégy évi munkája termésével, melyekben a vádlóknak nem tetsző nézeteit hangoztatta. Néhány jellegzetes vonással találóan mutatja be a háromtagú bíróságot: „Pocakos, kerekded, tokás, pecsenyésképű férfiú telepedett a középső székbe, jobbról egy feketeinges, csupaszarcú ifjú férfi, balról egy munkászubonyos nagybajuszú ember.” (117–118.) Rajtuk kívül csupán egy jegyző és a börtönőr tartózkodik a teremben, sem ügyész, sem közönség nincs a padosorokban. A három bíró egy-egy XX. századi ideológiát testesít meg: a náci, a bolsevik és a liberális, kapitalista nagypolgár más-más nézőpontból, de mind elítélik az író.

A nemzetiszocialistának azért nem felel meg, mert nem árja származású, a kommunistának meg nemesi ősei miatt. A kihallgatás során körvonalazódik a magyar szellemi élet, valamint a vádlott nézetei kortársairól. Hivatkozik Máraival folytatott vitájára, amelyben már szétválasztotta kultúra és civilizáció fogalmát. Újra az akkor már kiemelt Vatai-könyvet idézi, a keresztény egzisztencializmust képviselő filozófus eszmerendszerére támaszkodik. Vatai szerint az embert az különbözteti meg a többi élőlénytől, létformától, hogy „lelki alkatának lényeges része a szimbólumalkotás, azaz a transzcendens létezés jelképrendszerbe való foglalása. E jelképrendszer, természetesen, változik. Szimbólumok születnek, válnak pusztá esztétikai formákká s halnak meg. Hogy új meg új szimbólumok lépjenek a helyükbe.” (122.) A civilizációnak pedig az a rendeltetése, hogy a közösségnek tűrhető életfeltételeket teremtsen. A vádlott véleménye a XX. század első felében született két vezető ideológiáról, a fasizmusról és a kommunizmusról: „Egyik a fajtát emeli mitikus magasságba, másik az osztályt.” (124.) Mindkettő a civilizáció egy-egy típusa, akárcsak az angolszász liberalizmus, ahogy ő nevezi: plutokrácia. Mind megegyezik abban, hogy nem tartalmaznak transzcendens elemeket, vagyis nélkülözik a kultúrát. Ezzel metafizikai síkra emeli kultúra és civilizáció szembenállását, két princípiumot feltételezve: „A kultúra isteni eredetű, a civilizáció luciferi.” (125.)

A per következő tárgyalásán a vádlott tovább fejtegeti elméletét a kultúra eredetéről. Ennek kialakulásában jelentős szerepet a Kodolányival talán legszorosabb barátságban lévő Várkonyi Nándor könyve, a *Szíriat oszlopai* játszott – amit még 1941-ben, kéziratban olvasott. Feltételezéseik szerint kezdetben volt a *homo magus*, aki közvetlen kapcsolatban állt a transzcendens világgal, s akinek létéről nemcsak a világ minden vallása tud, hanem az

őskultúrák fennmaradt emlékeit is az ő alkotásainak tartják. A *homo sapiens* ehhez képest csökevényesedést, zsugorodást, széthullást jelent, akinek szellemét a racionalitás, cselekedeteit a haszonelv mozgatja. Lesújtó véleményt fogalmaz meg az ún. művelt kultúrember-ről, aki a technikai civilizáció bűvöletében él.

Megtudhatjuk, a vádolt tollforgató mi alapján osztja két részre kortársait: „Az egyik csoportot táltosoknak, a másikat íródeákoknak szoktam nevezni. Táltosok, másszóval próféták azok az írók, akikben van még valami a homo magusból... akik szimbólumteremtő képességgel vannak megáldva.” (134.) Nem kétséges, hogy a népi-urbánus szembenállásban melyik oldal mellett teszi le voksát, hiszen az urbánusok szemére veti, hogy eszményképük az „occidentális íródeák”, lenézik, gúnyolják, undorodnak a „prófétától”. Ez a felosztás abból a szempontból jelentős, hogy koherens módon illeszkedik Kodolányi elméletebe, következetesen összekapcsolja saját korának irodalmi életét régmúlt idők kultúrájával, ebből a nézőpontból láttatja, és egységes értelmezési keretbe helyezi.

A náci és a bolsevik bíró akkor veszti el türelmét és sürgeti az író halálbüntetését, amikor mindkettejüket polgárnak bélyegzi. A meghatározást az elnök büszkén vállalja, a vádlottat jövőképéről faggatja. Az író úgy véli, ez a lelki, szellemi és társadalmi anarchia népek millióinak pusztulását okozza, azonban a történelem e szakaszán is túllép az ember. „Akkor a tiszta ész bilincseben raboskodó ember ismét az anyag fölé emelkedik és iszonyú kozmikus katasztrófák közepette ismeri fel megint a transzcendentális valóság vakító fényét.” (141.) Ezzel a patetikus, ám mélyen átélt apokaliptikus vízióval fejezi ki reményeit a majdani változásra. A három vádló-bíró kénytelen szembesülni azzal, hogy az eljövendő kor ideológiájukat, világszemléletüket nemcsak megkérdőjelezi, de érvényteleníti is. Veszedelemes nézetei miatt mindhárman kötél általi halálra ítélik.

A *Zárt tárgyalás* vajon milyen választ ad arra a kérdésre, hogy létezik-e kiút napjaink zűrzavarából, ahol minden vonatkoztatási pont elvesztette univerzális érvényét? Sugallata szerint egy új egyetemes jelképrendszer jelenthet megoldást, egy új kultúrforma, ami azonban még nem jött létre. Az egyes ember felelőssége, hogy megtalálja azt a „mértéket”, amiről sok-sok gondolkodó elmélkedett és írt, Kodolányi mellett két kiemelkedő kortársa is: Várkonyi Nándor és Hamvas Béla.

(Budapest, Szent István Kiadó, 2004, 376 lap, 2380 Ft)

SULYOK BERNADETT

TÜSKÉS TIBOR

Emlékeim Kodolányi Jánosról

76

Nevével középiskolás koromban nem találkoztam, diákként nem voltam rajongó olvasója. Abban az *Irodalmi Diáknaptárban*, amelyet 1948-ban, az érettségi előtt kaptam a kanizsai gimnáziumban egyik tanáromtól, és amely megalapozta tájékozódásomat a 20. századi magyar irodalomban azzal, hogy Ady Endrétől Tóth Árpádig harmincnyolc íróról közölt fényképet és remek kisesszét (közülük az 1905-ös születésű József Attila volt a legfiatalabb), Kodolányi János nem szerepelt.¹ Műveivel egyetemi éveim alatt, 1948 és 1952 között a pesti bölcsészkaron sem ismerkedhettem meg. Munkásságának vonzaskörébe akkor kerültem, amikor tanárként – egy éves dombóvári „száműzetés” után – 1953-ban Pécsre kerültem. Pécssett és Baranyában, Kodolányi „szellemi szülőföldjén” elevenen élt neve: életének e tájhoz kötődő korszaka és írói munkássága. A pécsi irodalmi folyóirat, a *Dunántúl* számaait 1955-ben az év elejétől azért vásároltam meg rendszeresen, hogy Kodolányinak a lapban folyamatosan közölt, Móricz Zsigmond-ról szóló, személyes hangú visszaemlékezését olvassam.² 1955 őszén a Pécsi Nemzeti Színház kamaraszínháza műsorra tűzte Kodolányi *Végrendelet* című drámájának az előadását. A darab próbáin az író személyesen részt vett, a műsorfüzetbe a darab „történetét” elbeszélő vallomást írt.³ A bemutató előadást magam is láttam.

Az ötvenes évek közepén oldódott az íróval szembeni irodalompolitikai szigor, és művei ismét megjelentek. Ekkor vásároltam meg és olvastam el elbeszéléseinek válogatott gyűjteményét⁴, a pécsváradi évekről szóló kitűnő, ironikus hangú regényét, a *Boldog békeidőket*⁵, valamint az *Én vagyok* című Jézus-regényből kiszakított részletet, Judás önéletrajzát, a *Jehuda bar Simon emlékiratait*⁶. Egyik legelső újságkritikámat a *Boldog békeidőkről* írtam⁷. Majd amikor 1958-ban megjelent *Pécsi Múzsza* című irodalmi szemelvénygyűjteményem, abban részletet közöltem Kodolányi *Szakadékok* című, önéletrajzi motívumokkal átszőtt regényéből, amelyben hajdani önmaga, egy faluról városba (Vajszlóról Pécsre) került kisdíák első középiskolás évét beszéli el.⁸

1958 októberében jelent meg a *Dunántúl* örökébe lépő új pécsi irodalmi és művészeti folyóirat, a *Jelenkor* első száma. Előbb a lap mellett működő lektorátus vezetésével bíztak meg, majd a következő évben a folyóirat főszerkesztője lettem.⁹ A lap szerkesztési elvei között hangsúlyos szerepet kapott a Pécsről és Baranyából elszármazott írók rendszeres közlése,

Új Forrás 2006. február, 2. sz.

76-86.

műveik kritikai méltatása. Kodolányi 1961 augusztusában indult el Akarattyáról, hogy az „első” baranyai utazás után több mint negyedszázadra ismét – talán utoljára – fölkeresse „szellemi szülőföldjét”, és elbúcsúzzon a fölnevelő tájtól. Az út kezdetén Pécssett a Pannonia (ma Palatinus) szállóban szállt meg, de akkor nem tartózkodtam a városban, személyesen nem találkozhattam vele.¹⁰ Az első személyes találkozásra – előzetes bejelentkezés után – 1963 februárjában Budapesten került sor. Kodolányi feleségével együtt ekkor Júlia nevű lányánál, illetve annak férjénél, Szabó Sándornál lakott. A látogatás időpontját Fodor András naplójában tudom ellenőrizni.¹¹ 1963. február 10-én írja: „Pesti szerkesztői fogadóórát segítettem szervezni Tüskés Tibornak a Royal-szállóban, ahová maga is feljött kétnapos lakónak.” Másnap, február 11-én jegyzi föl: „...délután még egyszer találkoztam Tüskéssel. [...] Jelen van Szabó Sándor is, ki Kodolányihoz viszi Tibort.” A találkozásról szó esik Mészöly Miklósnak egyik hozzám írt, 1963. február 19-én kelt levelében is.¹² „Andris [Fodor András] felhívott s mondta, amit úgyis sejtettem –, hogy Kodolányitól nem tudsz szabadulni időre. De hát – első a szerkesztés. Örülök azért, hogy este még egy kicsit darvadozhattunk, bár fáradt voltam, mint a kutya.”

Kodolányi ekkor – ha nemzedéktársaival már ritkán érintkezett is, s ha velük tartotta is a haragot – bennünket, fiatalokat közel engedett magához. Tudok arról, hogy például a róla egyetemi szakdolgozatot író, 1944-es születésű Csűrös (akkor még Merhán) Miklós a hatvanas évek végén rendszeresen meglátogatta Pesten. Engem körülbelül ezekkel a szavakkal fogadott: – Rosszul lettem Akarattyán. Fölhoztak Pestre. Most sem vagyok jobban. Ennyit magamról. Most beszélj te magadról részletesen, mi újság Pécssett, mi újság Baranyában? – Talán ekkor mondtam el fiatalos meggon-dolatlansággal, hogy a balatonfüredi Lipták Gábortól azt hallottam: Szabó Lőrinc Kodolányit „könnyező vipérának” nevezte. Kodolányi azt válaszolta: – Hát gumigerincű ángolna, igaz, soha nem voltam életemben, de a „vipera” azért sok.

Kodolányi ekkor már nem tudott tollat fogni a kezébe. Az Olivetti cégtől kapott villanyírógépet sem tudta használni. Gondolatait magnetofonnal rögzítette. De azzal, mint mondta, regényt, elbeszélést nem lehet írni. Ezért irodalmi emlékeit, önéletrajzi visszaemlékezéseit diktálta szalagra, s a szöveget a családtagok másolták le, majd a gépiratot a többszöri javítás után adta ki a kezéből.

Kéziratot a *Jelenkor* számára először 1963 nyarán kaptam tőle. A Budapesten 1963. július 29-én kelt kísérő levelét Szabó Sándor gépelte, csak az aláírás Kodolányi kezevonása.

„Kedves Tibor!

Sanyi ír helyettem. Itt küldök egy cikket. Szívügyem. Kérlek, tedd szívügyeddé Te is. A magnó első eredménye. Már néhány ív összegyűlt,

rendre válogatok belőle Neked is. Kötetben a jövő év negyedik negyedében jelenik meg. Addig sokat közölhetsz. Rosszul érzem magam. Szombaton megyek haza. Várlak Akarattyára.

Öllelek:

János b.”

A levél mellé *A koronatanú: Móricz Zsigmond* című írását tette, mely a *Jelenkor* egyik őszi számában jelent meg.¹³ Ugyanabban az évben további emlékeztetéseket küld József Attiláról, Nagy Lajosról és Erdélyi Józsefről, ezeket is még ebben az évben közzöltük a folyóiratban.¹⁴ Levelében jelzi, hogy Szabó Lőrincről is hosszabb emlékeztetést kíván készíteni. Ezek az emlékeztetések azonban kötetben – várakozásával ellentétben – nem „a jövő év negyedik negyedében”, hanem csak 1968-ban, a *Visszapillantó tükörben* látnak napvilágot különféle szövegváltoztatásokkal.¹⁵ (A Szabó Lőrincről szóló emlékeztetést végül is nem a *Jelenkornak*, hanem a *Kortársnak* adta első közlésre.)

1963 augusztusában ismét fölkerestem Kodolányit a Balaton mellett, Akarattyán. A találkozás egyik mozzanatára jól emlékezem. Fenyvesről vitt a vonat, de Lepsényben, ahol át kellett szállni, lekéstem a Pestről Tapolcára közlekedő személyvonatot, és lekéstem természetesen a találkozás megbeszélte idejét is. Amikor beléptem a nyaraló kapuján, ahol Kodolányi már várt a verandán, azon a vasutas nyelven mentegetőztem, amelyet otthon, gyerekkoromban a kanizsai állomáson hallottam: – A szerelvény, amelyre át kellett volna szállnom, éppen akkor húzott ki az állomásról, amikor leszálltam a vonatról. – Kodolányi azonnal lecsapott szavaimra: – Mi az, hogy „kihúzott a szerelvény”? Minő égbekiáltó germanizmus! Hogyan beszélhet így egy magyar író, egy szerkesztő?

1963 őszén ünnepeltük Pécssett a *Jelenkor* fennállásának öt éves évfordulóját. A Városi Művelődési Ház nagytermében tartott irodalmi este – mások, a nem Pécssett élő írók, Fodor András, Kassák Lajos, Takáts Gyula, Tersánszky Józsi Jenő mellett – Kodolányi Jánost is meghívtuk. Az akkor már nagybeteg író személyesen nem tudott részt venni az ünnepségen, levél kíséretében magnetofonszalagon küldte el terjedelmes üzenetét, amelyből az est műsorában részletek hangzottak el. Amikor üzenetét nyomtatásban is közölni kívántuk a folyóiratban,¹⁶ és a kéziratot elküldtük neki jóváhagyásra, levélben – játékosan alliteráló szavakkal – tért vissza az alkalomra. „Budapest, 1963. november 6. – Kedves Tibor, személytelen szónoklatom szövegét szeretettel szorítottam szívemre s köszönetemet küldöm kegyelmednek érte. Kihúztam néhány tucat és-t, kérek, e szerint add nyomdába.” Ez már az az idő, amikor különféle támadások érik a folyóiratot. „Tóth Dezső atyától [irodalomtörténész, aki ekkor az MSZMP KB kulturális osztályán dolgozott] ne ijedj meg, érdekedben szóltam s szölok

néhány szót alkalmas helyen. Mindenképpen ragaszkodj feladatodhoz.” Tanácsot ad a szerkesztés gyakorlati kérdéseiben, véleményt mond a lapban megjelent írásokról, például Lovász Pál¹⁷ és Szij Rezső¹⁸ publikációiról, a szerkesztőség választát sürgeti a Szabó Lőrincről írt emlékezése sorsáról („nem tudom, ne keressek-e más virágágyat számára”), és újabb cikket ígér („Újabb kéziratul a Zilahyról írott emlékeimet szántam, ha érdekelnének”). Természetesen változatlanul érdekeltek Kodolányi kéziratai, de egyre erősödtek a sajtóban a *Jelenkor* elleni támadások¹⁹, s már nem sok időm maradt írásainak közlésére. Balsejtelmét már 1963 végén írt levelében megfogalmazta: „Ha a laptól meg kell válnod, többé nem küldök írást.” 1964 augusztusában távolítottak el irodalompolitikai vádakkal a *Jelenkortól*, s Kodolányi megtartotta szavát: haláláig, 1969-ig írást többé nem adott a folyóiratnak.

Szerkesztésem idején, 1959 és 1964 között nemcsak írásait közöltük, hanem a lap helyet adott a róla, illetve a könyveiről szóló írásoknak is. Kolta Ferenc a *Vízválasztóról*²⁰, Rajnai László Kodolányi két tatárjárás kori regényéről, a *Julianus barát*ról és *A vas fiáról*²¹, Bozóky Éva apa és fia közös könyvéről, a *Baranyai utazásról*²², Talpassy Tibor, az „első” baranyai utazás utitársa – Bajcsy-Zsilinszky Endre mellett a másik utitárs – pedig személyes emlékeiről²³ írt. A fiú, ifj. Kodolányi János *Ormánság* című könyvét Werner István méltatta a *Jelenkorban*.²⁴

Ezekre az írásokra Kodolányi nem reagált, s 1963 decembere után több levelet sem kaptam tőle. Ám életének utolsó éveiben, 1963 és 1968 között rendszeresen elküldte dedikációjával abban az időben megjelent könyveit. Üzenettel fölérő bejegyzései időrendben a következők:

Kodolányi János: *A vas fiai*. I-II. köt. Magvető, Bp., 1963. „Tüskés Tibornak, nálam tett látogatása és beszélgetésünk emlékére, baráti szeretettel. 963. IV. 26. Kodolányi”. Valószínű, a bejegyzést Júlia lánya írta, csak az aláírás az író kezevonása.

Kodolányi János-ifj. Kodolányi János: *Baranyai utazás*. Magvető, Bp., 1963. „Tüskés Tibornak, munkám folytatójának ott, ahol én is kezdtem, őszinte szeretettel. 63. okt. 6. János b.” A bejegyzést János fia írta, csak az aláírás az író kezevonása.

Kodolányi János: *Vízözön*. Meseregény. Magvető, Bp., 1967. „Tüskés Tibornak, tárgyilagos, igaz kritikusomnak, baráti szeretettel. 67. jan. 1. J. b.” A bejegyzést János fiának diktálta, csak az aláírás két betűjét írta Kodolányi.

Kodolányi János: *Visszapillantó tükör*. A *Süllyedő világ* befejező része. Magvető, Bp., 1968. „Tüskés Tibornak küldi apám baráti szeretettel. 68. I. 7. ifj. Kodolányi János.”

Kodolányi János: *Új ég, új föld*. A *Vizözön* második része. Magvető, Bp., 1968. „Tüskés Tibornak együttérzéssel, bátorítással, baráti készszo- ritással küldi apám. 68. IX. 15. ifj. Kodolányi János.”

Kodolányi János: *Pogány tüzek*. I-II. köt. Magvető, Bp., 1968. „Tüskés Tibornak viszonzásul a vigasztaló írásokért baráti emlékül küldi apám. 68. XI. 25. ifj. Kodolányi János.”

Kodolányi életében két hosszabb tanulmányt írtam róla. Mindkettő az önéletrő Kodolányival foglalkozott. Az egyik a *Süllyedő világ*ot elemezte, és a *Látóhatárban* látott napvilágot.²⁵ (A *Vizözön* ajánlásában a tanulmány szerzőjét „tárgyilagos, igaz kritikusomnak” nevezte.) A másik írás a *Visszapillantó tükör* emlékezéseit vizsgálta, és a *Kortársban* publikáltam.²⁶ Kodolányi, aki ekkor már a halál küszöbéhez ért, a dolgozatot még kéziratban olvasta, és „viszonzásul a vigasztaló írásokért” a kétkötetes *Pogány tüzeket* küldte el.

*

Kodolányi János 1969. augusztus 10-én hunyt el Budapesten élete 71. évében. Halála után egyre parancsolóbb igényt éreztem arra, hogy előle- gezett bizalmának, melyet a *Baranyai utazás* ajánlásába írt, lehetőségeim szerint valamiképpen megfeleljek. A Szépirodalmi Könyvkiadó a hatvanas évek közepén indította el hamarosan népszerűvé vált sorozatát, az „Arcok és vallomások”-at. A kiadónak felajánlottam, hogy a sorozatba szívesen írnék könyvet Kodolányiról. Amikor a szerződés megérkezett, munkához láttam. Előbb a Kodolányiról megjelent nyomtatott irodalmat tekintetem át.²⁷ Ekkor kaptam meg Várkonyi Nándortól a *Sorsunkban* megjelent tanulmányának különnyomatát dedikációjával: „Kodolányi János iránti közös tiszteletünk jegyében szeretettel”.²⁸ Később Kodolányi hozzá írt leveleit is rendelkezésemre bocsátotta.²⁹ Elolvastam Csűrös Miklós szak- dolgozatát. Ugyanakkor Rajnai László elhárította, hogy kéziratot Ko- dolányi-esszéjét újból elolvassam, holott tíz évvel korábban az írást egyszer már kezembe adta.³⁰ Fölkerestem az író életének színhelyeit, Pécsváradot, Vajszlót, Akarattyát. Ahol lehetett, a még élő, az író ismerő személyekkel elbeszélgettem, illetve írásos vallomást kértem tőlük. Vajszlón Simon Juliskával, Kodolányi „testvérbátja” húgával találkoztam. Kodolányi első szerelmét, a vajszlói kismester lányát, Skultéty Ilonkát Pesten kerestem meg, megmutatta Kodolányi hozzá írt verseit, valamint azt a ceruzarajzot, amellyel emlékkönyvét gazdagította. Akarattyán a helybeli református lelkész, Kuti József osztotta meg velem emlékeit. Közben a könyvbe szánt képanyag fotózását és reprodukálását is megkezdte Pécs Lantos Miklós.

Az anyaggyűjtés után papírt fűztem a gépbe, és a könyv írásába fogtam. Amikor elkészültem az első nyolcvan oldallal, körülbelül a könyv egyhar- madával, munkámat elküldtem a kiadónak. Azt a választ kaptam: csak így

tovább. Amikor megszületett a teljes kézirat, és elkészült a könyvbe szánt mintegy nyolcvan fotó, munkám egy példányát eljuttattam az író fiának, ifjabb Kodolányi Jánosnak, egyet pedig a kiadónak. Az író fia személyesen fölkeresett, és arra emlékezem, hogy a kéziratot két igazítást kért. Az egyik megjegyzése: a kéziratban világosan derüljön ki, hogy Kodolányi házasságkötése és az ő születése között több mint kilenc hónap telt el. A másik megjegyzése: ne beszéljek arról az Olivetti villanyírógépről, melyet Kodolányi a budapesti Olasz Intézettől kapott „kölcsön”, mert azt a gépet most ő használja, és a hajdan elmaradt vámtételt netán utólag rajta hajtják be.

A kiadó ítélete ennél jóval szigorúbb volt. A lektori vélemény lényegében „bűnsegédi bűnrészességgel”, Kodolányi „politikai bűneinek” tudatos mentegetésével vádolt. A kéziratot és a fotókat visszaküldték, a szerződést fölbonthatták, Lantos Miklósnak a munkájáért egy fillért sem adtak, velem a fölvetett előleget visszafizették, illetve közölték, hogy a kiadónak készülő jövőbeli munkám tiszteletdíjából levonják. A korábbi biztatás után a kíméletlen szigort nehéz volt elfogadni. A hang megváltozására szóbeli, baráti „magyarázatként” ez jutott el hozzám: 1970-ben jelent meg a sorozatban Vekerdi László Németh Lászlóról írt, nagy visszhangot kiváltó és a marxista kritika részéről súlyos elmarasztalásban részesülő munkája. Azóta a kiadót „felülről” arra kötelezték, hogy az irodalomtörténeti tárgyú, a sorozatba szánt könyvek kéziratát külső, föl-készült, marxista szemléletű szaklektorokkal is véleményeztetnie kell. Erre a sorsra jutott az én munkám is. Jellemző, hogy a visszaküldött kéziratban benne felejtődött az egyik, előttem ismeretlen szaklektor kéziratosa följegyzése. Ennek minden második szava munkámról ez volt: „eufémizmus”.

Első indulatomat tizenkét oldalas, sűrűn gépelt válaszba öntöttem. Szerencsére – és baráti tanácsra – a választ nem küldtem el. (Talán ennek köszönhető, hogy később a Szépirodalmi Kiadóval jó kapcsolatba kerültem, a kiadó több könyvemet megjelentette.) Idővel haragom csillapodott, és az elvégzett munka megmentésének a lehetőségén tűnődtem. Például a könyv kéziratából részleteket küldtem a folyóiratoknak. Azok – a szombathelyi *Életünk*³¹, a miskolci *Napjaink*³², a pécsi *Jelenkor*³³, az újvidéki *Híd*³⁴, a *Vigilia*³⁵ – ezeket a részleteket rendre-sorra közölték; nem lehetett rossz véleményük munkámról. Erőre kaptam. Abban az időben Magyarországon az élő irodalom publikálásával két állami, központi könyvkiadó, a Szépirodalmi és a Magvető foglalkozott. Ezért egy idő után munkámat elküldtem a Magvető Kiadónak, amely egyébként is 1957 óta Kodolányi munkáit az életműsorozatban gondozta és kiadta. (Az író elhallgattatása után az első Kodolányi-kötetet, az *Éltek, ahogy tudtak* című válogatott elbeszélés-gyűjteményt még a Szépirodalmi jelentette meg. De ezt követően Kodolányi „átpártolt” a Magvetőhöz. Talán ez is szerepet játszott abban, hogy

a Szépirodalmi érzékeny igazgatója, Illés Endre nem nagy örömmel fogadta a Kodolányiról, a rivális kiadó szerzőjéről szóló munkámat?)

A kézirat elküldése után meglepő gyorsasággal levelet kaptam a Magvető igazgatójától, Kardos Györgytől. Azt írta, nagyra becsüli Kodolányi tehetségét, és műveinek kiadását – alkalmanként még saját lektorai ellenében is – támogatja. Elolvasta kéziratomat, kiadását vállalja, és a könyv szerkesztésével Hegedős Máriát bízta meg. (Az igazsághoz tartozik, hogy Kardos Györgynek nem voltak olyan kötelezettségei, mint Illés Endrének. A Magvető nagyhatalmú igazgatója maga dönthetett, neki nem kellett a kéziratot külső szaklektorokkal véleményeztetni.) Könyvem az állami, centralizált és szocialista könyvkiadás korában olyan gyorsan, mint a Kodolányi Jánosról szóló, nem jelent meg. A szerzői tiszteletpéldányokat 1974 végén vettem a kezembe. A kötet természetesen sorozaton kívül és képek nélkül, önálló munkaként jelent meg. (A könyv egyébként 1975-ben kiadói nívódíjban részesült.)

Érzésem szerint Kardos György arról is gondoskodott (volt rá hatalma és voltak kapcsolatai), hogy a könyvről megjelenése után csaknem azonnal „megfelelő”, a kiadót és a szerzőt egyaránt védő, a vitorlákból a lehetséges marxista kritikai szelet kifogni képes, és a legfontosabb helyen, a párt lapjában, a *Népszabadságban* megjelenő írás lásson napvilágot. E. Fehér Pál cikke *Megbízható kalauz egy bonyolult életműhöz* címmel 1975. január első napjaiban jelent meg.³⁶ Igaz, a kritika megjelenése után Tamás Aladár – Kodolányi hajdani ellenlábasa – ugyanott, az MSZMP központi lapjában megpróbált a kérdésre visszatérni, és Kodolányit (és közvetve könyvemet) vádakkal illette, de a cikkhez fűzött bevezető szerkesztői megjegyzés azt sugallta, hogy a lap nem vele ért egyet.³⁷ „Tüskés Tibor könyve az első érdemi kísérlet Kodolányi János bonyolult ellentmondásokkal, konfliktusokkal teli életpályájának tudományosan objektív megrajzolására. A könyv általában sikerrel birkózik meg a nehéz feladattal, nagyon sok kérdésben világosan ítél, és különösen elismerésre méltó Tüskés könyvének higgadt, adatokra épülő hangvétele. De sok feltáratlan adat van, amelyek kiegészítik Tüskés könyvének egyes állításait. Ezért is közöljük Tamás Aladár írását, aki a szóban forgó kérdésben nemcsak mint kortárs író és irodalmár, hanem mint »koronatanú« szólal meg.”

Kodolányiról szóló könyvem megjelenését élénk kritikai visszhang követte az irodalmi lapokban. Mások mellett Bata Imre, Csuka Zoltán, Grezsa Ferenc, Pomogáts Béla, Takáts Gyula, Vekérdi László foglalkozott vele.³⁸ Péccsett 1975. február 17-én a Pécsi Akadémiai Bizottság szék-házában került sor vitára. Ez volt Várkonyi Nándor utolsó nyilvános szereplése (írását más olvasta föl), rajta kívül Bárdosi Németh János, Csányi László, Csűrös Miklós, Kovács Sándor, Péczely László és Szederkényi

Ervin szerepeltek. Megnyilatkozásuk nyomtatásban is megjelent.³⁹ A kiadót Szalay Károly képviselte. Fodor András, aki ugyancsak jelen volt az anketón, naplójában hosszasan beszámolt élményeiről; többek között ezt írta:⁴⁰ „Érződik a levegőben, hogy itt valami szép és nemes dolog történik. Ifjúságom kedves írója és Tibor megdicsőült. A jelenlévő két Kodolányi unoka a család áldását is ráadta a történetekre.”

A korábbi évek tartózkodása után most már a kritikai figyelem is az író felé fordul, és a helyi hagyományápolás, a kultusz jelei is megmutatkoznak. Vajszlón, a Kodolányi-család egykori lakóházában és az erdészet irodájában kezdeményezésemre és a Janus Pannonius Múzeum segítségével irodalmi emlékmúzeumot rendeznek be. A kiállítás tárgyai hitelesen idézik meg az író gyermekkori környezetét, az Ormánság népi világát, az író baranyai és pécsi kapcsolatait, írói munkásságát. 1979 őszén nyílt meg az emlékház.⁴¹ Ezzel egyidőben a Baranya Megyei Tanács reprint formában – utószavammal – ismét megjelentette Kodolányi „első” és „második” baranyai utazásáról szóló írásait.⁴² A kiállításához 1984-ben leporellószerű „múzeumi vezető” is készült. Az emlékház megnyitásának hírére Nyerges Pál festőművész a vajszlói múzeumnak ajándékozta azt a festményét, melyen Kodolányi arcképét örökítette meg. Az ormánsági, bogdásai születésű Szatyor Győző képzőművész ebben az időben több – Finnországban is bemutatott – rajzszorozatot készített Kodolányi műveinek ihletésére.

Kodolányi-könyvem megjelenése az író több ismerősét, baráti körének számos tagját írásos megnyilatkozásra készítette. Úgy gondoltam, kár volna, ha ezek a hozzászólások elvesznének. Ezért, amikor lehetőség nyílt arra, hogy akkori munkahelyem, a Baranya Megyei Könyvtár ügynevezett ajánló bibliográfiát jelentessen meg Kodolányi munkásságáról, ezeket a dokumentumokat is a bibliográfiai tájékoztatóhoz csatoltuk.⁴³ Itt jelent meg Simon Dezső, az Amerikába szakadt vajszlói „testvérbarát” vallomása, Kunvári Lilla írása az általa készített Kodolányi-szoborportréről, valamint Kardoss Béla emlékezése és Kodolányi hozzá írt egyik levele. Belon Gellért püspök, aki 1969-ben a Farkasréti temetőben a katolikus egyház szertartása szerint búcsúztatta Kodolányit, hasonlóképpen könyvem hatására jegyezte le 1979-ben visszaemlékezését Kodolányi „megtéréséről”, pontosabban visszatéréséről a katolikus egyházba. Belon Gellértnek ezt az írását, melyet nekem dedikált, később a *Vigiliának* juttattam el, és ott is jelent meg.⁴⁴

Kodolányi Jánosnak életében voltak megátalkodott ellenfelei, és voltak hozzá hű hívei, sőt rajongói. Akik műveit olvasták vagy vele személyesen találkoztak, könnyen könyveinek és személyiségének vonzásába kerültek. Leginkább azok, akiket nem befolyásoltak az előítéletek, a két háború közti irodalmi viták, az ügynevezett népi-urbánus ellentétek.

Magam sem gondoltam, hogy könyvem megírásával mindent elmondtam Kodolányiról. Egy-egy részletkérdés kidolgozásával vagy munkássága népszerűsítése-ismertetése során 1974 után is rendszeresen foglalkoztam Kodolányi műveivel. Példaként említem: rádióműsorban dolgoztam föl írói indulását,⁴⁵ külön elemeztem pályakezdő elbeszélését, a *Sötétséget*,⁴⁶ vizsgáltam Kodolányi és a finnek kapcsolatát.⁴⁷ Foglalkoztatott az író sajátos nyelve,⁴⁸ közreadtam két ifjúkori versét,⁴⁹ több tanulmányban vizsgáltam Kodolányi magyar történeti tárgyú regényeit.⁵⁰ A *Sorsunk* 1941. évi 3. számában *Kelet és Nyugat határán* címmel fontos vita zajlott. Ebben Kodolányi *Kelet népe* című írásával vett részt. A vita szövegeit tartalmazó különnyomat újbóli reprint formában történt kiadásakor Kodolányi írásának időszerűségére mutattam rá dolgozatomban.⁵¹ Igazi örömet jelentett számomra, hogy Júlia lánya – miként könyvének bevezetőjében elmondja – biztatásomra megírta emlékeit apjáról.⁵²

Kodolányi a harmincas évek végén *Emese álma* címmel nagyszabású magyar történeti tárgyú regénysorozatot tervezett a honfoglalás koráról. A regényfolyamból két rész készült el, az *Istenek* (megjelent 1941-ben) és a *Holdvilág völgye* (megjelent 1942-ben). A két regény a Magvető Kiadó által megindított életműsorozatban 1968-ban *Pogány tüzek* – egyetlen közös – cím alatt látott napvilágot. A regényfolyam folytatását *Ojbarsz futása* címmel öt részletben 1943-ben és 1944-ben a *Sorsunk*-ban publikálta Kodolányi. Az öt közlés a *Fejedelem* címmel tervezett regény első része lehet. A regény további, kéziratban maradt részei a második világháború idején, a Balaton környéki harcokban az író akarattal házában elvesztek. Ami a regényből megmaradt és a *Sorsunk*-ban megjelent, azt sajtó alá rendeztem, a műhöz előszót írtam, és a töredék *Ojbarsz futása* címmel 1996-ban könyv alakban is megjelent.⁵³

Kodolányiról szóló újabb írásaim könyv terjedelművé gyarapodtak, tanulmányköteteimben közülök több újra napvilágot látott, de együtt nem jelentek meg.

1999-ben volt Kodolányi születésének századok évfordulója. Újra kézbe vettem negyedszázada megjelent könyvem az íróról. Úgy találtam, az elmúlt időben nem avult el, s a kiadó is úgy látta, hogy érdemes az újbóli megjelentetésre. Így jelent meg könyvem második kiadása.⁵⁴ Nem mondhatom, hogy „változatlan formában”, mert most a kiadó lehetővé tette, hogy mintegy hetvenöt kép, ami az első kiadásból kényszerűen kimaradt, a könyvben a szöveggel együtt megjelenjen.

Hiszem, hogy a Kodolányi Jánosról szóló irodalom (benne az íróért kifejtett szerény munkálkodásom) ezzel csupán határkőhöz ért. A jövőendő évek és évtizedek – az író munkásságának elismertetéséért és megértéséért vállalt szolgálat – az író recepcióját minden bizonnyal tovább fogják gazdagítani.⁵⁵

Jegyzetek

- 1 Irodalmi Diáknaptár 1948-ra. Szerk.: Benedek Marcell. A Magyar Művészeti Tanács kiadása, Bp., 1948.
- 2 Kodolányi János: *Utóhang. Emlékeim Móricz Zsigmondról. Dunántúl*, 10-19-20. sz.
- 3 Pécsi Színpad, 1955. 3. sz. A vallomás kötetben nem jelent meg. – Az előadásról kritikát közölt a *Dunántúl*: T. Polgár István: *Kodolányi János: Végrendelet. Dunántúl*, 15. sz. 62-68. l.
- 4 Kodolányi János: *Éltek, ahogy tudtak. Válogatott elbeszélések. Szépirodalmi*, Bp., 1955.
- 5 Kodolányi János: *Boldog békeidők. Regény. Dunántúli Magvető, Pécs*, 1956.
- 6 Kodolányi János: *Jehuda bar Simon emlékiratai. Magvető, Bp.*, 1957.
- 7 Tüskés Tibor: *Kodolányi János: Boldog békeidők. Dunántúli Napló*, 1957. márc. 17. 4. l.
- 8 Tüskés Tibor: *Pécsi Múzsá. Irodalmi szemelvények. Pécs*, 1958.
- 9 Tüskés Tibor: *A Jelenkor indulása. 1958-1964. Tatabánya*, 1995.
- 10 Kodolányi János: *Második baranyai utazás. Először a Valóság című folyóiratban jelent meg. Könyvalakban: Kodolányi János-íj. Kodolányi János: Baranyai utazás. Magvető, Bp.*, 1963.
- 11 Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal. Magvető, Bp.*, 1986. II. kötet. 150. l.
- 12 *Volt idő. Mészöly Miklós és Tüskés Tibor levelezése. Pannónia Könyvek, Pécs*, 2005. 64. l.
- 13 Kodolányi János: *A koronatanú: Móricz Zsigmond. Jelenkor*, 1963. 10. sz. 963-967. l.
- 14 Kodolányi János: *Találkozások és búcsúzások. Jelenkor*, 1963. 11. sz. 1083-1088. l.
- 15 Kodolányi János: *Visszapillantó tükör. A Süllyedő világ befejező része. Magvető, Bp.*, 1968.
- 16 *Öt éves a Jelenkor. Jelenkor*, 1963. 12. sz. 1181-1183. l.
- 17 Lovász Pál: *Emlékeim a Janus Pannonius Társaságról. Jelenkor*, 1963. 10. sz. 884-887. l.
- 18 Szij Rezső: *Dunántúli cipruság Gulyás Pál sírjára. Jelenkor*, 1963. 11. sz. 1089-1092. l.
- 19 Az egyik legélesebb támadás az MSZMP lapjában megjelent szerkesztőségi cikk: *Tévedések és torzítások. Népszabadság*, 1963. dec. 8.
- 20 Kolta Ferenc: *Kodolányi. (Gondolatok a Vízválasztó olvasásakor.) Jelenkor*, 1960. 4. sz. 29-34. l.
- 21 Rajnai László: *Kodolányi János: Julianus barát, A vas fiai. Jelenkor*, 1963. 4. sz. 373-376. l.
- 22 Bozóky Éva: *Kodolányi János-íj. Kodolányi János: Baranyai utazás. Jelenkor*, 1964. 4. sz. 362-363. l.
- 23 Talpassy Tibor: *Az útitárs emlékei. (Hozzászólás Kodolányi Baranyai utazásához.) Jelenkor*, 1964. 9. sz. 863-872. l.
- 24 Werner István: *íj. Kodolányi János: Ormánság. Jelenkor*, 1960. 2. sz. 116-117. l.
- 25 Tüskés Tibor: „Mély kútba tekinték”. *Kodolányi János: Süllyedő világ. Látóhatár*, 1965. 5. sz.
- 26 Tüskés Tibor: *Az önéletíró Kodolányi. [A Visszapillantó tükörről.] Kortárs*, 1969. 1. sz.
- 27 Kiindulásnak jól szolgált: Varga Rózsa-Patyí Sándor: *A népi írók bibliográfiája. Akadémiai, Bp.*, 1972.
- 28 Várkonyi Nándor: *Kodolányi János. Különlényomat a Sorsunk 1941. 3. számából. Pécs, é. n.*
- 29 A levelek később könyv alakban megjelentek: *Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezése. Mundus, Bp.*, 2000.
- 30 A kézirat később könyv alakban megjelent: Rajnai László: *Kodolányi János. Árgus Alapítvány, Székesfehérvár*, 2002.
- 31 Tüskés Tibor: „Visszapillantó tükör”. *Kodolányi János visszatérése az irodalomba. Életünk*, 1972. 2. sz. 145-156. l.
- 32 Tüskés Tibor: „Egész életem summája.” *Egy Kodolányi-pályakép összegezése. Napjaink*, 1972. 6. sz. 9. l.
- 33 Tüskés Tibor: „Keserű ifjúkor.” *Kodolányi János diákévei. Jelenkor*, 1972. 7-8. sz. 721-730. l.
- 34 Tüskés Tibor: *Regény és mítosz. Kodolányi János írói útja 1945 és 1955 között. Az archaikus időben játszódó művek írásának korszaka. Híd*, 1973. 9. sz. 785-804. l.
- 35 Tüskés Tibor: *Kodolányi János: Én vagyok. Vigília*, 1973. 7. sz. 451-455. l. Vö.: Tüskés Tibor: *Mester és tanítvány. Rónay György húsz levele. Életünk*, 2005. 7-8. sz. 52. l.

új forrás

- 36 E. Fehér Pál: *Kulturális jegyzetek. Megbízható kalauz egy bonyolult életműhöz. Népszabadság*, 1975. jan. 9. 7. p.
- 37 Tamás Aladár: *A kortárs emlékezik. Kodolányi és az illegális kommunista párt. Népszabadság*, 1975. júl. 20. Vasárnapi melléklet. 7. l.
- 38 Bata Imre: *Élet és Irodalom*, 1975. febr. 15.; Csuka Zoltán: *Üzenet*, 1975. 8. sz.; Grezsa Ferenc: *Tiszatáj*, 1975. 4. sz.; Pomogáts Béla: *Jelenkor*, 1975. 6. sz.; Takáts Gyula: *Somogy*, 1975. 2. sz.; Vekkerdi László: *Valóság*, 1975. 7. sz.
- 39 *Kodolányi János emlékezete. Baranyai Művelődés*, 1975. 3-4. sz. = Különlenyomat. Pécs, 1975.
- 40 Fodor András: *A hetvenes évek. (Napló, 1975-1979.)* Nap Kiadó, Bp., 1996. 23-25. l.
- 41 Tüskés Tibor: *Kodolányi hazatérése. Élet és Irodalom*, 1979. okt. 20. 10. l. = *Baranyai Művelődés*, 1979. 4. sz. 35-40. l.
- 42 Kodolányi János: *Baranyai utazás*. Baranya Megye Tanácsa V.B. Művelődésügyi Osztály, Pécs, 1979.
43. Kodolányi János: *Ajánló bibliográfia*. Összeállította Tüskés Tibor. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1980.
- 44 Belon Gellért: *Kodolányi János áttérése. Vigília*, 1989. 5. sz. sz. 369-374. l. – A Kodolányi munkásságát népszerűsítő, különféle periodikákban megjelent számos írásom adatait itt nem sorolom föl.
- 45 Tüskés Tibor: *Íróvá avatnak. Kodolányi János indulása*. Kossuth Rádió, 1987. máj. 6.
- 46 Tüskés Tibor: *Kodolányi János: Sötétség. Új Forrás*, 1990. 4. sz. 74-103. l.
- 47 Tüskés Tibor: *Kodolányi és a finnek. Alföld*, 1982. 12. sz. 76-83. l.
- 48 Tüskés Tibor: *Kodolányi János nyelvi tudatossága. Kortárs*, 2001. 1. sz. 63-71. l.
- 49 Tüskés Tibor: *Kodolányi János kiadatlan versei. Lyukasóra*, 2004. 8. sz. 24-25. l.
- 50 Tüskés Tibor: „*A Magyar Genézis könyve*.” *Somogy*, 1996. 2. sz. 139-149. l. – Tüskés Tibor: *Kodolányi János: A vas fiai. Lyukasóra*, 2005. 11. sz.
- 51 Tüskés Tibor: *Kelet és Nyugat határán. Új Forrás*, 2003. okt. 35-45. l.
- 52 Kodolányi Júlia: *Apám*. Magvető, Bp., 1988.
- 53 Kodolányi János: *Ojbarsz futása*. Pannónia Könyvek, Pécs, 1996.
- 54 Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Második kiadás. Pannónia Könyvek, Pécs, 1999.
- 55 Az írás néhány mozzanatát korábban Kodolányival foglalkozó dolgozataimban már érintettem, de emlékeimet és a dokumentumokat először most gyúrtam egésszé, foglaltam egységes keretbe, és láttam el jegyzetekkel.

Tüskés Tibor

Termékenyítő barátság

Kodolányi János és Tarsoly Sándor kapcsolata

Tudom, hogy mindannak, amit itt elmondok, irodalomtörténeti szempontból nincs nagy jelentősége. De tartalmaz néhány új adatot egy jelentős író, Kodolányi János személyiségéhez, felvillantja egy fiatal, tragikus sorsú, elfeledett tehetség, Tarsoly Sándor arcát, és reflektorfénybe állítja kettejük szoros és meghatározó barátságát. Az események elbeszélése talán némi kutatástörténeti tanulság leszűrésére is alkalmas.

Kodolányi János a négy elemi iskolai osztály elvégzése után még egy osztályt járt Vajszlón. Ezt követően, tizenegy éves korában iratkozott be a nyolcosztályos Pécsi Állami Főreáliskolába, ahol az ötödik osztály végén két tantárgyból megbukott. Augusztus végén javítóvizsgát tehetett volna, de mivel a vizsgán nem jelent meg, az ötödik osztályt meg kellett ismételnie. Az ötödik osztály sikeres elvégzése után apja úgy döntött, hogy fiát más iskolába viszi, ezért Kodolányi 1916 őszén tanulmányait a Székesfehérvári Állami Főreáliskolában folytatta. Itt – az ötödik elemi iskolai osztály elvégzése, valamint a pécsi főreáliskolai ötödik osztály megismétlése miatt – két évvel idősebb volt osztálytársainál. Fehérváron a főreáliskola hatodik, hetedik és nyolcadik osztályát végezte az 1916–1917., az 1917–1918. és az 1918–1919. iskolai évben.

A családi környezetéből kiszakadt, apjával egyébként is rossz viszonyban álló diáokban, akiről édesanya helyett nevelőanya (mostoha) gondoskodott, erős kapcsolatkereső igény és szeretetvágy ébredt. Már Vajszlón egy értelmes és tehetséges parasztfiút, Simon Dezsőt „testvérbarátjának” választott, és Fehérváron is a Tobak utcai albérleti diáktanyán élő fiatalember barátot keresett magának. Igaz, ez a barát Erdélyben, Kolozsváron élt, de ez a három-négy évig tartó szoros és izzó barátság Kodolányi személyiségének kialakulása szempontjából igen fontossá vált. Az író *Sülyedő világ* című önéletrajzában mintegy tizennyolc oldalon beszéli el kapcsolatuk történetét.¹

Tizenkilenc évesen, hetedikos korában, az 1917–1918. tanévben egy fölötté járó, Erdélyből lett iskolatársa révén teremt kapcsolatot új barátjával. Az iskolatárs vezetéknevét is, barátja vezetéknevét is a könyvben monogrammal jelöli, de az önéletrajz más helyéről tudjuk, hogy fehérvári iskolatársát Csehély Miklósnak, kolozsvári barátját pedig Tarsoly Sándornak hívták.

Tarsoly Sándor nagyjából Kodolányival egykorú vagy egy-két évvel fiatalabb, 1900-ban vagy

inkább 1901-ben született kolozsvári diák, aki az 1917–1918. tanévben a gimnázium hetedik osztályát végzi. Megtudjuk, hogy „elvált asszony fia, még két húga is van”. A továbbiakban arról értesülünk, hogy „litografikus úton előállított kis lapot szerkeszt diáktársai és barátai számára”. Levelkezés útján tartják a kapcsolatot. Szenvédélyes hangú leveleket váltanak, verseiket is elküldik egymásnak. „Versck tömcgét küldöm, ő közli, megbíralja őket” – olvassuk az önéletrajzban. „Ezzel kezdődik közöttünk egy esztendőig, T. Sándor hirtelen bekövetkezett haláláig tartó szoros barátság korszaka.”

Kodolányi elhatározza, hogy meglátogatja barátját Kolozsvárott. „Egy kis kertes házban laknak, a városon kívül.” Három napot tölt barátjánál. Ez a találkozás erősíti meg benne az elhatározást, hogy ő is az írói hivatásnak akar élni. „Bizsereg bennem a tevékenység láza. Én is alapítok egy olyasféle lapot, mint amilyen T. Sándoré.” De Kodolányi nem kézzel, vegyintával írt lapot akar szerkeszteni, hanem valódit, nyomdai úton előállított folyóiratot. Kölcsönpénzből indítja el a vállalkozást. És Székesfehérvárott 1917. november 15-én megjelenik a *Diák-toll* című „szépirodalmi közlöny” első évfolyamának első (és egyetlen!) száma. Folytatása nem lesz, viszont Kodolányi megérezvén a nyomdafesték illatát és a nyilvánosság ízét új tervet dődelget: verseit szeretné kiadni. Meg is jelenik Székesfehérváron 1919-es évjelzéssel – a Pécsen 1915-ben publikált *Hajnal* című versesfüzete után – második verseskönyve, a *Kitárt lélekkel*. A kötet ajánlása, melyet a belső címlapon olvashatunk, így hangzik: „Tarsoly Sándornak baráti szívvel.” A kötet egyik verse, melynek címe *Sándor barátomnak...*, minden bizonnyal Tarsoly Sándorhoz szól. Bevezető és záró sorait idézzük:

Fölveszem a lantot. Vaj mit énekeljek
Hű barátom, néked?
Ahhoz, mit szeretnék, nem adott az Isten
Elég tehetséget...

Komunk 2006. sept., 9. sz.

100-104. s

T.T.: AZ ÚJRAOLVASOTT KODOLÁNYI, Pécs,
2006. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány. 265-279.

Barátom! Csak egyszer nyujtsd felém a kezed
S én viszem a lángot,
Kacagva gyűjtöm fel a vak sötétséget
S árasztok világot!

Mindezt – ismétlem: a *Süllyedő világ* nyomán – Kodolányi Jánosról írt könyvemben már elmondtam.² Mivel a pályarajz második kiadása alkalmával képek közlésére is mód nyílt, az új könyvben több, a fent összefoglalt eseményekkel kapcsolatos, dokumentumértékű fotó is látható.³ A képek alatt ezek az aláírások olvashatók, amelyeket most némi kiegészítéssel közlök: Székesfehérvár, Tobak utca 2. E házban lakott Kodolányi diákkorában. – A fehérvári reáliskola épülete, ahová Kodolányi középiskolába járt. – Részlet a székesfehérvári reáliskola évkönyvéből. [Az 1917–1918. iskolai év nyomtatott értesítőjéből. A részlet az iskola Vörösmarty-önképzőkörének működését ismerteti, és Kodolányi János nevét többször említi.] – A diáklapot Kodolányi szerkesztette. [A *Diák-toll* első számának címlapja.] – A *Diák-toll* impresszuma. – Hír a *Diák-toll*-ban. [Az önképzőkör által 1917. december 1-jén tartott Vörösmarty-ünnepély műsora. Ebben elhangzott Kodolányi János *Vörösmarty emlékére* című verse, valamint *Vörösmarty, az ember* című tanulmánya: „írta és felolvasta Kodolányi J.”] – Kodolányi második verseskötetének címlapja [*Kitári lélekkel*].

Tarsoly Sándorral kapcsolatban könyvem megírása után még egy nyomtatott forrás, egy Kodolányitól származó szöveg került a kezembe. Az író 1940-ben, Észak-Erdélynek az anyaországhoz való visszatérését követően, az esztendő végén – húsz évvel első látogatása után – ismét Kolozsváron járt több írotársával együtt. Ellátogat „a Méhkas intim, izléses kis könyvesboltjába”, szerepel Cs. Szabó Lászlóval, Veres Péterrel, Németh Lászlóval és az Erdélyi- és Sinka-verseket előadó Kulcsár Irmával együtt a Méhkas által rendezett irodalmi esten a Diákházban, valamint egy „finn esten” áll a „zsúfoltságig megtelt teremben a közönség elé”. Utazásáról *Erdélyben* címmel, 1940. december keltezéssel újságcikkben számol be, melyet később kötetben is publikál.⁴ Itt írja:

„Nagyon nehezen jöttem el Kolozsvárról. Olyan nehezen, ahogy csak Finnországból jöttem el.

Nem jártam ott diákkorom óta. A román uralom idején nem tudtam rászanni magam, hogy odautazzam, félttem, hátha szétszaggatja valami a régi emlékeket, a vigyázva őrzött illúziókat. Sok álmom született a Monostori úton egy barátom szobáskájában. Barátom azóta meghalt, nem akartam, hogy álmaim, ha csak részben is, meghal-

janak. Rettegtem, hogy nem azt a Kolozsvárt látom viszont, amely diákkoromban magához ölelt.”

Mindez nem elégítette ki, inkább fokozta érdeklődésemet. Többet akartam megtudni Tarsoly Sándor személyéről és arról a kapcsolatról, amely a fiatal Kodolányit hozzá és Erdélyhez fűzte. Már könyvem megjelenése után, 1975-ben tájékozódtam idehaza, és készülődtem Kolozsvárra. Nagyjában ismertem Tarsoly Sándor születési és halálzási évét. Tudtam hogy családja a városon kívül, a Monostori úton lakott. Értesültem arról, hogy egy litografált újságot szerkesztett. – Mi volt az újság címe? Van-e belőle példány? Élnek-e Tarsoly Sándor rokonai, két húga? Őrzi-e valaki Kodolányinak Tarsoly Sándorhoz írott leveleit? Hová lettek Kolozsvárra küldött versei? – Sajnos, Kolozsvárra címzett leveleim nem sok sikert hoztak, személyes látogatásom sem járt eredménnyel. Többre jutottam a honi források megváltásával. Most, harminc évvel a hajdani kísérlet után azokat az adatokat próbálom összefoglalni, amelyeket Tarsoly Sándorról, illetve Kodolányi és kolozsvári barátja kapcsolatáról megtudtam.

A vizsgálódást a budapesti telefonkönyvben kezdtem. Tizcshárom Tarsoly nevű személyt találtam, de egyikük sem tudott használható felvilágosítást adni a kolozsvári Tarsoly családról.

A második világháború előtt a magyar iskolák – még a „jobb”, városi elemi iskolák is – rendszeresen kiadtak úgynevezett nyomtatott értesítőket. A huszadik század első felében élt személyek ifjúságáról, tanulmányairól a legmegbízhatóbb adatokat ezek az értesítők tartalmazzák. A kolozsvári iskolák értesítői a hazai gyűjteményekben, könyvtárakban is fellelhetők. Előbb a Magyarországi Unitárius Egyház központjához, majd a Magyarországi Református Egyház Ráday Könyvtárához fordultam.

A Magyarországi Unitárius Egyháztól a következő felvilágosítást kaptam:⁵ a Kolozsvári Unitárius Kollégium nyomtatott értesítőiből kiténik, hogy Tarsoly Sándor református vallású volt. Az 1913–1914. iskolai évben a Kolozsvári Unitárius Kollégium III. osztályos tanulója volt. Négy tárgyból jeles, öt tárgyból jó, két tárgyból elégséges osztályzatot kapott. Magaviselete jó. Ugyanitt járt az 1914–1915. tanévben a IV. osztályba is. Ekkor egy tárgyból jeles, három tárgyból jó, hat tárgyból elégséges osztályzatot kapott. „Sem az I–II. osztályt, sem az V–VIII. osztályt nem ott járta” – szövege a tájékoztatás.

A budapesti Ráday Könyvtárban őrzik a Kolozsvári Református Kollégium értesítőit.⁶ A fő gimnáziumra vonatkozó adatok között szerepel

Tarsoly Sándor neve. Az 1915–1916. iskolai évben végezte az V. osztályt, 1916–1917-ben a VI. osztályt és 1917–1918-ban a VII. osztályt. V. osztályos érdemjegyei: három jó, öt elégséges, magaviselete jeles. VI. osztályos érdemjegyei: két jeles (az egyik magyar, a másik német nyelvből), két jó, négy elégséges. Magaviselet: jeles. Az 1917–1918. tanév végén nem érdemjegyeket adtak a növendékeknek, hanem „kategorizálták” őket: Tarsoly Sándor neve az „egy elégtelenesek” között szerepel. Az 1918–1919. iskolai évről hiányzik az értesítő, így nem tudni, hogy Tarsoly Sándor a VI-II. osztályt hol végezte, hogyan érettségizett. (A Tanácsköztársaság eltörölte. Fehérvárott Kodolányi csak úgynevezett „végbizonyítványt” kap.) Tarsoly Sándor VI. és VII. osztályos korában részt vesz az iskola német nyelv és irodalom pályázatán műfordítással. Az 1916–1917. tanévben két pályamunkával szerepel, mindkettőt elfogadják és 15-15 koronával jutalmazzák. Az 1917–1918. iskolai évben Gottfried August Bürger német költő (1747–1794) *Leonore* című híres, sok nyelvre lefordított balladájának átültetésével 15 korona „szorgalmi díjat” nyer.

Próbáltam kapcsolatot teremteni azokkal a jeles magyar írókkal, akik Tarsollyal nagyjából azonos életkorúak voltak, és a Trianon előtti Kolozsváron éltek. Passuth László (sz. 1900) azt írta:⁷ „nem ismertem Tarsoly Sándort s családját sem, nem volt velem semmi kapcsolat. Még az is elképzelhető, hogy Tarsoly – írói név volt. [Tudjuk: nem az volt.] Én 1920 márciusában, 19 éves koromban otthagytam szomorú szívvel a Kincses Várost.” Kolozsvári Grandpierre Emilől (sz. 1907) sem kaptam érdemi választ.⁸ Csak a kort idézte föl érzékletesen: „Tarsoly Sándornak még a nevére sem emlékszem, nemhogy ismertem volna. A kolozsvári ref. elemi és gimnázium, sajnos, korszerűtlen, clavult intézmény volt. A hangulat a háború vége felé nagyon nyomasztó volt, a kömmün nem jutott el Kolozsvárra, az őszirózsás forradalomnak viszont – úgy emlékszem – nagy visszhangja volt, hisz a békét hozta. A háború befejezése után a békekötés aggasztotta a lakosságot, nevezetesen, hogy Erdély megmarad-e Magyarországnak, vagy – amint meg is történt – Romániához csatolják. Mi, diákok, a *Himnusz* éneklésével tüngettünk, pontosan ugyanúgy, mint 56-ban.”

A Székesfehérvárott lapot szerkesztő Kodolányi és a Kolozsvárott írogató-műfordító Tarsoly Sándor kapcsolatáról a *Diák-toll* 1917. november 15-i számában nyomtatott adatot találunk. A szerkesztői üzenetekben ezt írja Kodolányi Tarsoly: „T. S. Kolozsvár. Mit szólsz a dologhoz?

Egy bolond százat csinál – és ez rajtam is bezonyosodott. Vagy rajtad? Kritikát kérek.” (12. o.)

Annak a „litografikus úton előállított kis lapnak”, amelyről Kodolányi önéletrajzában beszél, és amelyet Tarsoly Sándor szerkesztett iskolájában, semmi nyomát nem leltem Kolozsvárott. Találtam viszont Budapesten és Kolozsváron két másik kolozsvári folyóiratot, amelyhez mind Tarsoly Sándornak, mind Kodolányi Jánosnak köze volt.

Az egyik lap a *Holnap*. Szépirodalmi, társadalmi és kritikai folyóirat, melyet Molnár Imre szerkesztett. A lap kéthetenkénti megjelenéssel 1918-ban indult, és az első évfolyam 2. számában, február 15-én jelent meg (10–12. o.) Tarsoly Sándor *A cigaretták* című, dramolette-nek nevezett írása. A lap 3., március 1-jén megjelent száma pedig közölte (11–12. o.) Kodolányi János *Annuska beteg* című versét.

A másik lap az Erdélyi Szemle, S. [Sütő] Nagy László hetilapja. Ebben, az ötödik évfolyam 18. számában, 1919. május 18-án látott napvilágot Tarsoly Sándor fordításában Richard Dchmel német költő és drámaíró (1863–1920) *Tűzálózat* című verse. Sütő Nagy László költő és szerkesztő (1894–1978) nevét és munkásságát, így az Erdélyi Szemle című lapot is a magyar irodalom- és sajtótörténet, valamint a különféle irodalmi lexikonok számon tartják. 1976-ban még élt, 82 éves volt, Budapesten lakott, több terjedelmes levelet kaptam tőle, de ezek számomra használható adatot nem tartalmaztak. Sem Tarsoly Sándor nevére és személyére, sem a *Holnap* című lapra és szerkesztőjére, Molnár Imrőre nem emlékezett.⁹

A történetet itt akár be is fejezhetném. Tarsoly Sándor, ez a rendkívül tehetséges, az írói pályára készülő fiatalember tragikus hirtelenséggel elhunyt. 1921 novemberében már nem élt. Nevét, kivételes tehetségét, ígéretes pályakezdését a kortársak elfelejtették. Életéből, személyiségéből, írói működéséből annyit ismerünk, amennyit Kodolányi János önéletrajzában megírt, és amennyit néhány filológiai jellegű adatból, irodalomtörténeti adalékból kikövetkeztethetünk. Legnagyobb tette, sorsszerű hatása az volt, amit Kodolányira gyakorolt: rádöbbentette élete céljára, tudatosította benne írói elhivatottságát. Kodolányi testvérként szerette. Amikor új verseskötete, az *Üzenet enyéimnek* 1921-ben megjelent, Kodolányi már Budapesten élt. Könyve elé ezt az ajánlást írta: „Komádi Tarsoly Sándornak, a nagy testvérnek és osztályosnak a vortségben, sirató szeretettel teszem a sírjára. 1921. november 21-én. K. J.”

Az *Üzenet enyéimnek* Kodolányi sorrendben harmadik és egyben utolsó verseskötönyve volt.

A következő évben, 1922 szeptemberében megjelent a *Nyugabban Sötétség* című elbeszélése,

melyet Móríc Zsigmondnak ajánlott. Prózáírói pályáját ettől az írásától számította.

Függelék

Tarsoly Sándor
A cigaretta
Dramolette

Egy svájci villa teraszán. Fonott asztalkák és székek. Távolban hóval borított, kék hegyek látszanak. A júliusi nap vörös fémmel leáldozóban. A teraszon egy karosszékben fiatal, leányarcú gavallér ül, az előtte álló asztalon egy nevetőszemű bakfis, aki kacérnak akar látszani.

A fiú: (elgondolkozva néz egy cigarettára)
Szép, sárgásbarna, illatos, finom...
Oh szinte látom kék füstjét... Ön adta.
A leány: Ne így! Mondjad: „te adtad Paulinom”,

Tegezz le engem, nincsen semmi abba'.
De úgy látom, te máskülönb
nem jól érzed magad körünkben;
reggel felkelsz szomorkodón,
titkolt bánat sir arcodon;
folyton merengsz, andalgasz itt,
a társaság fel nem vidít.
S mikor tavunkon csónakázol,
remegsz reszketve, szinte fázol.
Rosszul esik nekünk és nekem...

A fiú: Nem így van, nem.
A leány: Nem? Hát hogy, édesem?
A fiú: Hanem...
A leány: Vagy már tudom. Te nem jól érzed magad idefenn a nagy hegyek között...

A fiú: Dehogy!
A leány: Aki a nagyvárosi életet szokta meg már, az itt, nálunk beteg. Beteg, unatkozik és kedve fogy. Színház, orfeum, kabaré, kaszinó! De a sok hegy, tó, séta untató!

A fiú: A piszkos, szennyes várost untam én meg.
A leány: Úgy, nem elég kedvedre való élet ez itt. De ne félj, én gondoskodom majd, hogy teljesüljön az, mit szived óhajt! Ha unod itt magad, ha életunt vagy, gondoskodom, hogy magad ne und. Szeretsz színi? Szeretsz ródlizni tán? Vagy a zenét. Igaz, holnapután a Grand Hotelben lesz nagy dárídó. Majd elmegyünk, ha akarod. Hohó! Szereted-é a bort? Igen, igen! Akkor iszunk!

A fiú: Mindent, édes szívem,

amit te adsz, mindent szeretek én!
De...

A leány: Semmi de, te hóbortos legény.
A fiú: Hagyj szóhoz jutnom.
A leány: Jó, hát hallgatok.
A fiú: Te nem veszed észre, nem látod, hogyan szeretem a világot. Szeretem e fantasztikus hegyet, a tiszta, üde, bűbajos leget, mint arcodat, amely reám nevet. De élvezni, használni nem merem. Olyankor mindig elszorul szívem...
A leány: Szived? Ah erről megfeledekkezém. Nos gyorsan, rajta, tárjad ki elém: hogy állsz sziveddel? Megsebezve már? Nem szólsz? Hallgatsz? Találtam ugyebár?
A nagy titok im meg van fejtve.
A fiú: Én szívemet nem tartom rejtve, kitérom azt is, hogyha bizol bennem: annál inkább, mert szívem érintetlen.
A leány: (hamisan) Egy Panni, Klára nem lappang-e még ott? Habozás nélkül nyugtáznál egy csókot?
A fiú: Egy csókot? Tőled? Add, oh add, forró ajkam érintse ajakad...

(A leány a fiú fölé hajol, szemét behunyja, ajkát csókra tartja.)
A fiú: Mióta vágyom erre! (hevesen hozzákap, majd visszahanyatlík. Szomorúan. Szinte sírva:) Nem merem...

A leány: Mi az? Csak nem félsz tőlem, édesem?
A fiú: Úgy félek...
A leány: (felugrik) Borzasztóan ostoba! Nem lesz szerencséd a nőknél soha. Itt állok és teszem a szépet egy óra óta... s meg se nézett! Szerelmi vallomást mondok neki. És ő? Fülét billegeti. Csókra kínálok ajkamat – s botorul ellök ez a vad. Mért élsz? Mért jöttél a világra hát? Csak hogy eljátsszál egy komédiát? Ostoba vagy, bolond...

A fiú: ... Nézd, nézd a hold most kél... beteg szívembe vágyat olt... ezt jöttem nézni, ezért élek én... Szivecském, olyan szép a képzelet! Fel nem cserélem kincscsel, pénzzel, veled! Csóköddal, arcoddal, mely tiszta, szízi... A tett a képzeletet már elűzi... Ezért nem kell löncs, zene és a bor, s minden, mitől ez messze bujdokol... az a szép ajk, orr, arc, mosolygó szem – (A leány bosszúsán toppant és indul. A szárnyas ajtónál még egyszer visszafordul. Messze eltekint.

A nap már lement. A hold sugára mindkettőjük arcát bearanyozza.)

A leány: (elmosolyodva) S a cigaretta?

A fiú: (sápadt arcán egy könny perdül le. Komolyan, merengve néz a kis egyiptomi cigarettára) Emléklül teszem.

Holnap [Kolozsvár] 1918. február 15. 10–12. p.

Kodolányi János
Annuska beteg

*Fejem lehajtom... Csend. Az óra halkan
És alig-alig hallhatóan perceg...*

Egy nagy, sötét gondolat agyamban

Komor ruhábar: elvarázsolt herceg.

A kongó termet hosszan lépve méri

S a válla sulyos sulytól görnyeteg...

– Elzárva tőlem mind, mi kedves, égi:

Annuska jaj, beteg, nagyon beteg!...

Csendesként hulló apró őszi eső

Kopog a sötét, álmos ablakon,

Benéz halálos, álmos arcú felhő

És suttogását fázva hallgatom...

Beszéde néma, hangja mint a siré

Úgy kong – s az arca szürke, szörnyeteg;

Könnyes kérésem rajtad oh segít-é?

Annuska jaj, beteg, nagyon beteg!...

És látom arcát simán, hófehéren,

Körülfogja dús, szőke hajfonat,

Tört fény borong a tiszta kék szemében

S hosszú kezével űz fantomokat.

Látom... Jaj, isten nézz le hát egedből

És önts belé új, pezsgő életet.

– Mert soh'se tudtam, hogy ily egy előttem,

Csak most, mikor beteg, nagyon beteg.

Holnap [Kolozsvár] 1918. március 1. 11–12. p.

Rihard Dhemel [Richard Dehmel]

Tűzáldozat

[Fordította] Tarsoly Sándor

Jöjj tüzemhez közel szívem.

A világ hidegtől vemhes.

Jöjj tüzem közelébe és tedd

arcodat szívemhez.

Jöjj tüzem közelébe s oldd fel kezeim;

mámoros edényét az eltűnt melegnek.

Amit mi – ő szívem – szét pazaroltunk,

szét, a világba.

Erdélyi Szemle [Kolozsvár] 1919. május 18. 196. p.

JEGYZETEK

1. Kodolányi János: Süllyedő világ. Új kiadás. Magvető, Bp., 1965. 363–381.

2. Tüskés Tibor: Kodolányi János. Magvető, Bp., 1974. 44–48.

3. Tüskés Tibor: Kodolányi János. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1999.

4. Kodolányi János: Esti beszélgetés. Magyar Élet kiadás. Bp., 1941. 185–186.

5. Dr. Ferencz József püspök 1976. február 10-én kelt levele Tüskés Tiborhoz.

6. Az adatokat Dizseri Eszter (Budapest) másolta ki számomra.

7. Passuth László 1976. február 20-án kelt levele Tüskés Tiborhoz.

8. Kolozsvári Grandpierre Emil 1976. március 10-i postabélyegzővel ellátott levele Tüskés Tiborhoz.

9. A kolozsvári folyóiratokban közölt szövegekről a másolatok beszerzését Egyed Emesének köszönöm.

Tüskés Tibor : AZ ÚJRAOLVASOTT KODOLÁNYI Tanulmányok, esszék, dokumentumok. Pécs, 2006 Pro Pannónia Kiadói Megjelenés, 306 p.

ELŐSZÓ HELYETT

Emlékeim Kodolányi Jánosról 4

A MŰ

Kodolányi és Baranya 25
Sötétség 38
Magyeri szállások a Dráva mentén (A vas fiai) 55
„Magyeriak kerályleánya” (Boldog Margit) 65
Kodolányi és a finnek 77
„Mély kútba tekinték” (Süllyedő világ) 91
Kelet és Nyugat határán (Kelet népe) 99
Kodolányi és Várkonyi 114
„A Magyar Genezis könyve” (Pogány tüzek) 122
Az árulás regénye (Én vagyok) 143
Az önéletíró Kodolányi (Visszapillantó tükör) 155
Kodolányi János József Attila-képe 172
Kodolányi János nyelvi tudatossága 177

A KULTUSZ

Boldog békeidők 197
Kodolányi János nyomában 199
Az Arany Ló falára 204
A „könyörtelen” realista 207
Zárszó 211
Kodolányi hazatérése 214
A vajszlói emlékház 220
Kodolányi János szellemi szülőföldjén 224
Kodolányi „körei” 242
A családtag vallomása 246
Szatyor Győző Kodolányi-illusztrációi 248
Kodolányi – ma 252
Kodolányi János világa 254
Kodolányi János Kossuth-díja 257
A százéves Kodolányi 259

DOKUMENTUMOK

Termékenyítő barátság 265
Kodolányi János két kiadatlan verse 280
Kodolányi János: A Végrendelet története 291
Kodolányi János négy levele 295
Kodolányi János üzenete Pécsre 300

Tartalom

ELŐSZÓ

Alkotáslélektani tapasztalat, hogy a művészen a tehetség időbeli kibontakozását tekintve előbb jelentkezik a költő, mint a prózáíró, és az epikus hamarabb érik, mint a drámaíró. Az is „köztapasztalat”, hogy a költőként induló alkotó gyakran műfajt vált, és művészi ereje epikai művekben bontakozik ki. Mindkét megfigyelés érvényes Kodolányi János írói pályájára: nagyon fiatalon költeményeket írt, versesköteteket publikált, majd huszonhárom éves korában „megszületik” benne a kiváló prózáíró. A „képlet” nemzedéktársai közül másokra is – például Németh Lászlóra – illik. Ő is versekkel kezdte írói pályáját, sőt korai regényének hőse, alteregója, az *Emberi színjáték* verselő Boda Zoltánja sok tekintetben a fiatal, költőként induló Kodolányira emlékeztet. Amit Boda Zoltán mond a „híres szerkesztőnek”, akinek megtetszettek versei, az ifjú Kodolányi is elmondhatta volna: „Szerkesztő úrnak igaza lehet. Nemcsak a verseim nem készek, de én sem. Én ezt gondolom minden írásomról. Nemcsak minden írásomról, minden napomról. Hogy ez mind semmi, ez csak próba, s történik velem valami, ami felfordít mindent, s akkor én egész másképp fogok írni, vagy talán nem is írok... Keresek... Aki kész, az felmutatja magát, aki nem kész, vergődik. Csak az élet tisztáz.”¹

*

Először foglaljuk össze röviden Kodolányi költői pályájának kronológiai rendjét, dokumentálható állomásait.

Hogy első versei mikor születtek, homály fedi. Hogy a nyelvi, írásbeli kifejezés igénye korán fölébredt benne, az jelzi, hogy már kisdíák korában cikket, olvasói levelet ír az egyik pécsi újságba. Fiát apja mérnöknek szánta (apja erdész, közalapítványi erdőfőtanácsos volt). Ezért a vajszlói elemi népiskola ötödik osztályának elvégzése után a pécsi állami főreáliskolába íratta. A kisdíák

¹ Németh László: *Emberi színjáték*. Szépirodalmi, Bp., 1966. I. köt. 406–407. p.

K.J. : ÜZENET ENYÉIMNEK.
Összeválogatott versek. Lgy., 2006.
Szent István Társulat. 5-14

azonban nem a természettudományos, hanem az úgynevezett humán tantárgyakhoz vonzódott. A gimnázium ötödik osztályában mennyiségtanból és német nyelvből megbukott, és mivel a pótvizsgán nem jelent meg, az osztályt meg kellett ismételnie. Ekkor, 1915-ben, a világháború második évében jelent meg az édesapának ajánlott (és minden bizonnyal az apa által „finanszírozott”) első kis verseskönyve, a *Hajnal*. Az ifjú költő tizenhat éves.

A pécsi főreáliskola ötödik osztályát sikeresen ismétli meg, ekkor magyar és német nyelvből, valamint történelemből jeles, és csak a természettudományos tárgyakból, mennyiségtanból, természetrajzból és vegytanból elégséges, de az elkeseredett és az iskolában csalódott apa más intézményt keres fiának: átíratja a székesfehérvári reálgimnáziumba. Itt a korán érő, osztálytársainál két évvel idősebb fiatalember az önképzőkörben tevékenykedik, az iskolai ünnepélyeken szerepel, pályázatokon verseivel díjat nyer, 1917-ben *Diák-toll* címmel lapot alapít és szerkeszt, nyolcadikos korában az önképzőkör elnöke, és 1919-ben *Kitárt lélekkel* címmel Székesfehérváron megjelenik második verseskötete.

Az őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra hónapjaiban Fehérváron, püspökladányi rokonainál és Vajszlón a szüleinél tartózkodik. Dél-Baranyát 1918 őszén a szerb–horvát–szlovén királyság katonái megszállják. Ekkor, 1920-ban születik asztalán az a két, kéziratban fennmaradt verse, amelyet fiatalkori szerelme, a vajszlói „kismestör” lánya, Skultéty Ilonka ihletett és őrzött meg, és amelyet a kötetek anyagával együtt először e könyv utolsó, *A Nap fia* ciklusában adunk közre.²

Kodolányi gyakran bejár Pécsre, a városban új barátokat szerez. Pécs ezekben az években különös képet mutat. Idegen katonai uralom alatt él a város, ide a proletárdiktatúra hatalma nem terjed ki, ugyanakkor a diktatúra bukása után pesti emigráns értelmiségiek lepik el a várost. 1920 októberétől 1921 júniusáig jelenik meg Pécssett havonta kétszer a *Krónika* című „szépirodal-

² Tüskés Tibor: Kodolányi János kiadatlan verse. Lyukasóra, 2004. 8. sz. 24–25. p.

mi, művészeti és kritikai folyóirat”.³ A lapban avantgard szellem, modernista törekvések uralkodnak. Cikksorozat jelenik meg a kubizmusról, a futurizmusról, az expresszionizmusról, az egyik szerző Picassóra hivatkozik, a munkatársak között a Bauhaus-mozgalom több jeles, későbbi képviselőjének a nevét találjuk. Kodolányinak is versei jelennek meg a *Krónikában*. Önéletrajzában érzékletes képet rajzol erről a fiatalokból álló, minden újdonság iránt vonzódó közösségről. „Egy este együtt ülünk akkor Schuberék Megyeház utcai kis házában... Ady-verseket szavaltunk... Molnár Farkas gitárral szerenádott... Reggel énekelve vonultunk az ébredő kisvárosi utcán, a megyeház előtt silbakoló őrrrel szóváltásba keveredtünk, majd üstökös-ként villant föl agyunkban a forradalmi terv, hogy irodalmi és művészeti társaságot alapítunk Focus névvel, s annak az lesz a különlegessége, hogy névtelenül adják ki a tagok remekműveit, mert nem fontos a név, az egyéni érvényesülés, csak a kollektív munka, az eszme és a haladás fontos...”⁴

1921. augusztus 22-én ér véget Dél-Baranyában az idegen megszállás. Novemberben Kodolányi megházasodik, és feleségével elhagyja Vajszlót, Pestre költöznek. Két verseskötet, a fehérvári, pécsi és kolozsvári lapokban számos publikáció: ez van mögötte. Némi költői hírnévre is szert tett. Pesten új barátokat ismer meg, új szerkesztőségekbe jár. A legotthonosabb a Raith Tivadar által szerkesztett és 1921 óta Pesten megjelenő, az új irodalmi törekvésekhez vonzódó Magyar Írás körében. A lap verseit és kritikai írását közli. A Magyar Írás neve alatt és 1921-es évjelzéssel jelenik meg Kodolányi új, harmadik verseskötete, az *Üzenet enyéimnek*. A kötetéről a szerzőt is találóan jellemző kritikát Kodolányi új barátja, Szabó Lőrinc ír a Nyugatban.⁵ Raith Tivadar Magyar Írás-beli baráti recenziója mellett ez a bíráló tükrözti a leghívebben a kortársak véleményét a költő Kodolányiról. Szabó Lőrinc jelzi: a könyv kötött formájú és szabad verseket tartalmaz.

³ Tüskés Tibor: A Krónika repertórium. Pécs, 1978.

⁴ Kodolányi János: Süllyedő világ. Magvető, Bp., 1965. 581. p.

⁵ Szabó Lőrinc: Kodolányi János: Üzenet enyéimnek. Nyugat, 1922. 12. sz. 835. p.

„Az utóbbiak teljesen olyanok, mint amilyeneket e nemben mostanában írni szokás, kivéve azokat a meglepően friss, egészséges részleteket, amelyek minden modorosság és nyelvtani nyakatekerés nélkül is újak és látható jelei Kodolányi tehetségének... Izmos, egészséges szonett a *Csillagvárók* és a kötet legszebb verse *A boldogok*. E jó paraszti vers súlyos keménysége és egyszerűsége sok apró hibát megbocsát, mert sallangtalan, s mert mögötte egy őszinte, melegszívú, egész ember keserűségét érezzük.” Ekkor a két mester közül Szabó Lőrinc ízlése Babits költészetéhez, Kodolányi ízlése Kassák formabontó törekvéseihez állt közelebb.

*

Ma, több évtized, nyolcvan-kilencven év távlatából hogyan jellemezhetnénk Kodolányi fiatalkori verseit, költői pályaszakaszát?

Óvakojunk attól, hogy Kodolányi költői pályakezdését egekig magasztaljuk, első három verseskötetének kiemelkedő esztétikai jelentőséget tulajdonítsunk, költészetét az Ady utáni magyar lírában túlértékeljük. Még legérettebb, 1921-ben megjelent harmadik verseskötete sem viseli el az összehasonlítást valódi költővé érett nemzedéktársai pályakezdésével, első kötetével, például Szabó Lőrinc (*Föld, erdő, Isten*; 1922) vagy Illyés Gyula (*Nehéz föld*; 1928) indulásával. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy Kodolányi költészete tizenhat éves korától huszonkét éves koráig jelentős mértékben elmozdult, az eredetiség és az önálló hang megtalálása irányában nagyon sokat változott, fejlődött, valamint látni kell, hogy ennek a pályakezdő lírának az életmű egész, belső szerkezete és a prózáiró Kodolányi szempontjából nagyon is sajátos jelentősége van.

A változás, az érés hangban, stílusban, formában, műfajokban egyaránt tetten érhető. A legkorábbi versekből hiányzik az egyéniség és az eredetiség, a versek Petőfi, Arany, a népdalok hatását mutatják. Témaviláguk is szűk körben mozog: szerelem, a világháború keltette hazafias érzés, természeti élmények. Legfőbb és szinte egyetlen erényük: a költőt nem a képzelet, az álmodozás vezeti, arról ír, amit lát, hall, ismer, megfigyel, tapasztal. Hangja később változik, megismeri a századvég lírikusait („Ölemben egy

354

kötet Reviczky-költemény” – írja), Adyért rajong, szonettet, verses levelet, naplót ír, hosszabb verskompozíciót, versciklust formál. Tájékepei Tóth Árpád és Juhász Gyula impresszionizmusára emlékeztetnek. Az expresszionizmus, a szabad vers, a modern líra, az avantgard formabontó törekvései is nyomot hagynak költészetén. A könnyed dalokat a meditáció, a himnikus, zoltáros-biblikus hang váltja föl. Ő maga „aktivista szimbolizmusnak” nevezi újszerű kísérleteit. A szerelem változatlanul uralkodó témája: Ilonka, Margit, Irén, Annuska és más kisasszonyok mind vers-ajándékot kapnak tőle. További jellegzetessége az önéletrajziség, a családtagok szerepeltetése a versekben (mind megjelennek majd a *Süllyedő világban*: apja, anyja, húga, féltestvére), valamint a szociális érzékenység, a társadalmi kérdések iránti érdeklődés, a személyes, pécsi, fehérvári, püspökladányi élmények megörökítése.

Személyiségének és költészetének alakulásában, változásában, érésében két élménynek van kitapintható, döntő hatása.

Az egyik: olvasmányai, tájékozódása a világirodalomban. Sokat olvas, német és francia költőket eredetiben is. Ezt jelzik a kötetekben található átköltések.

A másik élmény: a barátság. Vajszlón választja „testvérbarátjának” Simon Dezsőt, a vele egykorú, tehetséges parasztyereket (tehetségét terjedelmes kéziratos, kiadásra váró önéletrajza is bizonyítja), aki a hagyományos paraszti élet, az ormánsági nyelv ismeretébe és a falusi munka szokásvilágába avatja. Székesfehérvári diákéveiben kerül kapcsolatba a Kolozsváron élő, írogató fiatalemberrel, a korán elhunyt Tarsoly Sándorral, aki az írói elhivatottság és sorsvállalás gondolatát erősíti meg benne. A harmadik meghatározó emberi kapcsolat Csikesz Sándorhoz, „jóságos bátyjához”, a csányoszrói lelkészhez fűzi: könyvei, a vele való beszélgetések nagyban hozzájárulnak a fiatal költő világgépének kialakulásához, tisztulásához, lelki válságainak megoldásához, érzelmi-gondolati éréséhez. Míg az 1940-ben írt *Süllyedő világban* ezek az emberi kapcsolatok utólag, retrospektív módon, húsz-huszonöt év távlatából, az emlékezet alakító-formáló munkájának nyomait tükrözve nyernek megörökítést, az ifjúkori versek, a barátokhoz írt költemények, verses levelek, búcsúztató

versek, személyes találkozásokot őrző vallomások a maguk közvetlenségével és nyers őszinteségével, hitelesen és idealizálás nélkül adják vissza egy-egy találkozás, illetve kapcsolat élményét. Az anyagformáló gesztus és az időbeli távolság teszi, hogy Kodolányi önéletrajzában költői pályakezdését is távolságtartó iróniával szemléli, ami persze még mindig jobb, mintha túlbecsülné verseit, túlidealizált meghatódottsággal beszélne költői pályakezdéséről.

*

Kodolányi prózát, olvasólevelet, ormánsági tárgyú tárcát, pillanatképet már pécsi és fehérvári diákként írt, sőt a Diák-toll szerkesztése idején – emlékezete szerint – „regénybe is belefog”. Prózairói pályájának kezdetét azonban ő maga és az irodalomtörténet-írás egyaránt a *Sötétség* című elbeszélésének megírásától számítja. Az írást (alcíme: dél-baranyai tanulmány), mely a Nyugat 1922. szeptember 1-jei számában jelent meg, Móricz Zsigmondnak ajánlotta, akit akkor személyesen még nem ismert. Az ajánlást akár jelképesnek tekinthetjük: a *Sötétség* épp olyan korszakos, a prózairó pályakezdését meghatározó írás lett Kodolányi életművében, miként a *Hét krajcár* Móriczéban.

Mi volt Kodolányi döntésének, műfaji váltásának a kiváltó oka? A döntés pillanatát ismerjük, de a valódi okot megragadni nem tudjuk. Csak sejtéseink vannak. A valódi ok a tehetség „természetében”, a lélek mélyén ható erőkből rejtezik. Az utólagos vizsgálódás és elemzés ezt mutatja: Kodolányi a vallomás, a líra, a személyes feltárulkozás helyett az epikus ábrázolást, a külvilág bemutatását választotta.

A váltás, a műfaji átrendeződés számos ismert életrajzi tényel esett egybe. Ezek a mozzanatok:

Véget ért számára a diákkor; megházasodik, családot alapít, gyermekei születnek, el kell tartania családját, kereső foglalkozásra van szükség, lapok munkatársa lesz.

Szakít apjával, leszámol családjával, Vajslóról Pestre költözik, környezetet vált, a főváros, amelyet eddig csak átutazóként ismert, állandó lakhelyévé, végleges – kezdetben igen sanyarú – otthona lesz.

A világnézeti válság és lázadás, amely a környezetével történő állandó szembekerülés, az emberekkel való folytonos összeütközés miatt alakul ki benne, a Csikesz Sándorral ápoltság révén lecsendesedik. Ennek a megnyugvásnak a része, hogy felekezett vált, a katolikus hitről a reformátusra tér át. (Majd élete végén visszatér a katolikus egyházba.)

Ezekhez a személyes, magánemberi okokhoz vegyük a nemzet és a társadalom életében lezajlott változásokat, az egymást gyorsan követő eseményeket, történelmi tragédiákat: a frontok összeomlása, polgári forradalom, proletárdiktatúra, szerb megszállás, különítményesek, a berendezkedő Horthy-rezsim, Trianon...

Mindez (és hozzá a rejtett okok) együtt eredményezték Kodolányi pályáján a váltást, a műfaji átrendeződést, a döntést, a hivatás végleges fölismerését.

*

Kodolányiban elhallgatott a verselő, de továbbélt, fejlődött, kibontakozott az ihletett lírikus, a költő.

Egyrészt megmaradt érzékenysége és vonzódása a tehetséges költők, a jó költészet iránt. Ezt bizonyítják írásai, például a *Tűcsökezenét* író Szabó Lőrincről vagy a tehetséges és „szegény” József Attiláról. Ezt mutatják a finn költőktől (például Eino Leinótól) származó fordításai. A modern franciákat, Baudelaire-t és Verlaine-t is jól ismeri.

Másrészt a prózaíró tolla alkalmanként versre vált. Így szövődnek a regények kompozícióiba különféle versbetétek. A *Pogány tüzek*ben a honfoglalás kor dalait, virágénekeit, a gyászmagyarok meg-megszakított panaszos énekét teremti újjá. *A vas fia*ba és a *Julianus barát*ba valódi középkori himnuszokat sző (például az *Ómagyar Mária-síralmat* és a *Szent László királyról való éneket*), valamint hősi énekeket rekonstruál. A versnek fontos helye van a mítoszi időkben játszódó regényekben is. A *Vizözönt* verssel zárja: „Itt a Vége, / ne fuss véle, / mert, ha tudom: / folytatom.” És a folytatásban, az *Új ég, új földben* az áldozati ünnep leírásában fontos szerepet kap Kalab-Ea, a művész előadásában a Gilgames-rekonstrukció. „Fahangja egy csapásra eltűnt, érces, sima s egyben kemény férfihang zendült meg a keskeny, hosszú terem-

ben.” Majd mintegy félszáz sornyi „versidézet” következik meg-megszakítva... A regényben a versnek – például Istár himnuszának – másutt is helye van. Versbetéteket találunk *Az égő csipkebokor* című Mózes-regényben is: itt a szülni készülő Szetamon hercegnő kér írótaqlát, melyre a halál előtt emelkedett hangú verset ír.⁶

A költő és a prózáíró kapcsolata – harmadrészt – a legerőteljesebben Kodolányi epikai műveinek nyelvében, stílusában, prózájának zeneiségében mutatkozik meg. A mondatok szerkezetében fontos szerepe van a mellérendelésnek, a párhuzamosságnak, az ellentétnek, az azonos értékű mondatrészek egymás mellé illesztésének, a többnyire két vagy három elemből álló folsorolásnak, bővítménynek.⁷

A prózai művekben tetten érhető líraiság bemutatására három példát idézünk.

1. Korai, 1920-ban keletkezett, kéziratban maradt verse az *Őszi dal egy lánynak a csendről, elhivatásról és halálról*. A vers egyik szakaszában érzékletes képet fest az őszi tájról. A részlet a fiatal költő természetlátásának és tájbrázolásának szép példája. Nyolc sor, nyolc párhuzamos, mellérendelő mondat.

Óh, nézd a hulló, fonnyadó falombot,
A száraz ág hogy zördül díztelen!
Már köd borítja hajnalon a dombot
S ökörnyál csillog lent a réteken.
Kopáran áll a kincsefosztott szőlő
És nincs a messzi földön ért kalász,
Munkál a pusztulás, az élet-órlő
S a rózsafákon rózsát nem találsz.

És most tegyük a vesszorok mellé a *Pogány tüzek* folytatásának tekinthető *Ojbarsz futásából* az egyik őszt idéző, tömör természeti

⁶ Csűrös Miklós: A költő Kodolányi. A mítosz, mint realitás. Székesfehérvár, 1999. 39–42. p.

⁷ Tüskés Tibor: Kodolányi János nyelvi tudatossága. *Kortárs*, 2001. 1. sz. 63–71. p.

22

képet. A versszak öt eleme – bár más sorrendben – ugyanazzal a tartalommal ismétlődik meg a prózai szöveg tíz mellérendelő mondatában: hulló, fonnyadó falomb – bokáig avarban; száraz ág – a nagy diófa kopaszon meredez; zördül dísztelen – kemény északi szelek zúgtak alá; köd borítja a dombot – álmosan birkózik a Nap; hajnalon – reggel, reggelre.

„Az ősz egyik napról a másikra szinte télre változott. Kemény északi szelek zúgtak alá a Bakony felől. Nehéz fellegek kavarognak az alacsony égboltozaton, a vadludak Dél felé húznak, harsány rikoltozásuk messze hallatszik, de látni nem lehet őket. Reggel álmosan birkózik a Nap az elszabadult gonosz fellegekkel. Tegnap szinte üdén zöldellt a nagy diófa Bese apa sátra mögött, s ma reggelre kopaszon meredez, mint a csontváz. Bokáig avarban gázol az ember.”

2. Kodolányi több regényében a csillaggal vagy számmal elválasztott fejezeteket általában egy-egy tömör természeti képpel kezdi, mellyel vagy az idő, a napok, évszakok múlását vagy a helyszín változását érzékelteti. Ezek a fejezetkezdő sorok gyakran prózában írt versként hatnak, s mintegy a további történés lírai ráhangolását adják meg. Példaként és taláalomra egyetlen bekezdést idézek a *Pogány tüzek* egyik fejezetének éléről.

„Korán alkonyodott, a Nap vörösbe burkolva süllyedt el a Föld szélén. Soká tartott, míg lenyugodott, sugarait egy nagy, medvealakú, kék felhő mögül lövellte az ég közepéig. De az őszikék már szóltak körös-körül parányi trillázó aranysípjaikon.”

E miniatűr remeklések párjai azok a tágabb ívű, lírai panorámák, veduták, amelyeket egy-egy számára kedves tájról, a Dráva vidékéről, a fonyódi hegyről látott Balatonról vagy a középkori városokról, Fehérvárról és Budáról fest.

3. Németh László már egy korai, az elbeszélő Kodolányiról szóló kritikájában fölhívta a figyelmet az író novelláiban megnyilvánuló líraiságra. „Kodolányi János új novelláiban kevesebb a kelléktári holmi és több a költészet... az ábrázolt élet mögül költői jelentés sugárzik, vers bujkál a tárgyilagos mondatok közt, néhol ki is szökik a novellából, mint a *Böbék Samu búcsúja* végén, ahol a fősvény, családját sanyargató, szélütött ember fölgyújtja maga mögött a házat, belecsap az ügyel-bajjal felszerszámozott

lovak közé, s a megdicsőült önzés Illés-szekerén vágat neki a Drávának vagy a – Pokolnak.”⁸ Németh László megfigyelésének igazolására változtassuk meg a novella utolsó három bekezdésének tördelését, tipográfiai képét. Ha a szöveget a magyaros ütemezés és ritmus szerint tagoljuk, egy valódi szabad verset kapunk.

„Időtlen rohanás volt ez,
a fénynyalábok egyre halványodtak az úton,
de a kocsi csak rohant s dübörgött tovább.
Már nagyon távolról hallatszott a harangkongás is.
A nyárfasor fekete glédája megszűnt,
szanaszét alvó fák guggoltak a legelőn
s a dűlőút végén
finom, ezüstös csillogással bukkant fel a Dráva.
Itt a lejárát a révhez.
Böbék Samu elvesztette a gyeplőt.
Görcsösen kapaszkodott a lócsbe.
Előremeredt a folyóra, a sötét partra
s egyszerre visszanyerte öntudatát,
szinte nyugodt lett s elszánt.
Megtörölte sáros arcát, meztelen fejét.
Kék szemén megcsillant a tűzfény,
amint utoljára nézett vissza
az éjszakába zuhanó tájra.”

Valóban. Kodolányi prózájából „költői jelentés sugárzik, vers bujkál a tárgyilagos mondatok közt”. Az epikus íróban mindig továbbélt a bármely művészet lényegét adó igazi költészet, önmaga és a világ költői birtokbavétele és fölmutatása.

Tüskés Tibor

⁸ Németh László: Kodolányi János novellái. Tanu, 1933. VI. sz. 363–364. p.

UTÓSZÓ

Nem tudhatjuk, hogy apám mikor kezdett „verselni”, ő maga sem emlékezett rá pontosan. Tudjuk róla, hogy a költészet már gyermekkorában közel állt hozzá, szívesen és gyorsan tanult verseket, dalokat. Amikor már tudott olvasni, jóval iskoláskora előtt, szívesen olvasott verseket. Érzékeny lelkű fiataalként gyakran próbálta költeményben közölni az érzéseit. 1921-ben, 22 éves korában a *Sötétség* című elbeszélésének Nyugat-beli megjelenése után prózaírónak tekintette magát, pedig akkor már több, nyomtatásban is megjelent költeménye volt. Akkortájt maradoztak el munkásságából a költemények, bár soha nem fordított háttal nekik. A munkásságában azonban főhelyre kerültek a prózai alkotások, novellák, elbeszélések, regények. A '30-as, '40-es években színműveket is írt, közülük pl. a *Földindulás*, valamint a *Végrendelet* országos sikert aratott, a *Földindulást* pedig bemutatták finnül Finnországban is. Külön kötetben, a *Fajgatunk és kacagunk* címűben adta közre színműveit.

A '30-as években Árpád-kori regényeinek megírását vette سرا. Mind *A vas fiai*, mind a *Julianus barát* című regényében mondanivalóját hőseikkel, valamint dalokkal is színesítette, ízesítette. Következő regényeiben is helyet kapott a költészet.

Apám írói munkásságát ifjúkori költészettel kezdte. Nem tudjuk, mikor írta első költeményeit, azt azonban igen, hogy gondolatait szinte gyermekkora óta legszívesebben verssel fejezte ki. A *Süllyedő világ* című önéletrajzi művében megemlékezik költői munkásságáról is. Az emlékekből arra következtethetünk, hogy sok verset írt, kipróbálhatta a különféle költői formákat is. Tudjuk, hogy közel álltak hozzá az európai irodalom jeles költői. Diákkorában mind német, mind francia költők alkotásait szívesen fordította eredetiből magyar nyelvre. Sajnos, ezeknek a fordításoknak írott nyomuk nem maradt. Éveken át vezetett naplójeljegyzéseket, ám azok sem maradtak meg, vélhetőleg bennük sok vers sem.

Egyik önéletrajzi írásában olvassuk: „Hat-hét éves koromban a hallott s megismert népdalok nyomán kezdtem népi, meg saját

V. J. : ÜZENET ENYÉIMNEK.
Összegyűjtött versek. Lp., 2006.
Szent István Társulat. 167-178.

melódiákra verseket kitalálni. Egészen egyszerűen, mert nekem tetszettek, és mert mélységes érzelmekkel, tehát a szeretetnek, a gyűlöletnek, a félelemnek, az örömmel vagy akár a mámorosság-
nak az érzésével töltöttek el. (*Visszapillantó tükör*, 542.)

Az elemi iskola elvégzése után került Vajszlóról, hazulról, Pécsre, az állami főreáliskolába. Kosztosdiákként lakott egy városbeli családnál, közöttük élt. Rendszeresen naplót vezetett, verseket írt. Természetes reakcióként említhetjük, hogy az őt érő hatásokra költői válasza lehetett. A legnagyobb részük nem maradt ránk, nyomtatásban *Hajnal* című kis költemény-kötete maradt meg.

A füzet, hiszen nem nevezhetjük kötetnek, Wessely és Horváth nyomdájában készült Pécsen, 1915-ben. Apám abban az évben 16 éves volt, reáliskolai tanuló.

A címlapon ez olvasható: *Kodolányi János – Hajnal – Költemények*. A belső lapon ez található: *Hajnal – Költemények*. Írta: *Kodolányi János. – Wessely és Horváth Pécs*. A következő lapon tartalomjegyzék található. Újabb lapon ez olvasható: „*Kedves jó Apámnak ajánlom fáradságának első gyümölcseit, hálám és szeretetem jeléül.*” Ezt Bajza-idézet követi:

Zeng a lant... óh nyíljatok meg.
Nyíljatok meg ablakok,
Intsetek tetszést dalomra
Égi szem – csillagzatok!

A füzet elé Hajdu Imre írt Előszót. Az ő személyéről voltaképpen semmit sem tudunk, annyit azonban láthatunk, hogy nagyon magasról kezeli a kezdő költőt. Valójában vajmi keveset mond a bemutatott költeményekről, az írójukról pedig még kevesebbet.

Apámat több versében megihlette vajszlói diákkori szerelme, Ilonka, az akkoriban kitört háború néhány eseménye, valamint beteg lábának kórházi kezelése.

A füzet 40 lap terjedelmű, a tartalomjegyzékben 15 költemény felsorolása olvasható. Az Országos Széchényi Könyvtárban található egyetlen példány (leltári jelzete: 188.941) sajnos sérült, ennek következtében hiányos. A 13. lap, melyen a *Tengeren* című vers szerepelt, teljes egészében hiányzik.

A 14–15. lapon volt olvasható az *Augusztus 18.* című költemény. Ennek a 14. lapra került teljes első része hiányzik, csupán a 15. lapon a záró két szakasza maradt meg, így:

De legyen átkozva!... Óh nem, inkább áldva,
A boldog szerelem tiszta és szent vágya.
Áldjon meg az Isten téged is, Ilonkám,
Áldjon meg, amiért „szeretlek” kimondám!

Kerek ez a világ, hosszú ez az élet,
Majd még felkereslek, feltalálalak téged.
S ez az összetört szív, lélek a tied lesz,
Ha majd egyszer mondod, hogy egy kicsit szeretsz!

(Vájszló)

Technikai okokból kimarad a gyűjteményből a *Hazafiak* című költemény is.

A gyűjteményekben szereplő Ilonkának az emlékkönyvébe a következő sorokat írta a költő: „Szeress dolgozni, önmagát becsüli az, aki dolgozik, önmagát nézi értéktelennek, aki henyél. Mert a végzett munka egy része lelkünknek.” (Tüskés: *Kodolányi*, 54. 1974.)

Tekintsünk el azonban attól, hogy a füzetben minden költeményt egyenként ismertessünk, sőt, olyikat-másikat elemezzük is. Néhány költeményre azonban az átlagosnál is több figyelmet kell fordítanunk.

Kisgyermekkorban kezdődött apám mindkét lábának a megbetegedése, Achilles-ín zsugorodása. Orvosok voltaképpen más névvel illetik, én azonban otthon, apámtól ezen a néven ismerem meg. A betegség folyamatosan károsítja a beteg lábakat. Középiskolás korában érett meg a helyzet, hogy kórházi beavatkozást kellett igénybe venni. A pécsi kórházban műtétet hajtottak végre mindkét lábán, utána még hosszas ápolás következett. A műtét azonban sikertelennek bizonyult, nem tudtak a láb állapotán változtatni. A költő versben örökölte meg a kórházi élményeit. Külön figyelmet szentelt a vele foglalkozó ápoló apácának (a kórházakban akkoriban gyakran apácák teljesítettek

ápolói szolgálatot). A műtét után fájdalommal járó szenvedései voltak a betegnek. Az elviselésükhöz valóban segítséget nyújtottak az ápolók.

A beteg azzal a reménységgel ment be a kórházba, hogy a műtéttel helyreáll a lába épsége, visszanyeri járóképességét. Sajnos, a kórházi beavatkozás nem váltotta be a reményeket, apám lába nem jött rendbe, egész életében nehézségeket okozott, ortopéd cipő viselésére szorult. Fiatalabb korában még aránylag jobban tudta használni a lábát. Amint azonban az izmok gyöngültek, a csontok merevedtek, egyre kevésbé tudták kielégíteni a minimális igényeket is.

A budapesti Mexikói úton működött egy kórház, a Nyomorék Gyermek Otthona látta el ott a betegeket. Az otthon egyik ortopéd sebész szakorvosa – a '20-as évek végén, a '30-as évek elején – alapos vizsgálat után biztatta apámat, hogy műttesse meg a lábát. Ő hajlandó lett volna vállalni a műtét elvégzését. Két szakaszban végezte volna el a beavatkozást előbb az egyik, majd a másik lábat műtötte volna meg. Akkor még – 30 év körüli volt apám – a fiatalabb ember lába könnyebben és gyorsabban rendbe jöhetett volna. A számítások szerint így is rá kellett volna szánni kb. egy évet. Apám sokat gondolkozott a javaslaton, azután közölte a sebésszel, nem tudja magát alávetni a műtétnek. Döntését azzal indokolta, hogy mivel családja van, a szükségesnek látszó idő alatt nem tud dolgozni. A műtéttel éhhalálnak tenné ki a családját.

Apámnak élete végéig az okozta a legtöbb gondot, hogy mindig találjon olyan ortopéd cipészt, aki a lábára alkalmas és használható cipőt tud készíteni. Voltak olyan idők, amikor az új cipő volt a feltétele annak, hogy járni, mozogni tudjon. Így sem tudott annyit mozogni, amennyire a lába izmainak szüksége lett volna.

A háború kitörése, valamint a katonai események erős hatást gyakoroltak az ifjúra. Erre vallanak költeményei is. Egyik verse például egy halálosan sebesült szerb katonával foglalkozik. A fogságba esett sebesültet a környezet igyekszik ellátni a legszükségesebbekkel, azonban csak azt az utolsó kívánságát tudják teljesíteni, hogy levélben értesítik a családtagjait. A sebesült meghal, a magyar katonákra vár, hogy emberhez méltóan eltemessék.

A füzet megjelenése előtt egy évvel tört ki az első világháború. A rövid idő is aránylag sok háborús tárgyú költemény keletkezését ihlette meg. A legtöbben a hadba vonulókért megfogalmazott aggodalom látható, vajon a katonák épen, egészségesen térhetnek-e haza?

Nem lehet tudni a füzet fogadtatásáról. Az ajánló bevezetőn kívül találkozhatott-e a kezdő, fiatal költő munkái megméretésével? Nem hiszem, hogy csak az apjának (nagyapámnak) igyekezett bebizonyítani a képességeit. Költői tehetségét szorgalmasan gyakorolta, hiszen az volt a szándéka, hogy költő lesz. A nagyapám azért íratta be ugyan a reáliskolába, hogy mérnöki tanulmányokra főkészülhessen, ő azonban fogékonyabb volt a költészetre, kiterjedt irodalmi és filozófiai ismeretek szerzésére törekedett.

A pécsi mütét és a hosszú lábadozás után Székesfehérvárott folytatta középiskolai tanulmányait, az ottani állami főreáliskolában. Az új iskola szellemisége sokkal közelebb állt hozzá, mint a pécsié. Első tennivalói közé tartozott, hogy *Diáktoll* címmel iskolai lapot alapított. Ő lett a lap mindenese, természetesen az egyik szerzője is. A címlapon bemutatja a lapot, felhívja diáktársait az együttműködésre, a lap támogatására. Az első lapon közli egy költeményét is. Az újság nagyon változatos tartalmú volt. Fehérvári nyomdában állították elő. Az első, ám egyúttal egyetlen száma 1917-ben látott napvilágot. Novellákat, életképeket, a fehérvári iskolaéletről szóló tudósításokat olvashatunk benne. A szerkesztőnek a már említett költeményen kívül novellaszerű, falusi tárgyú írása is megjelent benne.

A fehérvári iskola hetedik osztályába járt apám, amikor megismerkedett az akkor nyolcadikos, Erdélyből Fehérvárra került Cs. Miklóssal. Ő hívta fel apám figyelmét a Kolozsvárott élő, velük rokon érdeklődésű Tarsoly Sándorra. Tarsoly is lapot szerkesztett Kolozsvárott. Apám a *Diáktoll* szerkesztőjeként írást kért és kapott Tarsolytól, az írás meg is jelent. Az irodalom iránt érdeklődő, maga is író Tarsoly, valamint apám között barátság alakult ki. Sűrűn leveleztek egymással. Apám el is utazott Kolozsvárra újkeletű barátjának a meglátogatására. Találkozásukról a következőképpen emlékezett: „Három napot töltök Kolozsvárott. Ez a három nap szakadatlan, éjjel-nappal tartó beszélgetés. Mind a ketten megha-

tottak vagyunk egy kicsit, s meghatottságunk három nap alatt sem múlik el. Úgy érezzük, ritka ajándékot kaptunk az élettől, nem győzzük élvezni, csodálni. A szegényes, meglehetősen rendetlen, kopott úriságát szégyenlő lakásban a két rajongva beszélő asszony, mint valami külföldi nagyság. Sándor szétrebbenti a szoros kört, s magának foglalja le. Föltúrja vénhedt íróasztalát, kéziratokat, leveleket olvas, könyveket szed elő, passzusokat keres ki, fényképeket, rajzokat mutogat, előkeríti Martinovics Ignác profilképét is, hogy meglepődve állapítsuk meg, mennyire hasonlítok hozzá. Én is kéziratokat szedek elő, olvasok és vitatkozom a berekedésig. Vacsora után elcsöndesül a ház, mi lámpa mellett olvasunk s vitatkozunk tovább. Elhatározzuk, hogy éjfélkor lefekszünk, de marad egy rendkívüli fontos, halaszthatatlan kérdés, amit még el kellett intéznünk. Egy órakor megállapítottuk, hogy a kérdések velejére csak most tapintottunk rá, okvetlen meg kell világítanunk azt is. Két óra után elfelejtettük az időt, nem halljuk a falióra ütéseit sem. Végül az ólomszínű hajnal beásít az ablakokon, mire kinyitjuk, s a hűvös hajnali szellőben kitakarítva agyunkat, rátapintunk a még pontosabb kérdések velejére. A szoba füstje kikavarog az ablakon, a lámpa betegesen pislákol. Nosza, lefeküdni most már úgysem érdemes, a Nap piros sugarakkal lövell az álomból berzenkedő fakoronákra, valahol pacsirták gyújtanak rá hajnali dicséretükre, a távoli erdőből kakukk jósolgatja évszámainkat. Így van ez három napig. E három nap alatt megismerkedem barátom forradalmat jelentő, de 'egyelőre' még kéziratban lévő több regényével, melyek a kínai világszemlélet alapján hivatnák fenekestől felforgatni rothadt európai életünket, nem sajnálva a maró gúny korbácsütéseit és a torz grimasz csúfolódását. Egy zordon drámai költemény Európa népeinek öngyilkosságát szimbolizálja a Malthusz-elv tükrében, a pusztulásuk felé tántorgó millióknak egy emberfeletti kínai magyarázza, hová jutnak s mit kellene tenniük. Ismét másik írásmű a polgári szerelmet s házasságot teszi gúny tárgyává, fölfedvén az érzelmek mögött meghúzódó hazugságok elrettentő szövevényét. (*Süllyedő világ*, II. 27–28.)

A találkozás tehát beható termékeny megbeszélésekkel telt el. Még jobban megismerték egymást, barátságuk erősödött. Tarsoly Sándornak nagy tervei megvalósítására nem hagyott időt Is-

ten. Rövid idő elteltével, fiatalon meghalt. A halálának okait, körülményeit nem ismerjük. Apám 1921-ben *Üzenet enyéimnek* című versfüzete elé a következőket írta emlékül: „Komádi Tarsoly Sándornak, a nagy testvérnek és osztályosnak a vertségben, sirató szeretettel teszem a sírjára.” A részvétnyilvánítás keltezése: 1921. november 21.

A változatos tartalmú *Diáktoll* elbeszéléseket is bemutatott. Az egyiknek éppen Tarsoly Sándor a szerzője, írásának a címe: *Mátyás király esete*. Apám *Rajz* című írása a falusi harangok szerepével foglalkozik.

A lap nem lehetett hosszú életű. Az első (egyetlen) szám megjelenése után az iskola igazgatója közölte a szerkesztővel, hogy nem engedélyezi a lap kiadásának folytatását. Nem értett egyet a lap kiadásával a fehérvári gimnázium igazgatója sem.

A fehérvári időszakban apám egyre-másra írja a költeményeket. Emlékezéseiben ezt mondja: „Hétről hétre teremnek új verseim is. Fölolvasom, a fiúk megbírálják. Egyik-másik belekerül a Kör – Önképzőkör – 'Aranykönyvébe' is, tán még most is ott van, ha szigorúbb kezek ki nem tépték onnan. Egy óriási regénybe is belefogok, írom éjjel-nappal, főhőse Petrovszky, a hadifogoly, tartalma az ő szerelme egy előkelő leány iránt.” (*Súlylyedő világ*, I. 282–283.)

Alig szüntették meg a *Diáktollat*, apám új versfüzet kiadását készítette elő. Megismerkedett Fehérvárott a nyomdásszal, neki mesélte el, min fáradozik. A nyomdász készséges volt, azt a tájékoztatást adta, hogy voltaképpen kevesebb pénzből is megvalósítható a terv. Apám tehát kölcsönöket vett fel, hozzálátott a füzet szerkesztéséhez. Kötetbe rendezte a szépen lemásolt (akkor még nem használtak írógépet) verseket és sietett velük a nyomdába. A megjelent füzetéről ezeket írta emlékiratában: „A könyv elkészült, valóban csodálatosnak találom. Kanárisárga födele gyönyörűen virít. Fogása élvezetes, betűi elbűvölők. S benne van a kötetben remekeim válogatott sora. Még Pécsen írt verseim közül néhány, a szép püspökladányi szűzhöz intézett költemények ciklusa, meg Bertának szóló verseim java. Az egészet sivár pesszimizmus, a halál gondolatával való komor enyelgés, nagyrahitottságom szerény emlegetése és forró szerelmi érzés lengi

át. Hemzseg benne az őszi falevelek áradata, fújnak benne az őszi és a tél szelei, sötétlik a temető. Aki elolvassa, csodálkozhat, hogy nem lóttam még magamat föbe.” (*Süllyedő világ*, II. 35.)

Természetesnek tartható, hogy a megjelenéskor érzett öröm, lelkesedés után két évtizeddel apám nem ugyanazzal a szemmel nézi kezdő-kori munkásságának eredményeit. Saját költészete háttérbe szorult a munkásságában. Tudomásul kell venni azt is, hogy erős önkritikával bírálta saját korábbi munkáit is. Amikor válogatott valamit az írásaiból, ezt leginkább elbeszélései, novellái vagy netán publicisztikai írásai között tette. Ilyenformán több elbeszéléskötete is kialakult.

A Fehérvárott kiadott új versfüzet a *Kitárt lélekkel* címet kapta. Nyilvánvalóan nem mellékes ez a névadás sem, a kiadvány címével is utalni kívánt köteté mondanivalójára. A nyomdai munkát Fehérvárott Deutsch Ármin könyvnyomdája végezte, 1919-ben. A belső borítón a cím alatt olvasható, hogy „versek” található a füzetben, ezenkívül a bal alsó sarokban ajánlásként: „Tarsoly Sándornak baráti szívvel.” A füzet 45 lap terjedelmű. A tartalom két fejezetre tagolódik. Az elsőben, a *Ki az útra* fejezetben 21 költemény található, a *Paralipomena* fejezetben pedig 20. Az utóbbiban olvasható 5 „meditáció”, 7 „szonett”, valamint *Váradiszigeti napok* alcím alá szerkesztett 16 költemény.

A költeményeket „Ajánlás” vezeti be. Fölötte az „Il fant cultiver notre jardin!” (Voltaire) idézet olvasható. Az *Álmaim* című verssel kezdődnek a költemények. Nem él zárt világban a költő, érdeklődése széleskörű. Észreveszi a természet változásait, megfigyeli a bennünket érő hatásokat. Fiatal ember lévén természetes, hogy kívánja a lányok társaságát, kívánja kezüket érinteni. Él benne a szerelem vágya. Környezetében több leány is él, kívánja is a társaságukat. Apám költői mivolta megítéléséhez az új füzetben elegendő számú és minőségű költemény nyújt alapot. Tüskés Tibor szerint „Ha nem is tagadja meg a későbbi Kodolányi korai versesköteteit, eléggé elhallgatja őket. Aligha vezetne eredményre, ha bennük valamiféle átható erejű költészet jegyeit keresnénk, de hiba lenne létüket, valóságos értéküket figyelmen kívül hagyni. Nem annak az írónak a szárnypróbálgatásai ezek, aki magában a költészet forrását szándékosan eltömte, hanem aki

majd hangot vált, s eredeti költői hajlamát elbeszéléseibe és regényeibe menti át.” Igaza van akkor is, amikor megállapítja: „A későbbi regényeket ugyanaz a lírai szenvedély fűti, mint ezeket a korai verseket.” (Tüskés, *Kodolányi János*, 48. – 1974.) Tüskés észreveszi: „a korai versek szinte egy-egy novella-magot rejtnek, a *Kitárt lélekkel* költeményeiben megörökített helyzetek és alakok, találkozások és búcsúzások, emlékek és hangulatok, szerelmek és barátságok, majd a későbbi regények lapjain térnek vissza epikává lényegítve. Mint a jövő életmű genezise, mint az írói alkat kialakulásáról küldött üzenetek érdemelnek hát figyelmet a versek. Értékük különböző, hangjuk a fiatal Tóth Árpád költészetére, az impresszionizmusra emlékeztet, de a kölcsönvett stílus mögött is az író erős elhivatottsága szól: az otthonról való távolság a jövőt hozza közelebb számára, egyéniségének természetét kutatja, a versekben minduntalan önarcképet fest.” (Tüskés, i. m. 48–49.)

Korábban magam is rámutathattam, hogy kb. 14–15 éves kora óta együtt élt a költészettel. Szinte önkéntelenül is költői eszközökkel igyekezett kifejezni magát. Igaz, hogy a *Sötétség* megalkotása után prózairóként fejezte ki mondanivalóit, mégis bőven találunk példákat, amelyek prózájában is bizonyítják a költészetet.

Nem tudjuk, hogy a *Kitárt lélekkel* nyomdai költségei megtérültek-e, annyi azonban kétségtelen, hogy Deutsch Ármin nyomdavidallalata nem fenyegette perrel a füzet kiadásának megrendelőjét.

Ha most a *Hajnal* költeményeit összehasonlítjuk a *Kitárt lélekkel* verseivel, határozottan megállapíthatjuk a fejlődést. Nem tudhatjuk, hogy apám évek alatt pontosan hány verset írhatott, ám bizonyosan nagyon sokat. Maga is figyelhette útjának az állomásait, megállapíthatta eredményeit is, hibáit is. Ezen a téren segítségére lehetett mind a magyar, mind a nemzetközi tapasztalat. A német, valamint a francia költőkkel nemcsak kíváncsiságból foglalkozott, hanem fordítóként is. Csak példaként említem még a klasszikusokat is, vagy akár a Kalevala hatását. Amikor a '30-as években fölfedezte Finnországot, fölfedezte a finn költészetet is, annyira, hogy csokorralót le is fordított belőlük magyarra.

Apám Fehérvárról visszautazott Vajszlóra, a szerbek által megszállt baranyai területre. Abban az időben Pécsen *Krónika* címmel alakult kulturális folyóirat. A szerkesztésben részt vett Csuka Zoltán költő, valamint Molnár Farkas építész. Az utóbbi Németországba távozott, a Bauhaus nevezetű építő mozgalom táborához csatlakozott. Hazatérése után főleg lakóépületek tervezésével foglalkozott. A két háború közötti gazdasági világválság idején, Budapesten a második kerületi Napraforgó utcában, a Közmunkák Tanácsának támogatásával létesített családi ház mintatelepének egyik házát, egy építész társával együtt Molnár Farkas tervezte. Ugyanő a szintén második kerületi Lotz Károly utcában tervezett és épített magának családi házat. Buda ostromának utolsó napján, 1945. február 12-én vagy 13-án aknátalálattal érte a lakásukat, s a robbanás megölte Molnár Farkast.

Látjuk, időközben mohón ismerkedik a franciák, valamint a németek költészetével. Látogatást tesz Kaposvárott, Viktor keresztnevű nagybátyjéknál. A legjelesebb német írók olvashatók, tanulmányozhatók voltak a nagybátyja házikönyvtárában. Apám náluk töltött idejének egy részét tehát német költők megismerésére fordította. Foglalkozott egyik-másik magyar nyelvvel való átültetésével is. Az elkészült fordítások között később, igényesebb mértékkel mérve, elégedetten olyanokat is talált, amelyek a szigorúbb igényeket is kielégítették.

1921-ben jelent meg apám újabb versfüzete Budapesten. A kiadója a Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai R. T. volt. A füzet címe: *Üzenet enyéimnek*. 25 költeményt tartalmaz, arab számokkal szakaszolva. A füzetben tartalomjegyzék nem található. Mivel minden ráánkmaradt füzetnek kisebb-nagyobb hibája van, elképzelhető, hogy eredetileg tartalomjegyzéke is volt, azonban a sérülések következtében elveszett. A címlap alján leragasztották a következő nyomtatott feliratot: „A Magyar Írás Kiadása”. Egyelőre nem tudhatjuk, hogy miért ragasztották le. Amíg nem tisztázhatjuk, óvatosságból kerülni kell a használatát.

A füzet sok nyugtalanító jelenséget tár elénk. Elsőnek érdemes elgondolkodnunk az *Üzenet enyéimnek* címen. A füzet megjelenésekor már véglegesnek látszott apám eltávazása hazulról, a szülői

házból. A füzet megjelenésének idején apám Budapesten élt, a Fővárosban próbált megélhetését megoldó életet teremteni. Már írónak tekintette magát, ám bár még nem döntötte el, hogy költőként, vagy más területen. Megházasodott, a november 21-i dátum jelzi, hogy megtörtént a házasságkötés, hiszen 1921. november 10-én jelentek meg az anyakönyvvezető előtt. Egy vajszlói gazdacsalád lányát vette feleségül, név szerint Csősz Matildot. Ő volt az, aki vállalta a bizonytalanságot, a családjától való elszakadást, sőt, a végleges szakadást is. Kezdetben ugyanis rokoni közvetítők jóvoltából anyám családja azt javasolta, hogy költözzenek vissza Vajszlóra. Különféle huzavonák után, főleg megélhetési gondok következtében ez meg is történt. Hosszú hónapokig éltek budapesti albérleti szobában, nyomorban. Ott születtem, a kilátástalanságban. Miután visszakerültünk Vajszlóra, egy darabig anyámék szülei házában éltünk, ott született 1923 októberében a húgom, ám rövidesen más házában húztuk meg magunkat. Időközben eldőlt, hogy apám első nagy elbeszélésének a megalkotásával elhagyja a költői pályát és prózaíróként próbálja hivatását megteremteni. Kezdetben a költészet és a prózairodalom határán alkotott. Egyik emlékezésében ezt írja: „Én is a divattal úsztam, én is vad lázongó, keserű s mélységesen peszszimista verseket írtam expresszionista modorban, vagy éppen futurista akartam lenni mindenáron. Hogy azonban elkülönüljek barátaimtól, s kellőképpen kidomborítsam egyéniségemet, irányomat sok vita s gondos megfontolások alapján „aktivista szimbolizmusnak” neveztem el, s ez alatt a zászló alatt vitorláztam Budapest zajló, gyakran zavaros, sőt, mocskos tengerén. Aktivisták, expresszionisták, futuristák, dadaisták, glogoisták s egyéb vadromantikusok között tehát én „aktivista szimbolista” voltam, s hevesen védtem „irányomat”, mint egyetlen lehetséges és korszerű irányt, végeláthatatlan vitáinkban a késő esti órákig, amikor is egy nevemre hamisított villamosbérlet segítségével haza-villamosoztam a távoli Kelenföldre.” (Kodolányi János: *Visszapillantó tükör*, 8.)

A füzet első költeménye A *Duna-parton* című, 1919-ben született, Duna-parti jelenetet ábrázol, csodát remél. A költemények nagy része a megélhetés alsó határán tengődő életre

kényszerült költő, és immár vele együtt, a családja helyzetével foglalkozik. Reménytelenségében még az öngyilkossággal is kacérkodik. Hite és természetes életösztöne azonban visszatartja. A kötet utolsó költeményében atyai barátját, Csikesz Sándort idézi. A költemény alcíme: Csikesz Sándor jószágos bátyámnak Margitszigeti sétánk emlékére. Ezt kéri tőle apám:

Most kérve-kérlek: őszestéken
imádkozz néha-néha értem
s az Úr erőt, nyugalmat ad.
Köszöntelek. S köszöntöm Baranyát.

Súlyos válságba jutott ebben az élethelyzetben apám, s oda jutott a költészete is. Apám ellentétbe került az apjával, azaz a nagyapámmal. Az ellentét fokozódott, amikor 1921 végén élethivatásul az irodalmat választotta, kezdetben főleg a költészetet. Nagyapám úgy vélte, hogy a fia elvégzi az egyetemet, majd utána állást vállal valahol. Ezt a számítást elvágta a korai házasodás, azzal nehezítve, hogy 1922 szeptemberében megszülettem, s 1923 októberében világra jött a húgom is. A kezdő író nem teremthetett egzisztenciát, a család ellátása súlyos feladatot okozott neki. Igaz, hogy 1922-ben megszületett a *Sötétség* című elbeszélés, s megjelent a Nyugatban. Apám írónak tekinthette magát, megnyílt az út a regények, valamint az elbeszélések felé.

Ezzel az eseménnyel azonban nem szűnt meg a költő. Igaz, hogy apám keze alól nem került ki verseskötetek sora, azonban részben mégis költő maradt. Regényeiben, például a történelmi regényeiben, vagy a Gilgames-regényekben, költeményeket is írt. Az azonban igaz, hogy az *Üzenet anyémnek* című kiadványa az utolsó verseskönyve. Tudunk még egy 1924-ben írott költeményéről. Püspökladányban laktak akkor, egy baráti kérésre néhány költői sort írt akkor egy emlékkönyvbe. A vers *Az én halálom* címmel megjelent az *Üzenet anyémnek* c. kötetben.

ifj. Kodolányi János